

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XLV

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XLV
2012

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2012

A kiadvány a Magyar Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiumának támogatásával készült

SZERKESZTETTE
HANNY ERZSÉBET

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BENCZE ZOLTÁN
BODÓ SÁNDOR
ENDRŐDI ANNA
ZSIDI PAULA

*Lektorálták Bencze Zoltán, Benda Judit, Endrődi Anna, Hegedűs Gyula,
Kovács Gyöngyi, Leél-Őssy Szabolcs, Zádor Judit, Zsidi Paula,
a rajzokat Kuczogi Zsuzsanna, a fotókat Tóth Csilla és Tihanyi Bence,
az idegen nyelvű kivonatokat Serege Anikó, Hegedűs Gyula és Horváth László András készítette.*

Tördelés: Tábori Tamara

HU – ISSN 0133-1892
© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2012

KIADTA A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ: BODÓ SÁNDOR FŐIGAZGATÓ

*Nyomdai előkészítés és kivitelezés: DeMax Művek Kft.
Felelős vezető: Miklóssy János, Tábori Szabolcs
Készült 300 példányban, Book Antiqua betűkkel*

TARTALOM – CONTENTS

KÖSZÖNTÉSEK

ZÁDOR Judit	
Írásné Melis Katalin	7
KÉRDŐ KATALIN	
Pető Mária	11
GABLER Dénes	
Zsidi Paula	13

TANULMÁNYOK

IRÁSNÉ MELIS Katalin	
A pesti 13. századi fémfeldolgozó ipartelep régészeti kutatása (Budapest V. Károly körút 28-30.)	19
<i>Die archäologische Untersuchung des Metallverarbeitungsindustrie-Geländes des 13. Jh. in Pest</i>	50
VÖRÖS István	
A pesti 13. századi fémfeldolgozó műhely állatcsont leletei	81
<i>Animal bone finds in a 13th century metallurgy workshop in Pest</i>	85
HORVÁTH M. Attila	
Sírszerkezetek rekonstrukciós kísérlete egy La Tène kori temetkezés kapcsán	91
<i>Versuch der Grabrekonstruktion eines LaTène-zeitlichen Begräbnisses</i>	99
GABLER Dénes	
Terra sigillaták Aquincum legkorábbi táborából és az annak helyén emelt későbbi római épületekből	111
<i>Samian ware from earliest fort of Aquincum</i>	142
HÁRSHEGYI Piroska	
„Amphore Crétoise 3” az aquincumi polgárváros nyugati temetőjéből	151
<i>An „Amphore Crétoise 3” found in the Western Cemetery of the Civil Town of Aquincum</i>	155
ÉDER Katalin	
Török kori díszkerámiák a Budapest-Víziváros területéről	159
<i>Ottoman Ceramics from the Turkish Period Found Recently in the Area of the Víziváros</i>	164
KOLLÁTH Ágnes	
Két kora újkori kerámia leletegyüttes a budai Szent György térről	169
<i>The Early New Age Pottery of Two Find Complexes from the Szent György Square of Buda</i>	184
SZABÓ Balázs	
A budai vár sziklapincéinek kialakulása, kialakítása és vizsgálata a középkori telekosztások tükrében I.	195
<i>Die Entstehung, der Ausbau und die Untersuchung der Höhlenkeller in der Burg von Buda im Spiegel der (ersten) Grundteilung im 13. Jh. I.</i>	219

BIBLIOGRÁFIÁK, ADATTÁRAK

KOVÁCS Valéria	
Melis Katalin tudományos munkáinak bibliográfiája	243
HANNY Erzsébet	
Pető Mária tudományos munkáinak bibliográfiája	247
KESZTHELYI Anna	
Zsidi Paula tudományos munkáinak bibliográfiája	251
BORDÁS Attila	
Írásné Melis Katalin, Pető Mária és Zsidi Paula a BTM Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációi	263
RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS	271

KÖSZÖNTÉSEK

ZÁDOR JUDIT

IRÁSNÉ MELIS KATALIN KÖSZÖNTÉSÉRE

Közel negyven évig volt Irásné Melis Katalin régész, történész, műemlékvédelmi szakmérnök a BTM Középkori Osztályának tagja. 1941-ben született, így tehát 2011-ben töltötte be 70-ik életévét. Születésnapja alkalmából, köszöntésképpen vázoljuk tudományos munkásságát és – mint közeli munkatársunkét – a múzeumi munkában betöltött lényeges szerepét.

Iskolai tanulmányait Nyíregyházán végezte. A régészet valószínűleg ifjú kora óta vonzotta, hiszen már általános iskolásként a Nyíregyházi Jósza András Múzeum ásatásain dolgozott, sőt a leletek feldolgozásában is részt vállalt. Jó iskola volt: Csallány Dezső múzeum igazgató mellett dolgozhatott. 1959-ben érettségizett, és még abban az évben felvették az ELTE Történelem–Régészet Szakára. Itt is a magyar történettudomány és archaeológia legkiválóbbjaitól tanulhatott, elég ha csak Székely György, Banner János vagy László Gyula professzorokat említjük. Több évtizedes régészeti tevékenysége, és az ehhez kapcsolódó tudományos életműve a Budapesti Történeti Múzeumhoz, és így a fővároshoz kötődik.

1963 nyarán, mint gyakornok a BTM Ős-, és Ókortörténeti Osztályára került Gábori Miklós és Gáboriné Csánk Veronika mellé. 1965-ben kapta meg kinevezését a Középkori Osztályra, ahol közeli munkatársai voltak többek között Feuerné Tóth Rózsa, Gerő Győző, Bertalan Vilmosné vagy később Kubinyi András is. Az osztály akkoriban költözött át a Szentháromság téri épületből az új, palotai helyére.

Az 1960-as évek végétől végzett régészeti feltárásokat Budapest szinte egész területén. Fő kutatási témái voltak a Buda és Pest körüli falvak, a középkori és hódoltságkori Pest, továbbá a Margitszigeti domonkos kolostor. A városon belüli régészet volt a fő területe, de egész tudományos életét meghatározta a főváros környéki középkori falvak feltá-

rása és a középkori falusi életmód tanulmányozása is. Ezt már csak azért is érdemes megemlíteni, mert a két feladat tulajdonképpen kétféle régészet-technikai felkészültséget igényelt. Legfontosabb munkái közé tartoztak a középkori Gercse, Szent Dienes és Csót falu kutatása és a települések leletanyagának feldolgozása. Doktori disszertációját a Pest környéki, Árpád-kori falvak anyagából írta 1977-ben, mely 1983-ban könyvalakban, „Adatok a Pesti síkság Árpád-kori településtörténe-

téhez” címmel meg is jelent. Ugyanakkor számos más publikációja is tanúskodik a Budapest környéki falvak történeti-régészeti kutatásairól. Az M0 autópálya nyomvonalán feltárt falurészletek vizsgálatával például felismerte, hogy a Pest és Buda körüli 11–13. századi települések az ún. külső kertes falvak típusába tartoztak.

Elévülhetetlenek azok az eredmények, amelyekre Pest kora középkori és 15. századi városfalának, és az azt körülvevő különféle műhelyeknek régészeti feltárásával és műemléki kutatásával jutott. 1969-ben kezdte meg munkáját Pest Belvárosában, a Városház utcában, ahol a korai városfal hosszú szakaszát azonosította. A Kiskörút – Károly körút, Múzeum körút, Magyar utca, Fővám tér vonalán házról-házra átvizsgálta és dokumentálta a 15. századi városfal többnyire ma már nem látható maradványait. Beazonosította a Váci utcát északról lezáró Váci kaput, feltárta a Kecskeméti Kaput és a Városháza északi udvarán futó hosszú városfalszakaszt. Kutatási eredményeit 1980-ban a BME Műemlékvédelmi Szakmérnöki Karának záró dolgozatában ismertette.

További régészeti ásatásaival, a Molnár utcában feltárt bőrfeldolgozó műhellyel, a Régiposta utcában kiásott torony maradványával, a Szerb utca 21-ben napvilágra került templom és dzsámi kutatásával új adatokkal gazdagította Pest középkori és hódoltság

kori történetét. Ugyanakkor tanulmányokat jelentetett meg Buda kútleleteinek fa-, és bőryanagáról vagy a korabeli könyvkultúrához szorosan hozzátartozó könyvveretekről. Szerteágazó kultúrtörténeti munkáinak ezek is szerves részét képezték.

1995-ben kezdte meg a margitszigeti domonkos templom és apácakolostor feltárását. A több éven keresztül folyó ásatás eredményeként több épületből álló 13. századi királyi udvarhelyet tárt fel.

Írásné Melis Katalin több évtizedes áldozatos és rendkívül precíz munkával Budapest középkori topográfiájához nélkülözhetetlen leletanyagot hozott napvilágra, amelyeket feldolgozva és publikálva hozzájárult ahhoz, hogy új oldalról ismerhetjük meg a város történetét és topográfiáját.

A régészeti feltárásokon, a hosszú terepi munkán kívül fontos múzeumi feladatok hárultak rá, 1975–1985. között az egyesített Régészeti Restaurátor Osztály vezetője, 1983–1985, között a Középkori

Osztály megbízott osztályvezetője, 1987–1990 között pedig tudományos tanácsadó. Továbbá állandó résztvevője a Középkori Osztály hazai és külföldi kiállításainak, és szervezője és megalkotója az ásatási eredményeiből rendezett kiállításoknak. Közülük is kiemelkedik a 15. századi városfal bemutatása a Városvédő Egyesület Székházában, a Margit-szigeti feltárások és az M0-ás falukutatás eredményeit bemutató tárlat, amelyet a BTM-ben rendeztek meg.

Régészeti és várostörténeti elhivatottságát, szakmaszeretetét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a mai napig publikálja tudományos eredményeit, és szívesen tart előadásokat.

Kedves Kati! Születésnapod alkalmából szeretettel gratulálunk a Múzeum minden munkatársa nevében. Kívánunk neked jó egészséget, és még sok-sok tudományos publikációt, amellyel mi is gazdagodni fogunk. Isten éltesen!

GLÜCKWUNSCHSCHRIFT FÜR KATALIN IRÁS-MELIS

Unsere Kollegin, die Archäologin, Historikerin, Fachingenieurin für Denkmalschutz Katalin Írás-Melis war beinahe 40 Jahre Mitarbeiterin der Mittelalterlichen Abteilung.

Sie ist 1941 in Nyíregyháza geboren, wo sie auch die Mittelschule besucht hat. Sie mag sich seit ihrer jungen Jahren zur Archäologie hingezogen gefühlt haben: sie hat ja bereits als Grundschulkind an den Ausgrabungen des örtlichen Museums „Jósa András“ gearbeitet. Nach dem Abitur 1959 hat sie ihre Studien „Ungarische Geschichtswissenschaft und Archäologie“ an der Universität Eötvös Loránd in Budapest angefangen. Sie hat hier Möglichkeit gehabt von den besten Vertretern dieser Disziplinen lernen zu können. Ihre langjährige Tätigkeit und wissenschaftliches Lebenswerk ist eng mit dem Budapester Historischen Museum und dadurch auch mit der Hauptstadt verbunden.

Seit Sommer 1963 hat sie als Praktikantin in der Abteilung für Vor- und Altertumsgeschichte des Museums gearbeitet, 1965 ist sie in der Mittelalterlichen Abteilung angestellt worden. Seit Ende der 60er Jahre hat sie beinahe am ganzen Gebiet der Hauptstadt archäologische Ausgrabungen geführt. Ihre wichtigsten Forschungsgebiete sind die Siedlungen um Buda und um Pest, Pest im Mittelalter und unter der Türkenherrschaft, sowie das Dominikanerkloster auf der Margareteninsel. Zu ihren bedeutendsten Werken gehört die Erforschung und die Bearbeitung des Fundmaterials der Dörfer von Gercse, Szent Dienes und Csót im Mittelalter. Den Dokortitel hat sie 1977 erworben, ihre Dissertation ist unter dem Titel „Angaben zur Siedlungsgeschichte der Pester Ebene zur Zeit der Arpaden“ im Jahre 1983 im Buchformat erschienen.

Sie hat bei den erschlossenen Dorffragmenten an der Spur der Autobahn M0 erkannt, dass die Siedlungen um Pest und um Buda im 11–13 Jh. zum Typ der sog. äußeren Gartensiedlungen gehören.

Sie hat sich sowohl bei der archäologischen als auch bei der Baudenkmal-Forschung der Pester Stadtmauer des Mittelalters und im 15. Jh., sowie bei der verschiedenen Werkstätten an den beiden Seiten dieser Mauer verdient gemacht. Im Jahre 1969 hat sie ihre Arbeit in der Pester Innerstadt in der Városház utca (Strasse) begonnen, wo sie einen Teil der frühen Stadtmauer identifiziert hat. Sie hat die – heute kaum mehr sichtbaren – Überreste der Stadtmauer aus dem 15. Jh. in jedem einzelnen Haus am Kiskörút – Károly körút (Ring), Múzeum körút (Ring), Magyar utca (Straße), Fővám tér (Platz) untersucht und doku-

mentiert. Sie hat das Tor nach Vác identifiziert, das Tor nach Kecskemét und einen langen Abschnitt der Mauer im nördlichen Hof des Rathauses erschlossen. Die Forschungsergebnisse hat sie 1980 in ihrer Abschlussarbeit an der Fachingeniurausbildung der Fakultät für Baudenkmalschutz an der Budapester Technischen Universität bekannt gegeben.

Durch die weiteren archäologischen Ausgrabungen, durch die freigelegte Lederwerkstatt in der Molnár utca (Straße) und die Überreste eines Turmes in der Régiposta utca (Straße), durch die Erforschung der Kirche und der Dschami in der Szerb utca (Straße) 21. hat sie weitere wichtige Angaben zur Geschichte von Pest im Mittelalter und während der türkischen Belagerung geliefert.

Zur selben Zeit hat sie mehrere Studien zu den Holz- und Lederfunden in den Brunnen von Buda und zu Buchbeschlägen publiziert. Die Letzteren gehören eng zur zeitgenössischen Buchkultur. Diese Forschungen gehören organisch zu ihrer vielseitigen kulturgeschichtlichen Tätigkeit.

Im Jahre 1995 hat sie mit der Ausgrabung der Dominikanerkirche und des Nonnenklosters auf der Margareteninsel begonnen. Als Ergebnis dieser ist ein königlicher Hof mit mehreren Gebäuden aus dem 13. Jh. zum Vorschein gekommen. Durch eine außerordentlich präzise archäologische Arbeit und Verarbeitung hat sie ein Fundmaterial ans Tagelicht gebracht, das unentbehrlich bei der Topografie des mittelalterlichen Buda ist, und das wesentlich zum besseren Kennenlernen der Geschichte und der Topografie der Stadt beigetragen hat.

Neben der Feldarbeit sind ihr weitere wichtige Aufgaben im Museum zugefallen. Sie hat 1975–1985 als Leiterin der Abteilung für Archäologie und Restaurierung, 1983–1985 als Leiterin der Mittelalterlichen Abteilung und 1987–1990 als wissenschaftliche Beraterin gearbeitet. Sie hat an den in- und ausländischen Ausstellungen der Abteilung ständig aktiv mitgewirkt. Hervorzuheben sei die Präsentation der Stadtmauer aus dem 15. Jh. im Zentralgebäude des Stadtschutzvereins sowie die Ausstellung über die Ausgrabungen auf der Margareteninsel und über die Ergebnisse der Erschließung der Dörfer an der Autobahn M0 im Budapester Historischen Museum.

Liebe Kati! Wir wünschen Dir für die Zukunft alles Gute, Gesundheit, sowie viele-viele weitere Publikationen, die dann selbst unser Wissen bereichern werden.

Judit Zádor

H. KÉRDŐ KATALIN

PETŐ MÁRIA 70 ÉVES

Pető Máriával – aki 30 évig volt kollégánk és munkatársunk – a BTM-ben ma dolgozó régészek többsége, fiatalsága okán, már nem találkozott személyesen. Ezért is illő, hogy személyét és munkásságát 70. születésnapja alkalmából felidézzük.

1941-ben született Budapesten. Középiskolai tanulmányait a Berzsenyi Dániel Gimnáziumban végezte. Az ELTE provinciális régészet – latin nyelv- és irodalom tanári szakán szerzett diplomát 1964-ben. Egyetemi doktori disszertációját „A lótarás Pannoniában” címmel védte meg 1966-ban.

Első munkahelye a Magyar Mezőgazdasági Múzeum volt ahol, mint adattáros dolgozott 1964–1969 között. Az itt töltött évek alatt érdeklődése még inkább a mezőgazdaság régészeti emlékeire fordult. A Pesterzsébeti Múzeumban eltöltött kétévnyi rövid kitérő után 1970-ben lett a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa. 1971-ig múzeológus volt, majd főmúzeológus, főtanácsos, osztályvezető helyettes címeteket és beosztásokat viselt 1972–1999 között. Gondozta a numizmatikai gyűjteményt. 1999-ben vonult nyugalomába.

Kutatási területe elsősorban a kelták emlékeire volt. A nemcsak fővárosunk, hanem mondhatjuk Pannonia legjelentősebb kelta lelőhelye, a gellérthegyi kelta oppidum területén többször is vezetett feltárást 1985 és 1991 között. A Gellérthegy oldalában koracsászárkori fazekastelep maradványai kerültek napvilágra kutatásai nyomán. A Gellérthegyen egy római kori kőbánya részletét is sikerült feltárnia. És hogy a kőfeldolgozásnál maradjunk, itt kell megemlítenünk: Békásmegyeren feltehetőleg egy kőfaragó műhely maradványát találta meg.

Írásaiban foglalkozott a kelta őslakosság kisebb településeivel Pesthidegkút, Erzsébetliget és Máriaremete területén, valamint a dél-pesti síkság szarmata falvaival.

Részt vett az óbudai munkaközösség tagjaként az aquincumi legiotábor kutatásában is. A korai tábor védművein kívül, egy egészen különleges leletet, egy olajprést is sikerült feltárnia.

Cikkeiben vissza – vissza tért a római kori mezőgazdaság kérdéseire. Így foglalkozott aratóeszközökkel, szőlőműveléssel, vaseszközökkel. Publikált fahordó-leletet, összefoglaló cikket írt az élelmiszerfeldolgozás aquincumi leletanyagáról.

Kutatásokat végzett az aquincum környéki villaövezetben, így a mai Kaszásdűlő és Csillaghegy területén is feltárt egy-egy római kori villa részletet.

Az általa megtalált kőemlékek között kiemelkedő jelentőségű az magasrangú hivatalnokot ábrázoló márvány szobortorzó, mely az Aquincumi Múzeum gyűjteményének egyik legszebb darabja.

A tudós váci püspök Migazzi gyűjteményében lévő római kőemlékek tanulmányozása kapcsán bukkan a firenzei polihisztor és numizmata, Domenico Sestini nyomára. Az ő magyarországi utazásaival és tevékenységével több írásában is foglalkozott.

Mária nyugdíjba vonulása után már csak ritkán látogatott vissza. Kíváncsisága, melyet publikációinak sokszínűsége is mutat, érdeklődését más irányba terelte. Orvostörténeti kérdésekkel és portugál utazók íásaival foglalkozott.

Kedves Mária! 70. születésnapod alkalmából a jó egészség mellett nem kívánhatunk mást, hogy sokáig őrizd meg ezt a rád jellemző, és a kutató ember számára éltető kíváncsiságot!

70 JAHRE VON MÁRIA PETŐ

Die meisten Archäologen des Budapester Historischen Museums haben Mária Pető, die 30 Jahre unsere Kollegin und Mitarbeiterin war wegen des Generationsunterschieds nicht mehr persönlich treffen können. Auch schon deswegen ist es statthaft sie und ihre Tätigkeit anlässlich ihres 70. Geburtstag wachzurufen.

Sie ist 1941 in Budapest geboren und hat das Gymnasium Berzsenyi Dániel besucht. Das Universitätsdiplom hat sie 1964 an der Universität Eötvös Lóránd im Fach „Provinziale Archäologie-Lateinische Sprache und Literatur mit Wahlfach Pädagogik“ erworben. Den Dr. Univ. Titel hat sie nach der Verteidigung ihrer Dissertation „Pferdehaltung in Pannonia“ 1966 erlangt.

Zuerst hat sie 1964–1969 im Ungarischen Landwirtschaftlichen Museum als Datenspeicherin gearbeitet. Während dieser Jahre hat sie immer mehr Interesse dem archäologischen Fundmaterial der Landwirtschaft gewidmet. Nach einem kurzen Wechsel von zwei Jahren im Museum von Pesterzsébet hat sie ihre Tätigkeit im Budapester Historischen Museum fortgesetzt. Bis 1971 hat sie als Museologin gearbeitet, zwischen 1972–1999 hat sie die Titel leitende Museologin, Oberrätin, stellvertretende Abteilungsleiterin bekommen. Ein Teil ihrer Arbeit ist die Verwaltung der numismatischen Sammlung gewesen.

Sie ist 1999 in Pension gegangen.

Ihr Forschungsgebiet hat sich vor allem über das keltische Fundmaterial. Zwischen 1985–1991 hat sie oft Ausgrabungen auf dem Gebiet des keltischen Oppidums am Gellértberg geführt, das nicht nur die wichtigste Fundstelle unserer Hauptstadt, sondern mit Recht auch die von Pannonia ist. Es sind am Berghang Überreste einer Töpfersiedlung aus der frühen Kaiserzeit durch ihre Forschungen zum Vorschein gekommen. Sogar Details eines Steinbergbaus aus der Römerzeit hat sie auf dem Gellértberg freilegen können. Wo wir gerade von Steinverarbeitung sprechen, sei hier zu erwähnen, dass sie in Békásmegyer vermutlich die Überreste einer Steinmetzerei gefunden hat.

Dr Pető hat sich in ihren Schriften auch mit den kleineren Siedlungen der Kelten auf dem Gebiet von

Pesthidegkút, Erzsébetliget und Máriaremete, sowie mit den Dörfern der Sarmaten auf der Tiefebene von Süd-Pest beschäftigt.

Als Mitarbeiterin der Óbuda-Arbeitsgemeinschaft hat sie auch an der Forschung des Militärlagers von Aquincum mitgewirkt. Sie hat nicht nur die Schutzanlagen des frühen Lagers, sondern auch einen ganz einmaligen Fund, eine Ölpresse freilegen können.

In ihren Artikeln ist sie immer wieder zu den Fragen der Agrarkultur der römischen Zeit zurückgekehrt. Sie hat sich u.a. mit Erntemaschinen, mit Weinbau und Eisenwerkzeugen beschäftigt, und hat eine Publikation über ein Holzfassfund veröffentlicht. Ein zusammenfassender Artikel berichtet über den Fundbestand der Lebensmittelverarbeitung in Aquincum.

Weitere Forschungen hat sie in der Villensiedlung in der Nähe von Aquincum, d.h. auf dem Gebiet des heutigen Kaszásdűlő und Csillaghegy geführt, wo sie die Überreste von je einer Villa ausgegraben hat.

Unter ihrem Fundmaterial von besonders großer Bedeutung ist der Torso eines hochrangigen Beamten, das eines der schönsten Sammlungstücke des Museums von Aquincum ist.

Bei den Studien der römischen Steinsammlung des gelehrten Bischofs von Vác Migazzi ist sie dem Polyhistor und Numismatiker aus Florenz, Domenico Sestini auf die Spuren gekommen. Seine Reisen und Tätigkeit in Ungarn hat Dr Pető in mehreren Schriften veröffentlicht.

Die pensionierte Mária hat uns bei der Arbeit noch selten besucht. Ihre Neugier, die sogar die Vielfalt ihrer Publikationen bezeugt, hat ihre Interesse in eine andere Richtung gelenkt. Sie beschäftigt sich neulich mit medizinhistorischen Fragen und mit den Schriften portugiesischer Reisenden.

Liebe Mária! Wir wünschen Dir zu deinem 70. Geburtstag gute Gesundheit aber auch dass Du noch lange diese für Dich so typische Neugierde erhältst, die für jeden Forscher die Lebensquelle ist.

Katalin H. Kérdő

GABLER DÉNES

ZSIDI PAULA KÖSZÖNTÉSE

Ha Anonymusnak Óbudáról, Attila városáról szóló híradásától eltekintünk, azt mondhatjuk, hogy a pannoniai provinciális régészeti kutatások Bonfinivel kezdődően több mint fél évezredes múltta tekinthetnek vissza. Neves kutatók láncolata fémjelzi ezeket az évszázadokat a legutóbbi időkig, ha voltak is megszakítások az első évszázadokban. Ennek ellenére éppen ez a kutatási terület az elmúlt évtizedekben defenzívába szorult; kiemelkedő, országos hatókörű kutató ill. múzeumi intézményekben alig található meg e disciplina művelője. Az Aquincumi Múzeum nemcsak kivétel e tekintetben, hanem meghatározó jelentőségű kutató központ feltáró tevékenységével, az eredményeket rendszeresen és módszeresen közlő kiadványaival, kiállításával, a nemzetközi kutatásokba való beágyazottságával. Mindebben elévülhetetlen érdemei vannak Zsidi Paulának, a múzeum igazgatójának, aki közel negyed százada áll a múzeum élén; szorgalmas, jó adottságokkal rendelkező kutatócsoportot hozva létre. Ez az intézmény foglalkoztatja a legtöbb római koros kutatót egész Magyarországon. Pedig Zsidi Paula népvándorlás kori régészként indult: szakdolgozata a Várpalota-gimnáziumi avar kori temető feldolgozása volt. Régész-történelem szakos tanári diplomáját 1975-ben szerezte; ugyanebben az évben már a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Osztályára került. Működésének első éveiben főleg leletmentéseket végzett az aquincumi polgárváros és a katonaváros közötti területen, amelynek beépítettségéről korábban alig volt adatunk. 1981-ig félszáz kisebb-nagyobb ásatást végzett, mintegy 500 sírt és korábban ismeretlen római épületet tárt fel, valamint újabb útszakaszokat kutatott. Részben ezekhez a feltárásokhoz kapcsolódik első nagyobb tanulmánya, amelyben a polgárváros falával és védműveivel foglalkozik. A Communicationes

Archaeologicae Hungariae 1990 évi kötetében megjelent cikkében saját kutatásai és az elődök megfigyeléseinek alapos elemzése révén tudta periodizálni a védművek rendszerét az első palánkrendszerű építményektől a kőfalig és a városkapuknál megfigyelhető késő császárkori átépítésekig. Fontos eredménye, hogy a polgárvárost kettészelő vízvezeték a IV. században már védműként szolgált, s míg a keleti részt a III. század második felétől már nem lakták, a nyugati városrészben az

élet folyamatos lehetett. Ennek a kérdésnek kutatása azóta is foglalkoztatja; az elmúlt évben éppen a polgárváros nyugati részén végeztek sikeres geoelektronikai felméréseket az Osztrák Régészeti Intézet kutatóival együttműködve.

A városhatár mellett a másik fontos kutatási területe az aquincumi temetők elemzése; ebből írta 1985-ben doktori disszertációját. Munkájában az aquincumi canabae északi temetőjének általa feltárt részeit elemezte újabb módszerek bevonásával, továbbfejlesztve az addig alkalmazott eljárásokat. A sírok száma lehetővé tette számára a megbízható statisztikai elemzéseket. A temető egyes részeinek kutatása később is folytatódott. Az akkor még legátfogóbb képet nyújtó városi temetőnek, valamint az aquincumi temetkezések elemzésének köszönhetően nyerte el 1997-ben a PhD fokozatot. A katonaváros északi temetőjéről írt munkája a carnuntumi limeskongresszus 1990-ben megjelentetett kötetébe is bekerült. A katonaváros északi temetőjében alkalmazott elemzési módszereket külön is ismertette 2000-ben az Archaeológiai Értesítő hasábjain. Egyik első, kiemelkedő jelentőségű munkáinak egyike volt a XI. kerületben a Gazdagréten feltárt 4–5. századi temető publikációja, amelyet már 4 évvel az ásatások kezdete után mintaszerűen közölt. A temetkezéseken belül két csoportot tudott megkülönböztetni: mind a tájolás, mind a

leletanyag alapján. Az elsőt a 4. sz. közepére, második felére keltezte, ebben a provinciális késő római sírok jellegzetes emlékéanyagát találta. Ez a csoport feltehetően egy vicus jellegű településen élő, római hagyományokkal rendelkező népcsoport temetője lehetett, míg a második csoport a Maros menti 5-6. századi temetkezésekkel mutatott rokonságot. Ezt egy heterogén összetételű barbaricum vonásokat mutató népesség hagyatékának tekintette.

A temetkezések témaköréhez kapcsolódik egy másik jelentős feldolgozás is a canabae területén talált, fallal körülvett sírokról. A Ladik utcai temető kapcsán a terület római kori használatában három periódust tudott elkülöníteni és felhívni a figyelmet az itt lejátszódó funkcióváltásra. Ez a felismerés Aquincum topográfiája szempontjából is meghatározó. A Hajógyár szigeti helytartói palota kiépítésével, a polgárvárost és a canabaet összekötő észak-déli út és a szigettel szembeni hídfőálláshoz vezető nyugat-keleti irányú összekötő út miatt ez a terület stratégiai jelentőségű lett. A 2. században kezdődő temetkezésekben a reprezentatív sírsztélékkel, síremlékekkel eltemetettekben a katonavárosban megtelepedő gazdag kölni kereskedőcsaládok tagjait ill. leszármazottjait látja, bár a fallal körülvett sírparcellák közti sírokba inkább az alacsonyabb társadalmi helyzetűek temetkeztek. Az így kialakított területen – egyik oldalán a díszes sírkertekkel, másik oldalán a vízvezeték árkádjaival – Aquincum egyik legszebb útja vezethetett. A 3. században ez a terület elvesztette korábbi jelentőségét, ami a polgárváros expansiójával és a Dunához közelebb futó út jelentőségének növekedésével függ össze. A polgárváros és a katonaváros között, a helytartói palotához vezető hídfőállást részletesebben mutatta be a bölcskei Soproni Sándor emlékkonferencián, amelynek anyaga 1999-ben a Pannoniai kutatások c. kiadványban kapott helyet.

1986-ban részt vett a „*Das römische Budapest*” című kiállítás szervezésében, anyagának összeállításában, a katalógus és a kiállítási vezető megírásában. Ez a Münsterben megjelent kiadvány sokáig az aquincumi kutatások egyik kézikönyve volt. Maga a kiállítás 12 európai múzeumban került bemutatásra.

Jelentősek Zsidi Paula kutatásai a város territoriumának villagazdaságai vonatkozásában is. Bár előtte olyan kiváló kutatók tekintették át a rendelkezésre álló feliratos forrásokat és a régészeti emlékéanyagot mit Alföldy Géza vagy Póczy Klára; a polgárvárostól alig 500 m-re fekvő Kaszás dűlő-Csikó utcai villa feltárása és publikálása kapcsán újból vizsgálta Aquincum territoriumának birtokviszonyait. Az általa feltárt villában 4 építési periódust figyelt meg a markomann háborúk utáni

időszaktól a 4. sz. '60-as éveig. A szegényes leletanyagú, csupán gazdasági jelentőségű épületegyüttest mind a Budapest Régiségei, mind a Balácai Közlemények hasábjain ismertette. Az Aquincum környéki villák tulajdonosai –részben a feliratok, részben pedig a temetők adatai alapján– többnyire feltehetően a keleti eredetű municipalis arisztokrácia tagjai lehettek.

1989-ben nevezték ki az újra önálló Aquincumi Múzeum igazgatójának, amelyet azóta is irányít. Szervezési és adminisztratív feladatai mellett azonban továbbra is vezet ásátásokat és folytatja a feldolgozó munkát. Feladatkörét a műemlékvédelem, a főváros régészeti örökségének védelme egészíti ki. 1994-ben, az Aquincumi Múzeum alapításának 100 éves évfordulója alkalmából rendezte munkatársaival együtt a „*Római város a modern városban*” c. nemzetközi konferenciát, amelyen számos kiemelkedő külföldi kutató és műemlékvédelmi szakember vett részt. A konferencia előadásait a kezdeményezésére létrehozott Aquincum Nostrum sorozat első kötetében jelentette meg. A kisebb feldolgozások, részmunkák lassan szintézissé érlelődtek. 2002-ben az Enciklopédia Kiadónál jelent meg könyv alakban egy összefoglaló áttekintés Aquincum polgárvárosáról, amelyben a 120 éve folyó kutatások alapján mutatja be a város feltárt magánházait, szentélyeit, fürdőit, utcarendszerét, a vízvezeték és amphiteatrumát az Antoninusok és a Severusok korában. Az 1970-es években folyó nagy óbudai ásátások elsősorban a legiotábor, az óbudai alátábor és a katonaváros vonatkozásában hoztak új eredményeket; mellettük a polgárváros háttérbe szorult. Zsidi Paula kis monográfiája szinte rehabilitálta a polgárvárost, amely egyébként is munkásságának súlypontja volt. Hangsúlyozta, hogy a kutatások révén olyan összefüggő együttes örökséget kaptuk, amely Magyarországon egyedülálló. A könyv második fejezete egyben a feltárt városrészek vezetője is lehetne.

Míg korábban az ásátások feszített üteme miatt kevés idő maradt a tudományos feldolgozásra és ennek igazán megfelelő foruma sem mindig volt, Zsidi Paula 1995-ben elindította és azóta is szerkeszti az „Aquincumi füzetek”-et, amelyek évről-évre adnak áttekintést, előzetes jelentést minden – az adott évben folytatott – feltárásról, de helyet kapnak a kiadványsorozatban kisebb közlemények is. A színes fotókkal kísért beszámolók mindegyike kétnyelvű; az angol szöveg révén a nemzetközi kutatás is nyomon követheti az aquincumi ásátásokat. Több mint 70 ásátást vezetett, amelyeknek eredményeiről rendszeresen, szinte naprakészen számolt be hazai és külföldi publikációkban, kong-

resszusi aktákban. Témái elsősorban az aquincumi polgárváros topográfiája, épületei (ld. a 2004-ben Ljubljanában megjelent *„The autonomous towns of Noricum and Pannonia”*. Situla 42. kötetében közölt összefoglalást), az aquincumi temetők és a város territoriumának villagazdaságai, valamint a régészeti örökségvédelem.

Anyagközlő publikációk számára hozta létre az Aquincum Nostrum sorozatot, amelynek 2002-ben megjelent kötetében –Póczy Klárát köszöntve– található az 1969-2002 évi kutatásokról szóló hiánytalan áttekintés és bibliográfia. Ebben Aquincum történetének összefoglalását és az újabb -topográfiai egységenként ismertett- ásatási eredményeket találhatjuk; gazdaságtörténeti, vallástörténeti és a művészeti emlékeket elemző kitekintéssel. A kiadványban 12 fejezetet írt, többek közt a budapesti római kori műemlékeinek konzerválásáról és helyreállításáról.

Munkásságát mindig jellemezte egyfajta interdiszciplinaritásra való törekvés. Ennek jegyében keresett kapcsolatot a geomorfológiai-öskörnyezeti vizsgálatok érdekében a Földrajztudományi Kutatóintézetrel. Az együttműködés szép eredménye a Kérdő Katalin-Schweitzer Ferenc által szerkesztett *„Aquincum- Ókori táj-ókori város”* c. 2010-ben megjelent tanulmánykötet, amelyben a szerzők arra a kérdésre kerestek választ, hogy milyen településkörnyezeti adottságok tették lehetővé a római város kialakulását? Ennek a könyvnek 6 fejezete Zsidi Paula munkája.

Ásató és feldolgozó tevékenysége mellett kiemelkedő jelentőségűek azok a kiállítások és a velük együtt megjelentetett publikációk, amelyek az ő közreműködése nélkül nem is jöhettek volna létre. Kiemelkedik ezek közül az *„Out of Rom- Augusta Raurica-Aquincum- Élet a római birodalom két városában”* c. kiállítás, amelyet az augsti Römermuseummal közösen állítottak össze. Ebben a terjedelmes, 1997-ben megjelent kiadványba Zsidi Paulától 13 fejezetet találhatunk. Póczy Klárával

közösen szervezték a római kerámiakutatók (Rei Cretariae Romanae Fautores) székesfehérvári kongresszusa alkalmából az aquincumi római edényművességet bemutató kiállítást 1992-ben. Ezen az összefoglaláson kívül a pannoniai római kerámia-kutatás neki köszönheti a gázgyári fazekastelep mortariumairól írt munkát és a fazekastelep újabb, általa feltárt kemencéiről szóló beszámolót, ami 1984-ben az első megjelent publikációja volt.

Részt vett a borostyánút programban is, amelynek keretében Aquileia-Aquincum címen rendeztek olasz-magyar kiállítást. 1999-ben aktív rendezője volt a Provinzialrömisches Kunstschaffen 6. konferenciájának, amelyet akkor másodszor rendeztek meg – kiállítással egybekötve– Magyarországon. 2001-ben Lyonban társrendezőként vett részt a *„Romains de Hongrie”* c. tárlat rendezésében.

Zsidi Paula fentiekén kívül is sokat tett a magyar régészettudományért. 1994 óta tagja a MTA Régészeti Bizottságának, 2001-2009 között a bizottság titkára volt. 1999-2002 között az OTKA Régészeti Zsűrijének elnöke, 2001 óta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Akkreditációs Albizottságának, 2002 óta az Ásatási Bizottság tagja.

Rendszeresen vesz részt az oktatómunkában is. Az ELTE Régészettudományi Intézetében megbízott előadóként, felkérés alapján tartott előadásokat, de gyakornokok irányításával is részt vett a régész-képzésben. 2004-ben nyerte el a címzetes egyetemi docens címet.

Munkásságának elismeréseként 1997-ben a Művelődésügyi és Közoktatási Minisztérium Nívódíját, 1999-ben a Régészeti és Művészettörténeti Társulat Kuzsinszky emlékérmét, 2002-ben az Ipolyi Arnold díjat, 2003-ban Móra Ferenc díjat, 2011-ben Ábel Jenő emlékérmét kapott. Az Osztály Régészeti Intézet 1999-ben levelező tagjává választotta.

A kerek évforduló alkalmából kívánunk neki az eddigéhez hasonló energiát; a Jóisten adjon neki egészséget és további szép eredményeket az általa kialakított jó csapattal.

A TRIBUTE TO PAULA ZSIDI

Paula Zsidi, Director of the Aquincum Museum has been leading the institution for almost a quarter of a century. She began her archaeologist career as specialist of the Migration Period: she wrote her degree theses on the Avar Period cemetery of Várpalotagimnázium. She graduated as an archaeologist and teacher of history in 1975, and joined the Archaeology Department of the Budapest History Museum in the same year. During the first few years there she mainly worked on rescue excavations in the area lying between Aquincum Civil Town and Military Town. Until 1981 she conducted fifty excavations of various volume, unearthing approximately 500 Roman graves, buildings and road sections. Her first more significant article was partly related to these excavations as it discussed the walls and fortifications of the Civil Town. Last year she made successful geoelectric surveys in the western part of the Civil Town in cooperation with the Austrian Archaeological Institute. Apart from the city walls, her other important field of research is the analysis of the cemeteries in Aquincum; she wrote her doctoral thesis on this topic in 1985. In her work, she analysed those parts of the northern cemetery of the *canabae* of Aquincum which she had excavated herself; she used new methods and also further developed standard procedures. She wrote articles about the northern cemetery of the Military Town, the 4th/5th century cemetery at Gazdagrét in the 11th district of Budapest and the walled graves unearthed on the territory of the *canabae*. She gave a more detailed account of the bridgehead leading to the Governor's Palace between the Civil Town and the Military Town at the Sándor Soproni Memorial Conference in Bölske. In 1986 she participated in organising the exhibition "Das römische Budapest" as well as compiling the material and writing the catalogue and the exhibition guide. She has also researched the villa-estates on the *territorium* of the town. In connection with the excavation and publication of the villa at Kaszás dűlő-Csikó utca, she examined the estate-relations in the Aquincum *territorium*. These publications eventually developed into a synthesis. A comprehensive survey of the Civil Town of Aquincum was published as a book by Enciklopédia Publishing House, introducing the houses, shrines, baths, street network, aqueduct and amphitheatre of the town based on the research of the past 120 years. She pointed out that the research has resulted in a comprehensive and coherent heritage which is unique in Hungary. In 1989, she was appointed to be

director of the Aquincum Museum of the Budapest History Museum, which she has been leading ever since. In addition to her organisational and administrative tasks she continues to lead excavations and processing work. These responsibilities are amended with historic preservation and the protection of the archaeological heritage of Budapest. She launched the periodical *Aquincumi füzetek* (*Aquincum Booklets*) in 1995 and has been its editor ever since, and she also established the Aquincum Nostrum series for publications on findings of excavations.

She has directed more than 70 excavations. Her work has always been characterised by an aspiration to multidisciplinary. In addition to her excavating and processing activities, she has organised exhibitions of great importance, for instance the exhibition "Out of Rome – Augusta Raurica-Aquincum – Life in two towns in the Roman Empire". She has also participated in the Amber Road programme, which included the organisation of an Italian-Hungarian exhibition named "Aquileia – Aquincum".

Paula Zsidi has been a member of the Archaeological Committee of the Hungarian Academy of Sciences since 1994. She was a secretary of the Committee from 2001 to 2009 and chairperson of the Archaeological Board of OTKA (National Scientific Research Fund) from 1999 to 2002, and she has been a member of the Accreditation Sub-Committee of the Ministry of National Cultural Heritage since 2001 and of the Excavation Committee since 2002.

She is also active in education. She has been invited to give lectures as a guest lecturer at the Institute of Archaeology of Eötvös Loránd University, and she takes part in training archaeologists as a tutor of trainees. She obtained the title of titular university lecturer in 2004.

In recognition of her achievements she was granted with an Award of Excellence by the Ministry of Culture and Education in 1997; she received the Kuzsinszky Memorial Medal of the Society of Hungarian Archaeologists and Art Historians, the Arnold Ipolyi Award in 2002, the Ferenc Móra Award in 2003 and the Jenő Ábel Memorial Medal in 2011. The Austrian Archaeological Institute elected her to be its member in 1999.

On the occasion of the anniversary, we wish her the same energy she has had so far as well as good health and success in her work.

Dénes Gabler

TANULMÁNYOK

IRÁSNÉ MELIS KATALIN

A PESTI 13. SZÁZADI FÉMFELDOLGOZÓ IPARTELEP
RÉGÉSZETI KUTATÁSA

(Budapest V. Károly körút 28–30.)

A pesti fémfeldolgozó ipartelep régészeti leletei a Belváros ÉNy-i negyedében, a Városháza északi udvarán kerültek elő. A 190×190 m kiterjedésű, négyszögletes alaprajzú barokk épület a Városház, Gerlóczy és a Bárczy István utca között helyezkedik el, északi udvarát a Károly körút 28–30. számú telkek alkotják. A Városháza 1716 és 1741 között Invalidus háznak épült, amelyben a Habsburg birodalom, beteg, és rokkant katonáit gondozták. Az Invalidus ház északi udvarának a kerítése a középkori városfal volt, a 18–19. századi helyszínrajzokon a városfal itteni, félkör alaprajzú külső tornyát is feltüntették (1. kép). A városfal belső oldalán különböző melléképületek álltak, a külső oldal nagyjából beépítetlen maradt. A 18. század elején a pesti városi tanács még nem engedélyezte a városfal lebontását, amely ekkor még körben védelmezte a várost. A 18. század végére azonban, a középkori városkapuk a rohamosan fejlődő város forgalmi akadályai lettek, ezért a kapukat lebontották, de a kötőgátak fennmaradtak, és a városfal két oldalán kimért telkek közötti kerítésfalak lettek. Az első nagy, összefüggő, 140 m hosszú városfalszakasz lebontását a budapesti városi tanács rendelte el, miután 1894-ben, az időközben gránátos laktanyává alakított Invalidus házat örökáron megvette a katonai kincstártól. Az épület Városházává alakítását 1899-ben kezdték meg, és a tervezett járószintig lebontották a városfalat, és a városfalhoz épített, 18. századi melléképületeket. Az alapfalakat mindenütt meghagyták és a 18. századi pincéket feltöltötték. A 20. század elején elkészültek az új melléképületek, amelyek a Városháza keresztszárnyával párhuzamosan helyezkedtek el. Megnagyobbították az É-i udvart, felépült a Károly-körúti épületszárny. A 2. világháború végén, 1945-ben, bombatámadás érte a Városházát, különösen nagy károk keletkeztek az É-i udvaron és a Károly körúti épületszárnyban. A helyreállítás során nagy földmunkákkal járó építkezések zajlottak, az új épületek és a közműhálózat átépítése közben tovább bontották a városfalat és feldúlták a középkori városrész maradványait. 1951-

ben egyetlen szóbeli közlés érkezett a Budapesti Történeti Múzeumba, mely szerint a benzinkút építésénél előkerült a középkori városfal.¹ 1996-ban a Főpolgármesteri Hivatal elrendelte az É-i udvar rendezését. A nyári hónapokban lebontották az öt, használhatatlanná vált 20. századi épületet és a közel 300 éves közműhálózat fölősslegessé vált részleteit. A szabaddá vált területre többszintes mélygarázs és aluljáró építését tervezték, amely azt jelentette, hogy az építkezések során minden régészeti jelenség megsemmisül. A régészeti és műemléki védettség alatt álló területen 1996–1997-ben régészeti kutatásokat végeztünk, Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala biztosította a feltárás költségeit.² Az épületek lebontását követően, a Városházához kapcsolódó, 18. század végi járószintig az egész területről elhordták az 55 cm vastag, építési törmelékből álló, jelenkori feltöltést, és 1996 nyarán megkezdtük a régészeti kutatást.

A Városháza a középkori Pest ÉNy-i városrészében helyezkedik el, ezért a közelében már több középkori falrészlet és régészeti lelet előkerült. Az első falrészletek 1863-ban a Sütő utcai evangélikus iskola építésénél bukkantak elő. A déli telekhatáron a koraújkorai falakkal együtt elbontották a középkori városfalat, amelyben feltehetően a Március 15. téren elhelyezkedő, római katonai táborból származó kövek voltak befalazva.³ Az 1960-as években több leletmentést végeztünk a környéken, a Városház utca teljes hosszában előkerültek a 13. századi, pesti városfal maradványai, a Bárczy István utcában kibukkant egy, feltehetően a 15. századi Szent Miklós templomból származó, támpilléres falrészlet.⁴ Több-
ször megbolygatták a templom körüli, középkori temetőt, 1984-ben a Városháza ÉNy-i szárnyának a

¹ A Városháza építéstörténete: SCHOEN 1930. GÁRDONYI 1929/4–5. 1–8. GENTHON 1951. 46.

² A mélygarázs és az aluljáró nem épült fel, az ásati szelvényeket betemették.

³ NAGY 1950. 359–361.

⁴ IRÁSNÉ MELIS 1976. 314–315, 320–331.

pincéjében is találtunk középkori sírokat.⁵ Annak ellenére, hogy tudomásunk volt az ásatási terület nagymértékű bolygatottságáról, reméltük, hogy előkerülnek olyan értékes régészeti adatok, amelyek hozzásegítenek a középkori városrész kialakulásának és a későbbi történetének a megismeréséhez.

Az ásatások 1996-ban a városház belső, 1997-ben a külső oldalán zajlottak (2. kép). Az előkészítő talajmunkák során kiderült, hogy a 18–20. századi építkezések közben, az ásatási terület kétharmadán megsemmisültek a régészeti jelenségek, csupán az udvar DK-i negyedében, a városház belső oldalán, és az udvar ÉNy-i sarkában, a városház külső oldalán találtunk egy-egy kevésbé bolygatott, teljes régészeti feltáráshoz alkalmas, nagyobb összefüggő területet. A városház belső oldalán az egymástól meglehetősen távol eső, ásatási szelvényekben azonos, 12–17. századi, középkori és török hódoltság kori településnyomokat, házrészleteket találtunk, a városház külső oldalán pedig, előkerültek a városház építését megelőző Árpád-kori, 12–13. századi külső kertek és egy nagy kiterjedésű, 13. századi fémfeldolgozó műhely maradványai. A középkori régészeti jelenségek felett, a városház mindkét oldalán feltártuk a török hódoltság idején épült, 17. századi hadiépítmények maradványait, a városház előtti, külső ágyúállás cölöplyukait, és a városház mindkét oldalán betemetett sáncárkokat.

Az 1996–1997. évi régészeti kutatás eredményei közül részletesen ismertettük a középkori városház 15–18. századi történetét.⁶ Bemutattuk a középkori városrészen keresztül vezető középkori utca két oldalán elhelyezkedő, 1480–1541 között épült házak maradványait,⁷ felsoroltuk a városház török hódoltság-kori építményeit.⁸

PEST A 13. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A honfoglalást követő két évszázadban a Szentendrei- és a Csepel-sziget közötti Duna-szakasz átkelőhelyei, mint a korábbi időszakokban, továbbra is nagy szerepet játszottak a helyi és a távolsági kereskedelemben, a folyami és az átkelő hajózásban. A Duna mindkét partján kialakultak a révtelepülések, és a Duna-parti lakosok közül egyre többen bekapcsolódtak a kereskedelemmel, vagy a hajózással kapcsolatos munkafolyamatokba. A történeti adatokból nyomon követhető, ahogyan a pesti rév körül a tatárjárás (1241) előtti évtizedekre kialakult a Magyar Királyság egyik jelentős városa.⁹

A pesti rév a belvárosi és a tabáni Duna-partot kötötte össze (3. kép). A pesti oldalon a 12. század végére három, laza szerkezetű település jött létre, ezek közül a 13. század első felében a Duna-parti Pest, városházalattal határolt, 25 hektár kiterjedésű, királyi várossá fejlődött. A városház nagy, egybefüggő részlete látható volt a Városház utcában, kisebb szakaszait feltártuk a Reáltanoda utca sarkán és a Cukor utcában.¹⁰ Történetét a régészeti rétegsorok mutatták, a legfontosabb a mindenütt előbukkanó 1241-es égésréteg volt, amely világosan mutatta, hogy a városház legkésőbb a tatárjárás előtti évtizedben épült. Egyes szakaszai átépített formában a 15. század utolsó negyedéig fennmaradtak.¹¹ A 13. század első felében kialakították a város főterét (a mai Március 15. teret), felépítették a város Boldogasszony plébániatemplomát, amely jogállása szerint kiváltságos királyi kápolna volt. A főtéren és a város egyéb helyein nagyobb építkezésekre került sor.

A pesti polgárok 1231 körül kiváltságlevelet kaptak II. Endre (1205–1235) királytól, amely a tatárjárás alatt elveszett, de IV. Béla király (1235–1270) 1244-ben a pesti németek kérésére megújította. Olyan jogok szerepeltek benne, mint amilyeneket Fehérvár és Nagyszombat már korábban megkaptak.¹² Pest életét a városi tanács irányította, a tanács működésével együtt járt a városi pecsét használata. Az első pesti pecsét lett az előképe az 1292-es budai-pesti pecsétnek, amelynek a hátoldalára II. Endre király (1205–1235) utolsó nagypecséjének a címerét faragták ki. A fehérvári jogok „mindkét Pest” lakóira vonatkoztak, ami azt mutatta, hogy az 1230-as években a Duna jobb partján kialakult Kispeszt, vagy Kelenföld jogilag egybetartozott a bal parti Nagypesttel. Rogerius mester a tatárjárásról írott „Siralmas énekében” nagy és igen gazdag német városnak nevezte Pestet. Kétségtelen, hogy ebben az időszakban a pesti rév mindkét oldalán jelentős létszámú, de különböző területekről származó, német lakosság élt. Erre mutat egy 1240-ből fennmaradt oklevél, amelyben a kispesti, vagy kelenföldi szászokat, megkülönböztették a nagypesti németektől.¹³ A nagypesti németek 1218–1225 között érkeztek a Duna bal partjára. Vezetőjük Werner ispán volt, aki miután meggazdagodott a távolsági kereskedelemről, földbirtokba fektette a pénzét. Alsó-Ausztriában is voltak földbirtokai. Az idegen telepesek, kereskedők, kézművesek egyforma jogokkal ér-

⁵ A Városháza Ny-i szárnyában feltárt középkori sírokról a szerző jelentése a Budapesti Történeti Múzeum Adattárában található.

⁶ IRÁSNÉ MELIS 2002. 549–585.

⁷ IRÁSNÉ MELIS 2004. 235–243.

⁸ IRÁSNÉ MELIS 2002a. 151–162.

⁹ GYÖRFFY 1973. 281–294. GYÖRFFY 1998. 538–550.

¹⁰ IRÁSNÉ MELIS 1976. 313–315.

¹¹ IRÁSNÉ MELIS 1994. 59.

¹² GYÖRFFY 1973. 295–297.

¹³ GYÖRFFY 1998. 539, 544–546.

keztek Pestre, azonos juttatásokban részesültek, a közöttük lévő gazdasági és társadalmi különbségek itteni tevékenységük folyamán alakultak ki. A német telepesek megjelenése fellendítette Pest gazdasági és ipari életét és a gazdag pesti polgárok új befektetési lehetőségeket kerestek. Erről tanúskodik a fentebb említett, 1240-es oklevél, amely szerint öt „nagypesti” német polgár, Olbrant fia Henrik, Willam, Herbort, Henrik a harangöntők mestere és Pertold a Gellérthegy déli lejtőjén a telki és a kánai apától kétszáz hold földet bérbevettek, hogy azon szőlőt telepítsenek.¹⁴

A fémművesség jelentőségét a Városháza északi udvarán elpusztult nagy kiterjedésű fémfeldolgozó műhely, az egymásra épített ipari kemencék, műhelygödrök, faszén égető- és öntögödrök sokasága mutatja. A Henrik mester által irányított harangöntők műhelye feltehetően ezen az ipartelepen helyezkedett el.

A műhely pusztulását, felégetését és megszüntetését mutató jelenségek a tatárjárás (1241–1242) eseményeivel és következményeivel álltak összefüggésben. A tatárok 1241-ben, mielőtt felgyújtották volna, 3 napig ostromolták Pestet, és eközben, elpusztították a városházán kívüli fémfeldolgozó telepet. A történetírók Rogerius mester és Spalatoi Tamás részletesen elbeszélték Pest felégetését, és a város pusztulását, amelynek a nyomait a városházán belül, vastag égésrétegek formájában, mindenütt megtaláltuk.¹⁵ A Városháza északi udvarán azonban, nagy összefüggő felégetés nyomai csak a műhely területén kerültek elő.

A tatárok 1242 nyarán kivonultak az országból és az életben maradt pesti polgárok rövidesen visszatértek. A városházán kívül elhelyezkedő fémfeldolgozó műhely területén gondosan eltakarították a romokat. Látható volt, ahogy a műhelygödrökben elegyengették a kemencék maradványait, majd sok, régészeti lelettel kevert barna homokos földdel feltöltötték a műhelygödröket, és végül ledöntötték a vesszőfonatos paticsfalak maradványait (4. kép). Az 1241 előtti fémműhely objektumai közötti feltöltésekben és közvetlenül a tatárjárás utáni (1242) tereprendezés feltöltés rétegében azonos összetételű régészeti leletanyag volt.

A tatárjárás után a városvezetés nem szervezte újjá a pesti fémfeldolgozó ipartelepét, csak az egyik, 1241-ben leégett kovácsműhelyt (22. objektum) építették újjá, amely az ipartelep DK-i részén

helyezkedett el.¹⁶ Ezzel egy időben felparcellázták az ipartelep É-i felét. Mielőtt azonban, az új házakat felépítették volna, az egész területre szinte bolygatatlannak látszó, 15–20 cm vastag, világos homokréteget hordtak. Ez a feltöltés a 15. századi városház mindkét oldalán végighúzódtott, de a városház belső oldalán a késő középkori házak között csak kisebb foltokban maradt meg. A homokréteg tetején, a 15. századi városház külső oldalán, három, gerendaváz, tapasztott vesszőfonatos falú, kétosztású kemencés ház nyoma került elő, amelyeket többszöri átalakítás után, még a 13. század végén lebontottak.¹⁷ A házak lebontásával egy időben, a 13. század közepén újjáépített kovácsműhelyt is megszüntették.

A FÉMFELDOLGOZÁS AZ ÁRPÁD-KORBAN

A Kárpát-medencei 11–13. századi fémműhelyekről keveset tudunk, annak ellenére, hogy a régészeti leletek és a történeti források szerint a fémfeldolgozás jelentős iparág volt. A műhelyek intenzív működését, az iparosok széleskörű szakmai tudását nemcsak az értékes, művészeti alkotások, hanem a mindennapi élet nagy mennyiségben fennmaradt nélkülözhetetlen használati tárgyai, munkaeszközei és nem utolsósorban, a katonaság fegyverei mutatják.

A 11–13. századi fémművesség kutatásában a vas feldolgozása a legismertebb, de még a vasművességgel kapcsolatban is, számos, kutatásra váró kérdés vetődik fel. Annak ellenére, hogy minden ásatáson igen nagy mennyiségben előkerülnek vasleletek, és gyarapodik a kovácsműhelyek száma, vannak olyan munkafolyamatok, amelyeknek a régészeti emlékei még nem eléggé ismertek. Az egyik folyamat a nyersvas finomítása, amellyel a vastömböket alkalmassá tették a különböző tárgyak elkészítésére. Ez lehet, hogy hozzátartozott a kovácsmesterek munkájához, de a nyersvas finomítását, főként nagyobb mennyiségben, nem abban az épített kovácsműhelyben végezték, ahol a tárgyakat készítették, vagy a lovakat patkolták. A nyersvas finomításának régészeti emlékei, a különböző összetételű olvadékok, több régészeti lelőhelyen előkerültek, de településen kívül elhelyezkedő, Árpád-kori vassfeldolgozó ipartelep csak Csátárról

¹⁴ GYÖRFFY 1973. 284–285.

¹⁵ „Rogerius mester siralmas éneke” Horváth János fordítása. Katona 1981. 111–152. Spalatoi Tamás „A saloni és spalatoi főpapok története” Csonka Ferenc fordítása KATONA 1981. 172–193.

¹⁶ A tatárjárás után a pesti németek is visszatértek, hiszen 1244-ben IV. Béla a németek kérésére megújította a pesti kiváltságlevelét. Azt azonban, hogy milyen iparosok voltak közöttük, nem tudjuk. Feltehetően az iparosok még az 1240-es években felköltöztek a Várhegyen épülő Budára, és az új városban, vagy a város közelében létesítették a műhelyeket Györffy 1973. 308–309.

¹⁷ A szerző ásatása, feldolgozás alatt.

ismert a tudományos irodalomban.¹⁸ Legutóbb a balatonmagyaródi Alsó-Kolon dűlő egyik kútjának a betöltésében kerültek elő vasolvadékok,¹⁹ ezek vizsgálata és kémiai elemzése a közelben működő műhelyre utal.²⁰ Ugyanebben a tanulmányban látható egy vasolvasztó tűzhely rekonstrukciója.²¹ Valamennyire ismert munkafolyamat a kovácsoltvas tárgyak készítése, de csak kevés 11–13. századi kovácsműhely maradványait publikálták.²² A jellegzetes, nagyobb méretű tűzhelyekkel rendelkező városi műhelyeket könnyebb meghatározni, mint azokat a falusi műhelyeket, amelyekben kisebb, egyszerűbb felépítésű tűzhelyek, vagy „gödörműhelyek” voltak.²³ A kutatók körében általánosan elfogadott nézet, hogy a középkori kovácsműhelyek, különösen a falusi kovácsműhelyek, a tűzveszély miatt a falu külterületén helyezkedtek el. Ezzel szemben Fodor István a hajdúdorogi Kati dűlőben a tatárjárás (1241) idején elpusztult településen, a templom közelében találta meg a kovácsműhely maradványait.²⁴ A Buda és Pest körüli Árpád-kori falvakban is előkerültek kovácsműhelyek a templom közelében.²⁵ A nagyobb városi kovácsműhelyek azonban, feltehetően a városvezetés által kijelölt helyen, a sűrűn lakott területektől távolabb, külvárosban, vagy a város mellett helyezkedtek el. A rendelkezésünkre álló történeti és régészeti adatok szerint egyre jobban látszik, hogy a kovácsműhelyek, még az egyszerűnek tartott falusi műhelyek között is, nagy különbségek voltak. A műhelyek alaprajza, berendezése, a kovácstűzhelyek formája és mérete attól függött, hogy az egyes műhelyekben mivel foglalkoztak, milyen tárgyakat készítettek. Például azoknak a műhelyeknek, amelyekben csak a lovakat patkolták, lényegesen egyszerűbb berendezése volt, de már bizonyára az Árpád-kori falvakban is előfordult, hogy a lovak

patkolása mellett különféle használati tárgyakat, munkaeszközöket is készítettek.²⁶

A bányákból piacra kerülő színes fémeket szintén különböző munkafolyamatokkal tették alkalmassá a tárgyak készítésére. A bronzkészítés, a réz és a nemes fémek tisztítása, a színes fémekből készített tárgyak előállítása széleskörű kémiai és vegyészeti ismereteket igényelt. Mindezek mellett speciális olvasztó tűzhelyekre, vagy kemencékre volt szükség, amelyeket az ötvösműhelyeken kívül, szabad területen kellett felépíteni. Ugyancsak a szabad területen kiásott gödrökben végezték a nagyobb méretű fémtárgyak öntését. Elképzelhető, hogy a városi fémmfeldolgozó telepeken faszenet is készítettek, hiszen a különféle kemencék, tűzhelyek fűtéséhez sok faszenre volt szükség.

A magyar Árpád-kori iparrégészeti leletek közül kiemelkednek a bronzművesség körébe tartozó, az esztergomi Kovácsiban, a Feldebrőn és a visegrádi Várkertben feltárt műhelyek.²⁷

Kovalovszki Júlia rekonstruálta a feldebrői és a visegrádi műhelygödrök aljára épített kemencéket, és elvégeztette a műhelygödrökben előkerült fémminták kémia elemzését.²⁸ Az adatok alapján megállapította, hogy a feldebrői műhelygödörben feltehetően egy bronz keresztelőmedencét készítettek.²⁹ Visegrádon bronzolvasztó kemence volt, és a fémmaradványok között újra olvasztására idehozott, korábbi bronzöntvények darabjai is előkerültek.³⁰

A pesti ipartelepen az 1996–97-ben feltárt objektumok szerint vassal és színes fémekkel egyaránt dolgoztak. Nyilván való, hogy volt valamilyen területfelosztás. Valószínű, hogy a városfal közelében, az ipartelep déli részén helyezkedtek el a tartósan, ugyanazon a helyen fennálló műhelyek, mint például a 21–22. kovácsműhely. Az ipartelep É-i részén szükség szerint került sor a különböző nagy, földbeásott gödrökben végzett munkákra, és miután ezeket betemették, itt tárolták a hulladékot. A színesfém és a színesfémből készített tárgyak

¹⁸ VALTER 1979. 46–53. VALTER 1981. 123–131.

¹⁹ KVASSAY 2006 261–262.

²⁰ MOLNÁR 2006 281–294.

²¹ MOLNÁR 2006. 288–289.

²² 1980-ban Gömőri János összegyűjtötte az addig publikált vasolvasztó helyeket, 25 műhelyt és 45 kemencét talált. GÖMÖRI 1980. 109–121. A felsorolt lelőhelyek öt kivételével a Dunántúlon helyezkednek el. A használati tárgyakat előállító kovácsműhelyek száma 1980 óta lényegesen megszaporodott, de nagy részük publikálatlan.

²³ Az Árpád kori magyar falvakban földbe mélyített és föld fölé épített kovácsműhelyek voltak. Hasonló építményeket találtak Kelet-Európában is. FODOR 2009. 97–99.

²⁴ FODOR 2009. 97–99.

²⁵ A Budapest-Soroksár, Várhegyen, a középkori Kerekegyháza faluban, a 11–15. században ugyanazon a helyen épültek fel a különböző kovácsműhelyek IRÁSNÉ MELIS 1992. 76–78, 99–102. Budapest II. Pesthidegkúton, a 12–13. századi Gercse faluban is a templom közelében volt a kovácsműhely. A szerző publikálatlan ásatása 1966.

²⁶ SZABÓ 1954. 123–145.

²⁷ Az első bronzöntő műhelygödör maradványát 1955-ben, Esztergom-Kovácsiban, Zolnay László tárta fel. A tüzelőcsatornák sarkán kb. 1 m átmérőjű agyagkorong külső gyűrűje helyezkedett el, amely az 1956-os feltárás és az 1984-es in situ kiemelés közben eltűnt. Az agyagkorong a kiöntendő tárgy agyagköpenye alatti alátét lehetett. ZOLNAY 1965. 157–159. KOVALOVSZKI 1994. 442–443. A feldebrői bronzöntő műhelygödört Kovalovszki Júlia tárta fel 1976–1977-ben. KOVALOVSZKI 1993. 87–98. KOVALOVSZKI 1995 236–254. A visegrádi bronzolvasztó kemencét 1962-ben Méri István tárta fel. Kovalovszki 1994. 439–479.

²⁸ KOVALOVSZKI 1994. 444.

²⁹ KOVALOVSZKI 1995. 240–245.

³⁰ KOVALOVSZKI 1994. 440–441.

iránti, egyre jobban növekvő kereslet arra készítette az iparosokat, hogy az ipartelep északi részén, a betemetett nagy gödrök között is műhelygödöröket építsenek és ezekben szükség szerint különböző rendeltetésű tűzhelyeket, kemencéket állítsanak. Nyolc műhelygödör maradványait tártuk fel, de nem tudjuk, hogy egy-egy gödörben hányszor építettek új kemencéket. Az 5. műhelygödörben öt, a 7. műhelygödörben hat kemence lenyесett maradványai kerültek elő. Bár a különféle kemencék szinte csak nyomokban maradtak meg, mégis voltak olyan jellegzetes részleteik, amelyek alapján feltételeztük, hogy a tűzhelyeket a fémművesség különböző munkafolyamatai közben használták. Az objektumok meghatározásában Theophilus presbyter 12. századi „De diversis artibus”, vagy közismertebb nevén „Schedula diversarum artium” című szakkönyvvére támaszkodtunk. A fémművesség munkafolyamatait, a kemencék építését és a szerszámok készítését a „Harmadik könyv” tartalmazza.³¹ A pesti fémfeldolgozó műhely egyes objektumaiban, és a tárgyi leletanyagban határozottan felismerhetők a 12. században leírt munkafolyamatok, a kovácmesterség, fém-tisztítás, fémöntés, és a kemencék működtetéséhez nélkülözhetetlen faszén előállításának a régészeti nyomai.

A PESTI FÉMFELDOLGOZÓ IPARTELEP FELTÁRT RÉSZLETEI

A műhely fekvése, kiterjedése, határai

A fémfeldolgozó ipartelep a 13. századi városfal északi oldala és a távolabbi természetes vizesárok-ból kialakított középkori árok között, cc. 210 m széles területen helyezkedett el. Ez a terület az ipartelep létesítése előtt a pesti lakosság külső kerti övezete volt, feltártuk a kerteket elválasztó árkokat, a földbeásott vermeket és a földbe mélyített házak részleteit.³² A fémfeldolgozó műhely nyugati határa az 1997. évi feltárás V. szelvényében került elő, az itt húzódó, két kertet elválasztó É-D-i árkot kiszélesítették és kissé lemélyítették (2. kép). A műhely északi határa a 15. századi városfaltól 10–12 méterre húzódó középkori árok partján lehetett, de legkésőbb a 18. század elején a középkori árokkal együtt eltűnt, amikor a középkori árkot 8 méterre kiszélesítették és 5–6 méterre lemélyítették. A kiszélesített árok belső oldala 8 méterre megközelítette a 15. századi városfalat, és áthaladt

a tatárjárás (1241) előtti ipartelep északi oldalán. A 18. századi árok külső oldalán már nem kerültek elő objektumok, csak a 12–16. századi, lejárt szintek közötti, vékony feltöltés rétegeket találtuk meg. Az ipartelep keleti kiterjedését az ásatási terület nagy mértékű bolygatottsága és a jelenkori beépítés miatt nem ismerjük, de néhány adat alapján feltételezzük, hogy a Városháza északi udvarának a keleti felére is kiterjedt.

Az ásatási területet kettéosztotta egy, a Városháza és az északi udvar gépjármű forgalmára meghagyott 650 cm széles ideiglenes út (2. kép). Két oldalán statikai okok miatt megtartották az 1996 nyarán lebontott 19. századi épületek alapfalait. Az ideiglenes út keleti oldalán elkészítettük a Városháza udvarát É-D-i irányban átszelő, 62 m hosszú régészeti metszetet, amely feltételezéseink szerint áthaladt az ipartelepen. A tanúfalban és az előtte haladó kutatóárookban 12–13. századi régészeti jelenségek kisebb részletei is felszínre kerültek, de a feltételezhető objektumok a 15–18. századi bolygatásokkal megsemmisültek. Ezért nem lehet meghatározni a kormos, faszenes betöltések, vagy a tapasztott tűzhelytöredékek alaprajzát és az építmények 12–13. századi funkcióját. A geodéziai adatok szerint az objektumok pusztulása és a romok eltakarása a középkori városrész 1241–42-es időszakra tehető járószintjén történt. Távolabb, a 15. századi városfal belső oldalán, a Merlin színház körül, egy 20. századi épület pincéiben megmaradt néhány, 13. századi objektum részlete, a legnagyobb egy ház tapasztott padlója volt. A padlót és a környezetét égéstermékekkel kevert rétegek borították. A Városháza keleti homlokzata a mai, középkori eredetű Gerlóczy utcában emelkedik, talán itt lehetett az ipartelep keleti határa.

A fémfeldolgozó ipartelep déli határát sem ismerjük. Az 1996. évi feltárás idején, az udvar DK-i negyedében, a 15–18. századi házak alatt, a 13. századi városfaltól cc. 100 méterre megtaláltuk egy kovácműhely maradványait. A közelében, a 19. századi falak között, előkerült egy betemetett objektum részlete, amely talán egy műhelygödörből, vagy valamilyen gazdasági épületből maradt meg. Mellette egy patics és Árpád-kori cseréptörmelékkel betöltött, későközépkori fallal félbevágott gödör volt. Ez utóbbi két helyen nem találtunk jellegzetes, 1241 körüli régészeti leleteket, de minden egyéb jelenség és a geodéziai felmérés adatai a távolabbi ipari objektumok adataival azonosak voltak.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint az ipartelepnek csak igen kis részlete került elő, az 1996-ban feltárt 100 m² és az 1997-ben feltárt 420 m² terület az ipartelepnek mindössze a 25–30%-a lehetett.

³¹ THEOPHILUS 1986. 77–149.

³² Az ásatási eredmények feldolgozása folyamatban van

A fémfeldolgozó műhely elhelyezkedése a 12–18. századi várostörténeti rétegsorban

A 13. századi fémfeldolgozó műhely maradványait 2–3 méter vastag, 18–14. századi feltöltés rétegsora borította (5. kép). A városfal külső oldalán a 15. századi járósíntet a városfal alapozásán feltárt falkiugrások, és a városfal építése előtti, 15. századi feltöltés, szintemelés, lejárt teteje mutatta. A 15. századi feltöltés elhordása után előkerült egy más összetételű, kevert, lejárt felszínű talajréteg. Ez utóbbi, lazább szerkezetű homokos talaj aljában, három helyen, nagyobb mennyiségben állatcsontok, vasdarabok, és a 13. század végére jellemző kerámia edénytöredékek jelentek meg. A háztartási hulladékkal kevert, homokos talaj cölöp szerkezetes, tapasztott karóvázas, 13. századi házak lebontott maradványait takarta el. A házak sárga agyag padlóinak a felszedése után, bolygatatlannak látszó homokréteg következett, amelyben a 13. századi házak cölöplyukai között még jól látszottak a 15. századi városfal külső oldalára épített, 17. századi török ágyúállás világosszürke agyagporral feltöltődött 30–31 cm széles cölöplyukai (6. kép). Folytattuk a mélyítést, és az átlag 20 cm vastag, tiszta homokréteg alatt a IV. és a VII. szelvényében, valamint az V. szelvény keleti szélén, összefüggő, nagy foltot alkotva, megjelentek egy nagy égést követő tereprendezés nyomai. A ledöntött égett faltörmelék között apró faszéndarabokkal, korommal, hamuval keveredett, kissé döngölt barna földben, égett fadarabok, paticskok, sárga, szürke agyagdarabok, és sok egyéb régészeti lelet volt. A 10–35 cm vastag feltöltés alatt faszén csíkok, égett deszka darabok, paticshalmok kerültek elő, ezek a karóvázas, tapasztott falakból maradtak meg és eltakarták a műhelygödrökben az utolsó kemencék romjait.

A pusztulási réteg eltakarítása után a IV. szelvényben öt, részben egymásra épített, bekerített tűzhely együttesek, – műhelygödrök – maradványait lehetett szétválasztani.³³ Körülöttük és részben alattuk, korábbi hamus gödrök, vagy feltöltött, nagy, mély gödrök részletei kerültek elő. A VII. szelvény keleti oldalán különféle kemencéket, a déli és a középső részen, nagy, mély gödrök részleteit tártuk fel. Az 1996-os ásatás során a Városháza északi udvarának a DK-i negyedében, a 32–34. ásatási szelvényekben, előkerült egy olyan műhely, amely elpusztult a tatárjárás idején, de még az 1240-es években újjáépítették.

Az ásatási területen feltárt ipari objektumok 4 periódusba sorolhatók. Az I–III. periódus gödrei,

műhelyei a tatárjárás (1241) előtti évtizedekben, a IV. periódus műhelyei pedig, közvetlenül a tatárjárás után, az 1240-es években épültek.

A fémfeldolgozó műhely objektumai a 15. századi városfal külső oldalán

I. periódus:

9. raktárépület (7–8. kép). Korábban említettük, hogy a fémfeldolgozó műhelyt a 13. századi városfal külső oldalán, a városhoz tartozó külső kertek között létesítették. Az ásatási terület IV. szelvényében egy nagyobb, 5 m széles és 8 m hosszú, karóvázas falú építmény, gazdasági épület, csűr, alaprajza bontakozott ki. Négy sarkán 30–35 cm széles cölöplyukak voltak. A K-i oldalon nem volt épített fal, itt szabad bejárás volt a nagy fedett területre. A csürt közepén egy É–D-i fallal kettéválasztották. A válaszfal szerkezete ugyancsak tapasztott karóvázas fal volt. A falhelyek tanúsága szerint a gazdasági épületet is többször átalakították, vagy javították.³⁴ Az ipartelep első nagy, mély gödrei a csűr körül helyezkedtek el, és ez alapján feltételezhető, hogy a nagy gödrök használata idején a 12–13. századi épületet megtartották. A keleti oldalán továbbra sem volt épített fal, megmaradt a széles kapunyílás. Feltehetően raktárként használták. Lebontása összefüggésben állt a műhely újabb objektumainak, a fémolvasztó kemencék számára kialakított műhelygödröknek az építésével.

Leletek: BTM leltári számok: 2009.17.1/1–3; 2009.18.1–18.3.³⁵ A kiszedett falhelyeket agyagos homokkal feltöltötték, amelybe néhány, nagyobb edény vastag oldaltöredékét és állatcsontot is betapasztottak. A műhelygödrök kialakítása előtt a csűr járósíntjén kialakult mélyedéseket kerámia-töredékekkel kevert agyagos homokkal feltöltötték. A leletek között volt egy, kevés grafittal kevert fazéktöredék (37. kép 2) és egy üst alakú fezek peremtöredéke (44. kép 3).

10. nagy, mély gödör részlete (7–8. kép) A IV. ásatási szelvény DNY-i sarkában került elő. A gödör feltja a tatárjárás előtti, 1230-as évek járósíntjén jelent

³³ A feltárt objektumok sorszámai az előkerülés sorrendjét mutatják, ezeken a számokon a muzeológiai feldolgozás során sem változtattunk.

³⁴ A csűrökben, a szálas gabonát, az egyéb szálas takarmányt és a cséplés után megmaradt szalmát, polyvát, töreket tárolták. A legtöbb csűr alaprajza téglalap alakú volt. A belső teret az egyik rövidebb oldallal párhuzamos fallal választották el, ez a helyiség volt a csűr fiókja, amelyben a szálas gabonát, vagy a takarmányt tárolták. A másik nagyobb helyiség a csűr piaca volt, ahová a szekerek is befértek. Ezért a csűr bejáratán „eredetileg” nem voltak kapuszárnyak. A csűrök falát, tetőszerkezetét ugyanolyan anyagokból és ugyanolyan építési technikával építették, mint a lakóházakat. FILEP 1977. 542–548.

³⁵ A beletárolt régészeti leletek a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztály gyűjteményében találhatók.

meg. Az ásatási szelvény déli oldalán haladó, 15. századi városfal alapozását végig a 10. és a 11. nagy gödrökbe építették, a gödrök alja áthaladt a városfal alapozása alatt. A városfal belső oldalán már nem találtuk meg a gödrök déli részét, mert azok legkésőbb, a városfal belső oldalán haladó, 17–18. századi sáncárcok kiásása közben elpusztultak.

Az 10. nagy, mély gödör a csűr, 9. épület, déli oldalán helyezkedett el. A feltárt részlet mérete: 700 cm (K–Ny)×100–200 cm (É–D), mélysége: 115–120 cm. Alaprajza feltehetően lekerekített sarkú négyszög volt. Az északi széle párhuzamos volt a csűr déli falával, 40–50 cm volt a két objektum közötti távolság. A Ny-i oldalát egy, a városfal mellé kiásott, 16. századi gödör vágta el. A keleti oldalába beleásták a 11. nagy gödör Ny-i oldalát.

A gödör rendeltetését nem ismerjük.

Leletek, leltári számok: 2009.20.1–20.10 A 10. gödör dél felé meredek lejtővel mélyült, a városfal előtt 120 cm mély volt. Barnás homokkal volt betöltve, amelyből 70 cm mélységig különböző cserépüstök (35. kép 2), fekete fazekak, (43. kép 5), redukált égetésű tégely (39. kép 5), tárolóedény (42. kép 1), fazekak jellegzetes darabjai kerültek elő (39. kép 2).

10/a gödör (7–8. kép). A 10. gödör nyugati sarkában egy későbbi beásás, egy négyszögletes alaprajzú sekély gödör részlet mutatkozott. A 220 cm hosszú É-i oldal 10–20 cm-rel túlhaladt a 10. gödör szélén, Ny-i oldala 105 cm, mélysége 60 cm volt. Betöltése sok faszénrel és égett földdarabokkal, kevés hamuval kevert barna föld volt. Feltűnt, hogy patics nem volt benne. A 10/a gödörben egy kisebb, a 19. gödör volt beleásva, amely feltehetően valamelyik későbbi, 1241-ben elpusztult műhelygödörhöz tartozott.

A 10/a gödör betöltése olyan összetételű volt, mint amilyen hulladék a néprajzi kutatásból ismert, régi faszén égető boksákból maradt meg. A Kárpát-medence erdős vidékein a faszénégetés évszázadok óta változatlan formában történt. A kiválogatott fenyő és tölgy ölfákat kúp alakban összerakták. Miután a boksát felépítették, és a közepén hagyott kéményt lefedték, „a rakást – a boksát – betérítették szalmával, harasztal, levélavarral olyan vastagon, hogy a föléje hányt föld, szénpor, hamu át ne hulljon közte a fa közé. Szükség esetén a növényi takaróréteget meglocsolták vízzel. A reárakott, egyenletes portakáró vastagsága 3–4 cm volt.”³⁶

25. árok (9–10. kép). A IV. ásatási szelvény keleti felében megmaradtak az ipartelep létesítése előtti kertekhez tartozó, 23. számmal jelölt árokszakszok. A bolygatatlan homokban kirajzolódott egy, az itteni kerteket elválasztó, É–D-i irányú, kevert

barna homokkal betöltött árok 80 cm széles és 60 cm mély alsó része. Áthaladt a városfal alatt. A felső rész a későbbi gödrök kiásása közben eltűnt. A városfaltól 250 cm-re derékszögben kiágazott belőle egy kelet felé haladó árok, amelynek a 160 cm széles és 100 cm mély alsó része látszott a tanúfalban (9. kép). Keresztül haladt a szomszédos VII. szelvényen, és az ott kiásott 13. nagy mély gödör elvágta. Az ipartelep kialakítása előtt ezeket az árkokat betemették.

Leletek, leltári számok: 2009.31.1–31.5. Az árok kevert, homokos betöltésében a 13. sz. első felére jellemző kerámiatöredékek között üstök oldaltöredékei, redukált égetésű fazék (39. kép 1) és redukált égetésű fedő (39. kép 10) darabjai is előkerültek. Bemutatunk egy szürke fazék töredékét, amelynek a pereme a fehér tárolóedények perméhez hasonlított (38. kép 6).

11. nagy, mély gödör részlete (7–8. kép). A IV. szelvény DK-i sarkában, a tanúfal és a 15. századi városfal előtt feltártuk a laposabb lejtővel mélyülő 11. gödör ÉNy-i részletét. Mérete: 600 cm (K–Ny)×300 cm (É–D), mélysége: 120 cm. Alaprajzát nem lehet pontosan megállapítani, mert a gödör széleit a feltöltés idején szétnyomták. A járószinten kör, vagy lekerekített sarkú négyszög lehetett, amely a közép-pontja felé enyhe lejtővel mélyült. A nyugati oldala, mint említettük, beleért a 10. nagy gödörbe, keleti oldala a IV. és a VII. szelvény között álló, tanúfal alá esett. A 11. nagy gödörben is benne állt a 15. századi városfal alapozása (10. kép). (A felmenőfalból 180 cm magas részlet maradt meg, a 15. századi járószintet mutató, 20 cm széles falkiszögellés alatt 190 cm mély volt az alapfal.) Közvetlenül a városfal előtt megmaradt a 6. műhelygödör északi fele, amelyet beleástak a 11. nagy gödör sötétbarna, égett, homokos földdel, paticssal, faszéndarabokkal kevert feltöltés rétegébe. Az égett földréteg teteje a 15. századi városfaltól 500 cm-re volt a legmagasabb, dél felé, azaz a városfal felé 40 cm-t süllyedt. Alatta a korábbi, kevert homokos földréteg haladt a városfal felé, és a városfal előtt beleért a korábbi, 23. É–D-i árok betöltésébe.

A gödör rendeltetését nem ismerjük.

12. nagy, mély gödör (7–8. kép). A IV. szelvény ÉK-i negyedében, a 15. századi városfaltól 540 cm-re helyezkedett el, a feltárt gödör részletek között ez volt a legmélyebb. A feltárás folyamán kiderült, hogy a betöltött gödör nyugati felébe nemcsak az ipartelep későbbi objektumait, hanem a tatárjárás utáni ház bekerített szabadon álló kemencéjét, és a házhely keleti határárkát is beleásták. Végül a gödör nagy részébe beleépítették a 19. századi épület pincéjét.

A 12. gödör méreteire az alján megmaradt tűzhely romjai alapján következtethetünk. Ha a tűzhely a

³⁶ HEGYI 1980. 102.; JUHÁSZ 1991. 435–438.

gödör közepén helyezkedett el, akkor a járósínten a gödör átmérője cc. 700 cm, mélysége 180 cm lehetett.

A tűzhely maradványainak a teteje a bolygatatlan talajban, gödör alján, a 13. századi járósíntől 180 cm mélyen jelentek meg (11. kép). A tűzhely nyugati oldalának egy 80 cm széles és 175 cm átmérőjű körszeletét tártuk fel. Három részből állt. A 40 cm széles, 90 cm átmérőjű belső rész égett, faszenes teteje a bolygatatlan talajon volt, körbevette egy 20–30 cm széles, 20–24 cm mély, kis árok. Az árok külső oldalán 20–25 cm széles, sárgás agyagtapasztás volt, az alja 10 cm-rel mélyebb volt, mint az árok alja. A bolygatatlan homok felszínéig megmaradt, a teteje rombolt volt.

A gödör rendeltetésének a meghatározásához kevés adattal rendelkezünk, de a tűzhelyrészlet és a gödör méretei alapján feltételezzük, hogy nagyobb méretű bronztárgy öntésére szolgált. Lehetséges, hogy a pesti 12. gödör alján olyan tüzelő berendezés lehetett, mint amilyent Kovalovszki Júlia feltárt Feldebrőn.³⁷ Ebben az esetben a pesti gödörben a kiöntendő bronztárgy alatti tüzelőcsatorna nyugati végén volt a tűzhely, amely az öntéshez a megfelelő hőfokot biztosította.

Leletek, leltári számok: 2009.32.1–32.4. A tűzhelyet övező, 20–30 cm széles árkot és 60 cm magasságig az egész gödör alját égett földdarabos, barna homokos földdel feltöltötték. Állatsontok, különböző, nagyrészt jellegtelen magyar és import kerámia edénytöredékek voltak benne (40. kép 2). A következő 30–40 cm vastag réteg homok volt, majd 50 cm vastag, sötétbarna földréteg következett, amely a gödör déli oldalán felemelkedett a 13. századi járósíntig. A feltöltésben egy 70 cm mély beásás (a 21. tűzhely) helyezkedett el. A tűzhely alatt a barna homokos feltöltés 10 cm vastagon átégett, az égett homok tetejét vékony korom, faszéntörmelék borította (9. kép).

A 12. gödör betöltésének a nyugati oldalán egy sekély hamus gödör volt, amelyet szintén beleástak a korábbi betöltésbe. Az utolsó építmény az 5. műhelygödör volt, a benne lévő kemencék romjait a tatárjárás utáni tereprendezéssel tüntették el.

13. nagy, mély gödör (6., 12. kép). A gödör a VII. szelvényben, a keleti tanúfal előtt helyezkedett el. A 19–20. századi pincék építése közben az északi és a keleti oldala elpusztult, a déli oldal feltáráására nem volt lehetőség. A betemetett gödör DK-i szélére fémolvasztó kemencéket építettek. A kör, vagy lekerekített sarkú négyszögletes gödör szélét a betemetés közben szétaposták, a déli fele pedig, összeolvadt a későbbi sárga homokos feltöltésekkel. A gödör

kutatására mindössze egy 375×110 cm-es K-Ny-i kutatóárkot áshattunk. Vízszintes fenekű, 160 cm mély gödröt vágtunk át, amelynek a keleti oldala 60 cm magasságig függőleges volt, majd a gödör betöltésébe épített fémolvasztó kemencék rétegei következtek (13. kép).

A kutatóárkokban, a nagy mély gödör alján előkerült egy átégett, kormos fenekű tüzelőcsatorna 60 cm széles, 115 cm hosszú részlete. Két oldalán egyenes, 45 cm széles, 25 cm magas sárga agyagból tapasztott fal volt. Az agyagfalak belső oldala átégett, és közöttük 10–12 cm vastagon megégett a bolygatatlan talaj. A tüzelőcsatorna aljában 8–10 cm vastagságú, faszén törmelékes hamuréteg volt. A tűzhely többi része feltáratlan maradt. A tüzelőberendezés maradványait paticsos, kormos betöltés fedte, amelynek a tetején kődarabok voltak. A gödör keleti felében homokkal, vagy agyagos homokkal elválasztva, három vastag, faszenes, homokkal kevert paticsréteg volt. A felső paticsos réteg beborította a tüzelőcsatornát, és a bolygatatlan talaj felett haladt a gödör feltáratlan Ny-i felébe. A gödör 100 cm mély, középső részébe kevert, barna, homokos földet hordtak, amely a nyesett felszínen összeolvadt a bolygatatlan talajjal, és a többi, ugyanilyen, barnás-homokos folttal.

A gödör méreteit nem ismerjük. A tüzelő csatornát átvágó metszet alapján annyit sikerült megállapítani, hogy a tüzelőcsatorna közepe és a gödör tetejének a keleti széle között 240 cm volt a távolság. Ebből következik, hogy a 13. gödör a járósínten cc. 500 cm széles és 160 cm mély lehetett.

A tüzelőcsatorna részlete alapján feltételezhető, hogy a 13. gödör is egy nagyobb bronztárgy öntésére szolgált. Véleményünket megerősítik a gödör DK-i negyedébe halmozott, faszenes, paticstörmelék rétegek, amelyek szemlátomást ebből a gödörből származnak.³⁸

14. nagy, mély gödör (12., 14. kép). A VII. szelvény DK-i sarkában a tatárjárás utáni tereprendezés homokrétege alatt megjelent egy betemetett gödör 200 cm (K-Ny)×320 cm (É-D) részlete. Déli oldalába beleépítették a 15. századi városfalat, Ny-i oldala elpusztult a 7. műhelygödör építése közben É-i oldalába beleért a 13. nagy gödör. A 14. gödör megmaradt részlete a VII. szelvény melletti ideiglenes autótút alá esett. A tanúfal e szakaszáról mindössze 30 cm-t lehetett lenyesni, így gödör nagy része feltáratlan maradt. A tanúfalban egy és a gödör betöltésének a tetején három, egymásra épített, tapasztott falakkal körülvett tűzhely nyomait figyeltük meg. A VII. szelvény DK-i sarkában, a 15 századi város-

³⁷ KOVALOVSKI 1993. 87–98.

³⁸ KOVALOVSKI 1993. 87–98., KOVALOVSKI 1995. 236–252.

fal alapozása előtt, a gödör betöltésének a tetején megmaradt egy tűzhely 120 cm (É–D) hosszú, 20 cm széles, 6 cm magas nyugati oldala. A sötétsárga agyag belső oldala kissé megégett, a tűzhely hamus fenéklapjából csak egy 5–6 cm széles sávot láttunk. A gödör és a tűzhelyek rendeltetését nem lehet meghatározni.

Leletek, leltári számok: 2009.37.1–37.3. A tűzhely északi oldalán 15–20 cm vastag faszenes barna kevert föld volt, állatcsontok és zömében jellegtelen kerámiatöredékek voltak benne. Ezek közül megemlítjük egy cserépüst perem (35. kép 3) és egy nagyobb, öblös fazék oldaltöredékét.

II. periódus:

6. gödör (7., 9–10. kép). A IV. ásatási szelvény DK-i sarkában, közvetlenül a városfal előtt egy, sötétbarna, égett homokos földdel, paticstörmelékkel feltöltött, lekerekített sarkú, négyszögletes gödör ÉNy-i sarka jelent meg, beleásták a korábban betemetett 11. nagy, mély gödörbe. A gödör déli részébe pedig, beleépítették a 15. századi városfalat. A gödör keleti része a IV. és VII. szelvény közötti tanúfal alatt feltáratlan maradt. A megfigyelt gödörrészlet mérete: 200 cm (É–D)×50 cm (K–Ny), mélysége 65 cm. Alatta két 20 cm széles cölöplyuk alja látszott, de lehet, hogy ezek korábbi építményekhez tartoznak. A 6. gödör alján 20–25 cm vastag korommal keveredett, tömör faszén és felette 0,5–1 cm vékony hamuréteg volt. Az egybefüggő, vízszintes hamuréteg felett apró paticsszemekkel kevert, 30–35 cm vastag hamus barna földréteg volt. A gödör maradványait bolygatatlannak látszó homok réteg takarta.

15. gödör (7., 9–10. kép). Lehetséges, hogy a 6. és a 15. gödör összetartozott, de ennek a régészeti jeleit nem láttuk, mert a tanúfalat és a szomszédos VII. szelvény nyugati felét időhiány és a korai téli havazások miatt nem tudtuk feltárni. A 6. gödör északi oldalán, a 11. gödör feltöltésében egy 200 cm átmérőjű, 60 cm mély tűzhely gödre került elő. Tetején 10–12 cm vastag, faszén réteg volt, alatta régészeti leletekkel kevert, 50 cm vastag, égett, kormos, hamus föld töltötte be a gödröt. A gödör körül látható cölöplyukak későbbi időszakokból származnak.

Leletek, leltári számok: 2009.33.1–33.6. Kiemeltük egy cserépüst (34. kép 6), és két szürke, redukált égetésű import fazék és egy vastag falú, nagy méretű tároló edény peremtöredékét (42. kép 5). Előkerült egy, nagy méretű, csonka kúp alakú edény, feltehetően tégely oldaltöredéke. Állatcsontok.

16. hamus gödör (7. kép). A IV. ásatási szelvény nyugati felében, a 10. gödör közelében egy 35–42 cm mély, hamus gödör volt. A teljes alaprajzát nem ismerjük. Később ráépítették az 1. műhelygödör

keleti felét, az 1/3. tűzhelyet. A tűzhely alatt sárga agyagréteget tapasztottak a hamu tetejére. A műhelygödör északi oldalán kevert barna földet döngöltek a hamuba, és ezzel szétnyomták a gödör szélét.

Leletek, leltári számok: 2009.16.1–16.4. A hamuban kevés régészeti lelet volt. Ezek közül bemutatjuk egy cserépüst (34. kép 2) és egy kisebb, vastag falú tároló edény peremtöredékét (44. kép 1). Egy vastag hullámvonallal díszített oldaltöredék talán egy üst-peremű fazék darabja lehetett (44. kép 5). Állatcsontok.

17. hamus gödör (7., 15. kép). A IV. ásatási szelvény közepén, egy nagy hamuréteg borította be a feltöltött 12. nagy, mély gödör tetejét. A hamuréteg az 5. műhelygödör DNy-i sarka felé mélyült, és az 5/1. tűzhely alatt szabályos hulladékgödör formája lett. A 13. századi járószinttől számítva, 85 cm mély volt. Az 5/1. tűzhely alját félbevágtuk és a kutatóárok keleti végében megjelent egy, az 5/1. tűzhely előtti időszakból megmaradt, elszenesedett 40 cm vastag gerenda alsó része. A gerenda két oldalán a gödör fala függőleges volt. Itt már látszott, hogy a 13. századi járószinttől mért, 85 cm mély gödör 45 cm mély, alsó részét a bolygatatlan talajba ásták. A gödör aljára 4–5 cm vastag kormos, faszéntörmeléket öntöttek, majd egy 8–12 cm vastag, fimon, a legkisebb mozdulatra is felszálló világosszürke hamuréteg következett. A hamu tetején 20–25 cm vastag, olvadék (salak)-réteg volt, amely a mellékterméke, illetve a hulladéka volt az itteni tevékenységnek. Anyagvizsgálatot még nem végeztünk, de látható, hogy a szürkés-kék, szürkés-zöldeskék könnyű olvadékrögök nem fém hulladékok. Az olvadékokra egy újabb kormos faszenes hamut öntöttek. Az 5/1. kemence építésével kapcsolatban a felső faszénrétegre paticstörmeléket döngöltek, és sárga agyaggal betapasztották a tűzhely helyét és a műhelygödör padlóját.

III. periódus:

A műhelygödörök

A fémfeldolgozó ipartelepen a műhelygödörök, és a gödörökben az 1241-ben elpusztult, utolsó tűzhelyek, vagy kemencék romjai maradtak meg a legjobb állapotban. A tűzhelyeket, vagy a kemencéket a fémművesség különböző munkafolyamataiban, fémolvasztásra, fémtisztításra, fémöntésre használták.

A tatárjárás utáni tereprendezés törmelékrétege alatt a IV. szelvényben öt, és a VII. szelvényben két műhelygödör maradványait tártuk fel (7., 12. kép). A négyzethez közel álló négyszögletes alaprajzú gödörök széleit a pusztulás során szétnyomták, de a gödörök alja megmaradt. A műhelygödörök alapterülete, 395–520×360–420 cm, mélysége 40–50 cm

volt. A gödrökben ugyanabban a három sarokban építették fel a kemencét, a 4. sarokban volt a bejárat. A tűzhelymaradványok egymás fölött több rétegben helyezkedtek el, de mivel az elhasznált kemencék alját annyira lenyesték, hogy egyik műhelygödörben sem lehetett megállapítani, hogy valójában hányszor építettek új kemencét.

A műhelygödörket tapasztott, karóváz, falakkal bekerítették. Nem lehetett megállapítani, hogy milyen földem volt a gödrök fölött, mert a közel egyforma méretű cölöplyukak egy része az egymásra épült kemencék között, más része pedig, a műhelygödörök között került elő. Néhány helyen egymás mellett különböző korú falhelyek is felszínre kerültek, de mivel a műhelygödörök keskeny vesszőfonatos, tapasztott falhelyei a sarkokban álló kemencékhez igazodtak, ez utóbbiakat jól ki lehetett választani a korábbi csűr, vagy a műhelygödörök után épített ház hasonló falhelyei közül. Az 1. gödört a korábbi csűr nyugati falhelyére, a 2–3. gödört a csűr belsejébe, a 4. gödört a csűr DK-i sarkára építették, csak az 5. gödör került a csűr külső oldalára (16. kép). A részben egymásra épített, 1–3. műhelygödörök cc. 8×10 m kiterjedésű területen helyezkedtek el, és az első tűzhelyeket a korábbi nagy, betemetett gödrök között, a bolygatatlan talajba ásták. Az alsó tűzhelyek feneke a 13. századi járósintztől 40–45 cm mélyen került elő, és a legmagasabb fekvésű, 3/2. tűzhely alja is 16 cm mélyen helyezkedett el.

A 4. és 5. műhelygödörök bekerített területen álltak. Egy kerítés a nyugati oldalon és egy a déli oldalon haladt. Azt nem lehetett megállapítani, hogy a nyugati kerítés két oldalán elhelyezkedő műhelygödörök között milyen kapcsolat lehetett. A tűzhelyek hasonlósága alapján két feltételezés merült fel. Lehetséges, hogy az 1–3. műhelygödörökkel feldúlt terület szomszédságában ugyanazok a mesterek építettek új tűzhelyeket, de az is lehetséges, hogy az 1–3. műhelygödörök működése közben a 4–5. műhelygödörökben egy másik műhely iparosai dolgoztak.

A műhelygödörökben különféle tűzhelyek és kemencék voltak. Annak ellenére, hogy a tűzhelyek maradványait erőteljesen lenyesték, találtunk olyan jelenségeket, amelyek alapján látni lehetett, hogy milyen különbségek voltak a kemencék, tűzhelyek építésében. A tüzelőberendezéseket Theophilus presbyter leírása alapján három típusba soroltuk.³⁹

Az egyszerű nemesfém tisztításához szükséges tűzhelyek. Valójában egyszerű olvasztó kemencék voltak, amelyek a színes fémek, réz, ezüst és talán az arany tisztítására, „főzésére” szolgáltak. A legegyszerűbb és a legkisebb pesti tűzhelyek olyanok lehettek, mint

amilyeneket Theophilus az arany finomításához ajánlott: „állíts össze egy tűzhelyet kövekből és agyagból, két láb magasat, másfél láb széleset, alul valamivel tágasabbat, felül szűkebbet, a közepén egy nyílással, amelyből három hosszúkas kemény kő áll ki, amelyek a lángot hosszabb ideig kibírják. Ezekre helyezd az arannyal teli edényeket, és borítsd be alacsonyan más cserepekkel. Rakj alá tüzet és fákat, és gondoskodj róla, hogy a bőséges tűz egy nap és egy éjjel ne aludjon ki.”⁴⁰

Az öntött fémtárgyak elkészítése közben használt tűzhelyek. Az öntés közben szükség volt a tárgyak méretének megfelelő ideiglenes tűzhelyre. Miután a formából a viaszt kiolvasztották, és kiöntötték, „egy erre alkalmas, sima helyre rakj nagy darab, nem égő széndarabokat, állítsd rájuk a formákat nyílásaikkal lefelé fordítva, és rakj köréjük kemény köveket, amelyek a tűz hevétől nem repedeznek meg, és követ köre rakj fel, ahogy a falaknál szokásos, de szárazon kötőanyag nélkül, hogy a kövek között számos apró nyílás maradjon.” Ezután a forma és a kövek közé először izzó, majd hideg szenet öntöttek. Amikor a forma izzott, akkor lehetett beleönteni a megolvasztott sárgarezet. Amikor a forma megtelt, nagy széndarabokat raktak rá és fújtatták. Ezután kiemelték a tűzből a formát, beállították az olvasztó tűzhely mellett kiasott gödörbe, a forma és a gödör fala közé földet döngöltek. Amikor a beöntő cső felül megfeketedett, eltávolították a gödörből a földet, és a langyos formát kiemelték, védett helyre vitték, hogy ép-ségben kihűljön.⁴¹

A széljáratos bronzöntő kemence. „Létezik egy másik kőfajta is, sárgás színű, olykor vörös, gálmának (Cinkpát, ZnCO₃) nevezik. Aprítatlanul, [...] nagy lángra gyújtott farakásra teszik, és izzásig égetik. Ezután a követ kihűtve egészen apróra törik, apróra tört szénnel keverik, és hozzákeverik a fent említett részhez egy kemencében, amely a következő módon készül. Négy kő áll kereszt alakban, egymástól egy lábnyi távolságra, részben a földbe ásva, egy láb magasságra azonban a földből egyformán kiállnak, és a felületük teljesen sík. Ezekre a kövekre négy darab ujjnyi vastagságú négyszögletes vasat tesznek, amelyek olyan hosszúak, hogy az egyik kötől a másikig érnek. Ezután, három-három ujjnyi távolságban, egymásra merőlegesen, még két sorban vaspántokat raktak le, oly módon, hogy közöttük négyszögletes nyílások képződjenek. [...] A vasakra alaposan átgyúrt és lótrágyával kevert agyagot raknak háromujjnyi vastagon úgy, hogy a vashoz és a kövek-

⁴⁰ THEOPHILUS 1986. 95.

⁴¹ THEOPHILUS 1986. 114.

³⁹ THEOPHILUS 1986. 77–149.

hez mindenütt jól tapadjon, és olyan alakú legyen, mintha a köveken egy kerek tűzhely állna. Ezután kerek fával a vasak közötti hézagokban nyílásokat csinálnak, [...] és utána alaposan kiszárítják.”⁴²

1. *műhelygödör* (7. kép). Az 1. műhelygödör a fémfeldolgozó ipartelep nyugati határa, az V. ásatási szelvényben húzódó É-D-i árok közelében helyezkedett el. A gödör építése előtt ez a terület már többszörösen bolygatott volt. Itt helyezkedett el a betemetett 10. nagy mély gödör, a beleásott 10/a hulladék gödör és az alakatlan 16. hamus gödör. Az 1. műhelygödör építése idején a hamus gödör északi részét vékony, kevert földréteggel feltöltötték, és sárgásbarna agyaggal letapasztották, a déli felébe, pedig, beleásták az 1. műhelygödör északi felét. Ezzel egy időben az 1. műhelygödör nyugati oldalán, a lenyesezt felszín mélyedéseit, feltehetően a korábbi vermek maradványait, cserepekkel, állatcsont, és kovácsoltvas darabokkal kevert barna, humuszos földdel feltöltötték. Ugyanazzal a feltöltés réteggel az ipartelep nyugati oldalán a járósínt is megemelték.

Leletek, leltári számok: 2009.8.1–8.11. A kerámia leletek között feltűnően sok, zömében jellegtelen, mindkét oldalán vörös cserépüst töredék volt. A peremes oldaltöredékek közül kiemelünk egy belül sárga, kívül szürke darabot (34. kép 3). A fehér a kerámia csoportból egy korsó nyak – (41. kép 3–4) és egy fazék peremtöredéke (42. kép 3), a vörös kerámia csoportból egy palack pereme (43. kép 1), a szürke kerámia csoportból egy vastag falú edény aljtöredéke (44. kép 8) a ritkábban előforduló edénytípusok közé tartoznak.

A tatárjárás (1242) utáni tereprendezés során a műhelygödör maradványait eltakaró feltöltés legfelső rétege egy bolygatatlannak látszó homokrég volt. Ez alatt egy régészeti leletekben gazdag, barna homokos földréteg következett, amellyel nemcsak az 1., hanem mind a 8 műhelygödör romjait eltakarták, és egyben kiegyenlítették a műhelygödrök közötti szintkülönbségeket. Ebben a feltöltésben ugyanolyan régészeti leletek kerültek elő, mint amelyeket a műhelygödör építése előtti feltöltésben találtunk.

Leletek, leltári számok: 2009.11.1–11.14. Az 1. műhelygödör paticstörmeléke fölötti feltöltés legérdekesebb leletei a különféle öntőtégelyek jellegzetes darabjai (44. kép 9) (2009.11.6/1–2, 1), amelyek kétségtelenül az ipartelep hulladékai közé tartoztak. A korszak egyéb, jellegzetes edénytöredékei mellett feltűnően sok volt a szürke redukált égetésű, vastag falú, ausztriai import edény oldal és fenékdarabja. Több fehér palack töredéke is előkerült (41. kép 5).

Az 1. *műhelygödör-részlet* mérete: 220 cm (K–Ny)×360 cm (É–D). A korábbi 9. épület (csűr) Ny-i falán, az épület ÉNy-i sarka közelében helyezkedett el. A tatárjárás után, a 13. század közepén az 1. műhelygödör maradványai fölött felépítettek egy talpgerendás, tapasztott gerendavázas falszerkezetű házat, amelynek a kemencéi és a nyugati falának az alapozása megsemmisítették a műhelygödör Ny-i felét (16. kép).⁴³

Az 1242 utáni tereprendezés földrétegeinek a felszedése után, megjelentek az 1. műhelygödör ledől, vagy ledöntött, égett, karószerkezetes, sárgásszürke agyagfal halmai, amelyek eltakarták a tűzhelyek maradványait (4. kép). A falomladék alsó része sötétvörösre, a teteje világosabbra égett. A világosabb rétegben volt néhány szürkén maradt agyagfal darab. A faltörmelék eltávolítása után a kemence romok között és a műhelygödör alján ugyanolyan összetételű feltöltés réteget találtunk, mint a falomladékok felett, ebből arra következtettünk, hogy az 1241-es, nagy pusztítás után az 1. műhelygödör falainak egy része állva maradt, és csak a tereprendezéssel döntötték le azokat. Ugyanilyen rétegeket találtunk a 2–5. műhelygödrökben is.

Leletek, leltári számok: 2009.13.1–13.15. Elsőként kiemeljük egy kisebb ausztriai öntőtégely peremes oldaltöredékét (39. kép 8), amelyhez törésfelülettel illeszkedett egy másik, az 5. műhelygödörben előkerült peremdarab (2009.25.1). A cserép edénytöredékek túlnyomórésze üstök (36. kép 5), üst alakú fazekak (44. kép 2), ausztriai fazekak (38. kép 9), bögrék, valamint különböző nyersanyagokból készült gömbtestű fazekak, vastag falú, nagyobb tároló edények (44. kép 7) darabjai, szürke fazék pereme (42. kép 2), és szürkével festett oldaltöredék (42. kép 4). Az egyik fazék peremének a belső oldalán utólag karcolt jel volt (38. kép 7).

1/1. *tűzhely*. Az 1. műhelygödör DK-i negyedében megmaradt az utolsó, 1/1. tűzhely alsó része. A négyszögletes alaprajzú, sárga agyag falakkal körbevett tűzhely mérete: 160 cm (É–D)×130 cm (K–Ny). A lapos tál alakú tüzelőtér alaprajza körhöz közelálló ovális, mérete: 100 cm (É–D)×90 cm (K–Ny). Az agyagfal három oldalán 20–25 cm, az északi oldalán 40–45 cm vastag volt. A mindkét oldalán függőleges, átégett agyagfal 8–10 cm magasan megmaradt, a paticsok nagy részét a tűzhelybe szórták. A tűzhely fenéke egyenletesen sötétvörösre égett, 8 cm vastag patics volt, amely az agyagfal aljától 10 cm-re mélyedt az alatta lévő feltöltés rétegbe. Benne maradt az utolsó tüzelésből származó kormos hamu.

⁴² THEOPHILUS 1986. 116. A kemence rajza 112.

⁴³ A 13. század közepén épült házak és az ásatási terület topográfiai változásainak az ismertetése folyamatban van.

Leletek, leltári számok: 2009.14.1–1.8. A tűzhely aljába különféle, edénytöredékek, többek között, cserépüst (34. kép 1) és üst alakú fazék peremtöredékei (36. kép 7), redukált égetésű fazék, vastag falú, import fazekak, tároló edények darabjai (38. kép 1, 4, 8) voltak beledobálva.

1/2. *tűzhely* (17. kép). A négyszögletes alaprajzú, sárga agyag falakkal körbevett tűzhely részben az 1/1. tűzhely maradványai alatt helyezkedett el. Mérete: 150 cm (É–D)×150 cm (K–Ny). A lapos tál alakú tüzelőtér alaprajza körhöz közelálló ovális, mérete: 100 cm (É–D)×100 cm (K–Ny). Az agyagfal három oldalán 20 cm, északi oldalán 50 cm vastag volt. Az átégett agyagfal aljának csak az 5–6 cm vastag alsó rétege maradt meg. A tűzhely feneke az agyagfal aljától 10 cm-re mélyedt a bolygatatlan homokba. A DK-i sarokban, az átégett agyagfalban egy 20 cm és két 10–10 cm széles, néhány apró, faszén és paticstörmelékkel kevert homokkal, lazán betöltött karólyuk volt, a belső oldaluk sima volt. Lehetséges, hogy a fűjtatót, vagy a fűjtatókat tartó karók álltak ezekben a lyukakban. A főként homokkal betöltött lyukak mélységét a szinte ugyanolyan bolygatatlan homokban nem lehetett megállapítani. Azt gondoljuk, hogy a karókat a bontás közben kihúzták a tűzhely falából, és feltehetően valahol újra beépítették.

Leletek, leltári számok: 2009.15.1–15.3. A tűzhely átégett fenéklapjába egy nagyobb, öblös fazék jellegtelen oldaltöredékei és más edények darabjai például, egy kancsó peremtöredéke (43. kép 2) voltak betapasztva.

Az 1/1–2. tűzhelyek rendeltetését nem ismerjük.

1/3. *tűzhely* (17. kép). A tűzhely lenyesett faltja a műhelygödör ÉK-i sarkában, részben az 1/2. tűzhely alatt és a letapasztott, korábbi, 16. hamus gödör déli része felett helyezkedett el. Az erőteljes 13. századi nyelés miatt a keleti fele elpusztult. A vízszintes fenekű, kör alaprajzú tüzelőtér átmérője cc. 90 cm volt. Alatta kissé megégett a hamus gödör fölötti sárga tapasztás. A tűzhely 18–20 cm széles falának az aljából csak vékony foltok maradtak meg, ezekből nem lehetett következtetni a felmenő falra. A tűzhely külső oldalán körbefutott egy szétnyomott, cc. 30 cm széles, sekély mélyedés, amely körbevette a tűzhely falát. A mélyedésben apró darabokra tört faszén volt. A nyugati oldalon közepén, 40 cm széles sávban hiányzott a faszén, és itt az is jól látszott, hogy a faszenes mélyedés széleit egyenesen vágták a talajba.

Az 1/3. tűzhely az öntött fémtárgyak elkészítése közben használt tűzhelyek egyike lehetett.⁴⁴

2. *műhelygödör* (7–8., 16., 18. kép). A feltárás IV. szelvényének a déli felében, a városfal közelében helyezkedett el. ÉK-i negyedébe beleépült a 3. ÉNy-i negyedébe pedig, beleépült az 1. műhelygödör. A 2. műhelygödör keleti oldalán haladt a 9. épület keresztfalába épített újabb kerítésfal, amely a 4–5. műhelygödör területét határolta. Mint korábban említettük, a tatárjárás utáni tereprendezés feltöltés rétege alatt vastag, egybefüggő, patics falomladék borította a 2–5. műhelygödör területét. A 2. műhelygödör déli oldalán jól látszott, hogy a lebontott műhelygödör déli oldalán, a későbbi, égett, karóvázás paticsfalat É felé döntötték. A 3. műhelygödör építése előtti feltöltés alatt, 8–10 cm vastag szürke agyagréteg került elő, amellyel letapasztották a 2. műhelygödör lenyesett tűzhelymaradványait. Ez alatt megmaradtak a kemencék tüzelőterét körbefogó, négyzet alakú, sárga tapasztás alsó, 4–5 cm vastag faltjai.

Leletek, leltári számok: 2009.21.1–21.5. A 3. műhelygödör építése előtti feltöltés régészeti leletei között egy peremes cserépüst töredéke mellett nagyobb, ismeretlen alakú edények töredékei (38. kép 1) voltak a kiemelkedő darabok.

A 2. *műhelygödör* mérete: 395 cm (K–Ny)×420 cm (É–D). É–D-i szélességét a tűzhely alapozások elhelyezkedése alapján rekonstruáltuk.

2/1. *tűzhely*. A gödör ÉNy-i sarkában helyezkedett el. A bolygatatlan homok felszínén megmaradt a tüzelőteret körbefogó sárga agyagtapasztás déli oldalának a széle.

2/2. *tűzhely*. A gödör DNy-i sarkában, egymás fölött kissé észak felé elcsúsztatva, két tűzhely helyezkedett el. Az alsó, 2/2. tűzhelyből megmaradt a közepe felé mélyülő tüzelőtér cc. 65 cm átmérőjű, 5 cm mély faltja, az aljába cserépdarabok voltak betapasztva. A sárga agyagtapasztásból csak kisebb foltok látszottak.

Leletek, leltári számok: 2009. 28.1–28.2. A tüzelőtér aljába tapasztott cserepek között előkerültek egy kihajló peremű, rövid nyakú, vastag falú, gömbtestű fazék összetört darabjai. A cserepek felülete helyenként hólyagosra égett. (37. kép 3).

2/3. *tűzhely*. A felső, egyben az utolsó tűzhely mérete: 115×115 cm, a vízszintes fenekű tüzelőtér átmérője 80 cm, mélysége 10 cm volt.

A műhelygödörben feltehetően az egyszerű nemesfém tisztításához szükséges tűzhelyeket építették fel.⁴⁵

3. *műhelygödör* (7., 16., 18–19. kép). A IV. szelvény ÉNy-i negyedében elhelyezkedő 3. műhelygödörnek csak a nyugati fele maradt meg. A közepén átvezet-

⁴⁴ THEOPHILUS 1986. 114.

⁴⁵ THEOPHILUS 1986. 95.

ték a 4–5. műhelygödör területét körbefogó kerítés É–D-i falát, a keleti részét teljesen elbontották, a helyét feltöltötték, és vastagon letapasztották (16. kép). A műhelygödör keleti oldalába beleépítették az 5. műhelygödör Ny-i részét, a DK-i sarkába pedig, beleásták a 4. műhelygödör ÉNy-i sarkát.

A 3. műhelygödör-részlet mérete: 400 cm (É–D)×260 cm (K–Ny). Az ÉNy-i és a DNy-i sarok közelében helyezkedtek el a tűzhelyek. A tatárjárás utáni te-reprendezéssel ledöntött falomladék felszedése után, előbukkantak a 3. műhelygödör körüli, helyenként, kissé sárgás, világosszürke fal aljának a töredékei. Az ÉNy-i sarok körül, egy sorban három, 21–22 cm átmérőjű karólyuk helyezkedett el, amelyekben a műhelygödör tapasztott, karóvázas falát tartó oszlopok álltak. A bolygatatlan talajba mélyedtek, és a környezetükből kiemelt homokkal voltak betöltve, ezért a cölöplyukak alját nem lehetett feltárni. A szürke tapasztás darabokban vesszők és vékonyabb karók helye látszott, de ezekben nem találtunk fa maradványokat. Két kemence részletei maradtak meg.

3/1. kemence (19., 20., 21. kép). A korábbi 9. csűr északi falára építették. A nyugati oldalába beleépítették az 1250 körül épített ház keleti oldalát. A tűzelőtér körüli négyszögletes, sárga agyagfalat annyira lenyesték, hogy az északi oldalt kivéve, csak a tűzelőtér széle körül maradtak meg kisebb agyagfoltok. Méret: 150 cm (K–Ny)×140 cm (rekonstruált É–D-i méret). A kör alakú átégett fenéklap átmérője: 90 cm, vastagsága 20 cm volt. A feltárás szintjén a fenéklap északi oldalán megmaradt egy, a kemence agyagfalába 10 cm-re betapasztott, 18×22 cm-es, elnagyolt kváderkő, amely 12 cm-re kimagasodott a tűzelőtérből (19., 20. kép). A kemence nyugati oldalán előkerült egy szabálytalan 60×55 cm átmérőjű szétnyomott kör alakú folt, amelynek a kemence felé eső oldalához két 18×18 cm-es négyszögletes cölöplyuk tartozott. Világos, szürkéssárga agyaggal voltak betapasztva.

3/2. kemence (19., 21. kép). A gödör DNy-i sarkában állt. A sárga agyagfal keleti szélébe beleépítették a 4–5. műhelygödör területét körbefogó kerítés É–D-i falát. A négyszögletes, sárga agyagfal mérete: 150 cm (É–D)×140 cm (K–Ny), magassága 22–35 cm volt. Mind a négy külső és a hengeres belső oldala függőleges volt. A kissé homorú aljú, ovális alaprajzú tűzelőtér átmérője 100 és 95 cm. A kemence 25–28 cm vastag vörösre égett fenekén, az egymást derékszögben keresztező átlók végénél, négy, egyformának mondható, 20 cm magas, szabályos kvádert találtunk. A 26×20 cm-es kövek 10–12 cm-re a kemence falába voltak betapasztva. A DK-i sarokban a tűzelőnyílás felett a 25 cm vastag agyagfal 17 cm magasan maradt meg. A 40 cm széles, 18 cm magas

tűzelőnyílás két oldalát és az előterét lapos kövekkel megerősítették. A tűzelőtérbe dobált faltöredékek között egyik oldalán vízszintesen levágott darabokat is találtunk, és a lenyomat alapján úgy látszott, mintha a vízszintes felületekre még a tapasztott fal nedves állapotában valamilyen fedőelemet raktak volna. A kemence ÉNy-i sarkától 10 cm-re, egy 40 cm átmérőjű, 26 cm mély cölöp, vagy farönk gödre helyezkedett el, paticstörmelékkel volt betöltve.

Leletek, leltári számok: 2009.29.1. A tűzelőtér aljába egy fazék alsó felének az apró darabjai voltak betapasztva (37. kép 1). Az edény pereme és a váll hiányzott, fenekén 3 cm átmérőjű körben kereszt alakú fenékbélyeg volt.

A patics faltörmelék alatt a kemence maradványok közötti feltöltésben állatsontok voltak.

Lehetséges, hogy a 3. műhelygödörben széljáratos bronzöntő kemencéket használtak.⁴⁶

Az 1–3. műhelygödörök körül különböző rendeltetésű, kisebb gödrök kerültek elő. Ugyanolyan régészeti leletekkel kevert, paticstörmelékes, faszenes, kormos, hamus földdel voltak betöltve, mint a műhelygödörök. Ebből arra következtettünk, hogy a műhelygödörökhöz tartoztak.

18. gödör (7–8. kép). A 9. épület É-i falán, a 3. és az 5. műhelygödör között, egy ló csontokkal betöltött gödör volt. Az alsó része a bolygatatlan homokban volt. Átmérő: 65×70 cm, mélység: 90–100 cm.

Leletek: állatsontok. A felső rétegben lapocka, és csigolyák, alatta medencecsontok voltak. A két alsó rétegben csigolyák voltak, úgy látszott, mintha a gerincoszlopot „belehajtogatták” volna a gödörbe.⁴⁷

19. gödör (7., 16. kép). A városfal előtti, 10/a gödörbe ásva, az 1. és a 2. műhelygödör déli oldala közelében helyezkedett el. Átmérő: 60 cm, mélység: 90 cm.

Leletek, leltári számok: 2009.12.1–12.3. A gödörből előkerült kerámialeletek zöme mindkét oldalán barnásvörös cserépüstök jellegtelen oldaltöredéke volt. A többi, ugyancsak jellegtelen edénytöredék közül kiemelkedtek a fehér és a sárga cserépedénydarabok. Egy sárga palack nyaktöredéke (41. kép 1). és egy szürke festett edény darabja (42. kép 8) a korszak ritkábban előforduló edénytípusából származik Állatsontok.

20. gödör részlete (7–8. kép). A 3. műhelygödör északi oldala mellett egy, a 10/a gödörhöz hasonló, 140 cm széles négyszögletes gödör volt, amelynek 60 cm hosszú, déli részét tártuk fel. Mélység: 70 cm. Kormos, hamus földdel volt betöltve.

⁴⁶ THEOPHILUS 1986. 116. A kemence rajza 112.

⁴⁷ A fémfeldolgozó telepről előkerült állatsont leleteket Vörös István határozta meg, kutatási eredményeit ebben a kötetben ismerteti.

Leletek, leltári számok: 2009.19.1–19.6. A nagyrészt jellegtelen edénytöredékek között cserépüst (36. kép 1, 6), magyar (44. kép 6), és redukált égetésű import edénytöredékek, állatcsontok voltak bedobálva.

4–5. *műhelygödörök* (7., 16. kép). A IV. ásatási szelvény keleti felében helyezkedtek el. A műhelygödörök építése előtt ez a terület is bolygatott volt, a korábbi nagy és mély gödörök között egy nagyobb hamu és olvadék lerakóhely helyezkedett el. A műhelygödörök építése előtt a laza földrétegekre barna homokos földet döngöltek, és a műhelygödörök körüli területet helyenként 15–18 cm vastagon sárga agyaggal letapasztották. A 4. műhelygödör nyugati oldalán, a sárga agyagrétegben egy sárga agyaggal megtöltött, szürke redukált égetésű, ausztriai fazék volt betapasztva, amelynek csak a feneke hiányzott. (37. kép 4). A kijelölt terület nyugati és déli oldalán megmaradtak az új kerítésfalak nyomai. Mind a két falat a 9. épület, csűr, lebontott falainak az alapozási árkába építették (22. kép).

A déli fal 30 cm széles és 430 cm hosszú volt. A kerítés építése előtt kiszedték a csűrfal oldalgerendáit és szürke agyaggal feltöltötték a cölöplyukakat, ezután öt-hat, 6–8 cm vastag karót összekötözték és 30–40 cm mélyre belenyomták a szürke agyaggal betöltött cölöplyukakba. A karókötegek között, két sorban, 6–8 centiméterenként egy-egy, vékonyabb, 4–5 cm vastag karót belenyomkodtak a bolygatatlan homokba, ezek mélysége 18–20 cm volt. A karóvázaz vesszőfonatnak mind a két oldalát betapasztották. A feltárás idején a faszénre égett karók alja megmaradt a paticsra égett tapasztásban. Az 500 cm hosszú, 20 cm széles nyugati falat a csűr É-D-i osztófalának a helyére építették. A paticsörmelékekben megmaradt lenyomatok szerint vesszőből, vagy vékonyabb faágakból készült fonat, amely a fal belső rétegét alkotta. A 6–8 centiméterenként, zeg-zug vonalban benyomott 4–5 cm átmérőjű karók tartották. A belső falemet mind a két oldalán betapasztották. Ettől függetlenül, a 4–5. munkagödöröket is bekerítették egy vékonyabb vesszőfonatos, tapasztott fallal.

4. *műhelygödör* (7–8, 16. kép). Az újonnan bekerített térség DNy-i negyedében, az É-D-i kerítésfaltól 260 cm-re helyezkedett el. Az északi felére ráépült az 5. műhelygödör, a DK-i sarka eltűnt az 5. műhelygödör építése előtti tereprendezés során. Az 5. műhelygödör építését megelőző tereprendezés feltöltés rétege alatt kirajzolódott a 4. műhelygödör déli fele. Mérete: 200 cm (É-D)×300 cm (K-Ny), mélység–20–30 cm volt. A nyugati oldalán 240 cm hosszan megmaradt a karóvázaz, tapasztott kerítésfal 10 cm széles, faszöntörmelékes paticsal betöltött alapárka.

A műhelygödör alján csak a tűzhelyek nyomai, és a paticsoltok mellett itt-ott az agyagfalak helyei

látszottak. A tűzhelyromokat régészeti leletekkel kevert barna, homokos földréteg borította.

Leletek, leltári számok: 2009.23.1–23.10. A kerámia töredékek nagy része ausztriai redukált égetésű edényekből származott (38. kép 3), de előkerült egy fehér palack töredéke is. A legérdekesebb cserép egy vastag falú nagyobb edény, feltehetően olvasztótégely, oldaltöredéke volt. Állatcsontok.

Szinte az egész műhelygödörben, a kemencék alatt is, megmaradt a vastag sárga agyagpadló. Alatta, a műhelygödör aljában 15 cm vastag, sok régészeti lelettel kevert, faszenes, kormos, hamus, barna homokos föld volt. Úgy látszott, mintha ennél a műhelygödörnél nem a kemencék alját, hanem az egész gödör alját szerették volna megszilárdítani.

Leletek, leltári számok: 2009.27.1–27.8. A leletegyüttesben szinte mindegyik, a 13. század közepére jellemző edénytípus töredékét megtaláltuk. Jellegzetes darabok voltak egy cserépüst pereme (34. kép 4), fazekak peremei (42. kép 9), fehér palack nyaka (41. kép 2), nagy méretű edények, tégelyek, redukált égetésű ausztriai fedő (39. kép 9) és ausztriai korsó fül töredékei. Állatcsontok.

5. *műhelygödör* (7–8., 16., 21., 23. kép). A IV. szelvény ÉK-i negyedében helyezkedett el. Nyugati felét ráépítették a 17. hamu és olvadék lerakó, hulladék gödörre. A négyszögletes műhelygödör mérete: 420 cm (K-Ny)×360 (É-D) cm mélység: 40–80 cm, 10 cm széles, karóvázaz paticsfal vette körül. Három sarok közelében, a kerítésfal helyében 18 cm széles paticsörmelékkel betöltött cölöplyukat találtunk, ezek a tetőszerkezetet tartották. A tűzhelyeket és a tetőszerkezetet többször megújították. A műhelygödör utolsó, sárga, agyagpadlóján a nyugati oldalon egy, az ÉNy-i és a DK-i sarokban több tűzhely maradványait tártuk fel, az ÉK-i sarokban volt a bejárat.

Leletek, leltári számok: 2009.24.1–24.6. Az 5. műhelygödör maradványait eltakaró, 1241 utáni feltöltésben sok, jellegtelen cserép darab volt, amelyek különféle nyersanyagú edényekből származtak. Ezek között is előfordultak a 13. század első felében nagyobb számban megjelenő palackok darabjai, jellegzetes darab volt egy vörös palack pereme és egy fehér palack oldaltöredéke. Állatcsontok.

5/1. *tűzhely*. Kovácstűzhely maradványai.⁴⁸ A műhelygödör DNy-i sarka közelében, a műhelygödör nyugati felében, 40 cm mélyen helyezkedett el. Ez volt az utolsó tűzhely a műhelygödörben (24. kép). Sárga, helyenként megégett agyagpadló vette körül. A négyszögletes alaprajzú tűzhely mérete: 130×130 cm. A sárga agyagtapasztás a tüzelőtér körül 18–40 cm vastagon vörösre égett, a keleti oldalt kivéve, 10–

⁴⁸ THEOPHILUS 1986. 79–80.

12 cm átmérőjű karólyukak voltak benne. A közepe felé mélyülő, teknős aljú, ovális tüzelőtér mérete: 70 cm (É-D)×85 cm (K-Ny), mélység: 6 cm. A tüzhely alján 4–5 cm vastag faszénréteg volt, amely az utolsó tüzelésből maradt. Nem keveredett össze a tüzhely fenekére rakódott, 1–2 cm vastag, tömör hamuréteggel. A feltárás idején a tüzhely keleti oldalán egy 60×55 cm-es, négyszögletes gödör látszott, amelyben szürkésárga agyaggal lefedett 40 cm átmérőjű cölöplyuk volt. A 23 cm vastag agyagréteg alatt megjelent egy 39–40 cm átmérőjű elszenesedett gerenda teteje, amelynek az alsó része áthaladt a tüzhely alatti, 17. hamus gödör betöltésén és belemélyedt a bolygatatlan talajba (15. kép).⁴⁹ A vastag farönk helye az 5/1. tüzhely körüli járószinten nem látszott, ezért azt gondoljuk, hogy egy korábbi tüzhelyhez tartozott. Pontos rendeltetését nem ismerjük.

Kutatóárokka átvágtuk a tüzhely alját és megtaláltuk a korábbi, négyszögletes, 17. hamus gödröt. Korábban leírtuk a gödör betöltés rétegeit, közöttük a hamu tetejére öntött vastag, olvadék rögökből álló hulladék réteget.

5/2. tüzhely. Az 5/1. kovácstüzhelynél 10 cm-rel mélyebben fekvő tüzhely a műhelygödör DK-i sarkában helyezkedett el. A fenéklap körül 4 cm vastag, 8–10 cm széles faszénréteget találtunk, amely a kerítésfal égett maradványaihoz illeszkedett, a műhelygödörbe eső oldalán, azonban csak nyomokban látszott. A tüzhely vízszintes fenekének az átmérője 70 cm volt. A tüzhelyet körülvette műhelygödör alsó sárga agyagpadlója. A tüzhely ÉNy-DK-i átmérőjének az irányában keskeny kutatóárkot nyitottunk, és az 5/2 tüzhely alatt az ÉNy-i oldalon három, részben egymásra épített hasonló tüzhely fenekét láttuk. Mindegyik a bolygatatlan talajba mélyedt.

5/3. tüzhely (25. kép). Az 5/2. és az 5/4. tüzhelyek alatt, a középén helyezkedett el. A három tüzhely közül ez lehetett a legkorábbi, mert két oldalát a későbbi tüzhelyek építése előtt elnyesték. A közepe felé egyenletesen mélyülő, kör alaprajzú tüzhely fenekének a középső része maradt meg, átmérője 54 cm, mélysége 8 cm volt.

5/4. tüzhely. Az 5/3. tüzhely nyugati oldalán elhelyezkedő, szintén egyenletesen mélyülő, kör alaprajzú tüzhely fenekének szintén csak a középső része maradt meg, átmérője 50 cm, mélysége 7 cm volt.

Az 5/2. tüzhely ÉK-i oldalán, közvetlenül a tüzhely mellett egy 40 cm átmérőjű cölöplyukat találtunk, amely tömör, szinte porrá tört paticcsal volt

betöltve. Az elhelyezkedése alapján az 5/3., vagy az 5/4. tüzhelyhez tartozott. Ettől észak felé 35 cm-re megjelent egy másik, 45 cm átmérőjű cölöplyuk, amely laza szerkezetű, faszenes, hamus, paticstörmelékkel volt betöltve.

Leletek, leltári számok: 2009.25.1–25.10. Az 5/2–4. tüzhelyromokat eltakaró vékony, barna homokos földrétegben nagyrészt jellegtelen edénytöredékek voltak. Feltűnően sok volt a cserépüstből származó darab (36. kép 2–3). A redukált égetésű szürke edénytöredékek között előkerült egy mécses tálka és egy tégely kiöntős peremtöredéke. Állatcsontok.

5/5. tüzhely. A műhelygödör É-i oldala alatt vastag hamuréteg volt, amely a 12. nagy mély gödör tetején kialakult mélyedést töltötte be. Az agyagtapasztás a műhelygödör közepétől észak felé haladva 6 cm-ről 14 cm-re vastagodott, de rétegezettséget nem láttunk benne. A műhelygödör kerítésén túl, az ásatási szelvény faláig feltártuk. A tüzhelyből csak a lenyesett, kör alakú fenéklap maradt meg. Átmérő: 80 cm, a paticslap vastagsága 6 cm volt. A tüzhely északi oldalán előkerült a tapasztott vesszőfonatos kerítés 4 cm széles árka, amelyben alig látszottak az elszenesedett vékony karók maradvékai.

Az 5/2–5/5. tüzhelyek öntött fémtárgyak elkészítése közben használt tüzhelyek,⁵⁰ vagy az egyszerű nemesfém tisztításához szükséges tüzhelyek lehetnek.⁵¹

A 7–8. műhelygödörök (12., 26. kép). A 15. századi városfal külső oldalán a IV. és a VII. ásatási szelvény között volt egy olyan keskeny terület, ahová 1686 után nem építettek pincét, és itt alakítottuk ki a 400 cm magas és 200 cm széles tanúfalat. A VII. szelvény déli oldalát a 15. századi városfal alkotta, amelyet beleépítettek a fémfeldolgozó ipartelep újabb objektumaiba. A szelvény keleti és az északi oldalát 18. és 19. századi pincefalak alkották.

A tatárjárás utáni tereprendezés rétegei alatt ebben a szelvényben hiányoztak azok a vastag égett faltörmelékek, amelyek a IV. szelvényben eltakarták az öt műhelygödör romjait. A feltárás közben észrevettük, hogy 1242 után a VII. szelvény felületét nem egyenletesen nyesték le, mert például, a 7. műhelygödör feltöltésén egy nagy mélyedésben, 40 cm-rel mélyebben jelent meg, mint a 8. fémolvasztó kemence maradványainak a teteje. A mélyedést kitöltő feltöltésben sok régészeti lelet, különböző cserépedények, állatcsontok, vastárgyak, és megmunkált kövek kisebb-nagyobb töredékei kerültek elő.

Leletek, leltári számok: 2009.35.1–35.26. A kerámia leletek zömét cserépüst – (35. kép 4., 36. kép 2) és

⁴⁹ Az utolsó ásatási napokon állandó fagyban és hóesésben dolgoztunk, és amikor a szelvényekből már nem tudtuk kiemelni a havat, a feltárást befejeztük.

⁵⁰ THEOPHILUS 1986. 114.

⁵¹ THEOPHILUS 1986. 114.

osztrák, redukált égetésű edénytöredékek (39. kép 3–4; 40. kép 1, 3–4), vastag falú, nagy méretű tároló edények jellegtelen töredékei alkották. A többi cserép fekete, barna, sötétszürke gömbtestű fazekakból (43. kép 3; 44. kép 4), sárgásfehér öblös edényekből (41. kép 6) és különféle korszakból származott. Itt is találtunk egy téglát peremtöredéket (39. kép 7). Állatcsontok.

A nagy kiterjedésű 7. műhelygödör északi fele a városfal előtt és a kisebb 8. objektum DNy-i negyede a szelvény keleti oldalát alkotó pincefal alatt helyezkedett el. Közöttük korábbi, betemetett gödörök és a műhely építése előtti időszak kertjeihez tartozó árkok foltjai látszottak. Mind a két helyen a kemencék fenéklapja mellett keskeny, kemény, hamus, barna földdel betemetett, tapasztott falú kifolyók voltak. A teljes formájukat, méreteiket nem lehetett rekonstruálni, mert a feltárás idejére a kifolyóknak csak a hosszabb-rövidebb, 2–4 cm mély, árokszerű alja maradt meg. Lehetséges, hogy az ipartelepnek ezen a részén a réz megmunkálásával foglalkoztak.

A réz kiolvasztása és a réz finomítása. A földben talált rézérzből ásással, vagy töréssel kiemelik a zöld színű, nagyon kemény kőzetet, amely „természetből fogva ólommal van keverve”. A nagy mennyiségben kiasott kőzetet először „máglyára teszik és mész módjára égetik. Közben a színét nem veszti el, de a keménységét igen, és törékennyé válik. A második munkafolyamatban az égett kőzetet apróra törve kemencébe rakják, és fűtatók segítségével széntűzön éjjel-nappal fűtatják. Ezt gondosan és óvatosan kell csinálni. Előbb szén kell a kemencébe rakni, majd az apróra tört követ ráönteni, majd újból szén és újból követ kell rakni, amíg a kemence megtelek. Amikor a kő kezd elolvadni, az ólom bizonyos nyílásokon kifolyik, és bent csak a réz marad vissza...Miután a rezet ily módon kiolvasztották, ötödresnyi önt adnak hozzá, és így kapják azt a fémeket, amelyből a harangok készülnek.”⁵²

7. műhelygödör (12., 14., 26. kép). A 15. századi városfal előtt két sorban 3–3 kemence maradványa helyezkedett el. A kemencesorok közötti távolság 80–120 cm volt. Mind a két kemencesor szabályos téglalap alakú, faszenes, kormos, hamus felületű foltban jelent meg, ez arra mutat, hogy a kemencéket szabályos, téglalap alakú gödörökbe építették. A 15. századi városfalat beleépítették a déli kemencesorba, ezért a 7/4–6. kemencék aljának csak az északi széle maradt meg. A déli 7/1–3. kemencék maradványai lenyesett, szétszedett állapotban kerültek elő, ennek ellenére rekonstruálni lehetett a 7. műhelygödör déli felének az alaprajzát.

7/1. kemence. Az ovális fenéklapnak az alsó, 3–4 cm vastag rétege maradt meg. Mérete: 120×65 cm. A déli oldal mellett, több szétnyomott és lenyesett kifolyó részletből álló, 130 cm hosszú, 20 cm széles sekély mélyület haladt. Különböző árnyalatú vörösszürke, töredezett agyagtapasztás volt benne. Lehetséges, hogy a mélyület cc. 50 cm hosszú nyugati vége a 7/1. kemencéhez tartozott.

7/2. kemence. Ráépítették a 7/1. kemence lenyesett fenéklapjára. A 7/3. kemence építése előtt ezt a kemencét is elbontották és a maradványokat egy szintre nyesték. A 7/2. kemence tüzelőterének ovális alaprajza volt, átmérő: 110×100 cm. A 7/1. kemencefenék melletti kifolyó keleti fele feltehetően a 7/2. kemencéhez tartozott. A paticslap ÉK-i oldala mellett volt egy 10 cm átmérőjű, kevert homokkal betöltött cölöplyuk, de feltehetően nem a 7/2. kemencéhez tartozott.

7/3. kemence. Ezen a helyen a 7/3. kemence volt az utolsó. Épségben maradt a kör alakú fenéklap teteje, amely a beleégett koromtól szinte fekete volt. Átmérő: 100 cm. A bolygatatlan talajra tapasztott fenéklap 12–14 cm vastag volt. A kemence sárga agyagfalát is a bolygatatlan talajra építették. A kemence pontos alaprajzát nem ismerjük, mert a kemence falát teljesen szétverték, és a paticst elhordták. A tüzelőtér ÉK-i sarkánál megmaradt a kemence fenekéről kivezető kifolyó tapasztott alja. Méret: 80 cm hosszú, 16–20 cm széles, 1–2 cm mély. A kemencefenék É–D-i átlójának a két végén, részben a kemence sárga agyagfalába mélyedve, két egyforma cölöplyuk helyezkedett el, ezekben voltak beépítve a fűtatókat tartó cölöpök. A kevert homokkal betöltött cölöplyukak átmérője 30 cm volt, az őszi esőktől szétázott talajban a mélységet nem lehetett feltárni.

A 7/1–3. kemencék körüli járósínt faszenes, hamus, kormos foltjának a mérete: 300 cm (K–Ny)×220 cm (É–D). A DK-i saroktól 50 cm-re helyezkedett el a 7/3. kemence déli cölöplyuka, a kormos folt a cölöplyuk keleti oldalán belefolyt 7/4–6. kemencék körüli foltba. A nyugati határvonal áthaladt a 7/1. kemence lenyesett paticsfenekének a nyugati szélén. Az ÉNy-i sarok mellett, a bolygatatlan talaj felszínén megmaradt a bejárat előtti tapasztott folt, 70 cm (K–Ny)×80 cm (É–D), 6–8 cm vastag alsó része. Az ÉNy-i sarokban egymás mellett egy 30 cm és egy 10 cm átmérőjű cölöplyuk volt. Az északi oldal határvonala egyenesen haladt a 7/3. kemence északi oldalán lévő cölöplyukig, majd az ÉK-i sarkon áthaladt a kifolyó alatt, a DK-i saroknál derékszögben befordult a kemence déli oldalán lévő cölöplyuk felé.

A 7/1–3 kemencék egy árokba épített, faszerkezetes kerítéssel körülvett területen helyezkedtek el. A

⁵² THEOPHILUS 1986. 115–116.

bekerített terület K-Ny-i átmérője 600 cm volt. Az É-D-i átló méretét az árok D-Ny-i része alapján cc. 400 cm-re rekonstruáltuk. A déli oldalt kivéve, a bolygatatlan homokban jól látható volt az árok belső oldala, a külső oldal nagy része belemosódott a különböző korú bolygatások foltjaiba. Az árok aljának a foltja az 1241 előtti járószint alatt 40 cm mélyen jelent meg 35–40 cm széles és 18–20 cm mély volt. A Ny-i oldalon, félig az árok belső felébe ásva, négy 30 cm széles cölöplyuk került elő, és volt egy 10 cm-es karólyuk is az árokban. Az északi oldalon az árok külső szélén, a kevert földben két 20 cm széles cölöplyuk maradt meg, ezek közelében, az árok belső oldalán, a bolygatatlan talajban két 20–20 cm átmérőjű, kettős cölöplyuk helyezkedett el. A keleti oldalon az árok belső szélén egy, a bolygatatlan talajban két 30 cm és egy 20 cm átmérőjű cölöplyuk helyezkedett el. A cölöplyukak világos, barna földdel kevert homokkal voltak betöltve.⁵³

A 7/4–6. kemence maradványok a 7/1–3. kemence maradványoktól 80 cm-re kerültek elő. Ez azt mutatja, hogy az itteni kemencék használata idején még nagyobb szabad területek voltak, mint később, a 8. kemencecsoport működése idején, amikor az újabb kemencéket már nem egymás mellé, hanem el-el-forgatva, egymás fölé építették. A 7/4–6. kemencék építése előtt déli irányban kiszélesítették a műhelygödört, de a kerítés átépítésére nem találtunk meggyőző adatokat.

7/4. kemence. A fenéklap északi oldalából mindössze egy 110 cm hosszú, 8–10 cm széles, 12 cm vastag töredezett sárga agyagcsík maradt meg.

7/5. kemence. A lenyesett 7/4. kemence keleti oldalára építették. Az aljából megmaradt körszelet mérete: 120×20 cm. A kormos fenéklap mellett a vörösre égett kemencefalból 10 cm széles csík maradt meg.

7/6. kemence. A 7/5. kemence fenéklapjára építették. Megmaradt a kemence északi oldala, a kormos, hamus tüzelőtér körszelete, és a kemence sötétsárga agyagfalának 8–20 cm széles töredéke. A kör, vagy ovális alakú kemencefenék maradvány mérete: 140×30 cm. A keleti oldalon egy 18 cm széles, kifolyó árok 40 cm hosszú, 2–3 cm mély részlete látszott a bolygatott talajban. A kifolyó 2–3 cm vastag sárga agyagtapasztásának a belső oldala vörösszürke volt. A kemence ÉK-i oldalától 50 cm-re, egyenes vonalban megjelent a műhelygödör ÉK-i sarka, és a faszenes, hamus, kormos járószint részlete. A műhelygödör

északi oldala 100 cm hosszan látszott a bolygatatlan talajban, majd belefolyt a 7/1–3. kemencék gödrébe.

8. műhelygödör (12, 14, 27. kép). A VII. ásatási szelvény keleti fala előtt két nagy, mély gödör nyugati széle jelent meg, a betöltés tetején tűzhely, vagy kemence maradványok voltak. A 12. nagy gödör a 15. századi városfal előtt helyezkedett el, az északi oldala egybefolyt a 13. gödörrel. A 13. gödör tetején az egymás fölötti, szétégett és lenyesett patics fenéklapok maradványai között kevés patics és égett földdarabokkal kevert 8–15 cm vastag hamus faszénrétegek voltak. A 13. gödör északi szélén, két újkori pincefal alkotta sarokban megmaradt az utolsó négyszög alaprajzú kemence ovális paticsfenéke. A kemence részlet mérete: 110 cm (É-D)×90 cm (K-Ny). Az ovális tüzelőtér mérete: 90 cm (K-Ny)×80 cm (É-D), vastagsága 14 cm. A kemence falát sárga agyagból tapasztották. A déli fal mellett, a tanúfalból kinyúlt egy 10 cm széles elszenesedett gerenda 60 cm hosszú részlete. A kemence alatt egy vékony agyag réteggel letapasztott, égéstermékkel betöltött négyszögletes hulladékgödör teteje jelent meg.

Leletek, leltári számok: 2009.36.1–36.6. A 8. kemence alatti négyszögletes, 30 cm mély gödörben zömében jellegtelen, ausztriai és magyar, többszörösen égett edénytöredékek voltak. Bemutatjuk egy nagy méretű szürke fazék (42. kép 7), egy szürke, grafitos osztrák fazék (38. kép 5) és egy redukált égetésű osztrák mécses töredékét (39. kép 6).

A decemberi havas esők és a fagyok miatt az ipartelep régészeti kutatását abbahagytuk, a 4 m mély ásatási szelvényeket visszatemettük.

Kovácsműhelyek. A 15. századi városfal belső oldalán a 150 cm vastag 17–14. századi feltöltések alatt megjelent egy 13. századi homokréteg, amelyben elvétve faszén darabkák látszottak. Alatta napvilágra került egy apró faszén, patics és sárga agyag törmelékeny réteg, amelyben kibontakoztak a 22. kovácsműhely égett, ledöntött karóvázas, tapasztott falának és tűzhelyeknek a részletei. A feltárás során a 22. műhely alatt előkerültek egy korábbi, a tatárjárás idején, 1241-ben elpusztult, 21. műhely maradványai. Mind a két műhely kutatását nehezítette az átépítések előtti tereprendezés, a tűzhelymaradványok lenyesése, ezért a régészeti kutatás során mind a két műhelyben csak az utolsó két periódus nyomai látszottak tisztán. A kovácsműhelyek jellegzetes építményei a tűzhelyek voltak, amelyek a 13. század közepén is a 12. századból fennmaradt leírás szerint épültek. A műhely nyugati felének a közepén helyezkedtek el. Az újakat a korábbiak lenyesett maradványaira, mint alapra, építették és a hosszanti tengelyeket K-Ny-i irányban kissé elforgatták.

⁵³ A 13. századi járószinten még több, olyan cölöplyuk látszott, amelyekben szürke agyagpor volt. Ezek a 15. századi városfal külső oldalára épített 17. századi, török ágyúállás cölöplyukai voltak. IRÁSNÉ MELIS 2002. 558–559.

A kovácstűzhely építésmódja. Theophilus szerint a kovácstűzhelyek legfontosabb részlete a fűjtatókat tartó oldal. Ezt a következő módon kellett elkészíteni: „verj be a földbe egy három láb hosszú, két láb széles, csaknem kétujjnyi vastag fát, és amikor szilárdan áll, vágj a közepén négyujjnyira a földtől, egyujjnyi széles lyukat. Az elülső oldalán legyen egy faszegekkel szorosan hozzárögzített, négyujjnyi széles fa.” Ez lécc feltehetően a fűjtató számára kivájt lyuk alatt lehetett. A már bevert, széles deszkától háromujjnyira egy ugyanolyan méretű deszkát kellett beverni. „Ez utóbbit rögzítsd két, vagy három karóval. Ezután végy öröletlen, vízzel nem kevert, frissen kiásott agyagot, és tegyél belőle egyelőre egy keveset abba térközbe, alaposan döngöld le a kerek fával, [...] így csináld mindaddig, amíg a térköz kétharmad része megtelt, a harmadik harmadát hagyd üresen. Ezután távolítsd el az elülső fát, és egy hosszú késsel vágd az agyagot egyformára elől és fent, majd alaposan döngöld le a vékony fával. Erre rakj örölt és lótrágyával kevert agyagot, és állítsd össze a kemencét és a tűzhelyét, a falat beborítva, hogy a tűztől ne égjen ki, és egy vékony fával fúrd ki az agyagot azon a lyukon keresztül, amelyik hátul van a fában.”⁵⁴

21/1. *műhely* (28. kép). Az alaprajzot és a méreteket nem lehetett pontosan rekonstruálni, mert az 1241-ben elpusztult 21/2. műhely padlója alatt az 1. műhelyből csak a kemencék nyomai maradtak meg. Az „a” tűzhely helyét azzal az átégett homokfolttal azonosítottuk, amely 21/2. műhely Ny-i felében elhelyezkedő vert fal déli vége alatt jelent meg. Ettől 200 cm-rel távolabb, a 21/2. műhely DNy-i sarkában előkerült a „b” tűzhely padlójának az északi része, amelynek a teteje vastagon kormos volt. Ezt a 21/2. műhely déli fala kettévágta, majd a tűzhely többi része elpusztult a 15–16. századi lakóház egyik falának az építése közben.

A 21/2. műhely két, egymás mellett elhelyezkedő, É–D-i tengelyű kemencéje között megmaradt egy 15 cm széles falhely 95 cm hosszú szakasza. Ez talán az 1. műhely nyugati falának a helyét mutatta.

21/2. *műhely* (28. kép). Az 21/1. műhely elhasználdott kemencéit és a faszenes, kormos járósínt lenyesték. Az új kemencék építése közben a korábbi tüzelőberendezések mélyebb részeit, elsősorban a tűzhelyek felégett, kikopott előterét, és a sekély hamus gödröt, kormos, apró faszén darabokkal kevert paticstörmelékkel, kődarabokkal feltöltötték. Felépítették a tűzhelyet, a műhely falait és végül letapasztották a járósínt.

Alaprajz és a méretek. Az egy nagyobb és egy kisebb helyiségből álló műhely feltárt része 480 cm

(K–Ny)×480 cm (É–D). Tájolása ÉNy–DK. A északi oldalát a 15. századi úttest, a nyugati oldalát egy 15–16. századi házfal építésével elpusztították. A déli fal a műhely DK-i sarkától az egyik 15. századi házfalig 480 cm hosszan megmaradt, a 15. századi fal nyugati oldalán azonban, már bolygatatlan homokot találtunk, tehát a műhely déli fala legfeljebb 550 cm hosszú lehetett. A nyugati, nagyobb, helyiség É–D-i méretét a déli fal belső oldalán és vele szemben, a 15. századi útrétegek alatt megmaradt cölöplyukak alapján rekonstruáltuk. (A déli cölöplyukban benne maradt a 22. műhely elszenesedett cölöpmaradványa.). A déli cölöplyuk a 18 cm széles deszkafal belső oldalán volt, és amennyiben deszkafal volt az északi oldalon is, a műhely É–D-i irányban cc. 480 cm széles lehetett. Ebben a négyzetes térben helyezkedett el a kovácstűzhely. Az épület keleti oldalán a kisebb helyiség mérete 215×115 cm volt. A két helyiség között egy 55 cm széles vert agyagfal volt, amelynek megmaradt a 8–10 cm vastag alsó rétege. Az agyagfal teljes méretét és a rendeltetését, annak ellenére, hogy a keleti szélében két cölöplyuk helyezkedik el, nem lehet rekonstruálni. A két hosszabb oldalon a falszélek erősen égettek, sötétvörösek voltak. Északi vége bontott volt, a déli vége egyenes vonalban zárult. A műhely déli fala és az agyagfal közötti távolság 70 cm volt. Itt lehetett átmenni a tűzhelyekhez. Az előtér DK-i részében különböző cölöplyukakat találtunk.

Tetőszerkezet. A műhely északi és déli falának a belső oldalán helyezkedtek el a szelemen gerendát tartó ágasfák cölöplyukai. A déli ágasfa helyén egy 80×56 cm nagyságú ovális gödör volt, amely az ágasfa kiszedése közben keletkezett (30. kép). A tetőszerkezethez tartozott az előtér DNy-i sarkában egy másik, keményre döngölt sárga agyaggal betöltött, 52×30 cm-es ovális gödör, amelyben két elszenesedett cölöp töredéke maradt meg. A gödör közepébe mélyedő cölöp átmérője 18 cm, a keleti oldala melletti, megerősítő cölöp átmérője 12 cm volt. A sárga agyag gödör DK-i sarka mellett, a falhelyben, egy másik, 18 cm átmérőjű, majd ettől 20 cm-re, az előtér DK-i sarkában szintén egy 28 cm átmérőjű, elszenesedett cölöp maradványa került elő. Az 1241 után átépített, 22. műhely döngölt, sározott járósíntje eltakarta az előteret és az előtérben megmaradt égett cölöpmaradványokat.

A műhely falai és a falak építésmódja. A 21/2. műhely járósíntjét vastag, faszéntörmelékes, korom és hamurétegek borították, amelyben különböző szélességű, elszenesedett deszkadarabok voltak (31. kép). Több elszenesedett deszkának megmaradt az egyik, egyenesen levágott vége. A legnagyobb elszenesedett deszkadarab (80×30×3 cm) az előtér É-i fala előtt fe-

⁵⁴ THEOPHILUS 1986. 79–80.

küdt, az épségben maradt vége előtt 30 cm-re húzódott az előtér nyugati falhelye. A legtöbb, egymásra dőlt, égett deszkadarab a tűzhely fölött került elő. A faszén halom tetején 8, különálló, 60–80×16–18×6 cm-es, elszenesedett deszkadarabot mértünk meg. A faszén halom alján előkerültek egy, 18 cm széles, 200 cm hosszú égett deszka darabjai, amelynek a déli vége a falhelyben talált kiszögelésbe illeszkedett. A műhely falából származhattak az északi falhely közelében talált, 20 cm széles, 3 cm vastag égett deszkadarabok. A legnagyobb 86×20×3 cm volt, a keleti vége töredékes volt és beleért az 55 cm széles vert fal széttöredezett szélébe. Ezt a fontos részletet a 15. századi út építését megelőző talajmunkával tették tönkre. A 20–30 cm széles, 3–4 cm vastagra összeégett deszkatöredékek feltehetően a műhely falából, a kemencék fölötti, nagyrészt É–D-i irányban fekvő, 16–18 cm széles, 6 cm-re összeégett, vastagabb deszkák pedig, a tetőszerkezet gerendáiból maradtak meg.

A műhely égett padlóját beborító paticstörmelék között nagyobb, 5–10 cm átmérőjű, 3–5 cm vastag darabok is voltak, ezeknek mind a két oldala sima volt. Azt mutatták, hogy a 16–18 cm széles falhelyekbe állított deszkákat betapasztották, de lehetséges, hogy csak a belső oldalon, ahol a kemencék miatt nagyobb volt a tűzveszély. Az 5–6 cm mély alapozási árokba helyezett deszkákat a betapasztás előtt rögzíteni kellett, de a rögzítés járószint feletti nyomait nem találtuk meg. Az előtér keleti, és a műhely déli falának a külső oldalán téglalap alakú kiszögelések voltak, ezekben álltak a külső deszkák. Az előtér DK-i sarkától 30 cm-re elhelyezkedő külső deszkák helye 30 cm hosszú és 10 cm széles volt. A műhely déli falán az ágasfa nyugati oldalán volt egy ugyancsak 30 cm hosszú, 10 cm széles külső deszkahely, ebből dőlt be az az elszenesedett deszka, amelynek felmértük a 200 cm hosszú, 18 cm széles maradványait. A műhely keleti oldalát alkotó 55 cm széles vert fallal szemben, a déli falhely külső oldalán egy, szabályos, téglalap alakú, 75 cm hosszú 30 cm széles, a falhelyekkel azonos betöltésű, sekély gödröt találtunk. Azt már nem lehetett kideríteni, hogy milyen fal volt benne.

A műhely keleti sárga agyagból vert falának a keleti szélében, egy 35 cm és egy 30 cm átmérőjű cölöplyukat találtunk, a közöttük lévő távolság 18 cm volt. A feltárás idején faszén darabokkal és apró szemű paticstörmelékekkel kevert homokkal voltak feltöltve. Ugyanilyen cölöplyukak voltak az előtér déli fala melletti elszenesedett cölöpmaradványok mellett is. Az előtér ÉK-i sarkában egy kisebb, 12 cm átmérőjű karólyuk került elő.

A tűzhelyek. A nagyobb helyiség közepén, 260×180 cm nagyságú területen, három, egymásra épített

tűzhely maradványait lehetett szétválasztani. A kemencéket különböző irányokban kissé elforgatták, illetve a lehetőségekhez képest a hosszanti tengelyek mentén is eltolták (32. kép).

21/2. „c” tűzhely. A vastagon átégett fenéklap lenyesett, északi körszelete maradt meg. Tájolása: ÉK–DNy. A téglalap alakú tüzelőtér északi fele 70 cm széles volt, tengelye párhuzamos volt műhely a sárga agyag falával. A járószint többszöri lenyesése miatt a tűzhely sárga agyag falának a nyoma sem látszott, de feltételezhető, hogy a felső kemencéknél megmaradt oldalfalakhoz hasonlóan, legfeljebb 20 cm széles lehetett.

21/2. „d” tűzhely. Közvetlenül az „c” tűzhely nyugati oldala mellett, a „c” tűzhely nyomait eltüntető dögölt, agyagos járószintre épült. Megmaradt a tűzhely aljának az ÉK-i negyede. Középtengelye és a műhely Ny-i oldalán álló sárga agyag fal között 240 cm volt a távolság. A tűzhelyrészletben megmaradt a tüzelőtér vastagon átégett, kormos felülete, az elvágott oldalakon látszott, hogy a tűzhely aljába apró kődarabokat raktak. A tüzelőtér alaprajza lekerekített sarkú téglalap, a feltárt részlet mérete 120×75 cm volt. A felmenő falakat narancs sárga, kályhasagyagból építették, az északi fal alja 16–20 cm, a nyugati fal alja 14–16 cm széles volt. A tűzhelyfal belső oldala 3–4 cm vastagon vörösre égett, a többi része narancssárga maradt. A tűzhely szája, előtere a „f” tűzhely építése és használata közben elpusztult.

21/2. „e” tűzhely. A feltárás idején a tűzhely maradványait és a környékét egyenletesen szétterített vastag paticsréteg borította. Alatta elszenesedett deszka és gerendamaradványokból álló 10–16 cm vastag faszénréteg volt, amely a műhely 1241-es leégése közben keletkezett. A faszénrétegben felmértük a korábban említett, egyben maradt égett fadarabokat. A legnagyobb égett deszka darabokat in situ hagytuk és rögzítettük, de a szelvényben összegyűlt esővíz mindent szétáztatott.

Az „e” tűzhely K–Ny-i irányban elforgatva, nagyrészt a „c” tűzhely maradványaira épült. A DK-i sarka 20 cm-re, az ÉK-i sarka 60 cm-re közelítette meg a sárga agyagfalat. Szája a nyugati oldalon volt, de teljesen tönkrement a rázuhanó égő gerendák alatt. Alaprajza 150 cm hosszú, 120 cm széles szabályos, kissé lekerekített sarkú téglalap volt. A 20 cm széles, narancssárga kályhasagyagból épített falnak csak az alsó része maradt meg. A 110×80 cm-es tüzelőteret belemélyítették az „c” tűzhelybe. A tűzhely padlójába alaktalan kődarabokat tapasztottak, a felszínre viszont, lapos kőveket fektettek. A tűzhely hátsó felében két nagyobb, lapos kő feküdt, az átmérőjük 30 és 20 cm volt. A tűzhelypadló és a

kilátszó kövek teteje erőteljesen égett és vastagon kormos volt.

A tűzhelyek DNy-i oldalán egy cc. 70×70 cm-es 10–15 cm mély mélyületben fagerendák és deszkák elszenesedett maradványai feküdtek. A szétválasztható darabok felszedése után faszénpor maradt a szétdőlt gödör alján és nem lehetett megállapítani, hogy volt-e benne függőleges gerenda maradvány.

IV. periódus:

22. műhely (29. kép). A műhely az 1241-es tűzvész nyomait eltüntető tereprendezés felső homokos földrétegére épült. A 15–16. századi lakóházak közötti kerítésfal építésével, majd a kerítésfal 17. századvégi kiszédésével elpusztult a déli oldala. A 18–19. századi építkezések pedig, megbolygatták az északi oldalt.

Alaprajz. A műhely kiterjedését az ÉNy-i, a DK-i sarkon és a Ny-i oldalon megmaradt szürke, agyagpadló valamint a keleti oldalon előkerült falhelyek alapján rekonstruáltuk (32. kép). Alapterülete 470 cm (K-Ny)×420 cm (É-D), tájolása ÉNy-DK. A déli fal belső oldalán a 21. műhely ágasfájának a gödrébe rakták az új ágasfát. A műhely belső terében és a szürke padló három külső oldalán nem találtunk cölöplyukakat. A tűzhely körül a szürke padló széle azonban egyenes volt, amely arra mutat, hogy a műhelynek a tűzhely körüli három oldalán is volt valamilyen kerítése. A szürke padló keleti oldala egy többször megújított falhoz csatlakozott.

A műhely keleti oldalán, a kemencétől 140 cm-re, a tűzhely maradványainál 5–6 cm-rel mélyebbre nyest szinten két, É-D-i irányú falhely került elő. A déli végek egyenes, az északi végek bolygatottak voltak. A két paticcsal betöltött falhely között 16 cm széles sárga agyag sáv mutatkozott, ez a 22. műhely első agyagpadlójának volt a részlete. A 12–15 cm mély falhelyek belemélyedtek az 1241 előtti műhely romjait eltakaró homokos feltöltésbe. A külső falhely maradványa 390 cm hosszú és 17 cm széles volt, a belső szélén 8 cm széles faszéncsík húzódott. Ezek szerint a deszkafalnak a külső oldala volt betapasztva. A belső, második falhely maradványa 360 cm hosszú és 14 cm széles volt, a külső oldalán húzódott a 6 cm széles faszéncsík. A második deszkafalat a belső oldalán tapasztották be. A 2. falhely külső oldalán három, 8–10 cm átmérőjű karólyukat találtunk, amelyekben benne maradtak az égett karók alsó részei. A műhely DK-i sarkától 120 cm-re egy 27 cm átmérőjű égett cölöp maradványa helyezkedett el, egy 60 cm hosszú, 20–24 cm széles elszenesedett fadarab feküdt rajta. Ez utóbbról már nem lehetett megállapítani az égés előtti formáját. A falhelyek déli végén is egy hasonló, 40 cm hosszú elszenesedett fadarab feküdt.

Az 1241 előtti műhely bejárata ezen a sarkon volt, és valószínű, hogy itt alakították ki az újjáépített műhely bejáratát is. Az elszenesedett gerendák a bejáratí ajtó részei lehettek.

A műhely területén sárga homokkal feltöltött cölöp és karólyukak, illetve kiszedett falhelyek is előkerültek, ezek azonban a különféle, 15–17. századi, épületekből származtak.

A tűzhely. Az 1241 után épített műhely utolsó tűzhelyét a korábbiak lenyesett, alig látszó maradványaira építették. Lekerekített sarkú téglalap alakú alaprajza volt. Mérete: 200 cm (K-Ny)×170 cm (É-D).

A tűzhely építése. Az 1241 utáni tereprendezés rétegeibe először egy 200×170 cm kiterjedésű, 25–28 cm mély gödröt ástak. Narancssárga kályhaságyaggal feltöltötték, amelybe alakatlan kődarabokat tapasztottak. Az északi fal és az ÉK-i sarok volt a legszélesebb, 28–36 cm, a keleti oldal 20–24 cm széles, a déli oldal középső része 14 cm-re elkeskenyedett. A 140 cm hosszú és 110 cm széles lekerekített sarkú, téglalap alakú tüzelőtérben 4 cm vastag volt a tűzhely sötétvörösre égett fenéklapja. Megkeményedett hamuréteg borította, a hamu alatt vastag koromréteg volt, amely 1–2 cm vastagon beleégett a tűzhely aljába. A narancssárga agyagfalból 6–8 cm magas csomk maradt meg. Látszott, hogy a tüzelőtér borító sötétvörösre égő agyaggal a felmenő fal belső oldalát is betapasztották. A 4–5 cm vastag paticsba ugyanúgy beleégett a korom, mint a tűzhely fenéklapjába, mögötte 5–6 cm vastagon élénk vörösre égett a tűzhely fala, a többi rész azonban, narancssárga maradt.

A tűzhely 64 cm széles szája a nyugati oldalra került. Sötétvörösre égő agyagból tapasztották a trapéz alakú, 80×50 cm-es előtér alját, amely a feltárás idején töredezett és hiányos volt. Az ÉNy-i negyedében megmaradt egy 27×34 cm, szögletes, égett cölöp, farönk, alsó része, amely feltehetően az üllőt tartotta. Az égett farönk nyugati oldala a bolygatatlan homokban, déli oldala egy paticcsal betöltött 14 cm széles falhelybe, illetve az előtér átégett paticspadlójába mélyedt. Az előtér DK-i sarkának a külső oldalán egy másik, 28×30 cm, szögletes, égett farönk alsó része helyezkedett el, amelynek az északi oldala érintette a tűzhely előtérét, a nyugati és a déli oldalát paticcsal feltöltött falhelyek vették körbe. Az égett farönk keleti oldala elvágta az utolsó tűzhely széles, narancssárga agyagfalát és az agyagfal melletti, paticsos, faszenes betöltésű 10 cm széles falhelyet. Az égett farönkök elhelyezkedése és a közöttük lévő, kétségtelenül csekély méretbeli különbség alapján feltételezzük, hogy a farönkök ugyanahhoz a tűzhelyhez tartoztak, de az előtér javítását, átalakítását mutatják.

A tűzhely körül, 18–15 cm széles, 5–6 cm mély, illetve 10–14 cm széles és 4–6 cm mély, egyenes vonalú falhelyek alapozási árka mélyedt a bolygatatlan homokba. Faszén darabokkal kevert, kormos, hamus paticcsal voltak betöltve. A törmelék alatt, az alapozási árkok alján helyenként összefüggő, vékony, égett agyagréteg volt, amely deszkafalakat összetartó agyagalapozásból maradt meg. Ezek a Theophilus leírása szerint épített, a fűjtatók elhelyezésére szolgáló tűzhelyfalak maradványai voltak. Az északi falhely 130 cm hosszú volt. Külső szélén, félig a falhelybe szúrva, egymástól 60 cm-re, két, 12 cm átmérőjű karó elszenesedett maradványait tártuk fel. A nyugati karó mellett egy másik, 10 cm átmérőjű elszenesedett karó volt a falhelyben. A tűzhely ÉK-i sarkától 40 cm-re egy 20 cm hosszú, paticstörmelékes falhely maradványa derékszögben átvágta a K-Ny-i falhelyet, a végét kissé belevágták a tűzhely falába. A tűzhely déli oldalán több fal helye látszott. A leghosszabb 110 cm hosszú volt, majd egy 40 cm hosszú, 8 cm széles részletben folytatódva, a tűzhely DK-i sarkánál megmaradt égett gerendacsonknál véget ért. A 110 cm hosszú falhelyben, egymás mellett egy 12 cm átmérőjű és egy 10 cm átmérőjű elszenesedett karó maradványa volt. A DK-i sarok közelében, a tűzhely oldalára merőlegesen, egy 35 cm és egy 18 cm hosszú falhely részlete jelent meg, a déli, K-Ny-i falhely áthaladt ezeken. A tűzhely DNy-i sarka körül 100 cm hosszú, 14 cm széles K-Ny-i irányú falhely vette körül a kisebb (déli), égett farönköt. A falhely a tűzhely előterében 26 cm-re kiszélesedett és egyenes vonalban haladt az északi, égett farönk felé. A tűzhely körüli, égett karócsonkos falhelyek a tűzhelyek többszöri teljes átépítését mutatták, hiszen a fűjtatót tartó falak mindig más-más oldalra kerültek.

23. *gazdasági épület, raktár.* A műhely körül vastag réteget képeztek a pusztulás, majd a tereprendezés nyomai. A műhely ÉNy-i sarka közelében egy cc. 6×8 m kiterjedésű területen ledőlt, égett, vagy helyenként égett deszkafalak, vagy égett tapasztott deszkafalak maradványai kerültek elő. A bolygatatlan homokon feküdtek. A falak és a falak közötti objektumok megsemmisültek a tatárjárás utáni, 1242-es tereprendezés során. Az égett deszkák alatt a bolygatatlan talajban nem találtunk cölöplyukakat, falhelyeket, vagy tűzhelyhelyeket, a járószintet csak a tereprendezéssel keletkező bevágások bolygatták. Lehetséges, hogy talán faraktár volt ezen a területen.

24. *tűzhely (33. kép).* Az 5. műhelygödör a tatárjárás idején elpusztult, de feltehetően, közvetlenül a tatárjárás (1242) után, részben az 5. műhelygödör felett, de nagyrészt a műhelygödörtől keletre, újabb ipari tevékenységre szolgáló tűzhelyeket, vagy kemen-

céket építettek. Ezeket azonban, rövid időn belül, egy, a közeli házhoz tarozó, szabadon álló kemence építése előtt szétszedték, és a helyüket lenyesték. A tűzhelyekből égett, kormos, faszenes foltok maradtak, de jól látható volt, hogy a tűzhelyek körül az 5. műhelygödör sárga agyagpadlójától eltérő, sötétebb, világos, sárgásszürke agyagpadló volt. A legnagyobb padlófolton egy ovális tűzhely alatti égett folt látszott (200×105 cm), amelynek a déli oldalán egy tapasztott aljú, vörösré égett, 40 cm hosszú, 26 cm széles „kifolyó” volt. A többi szokatlan alakú folt, bemélyedés rendeltetését nem lehetett meghatározni, mert a hozzájuk tartozó objektumoknak a nyomai sem látszottak.

A CSERÉP EDÉNYTÖREDÉKEK TIPOLÓGIAI VIZSGÁLATA

A fémfeldolgozó műhely területéről a cserép edénytöredékek mellett nagy mennyiségben állatsont és kovácsoltvas darabok, valamint kisebb mennyiségben kövek, különféle olvadékrögök kerültek elő. Az állatsontok nagy része az ipari objektumok betöltés és feltöltés rétegeiben került elő, és a közeli hulladéktelepről származott. A műhely területén volt azonban egy, kifejezetten az állatsontok tárolására kiásott gödör, a 18. gödör, amelyben 4 vízszintes rétegben feküdtek az állatsontok. Lehetséges, hogy a csontokat az egyes munkafolyamatokban is felhasználták, Theophilus szerint, például a reszelők edzéséhez csontporra van szükség. „Égesd el egy ökör szarvát tűzben, és reszeld le, keverj hozzá egyharmad rész sót, és alaposan őröld meg. Ezután tedd a reszelőt tűzbe, és amikor fehéren izzóvá válik, szórd rá ezt a keveréket minden oldalról. Erre alkalmas szénen fűjtasd sürgősen minden oldalról, [...] kivéve a tűzből, vízben egyenletesen hűtsd le, vedd ki és lassan szárítsd meg a tűzön.”⁵⁵

A feltöltés rétegekben sok kovácsoltvas töredék, szétégett tárgyak kisebb-nagyobb lemeztöredékei is előkerültek. Az égett vastörmelékben csak néhány használati tárgy, késpenge, nyéltüske, szögek kisebb darabjait ismertük fel. A zömében apró 0,3–5 cm átmérőjű égett, lemezes vastörmelék között előkerültek nagyobb, 8–10 cm átmérőjű darabok, néhány, 5–6 cm széles, cc. 30 cm hosszú vaspánt, ez utóbbiak azonban, a felszedés közben pikkely-szerű darabokra estek szét. Ebből a leletcsoportból egyetlen darabot sem lehetett restaurálni.

A kődarabok, elnagyolt kváderek és törtkövek egyetlen közös vonása, hogy mindegyik egy-egy tűzhely közeléből került elő. Több kődarab az in situ talált kövekhez hasonlóan kissé égett, vagy kissé

⁵⁵ THEOPHILUS 1986. 85.

agyagos, paticsos volt. A tűzhelybe való köveknél kisebb, tört kődarabokra szintén szükség lehetett a fémműhelyben, de lehet, hogy ezek egy része a feltöltésekkel került a műhely területére.

A legérdekesebb és a fémfeldolgozással szoros kapcsolatban álló olvadékrögökről egyelőre semmit sem tudunk. Az 5. műhelygödör alatt, a korábbi 17. hamus gödörben egy vastag olvadékrög réteg volt. A teljes mennyiséget nem tudtuk felszedni, de igyekeztünk minél több helyről mintát venni. Hasonló darabokat a barna homokos, régészeti leletekben gazdag feltöltés rétegekben több helyen is találtunk, amely azt mutatta, hogy az általunk megtalált lerakódó helyen kívül máshová is kiöntötték az olvadékrögöket. Ha egyszer sor kerül az olvadékrög minták analizésére, világosabb képünk lesz a pesti fémfeldolgozó ipartelep működéséről.

A fémműhely területéről összegyűjtött cserepek a tatárjárás (1241–42) előtti időszak rendkívül változatos edényeiből származnak. Különösen feltűnő, hogy a leletegyüttesnek a nagyobb részét a cserépüstök és az ausztriai import edények töredékei alkották. A hagyományos és a közismert magyar edénytípusok közül kiemelkedtek a fehér, nagy méretű, tároló edények és a palackok töredékei. A jellegtelen edénytöredékek egy része a nyersanyaguk miatt érdekes. Például, több olyan edény oldal-fenékdarabja került elő, amelyeknek a nyersanyaga, törésfelülete, színe, olyan volt, mint a cserépüstöké. Lehetséges, hogy ezek az alig ismert fazék alakú üstökből származnak. Sok, a nagy méretű, különböző nyersanyagból készült vastag falú edény oldal és fenékdarabja, amelyeknek vastagon égett, kormos volt a külső oldala. Ma még ismeretlen formájú edényekből származnak. Ezeket feltehetően a fémolvasztás közben használták. A különböző méretű tégelyek töredékei pedig, a fémművességhez szükséges edényfélék közé tartoztak.

A fémfeldolgozó műhely területéről származó cserepekből egyetlen edényt sem lehetett összeállítani. A változatos formájú, sokféle nyersanyagból készült edénytöredékekre már az ásás idején felfigyeltünk, mert hasonló összetételű leletcsoport Pesten még nem került elő. A szerző által feltárt, pesti lelőhelyek közül, például, csak a Szerb utca 21–23. telken volt egy cserépüst töredék, amely egy 12. századi tűzhely maradványaira volt rádobva.⁵⁶ Néhány ausztriai redukált égetésű edénytöredék itt-ott már előkerült, a pesti háztartások jó minőségű konyhai és asztali edényeiből származtak.⁵⁷

Az egyes edénytípusok előkerülési helyének pontos megfigyelése nagymértékben elősegítette a fémfeldolgozó ipartelep objektumai közötti összefüggések felismerését. A leletek kisebb csoportja az ipari létesítmények előtti tereprendezésből származott. A legfontosabb leletek a műhelygödörben, a tűzhelyek aljába tapasztva és a tűzhelymaradványok közötti feltöltés rétegekben kerültek elő. A tatárjárást követő, 1242 utáni tereprendezés során a leégett fémműhely romjait ledöntötték, barna homokos földdel feltöltötték. Ebben a rétegben ugyanolyan régészeti leleteket találtunk, mint a fentebb felsorolt helyeken. Ezután az 1–5. műhelygödör fölé bedöntötték és szétterítették a paticcsá égett karóvázas, tapasztott falak maradványait. Végül az egész műhely területére bolygatatlannak látszó, sárga homokot hordtak. A homok felett előkerült épületmaradványok, régészeti leletek a 13. század 2. feléből származtak.

Cserépüst töredékek

A cserépüst töredékek a fémfeldolgozó ipartelep különféle edények, állatcsontok, kovácsoltvas tárgyak töredékeivel kevert, feltöltés rétegeiben kerültek elő. A töredékek nagyobb része a tatárjárás (1242) utáni tereprendezés során került a műhelygödörbe és az ipartelep járószintjének a mélyedéseibe. Felmerült, hogy az üsttöredékek nem erről a környékről származnak, mert a feltöltés anyagot feltehetően egy távolabbi szeméttelpről hozták ide. Ezt azonban, elvetettük, mert a feltöltésben az üst töredékekkel együtt olyan jellegzetes, másféle edénytöredékeket találtunk, mint amilyeneket betapasztottak a fémolvasztó tűzhelyek aljába, a műhelygödör agyagpadlójába, vagy az agyaggal betemetett falhelyekbe. Annak ellenére, hogy az üsttöredékek ilyen nagy számú feltűnése egyelőre szokatlan a városi környezetben, feltételezzük, hogy a cserépüstök az ipartelepen használt jellegzetes edényfélék egyik csoportját alkották.⁵⁸

Az üstdarabok túlnyomó többsége jellegtelen, szinte teljesen egyforma oldaltöredék. A cserepek törésfelülete a használat közbeni másodlagos égé-

⁵⁶ IRÁSNÉ MELIS 1984. 63–66. – 18. 20. kép.

⁵⁷ IRÁSNÉ MELIS 1984. 19. 27. – 33. kép. IRÁSNÉ MELIS 1994. 65. 8. kép.

⁵⁸ Buda északi felében, a Hadtörténeti Múzeum udvarán Bencze Zoltán egy fémöntő kemence közelében két sziklába vajt gödört tárt fel. A kerámialeletek között 33 cserépbogrács töredéke került elő, amelyek a Takács Miklós által meghatározott kárpát-medencei műhelyek egyikébe sem sorolhatók. A bográcsokkal együtt előkerülő, többi ausztriai és magyar edények tipológiai feldolgozására, valamint a két sziklába vajt gödör és a fémöntő műhely közötti kapcsolat tisztázására az említett tanulmányban nem került sor. A leletegyüttest négy, IV. Béla király (1235–1270) uralkodása alatti érme keltezi. Ezek egyike egy olyan szlavóniai dénár, amely 1250 körül jelent meg. A gödört feltehetően a budai városfal építése előtt, az 1250-es években töltötték fel. BENCZE 1992. 135–140.

sektől lényegesen nem változott meg. Az égetett felületek között, különböző vastagságú maradt az üstök homokkal soványított, világos, közép és sötétszürke nyersanyaga. Voltak olyan rossz minőségű üstök, amelyeknek a vékonyabb darabjai teljesen szétmállottak a talajnedvességtől (34. kép 3). Néhány üst anyagában feltűnően sok, megolvadt homokszem csillogott (36. kép 2), két üst nyersanyagába apró, kötőrmelék volt belekeverve (35. kép 1, 4). Az égetés után az edények túlnyomó többsége kívül-belül vörös, barnászvörös, vagy világosbarna volt. Néhány, belül sötétszürke maradt, ezeknek a külső oldala vörösesbarna, vagy barna volt. Az egyik üst az égetés után mind a két oldalán világos, szürkésárga lett (36. kép 1). Az előkerülés idején a legtöbb töredék külső oldala másodlagosan égett és vastagon kormos volt. Abban az esetben, ha az égés elérte a peremet, a perem külső oldala és a perem felső lapjának a külső széle is vastagon kormos volt. Ez azt mutatta, hogy a használat közben, a tűz fölött, az üstöket lefedték.

A töredékek között mindössze 19 olyan peremdarab volt, amelynek megmaradt a profilja és nagyjából következtetni lehetett a perem átmérőjére. A négy, legkisebb üst perem átmérője 16–19 cm, 12 üst perem átmérője 20–27 cm és a legnagyobb 3 üst perem átmérője 31–34 cm volt. A peremeket megpróbáltuk besorolni a Takács Miklós által összeállított edénytípusok egyes csoportjaiba, de mivel a peremekhez tartozó edényformákat nem ismerjük, más szempontok szerint csoportosítottuk a pesti darabokat.⁵⁹

I. csoport. Az üstdarabok törésfelületének a középső része sötétszürke, fekete, a cserepek mindkét oldala szürkésbarna, vagy belül vörös, kívül szürkésbarna. A külső oldal a perem közepéig égett, kormos. A vízszintesen levágott perem belső széle az edény belső oldalának a teteje, a külső széle lekerekített, vagy lemetszett lapos borda. Az edény külső oldalán a perem alatt 0,5–0,8 cm széles, enyhén bemélyített korongolási gyűrű volt. Az üstök méretei szerint a profil elemek között kisebb különbségek voltak. – 1. Peremtöredék.⁶⁰ Mindkét oldalán szürkésbarna. Húr: 7,5 cm, perem sz.: 2,4 cm, rekonstruált á.: 26,5 cm (34. kép 1). – 2. Peremtöredék. Belül vörös, kívül fekete, barna foltos. Húr: 8 cm, perem sz.: 2,5 cm, rekonstruált á.: 22 cm (34. kép 2). – 3. Peremtöredék. Mindkét oldala vörös, fekete foltos. Húr: 5 cm, perem sz.: 1,5 cm, rekonstruált á.: cc. 33

cm (34. kép 5). – 4. Peremtöredék. Belül vörös, kívül szürke. Húr: 4,8 cm, perem sz.: 1,7 cm, rekonstruált á.: cc. 22. cm (34. kép 4). – 5. Peremtöredék. Mindkét oldalán sárgászvörös kerámia. A perem teteje bemélyítéssel, a perem külső oldala két, benyomott vonal közötti, lapos bordával profilált. Húr: 4,2 cm, perem sz.: 1,6 cm, rekonstruált á.: cc. 17 cm (34. kép 5).

II. csoport. A cserepek törésfelületének a középső része világosszürke, a cserepek mindkét oldala világosbarna, vagy vörösesbarna. A külső oldal a perem közepéig égett, kormos. Vízszintesen levágott peremek, amelyeknek a belső széle az edény falának a teteje, a perem külső oldala pedig, az edény falából kiemelkedő, lekerekített borda. – 6. Perem és oldaltöredékek. Az edény homokkal soványított, a talajnedvességtől szétmálló, gyenge megtartású agyagból készült. A peremet kivéve, az egész üst egyenletesen vörösre égett. Perem: húr: 7 cm, sz.: 2 cm, rekonstruált á.: 26,5 cm. A 15 darab, különböző méretű oldaltöredék vastagsága: 0,5–0,7 cm (34. kép 3). – 7. Peremtöredék. Mindkét oldalán barna, kívül kormos. Húr: 9 cm, perem sz.: 2,5 cm, rekonstruált á.: 31 cm (34. kép 6).

III. csoport. A cserepek törésfelületének a középső része közép szürke, az üstök mindkét oldala élénk vörös. Az agyagba apró szemű kötőrmeléket, kőport kevertek. A vízszintes, behúzott perem belső széle lemetszett, a külső oldal az edény falából kiemelkedő, lekerekített, vagy profilált borda. – 8. Üst töredékei. Mindkét oldalán vörös, a külső oldalán a perem széléig égett, kormos. A 0,7–0,8 cm vastag, lemetszett szélű peremen átfúrt lyukak. Perem húr: 17,5 cm, m.: 6,5 cm, perem sz.: 2,5 cm, rekonstruált á.: 20 cm. 10 db különálló, különböző méretű oldaltöredék (35. kép 1). – 9. Peremtöredék. Belső oldala vörös, külső oldala szürke, égett, kormos. A perem külső oldala legömbölyített, cc. 1 mm-re kiemelkedik az üst külső oldalából. Húr: 7 cm, perem sz.: 2 cm, rekonstruált á.: 24 cm (36. kép 2). – 10. Peremtöredék. Mindkét oldalán vörös, simított felületű perem, egymás mellett két, átfúrt lyukkal. Húr: 7 cm, perem sz.: 2,6 cm, v.: 0,6–0,8 cm, rekonstruált á.: 23 cm (35. kép 3). – 11. Peremtöredék. Mindkét oldalán simított felületű. A perem külső oldala 1,2 cm széles, sima felületű borda. Húr: 8 cm, perem sz.: 3,4 cm, rekonstruált á.: 32 cm (35. kép 2). – 12. Peremtöredék. Külső oldalán szürke foltos perem átfúrt lyukkal. A perem külső oldala profilált borda. Húr: 15,5 cm, perem sz.: 3,7 cm, rekonstruált á.: 34 cm (35. kép 4).

IV. csoport. Különböző üstök perem-, oldal- és aljtöredékei. – 13. Üst töredékei. Belül szürkésárga, kívül szürke kormos perem és oldaltöredékek. Perem alatt 3,5 cm-re indult az edény egész öblén körbeha-

⁵⁹ TAKÁCS 1986. Taf. 89.

⁶⁰ A leletek méretének ismertetése közben használt rövidítések. Á. töredék átmérője, á. az edény peremének az átmérője, m. az edény, vagy töredék magassága, sz. szélesség, v. vastagság.

ladó, széles, benyomott csigavonal. Perem húr: 7 cm, perem sz.: 2,5 cm, m.: 5,3 cm, rekonstruált perem á.: 24 cm. 7 db, különböző méretű oldaltöredék (36. kép 1). – 14. Üst peremtöredéke. Nyersanyaga szürke, homokkal kevert agyag. Törésfelülete szürke, mindkét oldalán vörösesbarna, szürke, fekete foltos, kis bogrács töredéke. Felhúzott perem, külső oldalán bordával profilált. Húr: 4,5 cm, rekonstruált á.: 16 cm (36. kép 7). – 15. Üst oldaltöredéke. Nyersanyaga apró szemcsés kötőrmelékkel kevert homokkal soványított agyag. Törésfelülete és a belső oldala fekete, külső oldala barna. Vékony, benyomott vonal kötegekkel díszített. Á.: 6×5 cm, v.: 1 cm (36. kép 3). – 16. Üst oldaltöredéke. Törésfelülete fekete, belül világosbarna, kívül sötétbarna, égett, kormos. Az üst oldalának az alsó része, a fenéklap indulásával. Az üst oldalát díszítő, bevészt csigavonal alsó szála a fenékperem élébe van bekarcolva. Húr: 5 cm, m.: 8 cm, v.: 0,7 cm (36. kép 4). – 17. Üst aljtöredéke. Törésfelülete helyenként fekete, vagy szürke, belső oldala fekete, külső oldala barna, szürke, fekete foltos. Húr: 7,5 cm, v.: 0,8 és 1 cm (leltári szám: 2009.25.10). – 18. Üst aljtöredéke. Törésfelülete fekete, mindkét oldala barna, kívül égett, kormos. Húr: 6 cm, v.: 0,5 és 0,7 cm (leltári szám: 2009.35.3/3). – 19. Üst aljtöredéke. Törésfelülete sötétszürke, belül élénkvörös, kívül barna, fekete foltos, lapos fenekű üst darabja. Á.: 5,5 cm, v.: 0,4 és 0,6 cm (leltári szám: 2009.35.3/1). – 20. Kis méretű üst aljtöredéke. Világosszürke törésfelületű, belül vörös, kívül szürke, vékonyfalú, lapos fenekű kisebb üst darabja. Húr: 3,5 cm, v.: 0,4 és 0,5 cm (leltári szám: 2009.35.3/2). – 21. Kis méretű üst aljtöredéke. Törésfelületében középen, keskeny, világosszürke csík, az edény mindkét oldala élénk vörös. Az üst öblét keskeny, benyomott csigavonal díszítette. Húr: 5 cm, v.: 0,4 és 0,6 cm (36. kép 6).

Redukált égetésű, osztrák import edénytöredékek

Óbudán és Pesten, valamint a körülöttük kialakult falvak egy részében, már a 11–12. században megjelentek az Ausztria területéről származó import kerámia edények. A 13. század közepére jelentős mértékben megnőtt az importált fazekas árú mennyisége, és jól látható lett az egyes edényfajták közötti különbség. A magyar régészeti kutatásban elsőként a fazekas bélyegekkal ellátott redukált égetésű, grafitos edényeket vizsgálták, majd Holl Imre bemutatta a budai, redukált égetésű, a magyar termékeknél tartósabb, jobb minőségű ausztriai edények másik nagy csoportját.⁶¹ A tatárjárás (1241–1242) után alapított, illetve az újra benépesült városokban, falvakban, azonos ausztriai edényeket

használtak, amelyek jól láthatón kiemelkedtek az ismert hazai edényfélék közül. Ezzel szemben az 1241 előtti időszak nyugati import kerámiája alig ismert, pedig, a főváros területén, főként Óbudán, előkerültek nagy import kerámia leletegyüttesek. Bertalan Vilmosné elkezdte a 11–13. századi, óbudai osztrák import kerámia feldolgozását, a grafitos edények közül bemutatta a nagy méretű, tároló edények, a hombárok, különböző formáit, és a többi grafitos edény közül kiemelte a jellegzetes darabokat.⁶² Pesten az első, nagyobb, 1241 előtti, nyugati import kerámia együttes az 1997-ben feltárt fémfeldolgozó műhely területéről került elő. A bemutatásra kerülő edénytöredékek egy részét beleszórták a műhelygödörök építése előtti feltöltésbe, más részét beletapasztották a műhelygödörökben lévő tűzhelyek fenéklapjába, vagy a beletapasztották a műhelygödörök padlójába. Végül, ugyanilyen edénytöredékek kerültek elő a leégett műhelygödörök romjait eltakaró feltöltésben. A cserepek között akadt néhány, grafitos fazékdarab, de a leletek legnagyobb része, redukált égetésű, és a hazai szakirodalomból kevésbé ismeret edénytípusokból származó töredék volt. A hasonló kerámia leleteket Ausztriában, a Tulln környéki feltárások jellegzetes típusokba sorolt régészeti leletei között találtuk meg.⁶³ A legtöbb pesti darab nyersanyagában, készítmódjában, formájában és méreteiben szinte azonos a Tulln közelében feltárt, zwentendorfi motte, földesúri kisvár, 12–13. század fordulójára, vagy a 13. század 1. felére jellemző edénytöredékeivel.⁶⁴ Az osztrák nem redukált égetésű edények nyersanyaga homokkal, csillámmal és égetett cserépdarabokkal kevert agyag volt, de ugyanilyen nyersanyagból redukált égetésű edények is készültek. A redukált égetésű edények másik csoportjának a jellegzetes nyersanyaga a grafitallal kevert agyag volt. Mind a két redukált égetésű csoportban a legnagyobb mennyiségben különböző méretű fazekak és bögrék kerültek elő, és a formai jegyekben kis különbségek mutatkoztak.

A pesti leletek között, mint általában az 1241 előtti magyar leletegyüttesekben, ugyancsak megjelentek a homokkal, kőszemcsés homokkal, kavicsporral, és a csillámmal kevert nyersanyagú edénytöredékek, amelyeknek a formai jegyei, különösen a peremkialakítások eltérőek voltak. Vannak olyanok, amelyek megegyeznek a redukált égetésű, de nem grafitos edények peremeivel. a falhelyben Az analógiák

⁶¹ HOLL 1955. 163–187.

⁶² BERTALAN 1991. 129. 456–458. BERTALAN 1998. 181–210.

⁶³ ČECH 1989. 167–221.

⁶⁴ SZAMEIT 1989. 139–153.

alapján, a nem redukált égetésű pesti leletek egy csoportját a formai jegyek alapján besoroltuk az ausztriai import áruk sorába, de csak az anyagvizsgálatok eredményei alapján lehetne eldönteni, hogy ezek az edények hol készültek. A pesti, ausztriai fazekasáru nagyobb mennyiségben való megjelenése összefüggésbe hozható a „nagypesti németek” letelepedésével (1218–1225), a fémfeldolgozó ipartelepen feltehetően az 1240-ben említett német Henrik mester irányítása alatt működő iparosok terjesztették el.⁶⁵

V. csoport. Szürke törésfelületű, homokkal, kötőrmelékkel, kötőrmelékkel és csillámmal, kötőrmelékkel és cserépreszeléssel kevert agyagból készült, nagyobb méretű, átlag 0,5 cm vastag falú fazekak, fedők, mécsesek, tégelyek. Mindkét oldalon szemcsés felületűek, szürke, vagy kissé barnásszürke színűek voltak. A fazekak pereme felmagasodó, kihajló szalagperem, amelynek a külső oldala és a külső oldal alsó széle változatos formájú volt. A fazekak rövid nyaka alól majdnem derékszögben indul a kiöblösödő oldalfal. Előfordult, hogy az edények nyakát és vállát alig érzékelhető, lapos bordával, vékony benyomott vonallal, vagy apró, háromszög alakú, fogazott minta sorral díszítették. – 22. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag, törésfelülete világosszürke, mindkét oldalán sötétszürke, barna foltos. A perem lekerekített, felső széle behúzott. A perem külső oldala kiemelkedő, félkör metszetű bordában végződik. Nyakán, vállán lapos borda és vékony vonaldíszítés volt. Húr: 4 cm, rekonstruált á.: cc. 20 cm (leltári szám: 2009.14.4). – 23. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga apró kőszemcsés homokkal és cserépreszeléssel kevert agyag, törésfelülete és mind a két oldala szürke. A lapos perem külső oldala alig kiemelkedő, vékony bordában végződik. Húr: 4,3 cm, rekonstruált á.: cc. 19–20 cm (38. kép 1). – 24. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag, törésfelülete, mindkét oldala szürke. Körbefutó, 1,3 cm széles szalagperem. A fazék vállán fogazott mintasor részlete látszik. Húr: 5,5 cm, rekonstruált á.: 22 cm (38. kép 3). – 25. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag, törésfelülete, mindkét oldala szürke. Az 1,7 cm széles, levágott, szalagperem alját ferde síkban visszavágták. A perem belső oldalán 3 vonalból álló, benyomott négyszögletes jelzés. Húr: 3 cm (38. kép 7). – 26. Fazék töredékei. Nyersanyaga apró szemcsés kötőrmelékkel kevert agyag. Másodlagosan vörössesszürkére égett fazék darabjai. Gömbtestű edény, nyaka 0,8 cm magas. A fazék válla majdnem

vízszintesen indult. Az egyik peremdarabon a hő hatására olvadákhólyagok keletkeztek. Perem oldal és fenéktöredékek, összesen 18 különböző méretű cserép. Ragasztott perem á.: 17 cm, fenék húr: 7,7 cm, rekonstruált fenék á.: 14 cm, oldal v.: 0,5–0,6 cm (37. kép 3). – 27. Fazék töredékei. Nyersanyaga apró szemcsés kötőrmelékkel kevert agyag. Másodlagosan vörössesszürkére égett fazék darabjai. Kihajló, külső oldalán profilált perem. Gömbtestű edény, nyaka 1,1 cm magas. A fazék válla majdnem vízszintesen indult. Díszítése: vállon két hornyolás között lapos borda. Több, különböző méretű összeragasztott darab. Perem rekonstruált á.: 20 cm, fenék rekonstruált á.: 10 cm (leltári szám: 2009.15.1). – 28. Edény peremtöredéke. Nyersanyaga kevés, apró szemcsés kő- és cseréptörmelékkel kevert agyag. Vastag falú, nagy méretű edény darabja. A 3 cm magas, 1,7 cm széles perem külső oldalán bordával profilált. Húr: 3 cm (38. kép 4). – 29. Edény peremtöredéke. Nyersanyaga kevés, apró kődarabos homokkal kevert agyag. Vastag falú, nagy méretű edény darabja. A 2,5 cm magas, 1,3 cm vastag perem belső oldala lemetszett, külső oldala kiemelkedő bordával profilált. Húr: 4 cm (leltári szám: 2009.35.12). – 30. Edény peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Vastag falú, nagy méretű edény darabja. Az 1,8 cm magas, 1,2 cm széles perem belső oldala bemélyítéssel, külső oldala bordával profilált. Húr: 4,3 cm (38. kép 5). – 31. Korsó fültöredéke.⁶⁶ Nyersanyaga kevés apró kődarabbal, homokkal kevert agyag. Törésfelülete és minden oldala világosszürke. A fazék pereme fölött, félkörben átívelő széles, vastag fül, tetején benyomott szaggatott vonal díszítéssel. Á.: 8 cm, sz.: 3,5 cm, v.: 1,2 cm (40. kép 3).⁶⁷ – 32. Korsó fültöredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete és minden oldala sötétszürke. A korsó pereme fölött, félkörben átívelő széles, vastag fül egyik oldaldarabja. Tetején benyomott szaggatott vonaldíszítéssel. Húr: 5,5 cm, sz.: 3,5 cm, v.: 1,5 cm (leltári szám: 2009.27.8). – 33. Mécses tál töredéke. Nyersanyaga homokkal és kevés, darabos kőporral kevert agyag. Behúzott peremű 3 cm magas mécses töredéke. Húr: 7,7 cm, rekonstruált á.: 14 cm (39. kép 6). – 34. Fedő töredéke. Nyersanyaga homokkal és kevés, darabos kőporral kevert agyag. Szürke, tányér alakú, lapos fedő töredéke, ferdén

⁶⁵ GYÖRFFY 1973. 284–285.

⁶⁶ Ilyen fültöredék előkerültek az V. Régiposta utca 16. sz. alatt feltárt 1. kemence romjai között (IRÁSNÉ MELIS 1994, 65), és Budán a Hadtörténeti Múzeum udvarán (BENCZE 1992, 136). A felsorolt fültöredékek rekonstruált mérete csaknem megegyezik annak a budavári kiöntös korsó fülének a méretével, amelyet Zolnay László a királyi palota Északi előudvarán a VII. gödörben talált. ZOLNAY 1977/3–4. 31–32.

⁶⁷ SZAMEIT 1989. 146.

kihajló oldala, behúzott pereme volt. A peremen egy sorban, a laprészen két sorban elnagyolt rovátkolás. Húr: 10,5 cm, rekonstruált á.: 17 cm. ma.: 1,8 cm (39. kép 10).⁶⁸ – 35. Fedő töredéke. Nyersanyaga homokkal, kevés darabos kőporral és kevés grafit-tal kevert agyag. Szürke, lapos, tányér alakú fedő középső része, hengeres, tetején bevágott fogóval. Fogó m.: 2 cm, á.: 4 cm. A laptöredék á.: 8 cm (39. kép 9). – 36. Edény peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete barna, mindkét oldala szürke, grafit bevonatos. Vékony falú, kihajló, gyűrűs peremű edény volt. Húr: 8 cm, rekonstruált á.: 13 cm (39. kép 4). – 37. Tégely peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, kevés darabos kőporral kevert agyag. Törésfelülete világos, barnásszürke, mindkét oldala sötétszürke. Vastag falú, kihajló, legömbölyített, vastag peremű tégely darabja. Húr: belső oldalon, 7,5 cm, rekonstruált belső á.: 10 cm, külső á.: 15 cm. Perem sz.: 1,9 cm, edényfal v.: 0,9 cm (39. kép 7). – 38. Tégely két, összeillő, különböző helyről származó peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, kevert agyag. Törésfelülete és a belső oldala világosszürke, külső oldal sötétebb szürke. Felhúzott, legömbölyített peremtöredékek. Húr: 6,4 cm, rekonstruált á.: 14 cm, v.: 0,6 cm (39. kép 8). – 39. Tégely peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal és kevés grafit-tal kevert agyag. Törésfelülete és mind a két oldala szürke. Felhúzott, elvékonyodó peremtöredék. Húr: 4,7 cm, rekonstruált á.: 11 cm, v.: 0,5–0,2 cm (39. kép 5).

VI. csoport. Szürke törésfelületű, homokkal, kötőmelékes homokkal, kevés grafit-tal kevert agyagból készült, általában kisebb méretű, 0,3 cm vastag falú fazekak és bögrék. Mindkét oldalon szemcsés felületűek, egyes edények mindkét oldalon szürkék, vagy mindkét oldalon feketék, de előfordultak belül szürke, kívül fekete edények. Egyes edények külső oldala grafit bevonatos. Kihajló, keskeny peremük van, a szalagperemek és a gyűrűs peremek közötti átmeneti formák. A fazekak rövid nyaka alól majdnem derékszögben indul a kiöblösödő oldalfal. – 40. Fazék töredékei. Nyersanyaga homokkal, apró kötőmeléssel, csillám darabokkal kevert agyag. Törésfelülete világosszürke, az edény nagyobb részének mind a két oldala fekete, az alja belül fekete, kívül barna, szürke foltos. Rövid nyakú, 0,4 cm széles, vékony falú, gömbtestű fazék, azonban az edényfala a fenék közelében 0,9 cm-re megvastagodott. Kihajló szalagpereme van, amelynek legömbölyítették a tetejét. Az edény nyakán sekély bemélyítés, a vállán lapos borda. 14 db különböző méretű töredék. A ragasztott peremdarab húrja: 11 cm, re-

konstruált á.: 14 cm, fenék á.: 9 cm (37. kép 2). – 41. Fazék. Törésfelülete és a belső oldala világosszürke, külső oldala szürke, fekete foltos. Rövid nyakú, vállá majdnem vízszintes. Keskeny, kihajló szalagpereme van, az öblén körbefutó, alig kiemelkedő, vékony borda. Feneke hiányzik. Perem á.: 17 cm, m.: 22 cm, rekonstruált m.: 24 cm (37. kép 1). – 42. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, apró kötőmeléssel kevert agyag. Törésfelülete világosszürke, belső oldala világos, külső oldala sötétszürke. Rövid nyakú, vékony falú, gömbtestű, kisebb fazék darabja, kihajló, 0,85 cm széles szalagperemmel. Húr: 9,7 cm, rekonstruált á.: 14 cm, v.: 0,3–0,4 cm (39. kép 1). – 43. Bögre peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, kevés grafit-tal kevert agyag, mindkét oldalán világosszürke. Kihajló, 0,7 cm széles pereme volt. Húr: 6,3 cm, rekonstruált á.: 13 cm, v.: 0,2 cm (39. kép 3). – 44. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, kevés grafit-tal kevert agyag, törésfelülete, belső oldala szürke, külső oldalán grafit bevonat. Húr: 4,5 cm, rekonstruált á.: 16 cm (leltári szám: 2009.20.6).

VII. csoport. Budapest területén, az 1241 előtti települések ausztriai edényei között megjelent néhány, olyan fazék, amelyeknek a pereme lényegesen eltért a szokásos osztrák peremtől. A ferdén kihajló, felmagasodó, kettős tagolású peremek, a magyar fazekas ipar legnagyobb számban előállított, fehér, szürke, edényein – fazekak, bögrék, tároló edények, jelentek meg.⁶⁹ Ez a peremkialakítás lehetővé tette, hogy a perem behúzott felső része megakadályozza az edényekre rakott fedők lecsúszását. A redukált égetésű ausztriai edények kettős tagolású peremét gyakran benyomott, fogazott sorral díszítették.⁷⁰ – 45. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, kevés grafit-tal kevert agyag, törésfelülete, világosszürke, mindkét oldala sötétszürke. A kettős tagolású perem belső oldala lekerekített. A lemetezett perem tetején és a perem külső oldalán, két borda közötti, 0,8 cm széles bemélyítésben körbeháladó, benyomott fogazott díszítő sor volt. Húr: 4,5 cm, rekonstruált á.: 14 cm (38. kép 9). – 46. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, kevés grafit-tal kevert agyag, törésfelülete, és mindkét oldala sötétszürke. A kettős tagolású perem teteje lemetezett, a perem külső oldalán, a két borda közötti, 0,6 cm szé-

⁶⁹ HOLL 1963. 336–339.

⁷⁰ Budáról a domonkos kolostor építése előtti időszak (13. század első fele) házfalai között (GYURKY 1981. Tafel 7. 17), az egyik budaújlaki majorsági épületben (KÁRPÁTI 2002, 588), Óbudán a Budai Káptalan házaiban (BERTALAN 1992, 217. V. tábla), a Dél-pesti határban (IRÁSNÉ MELIS 1992. 148) nem nagy mennyiségben, de előkerültek a peremükön, vállukon benyomott fogazott, vagy bepecsételt mintasorokkal díszített ausztriai edények töredékei.

⁶⁸ SZAMEIT 1989. 146.

les bemélyítésben körbehaladó, benyomott fogazott díszítő sor volt. Húr: 4,5 cm, rekonstruált á.: 14 cm (38. kép 8). – 47. Fazék peremtöredéke. Nyersanyaga homokkal, kevert agyag, törésfelülete, és mindkét oldala világosszürke. A kettős tagolású perem teteje lemetszett, mind a két széle lekerekített. Húr: 5 cm, rekonstruált á.: 14 cm (38. kép 6).

VII. csoport. Nagy méretű, perem és fenékbélyeges edények töredékei. – 48. Fazék peremes oldaltöredéke. Nyersanyaga nagy szemű homokkal soványított agyag. Törés felülete és a belső oldala világosszürke, a külső oldala és a pereme fekete, grafit bevonatos. Nagy méretű, kihajló, legömbölyített peremű fazék darabja, nyakán és a vállán alig kiemelkedő, vékony vonalakkal bordázott. Peremén bevéselt vonalakkal álló, bécsi fazekas bélyeg részlete.⁷¹ Húr: 10 cm, rekonstruált á.: 26 cm, m.: 7,5 cm, oldal v.: 0,5 cm (40. kép 5). – 49. Nagy fazék perem töredéke. Nyersanyaga apró kötörmelikes homokkal, grafit kevert agyag. Törésfelülete világosszürke, mind a két oldalán sötétszürke edény, széles, vastag, kihajló, legömbölyített pereme. Bécsi fazekasműhely bélyegével.⁷² Húr: 14 cm, rekonstruált á.: 30 cm, oldal v.: 0,7 cm (40. kép 1). – 50. Fazék perem töredéke. Nyersanyaga apró kötörmelikes homokkal, grafit kevert agyag. Törésfelülete és mind a két oldalán sötétszürke. Kihajló, legömbölyített peremén bécsi fazekasműhely bélyegével.⁷³ Húr: 9,8 cm, rekonstruált á.: 19 cm, oldal v.: 0,4 cm (40. kép 4). – 51. Fazék fenéktöredéke. Nyersanyaga apró kötörmelikes homokkal, grafit kevert agyag. Törésfelülete és a külső oldala világosszürke, a belső oldal sötétszürke. Fenékbélyeg: 4,5 cm átmérőjű körben egyenlőszárú kereszt. Húr: 9 cm, rekonstruált á.: 12 cm (40. kép 2).

Magyar fazekas termékek

VIII. csoport. Fehér fazekak és palackok. A budapesti lelőhelyeken, a városokban és a falvakban a 13. század első felében már nagy mennyiségben használták a fehér cserépedényeket. A pesti fémműhely területéről a jellegtelen oldaltöredékek között néhány fazék és több palack felismerhető darabja is előkerült. Feltűnően kevés fehér fazékperemet találtunk, ezek nagyobb méretű edényekből származnak. Általában kettős tagolású peremtöredékek, a különbségek a peremek egyes részleteinek a méreteiben, formájában mutatkoznak. Az edények oldalát benyomott vonalköteg, vagy az edény öblén körbehaladó, bevéselt, benyomott csigavonal

díszítette. Előfordult, hogy az edény vállán ferde körömbenyomások voltak, amelyeknek az egyik oldalát sötétszürkére festették. A vastag falú, rövid nyakú palackok perem, nyak és válltöredékei jobban felismerhetők, bevéselt, benyomott vonalakkal díszítettek. – 52. Tároló edény peremtöredéke. Nagy méretű, vastag falú, fehér fazék kettős tagolású perem töredéke. Húr: 7,5 cm, rekonstruált á.: 31 cm (42. kép 1). – 53. Fazék perem. Kissé behúzott, kettős tagolású perem. Húr: 4 cm, rekonstruált á.: 14 cm (42. kép 3). – 54. Fazék válltöredéke. 1,7 cm hosszú, körömbenyomással díszített darab, a körömbenyomás külső oldala sötétszürkére festett. Húr: 6 cm, v.: 0,6 cm. (42. kép 8). – 55. Fazék perem. Felmagasodó, belső oldalán lemetszett, külső oldalán két bordával tagolt perem. Húr: 4,9 cm, rekonstruált á.: 18 cm (42. kép 6). – 56. Palack nyak és válltöredéke. Vastag falú, rövid nyakú edény töredéke. A nyak közepéről indul a bevéselt csigavonal. M.: 12,5 cm, nyak á.: 5,5 cm, v.: 0,5–0,8 cm (41. kép 1). – 57. Palack nyaktöredéke. Mindkét oldalán simított. M.: 6 cm, húr: 4 cm, v.: 0,5 cm (leltári szám: 2009.35.20/b). – 58. Palack töredékek. 1./ Nyaktöredék, perem alatt bevéselt vonaldísz. M.: 9 cm, húr: 3,7 cm, v.: 0,6 cm. 2./ Kiszélesedő, felhúzott 2 cm széles perem. Alatta körbefutó borda. M.: 4,5 cm, húr: 4 cm (41. kép 3–4). – 59. Palack peremes nyaktöredéke. Behúzott perem, tetején és külső oldalán benyomott vonalakkal kialakított lapos bordával. M.: 5 cm, húr: 7,2 cm, rekonstruált á.: 9 cm (41. kép 2). – 60. Palack válltöredéke. Széles, mély, benyomott csigavonallal díszített töredék. A vonalak fölött megmaradtak a világosszürke festett csík nyomai. 4,5×3,2 cm, v.: 0,7 cm (41. kép 5). – 61. Palack válltöredéke. Széles, benyomott vonalakkal bordázott. 4×4,5 cm, v.: 0,6 cm (41. kép 6).

IX. csoport. Szürke, fekete fazekak és bögrék. A szürke cserépedények között a fehéres-, világosszürke, vastag falú fazekak egy különálló, kisebb csoportot alkotnak. A budapesti lelőhelyeken zömmel fazék töredékek kerültek elő, de más lelőhelyről egész edény is ismert. Az edények oldalát bevéselt csigavonal díszítette. A csigavonal felett, vörös, vagy sötétebb szürke csíkkal festettek.⁷⁴ – 62. Fazék peremtöredéke. Törésfelülete és mind a két oldala világosszürke. Nagyobb, vastag falú fazék kihajló, felmagasodó, külső oldalán körbefutó bordával profilált pereme. Vállja széles, benyomott vonalakkal bordázott. Húr: 7 cm, rekonstruált á.: 18 cm, v.: 0,6 cm (42. kép 5). – 63. Fazék oldaltöredékei. Nyersanyaga kőszemcsés homokkal soványított agyag. Törésfelülete közepén világos, szürkésbarna, mind

⁷¹ HOLL 1955. 60. bélyeg. 184. 178.

⁷² HOLL 1955. 20/2 bélyeg. 182. 177.

⁷³ HOLL 1955. 55. bélyeg. 182. 178.

⁷⁴ BERTALAN 1992. 211. 50. kép. KÁRPÁTI 2002. 588.

a két oldala világosszürke. Vastag falú fazék oldal-törödékei, a bevéssett csigavonal felett 1 cm széles, átlátszó, sötétebb szürke festett csíkok voltak. Húr: 5,5 cm, v.: 0,7 cm (42. kép 4).

A sötétszürke edények alkotják a magyar termékek legnagyobb részét. Sötétszürke, vagy fekete a törésfelületük, a gyenge égetés miatt sötétebb szürke, vagy fekete foltos a felületük. A nagy tároló edényeknek ugyanolyan a formája, mint a fazekaknak, vagy a legkisebb méretű bögréknek. A tatárjárás (1241) előtti leletegyüttesekben alig találhatók a 13. század 2. felében nagy mennyiségben használt kisebb-nagyobb tálak, csészék. Bár ez utóbbiak felismerését nehezíti a tárgyalt kerámia leletek rendkívül töredékes volta, hiszen a fazekak és tálak pereme, válla, feneke egyforma, és az edények vonaldíszes, domború oldaltörödékeit sem lehet edénytípusonként szétválogatni. – 64. Edény, bögre, peremes válltörödéke. Vastag falú, ismeretlen formájú, kisebb, hengeres testű edény darabja. A felmagasodó, külső oldalán profilált, kihajló perem felső éle letörött. A perem alól indult, az edény keskeny, mélyen benyomott vonalakkal bordázott öble. Húr: 7 cm, az edény öblének rekonstruált á.: 11 cm, v.: 1 cm (43. kép 4). – 65. Fazék peremtörödéke. Vékony falú fazék felmagasodó, kissé behúzott, kettős tagolású pereme. Az alig látható, csigavonal a fazék nyakáról indult. Húr: 6 cm, rekonstruált á.: 15 cm. v.: 0,3 cm (42. kép 2). – 66. Fazék peremtörödéke. Felmagasodó, mindkét oldalán profilált perem, a csigavonal díszítés az edény nyakáról indult. Húr: 7,5 cm, rekonstruált á.: 15–16 cm, v.: 0,5 cm (42. kép 9). – 67. Fazék peremes oldaltörödéke. Kihajló, felmagasodó, kettős tagolású perem. Díszítése: nyakból induló, széles közkben haladó, mélyen bevéssett csigavonal. Húr: 12 cm, rekonstruált á.: 18 cm, v.: 0,5 cm (42. kép 7). – 68. Fazék peremes oldaltörödéke. Sötétszürke, fekete és a másodlagos égéstől helyenként megbarnult töredék. Vastag falú, gömbtestű fazék, kihajló gyűrűs peremmel. Perem húr: 8,8 cm, rekonstruált á.: 17 cm, oldal töredék húr: 12,5 cm, v.: 0,6–0,7 cm (43. kép 5). – 69. Fazék peremtörödéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete szürke, belső oldalán helyenként a másodlagos égéstől vörösszürke. Mind a két oldala fekete volt. Rövid nyakú, gömbtestű fazék kihajló, 0,75 cm széles szalagperemes válltörödéke. Vállon benyomott vonaldísz. Húr: 6,5 cm, rekonstruált á.: 14 cm, oldal v.: 0,5 cm (43. kép 3).

X. csoport. Szürkésbarna, barna, vörösesbarna edények. A kancsótörödékek kivételével, az idesorolt fazekak nyersanyaga, törésfelülete, megmunkálása, színe olyan, mint a cserépüstöké. Budapest

területén a Soroksár–várhegyi lelőhelyen szintén előkerültek olyan egyenes falú edényekből származó oldal és vízszintes fenéktörödékek, amelyek ugyanolyan anyagból készültek, mint az üsttörödékek. A régészeti leletanyag gyarapodásával lassan, de egyre több darabbal jelezve, kezdenek megjelenni a cserépüstök és a fazekak között átmeneti formák. Néhány üst alakú fazekat, vagy függesztő nyílással átfúrt fazék peremet már publikáltak, de ez az edénycsoport alapjában véve még ismeretlen.⁷⁵ – 70. Fazék alsó része. Másodlagosan égett. Nyersanyaga apró szemű kőporral kevert agyag. Eredeti törésfelülete és az eredeti színe szürkésbarna. Az utólag égett darabok belső oldala fekete, a külső oldal vörös. Magas, vékony falú fazék, válla alatt körbefutó lapos borda volt. Felette a négyzetes fogazott díszítésből 2 sor részlete látható. Fenékbélyeg: 3 cm átmérőjű körben egyenlő szárú kereszt. Az edény válla és a pereme hiányzik, mert azokat a darabokat nem tapasztották be a tűzhely aljába. M.: 7–16 cm, oldal v.: 0,3 cm, fenék á.: 10 cm (37. kép 1). – 71. Fazék fenék darabja. Nyersanyaga kőszemcsés homokkal kevert agyag. Törésfelülete világosbarna, szürke. Belső oldal sárgásbarna, külső oldala barna. A fazék oldalán benyomott vonaldísz, alján fenékbélyeg kettős borda kerete. Húr: 5 cm, rekonstruált á.: 11–12 cm, oldal v.: 0,8 cm (44. kép 4). – 72. Fazék peremtörödéke. Nyersanyaga kavicstörmelékekkel, homokkal kevert agyag. Törésfelülete szürke, mindkét oldala szürkésbarna. Nagy méretű, vastag falú, tároló edény, felmagasodó, behúzott peremtörödéke. Húr: 5 cm, rekonstruált á.: 19–21 cm (44. kép 6). – 73. Fazék peremtörödéke. Nyersanyaga fekete, homokkal kevert agyag. Törésfelülete fekete, mindkét oldalán vörösesbarna, szürke foltos, nagy méretű, gömbtestű fazék töredéke. A felhúzott perem külső oldala bordával profilált. Nyakán körömbenyomásokkal átvágott bevéssett vonaldísz. M.: 5 cm, oldal v.: 0,6 cm. Húr: 11 cm, rekonstruált á.: 21 cm (44. kép 3). – 74. Edény peremtörödéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete szürke, belül vörösesbarna, kívül barna, kormos. Talán egy üst alakú fazék kihajló, síkozott peremtörödéke. Húr: 7 cm, perem sz.: 3 cm, perem belső oldal rekonstruált á.: 19–21 cm, oldal v.: 0,8 cm (44. kép 2). – 75. Edény oldaltörödéke. Nyersanyaga homokkal ke-

⁷⁵ Szerző ásatása 1987-ben. Feldolgozás alatt. A dunaújvárosi Árpád-kori falu 14. gödréből előkerült egy üst alakú fazék peremtörödéke (BONA 1973. 50. 16. tábla 3; V 1986, Taf. 7: 1) Hasonló edények ismertek Esztergom-Szentkirály, Ócsa-Ómér-földek, Siófok-Zsidótemető lelőhelyekről (TAKÁCS 1986, Taf. 5–6). A budapesti Kerekegyháza leletei között is előfordultak bogrács alakú fazéktörödékek. A szerző ásatása 1987, feldolgozás alatt.

vert agyag. Törésfelülete szürke, mind a két oldala barna, külső oldala fekete foltos. Bogrács, vagy nagyobb fazék, széles, benyomott hullámvonallal díszített oldaltöröredéke. Á.: 5,5 cm, v.: 0,6 cm (44. kép 5). – 76. Fazék peremtöröredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete szürke, mind a két oldala barna, külső oldala fekete foltos. Nagyobb, gömbtestű fazék kihajló, külső szélén profilált peremdarabja. Húr: 7,5 cm, rekonstruált á.: 20 cm (44. kép 1). – 77. Kancsó peremtöröredéke. Nyersanyaga homokkal, tört kavicsporral kevert agyag. Törésfelülete szürke, mind a két oldala világos, kissé vörösesbarna. Rövid nyakú kancsó 2,4 cm széles, kiöblösödő peremtöröredéke. Húr: 5 cm, rekonstruált á.: 10 cm (leltári szám: 2009.24.1). – 78. Kancsó peremtöröredéke. Nyersanyaga homokkal, tört kavicsporral kevert agyag. Törésfelülete és mind a két oldala világos, kissé vörösesbarna. Rövid nyakú kancsó 2,2 cm széles, kiöblösödő peremtöröredéke a kiöntő részletével. Húr: 4 cm (43. kép 2). – 79. Edény aljtöröredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelületének a középső része fekete, az edény belül élénk vörös, kívül szürkésbarna volt. Az öblös, vastag falú edény (tégely?) fenéklapja a közepe felé elvékonyodott. Az edény aljának a szélén 1,4 cm széles, égett, kormos gyűrű. M.: 5 cm, oldal v.: 0,8 cm, fenék húr: 4 cm, rekonstruált á.: 12–13 cm (44. kép 8). – 80. Tégely oldaltöröredéke. Fekete törésfelületű, mind a két oldalán többször megégett cserép. M.: 8 cm, húr: 6 cm, v.: 0,7–1,1 cm (44. kép 8). – 81. Palack peremes nyaktöröredéke. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete fekete, mind a két oldala élénk barnászvörös. Rövid nyakú palack kettős tagolású pereme, nyakon bevésített vonaldísz. M.: 5 cm, nyak v.: 0,3–0,4 cm, húr: 5 cm, rekonstruált á.: 7–8 cm (43. kép 1).

XI. csoport. Nagy méretű, ismeretlen formájú edények töröredékei. A jellegtelen oldaltöröredékek nagyobb része különböző nyersanyagokból készült. Jellemző a cserepek 0,9–1,2 cm közötti vastagsága, és a külső oldalak vastag korom szennyeződése. A tudományos irodalomban a cc. 30 cm-nél magasabb fazekakat tároló edényeknek nevezik, a nagyobb, elnyújtott fazék alakú, jellegzetes peremű edények a hombárok. A pesti vastag oldaltöröredékekről nem lehetett megállapítani, hogy milyen edényekből származtak. – 82. Oldaltöröredék. Nyersanyaga fehér agyag. Törésfelülete és a belső oldala fehér, külső oldala szürke, fekete foltos, kormos. Nagy méretű fazékhoz hasonló edény öblének az alsó része, csigavonallal díszített. M.: 9,7 cm, v.: 0,5–0,8 cm, rekonstruált á.: 28–30 cm (leltári szám: 2009.35.25/1). – 83. Oldaltöröredék. Nyers-

anyaga világosszürke agyag, homokkal, apró kavics, és kerámia törmelékkel keverve. Törésfelülete világosszürke, a belső oldala sárgásfehér, külső oldala szürke, fekete foltos, kormos. Nagy méretű edény öblének a töröredéke. M.: 8 cm, v.: 1 cm, húr: 8,5 cm, rekonstruált á.: 48–50 cm (leltári szám: 2009.35.25/2). – 84. Oldaltöröredék. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete fekete, mind a két oldala vörösesbarna. Nagy méretű, hengeres öblű edény darabja. Á.: 8 cm, húr: 4,5 cm, v.: 1 cm (leltári szám: 2009.8.3/2). – 85. Oldaltöröredék. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete fekete, mind a két oldala sárgászvörös. Nagy méretű, hengeres öblű edény darabja. A külső oldalon alig látható fimon seprűzés volt. M.: 7 cm, húr: 4,5 cm, v.: 1 cm (leltári szám: 2009.10.4/a). – 86. Fenéktöröredék. Nyersanyaga homokkal kevert agyag. Törésfelülete fekete, mind a két oldala barnászvörös. Nagy méretű, hengeres öblű edény darabja. M.: 5,8 cm, v.: 1 cm, fenék húr: 9 cm, rekonstruált á.: 16 cm (leltári szám: 2009.10.4/b). – 87. Oldaltöröredék. Nyersanyaga homokkal, grafitallal kevert agyag. A vastagabb oldalon a törésfelület középső része fekete. Belső oldala szürke, külső oldala világosbarna. Nagy méretű, ausztriai edény öblének az alsó része. M.: 8,5 cm, v.: 0,6–0,7 cm., húr: 11 cm, rekonstruált á.: cc. 28–30 cm (leltári szám: 2009.8.8/1). – 88. Oldaltöröredék. Nyersanyaga homokkal, grafitallal kevert agyag. Törésfelülete fekete, mind a két oldala másodlagosan égett, vörös, fekete foltos. Nagy méretű, ausztriai edény öblének az alsó része. A töröredék felső részen 1,6 cm széles, körbefutó, lapos borda részlete. M.: 14 cm, v.: 0,6–1 cm., húr: 18,5 cm, rekonstruált á.: cc. 32–34 cm (leltári szám: 2009.23.1). – 89. Oldaltöröredék. Nyersanyaga sötétszürke, homokkal kevert agyag. Törésfelülete szürke, a másodlagosan égett helyeken vörös. Belső oldala fekete, külső oldala szürke, fekete, vörös foltos és kormos. Különösen nagy méretű, hengeres testű edény (nagy tégely?) darabjai. M.: 15 cm, v.: 1 cm, húr: 21,5 cm, rekonstruált á.: cc. 40 cm (leltári szám: 2009.33.6).⁷⁶

⁷⁶ Az 1996–97. évi ásatásokon a geodéziai felmérést Noéh Ferenc geodéta (Budapesti Műszaki Egyetem) és munkatársai végezték. A Budapesti Történeti Múzeum munkatársai közül Kuczogi Zsuzsanna közreműködött a geodéziai felmérésben, elkészítette az ásatási és a tanulmányban közzé tett rajzokat. A fényképek Bakos Margit és Tihanyi Bence munkái. Az ásatási-technikai feladatait Kárpáti Zoltán egyetemi hallgató végezte.

IRODALOMJEGYZÉK

- BENCZE 1992 BENCZE Zoltán: Cserépbográcsok a Hadtörténeti Múzeum udvarán folytatott ásatásból. *BudRég* 29. (1992), p. 135–153.
- BERTALAN 1998 BERTALAN Vilmosné: Bélyeges ausztriai edények Óbudáról. *BudRég* 32. (1998), p. 181–210.
- BÓNA 1973 BÓNA István: VII: századi avar település és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *FontArhHung* 1973, Bp., 1973.
- CECH 1989 CECHE, Brigitte: Mittelalterliche und frühneuzeitliche Keramik aus Tulln, Niederösterreich. *ArchA* 73. (1989), p. 167–221.
- FILEP 1977 FILEP Antal: Csűr. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Főszerkesztő Ortutay Gyula. Bp. 1977, p. 542–548.
- FODOR 2009 FODOR István: Árpád-kori kovácműhely Hajdúdorogon. In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Nagy Zoltán–Szulovsky József. Szombathely, 2009, p. 97–100.
- GÁRDONYI 1929 GÁRDONYI Albert: A pesti városház. In: *Historia, Pest-Budai emléklapok* 2. (1929) 4–5, p. 1–8.
- GENTHON 1951 GENTHON István: Magyarország műemlékei. Bp., 1951.
- GÖMÖRI 1980 GÖMÖRI János: A korai középkori vasolvasztó kemencék és az ékelt vasbucák kérdése. *Iparrégészet* 1. Sopron, 1980, p. 109–121.
- GYÖRFFY 1973 GYÖRFFY György: Budapest története az Árpád-korban. In: *Budapest Története* 1. Bp., 1973, p. 217–349.
- GYÖRFFY 1998 GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 4. Bp., 1998.
- HEGYI 1980 HEGYI Imre: Régi faszénégető boksák. In: *Iparrégészet* 1. Sopron, 1980, p. 99–107.
- GYÜRKY 1981 H. GYÜRKY Katalin: Das Mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. *FontArchHung* Bp., 1981.
- HOLL 1955 HOLL Imre: Külföldi kerámia Magyarországon (XIII–XVI. század). *BudRég* 16. (1955), p. 147–190.
- HOLL 1963 HOLL Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). *BudRég* 20. (1963), p. 355–394.
- IRÁSNÉ MELIS 1976 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. *BudRég* 24. (1976), p. 313–348.
- IRÁSNÉ MELIS 1984 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások az Árpád-kori Pest külvárosai területén. *BudRég* 26. (1984), p. 63–85.
- IRÁSNÉ MELIS 1992 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában. In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán*. BTM Műhely 6. Bp., 1992, p. 76–78, 99–102.
- IRÁSNÉ MELIS 1994 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a középkori pesti vár területén. *ArchÉrt* 121–122. (1994–1995), p. 57–78.
- IRÁSNÉ MELIS 2002 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a 15. századi pesti városház Károly körüti szakaszán (Budapest V. Károly körút 28–30). *BudRég* 35. (2002), p. 549–585.
- IRÁSNÉ MELIS 2002a IRÁSNÉ MELIS Katalin: Pest a török hódoltság idején. In: *Opuscula Hungarica* 2002, p. 151–162.
- IRÁSNÉ MELIS 2004 IRÁSNÉ MELIS, Katalin: Archaeological Traces of the Last Medieval Town Planning in Pest. „Quasi liber et pictura” Emlékkönyv Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Bp., 2004, p. 235–243.
- JUHÁSZ 1991 JUHÁSZ András: Faszénégetés. In: *Magyar Néprajz* 3. Kézművesség. Szerk. Domokos Ottó. Bp., 1991, p. 435–438.
- KATONA 1981 KATONA Tamás: A tatárjárás emlékezete. Bp., 1981.
- KÁRPÁTI 2002 KÁRPÁTI Zoltán: Árpád-kori majorság Budaújlak területén. *BudRég* 35. (2002) 2, p. 587–616.

- KOVALOVSZKI 1993 KOVALOVSZKI Júlia: Árpád-kori bronzöntőműhely Feldebrőn. In: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Művészettörténet-Műemlékvédelem 2. (1993), p.87-98.
- KOVALOVSZKI 1994 KOVALOVSZKI Júlia: Árpád-kori bronzolvasztó kemence Visegrádon (Méri István ásatása). A kőkortól a középkorig. Szeged, 1994, p. 439-447.
- KOVALOVSZKI 1995 KOVALOVSZKI Júlia: Bronzeschmelzofen und Gießerei aus der Arpadenzeit (Visegrád, Feldebrő). CommArchHung 1994-1995, p. 225-254.
- KVASSAY 2006 KVASSAY Judit: Árpád-kori és késő középkori településrészlet Balatonmagyaród Alsó-Kolon-dűlő lelőhelyen. Zalai Múzeum 15. (2006), p. 259-280.
- MOLNÁR 2006 MOLNÁR Ferenc: Az Árpád-kori Kolon (Balatonmagyaród) település vassalak-depójának anyagvizsgálata: a technológia és a nyersanyag-eredet kérdése. Zalai Múzeum 15. (2006), p. 281-294.
- NAGY 1950 NAGY Tibor: Római-kori kőemlékek Transaquincum területéről. BudRég 15. (1950), p. 359-361.
- SCHOEN 1930 SCHOEN Arnold: A budapesti központi városháza. Bp., 1930.
- SZABÓ 1954 SZABÓ György: A falusi kovács a XV-XVI. században. FolArch 6. (1954), p. 123-145.
- SZAMEIT 1989 SZAMEIT, Erik: Der Krottenturm. Eine mittelalterliche Burgenlange bei Zwentendorf, BH Tulln, Niederösterreich. ArchA 73. (1989), p. 137-166.
- TAKÁCS 1986 TAKÁCS Miklós: Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. VAH Bp., 1986.
- THEOPHILUS 1986 THEOPHILUS PRESBYTER: A különféle művességekről. Schedula Diversarum Artium. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Takács Vilmos. Bp., 1986.
- VALTER 1979 VALTER Ilona: Árpád-kori kovácsműhely Csatáron. Zalai Gyűjtemény 12. (1979), p. 43-75.
- VALTER 1981 VALTER Ilona: Árpád-kori kovácsműhely Csatáron. Iparrégészet. Veszprém, 1981, p. 123-131.
- ZOLNAY 1965 ZOLNAY László: Pénzverők és ötvösök a román kori Esztergomban. ArchÉrt 92. (1965), p. 148-162.
- ZOLNAY 1977 ZOLNAY László: Az 1967-75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoporról. BudRég 24. (1977), p. 3-4

DIE ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DES METALLVERARBEITUNGSINDUSTRIE-GELÄNDES DES 13.JH. IN PEST

(Budapest V. Károly körút 28-30.)

Das Industriegelände der Metallverarbeitung von Pest hat sich im 13. Jh. im nördlichen Hof des heutigen Budapester Rathauses erstreckt.

Im Jahre 1996 haben wir Ausgrabungen an der inneren, im Jahre 1997 an der äußeren Seite der Stadtmauer des 15. Jh. geführt. An der äußeren Seite der Mauer sind die Außengärten der Bevölkerung von Pest des 12-13. Jh., sowie Überreste einer grossen, in der ersten Hälfte des 13. Jh. gegründeten Metallwerkstatt zum Vorschein gekommen.

PEST IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 13. JH.

Die Pester Fähre hat die beiden Donauufer der Innenstadt und von Tabán miteinander verbunden. Bis zum Ende des 12. Jh. sind auf der Pester Seite drei Siedlungen mit lockerer Baustruktur entstanden. Eine von ihnen, Pest auf dem Donauufer hat sich in der ersten Hälfte des 13. Jh. zu einer 25 Hektar großen königlichen Stadt entwickelt, die mit Stadtmauern umgeben worden ist. In der ersten Hälfte des 13. Jh. ist der Hauptplatz der Stadt (der heutige Március 15. tér), sowie auch die Pfarrkirche, offiziell Liebfrauenkirche aufgebaut worden. Die Bürger von Pest haben vom König um 1231 einen Privilegienbrief erhalten, der während des Tatarensturms verloren gegangen, der dann im Jahre 1244 vom König Béla IV. (1235-1270) bestätigt worden ist. In einer Urkunde von 1240 hat man Sachsen in Kispest oder Kelenföld von Deutschen in Nagypest unterschieden. Die letzteren sind vermutlich 1218-1225 am linken Ufer der Donau angekommen. Das Wirtschafts- und Industrieleben von Pest hat durch ihre Tätigkeit einen grossen Aufschwung erlebt. Fünf deutsche Bürger aus „Nagypest“ Olbrants Sohn Henrik, Willam, Herbort, Henrik der Meister der Glockengießer und Pertold haben 1240 auf dem Südhang des Gellért-Berges von dem Abt von Telki und Kána 200 Morgen für Weinbau gepachtet.

Die Bedeutung des Metallgewerbes zeigt die große Metallwerkstatt im nördlichen Hof des heutigen Rathauses. Die Werkstatt der Glockengießer unter der Leitung von Meister Henrik soll auf diesem Industriegelände gelegen haben. Nachdem die Tataren vor Pest herangekommen waren, setzten sie es in im Frühling 1241 Brand. Nach 1242 hat man nur zwei Schmieden wiedererrichtet.

DIE METALLVERARBEITUNG IM 11-13. JH.

Unsere Kenntnisse über die Metallwerkstätten im Karpatenbecken im 11-13. Jh. sind spärlich. Die Vielfalt der archäologischen Funde und der historischen Quellen bezeugen, daß die Metallverarbeitung ein wichtiger Industriezweig gewesen ist. Von den ungarischen industriearchäologischen Funde aus dem 11-13. Jh. zeichnen sich die freigelegten Werkstätte für Bronzeverarbeitung von Kovácsi in Esztergom, von Feldebrő und vom Burghof in Visegrád aus.

Auf dem Industriegelände in Pest hat man sowohl Eisen als auch Buntmetall verarbeitet. Die Schmieden sind auf dem südlichen Teil des Industriegeländes gestanden. Im nördlichen Bereich hat man zuerst Arbeitsschritte in großen, in den Boden gegrabenen Gruben verrichtet. Nachdem diese später zugedeckt worden sind, hat man hier Abfall gelagert. Die Meister haben später wegen Platzmangel zwischen den zugedeckten großen Gruben Metallschmelzgruben bauen müssen, in denen sie Öfen für verschiedene Zwecke angelegt haben. Als Grundlage für die Bestimmung der Objekte dient das Fachbuch von Theophilus presbyter aus dem 12. Jh: „De diversis artibus“, oder mehr als „Schedula diversarum artium“ bekannt.

Das Pester Industriegelände ist auf einem etwa 210 cm breiten Gebiet zwischen der Stadtmauer aus dem 13. Jh. und dem weiteren mittelalterlichen Graben gelegen, der aus einem natürlichen Wassergraben entstanden ist. Es ist vor dem Ausbau des Industriegeländes die äußere Gartenzone der Bevölkerung von Pest gewesen. Als seine westliche Grenze hat ein N-S-Graben zwischen zwei Gärten gedient. Das freigelegte Gebiet von 420 m² macht etwa 25-30% des Industriegeländes aus.

PERIODE 1

Wir vermuten, daß das Industriegelände zwischen den Jahren 1220-1230 gegründet worden ist. Die großen und tiefen Gruben sind um die Scheune, ums Lagerhaus, Gebäude Nr. 9. gewesen. Die Stadtmauer aus dem 15. Jh. ist in den nördlichen Teil der zugedeckten Gruben 6., 10., 11., 14. eingebaut worden. Der größte Teil der Gruben an der inneren Seite der Stadtmauer ist beim Ausgraben der Schanzen verfallen. In die Gruben 12., 13. hat man im 19-20. Jh. Keller gebaut, auf deren Boden

sind Teile von Heizungsanlagen hintergeblieben. Man hat hier vermutlich größere Gegenstände aus Bronze gegossen.

PERIODE 2

Über den zugedeckten, großen Gruben hat man Abfall gelagert. In den Gruben 15. und 16. ist Asche mit sekundär gebrannten archäologischen Funden vermischt gelegen. In der Grube 17. mit Asche ist eine 20-25 cm dicke, geschmolzene Schicht - evtl. Schlacken- gewesen, die das Nebenprodukt, bzw. der Abfall der hier ausgeführten Arbeit ist. Die Untersuchung des Materials fehlt noch.

PERIODE 3

Im archäologischen Profil Nr. IV. haben wir fünf, in der Nr. VII. die Gruben von zwei Werkstätten freigelegt. Sie sind 395-520×360-420 cm groß und 40-50 cm tief. Die Hütten oder die Öfen mit offenem Feuer in den Gruben sind alle in dieselben drei Ecken gebaut, die vierte Ecke hat als Eingang gedient. Die verbrauchten Heizungsanlagen sind abgebaut, und ihre Stellen abgestützt worden. Die Gruben sind von geklebten Wänden mit Stabgerüst umgeben worden. Die Werkstattgrube Nr. 1. ist anstelle der früheren Scheune, die Nr. 2. und 3. in die Innere der Scheune, die Nr. 4. in ihre SO-Ecke gebaut worden. Nur die Nr. 5. ist an der Außenseite der Scheune.

Die zum Teil aufeinandergebauten Werkstattgruben 1-3. sind auf einen etwa 8×10 m großen Gebiet gelegen. Den Boden der unteren Öfen von dem Gehweg des 13. Jh. haben wir 40-45 cm tiefer gefunden. Die Gruben 4. und 5. sind von den anderen entfernt, auf einem zum Teil eingezäunten Gelände. In den Gruben 4. und 5. sind viererlei Heizungsanlagen gewesen, sowie 1.) einfache Öfen zur Reinigung des Edelmetalls, 2.) Öfen zur Herstellung gegossener Metallgegenstände, 3.) Bronzehütten mit Windgang, 4.) Schmiedeöfen. In den Gruben 7. und 8. waren neben der Bodenplatte enge Tüllen mit Klebewand. Einen solchen Zubehör haben wir bei den Hütten für Kupfer-Auslass und Verfeinerung entdeckt. Selbst auch in der Grube Nr. 7. ist ein Stück der Stadtmauer aus dem 15. Jh. eingebaut worden. Vor der Mauer sind in zwei Reihen die Reste von je 3 Hütten auf einem mit Holzkonstruktion umgezäunten Gebiet im Graben gestanden. In der Grube Nr. 8. ist der ovale

Boden des letzten Ofens mit quadratischer Grundfläche erhalten geblieben. Unter diesem ist das Dach einer quadratischen Abfallgrube zum Vorschein gekommen, die mit Brandprodukten aufgefüllt war.

PERIODE 3 UND 4

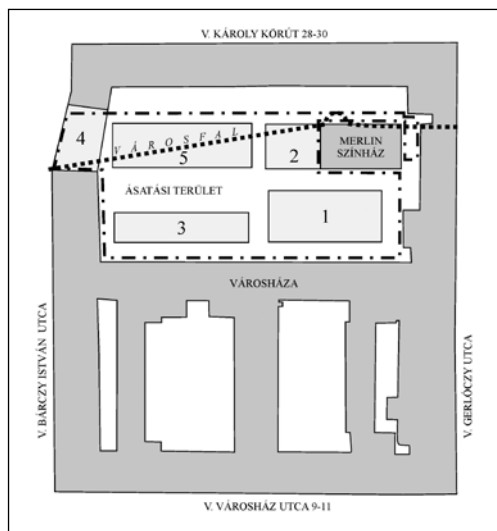
Auf der inneren Seite der Stadtmauer aus dem 15. Jh. unter den Häusern von 14-17. Jh. sind Schmiedewerkstätte erschienen, die auf demselben Platz gebaut worden sind. In der Werkstatt Nr. 21. aus der Zeit vor dem Tatarensturm (1241) hat man die Überreste von drei, aufeinander gebauten Öfen gut voneinander unterscheiden können. Die Werkstatt 22. ist nach dem Tatarensturm, d.h. in den 1240er Jahren erbaut, später noch einmal komplett umgebaut worden. Die Öfen sind vollkommen durch die verkohlten Balken bedeckt gewesen, die von dem Dach und der Wand der Werkstatt eingestürzt worden sind. Der Rest der weggerissenen Werkstatt aus dem 13. Jh. ist mit Erde aufgefüllt worden, die mit für die Zeit typischen archäologischen Funden vermischt, und schließlich mit einer 20-25 cm dicken Sandschicht verdeckt worden ist.

ARCHÄOLOGISCHE FUNDE

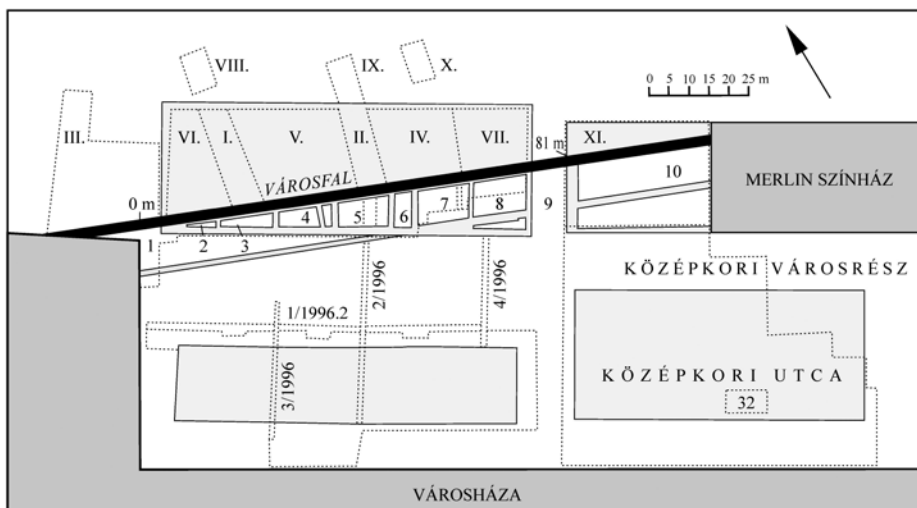
In der Grube 18. und in den Schichten der Auffüllung durch die Industrie im 13. Jh. sind Tierknochen zum Vorschein gekommen. Die Schmiedeisensfunde sind zum größten Teil winzige, 0,3-0,5 cm große Bruchstücke von gebrannten Eisenbrocken, verbrannten Nägeln, Messerklingen, Reifen, Beschlägen. Die groben Quader- und Bruchsteine lagen entweder in einem Ofen oder in seiner Nähe. Die wichtigsten Bruchstücke von Tongefäßen sind in den Werkstattgruben, in den Boden geklebt, oder in den einzelnen Schichten der Füllung zwischen den Ofenresten erschienen.

In den Deckschichten der früheren Objekte und der Überreste der Werkstatt haben wir größtenteils Bruchstücke sog. ungarischer Tonkessel und österreichischer Keramiktöpfe aus Import gefunden.

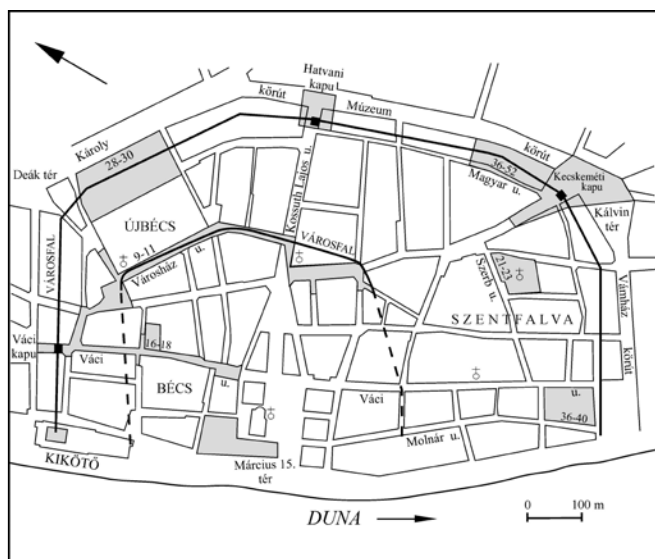
Unter den ungarischen Töpfen haben wir Scherben von zahlreichen großen, weißen Behältern und Flaschen gefunden. Die Reihe der bei der Metallverarbeitung nötigen Gefäße schließen wir mit den in ihrer Form heute noch unbekannten Bruchstücken mit gerader Wand in großer Zahl und einigen kleineren Tiegeln ab.

1. kép Budapest V., Károly körút 28-30. Városháza északi udvar. A 15. századi városház irányvonala az 1996-ban lebontott épületek között

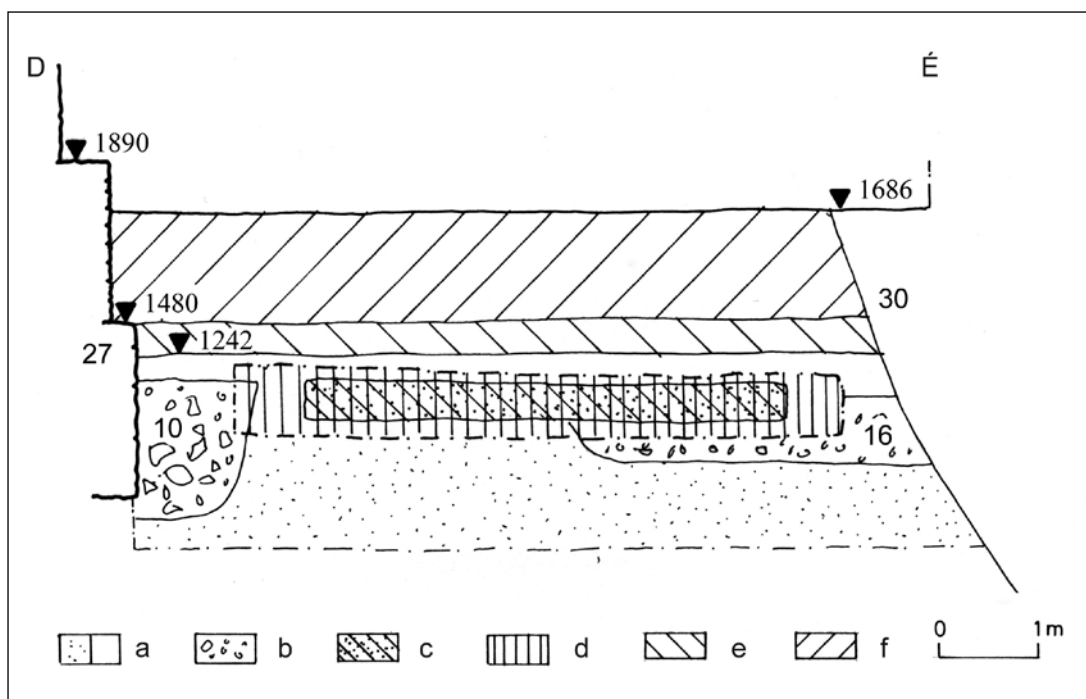
2. kép Budapest V., Károly körút 28-30. Az 1996-97. évi régészeti kutatás összesítő helyszínrajza. II. IV. VII. 32. szelvény: fémfeldolgozó műhelyek, 13. század

3. kép Budapest V., Belváros. A középkori régészeti kutatások összesítő helyszínrajza. Irásné Melis Katalin. 1967-1997.

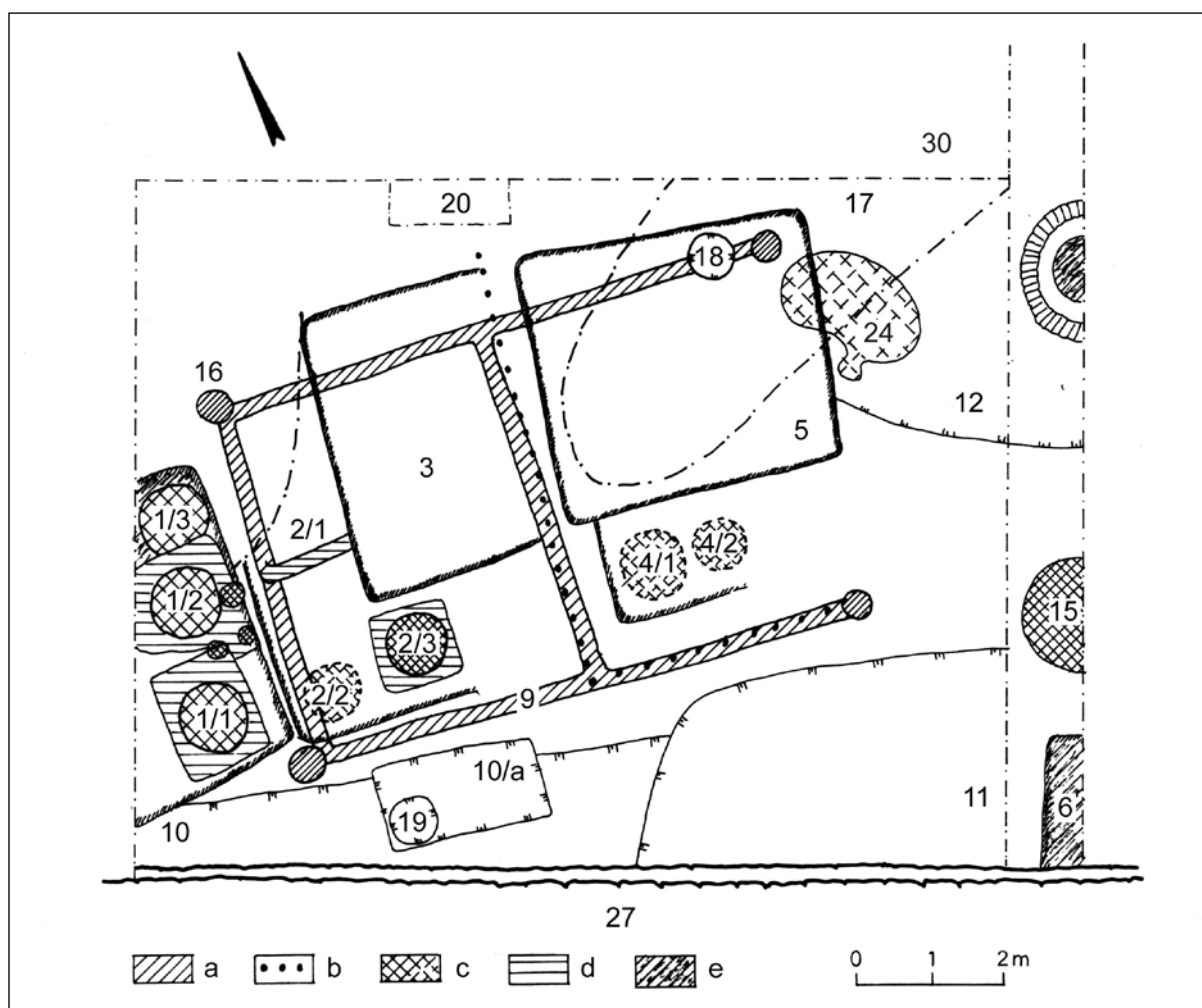
4. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. A műhelygödrök fölötti paticsréteg feltárás közben, 1245 körül; 1. 3. műhelygödrök 1230–1241; 27: városfal, 1480

5. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. Az ipartelep maradványai a 12–17. századi rétegsorban. 10. 16. gödrök betöltése, 1230–1240; 27.: városfal, 1480; 30.: sáncárok, 17–18. század; a: homok; b: kevert föld; c: 9. csűr falhelyei, d: 1–3. műhelygödrök, 1230–1241; e: feltöltés, 13.–15. század; f: feltöltés, 15.–17. század

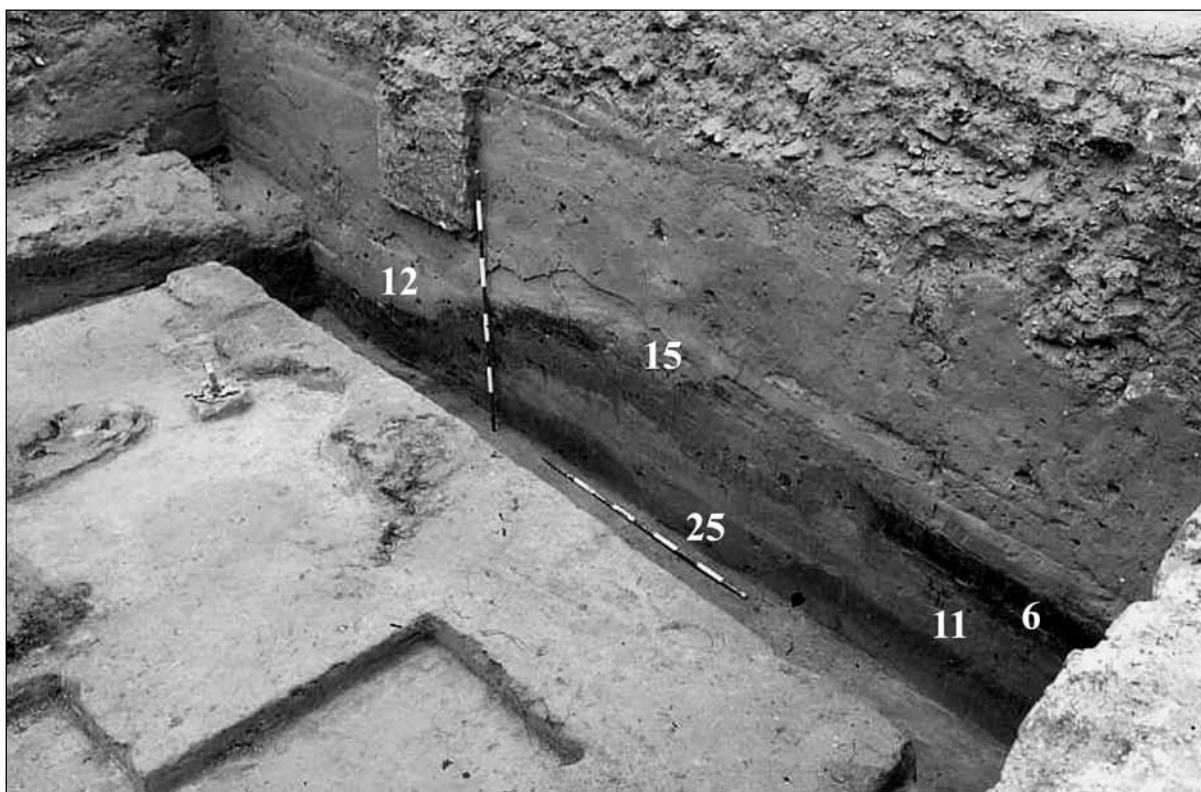
6. kép Budapest V., Károly körút 28–30. VII. szelvény. Török ágyúállás cölöplyukai a 7–8. műhelygödrök feletti feltöltésben, 1660-as évek. 27.: városfal, 1480

7. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. Összesítő ásatási alaprajz. 1–6.: műhelygödrök, 10–12.: nagy, mély gödrök, 15–20.: kisebb gödrök, 230–1241; 24.: tűzhely, 1250; 27.: városfal, 1480; 30.: sáncárok, 17–18. század; a: fal helye, b: kerítés karói, c: tűzhelyek alja, d: agyagfalak, e: faszén, korom, 1230–1241

8. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 9.: csűr, 12–13. század; 1–5. műhelygödör, 10–11. 18. gödör, 1230–1241; 26.: házfal, 13. század 2. fele; 27.: városfal, 1480

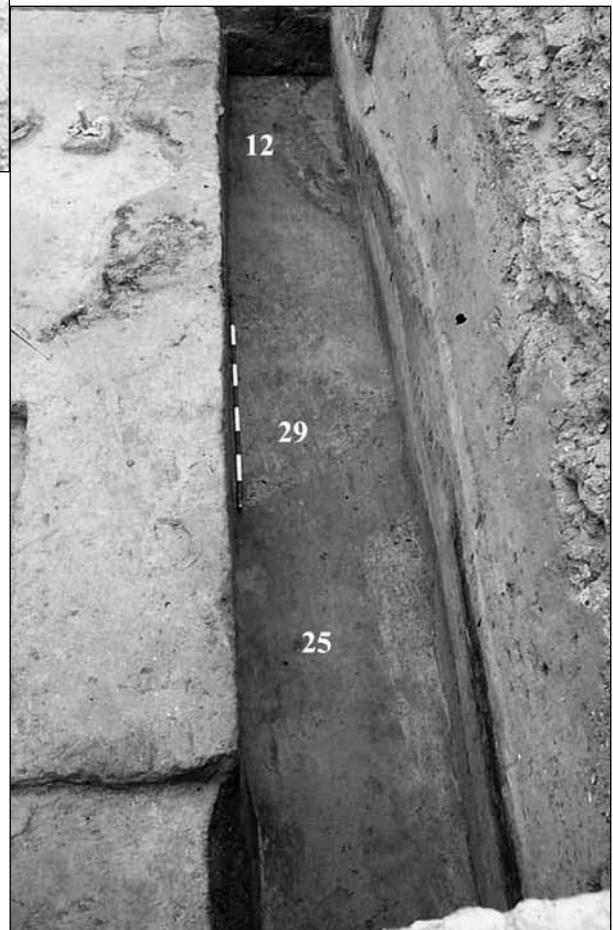

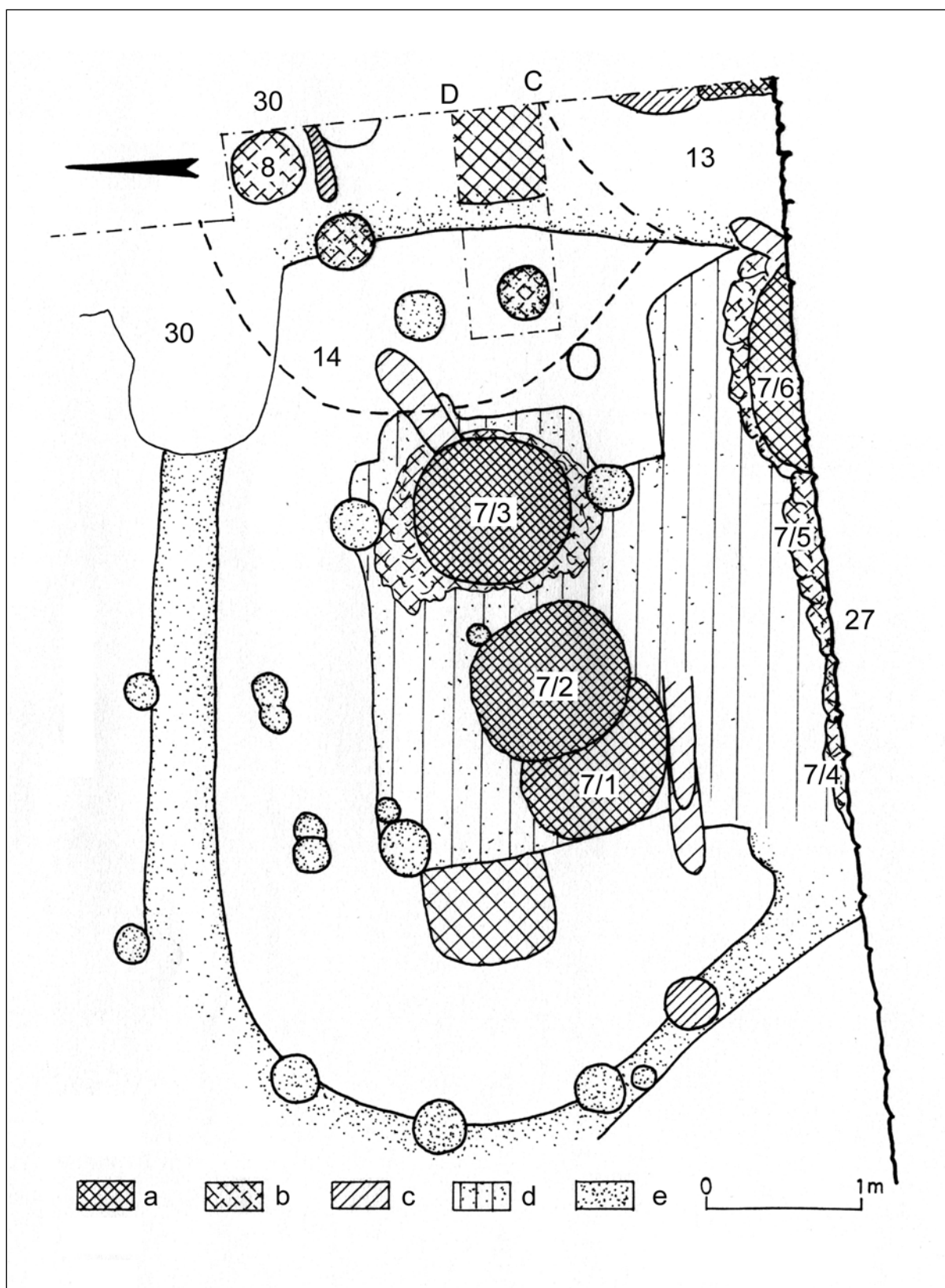
9. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény, keleti tanúfal. 25.: árok, 12–13. század; 6. 15. tűzhely, 11–12. gödör, 1230–1241

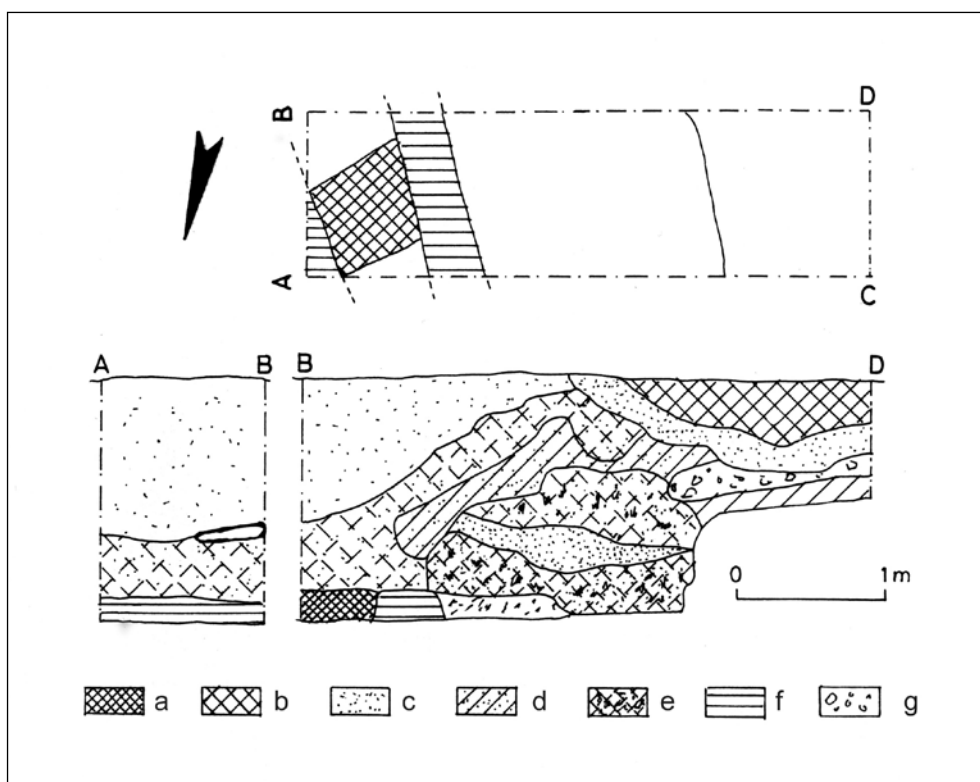
10. kép Budapest V., Károly körút 28–30.
IV. szelvény. 25.: árok, 12–13. század; 11.
gödör, 6. tűzhely, 1230–1241; 27.: városfal,
1480

11. kép Budapest V., Károly körút 28–30.
IV. szelvény. 25.: árok, 12–13. század;
12. gödör, 1230–1241;
29.: bolygatatlan homok.

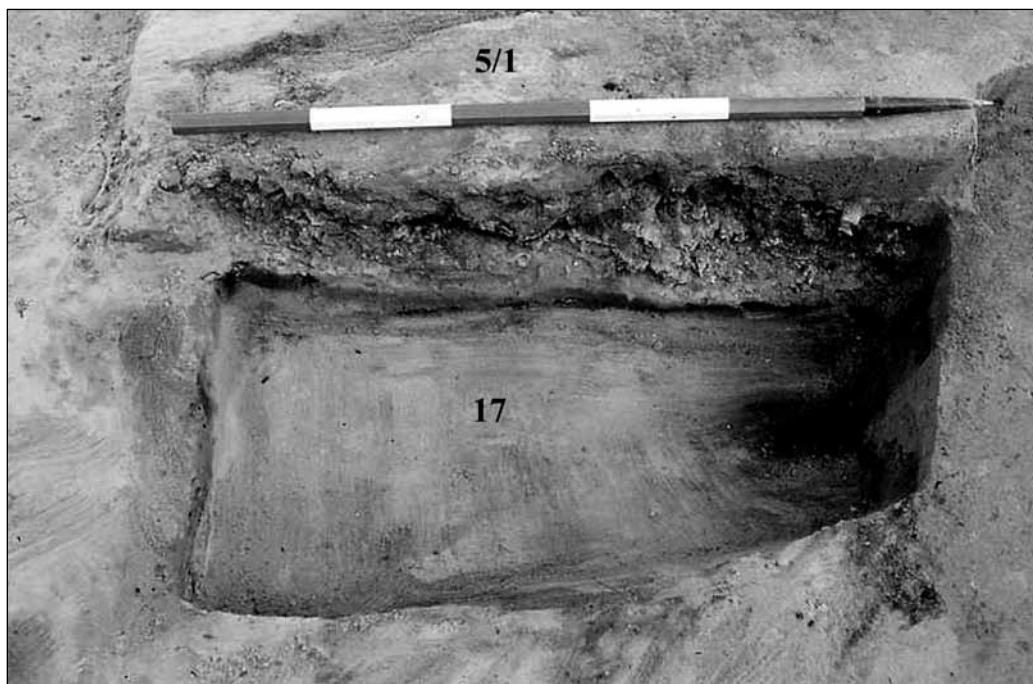
12. kép Budapest V., Károly körút 28–30. VII. szelvény. Összesítő ásatási alaprajz. 7–8.: műhelygödrök, 13–14.: nagy, mély gödrök, 230–1241; 27.: városfal, 1480; 30.: pincefal, beásás, 17–20. század; a: faszenes tűzhelyek alja, b: égett kemencefal, c: kifolyónyílás, d: hamus, faszenes járósínt, e: árok, cölöplyukak, 1230–1241

13. kép Budapest V., Károly körút 28–30. VII. szelvény. 13. gödör. Kutatóárok, a: faszén, tűzhely, b: patics, c: homok, d: homok, patics, e: faszenes, kormos patics, f: sárga agyag, g: tört kövek, 1230–1241

14. kép Budapest V., Károly körút 28–30. VII. szelvény. 7. 8. műhelygödör, 13. 14. gödör, 1230–1241; 27.: városfal, 1480; 30.: pin-cefal, 1899

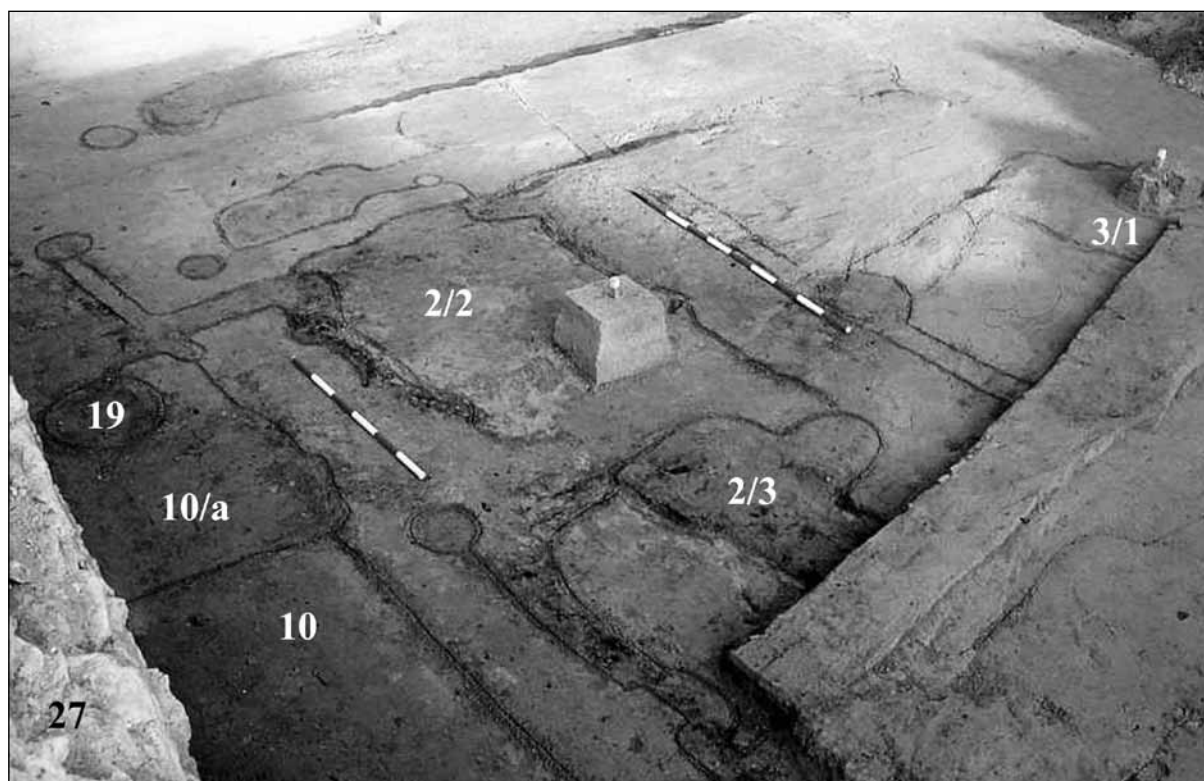
15. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 17. gödör, 5. műhelygödör; 1 tűzhely, 1230–1241

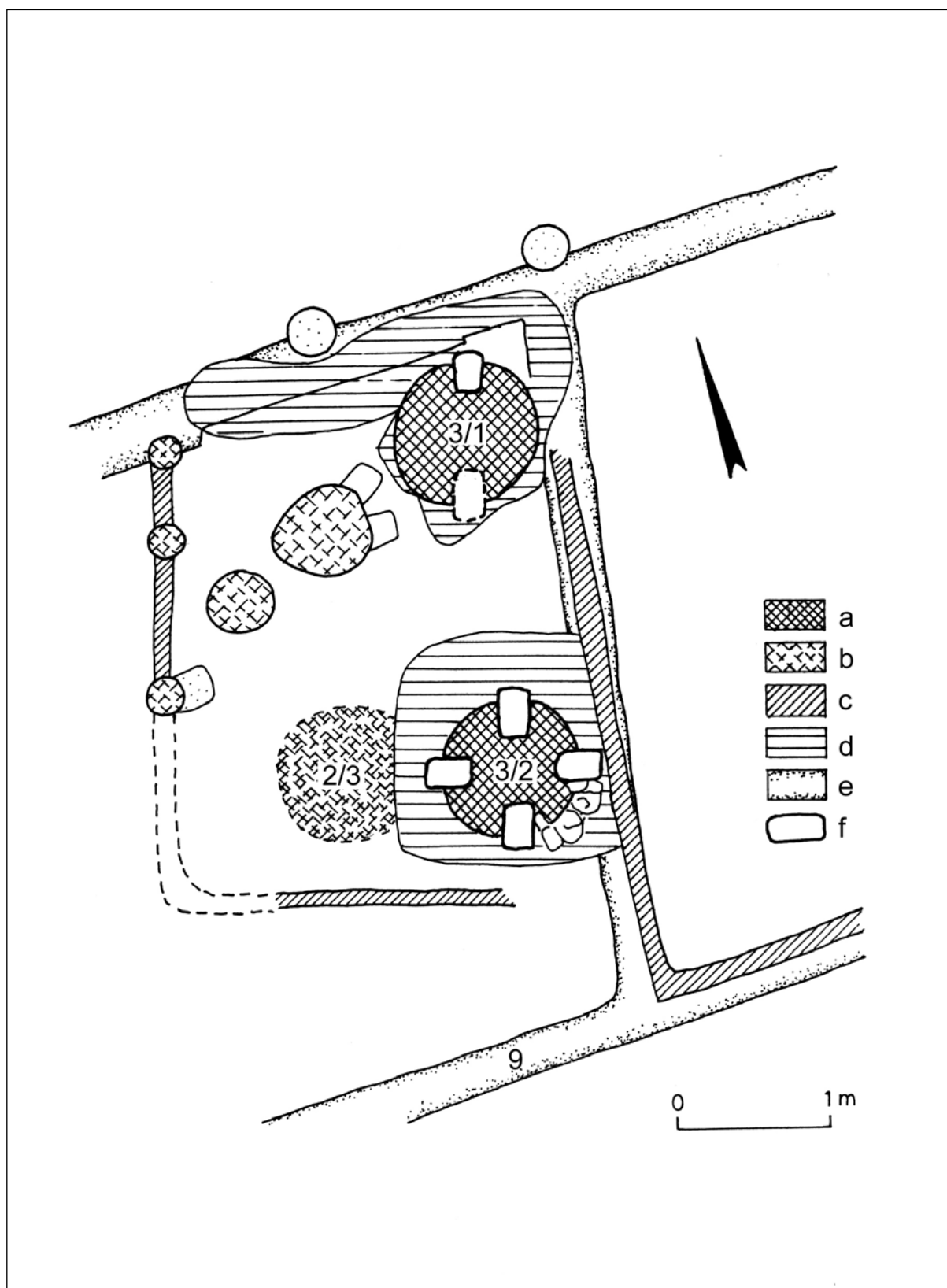
16. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 9. csűr, 12–13. század; 1–5. műhelygödör, 10–11. 18. gödör, 1230–1241; 26.: házfal, 13. század 2. fele; 27.: városfal, 1480

17. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 1. műhelygödör: 2. 3. tűzhely, 1230–1241

18. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 10. 10/a. 19. gödör, 2. műhelygödör: 2. 3. tűzhely; 3. műhelygödör: 1 tűzhely, 1230–1241

19. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 3. műhelygödör: 1–2. tűzhely, 2. műhelygödör: 3. tűzhely; a: faszén, tűzhely, b: patics, tűzhely, c: kerítés, d: sárga agyag, e: 9. csűr falhelye, f: kő, 1230–1241

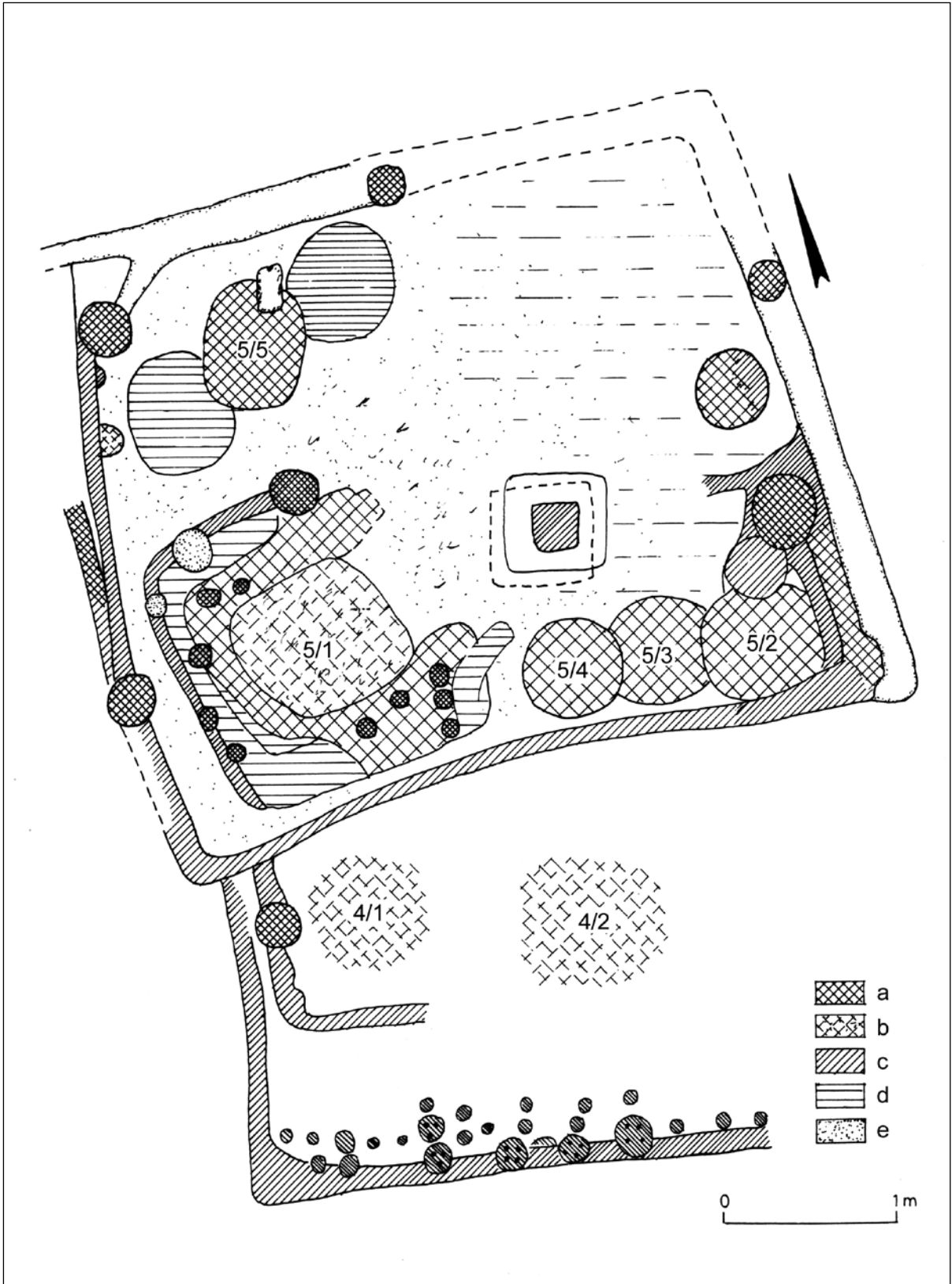
20. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény: 3. műhelygödör: 1. tűzhely, 1230–1241

21. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 3. 4. 5. műhelygödör feltárás közben, 1230–1241

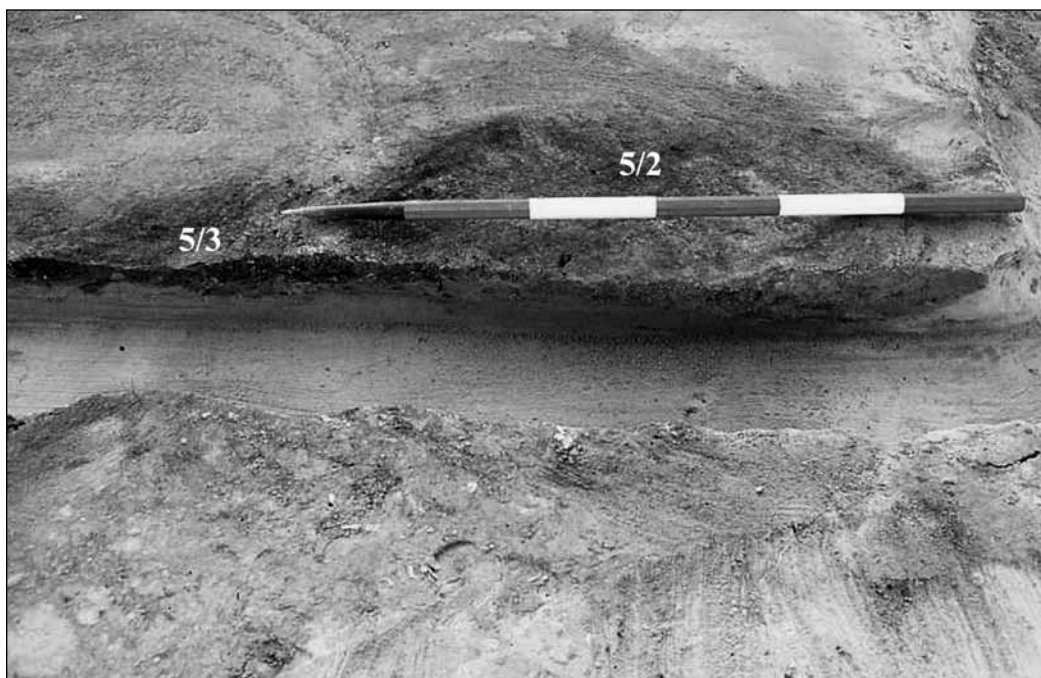
22. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. A 4. 5. műhelygödrök kerítésfala, 1230–1241

23. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 4. műhelygödör: 1–2. tűzhelyek; 5. műhelygödör: 1–5. tűzhelyek; a: faszén, b: tűzhely patics maradványai, c: elszenesedett deszka falak, d: sárga agyag, e: faszenes, sárga agyag padló, 1230–1241

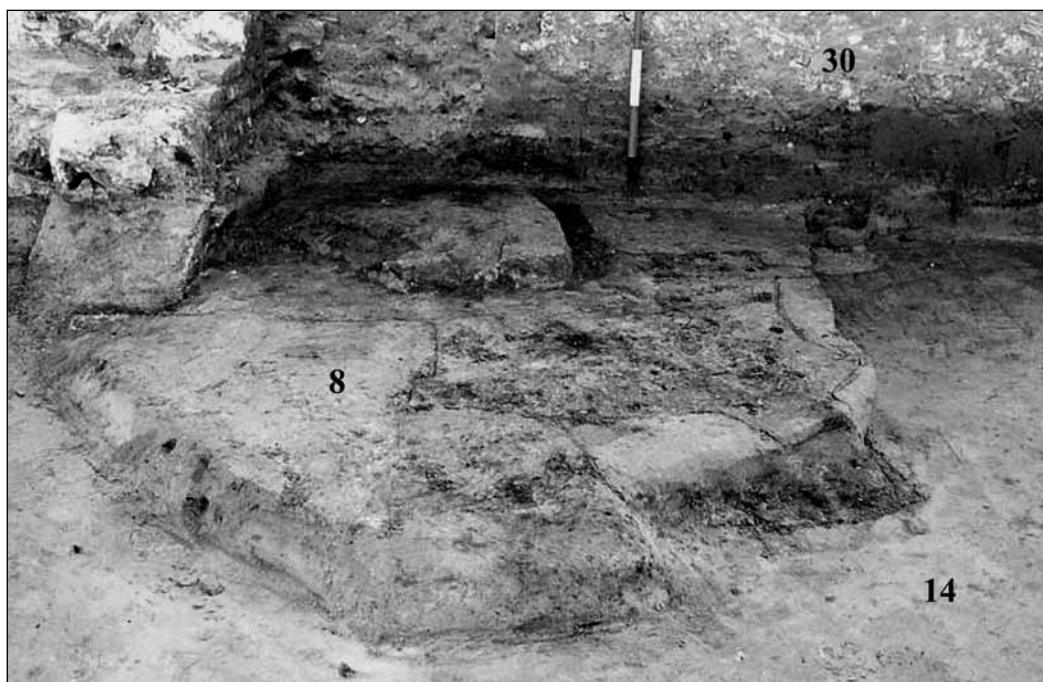
24. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 1–4. műhelygödör, 5. műhelygödör: 1. 2. 5. tűzhely feltja, 1230–1241

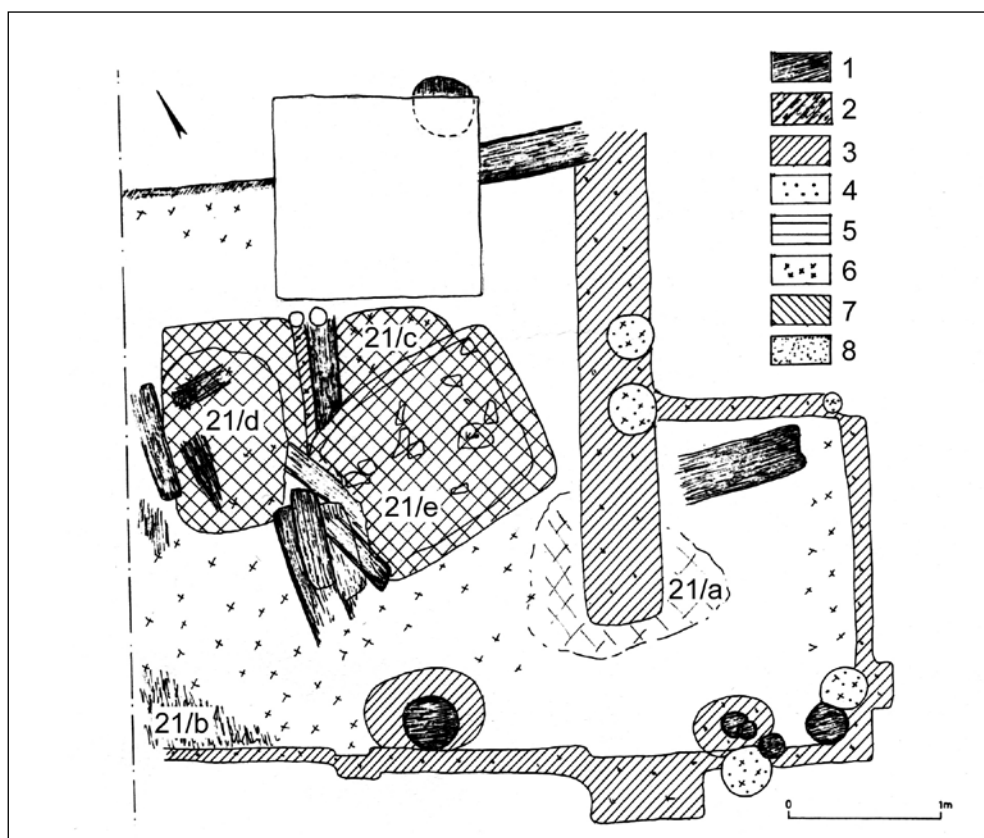
25. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 5. műhelygödör: 2–3. tűzhely, 1230–1241

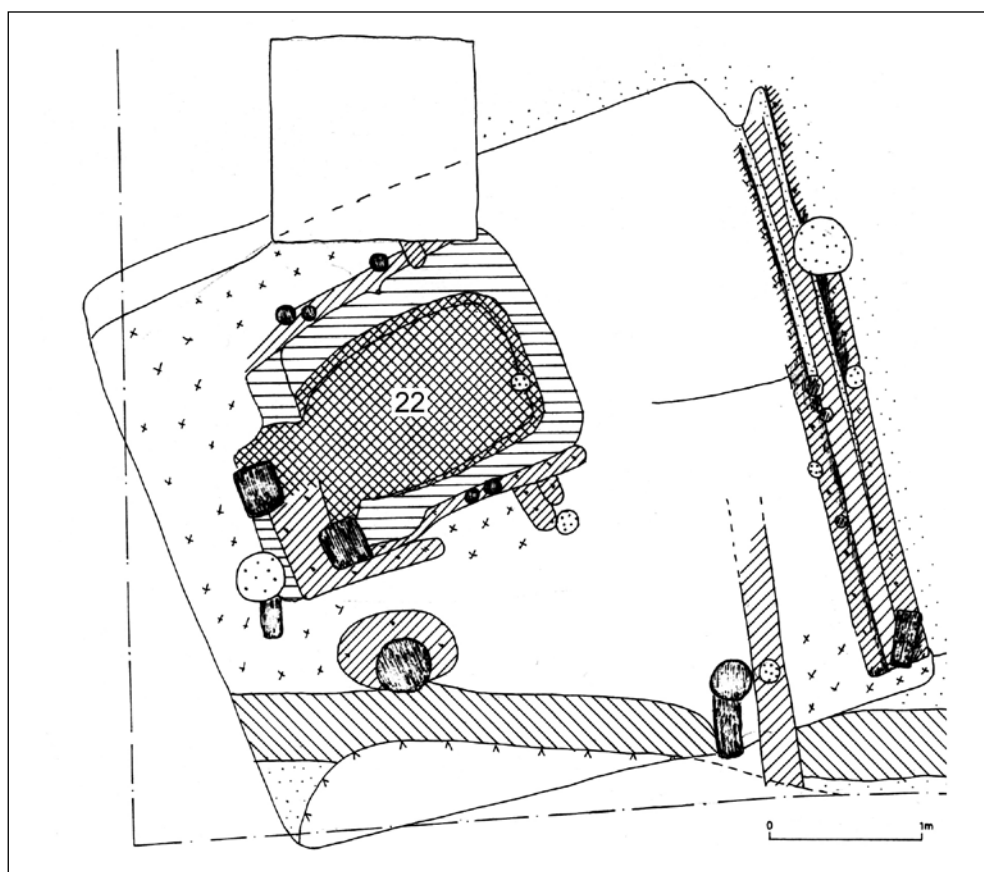
26. kép Budapest V., Károly körút 28–30. VII. szelvény. 7. 8. műhelygödör, 13. 14. gödör, 1230–1241; 27.: városfal, 1480; 30.: gödör, 19. század

27. kép Budapest V., Károly körút 28–30. VII. szelvény. 8. műhelygödör, 14. gödör, 1230–1241; 30.: pincefal, 1899

28. kép Budapest V.,
Károly körút 28-30.
32. szelvény.
21. kovácsműhely:
a-e: tűzhelyek;
1: faszén,
2: faszenes patics,
3: agyagfal helye,
4: homok,
5: agyag fal,
6: paticstörmelék,
13. század;
7: falhely, 15-16.
század;
8: bolygatatlan
homok

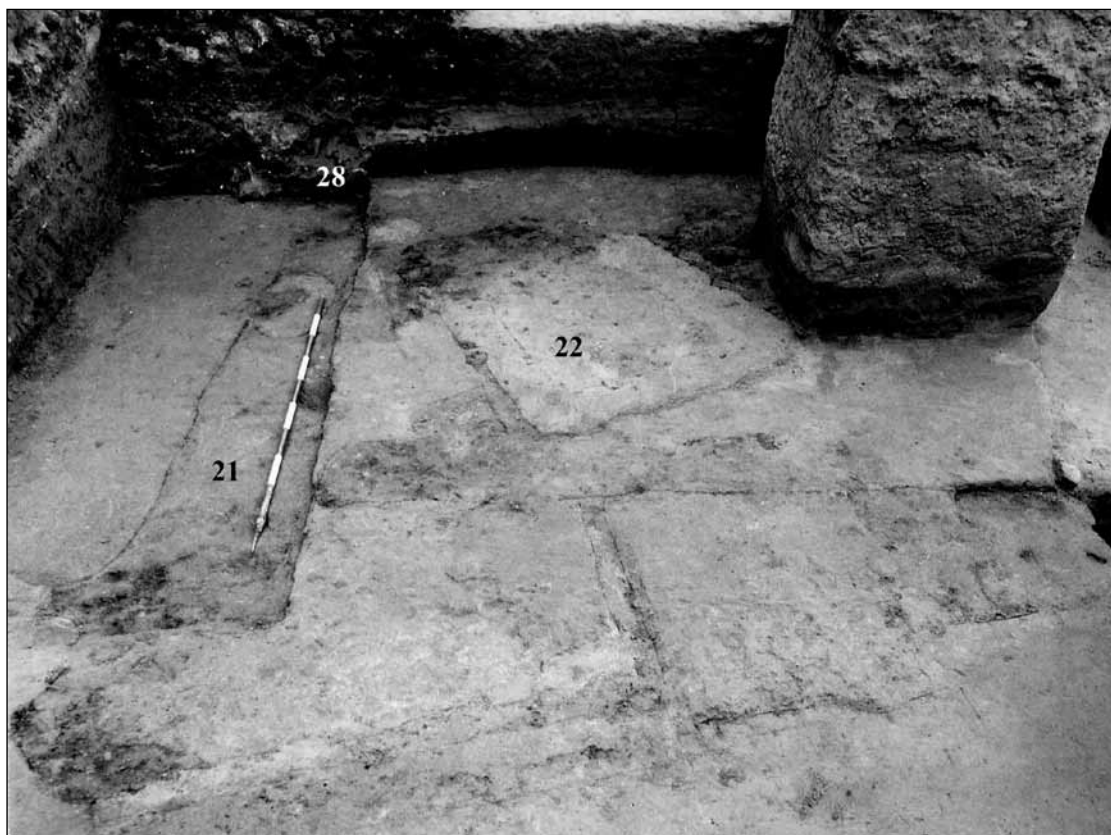
29. kép Budapest V.,
Károly körút 28-30.
32. szelvény.
22. kovácsműhely,
13. század;
1-8: mint a 28. kép
mellett

30. kép Budapest V., Károly körút
28–30. 32. szelvény. 21–22.: kovács-
műhely déli oldala, 13. század közepe;
28.: házfal, 15–16. század; 30.: házfal,
17–18. század

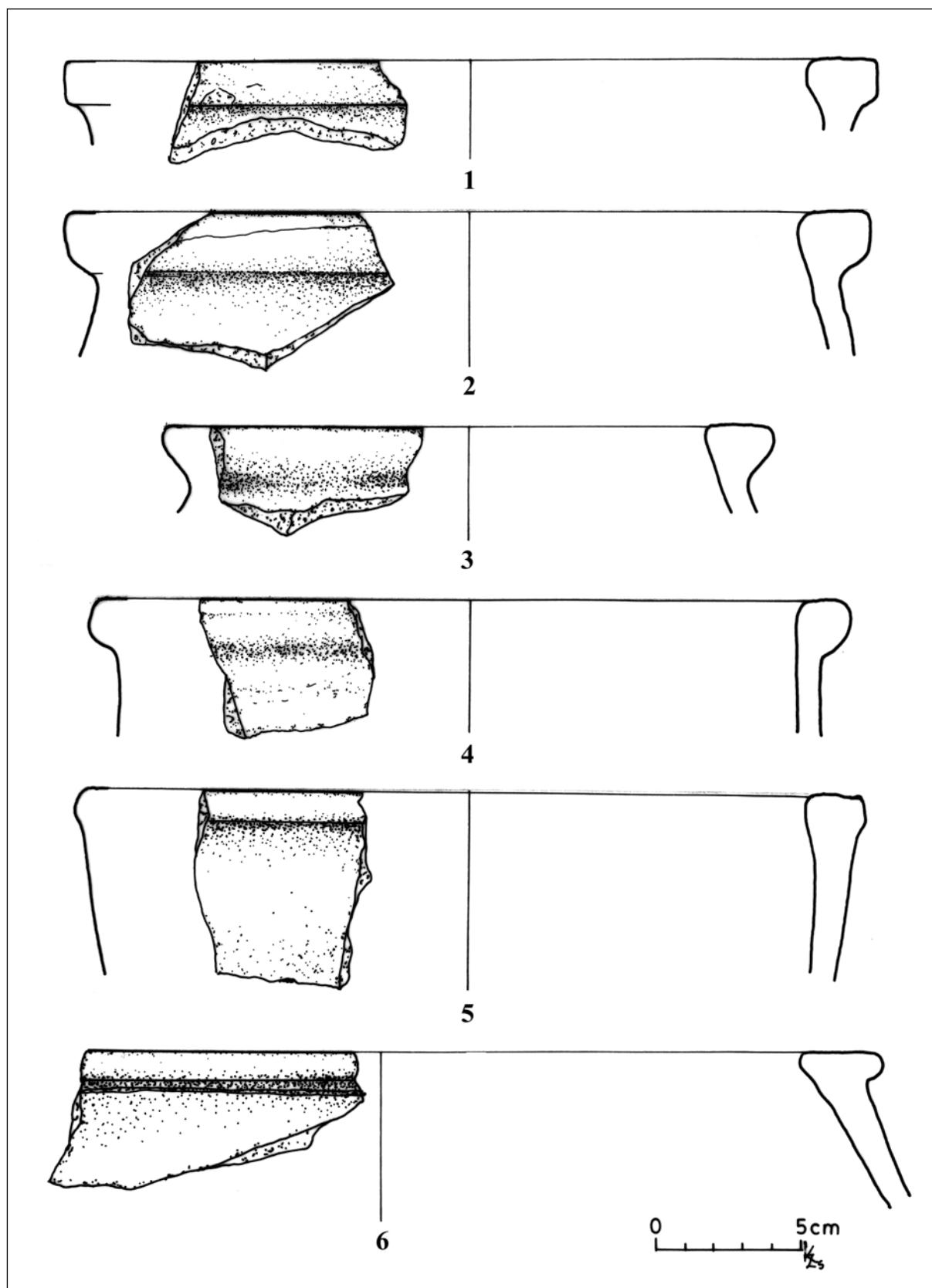
31. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 32. szelvény. 21 kovácsműhely: faszénréteg a műhely K-i felében, 1230–1241;
22. kovácsműhely részlete, 13. század; 28.: házfal, 15. század; 30.: házfal, 17–18. század

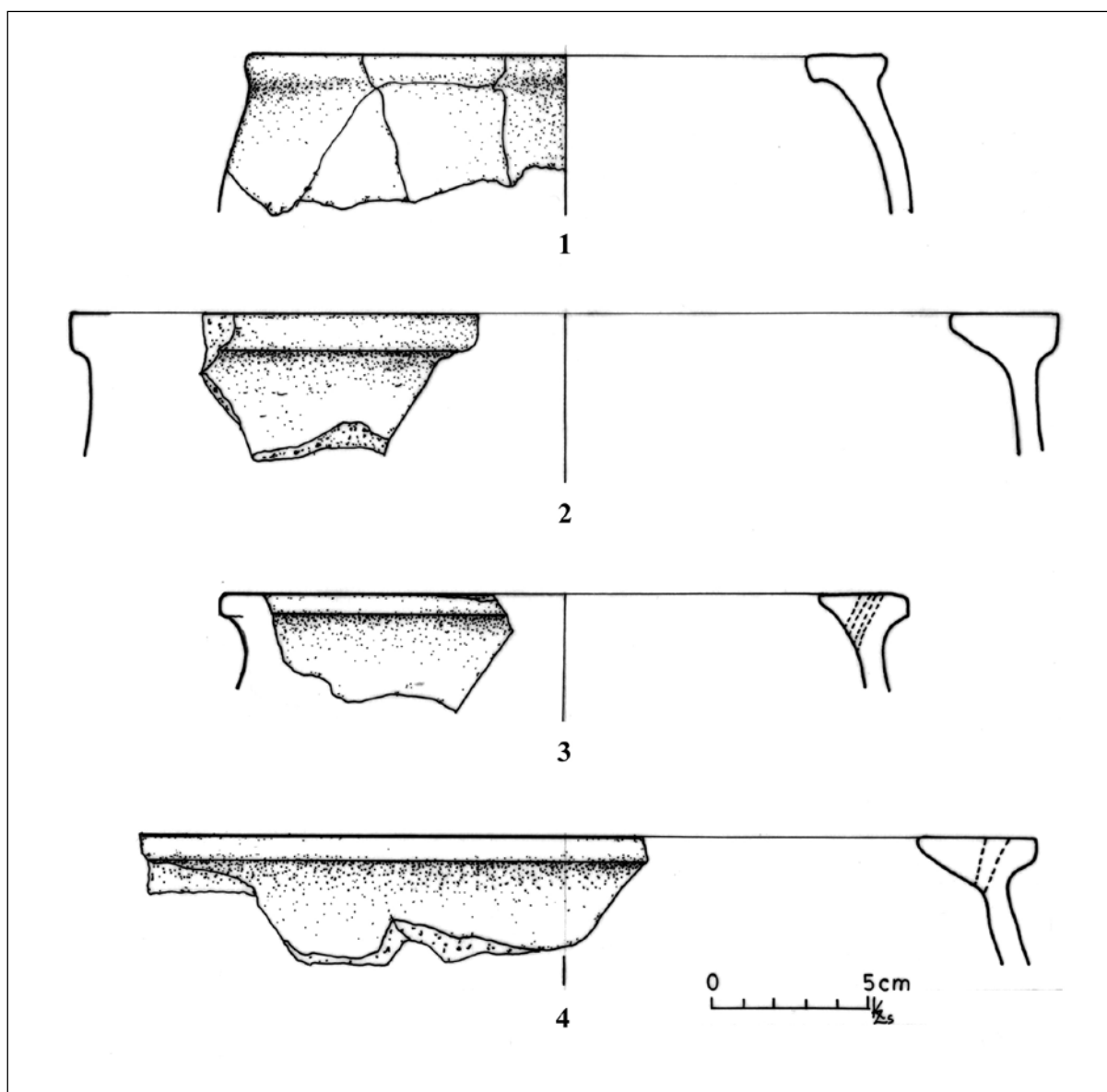
32. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 32. szelvény. 21. műhely déli oldala, 1230–1241; 22. műhely: tűzhely, 1242–1250; 28.: házfal, 15. század

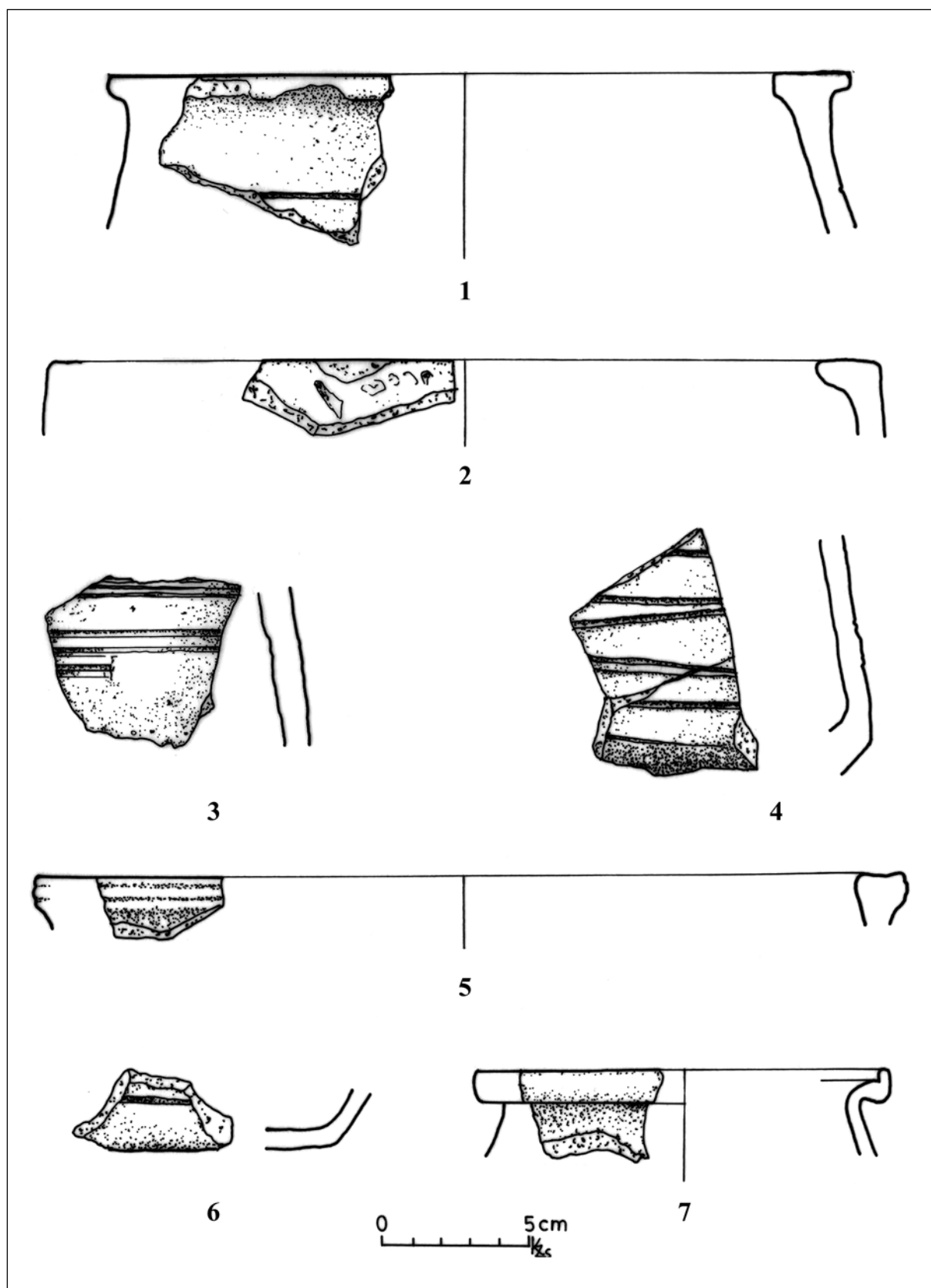
33. kép Budapest V., Károly körút 28–30. IV. szelvény. 24. tűzhely, 26: árok, 1242–1250

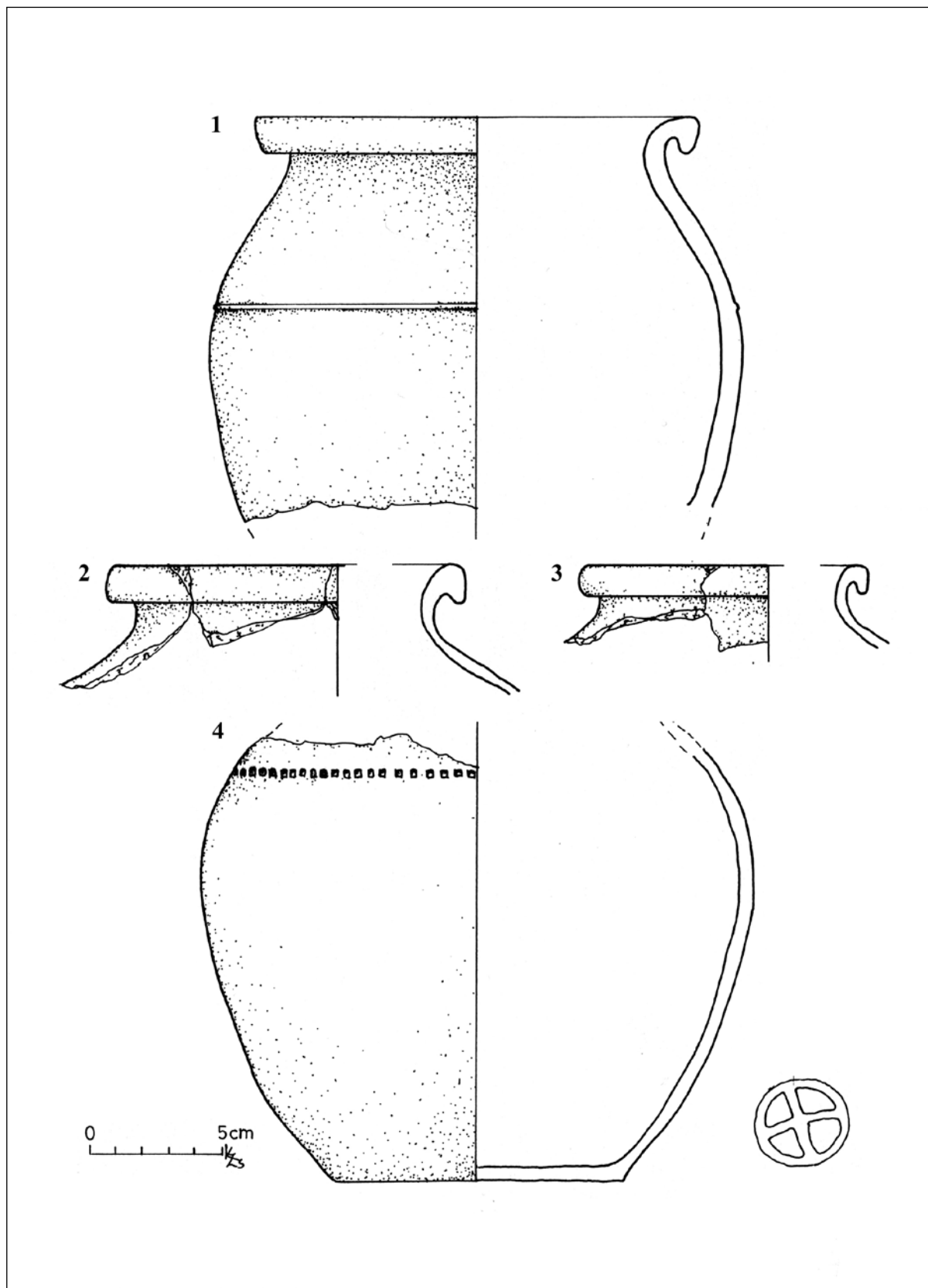
34. kép Budapest V., Károly körút 28–30. Cserépüst töredékek. 1–2. 4–5: I. csoport; 3. 6: II. csoport, 1230 körül

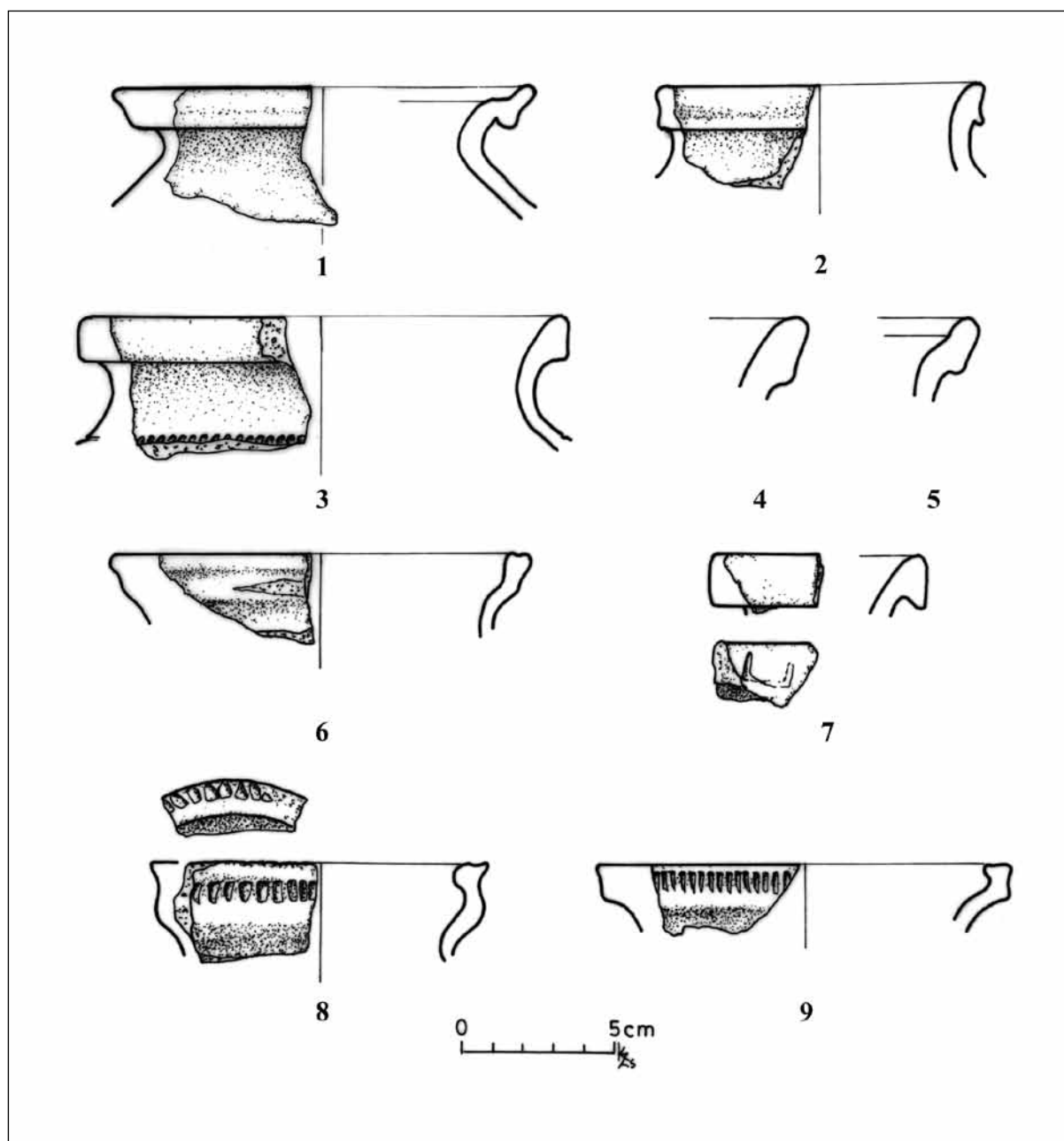
35. kép Budapest V., Károly körút 28–30. Cserépüst töredékek. 1–4. III. csoport, 1230 körül

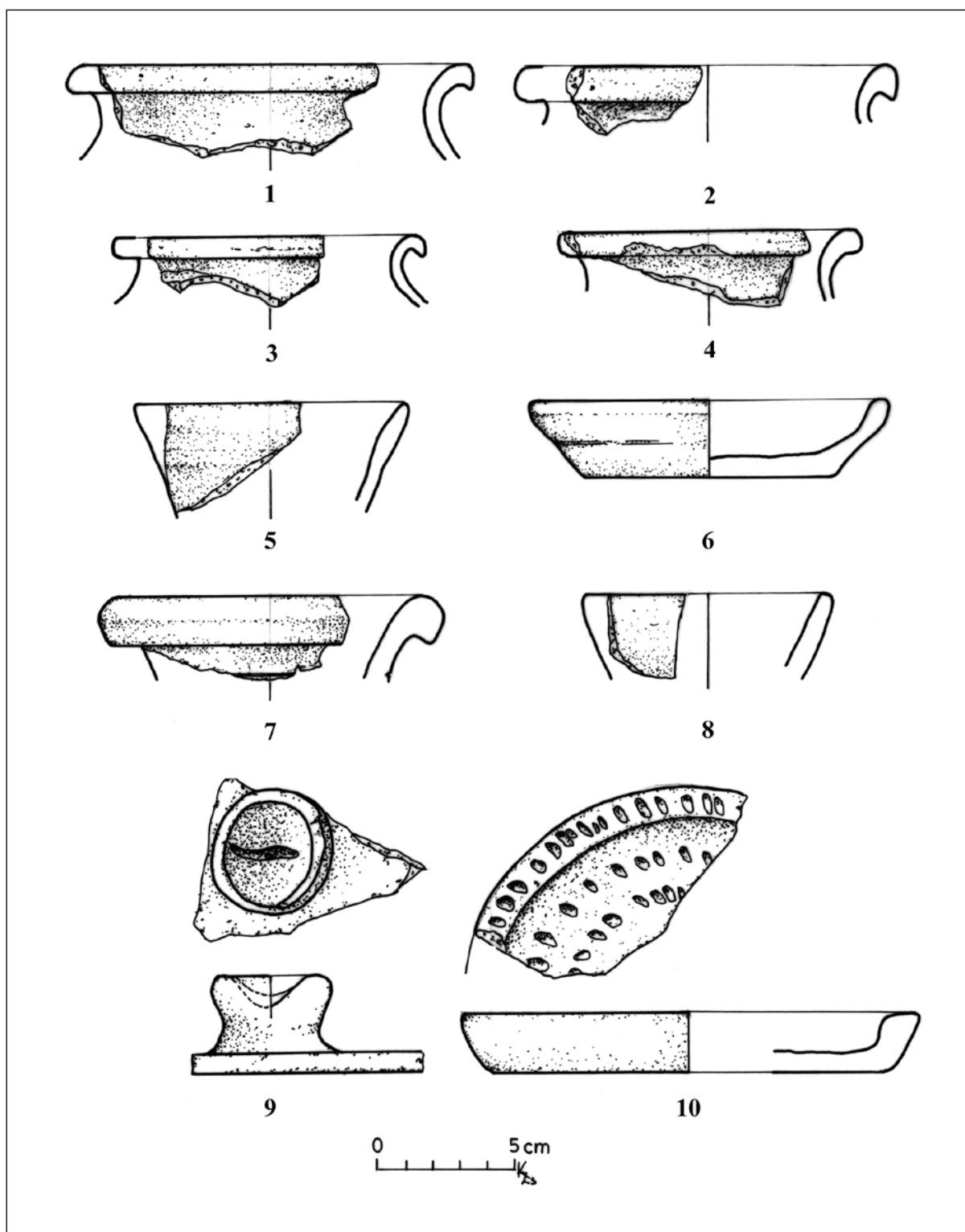
36. kép Budapest V., Károly körút 28–30. Cserépüst töredékek. 2: III. csoport; 1. 3–7: IV. csoport, 1230 körül

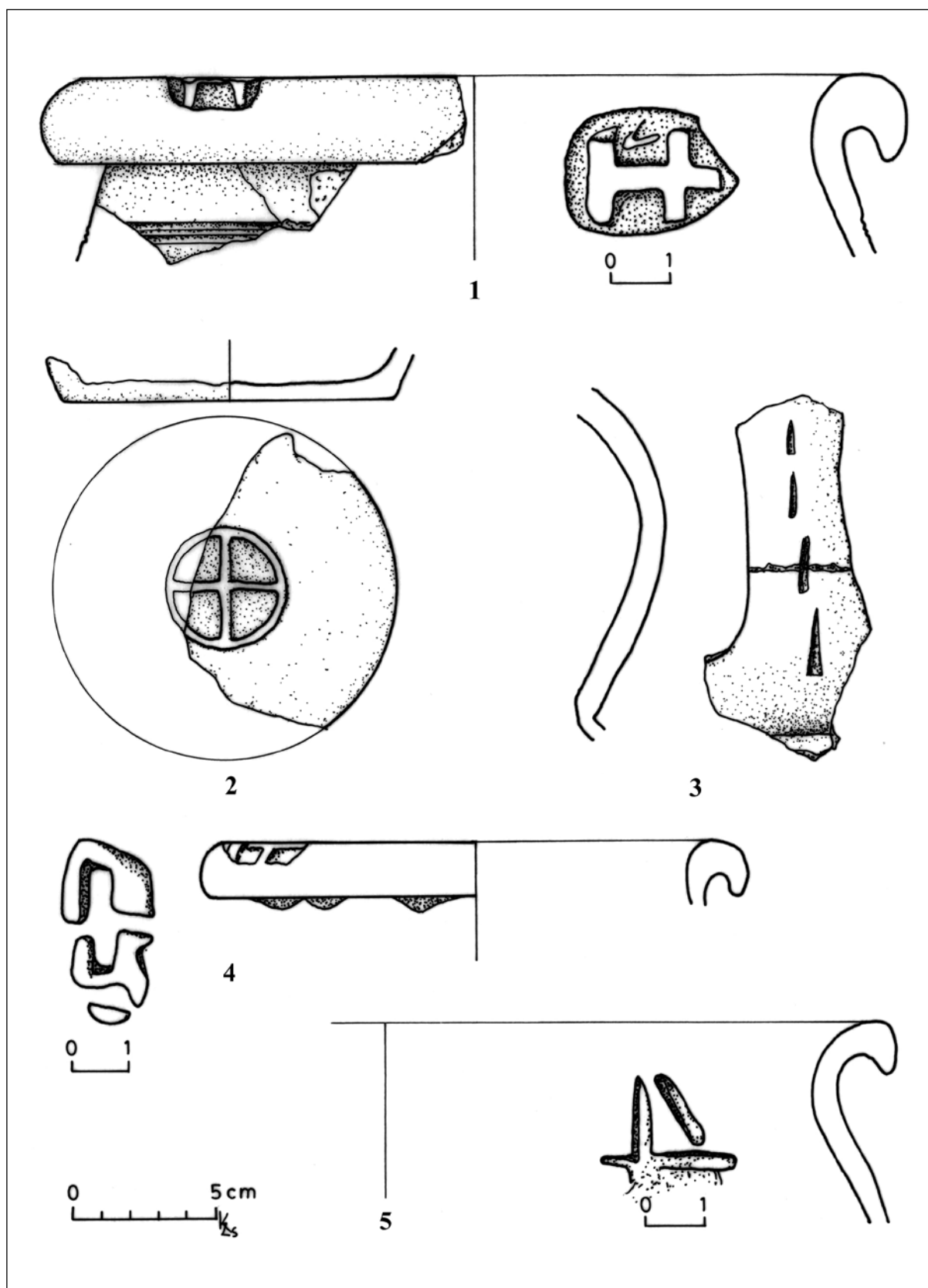
37. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1–3: ausztriai fazéktöredékek; 4: fazék, 1230 körül

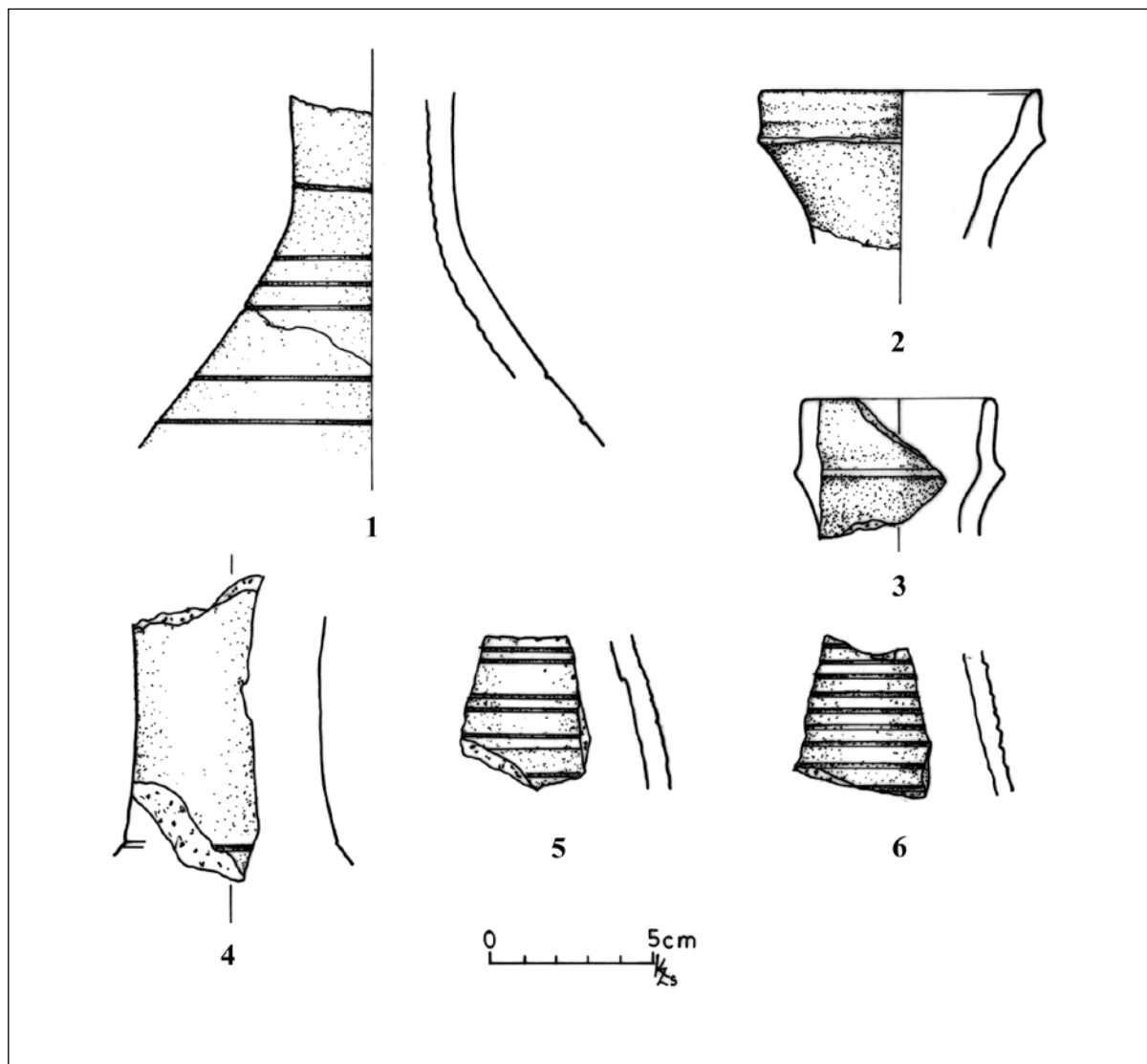
38. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1–9: ausztriai edénytöredékek, 1230 körül

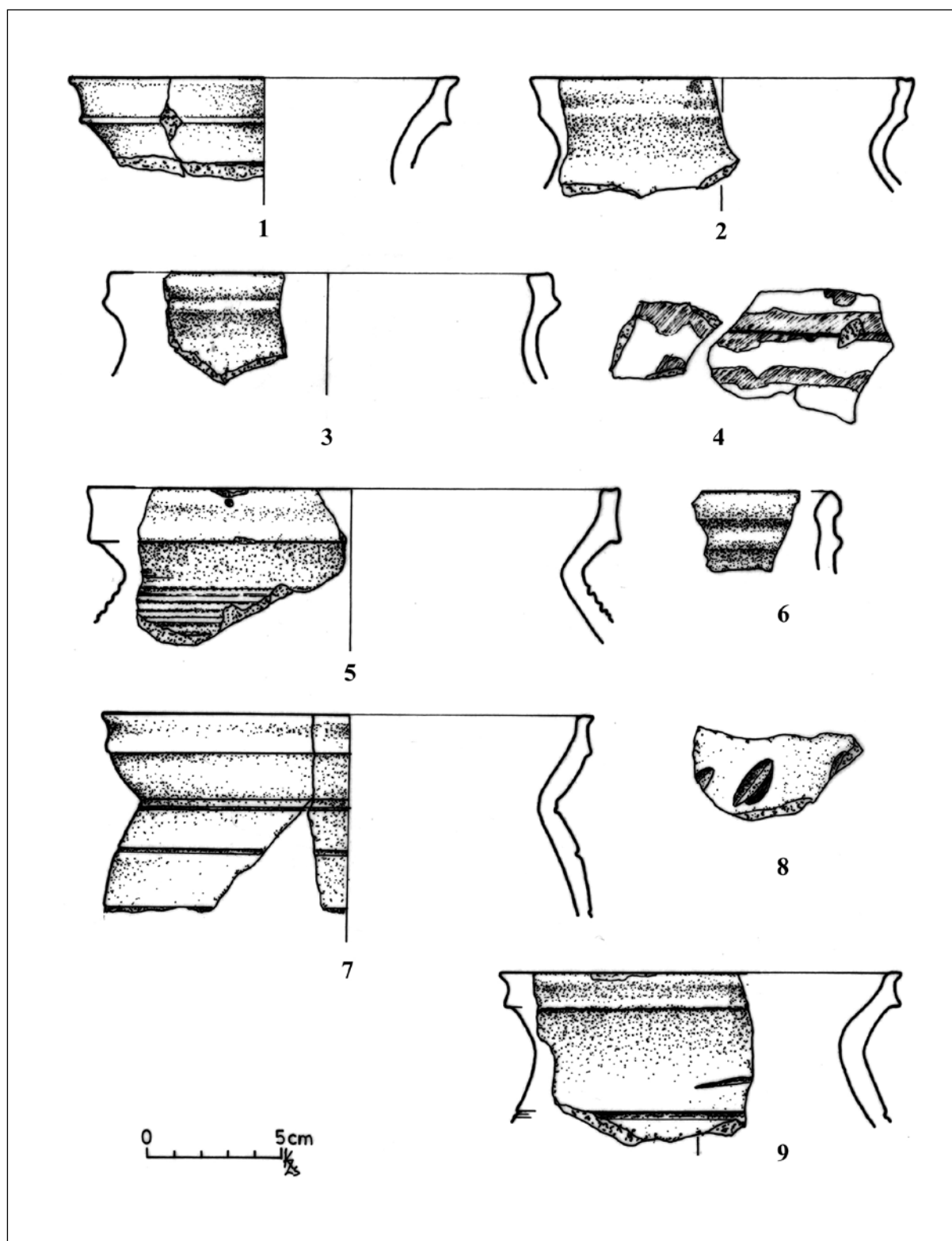
39. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1–10: ausztriai edénytöredékek, 1230 körül

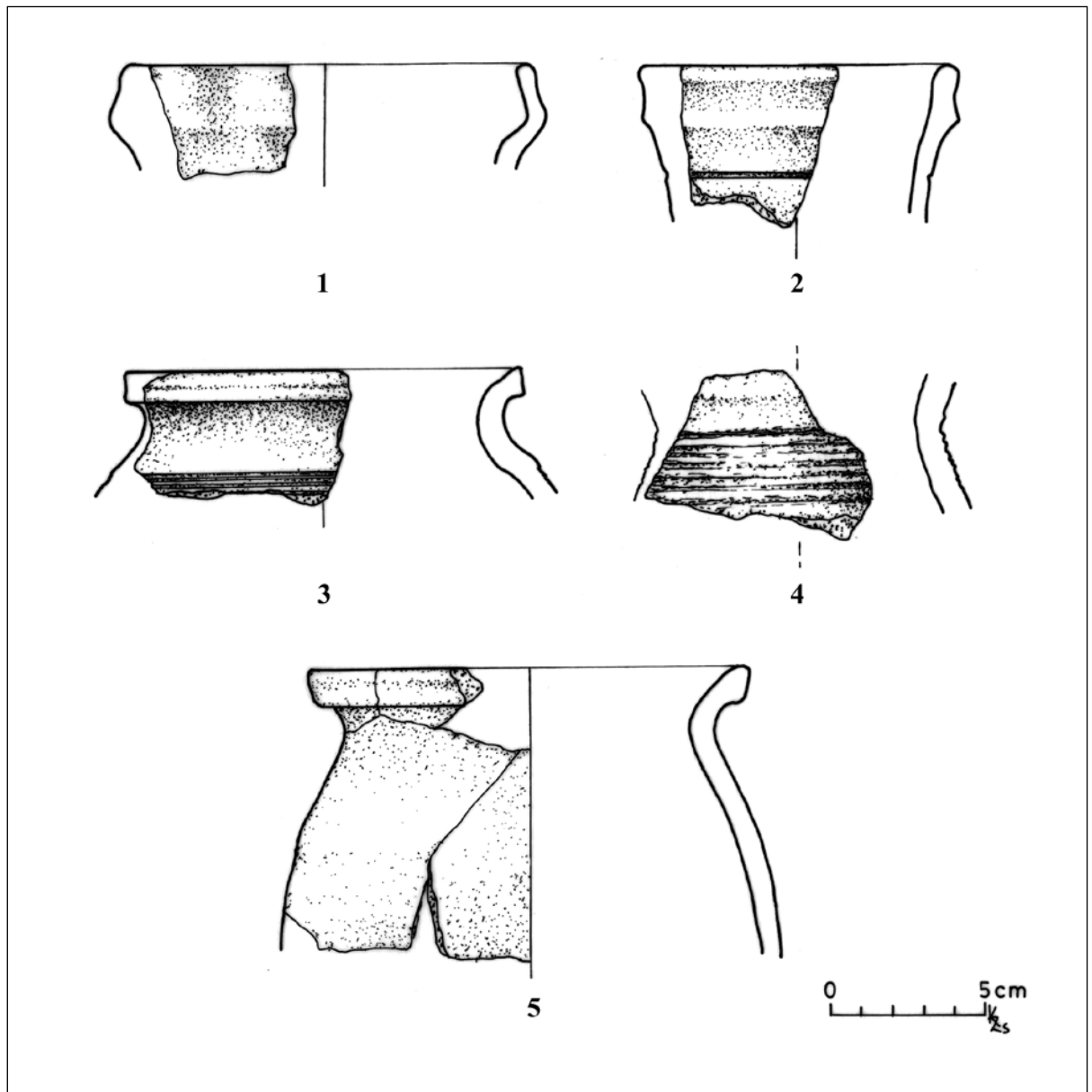
40. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1–5: ausztriai edénytöredékek, 1230 körül

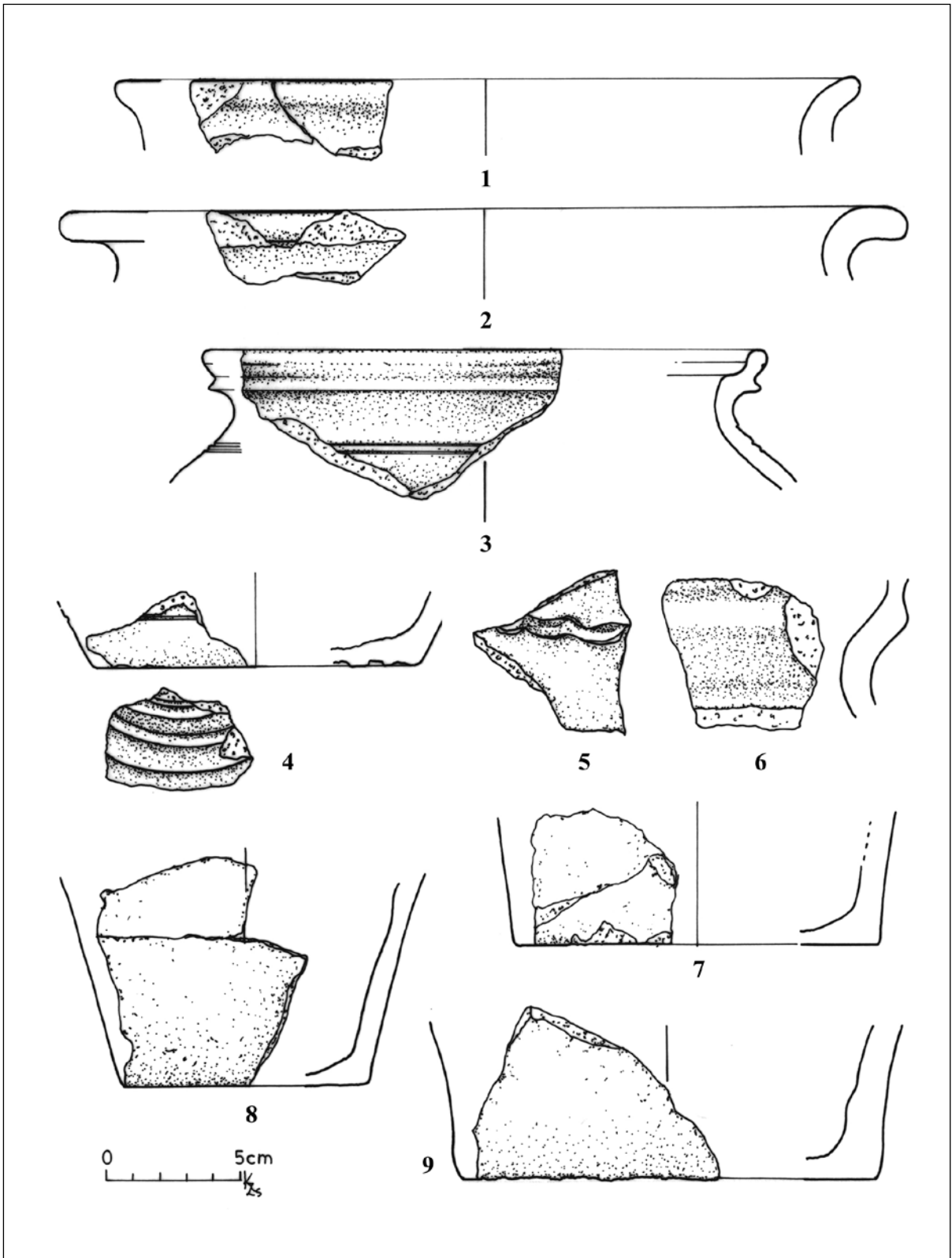
41. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1–6: fehér palackok töredékei, 1230 körül

42. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1. 3. 6. 8: fehér edények töredékei; 2. 4–5. 7. 9: szürke edények töredékei, 1230 körül

43. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1–2: vörös edények töredékei; 3–5: fekete edények töredékei, 1230 körül

44. kép Budapest V., Károly körút 28–30. 1–6: barna edények töredékei; 7–9: olvasztó téglék töredékei, 1230 körül

VÖRÖS ISTVÁN

A PESTI 13. SZÁZADI FÉMFELDOLGOZÓ MŰHELY ÁLLATCSONT LELETEI

A Városháza É-i udvarában – közel K-Ny-i irányban – húzódó városfal külső, É-i oldalán (Budapest, V. Károly krt. 28–30.) 1996–97-ben IRÁSNÉ MELIS Katalin (BTM) végzett régészeti feltárást. Az egymás mellett levő IV. és VII. blokk É-i felében Árpád-kori épületek, ipari létesítmények maradványai, és régészeti leletei kerültek elő, amelyek a 13. illetve, a 15. századra keltezhetők (IRÁSNÉ MELIS 2002). Az ásatás során kevés számú állatcsont maradvány is került elő (1118 db, 1. tábl.). A kis területen zsúfoltan egymás mellé, vagy egymásra épültek az objektumok. A változó vastagságú feltöltés-bontási rétegekben az állatcsont leletek összetétele „csak jelzésértékű.” A természetes állatcsont felhalmozódást a többszörös

planírozás – építkezés jelentősen befolyásolhatta. Ezért a csontok darabszáma lényegesen kevesebb a természetes akkumulálódás mennyiségénél. Az állatcsont maradványok rendkívül töredékesek. Az állatcsontokat DUERST-féle (1930) módszerrel mértem el. Embercsont került elő a 21. gödör (1241 előtt) és a 13. századi ház betöltéséből.

Az ásatás feltárástörténetét és a régészeti leletanyag ismertetését IRÁSNÉ MELIS Katalin közli ugyanezen kötetben.

A városfal külső részén, a fémfeldolgozó műhely területén a következő objektumokból kerültek elő állatcsont maradványok (2. tábl.):

1220-as évek	IV. blokk, 18. gödör	
1241 előtt	csűr, VII. blokk	
	féműhely, műhelygödrök:	IV. blokk 4. göd. alatt, 5. kemence szintje, 6. göd. fölött, 7. göd.
	műhelygödrök előtti időszak:	IV. blokk 12. nagy göd., 15. hamus göd., 16. hamus göd., 19. göd., 20. göd., 21. göd.
1242	műhelygödör, 3. kemence:	VII. blokk 13. nagy göd.
1242 után	műhelygödrök fölött:	IV. blokk 4., 5. göd.
		IV. blokk, 1., 2–3., 2–4–5. gödrök, VII. blokk, homokos felület,
13. század vége	13. századi ház, homokos betöltés, kemence, kemence melletti árok	II. és IV. blokk
15. század	VII. blokk, a városfal építése előtti réteg	

A fémfeldolgozó műhely területéről begyűjtött 1118 db állatcsont 91,5%-a a 13. századra (1023 db), és 8,5%-a a 15. századra (95 db) keltezhető. A 13. századi állatcsont megoszlása: 44,6% (498 db) az 1241 előtti, 6,7%-a (75 db) 1242-re, és 40,2%-a (450 db) az 1242 utáni időszakra tehető.

Az ásatás során kilenc háziállat: a szarvasmarha (*Bos taurus* L. 1758), a juh (*Ovis aries* L. 1758), a kecske (*Capra hircus* L. 1758), a sertés (*Sus domesticus* Erxl. 1777), a ló (*Equus caballus* L. 1758), a kutya (*Canis familiaris* L. 1758), a macska (*Felis catus* L. 1758), a házityúk (*Gallus domesticus* L. 1758), és a házilúd (*Anser domesticus* L. 1758), a vademlősök közül a gímszarvas (*Cervus elaphus* L. 1758.) és a vaddisznó (*Sus*

scrofa L. 1758.), továbbá madár (*Aves* sp. indet), béka (*Ranidae* indet), és hal (*Pisces* sp. indet) maradványai kerültek elő (1. tábl.).

Az állatcsontok fajmegoszlására jellemző, hogy abszolút domináns a házi-emplősök gyakorisága 94,5% (1057 db). A 13. századi házi-emplősök 92,0%-a az un. gazdasági haszonállat a szarvasmarha, a juh, kecske és a sertés, mindössze 8,0%-a a ló, kutya és a macska maradványa. A baromfiak közül a házityúk 6 db, a házi lúd 1 db csontlelettel, a gímszarvas 2 db, a vaddisznó 1 db maradvánnyal van képviselve. Viszonylag magasabb gyakorisággal szerepelnek a vadmadarak és a halak (1. tábl.).

Az állatcsontok topográfiai megoszlása szélsőségesen változó (2. tábl.): 3 objektumban 121–185 db (5., 15. göd., 13. szd-i ház), 6 objektumban 53–77 db, 9 objektumban 15–36 db és 2 objektumban 5–6 db (12. göd., csűr).

1–2. táblázat

SZARVASMARHA – 585 db (13. század 519 db)
A szarvasmarha szarvcsapok rövid kicsik és vékonyfalú szélesek voltak. Egyetlen ép hosszúcsont nem került elő. Az 53 mérhető szarvasmarhacsont közül 40 tehén és 13 bika maradványa volt (3. tábl.). A szarvasmarha két neme méret alapján jól elkülönül egymástól.

Szarvasmarha csontméretek megoszlása (mm)

CSONTMÉRET	TEHÉN			BIKA		
	DB	ÁTLAG	MIN.–MAX.	DB	ÁTLAG	MIN.–MAX.
rad. prox. sz.				1		83
mc. prox. sz.	1		42	1		60
dist.	2		52–56			
tib. dist. sz.	1		53			
mt. prox. sz.	4	40,75	38–41	2		46
dist. sz.	2		44–48	2		52–56
astragalus hossz	4	55,75	50–59	2		65
calcaneus hossz	2		115–117			
ph.I. hossz	16	48,5	45–51,5	4	54,0	53–54
ph.II. hossz	6	33,0	28–36	1		40

A 13. és a 15. gödörből humerus és femur diaphysiséből (53., 80., 127 mm hosszú), vágott “velőscsont” darabok kerültek elő, belső oldalukon vágásnyomok találhatók. A koponyákat hosszában és keresztben is több apró darabokra hasították szét. A nyak-, hát-, ágyékcsigolyákat és a keresztcsontokat szintén hosszában hasították, a tövisnyúlványokat pedig levágták. A bordák egy részén vágásnyomok vannak. Az alsó állkapocsban rendellenes premolaris, illetve csúcsosan kopott molarisok fordulnak elő. Egy keresztcsont craniális ízületi felülete „márványosan” kopott. Egy ph.I. felületén öregkori exostosis található.

A 13. században a szarvasmarha állomány fajtában és méretben is változatlan maradt.

JUH – 199 db (13. század 286 db)
Az egyetlen szarvcsap egy kos nagyméretű csigas szarvcsapja (13. szd-i házból). A juhcsontok között csak 4 db ép hosszúcsont fordult elő. A 26 db mérhető csontok közül 24 db nőstényé és csak 2 db volt kosé (3. tábl.). A kisszámú nőstény csont, és a TEICHERT (1975) módszerrel számított marmagasság méreteiből

megállapítható, hogy a juhállomány kistestű állatok alkották. A 7 nőstény marmagassági átlaga 62,42 cm, (57,6–68,0). Egy kos radius prox. epiph. sz. 32 mm.

Nőstény juhok csontméretei (mm) és marmagasságok (cm)

CSONTMÉRET (MM)				MARMAGASSÁG (CM)
	DB	ÁTLAG	MIN.–MAX.	MIN.–MAX.
rad. hossz	2		146–155	58,7–62,3
prox. sz.	4	29,75	28–30	
diaph. sz.	3	16,67	16–17	
dist. sz.	2		28–30	
mc. hossz	1		120	58,6
prox. sz.	3	22,67	21–24	
diaph. sz.	3	13,17	13–13,5	
dist. sz.	1		23,5	
tib. dist. sz.	6	26,34	24–28	
mt. hossz	1		127	57,6
prox. sz.	3	20,0		
diaph. sz.	3	12,34	12–13	
dist. sz	2		25–26	
astragalus h.	2		28,5–30	64,6–68,0
calcaneus	1		59	67,2

A juhok bontása hasonló volt a szarvasmarháéhoz: a nyak- hát és az ágyékcsigolyákat hosszában hasították szét, a tövisnyúlványokat szintén levágták. A juhok között több fiatal egyed található. Időskori hullámos fogkopás is előfordul. Egy ulna dist. végét megfaragták

KECSKE – 8 db (13. század 6 db)
A kecskemaradványok közül a szarvcsapok és a metapodiumok jól meghatározható leletek, a csontanyagban 3 mc. és egy mt. volt mérhető (3. tábl.). Egy mc. hossza 206 mm, a hossz méretéből Schramm módszerrel (1967) számított marmagasság 60,9 cm, kistestű állatból származik. A 3 mc. prox. epiph. sz. átlaga 23,34 mm (23–24), a diaph. sz. átlaga 16,3 mm (14–18).

SERTÉS – 79 db (13. század 71 db)
A sertéscsontok között feltűnően sok a széthasított fej (koponya és állkapocs) töredéke. A postcraniális csontokat pedig 5 db kivételével kis darabokra aprították. A hum. dist. és a rad. prox. sz., valamint a 3 tib. dist. sz. (átlag 29,67 mm, 28–31) méretei alapján nőstény állaté. Egy kan sertés astragalus-ának hossz méretéből Teichert módszerrel (1969) számított marmagassága 78,7 cm (3. tábl.).

LÓ – 71 db (13. század 68 db)
A feltárt területen igen sok a csigolya, részben összefüggő csigolyasorok, csigolya-keresztcsont

és medence töredékek. Ezek a testrészek, valamint a fogak, carpus/tarsus csontok ujjcsontok egyértelműen „mészárszéki” állatmaradványok. A fogak microdontok. Egy mc hossz méretéből Vitt módszerrel (1952) számított marmagassági érték 145,6 cm, magas nyerges ló csontja. A mérhető lócsontok alacsony-közepes testmagasságú egyedektől származnak (3. tábl.). Egy hátcsigolya alsó peremén és egy ph. I. diaph. oldalain kezdődő exostosis alakult ki. Egy jobb oldali medencecsont belső felületén 33×20 mm-es folytonossági hiány (beszakadt lyuk) található, ami az állat bontásakor keletkezett, és valószínűleg egy fokostól származhatott.

KUTYA – 14 db (mind 13. századi)

A kutyamaradványok több mint a fele csigolya és medencecsont töredéke. A szétvágott, szétbomlott kutyatetemek 8 helyen kerültek elő. A jobb oldali hum. dist. mérete alapján egy alacsony kutya maradványa (3. tábl.). Egy bal oldali medencecsont felső peremén exostosis alakult ki.

MACSKA – 1 db (13. század)

Az egyetlen macskacsont egy bal oldali tibia, hosszából Koudelka módszerrel (1886) számított marmagassági érték 22,3 cm (3. tábl.).

BAROMFIK

A házityúk 6 csontja közül 5 kakas és egy kappan maradványa (3. tábl.). A házi lúd jelenlétét egy radius töredéke igazolja.

A vadászat eredményességét egy gímszarvas bika 1242 előtti (ph.I. 3. tábl., VÖRÖS 1975), és egy nőstény vaddisznó 1242 utáni időszak (hum. dist. , 3. tábl.) csontja bizonyítja. Víz közelségét jelzi a béka és a halmaradványok jelenléte.

A középkori fémfeldolgozó műhely területén a háziállat állomány minőségi és mennyiségi összetétele a 13. század folyamán nem változott. Az állatcsont anyag másodlagos, harmadlagos felhalmozódása szempontjából érdemes megjegyezni, hogy a tatárjárást követő újjáépítéskor a több (13 topográfiai) helyen elbontott, 1242 előtti objektumokban 498 db állatcsont maradt meg. Az 1242 utáni időszak kevesebb (5 topográfiai) helyén 340 db, majd a 13. század végi ház betöltésében 185 db állatcsont akkumulálódott (2. tábl.). A 13. század második felében fele annyi helyen – ha minimálisan is, de – több állatcsont töredék halmozódott fel, mint a megelőző időszak összes helyén. Az Árpád-kori vadászatok két fővadjának, a gímszarvas bika és vaddisznó elejtéséhez tökéletes fegyverzetre és vadászati ismeretekre volt szükség.

1. táblázat. A pesti 13. századi fémfeldolgozó műhely (Budapest V. Károly krt. 28-30.) Az állatcsont maradványok korszakok szerinti megoszlása (db)

FAJOK	13. SZÁZAD				15. SZÁZAD	ÖSSZESEN
		1241 ELŐTT	1242	1242 UTÁN		
Szarvasmarha		225	40	254	66	585
Juh	1	146	17	119	16	299
Kecske		5	1		2	8
Sertés		37	7	27	8	79
Ló	22	17	1	28	3	71
Kutya		7	2	5		14
Macska				1		1
Házi állat	23	437	68	434	95	1057
Házi tyúk		4		2		6
Házi lúd		1				1
Baromfi		5		2		7
Gímszarvas		2				2
Vaddisznó				1		1
Vademplős		2		1		3
Madár		14	5	6		25
Béka				1		1
Hal		17	2	6		25
		31	7	13		51
Összesen	23	475	75	450	95	1118
Összesen				1023	95	1118

IRODALOM

- DUERST 1930 Ulrich J., DUERST: Vergleichende Untersuchungsmethoden am Skelett bei Säugern. In O. Abderhalden, Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden 7, 1. 1930. Berlin-Wien. Urban et Schwarzenberg. 125-530.
- KOUDELKA 1886 Florian, KOUDELKA: Das Verhältniss der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugethieren. Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn. 24, 1. (1885) 127-153.
- IRÁSNÉ MELIS 2002 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a 15. századi pesti városhatár Károly körúti szakaszán (Budapest V. Károly körút 28-30.). Excavations at the Károly boulevard section of Pest's 15th Century city Wall (28-30 Károly boulevard, 5th district, Budapest) *BudRég* 35 (2002) p. 549-585.
- SCHRAMM 1967 Z., SCHRAMM: Kości długie i wysokość w kłębie u kozy (Long bones and Withersheight of Goat). *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36. 1967. Posen, 89-105
- TEICHERT 1969 Manfred, TEICHERT: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. *Kühn-Archiv* 83. 1969. Halle-Wittenberg 237-292.
- TEICHERT 1975 Manfred, TEICHERT: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. In A. T. Clason (ed), *Archaeozoological Studies*. Amsterdam-Oxford-New York: North-Holland Publishing Company, 51-69.
- VITT 1952 VITT, V. O.: Losadi pazürükszkij kurganov. *Szovetszkaja Arheologija* 16. (1952), p. 163-205.
- VÖRÖS 1975 VÖRÖS István: A magyarországi szarvaspopulációk archeozoológiai vizsgálata. (Archäologische Untersuchung der ungarischen subfossilen Rothirsch-Populationen). Egyetemi Doktori disszertáció. KLTE Állattani Tanszék – MTA. Régészeti Intézet 1975. Debrecen, 92 old. +195. old. függelék. Kézirat.

ANIMAL BONE FINDS IN A 13TH CENTURY METALLURGY WORKSHOP IN PEST

Archaeological excavations were carried out along the outer, N side of the city wall – aligned almost exactly E to W – in the N courtyard of the City Hall (Budapest, V. Károly krt. 28–30.) in 1996/97 by Katalin Iránsné Melis (Budapest History Museum). In the N parts of the adjacent Blocks IV and VII, remains of buildings and industrial facilities from the Árpád Period were found together with archaeological finds which can be dated to the 13th and 15th centuries (Iránsné Melis 2002). During the excavations a smaller number of animal bone remains were also found (1118 pieces, Table 1). The features were built crammed in a small area next and above one another. In the filling/demolition layers the composition of animal bone finds is of “symbolic” relevance. The natural accumulation of animal bones might have been affected significantly by multiple levelling. Consequently, the number of bones is significantly smaller than in the case of natural accumulation. The animal bone remains are extremely fragmentary. The animal bones were measured with the Duerst method (1930). Human bones were unearthed from Pit 21 (pre-1241) and the filling of a 13th-century house. The excavation history and the archaeological finds are reported by Katalin Iránsné Melis in the present volume.

On the premises of the metallurgy workshop in the outer part of the city wall the following features contained animal bone remains (Table 2).

91.5% of the 1118 pieces of animal bones collected on the premises of the metallurgy workshop was dated to the 13th century (1023 pcs), and 8.5% to the

15th century (95 pcs). The breakdown of the 13th century animal bones are as follows: 44.6% (498 pcs) pre-1242; 6.7% (75 pcs) 1242; and 40.2% (450 pcs) post-1242.

The excavations unearthed remains of nine species of domesticated animals: cattle (*Bos taurus* L. 1758), sheep (*Ovis aries* L. 1758), goat (*Capra hircus* L. 1758), pig (*Sus domesticus* Erxl. 1777), horse (*Equus caballus* L. 1758), dog (*Canis familiaris* L. 1758), cat (*Felis catus* L. 1758), chicken (*Gallus domesticus* L. 1758), and domestic goose (*Anser domesticus* L. 1758). Games included red deer (*Cervus elaphus* L. 1758.) and wild boar (*Sus scrofa* L. 1758.) as well as birds (*Aves sp. indet*), frogs (*Ranidae indet*), and fish (*Pisces sp. indet*) (Table 1).

The distribution of the species of the animal bones is characterised by the absolute dominance of domesticated mammals (94.5%, 1057 pcs). 92.0% of 13th-century domesticated mammals are so-called farm livestock: cattle, sheep, goat and pig, whereas remains of horses, dogs and cats amount to 8.0% only. Poultry is represented by bone finds of chicken (6 pcs) and domesticated goose (1 pc), and 2 pieces of remains of red deer and 1 piece of remains of wild boar were unearthed. Wild birds and fish are relatively more frequent (Table 1).

The topographic distribution of animal bones is extremely varied (Table 2): 3 features contained 121 to 185 pieces (pits 5 and 15; 13th century house), 6 features contained 53 to 77 pieces, 9 features contained 15 to 36 pieces and 2 features contained 5 to 6 pieces (pit No. 12; barn).

2. Táblázat. A pesti 13. századi fémfeldolgozó műhely (Budapest V. Károly krt. 28-30.)
Az állatcsont maradványok korszakok és objektumok szerinti megoszlása (db)

KORSZAK		1220 KÖRÜL	1241 ELŐTT												
OBJEKTUM	Nr.	17.	4.	5.	6.	7.	9.	12.	13.	15.	16.	19.	20.	21.	Össz.
OBJEKTUM	GÖDÖR		MŰHELYGÖDÖR				CSÚR	NAGY GÖDÖR		HAMUS GÖDÖR		GÖDÖR			
Szarvasmarha			37	41	9	18	4	3	16	67	2	9	11	8	225
Juh	1		10	68	1	4			1	19	6	5	19	13	146
Kecske										5					5
Sertés			4	4		2			3	18	1		4	1	37
Ló	22		1		2			2	2	4		6			17
Kutya			2	1			1			3					7
Macska															
Házi állat	23		54	114	12	24	5	5	22	116	9	20	34	22	437
Házityúk			2										1	1	4
Házi lúd												1			1
Baromfiak			2									1	1	1	5
Gímszarvas										2					2
Vaddisznó															
Vademplős										2					2
Madár				4						3	5		1	1	14
Béka															
Hal				15			1				1				17
				19			1			3	6		1	1	31
Összesen	23		56	133	12	24	6	5	22	121	15	21	36	24	475
Összesen	23														475

KORSZAK		1242	1242 UTÁN					13. sz.	ÖSSZESEN	15. sz.
OBJEKTUM	Nr.	4.	5.	1.	2.-3.	2-4-5.	BETÖLTÉS	VÉGE		
OBJEKTUM		MŰHELYGÖDÖR		MŰHELYGÖDÖR FÖLÖTT				HÁZ		
Szarvasmarha	32	8		35	30	36	43	110	294	66
Juh	9	8		14	22	29	15	39	136	16
Kecske	1								1	2
Sertés	6	1		2		4	9	12	34	8
Ló	1					2	6	20	29	3
Kutya	2					1	3	1	7	
Macska								1	1	
Házi állat	51	17		51	52	72	76	183	502	95
Házi tyúk								2	2	
Házi lúd										
Baromfiak								2	2	
Gímszarvas										
Vaddisznó						1			1	
Vademplős	2					1			1	
Madár	3	2		2	4				11	
Béka						1			1	
Hal	2				3	3			8	
	5	2		2	7	4			20	
Összesen	56	19		53	59	77	76	185	525	95
Összesen		75					265	185	525	95

3. táblázat.

Appendix. Pest 13. századi fémfeldolgozó műhely állatcsont leletei (db)

KORSZAK	FAJ	DB	CSONTMARADVÁNY
1220-as évek	IV./18. gödör		
	Juh	1	rad. diaph. fr dext.
	Ló	22	epistropheus fr., 3 vert. cervic. fr., 11 vert. thorac. (a corpusok alsó felületén kezdődő exostosis), 2 costa fr., pelvis fr. sin. - 3 dext., tib. diaph. fr.
1241 előtt	IV./4. műhelygödör alatt		
	Szarvasmarha	37	3 frontale fr., 2 corpus mandb. fr. sin., 2 vert. thorac., 3 vert. thorac.(proc. spinalis fr.), vert. lumb. fr., vert. lumb. VI. fr., 6 costa fr., scapula dist. sin., 3 scapula fr., hum.dist. med. db. sin., rad. prox. fr. dext., mc. dist. diaph. sin. (juv.), 4 pelvis fr. sin., fem. diaph. fr. sin., astragalus sin.- dext., calcaneus fr. sin., mt. prox. sin., mt. dist. lat. fr. dext., 2 ph.II.
	Juh	10	epistropheus fr., vert. lumb. fr., hum. dist. sin., rad-ulna sin., mc. sin., pelvis fr., fem. diaph. prox. dext., tib. diaph. fr., mt. prox. dext.
	Sertés	4	temporale fr. sin., fem. diaph. dext., tib. diaph. fr. sin., calcaneus dext. (lat. old. exostosis)
	Ló	1	ph.III. ant. dext.
	Kutya	2	vert. lumb. fr., pelvis fr.
	Házi tyúk	2	tarsometatarsus sin. (kappan) - dext. (kakas)
1241 előtt	IV./5. műhelygödör, kemence szintje		
	Szarvasmarha	41	frontale +szarvcsap dext., 10 frontale fr., agykoponya fr dext., M sup., vert. thorac. (hosszában hasítva), vert. lumb. fr., 11 costa fr., (belső felületén vágás nyomokkal), 3 scapula fr. sin., rad. prox lat. fr. dext. rad-ulna diaph. sin., mc. prox. sin., mc. prox. fr. dext., 3 pelvis fr., mt. diaph. fr., mt. dist. fr. sin. (égett), 2 ph.I. (1 db-on időskori csontfelrakódás)
	Juh	68	agykoponya fr., 3 dp ²⁻³ dext., 2 ram mandb. fr., vert. cervic. fr., vert. thorac.-lumb (hosszában hasítva), vert. thorac. (proc. spinalis), 34 costa fr., scapula fr. dext., 8 scapula fr., rad. diaph. sin.- dext., ulna sin. - 2 dext., pelvis fr. sin., 2 fem. diaph. fr., 3 tib. diaph. dext. (juv.), tib. diaph. fr., mt. diaph. dext. (inf.)
	Sertés	4	2 agykoponya fr. dext., vert. lumb. fr., metapodium fr.
	Kutya	1	pelvis fr. sin.. (felületén csontcsőr alakult ki)
	Madár	4	4 csonttöredék
	Hal	15	15 csigolya, csont, csonttöredék
1241 előtt	IV./6. műhelygödör, tűzhely		
	Szarvasmarha	9	szarvcsap sin., frontale fr., corpus mandb. dext., costa fr., scapula fr., hum. dist. fr. sin., 2 fem. diaph., ph.I.
	Juh	1	hum. diaph. sin.
	Ló	2	M1 sin., cuneiforme lat. sin. (T ₃)
1241 előtt	VII./7. műhelygödör		
	Szarvasmarha	18	corpus mandb. sin. (csúcsos fogkopás), atlas bal oldali fele, vert. cervic. fr., vert. lumb. fr., 3 costa fr., 2 hum. diaph. dext., mc. dist. dext., 4 pelvis fr. dext., calcaneus fr. sin. - dext., 2 mt. fr. sin.
	Juh	4	hum. dist. sin. - dext., 2 mc. sin.
	Sertés	2	hum.dist. sin., rad. dist. diaph. dext.
1241 előtt	VII./csűr		
	Szarvasmarha	4	agykoponya fr., nasale fr. sin., 2 costa fr.
	Kutya	1	rad. diaph. sin
	Hal	1	csonttöredék
1241 előtt	IV./12. nagy gödör		
	Szarvasmarha	3	fem. diaph. sin., tib. dist. diaph. fr. dext., ct. fr. dext.
	Ló	2	mc.+mc ₂ sin. (összenőtt)

1241 előtt	VII./13. nagy gödör		
	Szarvasmarha	16	szarvcsaptó fr. sin. (inf.), ram. mandb. dext., 3 costa fr., 3 mc. diaph. fr., mc. dist. fr. pelvis fr., fem. diaph. sin.- dext. (vágás nyomokkal „velős csontok”), tib. diaph. fr., 2 ph.I., ph.II. fr.
	Juh	1	mt. prox. fr. sin.
	Sertés		corpus mandb. sin. (kan), ulna diaph. fr., dext., ph.I. (juv.)
	Ló	2	tib. dist. dext., ph.I. ant. sin. (a diaph. két szélén exostosis)
1241 előtt	IV./15. hamus gödör		
	Szarvasmarha	67	3 szarvcsap dext. (kicsi, lapos), agykoponya fr., 2 max. fr., M sup. fr., mandb. oral. fr. dext., corpus mandb fr., 3 vert. thorac. fr., vert. thorac. (proc. spinalis), 17 costa fr., 7 scapula fr., hum. diaph. („velős csont”), hum. dist. med. fr. dext., rad. prox. fr. sin.- dext., 2 carpale (C ₄ +C ₅ , C ₆) dext., mc. prox. sin., 2 pelvis. fr., caput fem. fr., fem. diaph. fr. dext., patella fr. sin.- dext., tib. diaph. dext., 6 tib. diaph. fr., mt. prox. fr. dext., mt. diaph. sin., mt. dist. 2 sin. - 3 dext., 3 ph.I., ph.II., ph.III.
	Juh	19	corpus mandb. sin. (hullámos fogkopás) - dext., 2 vert. cervic. fr., vert. thorac. (proc. spinalis), 2 vert. lumb. fr., 6 costa fr., rad. diaph. sin., pelvis fr. sin., tib. diaph. dext. (neo), 3 tib. diaph. fr.
	Kecske	5	szarvcsap csúcs fr. sin., mc. dext., mc. diaph. sin.- dext., mt. diaph. dext.
	Sertés	18	frontale fr., 4 costa fr., ulna diaph. sin. - dext., mc.III. fr., pelvis fr. sin., fem. diaph. sin.- dext., fem. tib. fr. sin. - dext., tib. sin. - dext.db., tib. dext. (juv.), astragalus sin., mt. III. prox. sin.
	Ló	4	3 vert. caud., ph.I. ant. sin.
	Kutya	3	vert. thorac-, vert. lumb., pelvis fr. dext.
	gímszarvas	2	tib. dist. fr. dext., ph.I.
	Madár	3	csonttöredék
1241 előtt	IV./16. hamus gödör		
	Szarvasmarha	2	vert. thorac. (proc. spinalis), tib. dist. med. fr. dext.,
	Juh	6	3 costa fr., scapula fr. sin.- dext. (juv.), tib. diaph. dext.
	Sertés	1	ulna prox. sin.
	Madár	5	5 csonttöredék
	Hal	1	csonttöredék
1241 előtt	IV./19. gödör		
	Szarvasmarha	9	2 frontale fr., 2 vert. thorac. (proc. spinalis), 2 costa fr., pelvis fr., ph.I., ph.III.
	Juh	5	corpus mandb dext. (inf.), vert. lumb. fr. (hosszában hasított), tib. diaph. sin. - dext., mt. sin.
	Ló	6	M3 sin., sacrum I. fr., scapula dist. fr. dext., hum. diaph. sin., pelvis fr. sin., fem. diaph. fr.,
	Házi lúd	1	rad. diaph.
1241 előtt	IV./20. gödör		
	Szarvasmarha	11	frontale fr. sin.-dext., vert. cervic.fr., 3 costa fr., scapula fr., ulna prox.sin., mt. diaph. dext., 2 ph.I.
	Juh	19	6 costa fr., praemax. fr. dext., 2 hum. diaph. fr., rad. diaph. sin., mc. diaph. sin., 2 fem. diaph. dext., 2 tib. diaph. fr., astragalus sin.- dext., 2 mt. prox. fr.
	Sertés	4	corus mandb. dext. (nőstény), 2 I inf., C inf. dext.
	Házi tyúk	1	tarsometatarsus (kakas)
	Madár	1	csonttöredék
1241 előtt	IV./21. gödör		
	Szarvasmarha	8	6 costa fr., scapula fr., pelvis fr.
	Juh	13	zygomaticum fr. dext., vert. thorac. (proc. spinalis), 2 costa fr., 3 scapula fr., hum. diaph. dext., rad. diaph. sin. (kos), ulna fr. dext., pelvis fr., tib. diaph. fr., mt. diaph.
	Sertés	1	scapula fr. sin.
	Házi tyúk	1	coracoideum fr. dext. (inf.)

1242	IV./4. műhelygödör, kemencerom		
	Szarvasmarha	32	frontale fr. dext., basioccipitale fr., corpus. mandb. 2 sin. - dext., mandb. alsó él fr., 2 M ₁ sin., atlas fr., vert. thorac., vert. thorac. (proc. spinalis), sacrum I. cran fr. (izületi felület „márványosan” kikopott), 8 costa fr., rad. prox. dext., 2 pelvis fr., caput fem. fr. dext., fem. diaph. dext., 2 tib. diaph. fr. sin., 2 calcaneus fr. dext., mt. prox. sin., 2 ph.I., ph.III. fr.
	Juh	9	2 M sup. fr., dp ³ fr., ram. mandb. dext., rad. diaph. sin., 2 ulna fr., 2 pelvis fr.
	Kecske	1	mt. dext. db.
	Sertés	6	agykoponya fr., max. fr. dext., vert. lumb. fr., hum. prox. dext., tib. dist. sin.- dext.
	Ló	1	P ^{3/4} dext.
	Kutya	2	corpus mandb. fr., vert. lumb. fr.
	Madár	3	3 csonttöredék
	Hal	2	2 csonttöredék
1242	IV./5. műhelygödör, 3. kemencerom		
	Szarvasmarha	8	3 costa fr., 2 rad. diaph. fr. dext., pelvis fr. sin., fem. diaph. sin., mt. dist. dext
	Juh	8	max. fr. dext. (inf.), 2 costa fr., scapula fr. sin.- 2 dext., rad. diaph. dext., fem. diaph. dist. dext.,
	Sertés	1	corpus mandb. fr.
	Madár	2	2 csonttöredék
1242 után	IV./1. műhelygödör fölött		
	Szarvasmarha	35	szarvcsap fr., frontale db fr., agykoponya fr. dext., nasale fr. sin.-dext., atlas cran. fr., 2 vert. thorac. fr., 2 vert. thorac. (proc. spinalis), 4 vert. lumb. fr., sacrum I. fr. (hosszában hasítva), 10 costa fr., scapula fr., hum. diaph. fr. sin., rad.-ulna diaph. dext., pelvis fr. dext., fem. diaph. dext., 2 tib. diaph. fr., calcaneus fr. sin., mt. diaph. sin.
	Juh	14	vert. cervic., vert. thorac. (proc. spinalis), 8 costa fr., scapula fr. sin., hum. prox. fr. dext., pelvis fr. dext., tib. dist. dext.
	Sertés	2	2 agykoponya fr.
	Madár	2	2 csonttöredék
1242 után	IV./2.-3. műhelygödör fölött		
	Szarvasmarha	30	szarvcsap sin.- dext. (kicsi, inf.), szarvcsap fal fr., 2 frontale fr., 2 corpus mandb fr., vert. thorac. fr., vert. thorac. (proc. spinalis), vert. lumb. fr., vert. cuad.fr., 7 costa fr. (1 db-on vágás nyomok), 2 scapula fr., rad. prox. dext., carpale fr.(C ₄ +C ₅), 2 tib. diaph. fr., mt. diaph. sin., mt. diaph. dist. fr. (égett), 3 ph.I., ph.II.
	Juh	22	corpus mandb. sin. (inf.), vert. cervic. fr. (hosszában hasított), vert. thorac. (proc. spinalis), 9 costa fr., hum. diaph. dext. (juv.), ulna prox. dext., fem. diaph. 3 sin. - 3 dext., 2 tib. dist. sin.,
	Madár	4	4 csonttöredék
	Hal	3	3 csonttöredék
1242 után	IV./2.-4.-5. műhelygödör fölött		
	Szarvasmarha	36	szarvcsap dext., (kicsi, rövid), szarvcsap fr. sin. (inf.), szarvcsap fal db dext. (vékony falú, nagy), 6 frontale fr., agykoponya fr., corpus mandb. fr. dext., atlas cran. fr., 2 vert. lumb. fr., sacrum I. fr., 8 costa fr., scapula fr., rad.-ulna fr. dext., 2 rad. diaph. fr., ulna fr. dext., 2 pelvis fr., tib. dist. sin., ph.I.-ph.II. (égett), ph.I.-II.,
	Juh	29	max. fr. dext., corpus mandb. 2 sin. (inf.) - dext. (az M ₁ beékelődött a P ₄ és az M ₂ közé), epistropheus bal és jobb oldali fele (hosszában hasított), 11 costa fr., hum. prox. sin., hum. diaph. dext., rad. prox. sin., rad. diaph. sin.- dext., 3 fem. diaph. fr., tib. diaph. sin.- dext., tib. diaph., ph.I.
	Sertés	4	corpus mandb. fr. sin., scapula fr. dext., 2 hum. diaph. dext. (inf.),
	Ló	2	ang. mandb. fr. sin., atlas fr.
	Kutya	1	vert. thorac. fr.
	Vaddisznó	1	hum. dist. sin.
	Béka	1	1 urostyl db
	Hal	3	3 csonttöredék

1242 után	VII./homokos feltöltés	
	szarvasmarha	43 agykoponya fr., 2 praemax. dext., ram .mandb. dext., 4 vert. thorac., 2 vert. lumb. (hosszában hasított), 14 costa fr. (2 db-on vágás nyomok), 2 scapula fr., hum. dist. fr. dext., rad. prox. fr. sin.- dext., ulna diaph. dext., pelvis 2 sin.- dext., fem. prox. fr. dext., 3 tib. diaph. fr., tib. dist. sin.- dext., calcaneus fr. sin., mt. prox. sin.- dext., ph.I.
	Juh	15 corpus mandb. sin. (inf.), ver. lumb.fr., 2 costa fr., rad. sin., rad.-ulna sin.- dext., mc. db. dext., 2 pelvis fr. 3 fem.diaph. sin.
	Sertés	9 corpus mandb. fr.dext., scapula fr. sin., hum. dist. sin., rad. prox. sin.- dext., ulna prox. dext., fem. disph. sin., tib. diaph. sin., ph.III.
	Ló	6 atlas, epistropheus fr., vert. cervic. fr., 2 vert. thorac., calcaneus fr. sin.
	Kutya	3 hum. dist. dext., ulna fr. sin., fem. diaph. sin.
13. sz. vége	13. századi ház, homokos betöltés	
	szarvasmarha	61 frontale + szarvcsaptő fr. (kicsi), szarvcsap csúcs fr., 8 frontale fr., agykoponya fr., zygomaticum fr. dext., praemax. dext., P sup., M ³ sin., ram. mandb. sin.- dext., vert. cervic. fr., vert. thorac., vert. lumb. fr. (hosszában hasított), sacrum I-II. fr., 15 costa fr., 2 stenebra, 4 scapula fr., scapula fr. dext., 3 hum. dist. diaph. sin., hum. (juv.), 3 pelvis fr., fem. prox. dext., 2 fem. diaph. fr., tib. dist. fr. sin., 2 tib. diaph. fr., mt. prox. sin., mt. diaph. fr., ph.I., ph.III. fr.
	Juh	22 corpus mandb. sin., 5 costa fr., hum. dist. sin., rad. sin., rad.-ulna dist. dext., ulna dext. (corpus dist. vége faragott), mc. prox. dext., mc. dist. sin., fem. prox. lat. dext., 2 fem. diaph. fr. sin., tib. dist. sin.- dext., mt. db. dext., mt. diaph. fr., metpodium fr., ph.I.,
	Sertés	7 2 agykoponya fr., frontale fr. sin.- dext., vert. cervic. fr., ulna diaph. sin.- dext.,
	Ló	18 corpus mandb dext., 3 vert. cervic. fr., 3 vert. lumb. (IV.-VI.), vert. lumb. fr., sacrum I.-III. fr., 2 costa fr., pelvis fr. sin.- dext. (belső felületén vágási nyomok, beszakadt lyuk), tib. dist. dext., astragalus dext., ph.I. post. dext.
	Kutya	1 C inf. fr.,
	Házi tyúk	2 coracoideum sin., tibiotarsus dext.,
	Homo	2 hum., tib.
13. sz. vége	13. századi ház, kemence	
	Szarvasmarha	6 frontale fr., 4 costa fr., rad. diaph. fr.
	Juh	8 6 costa fr., tib. diaph. fr., tib. dist. sin.
	Ló	1 atlas fr.
13. szd. vége	13. századi ház, kemence melletti árok	
	Szarvasmarha	43 agykoponya fr. sin.- dext., corpus amndb. 2 sin.- 2 dext., atlas jobb oldali fele, 2 vert. cervic. fr., 2 vert. thorac. (proc. spinalis), 7 costa fr., scapula fr. sin., hum. diaph. fr., hum. dist. med. fr. dext., rad. dist. sin.- dext., 7 pelvis fr., 2 fem. diaph. fr., tib. diaph. fr., tib. dist. fr. sin., astragalus 2 sin.- 2 dext., calcaneus fr. dex., 4 ph.I.
	Juh	9 frontale + szarvcsap fr. (nagy, csigás), vert. thorac., scapula fr. dext., hum. prox. dext., rad. diaph. sin., pelvis fr. dext., fem. diaph. sin., tib. prox. dext., tib. dist. sin.
	Sertés	5 corpus mandb. sin. - dext. (juv.), hum. prox. diaph. dext., fem. diaph. sin.- dext.
	Ló	1 mt. dist. dext.
	Macska	1 tib.sin.
15. sz.	VII./városfal építése előtt	
	Szarvasmarha	66 szarvcsap fr. dext. (kicsi, enyhén ívelt), 3 agykoponya fr., 2 M inf., atlas cran. fr., 2 vert. cervic. fr., 3 vert. thorac., 2 vert. thorac. (proc. spinalis), 13 costa fr., 4 scapula fr. sin., 3 hum. diaph. fr. sin., rad. prox. sin., 3 rad. diaph. fr. sin., mc.dist. epiphysis fr., 5 pelvis fr., fem. prox. db. 2 sin.- dext., 7 fem diaph. fr., fem. dist. fr. sin., 2 tib. dist. fr. sin., astragalus fr. dext., calcaneus fr. sin.- dext., 2 mt. diaph. fr., ph.I. fr., 3 ph.II.
	Juh	16 corpus mandb. fr. sin.- dext., 2 M inf., 8 costa fr., mc. diaph. dext., tib. diaph. dext., mt. diaph. fr., mt. dist. sin.
	Kecske	2 pelvis fr. sin., mc. dext.
	Sertés	8 2 max. fr. dext. (nőstény), atlas fr., epistropheus cran. fr., scapula fr. dext., hum. prox. diaph. sin., rad.-ulna diaph. sin.
	Ló	3 astragalus dext., ph.II. post. dext., ph.III. post. dext.

HORVÁTH M. ATTILA

SÍRSZERKEZETEK REKONSTRUKCIÓS KÍSÉRLETE EGY LA TÈNE KORI TEMETKEZÉS KAPCSÁN

A Csepel-sziget északi csúcsán, – a Nagy-Dunasoron – megépült Központi Szennyvíztisztító területén először 2004-ben végeztünk próbafeltárást,¹ majd 2006–07-ben sor került a „műtárgyakhoz” tartozó területek,² illetve 2008-ban az üzemhez csatlakozó út nyomvonalának megelőző feltáráására is³ (1. kép). A munkálatok során megkutatott mintegy 13 hektárnyi területen a helyenként 3,5–4 m feltöltés, és az alsó rétegek többszöri bolygatása (bolgárkertészet, földkitermelés, II. világháborús bombák okozta kráterek, veszélyes hulladékok elhelyezése, majd a terület teljes feltöltése)⁴ ellenére összesen 900 régészeti objektum-, illetve stratigráfiai egység került elő. A Budapesti Történeti Múzeum Csepel szigeten végzett több évtizedes ásatásainak eredményei nyomán szinte már elvárható volt a különböző ősr-, és népvándorlás kori kultúrák (a rézkori Ludanice-, a kora bronzkori Harangedényes-, és Nagyrév kultúra temetkezései és telepnyomai, valamint a késő vaskori (La Tène „D”) kelta-, illetve a népvándorlás-, és Árpád-kori településrészek) előkerülése, a feltárást azonban újdonságokkal is szolgált.

A 2004-es próbafeltárást 4. sz. kutatóárkában a megszokott telepobjektumok mellett, hosszúkás, megközelítőleg É-D-i tájolású, téglalap alakú foltok kerültek elő. Bontásuk során kiderült, hogy késővaskori kelta sírok. A további munkálatok során több lekerekített sarkú, négyzethez közelítő foltot

is találtunk, melyek többsége ugyanezen kultúrkörhöz tartozó hamvasztásos sírnak bizonyult. Miután egyre több késővaskori sír került elő, és ezek többsége a szelvényfalak alá futott, indokoltá vált a terület kibővítése. Rábontások után összesen húsz a korszakhoz tartozó –, 2006-ban, a szennyvíztisztító üzemépület területének teljes megkutatása során pedig további 87, a temetőhöz kapcsolódó objektumot sikerült feltárnunk. Az összességében 107 objektum közül 86 sír (47 csontvázas, 21 hamvasztásos, 18 elsősorban korabeli bolygatásoknak áldozatul esett, a feldolgozás jelenlegi szakaszában nem megállapítható rítusú sír), 5 üres sírgödör, egy a 122-es objektumhoz tartozó korabeli beásás, továbbá 18 a sírok közötti területeken, feltehetőleg a rablások során szétszóródott, szórvány leletegyüttes került feltárássra (3. kép). A sírok egy hozzávetőlegesen észak-déli kiterjedésű – a Csepel szigeten végzett feltárással szembe fordított – a Csepel szigeten végzett feltárással szembe fordított – a Duna óholocén kori bevágódásának eredményeként kialakult magasártéri teraszszigeten helyezkedtek el.⁵ A terepviszonyok és az objektumok elhelyezkedése alapján (3. kép) elmondhatjuk, hogy a lelőhely feltártnak tekinthető, annak ellenére, hogy az építési terület keleti oldalát az ott kialakított árvízvédelmi résfal mintegy öt méteres biztonsági zónája miatt nem tudtuk teljes hosszában feltárni. A 2004-es próbafeltárást kelet-nyugati szelvényeiben, melyek keleti irányban túlnyúltak a 2006-os évad feltárási területén, további kelta sírok nem kerültek elő. A csepeli HÉV vonalához közelebb húzott kereszt irányú negatív szelvények pedig mélyebben húzódó mocsaras területet jeleztek (1. kép).

A temetőből előkerült leletek többsége meglehetősen rossz állapotban került elő. Az okok részint a fentebb már említett korabeli sírrablások, és egyéb bolygatások, másrészt pedig a temető használata óta eltelt időszak időjárás változásaiban, a talajvízszint folyamatos ingadozásában és a helyenként feltételezhetően veszélyes kémiai anyagokat is tartalmazó,

¹ AqFüz 2005. 177–175.

² AqFüz 2007. 216–232., 2008. 200–202.

³ AqFüz 2009. 182–184.

⁴ A feltöltés a II. világháborút követően több időszakban történhetett, miután az eredeti humuszréteget eltávolították. Ez a tevékenység, valamint a területen korábban működő bolgárkertészethez kapcsolódó épületek alapozási gödrei és egyéb újkori tevékenységhez kapcsolható beásások, nagyban hozzájárultak a területen lévő kultúrrétegek és régészeti jelenségek pusztulásához, roncsolódásához. A kevésbé sérült részekben, valamint az altalajba mélyebbre beásott objektumokból ennek ellenére, az Árpád-medence, ezen belül is fővárosunk történetének jelentős, a korábbi ismereteinket részben módosító, és további régészeti kutatásainknak új utat mutató leletek kerültek elő.

⁵ SCHWEITZER 1992.

laza szerkezetű feltöltésből leszivárgó nedvességben keresendő.

A csontvázas sírok csontanyaga helyenként szinte teljesen felszívódott, de a legtöbb esetben hiányosak, sérültek is voltak. Több sírban egyáltalán nem voltak csontok, de öt kivétellel kerültek elő belőlük leletek. Ezért az újkori ráásások mellett joggal feltételezhetünk korabeli sírrablásokat is, amire mindkét rítusú temetkezések esetében találtunk példát.

A Budapest területéről korábban előkerült jelentősebb kelta leletek és szórványanyagok többsége leginkább a késői La Tène periódusba, és főként a Kr. előtti és utáni. I. századra datálhatók.⁶ A ritkán előforduló korábbi kelta lelőhelyeket legtöbbször csak szórványleletek jelzik (2. kép). Közülük a legkorábbinak a békásmegyeri késő La Tène fazekas telep területén feltárt korai kelta településrészletet tarthatjuk, amelyet – a pecsételt díszű kerámia alapján – már Hunyady Ilona is a LT B periódus végére datált.⁷ Rákospalotáról (Budapest, XV. ker.)⁸ és Óbudáról, ismeretlen helyről⁹ származó babos bronzkarperecek a LT B₂/C fordulójára keltezhetők, mint ahogy a Rákosrendező pu. vagy Rákos vá. (Budapest XIV. ker.) lelőhelyről a Magyar Nemzeti Múzeumba került hasonló leletek.¹⁰ A rákoskeresztúri üreges-trébelt bronz lemez karperec¹¹ és a Mogyoródi út 42. telken feltárt szkíta – kelta(?) temetkezés¹² a LT C – korú temetőket jelzik, akárcsak a nagytétényi szórványleletek.¹³ Újabban a Rákoskeresztúr Csékút utca lelőhelyen feltárt szkíta-kelta településrészleten kerültek elő a korszakhoz tartozó leletek.¹⁴

A korábbi kelta megtelepedésről ugyancsak szórványleletek tanúskodnak, amelyek a Vízművek¹⁵ (Budapest, XI. ker.) és a Bérc u. 8.¹⁶ telkéről (a Gellérthegy északi oldaláról) kerültek elő. A Csepel-szigetről babosdíszű, üreges bronzlemez karperec¹⁷ vagy Budapest környékéről, esetleg ugyancsak a

Csepel-szigetről származó összehajtogatott vaskardok¹⁸ LT C-korú temetőkre utalnak.

Bár a csepeli leletek restaurálása még folyamatban van, azonban a már elkészült leletek között megtalálható típusok (grafitos felületű Hallstatt hagyományokra visszavezethető –, illetve szkíta típusú-, valamint bepecsételt díszű csavart fülű korszok és bögrék, szűk nyakú palackok, anthropomorf fülű pszeudo-kantharos, kézzel formált-, és korongolt egyéb kerámiatípusok (urnák, fazekak, bögrék, tálak, fésűs díszítésű grafitos edények, stb.), bronz és vasfibulák (köztük Altmark típusú-, karikás állatfejes-, Dux-i típusú-, aláhajtott lábú-, álfiligrános-, és egyéb fibulák), bronz drótból fonott létrás-, valamint vasból készült, csavart kardlancok, egyenes- (köztük egy vésett, „pelta díszes” hüvelyű), és összehajtogatott kardok, kések (köztük vágókések) borotvák, olló, övkapcsok, korall-, borostyán-, és üveg (köztük amphora alakúak is) gyöngyök, ezüst- és bronz torquese, áttört és kocsikerék mintás csüngők, öntött- (köztük babos, és kígyófejes) karperecek, gyűrűk (köztük madár ábrázolásos „pecsétgyűrűk”), üreges kar-, és bokaperecek, hólyagos bokaperecek, stb. leletek alapján¹⁹ joggal feltételezhetjük, hogy a temetőben fellelt tárgyak feltehetőleg a La Tène B₁ periódus végétől a C₁ periódus által behatárolt időszakban (Kr. e. 4. század második fele – 3. század) voltak használatban.²⁰

Természetesen a fent említett okok miatt jelen helyzetben egyelőre nem vállalkozhatunk valamenynyí sír vagy a teljes leletanyag kielemezésére bemutatására, de nem is ez a cél. Jelenleg elsősorban egy a temető feltárása közben megfigyelt temetkezési szokásra szeretnénk felhívni a figyelmet.

2004-ben a 4. szelvényben végzett munkálatok során a két csontvázas sír, és egy velük azonos tájolású üres sírgödör mellett több, rendszerint a szelvényfal alá futó folt jelentkezett, melyek bontása során kiderült, hogy azok a korszakhoz tartozó hamvasztásos sírok – éppúgy, mint az itt bemutatandó, korábban kerekded gödörnek vélt sír is –, ezért a szelvény déli és északi oldalán egy nagyobb felületet nyitottunk, ahol további sírok kerültek elő.

⁶ BÓNIS 1969; PÓCZY 1959; PETŐ 1979. HANNY 1992; HORVÁTH 2009, 2011.

⁷ HUNYADY 1944, 129.; HUNYADY 1942 IX. T. 2., LXXVIII. T.

⁸ MÁRTON 1933, 41., Taf. XI. 8.; HUNYADY 1957, 117.

⁹ MÁRTON 1933, 41., Taf. VIII. 17.; HUNYADY 1957, 116.; TOMPA 1942, 131.

¹⁰ TOMPA 1942, 131–132.

¹¹ HUNYADY 1957, 117.; TOMPA 1942, 132.

¹² NAGY 1958, 337–; NAGY 1959, 123–138.

¹³ HUNYADY 1957, 62.

¹⁴ Közöletlen. Kovács Eszter és Horváth M. Attila feltárása. A Rákos patak árterületén végzett feltáráson szórvány leletként amphora alakú gyöngyök is kerültek elő

¹⁵ BTM őskori gyűjteménye, lelt. sz.: G.1947.54; NAGY 1959, 132, 7. kép.

¹⁶ MARÁZ 2005.

¹⁷ HELLEBRANDT 1999, 15., Pl. IV. 2.

¹⁸ HUNYADY 1942, XLIV. t. 3–4.; TOMPA 1942, 132., XXV. t. 8–9., PETŐ 1999, 386.

¹⁹ Kincsek a város alatt 2005. 47–49. old. A kiállításban a 2004-es ásatási évad leletei kerültek bemutatásra.

²⁰ SZABÓ 1971., 1972., 1976., 1994., 2005a–b., MARÁZ 1977. alapján. Lásd még többek között: BENADIK 1957., 1983., BÚJNA 1998., Corpus of Celtic finds in Hungary I. 1987., III. 1993., SZABÓ-PETRES 1992., The Celts in Central Europe 1974., Die Kelten in Mitteleuropa 1980., Die Kelten in den Alpen und an der Donau 1992., I Celti 1991., MBB 2012.

A szóban forgó 6. sz. kelta sír (4. szelvény 50. objektum, SE 122)²¹ feltja viszonylag homogén szürkésbarna elszíneződéssel jelentkezett. A nyesések során a gödör DK-i ívén egy „cölöplyuk” szerű, a gödörfolttól színben és struktúrában el nem különülő beásás látszott (Átm.: 54 cm, M.: 35 cm). Ezt külön objektumszámmal (4. szelvény 51. objektum, SE 123) láttuk el. Maga a sírgödör nagyméretű lekerekített sarkú É-D-i tájolású. H.: 227 cm, Sz.: 132 cm, M.: 96 cm.²² Oldalfala a déli oldalán csaknem függőleges, a gödör többi részén enyhe rézsűvel szűkül. Alján É-on és D-en kb 76 cm mélységnél átlagosan 30 cm szélességű padka húzódik. K-i és Ny-i oldalán hosszanti elszíneződés látszott, amely a sírgödör déli oldalánál erőteljesebb, északi oldalán halványabb elszíneződéssel vágta a padkákat. A sírfenéken a padkák és a hosszanti elszíneződések egy kisebb méretű, nagyjából téglalap forma teret (H.: 113 cm, Sz.: 79 cm) fogtak köre, amelyen belül kerültek elő a sírmellékletek. (4. kép. 1–2)

LELETEK

1. Palack

Fekete színű, korongolt, jól kiégetett, polírozott felületű, hosszú, csonka kúpos nyakú edény, kihajló duzzadt peremmel, perem alatt körbefutó bordával. A vállvonalon három, egymással párhuzamos, vízszintes, de egymástól nem egyenlő távolságra levő, az alján pedig egy vízszintes, körbefutó árkolás díszíti. (5. kép 1)

M.: 37 cm, Perem átm.: 13 cm, Has átm.: 27,37 cm, Fenék átm.: 12 cm

Ltsz.: 2011. 14. 4262.

2. Bikónikus edény

Sárgásbarna színű, korongolt, jól kiégetett edény, kihajló duzzadt peremmel, bikónikus felső résszel, gömbös aljjal. A váll- és hasvonalon két vízszintes, körbefutó árkolással díszített. Alja omphalosos. (5. kép 2)

M.: 10,3 cm, Perem átm.: 10,7 cm, Has átm.: 14,5 cm, Fenék átm.: 6 cm

Ltsz.: 2011. 14. 4263.

3. Tál

Szürkésbarna, színű, korongolt, „S” profilú tál. Pereme enyhén kihajló, nyaka behúzott, gömbölyded hasvonalától ívelten szűkül az egyenes talp irányába. Viszonylag rosszul égetett, rossz megtartású, töredékekből rekonstruált. (5. kép 3)

M.: 10,3 cm, Perem átm.: 25,1 cm, Has átm.: 24,3 cm, Fenék átm.: 9,1 cm

Ltsz.: 2011. 14. 4264.

4. Tál

Szürkésbarna színű, korongolt, jól kiégetett, külső oldalán kavicsal fényezett bikónikus tál kihajló duzzadt peremmel, befelé ívelődő felső résszel, gömbös aljjal. A nyakon és a hasvonalon két-két vízszintes, körbefutó árkolással hangsúlyozott bordával díszített. Alján talpgyűrű található. (5. kép 4)

M.: 13,7 cm, Perem átm.: 15,5 cm, Has átm.: 21 cm, Fenék átm.: 9 cm

Ltsz.: 2011. 14. 4265.

5. Vas kés

Erősen korrodálódott, ívelt hátú. Foka a pengerészen egyenes, éle ívelt, hegye törött, hiányos. A nyéltüskén vasoxiddal átitatott famaradványokkal. (6. kép 1)

H.: 15 cm, Sz.: 2 cm, V.: 0,4 cm

Ltsz.: 2011. 14. 4266.

6. Vas fibula

Hamvasztás során megégett, és erősen korrodálódott, egyetlen vékony, kör átmetszetű, vas szálból készült fibula. Igen rossz megtartású, vasmagja gyakorlatilag nincsen. Kengyele a fibula ívén megvastagodik, díszítése a kifarrott vas korrózió miatt nem azonosítható. Felületéről a vasoxiddal átitatott földmaradványokat és a ráoxidálódott kalcinált csontmaradványokat a tárgy rendkívül rossz megtartása miatt csak részlegesen sikerült eltávolítani. Visszahajló végén a korróziótól csak nehezen felismerhető, talán álfiligrános díszítés található. Rugószerkezete három-három spirálból áll, melyeket az oxidáció és a rákorrodálódott kalcinált csontok miatt nehéz elkülöníteni. A fibula visszahajlított vége, és a zárótű törött, hiányos. (7. kép 2)

H.: 4,5 cm, Sz.: 1 cm, V.: 0,5 cm

Ltsz.: 2011. 14. 4267.

7. Vas fibula rugószerkezete

Hamvasztás során megégett, és erősen korrodálódott vASFibula, egyetlen vékony, kör átmetszetű vas szálból készült rugószerkezete. Eredetileg három-három spirálból állt, melyeket az oxidáció és a

²¹ A 2004-es próbafeltárás során az objektumok számozása szelvények szerint történt. Összesen 216 objektum (3. szelv.: 72., 4. szelv.: 113., 5. szelv.: 28., 8. szelv.: 3), illetve stratigráfiai egység került elő. A 2006–2007-ben a beépítésre kerülő teljes területen elvégzett megelőző feltárások során a korábbi objektumszámokat összeadtuk, és ettől kezdve mind a Szennyvíztisztító területén, mind a csatlakozó úton 2008-ban előkerült objektumokat és jelenségeket, folyamatos számozással vettük nyilvántartásba. A feldolgozások során az egyes kultúrák objektumai külön számot kaphatnak.

²² A mélységi adatot a sír észlelési szintjétől, 101.16 mBf számítjuk. A feltöltések és a humuszeltávolítások miatt az eredeti felszín tengerszint feletti magasságát nem ismerjük.

rákorrodálódott kalcinált csontok miatt nehéz elkülöníteni. A 2011.14.4267. leltári számú példány párja lehetett. (7. kép 1)

Á.: 0,93 cm, Sz.: 1,66 cm, V.: 0,38 cm
Ltsz.: 2011. 14. 4270.

8. Kötött lábú vas fibula

Egyetlen szálból hajlított, nagyméretű. A visszahajtott láb végének díszítése az erősen kifarrott vas-korrózió miatt nem azonosítható. A rugószerkezet spirálja meglehetősen keskeny, mindössze egy-egy ívből áll. A fibula visszahajlított vége, és a zárótű hegye törött, hiányos. (6. kép 2.)

H.: 14,59 cm, M.: 3,3 cm, V.: 0,7 cm
Ltsz.: 2011. 14. 4268.

9. Vas övkapocs

Erősen korrodálódott, nagyméretű, ívelt. Felületét nagyobb és kisebb gömbök egymás utáni sora díszíti. A gömböket keskeny borda választja el egymástól. A gömbök közül kettő maradt épen, a többi négy felületén erősen kifarrott vas-oxid található. Elkeskenyedő vége horogszerűen visszahajlított a belső íve felé. Másik vége kúp szerűen szélesedik, ellapított, köpűs szerkezetű. A „8”-as alakban ellapított köpűt vastag kifarrott oxidréteg borítja. (6. kép 3. a–c)

H.: 19 cm, köpű szélesség: 2,9 cm, nagy gömb átm.: 2,3 cm, kis gömb átm.: 1,85 cm
Ltsz.: 2011. 14. 4269.

10. Bronz kar- vagy bokaperec maradványai

Hamvasztás során megégett, deformálódott, és erősen korrodált üreges bronz kar- vagy bokaperec maradványai. Bontás során a vas karikával együtt, egy földlabdában tudtuk csak felszedni. A máglyán megégett, s a sírban tovább oxidálódott vékony bronzlemezről csupán a teljesen kikristályosodott zöldes korrózióréteg maradt meg, melyet csak foltokban sikerült megmenteni. A tárgy eredeti formájára jobbára csak a megmaradt agyagmag vonalvezetéséből lehet következtetni. Csupán egy kisebb darabját sikerült leválasztani a konglomerátumról. Ez alapján tudjuk, hogy egy agyagmaggal együtt öntött bronz kar- vagy bokaperec maradványai kerültek elő. Díszítése az öntött babos karperecekhez hasonlóan egymás mellé helyezett „félgömböcskékből” állt. (7. kép 4–5)

H.: 4,28 cm, Sz.: 1,06 cm, V.: 1,19 cm
Ltsz.: 2011. 14. 4271.

11. Vas karika

A hamvak között, a bokaperecek maradványaival összekorrodálódott vas karika. Felületén a vasoxid-

dal átitatódott kalcinált csontok maradványai, illetve a földlabdával együtt felszedett bokaperec maradványok miatt vastagsága nem mérhető. Rendeltetése bizonytalan, feltehetőleg az övkapoccsal hozható kapcsolatba. (7. kép 5)

Átm.: 5,9 cm, anyag sz.: 1,75 cm, V.: nem mérhető
Ltsz.: 2011. 14. 4272.

12. Bronz fibula

A sír bontása közben, a sír földjében, vékony bronzlemezről készült, kettős ívelésű levél alakú tárgy, esetleg fibula erősen korrodálódott maradványaira leltünk. Mivel sem rugószerkezete, sem a visszahajló vége nem került elő, csupán feltételezhetjük, hogy fibula (esetleg altmarki típusú) lehetett. Bár földlabdával együtt szedtük fel, megmenteni nem tudtuk. (7. kép 3)

13. Emberi hamvak

A palack és a tál közötti területen, viszonylag kevés, az egybegyűjtött fémtárgyakkal egy kupacba helyezett kalcinált csont került elő.

Leltározatlan.

14. Állatcsontok

Juh végtagsontok, melyek nem anatómiai rendben, a sírgödör ÉK-i negyedéből kerültek elő. Feltételezhetően étel mellékletként kerültek a sírba.

Ltsz.: 2011. 14. 4273–75.

Az Altmark fibula és a feltehetően álfiligrános fibulák jelenléte, valamint a feketén polírozott, hosszú és szűknyakú palack (5. kép 1) szintén a korai La Tène B₂ periódusra datálhatja a 6. sír anyagát, azonban egyes vélemények szerint a palackok legfiatalabb példányai a LT B₂/C átmeneti fázis ill. a LT C₁ kezdetén még használatban lehettek.²³ A Csepel – Szennyvíztisztító 6. sírjának palackjához közel álló leletek, mint például az ugyancsak a Csepel – Szennyvíztisztító lelőhelyen előkerült 379. sír kissé vastkosabb, szélesebb szájjú (fonott fülű, pecsételt díszű bögre, „S” profilú korongolt tál és „drótfibulák” kíséretében előkerült), palackja,²⁴ vagy a Felső Játó – Tornóc (Horný Jatov – Trnovec nad Váhom, Szlovákia) 232. sz. sírjából előkerült némileg kisebb

²³ HUNYADY 1942, 143–145. a LT C-be sorolja ezt a típust, csakúgy mint Szabó Miklós (SZABÓ 1971. 38. old 9. szövegközi kép 6). Schwappach azonban a Sopron – bécsi dombi pecsételt díszű palack elemzése kapcsán a LT B formakincséhez kapcsolja (SCHWAPPACH 1971 és 1975). Almásy Katalin viszont a tiszavasvári temető feldolgozása kapcsán a szűknyakú, széles hasú „korsók” széles körű elterjedését az i. e. 3. század második harmadára teszi (ALMÁSSY 1998. 73.).

²⁴ Közöletlen. A leletek jelenleg restaurálás alatt állnak.

példány és azok mellékletei szintén inkább a LT C felé mutatnak.²⁵ Ugyancsak erre enged következtetni a csepeli 6. sírból előkerült kötött lábú fibula, a babos díszű, üreges kar-, vagy bokaperec is (6. kép 2., 7. kép 3).

A meglehetősen egyedi darabnak látszó övkapocs (6. kép 3) díszítése a Ipolykiskeszi (Malé Kosihiy, Szlovákia) 526. sír fibulájának díszítésével mutat hasonlóságot.²⁶

Az objektum bontása közben, annak DK-i ívében egy szájával lefelé fordított edény került elő. Elhelyezkedése nagyjából megegyezett a 4/51-es objektum (SE 123) beásásával, a tál hasvonala nem sokkal a beásás alja fölött helyezkedett el. Az edény „babára” bontása során figyeltünk fel először, a gödör nyugati és keleti oldalán végighúzódnó sötétebb sávra, valamint a déli oldalon húzódnó padkára is. (8. kép 1., 4)

A gödör túlnyomóan faszenes betöltésében észlelt elszíneződések és a leletek elhelyezkedése alapján világossá vált, hogy a leletek a két padka és a hosszanti oldalakon észlelt elszíneződések közötti területen helyezkedtek el (8. kép 4).²⁷ Az edények és az egyéb mellékletek felszedése, valamint a sírgödör aljának megtisztítása után a nyugati oldalon teljes hosszában, míg a keleti oldalon egy homokos besuvadás miatt csak részlegesen láthatóvá vált széles szerves lenyomatok, és a rövidebb oldalak padkái közötti részen kibontakozott a feltehetőleg fa gerendákkal bélelt „sírkamra” szerkezete (9. kép).

A fából készült sírépítmények alkalmazása a kelta temetőkben egyáltalán nem szokatlan jelenség. A Csepel-Szennyvíztisztító lelőhelyen feltárt temető több sírjában is találtunk erre utaló nyomokat. A teljesség igénye nélkül, csak néhány kiragadott példát megemlítve a 4/80 (SE 142) számú sír (9. kép 1) esetében a sírfenéken nagy kiterjedésű, faszenes foltokat találtunk, míg a 4/82 (SE 144) számú sírban egymástól határozottabb vonallal elváló, deszkanyomokat sikerült megfigyelnünk (9. kép 2).

De nem csak a csepeli temetőben, hanem a Kárpát-medence más területein, főként az Észak-magyarországi régió több lelőhelyén például a Vác – Kavicsbányai²⁸ temetőben, de még inkább a felvidéki temetőkben mint például Ipolykiskeszi (Malé Kosihiy, Szlovákia),²⁹ Mánya (Maňa, Szlovákia)³⁰

vagy Tótmegyer (Palárikovo, Szlovákia)³¹ igen gyakori. Közülük a mi szempontunkból jelenleg talán a legérdekesebbnek a Ipolykiskeszi (Malé Kosihiy, Szlovákia) temető tűnik. A sírokba helyezett fa szerkezetek alkalmazása igen változatos formában jelenik meg a temetőben. Többségük „koporsó” jellegű, viszonylag vékonyabb 2–6 cm szélességű deszkákból ácsolt, olykor a sarkokon haránt irányú erősítő lécekkel (176. sír).³² Ugyanitt találkozhattunk olyan jelenséggel is, amikor annak ellenére, hogy a fa szerkezet nyomai nem kerültek elő, a sírgödör betöltésének elszíneződései miatt mégis feltételezhető a sírkamra megléte (274. sír).³³ Nem egy esetben került elő Ipolykiskeszin olyan „koporsó vagy sírláda” ahol a hosszanti oldalak deszkái hosszabbak mint amit az általuk és a rövidebb oldalak által körülhatárolt tér megkövetelne,³⁴ vagy esetleg a sírszerkezet túlnyúlik a sírgödör szélein. Ezekkel a megoldásokkal vélhetően a fa szerkezetek stabilitását kívánták erősíteni, mint például az ipolykiskeszi 1. sír esetében³⁵. Előfordul azonban olyan megoldás is, melynek során a „sírláda” mellett a sírgödör oldalfalát is kibélelik fa deszkákkal (448. sír).³⁶

A meglehetősen változatos „vékonyfalú” sírszerkezetek mellett több sírban is szélesebb fegerendák nyomait sikerült megfigyelnie az ásatónak.³⁷ Ezeknél a síroknál a Csepel-Szennyvíztisztító 6. sírhöz hasonlóan a sírgödör hosszanti oldalai mentén húzódnó széles sötétebb elszíneződés utal a sírszerkezetre. Falenyomatok a rövidebb oldalakon itt sem kerültek elő, bár a padkák sem mutathatók ki (9. kép 4). A sírgödörök betöltésében minden esetben faszenes maradványok is voltak.

A Csepel-Szennyvíztisztító 6. sírjának felső rétegeiből előkerült edény „babára” bontása során megfigyelt sötét elszíneződések, valamint a metszetalban tapasztalt besuvadások (8. kép 1) nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy a sírban eredetileg egy vastag, átlagosan 15 cm vastagságú, fából ácsolt sírszerkezet lehetett.

³¹ BENADIK 1974. 97–106.

³² BUJNA 1995. 43–45. Abb. 31. a–b.

³³ BUJNA 1995. 63–64. Abb. 55.

³⁴ BUJNA 1995. 83–85. 437. sír. Abb. 77., 86–87. 448. sír, Abb. 78. sírszámok. Hasonló megoldással más lelőhelyen is találkozhatunk, mint például a Maňa (Mánya) temető 14. számú sírja. Lásd Benadik 1983, Abb. 4.

³⁵ BUJNA 1995. 16. Abb. 3.

³⁶ BUJNA 1995. 86. Abb. 78. Hasonló sírszerkezetekkel Nyugat-európai lelőhelyeken is találkozhatunk, mint például (bár kétségtelenül merész megállapításnak tűnhet), a hochdorfi fejedelmi temetkezés. Jóllehet ez utóbbi esetben a két faszerkezet közötti rész kövekkel lett feltöltve. BIEL 1998. 33. Abb. 21.

³⁷ BUJNA 1995., lásd pl. 526., 535. sírok. 107–108. Abb. 99., 100.

²⁵ BENADIK 1957. 20–21., IV. tábla 6–11., 13–15. A sírból a palack mellett „drót” fibulák, apró szemű bronzlánc, bronz-, karika és gomb, és sodrott vas övlánc maradványai kerültek elő.

²⁶ BUJNA 1995. Taf. 55. B. 2.

²⁷ Az előkerüléskor látszólag ép palack és bikónikus edényke a bontás közbeni gyors száradás miatt repedezni kezdett, ezért kénytelenek voltunk gézpólyával rögzíteni.

²⁸ HELLEBRANDT 1999, Vác–Gravel pit. 55–146.

²⁹ BUJNA 1995.

³⁰ BENADIK 1983.

A DK-i negyedben észlelt, a gödörből kiívelődő beásás (SE 123) mellett, az ÉK-i negyedében egy nagyobb, míg a DNy-i saroknál egy kisebb, a gödör szűkülő oldalfalába mélyülő, de a felszínen foltban nem érzékelhető, félköríves bemélyedés került elő (4. kép 1., 8. kép 2). Ez utóbbiaknak nem adtunk külön számot. A sírgödör ÉNy-i falánál nem sikerült hasonló beásást megfognunk. Mindhárom beásás az objektum észlelési szintjétől (101,16 mBf) átlagosan 35 cm mélységig volt követhető.³⁸ A sírgödör betöltésében, az oldalfalba mélyülő beásásokkal hozzátétőlegesen egy magasságban, illetve némileg azok felett került elő a szájával lefelé fordított edény (5. kép 4), és a később megsemmisült fibula maradványa is (8. kép 3).

A Csepel-Szennyvíztisztító 6. számú kelta sírjának feltárása során meglepetésként ért bennünket a szájával lefelé fordított tál előkerülése (8. kép 1., 5. kép 4), de amint az a későbbiek során kiderült, ez sem egyedi jelenség a temetőben. A 367. objektumszámú sírban a sírfehér felett 40 cm magasságban egy ép, (10. kép 1-2), míg a 369. objektumszámúban a sírfehér felett 35–40 cm magasságban húzódó kis padka fölött egy törött edény maradványai kerültek elő (10. kép 3-4). Az utóbbi edény töredékei vélhetően a sírszerkezet fedelének beszakadása, vagy egy esetleges sírrablás során sülyedhettek lejjebb, azonban legmélyebben fekvő darabjai sem érték el a sírgödör alját. Mindhárom edényt a sírkamra tetejére helyezték, feltehetően valamilyen áldozati céllal. Arra azonban, hogy ezt a temetést vagy esetleg később helyezték a sírba, jelenleg nem tudjuk a választ. A 6. sír (SE 122) esetében felmerülhet a későbbi elhelyezés, azonban az SE 123. számú beásás mint arról korábban már volt szó, sem elszíneződésben sem struktúrában nem tért el a sírgödör betöltéséről. Bujna az ipolykiskeszi (Malé Kosihiy, Szlovákia) temető szinte valamennyi hamvasztásos sírjában figyelt meg sírkonstrukciós maradványokat. Számos esetben kimutatható volt a sírkamrák fedélszerkezete is, amelyek talán legszembetűnőbben a 62., 149., és 176-os síroknál figyelhetők meg.³⁹ Mindhárom esetben nagy felületen kerültek elő elszínezedett famaradványok (néhol gerendák lenyomata), amelyek többnyire a leletek felett, átlagosan 20–45 cm-el jelentkeztek, illetve a sírkamrák falaihoz tartoztak.

Néhány esetben a fedélszerkezet felett is kerültek elő leletek, melyek többnyire a sírmellékletekhez tartozó tárgyak töredékei, lehettek, és vélhetőleg a sírkamra lezárása után a sírgödör betemetése során a faszenes máglya maradványokkal kervert földdel együtt kerülhettek a gödörbe.

A sírkamra fedele feletti rétegekből egyéb leletek csupán a 176. számú, nagy mélységű (1,9 m) sír viszonylag magasan (0,8–0,9 m) megfigyelt fedélszerkezete, felett kerültek elő, néhány cseréptöredék által kísért egy kupacban fekvő állatcsont formájában.⁴⁰

A Csepel-Szennyvíztisztító lelőhely 6. sz. (SE 122) sírjához hasonlóan, szájával lefelé fordított helyzetű edény került elő Ipolykiskeszi (Malé Kosihiy, Szlovákia) 9. számú, 0,8 m. mélységű sírjában 0,30–0,35 m mélységben.⁴¹ Az edény – amely formailag a Csepel-Szennyvíztisztító lelőhely 369. számú sírjának fedélszerkezetére helyezett edénnyel mutat rokonságot (10. kép 3-4) –, lelőkörményei alapján azonban, elképzelhető, hogy nem ételáldozatként, hanem esetleg egy későbbi rátemetés eredményeként kerülhetett a sírba.

A Csepel-Szennyvíztisztító telep 6. számú kelta sírjának rekonstrukciós rajzát (11. kép) a helyszínen megfigyelt, és a dokumentációban rögzített adatok, valamint a fent felvázolt analógiák összevetésével alakítottuk ki. A sírban megfigyelt gerendalenyomatok, illetve a mellékletek elhelyezkedése nyomán úgy gondoltuk helyénvaló az átlagtól némiképp eltérő „robosztus szerkezet” rekonstruálása. A két hosszanti oldal és a fedélszerkezet kiszerkesztése nem okozott különösebb problémát, azonban a kereszt irányú gerendák illszkedése némi bizonytalanságot hord magában. A sír bontása közben nem sikerült ezek nyomát megbízhatóan rögzíteni, azonban, amint azt láttuk, ez sem egyedülálló jelenség, hiszen többek között a már többször idézett Ipolykiskeszi temető 526-os vagy 535-ös sírjainál⁴² sem sikerült az ásatónak ezeket megfigyelnie. A rajz tehát jelen formájában egy kísérlet, amely a további feldolgozások során esetleg még módosulhat. Nehezen elképzelhetőnek tartom ugyanis, hogy egy-egy ilyen jelentősebb konstrukció építésénél ne alkalmaztak volna kereszt irányú stabilizáló elemeket. Hogy pontosan milyen formában, arra a temető sírjainak teljes kielemezése, illetve azok újabb lelőhelyek adataival való összevetése során remélhetőleg fény derülhet.

³⁸ A sírok oldalfalába mélyülő beásások miatt felmerült az a gondolat is, hogy a sír falába, illetve oldalába mélyülő beásások egy védőtető tartóelemei lehettek, azonban a sírfehérken előkerülő szentült famaradványok, illetve az elsősorban a hosszanti sírfalak mentén észlelt fa anyag jelenlétére utaló erős szerves elszíneződések miatt azt hiszem ezt elvethetjük.

³⁹ BUJNA 1995. 62. sír: 27–28. Abb. 13a–b., 149. sír: 37–40. Abb. 26a–b., 176. sír: 43–45. Abb. 31a–b.

⁴⁰ BUJNA 1995. 43. Abb. 31a.

⁴¹ BUJNA 1995. 19. Abb. 6. Taf 4. B. 3. A

⁴² BUJNA 1995. Abb. 99., Abb. 100.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALMÁSSY 1998 ALMÁSSY Katalin: Kelta temető Tiszavasvári határában. JAMÉ 39–40. (1997–1998. [1998], p. 55–106.
- BENADIK–VLCEK–AMBROS 1957 BENADIK, Blažej – VLCEK, Emanuel – AMBROS, Cyril: Keltské Pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei. Bratislava, 1957. p. 306.
- BENADIK 1975 BENADIK, Blažej: Besonders angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre Gesellschaftliche Bedeutung. Ausgrabung des Gräberfeldes in Palárikovo und sein Charakter. In: The celts in central europe. A II. Pannonia konferencia aktái. Székesfehérvár, 1975. p. 97–106.
- BENADIK 1983 BENADIK, Blažej: Maňa. Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. Archaeologica Slovaca Monographiae. Nitra, 1983. p. 167.
- BMM 2012 Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin 2011. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 7–9 October 2011. In BMM SerArch. 5. (szerk.: Bereczky, Sándor) Târgu Mureş, (2012).
- BÓNIS 1969 BÓNIS, Éva: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest. ArchHung 47 Bp., 1969.
- BUJNA 1995 BUJNA, Jozef: Malé Kosihy La Tènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. 230.
- ENDRÓDI–HORVÁTH 2009 ENDRÓDI Anna–HORVÁTH M. Attila: Budapest XXI. Ker. Csepel, északi szigetcsúcs, Nagy-Dunaszor (ásatási jelentés). AqFüz 15. (2009), p. 182–184.
- HANNY 1992 HANNY Erzsébet: Kelta település nyomai az M0 autópálya nyomvonalán (Szigetszentmiklós – Üdülősor, – Vízműtelep). In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. BTM Műhely 5. Bp., 1992. p. 241–276.
- HELLEBRANDT 1999 HELLEBRANDT Magdolna: Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary 3. Bp., 1999.
- HORVÁTH 2005 HORVÁTH M. Attila: Régészeti kutatás a tervezett csepeli Központi Szennyvíztisztító telep területén. AqFüz 11. (2005), p.177–185.
- HORVÁTH–ENDRÓDI–MARÁZ 2007 HORVÁTH M. Attila – ENDRÓDI Anna – MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a csepeli Központi Szennyvíztisztító telep területén. AqFüz 13. (2007), p. 216–232.
- HORVÁTH–ENDRÓDI 2008 HORVÁTH M. Attila – ENDRÓDI Anna: Budapest XXI. Ker. Csepel, északi szigetcsúcs, Nagy-Dunaszor (ásatási jelentés). AqFüz 14. (2008), p. 200–202.
- HUNYADY 1942 HUNYADY Ilona: Kelták a Kárpát-medencében. – Die Kelten im Karpatenbecken. (Táblakötet). DissPan 2.18. Bp., 1942.
- HUNYADY 1944 HUNYADY Ilona: Kelták a Kárpát-medencében. – Die Kelten im Karpatenbecken. (Szövegkötet). DissPan 2.18. Bp., 1944.
- HUNYADY 1957 HUNYADY Ilona: Kelták a Kárpát-medencében.– Die Kelten im Karpatenbecken. (Leletanyag). RégFüz 2. Bp., 1957.
- Kincsek a város alatt 2005 Budapest régészeti örökségének feltárása. Kiállítási katalógus. (szerk.: Zsidi Paula). Bp., 2005. p. 208.
- KNEZ–SZABÓ 1980–1981 KNEZ, Tone – SZABÓ, Miklós: Ein keltischer Kantharos aus Novo Mesto. ActaArchHung 20–21. (1980–1981), p. 80–88.
- MARÁZ 1977 MARÁZ Borbála: Délkelet-Magyarország La Tène-korának kronológiai kérdései. ArchÉrt 104. (1977), p. 47–64.
- MARÁZ 2005 MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a Gellérthegey északi oldalán. AqFüz 11. (2005), p. 96–100.
- MÁRTON 1933 MÁRTON Lajos: A korai latène-kultúra Magyarországon ArchHung 11 Bp., 1933.
- NAGY 1958 NAGY Tibor: Ein La Tène-zeitlicher Grabfund von skythischen Charakter aus Budapest – Rákospalota. ActaArchHung 9 (1958) 335–352.

- NAGY 1959 NAGY Tibor: La Tène – kori szkíta-jellegű sírlelet Rákospalotáról. *BudRég* 19. (1959), p. 123–138.
- PETŐ 1979 PETŐ Mária: Neuere topographische und archäologische Angaben zum Leben der Siedlung Gellérthegey-Tabán und Umgebung in der frühen Kaiserzeit. *ActaArchHung* 31. (1979), p. 271–285.
- PÓCZY 1959 PÓCZY Klára: A Gellérthegey-tabáni eraviszkusz telep topográfiájához. *ArchÉrt* 86. (1959), p. 63–69.
- SCHWAPPACH 1971 SCHWAPPACH, F.: Stempel des Waldalgesheimstils an einer Vase aus Sopron – Bécsidomb. *Hamburger Beiträge* 1./2. (1971), p. 131–172.
- SCHWAPPACH 1975 SCHWAPPACH, F.: Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik. *Alba Regia* 14. (1973), p. 109–136.
- SCHWEITZER 1992 SCHWEITZER Ferenc: A Szigetszentmiklóstól északra húzódó M0 autópálya környezetében elhelyezkedő régészeti lelőhelyek geomorfológiai viszonyai. In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán*. BTM Műhely 5. Bp., 1992. p. 9–13.
- SZABÓ 1971 SZABÓ Miklós: A kelták nyomában Magyarországon. Bp., 1971. 87 p.
- SZABÓ 1972 SZABÓ, Miklós: Celtic Art and History in the Carpathian Basin. *ActaArchHung* 24. (1972), p. 385–393.
- SZABÓ 1975 SZABÓ, Miklós: Contribution à l'étude de l'art et de la chronologie de La Tène ancienne en Hongrie. *FolArch* 25. (1975), p. 71–86.
- SZABÓ 1976 SZABÓ Miklós: A „magyar kardstílus” kialakulása. *AlbaRegia* 15. (1976), p. 25–37.
- SZABÓ 1994 SZABÓ Miklós: Kelta harcosok Dephoi előtt és után. *AntTan* 38. (1994), p. 37–56.
- SZABÓ 2005/a SZABÓ Miklós: A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. Bp., 2005. 211 p.
- Szabó 2005/b Szabó Miklós: La Tène-kori temető Sajópetri határában. *La Tène period cemetery at Sajópetri*. RKM (2005), 61–66.
- SZABÓ–PETRES 1992 SZABÓ, Miklós – F. PETRES, Éva: Decorated Weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin. In: *IPH* 5. Bp., 1992.
- TOMPA 1942 TOMPA Ferenc: A késő vaskor. In: *Budapest története 1. Budapest az ókorban*. Bp., 1942. p. 121–134.

VERSUCH DER GRABREKONSTRUKTION EINES LATÈNE-ZEITLICHEN BEGRÄBNISSES

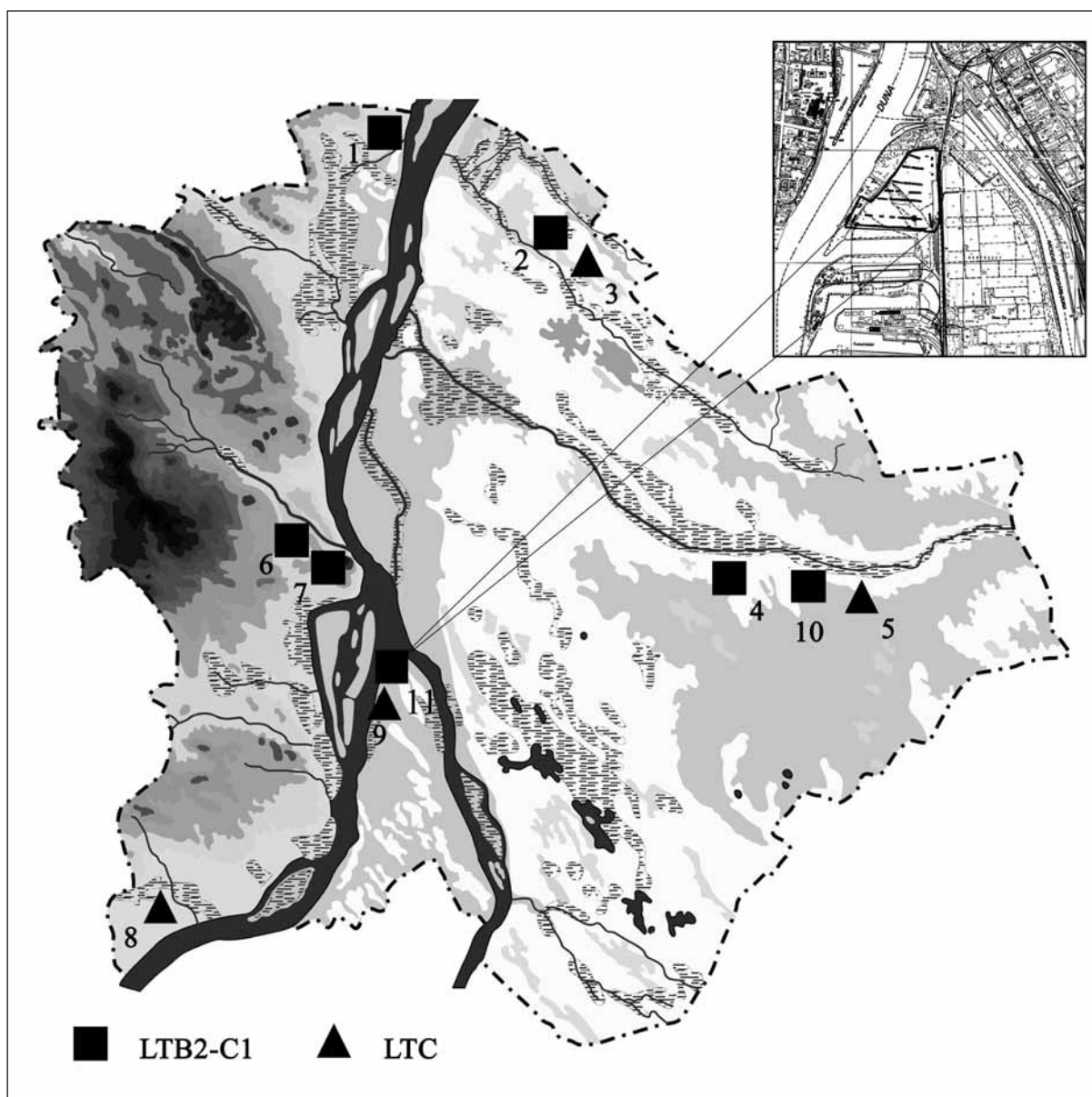
Vor der Errichtung der zentralen Abwasserbehandlungsanlage auf der Csepel-Insel in Budapest führten wir 2004 eine Probe-, und in 2006–2008 eine großflächige Ausgrabung aus. Auf der Csepel-Insel waren schon mehrere, wohlbekannte und bedeutende Kulturen der Urzeit, sowie der Nachlass der Völkerwanderungszeit und der der Árpádenzeit (Frühes Mittelalter in Ungarn) bekannt. Jetzt kamen aber auch die Funde der späteisenzeitlichen LaTène B1–C1-Periode (von der zweiten Hälfte des 4 bis zum Ende des 3. Jahrhunderts v. Chr.) vor, die bis dahin nur durch Streufunde vertreten waren. Im Zuge unserer Grabung legten wir 107 Gräber dieser Periode auf.

Während der Ausgrabung des Brandgrabes 6 dieses Gräberfeldes beobachteten wir einen, in den

keltischen Nekropolen häufig errichteten, aber unter den ungarischen klimatischen Verhältnissen selten vorkommenden Grabritus. Aufgrund der Verfärbungen in der holzkohlenreichen Füllung und der in verschiedenen Tiefen liegenden Beigaben nehmen wir an, dass eine große Grabkammer für die Toten in der Grabgrube gebaut wurde, auf die ein Gefäß mit dem Mund nach unten gestellt wurde. Wir versuchten die Struktur der Grabkammer anhand ungarischen, sowie ost- und südwestslowakischen Analogien zu rekonstruieren (*Abb. 11*). Diese Zeichnung ist in dieser Form ein Versuch, der später, während der endgültigen Bearbeitung des Gräberfeldes, aufgrund weiterer Analogien noch modifiziert werden kann.

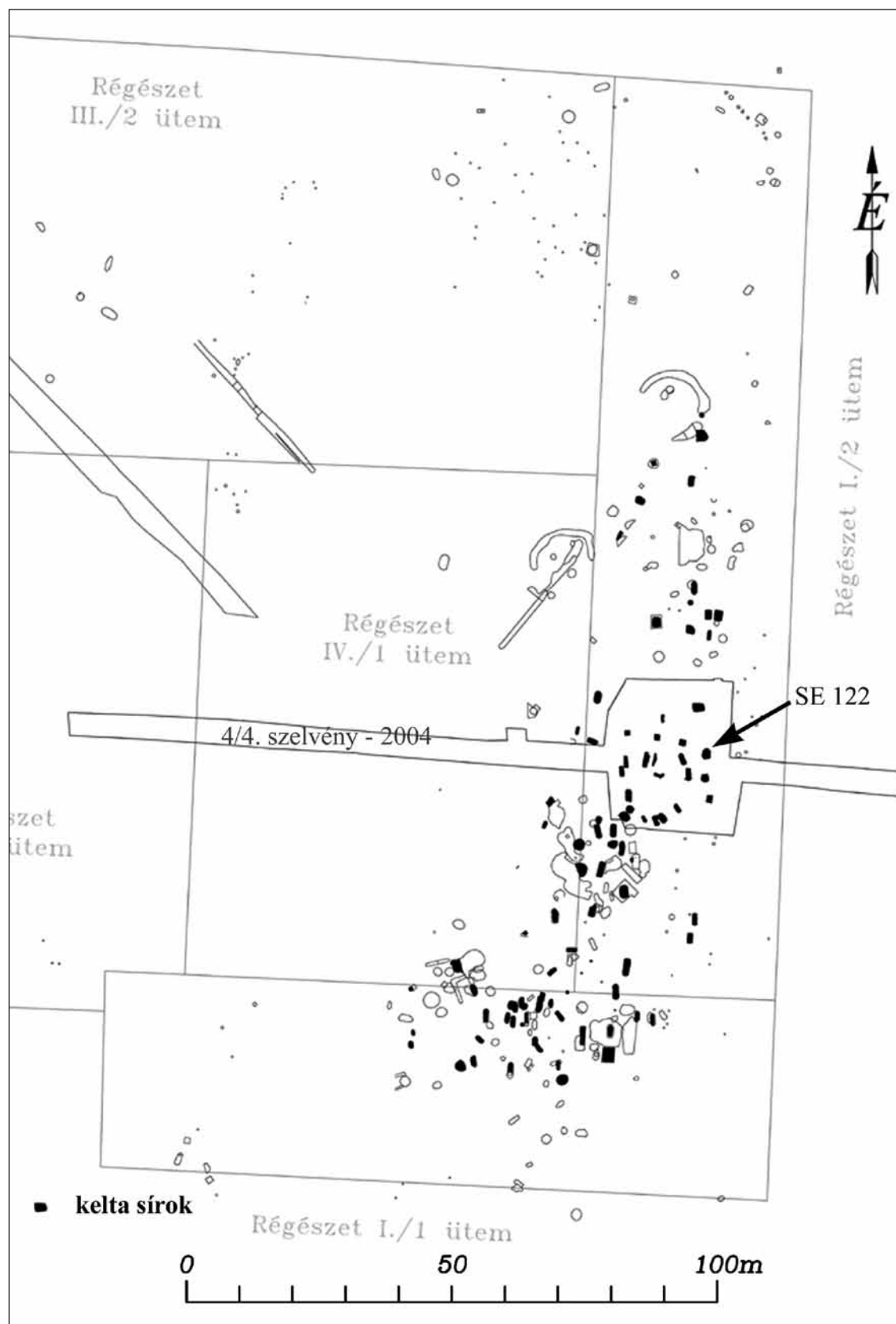

1. kép: Budapest XXI., Csepel-sziget – a lelőhely elhelyezkedése

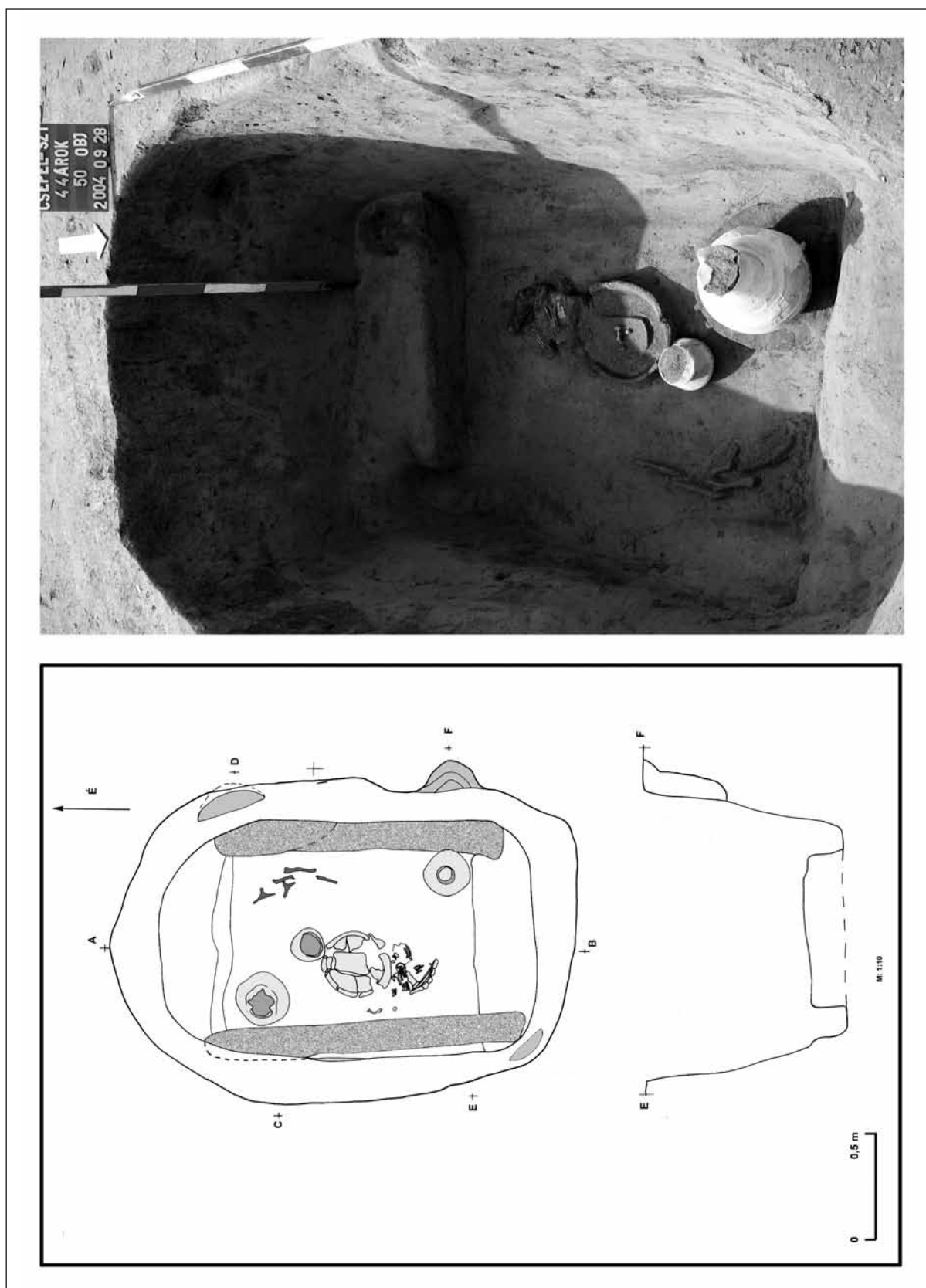

2. kép: Budapest korai LaTène-kori lelőhelyei.

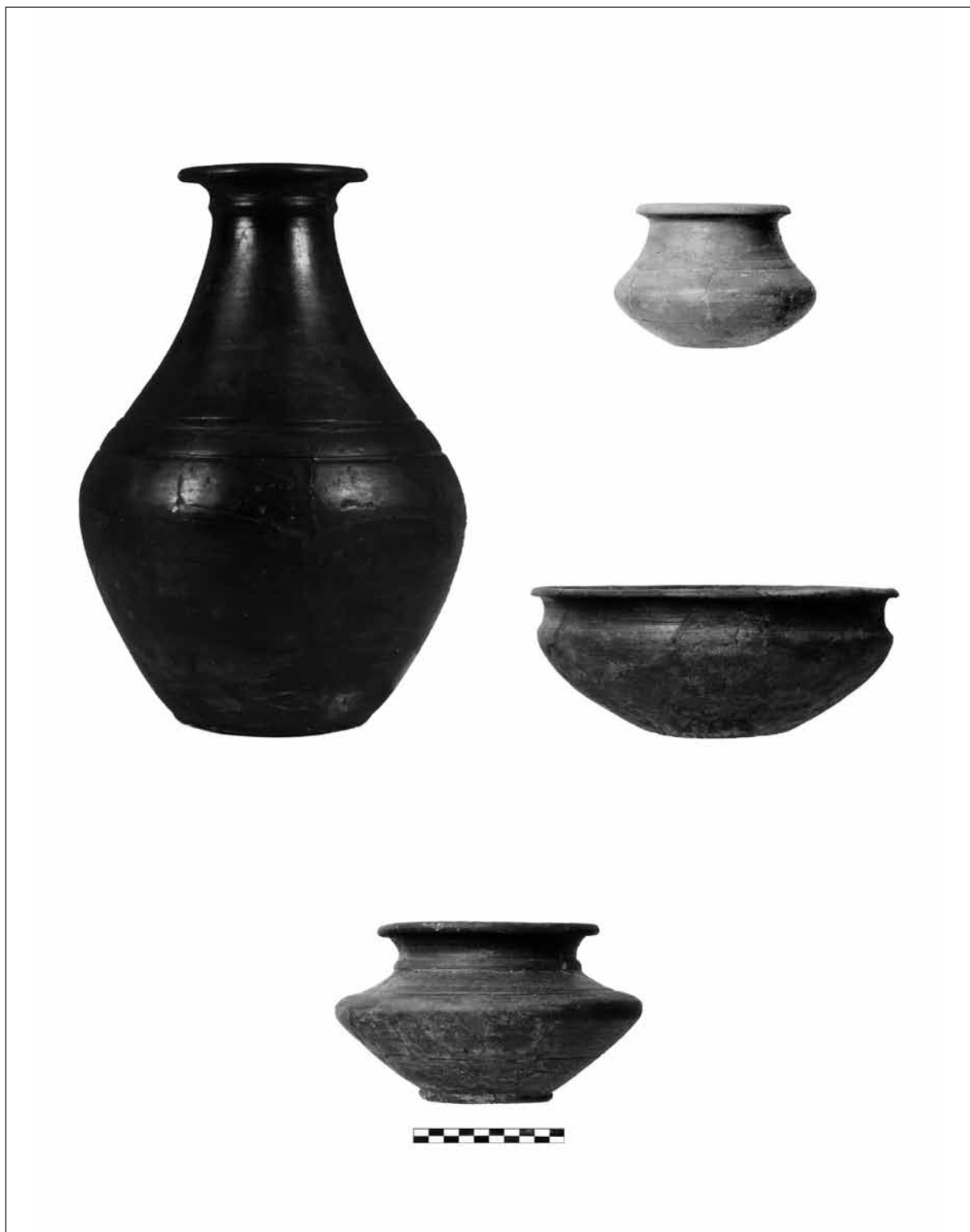
1. Békásmegyer: település.
2. Rákospalota: szórványlelet.
3. Rákospalota – Mogyoródi út 42.: szkíta – kelta sírlelet.
4. Rákosrendező vagy Rákos pályaudvar: szórványlelet.
5. Rákoskeresztúr: szórványlelet.
6. Gellérthegy – Bérc u. 8.: szórványlelet.
7. Gellérthegy – Vízművek: szórványlelet.
8. Nagytétény: szórványlelet.
9. Csepel – Szabadkikötő: szórványlelet.
10. Rákoskeresztúr - Csékút utca: szórványlelet
11. Csepel-sziget északi csúcsa: temető

3. kép: Az ásatás helyszínrajzának részlete a kelta sírokkal.

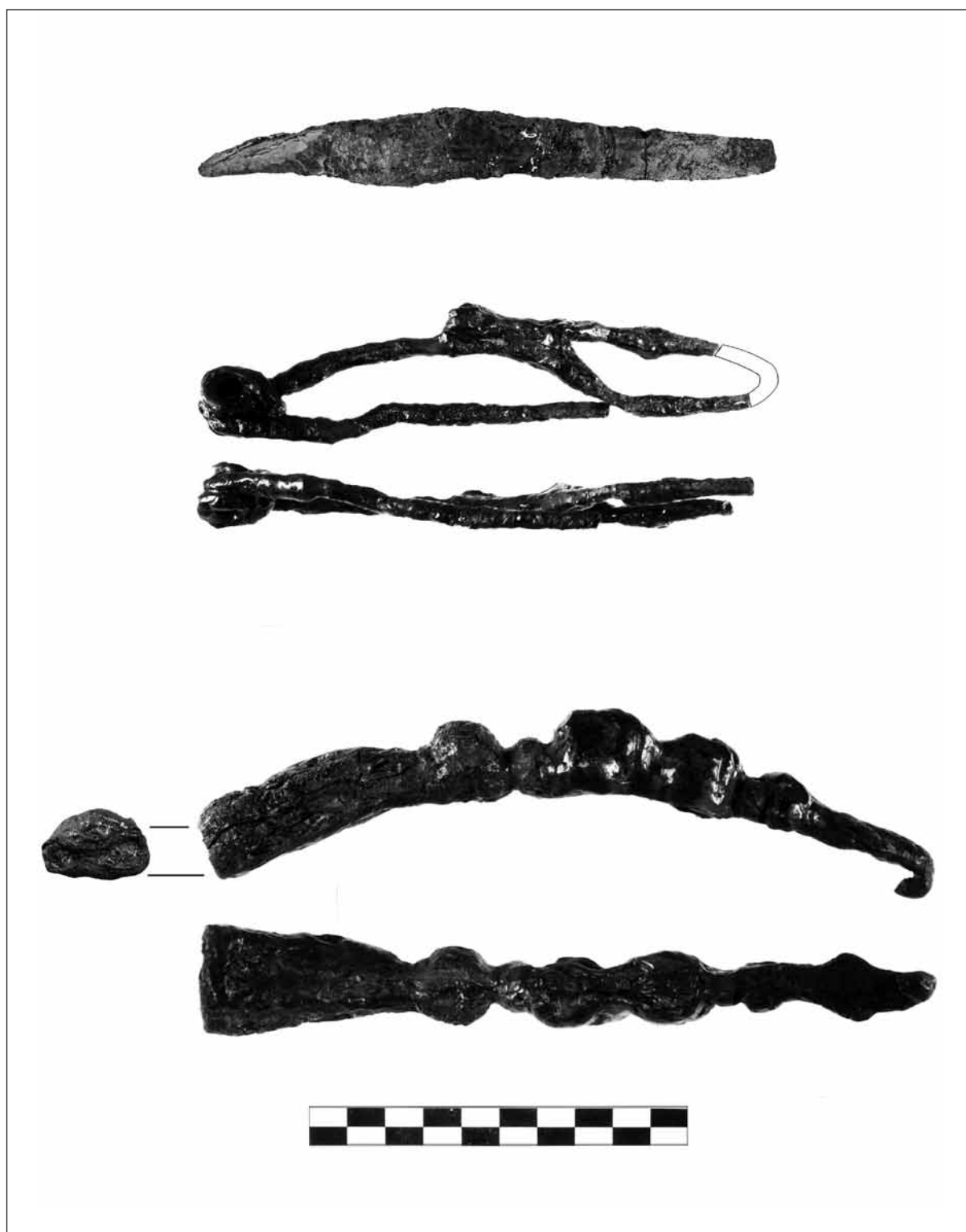

4. kép: 1.: a 6. kelta sír (4. szelvény, 50. objektum, SE122) rajza. 2.: a kibontott sír. fotója.

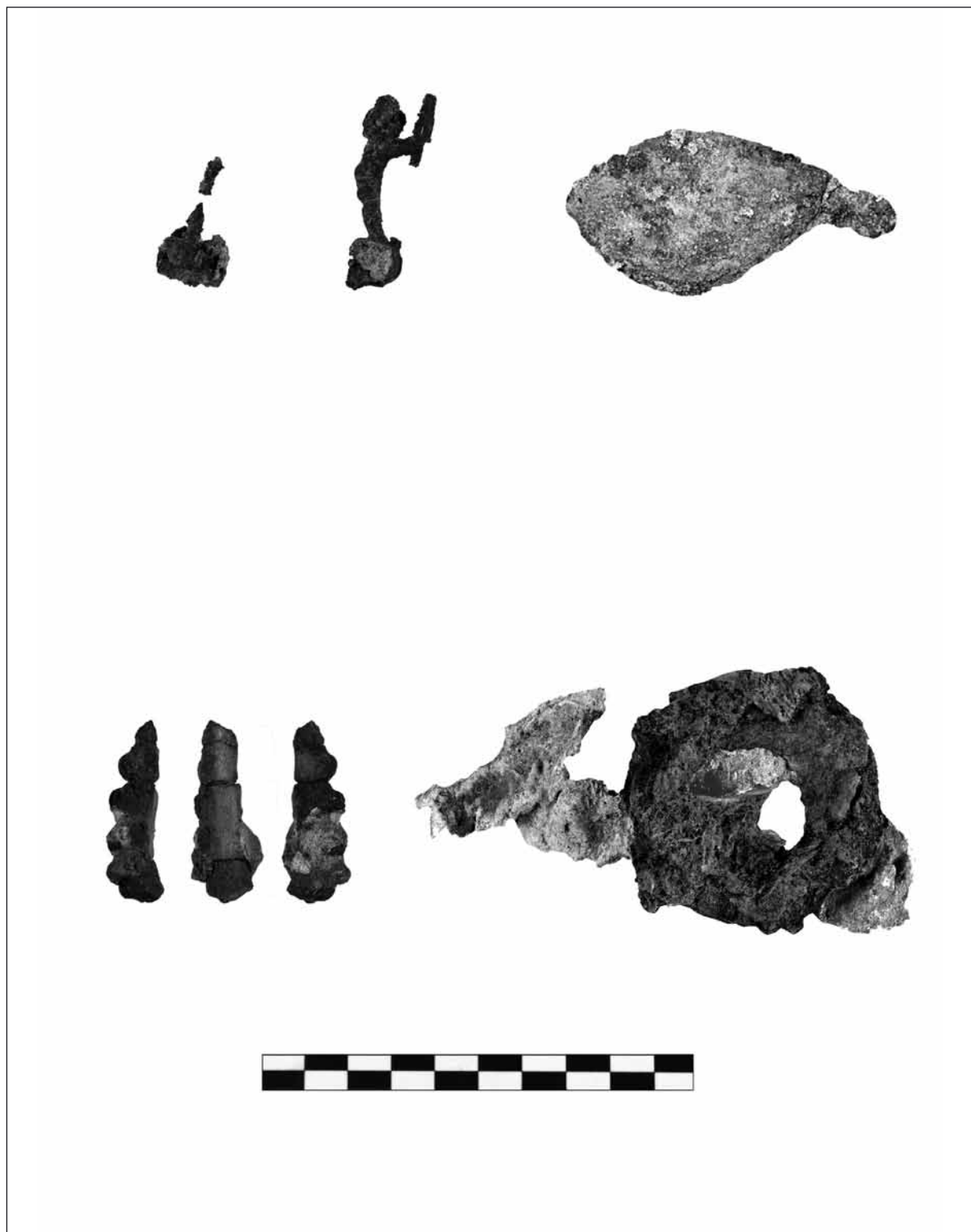

5. kép: A 6. kelta sír kerámia leletei:

1. palack,
2. bikónikus edényke,
3. „S” profilú tál,
4. tál

6. kép: A 6. kelta sír fémleletei 1.:
1. kés, 2. fibula, 3. övkapocs

7. kép: A 6. kelta sír fémleletei 2.:

1-2. vas fibulák,

3. bronz fibula maradványai,

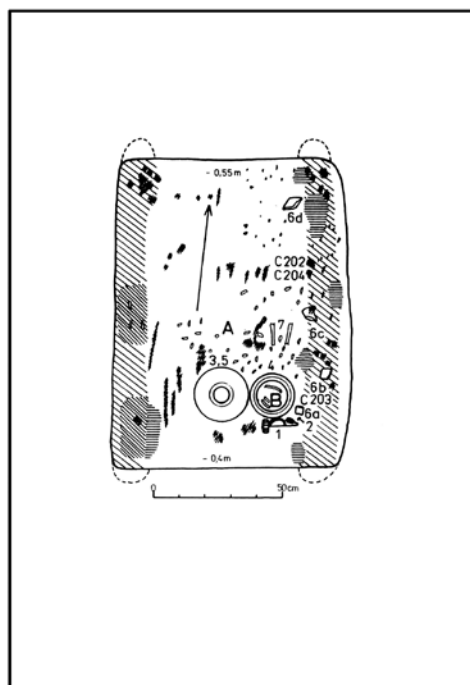
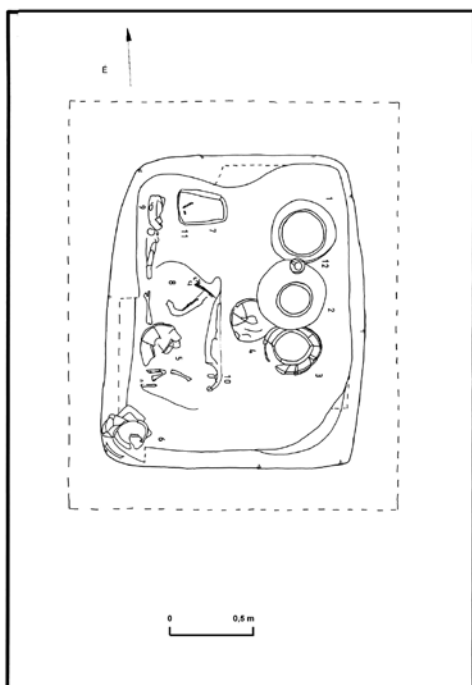
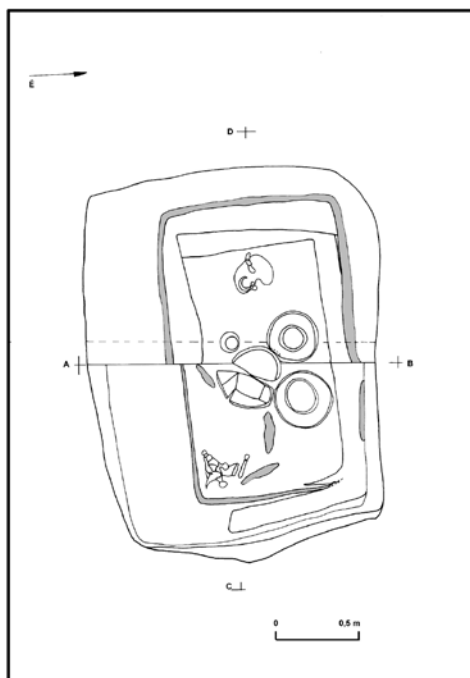
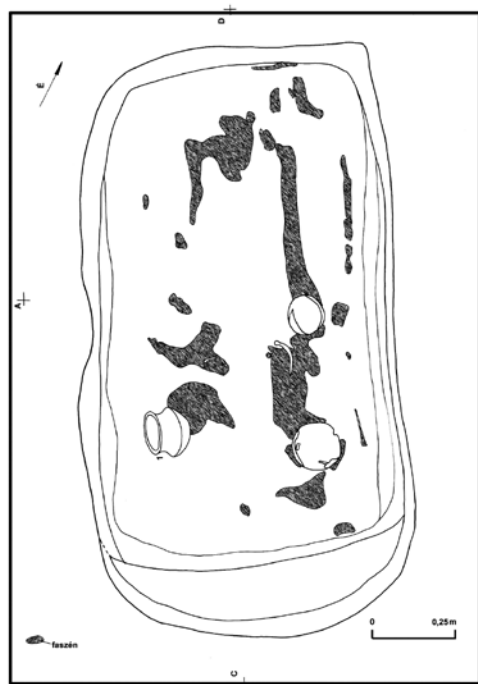
4-5a. bronz kar- vagy bokaperc maradványai,

5b. vas karika

8. kép: Csepel - Szennyvíztisztító 6. sír.

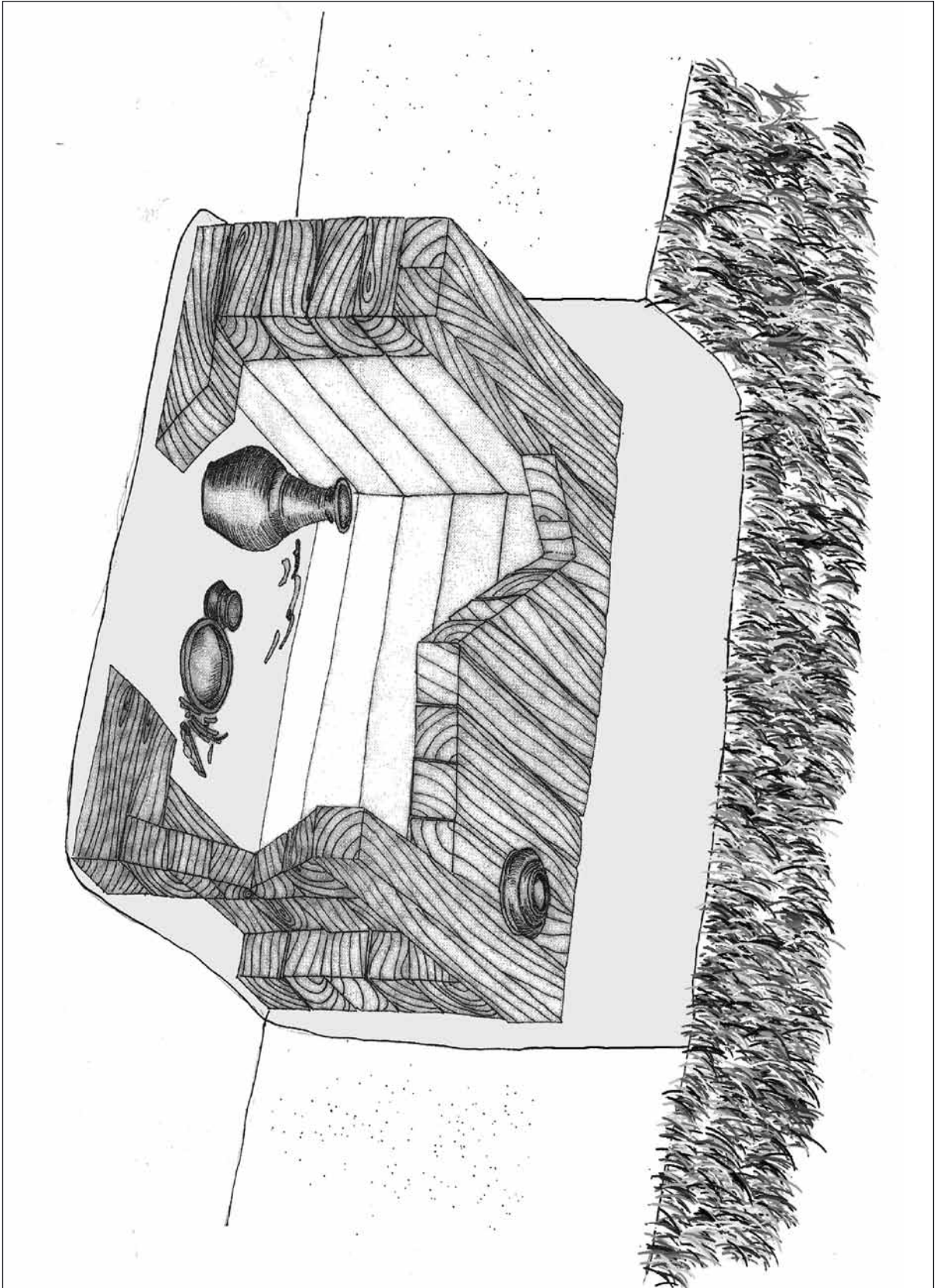
- 1.: kerámia a sír földjében,
- 2.: a sírgödör keleti fala a bevágásokkal,
- 3.: a sírgödör északi felének bontása,
- 4.: a sírgödör alja a leletek felszedése után.

9. kép: 1.: az SE142, 4/80. obj rajza,
2.: az SE144, 4/82. obj rajza,
3.: a 369. obj rajza,
4.: Ipolykiskeszi (Malé Kosihy, Szlovákia) 526. sír rajza Bujna nyomán.

10. kép: 1., 4.: a 367. és a 369. sz. sír részlete. 2-3.: a sírkamrák tetejére helyezett edények.

11. kép: A 6. sz. sír sírkamrájának rekonstrukciós kísérlete (Koncz Dániel rajza)

GABLER DÉNES

TERRA SIGILLATÁK AQUINCUM LEGKORÁBBI TÁBORÁBÓL ÉS ANNAK HELYÉN EMELT KÉSŐBBI RÓMAI ÉPÜLETEKBŐL

(A Víziváros leletei)*

A római határvédelmi rendszer, a *ripa Pannonica* kialakulása szempontjából alapvető fontosságúak az első állandó táborok építésének topográfiai és időrendi kérdései. A római foglalás korában alkalmi, sokszor csak demonstratív expeditioinak – régészetileg kevés nyomot hagyó – táborait az 1. sz. közepétől az Italiából kiinduló, radialisan futó utak mentén és azok végpontjainál épült táborok rendszere váltotta fel.¹ Az aquincumi vízivárosi tábor ennek az erődláncolatnak (Carnuntum, Arrabona, Brigetio, Solva, Lussonium) egyik fontos láncszeme lehetett; feltehetően a legkorábbi, nemcsak Aquincumban, hanem egész Kelet Pannoniában.

A VÍZIVÁROSI LELŐHELYEK

A tábor létezéséről és helyéről a korábbi kutatás csak a 19. század végén a Corvin téren, a korai tábor mellett É–D irányban húzódó út mentén előkerült 1. századi katonai sírkövek és szórványos kutatások során tett megfigyelések révén szerezhetett tudomást. Ennek alapján ismerték fel már több mint fél évszázaddal ezelőtt, hogy a Víziváros területén korai római tábor lehetett,² bár azt korábban a Bem tér környékére lokalizálták. A sírkövek tanúsága szerint első helyőrség az ala I Hispanorum lehetett.³ Ezt az alakulatot a Kr. u. 69 évet követően az ala I Hispanorum Auriana váltotta fel, amely a 2. sz. elejéig maradt Aquincumban.⁴ Nagy T. a sírkövek párhuzamai alapján feltételezte, hogy egy ismeretlen nevű ala már a hispaniai csapattest előtti időben, tehát Kr. u. 50–nél korábban is itt állomásozhatott.⁵ A tábor helyére

a sírkövek lelőhelyei utaltak.⁶ A sztélék lelőhelye természetesen csak közvetve határozhatta meg a tábor helyét, hiszen a sírköveket a táboron kívül futó É–D-i irányú út mentén húzódó temetőben állíthatták fel. (Többek közt ezért nem lehetett a castellum helye a Bem tér).⁷ Minthogy a táborhoz tartozó temetőkben előkerült sírkövek feliratainak a legio II Adiutrix katonáinak nevei is megtalálhatók, feltételezték, hogy a legio vagy annak részlegei is állomásozhattak a Vízivárosban.⁸

Kisebbségi kutatások már folytak a Víziváros területén. Az 1991-ben Kérdő K. vezetésével újra induló, 1995 után is folytatódó ásatások, leletmentések során – nagy felületen végzett feltárásokkal – egymással szorosan kapcsolódó területeket kutattak. Ennek ellenére a tábor pontos helyét még nem ismerjük, mivel a védművek (*agger, fossa*) e munkálatok során nem kerültek elő. Az ásatások során részben a táboron kívül futó főút, valamint a feltárt kemencék, sírok helyzete alapján sikerült az 1. századi tábor feltételezhető kiterjedését meghatározni; az általuk körülvelt területen (Medve u. 8–14., Gyorskocsi u. 26., Vitéz u. 10) belső utak részleteit és szabályos rendben elhelyezkedő korai fa építményeket feltárni.⁹ A hadtörténeti adatok szerint a tábort a 2. sz. elején felhagyták, helyén római település épült, amely a 4. sz. második feléig továbbélt. A 2–3. századi épületek funkciója még kérdéses. Feltehető, hogy ezek polgári településhez tartozhattak.¹⁰ Ilyen felhagyott tábor helyén létesült telepet Germania superior és Raetia területéről egyaránt ismerünk (Arae Flaviae–Rottweil, Lopodunum–Ladenburg).¹¹

* Ez a munka a 72292 sz. OTKA pályázat támogatásával készült el.

¹ GENSER 2001, 13–15.

² RADNÓTI 1955, 24–26; MÓCSY 1962, 634; NAGY 1973, 86; PÓCZY 1976, 88.

³ KUZSINSZKY 1900, 25.

⁴ LÓRINCZ 2001, 67.

⁵ NAGY 1971. 103–161.

⁶ CIL III 14349,8=TitAq 689–Szilágyi Dezső tér, CIL III 14349,4=TitAq 631–Fő u.36, CIL III 15163=TitAq 594–CIL III 15164=TitAq667, CIL III 10513=TitAq 860. Bem tértől északra, CIL III 10514=TitAq 676. Zsigmond (Frankel Leó) u. 66; SZILÁGYI 1943, 343–344, Frankel Leó u. 74

⁷ KÉRDŐ 2005, 94–95.

⁸ ALFÖLDI 1959, 133–136

⁹ KÉRDŐ 2003, 81–84.

¹⁰ KOVÁCS 1998, 15–16; KOVÁCS 1999, 285–289; KOVÁCS 2004, 183

¹¹ RABOLD–SOMMER 1996, 17–18

A 4. század második felétől kezdve a korábbi, már felhagyott épületekbe vágott sírokat a késő-római lakosság.¹²

A feltárások során sok információ és óriási mennyiségű leletanyag halmozódott fel.¹³ Ennek feldolgozása, az építmények és a hozzájuk tartozó telepjelenségek, metszetek valamint az évszázadok során változó településszerkezet bemutatása, az ezek kronológiai vázát adó leletanyag publikálása nemzetközi érdeklődésre is számot tart. Csak a leletanyag vizsgálata alapján kaphatunk választ arra a kérdésre, hogy meddig állhatott fenn ez a település? A régészeti megfigyelések, a kiszedett falakba ástott sírokat a terület fokozatos felhagyására utalnak. 4. századi sírokat tártak fel a közeli Corvin téren is.

A leletanyagok közlése nélkülözhetetlen a településjelenségek keltezéséhez. Erre eddig nem került sor – leszámítva egy csekély mennyiségű kerámiaanyagot, amely a Királyfürdőnél a Fő utca – Ganz utca sarkánál került elő.¹⁴ Az érme mellett különös jelentőségű a több mint 1000 terra sigillata közreadása.

A TERRA SIGILLATÁK KUTATÁSÁNAK HELYZETE

A vízivárosi feltárások során 16 lelőhelyről eddig 1030 sigillatát vehettünk fel. Ez a szám korántsem teljes, minthogy a leletanyagok mosása, múzeológiai feldolgozása mennyiségüket folyamatosan növeli. Ennek ellenére nem mondhatunk le az eddig megismert anyag feldolgozásáról, mivel ennek összetétele lényegesen eltér az óbudai alatáborok vagy a canabae és a polgárváros leletanyagától. Korábban Kaba M. 28 sigillatát közölt a Király fürdő területéről, további 5 edényt publikált Vágó E.¹⁵ A Gaspárecz által 1913-ban a Fő u. 70. sz. ház telkén végzett ásatás leletei közül. Ezek bevonásával a lelőhelyek száma 19-re, a sigillatáké 1064-re nő. A leletanyagok közül teljes elemzést végezhetünk az 1994-ben a Medve u. 8-14 telkén, a 2002-ben a Gyorskocsi u. 26., ill. a 2002-ben a Ganz u. 12-14. telkén végzett ásatások során előkerült sigillatáknál (1. kép). A Medve u. 8-14 feltárás leleteiről (közel 400 db) előzetes meghatározás alapján már korábban kronológiai elemzést és histogramot közöltünk.¹⁶

AZ ITÁLIAI SIGILLATÁK

A terra sigillata jelentős része (több mint félszáz darab) itáliai áru. Ezek a típusok ugyan az óbudai

alatáborok, sőt a castra legionis területén is megtalálhatók,¹⁷ ilyen mennyiségben azonban csak a Vízivárosban lelhetők fel.

A műhelyek meghatározásához lényeges segítséget nyújtanak a folyamatban lévő neutronaktivációs (NAA) vizsgálatok, amelyeket Dr. Balla M. végez a BME Nukleáris Technikai Intézetében. Csak ezek eredményei alapján dönthető el, hogy van-e a leletek közt arezzoi áru, amely a legiotáborok: Siscia, Poetovio és Carnuntum, sőt Savaria itáliai sigillata-anyagában gyakrabban fellelhető. Az arezzoi eredet leginkább a Királyfürdőnél talált L.GE.(Ilius) töredék¹⁸ esetében vehető számításba. Sajnos ezt az edényt már évekkel ezelőtt sem találtam meg a BTM anyagában, így sem minőségi jegyei, sem mintavétel útján történő analitikus vizsgálattal sem tudjuk meghatározni. Korábban L. Gellius edényeit S. Zabeckly-Scheffenecker kizárólag az arretiumi manufaktura gyártmányainak tartotta.¹⁹ Ezt újabban G. Schneider vonta kétségbe.

A Pó vidéki műhelyekből származó példányok minőségi jegyei (Fabrikat) alapján négy nagyobb csoportba sorolhatók.

Az ún. A² áru, amelynek jellemzői²⁰ vastag, magas fényű, narancsvörös vagy barnászörös bevonat. Agyaga narancsosbarna, magas hőfokon keményre égett, sarkosan törik, benne sötétebb zárványok találhatók. Ennek a gyártmánynak minőségi jegyei sokszor jobbakként, mint az arezzoi sigillatáké.²¹

A másik a késői Pó vidéki D áru. Ennek narancsvörös bevonata vastag, felülete fényes, agyaga porosus, narancs- vagy téglavörös, gyakran rozszul égetett.

A harmadik a késő-póvidéki E áru,²² ennek bevonata vékony, foltos világos narancsvörös vagy sárgászöld, agyaga világos okkerszínű, benne sötét zárványok találhatók., pattogzóan törik. Ez a gyártmány a Makjanić féle B II b Fabrikathoz hasonló,²³ míg azonban annak agyaga puha, ezt az árut a keményre égetett agyag jellemzi.

Egyetlen példány mutatja a Pó vidéki, ún. B Fabrikat sajátosságait. Ennek jellemzője a barnás, matt bevonat, a porosus, puha okkersárga agyag. Ez az áru korai; a Claudius kortól fokozatosan eltűnik.

Az optikai jegyek alapján csoportosítható anyagot a NAA vizsgálatokkal megállapított ásványos jellemzői alapján tovább tagolhatjuk.

¹⁷ GABLER 1976, 21, Abb.25

¹⁸ KABA 1963, 13. kép 11

¹⁹ SCHINDLER-SCHEFFENECKER 1977, 248

²⁰ GRÜNEWALD 1983, 11

²¹ SCHINDLER et al. 2001, 124

²² SCHINDLER 1994, 358–359

²³ MAKJANIĆ 1995, 43–44

¹² KÉRDŐ 2005, 94–95

¹³ KÉRDŐ 1997, 399–404; KÉRDŐ 1998, 246–258; KÉRDŐ-KOVÁCS 2000, 76–82; KÉRDŐ 2003, 81–83.

¹⁴ KABA 1963, 259–298

¹⁵ VÁGÓ 1977, 100–104, 108

¹⁶ GABLER 1999, 76

Az itáliai edények nagyobbik része tányérformát mutat; a legtöbb a Consp. 20. 4. 4 típusba sorolható.²⁴ Ez egész Pannoniában gyakori változat; jellemzője a convex peremkiképzés az edény külső falán, míg a belső oldalon gyakori a bevájt horizontális vonal. Az aljrészen sokszor találhatók bevájt koncentrikus körök – köztük sűrű, rovátkolással (Strichelring). Általában applikált díszűek, ami már önmagában kizárja Claudius koránál korábbi keltezésüket.²⁵ A típus különböző változatai az 1. sz. közepétől gyakoriak a Mediterraneumban, elsősorban Pompejiben és Ostia Domitianus kori rétegeiben. A Consp. 20. 4 formán belül M. Schindler²⁶ szerint belső fejlődés eredményeként több altípus különböztethető meg. E. Schindler–Kaudelka szerint viszont a morfológiai különbségek plausibilisnek tűnnek, de időrendi megkülönböztetésük bizonytalan.²⁷ Szerinte a formák belső fejlődése az Augustus kor végéig befejeződött. A minimális eltérés feltehetően a tömegtermelés gyakorlatából adódik és nem a formán belüli fejlődés eredménye. Szerinte az egyes műhelyek, ill. azon belül maguk a fazekasok a kiformázáskor szinte szabadkezet kaphattak. 700 noricumi példány tipológiai vizsgálata során szinte alig talált két teljesen egyforma körvonalat mutató edényt. Csoportosításra lehetőséget leginkább a peremátmérő mérete ad. Nem különíthetők el formaváltozatok minőségi jegyek (Fabrikat) alapján sem. Tagoltabban profilált vagy elmosódottabb körvonalú edények különböző műhelyekben és különböző időpontokban egyaránt készülhettek. A tányérokon általában 8 applikált dísz található kétszer négyes párosításban. Ritka – csak a Fő u. 70. sz. ház telkén végzett ásatás során került elő Consp. 20. 5. 1 típus,²⁸ ennek pereme szélesebb, ezért L. Ohlenroth korábban külön típusba sorolta.²⁹ A magdalensbergi párhuzamoktól eltérően a mi példányunkon nincsenek horizontális vájatok (Rille). Általában két pár applikált dísz helyeztek el ezeknek az edényeknek oldalán (2. kép 1–2).

A másik gyakori forma a szintén függőleges peremű, gyakran gömbszelet alakú tálka (1. kép 3–7) (*acetabulum* vagy *paropsis*), a Consp. 34. 2.,³⁰ ennek nagyobb méretű változata a Consp. 34. 1.³¹ már ritkább (2. kép 6) (92. 9. 41). Ezek a félgömbalakú edények, vállrészükön gallérral és a szájrész alatt horizontális vájatokkal, sem keltezhetők szabályosabb vagy sza-

bálytalanabb körvonaluk alapján, de nem tekinthetjük a változatokat más műhely termékének sem.³² Különbségek természetesen vannak a gallér kialakításában vagy a peremrész magasságában. E. Schindler ötszáz edény vizsgálata alapján akár 63 szeriációs lehetőséget is látott, de szerinte a formavariációknál fontosabb az úrtartalom, azaz acetabulum-ot vagy a nagyobb méretű paropsis-t akart-e kiformázni a fazekas. Ennek ellenére az árnyalatnyi eltérések nem értékelhetők sem időrendi szempontból, sem műhelyspecifikus sajátosságnak nem tarthatók. Oldalfalukra általában 6 applikált dísz helyeztek.

Eddig egyetlen edény sorolható a Consp. 26 formához; ez a Tölgyfa utcában Kérdő K. 1998 évi ásatása során került elő (2. kép 5). A cilindrikus csésze vertikális peremén gyakran található applikált szemüvegspirál, míg oldalán horizontális vájatok futnak körbe. Ilyen vájatokkal hangsúlyozzák az oldalfal és az aljrész közti törést is. Az aljrész általában vízszintes, az edény talpgyűrűs.

Reliefdíszű itáliai sigillata nincs anyagunkban annak ellenére, hogy északetruriai műhelyek Drag. 29/37 formájú variációi mind az aquincumi canabae északi részén (Folyamőr u.), mind a budaörsi telepen előkerültek.³³ Ugyanakkor sok a felrakott (applikált), ill. barbotindíztetésű sigillata. Előbbi is formátál segítségével készül³⁴ sőt bizonyos esetekben az ún. szemüvegspirálhoz (vagy álfül) motívumhoz³⁵ is használnak külön formátalat,³⁶ ezeknek többségét azonban szabad kézzel alakítják ki.

A díszítőmotívumok közül anyagunkban megtalálható:

- a. A nagy girland³⁷ ritka díszítőelem,³⁸ Pannoniában egyedül Carnuntumból ismerjük párhuzamát. Nincs kizárva, hogy a levél egyes részleteit szabad kézzel mintázták, ezért taláink eltéréseit egyes pannoni és noricumi sigillaták díszítései között.
- b. A kis girland stilizált levelekkel (Aq. Mus. 92. 9. 33).³⁹ (2. kép 2)
- c. c) Stilizált rozetta (delfin és maszk párosításával). (2. kép 4; AqMus. 92. 9. 41)⁴⁰

²⁴ pl. KABA 1963, 9. kép 1

²⁵ KENRICK 1990, 86

²⁶ SCHINDLER–SCHEFFENEGGER 1977, 147

²⁷ SCHINDLER et al. 2001, 127

²⁸ VÁGÓ 1977, Taf. V.1

²⁹ a formához ld. SCHINDLER–SCHEFFENEGGER 1977, 150

³⁰ ld. KABA 1963, 3. kép 12

³¹ MAZZEO 1985, 15 B

³² SCHINDLER et al. 2001, 128

³³ GABLER A budaörsi terra sigillaták. 2011, 1. kép 1– s.a.

³⁴ PUCCI 1992, 109

³⁵ KABA 1963, 16. kép 1. és 3.; VÁGÓ 1977, Taf. XI. 8

³⁶ STENICO 1954, 112

³⁷ VÁGÓ 1977, Taf.VI.1

³⁸ Típusához ld GABLER 1973, Abb. 4.48; VÁGÓ 1977, Abb. 8.3; ZABEHLICKY–SCHEFFENEGGER 1986, Abb. 4. 3. 10; SCHINDLER et al. 2001, G 20– a levélhez ld. OHLENROTH 1934–36, 236.

³⁹ Típusához ld. OHLENROTH 1934–36, 31; GABLER 1973, Abb. 4. 46; VÁGÓ 1977, Abb. 8.1; ZABEHLICKY–SCHEFFENEGGER 1986, Abb. 4.4.2– a levélhez ld. SCHINDLER et al. 2001, G 6

⁴⁰ Párhuzamát ld SCHINDLER et al. 2001, R 8

- d. Delfin.⁴¹ Noricum motívumok állnak a legközelebb a Fő utcai példányok díszéhez.⁴² (2. kép 3)
- e. Maszk⁴³ (1. kép 7; AqMus. 92. 9. 152)
- f. Copfos maszk diadémával (2. kép 6; Aq.Mus. 92. 9. 41) (delfinnel párosítva).⁴⁴ Az applikált díszek készítésének technikai sajátosságait E. Schindler foglalta össze.⁴⁵ Ennek egyik lényeges eredménye, hogy a kisméretű, applikált díszeket leöntéssel nem lehetett másolni; ez olyan komplikált művelet, ami miatt nem is tételezhető fel, hogy ilyen eljárással próbáltak volna pecsétlőt készíteni. Ez a módszer ugyanakkor a dombordízes sigillaták gyártásánál általános.⁴⁶

Az egyes motívumok közül a delfin már az arezzoi manufaktura típuskincsében is gyakori. A késő Pó vidéki műhelyekben szinte kizárólag csak a balra úszó, kisméretű 1,5–2,5 centiméteres delfinet formázták ki.⁴⁷ Mind a Consp. 20. 4, mind a Consp. 34. 1 változatoknál megtalálható.

A girlandok általában stilizáltak; hosszuk különböző. A maximális nagyságuk 8 cm. A kisebb méretűeknél a girlandhoz csatlakozó levelek is stilizáltak. A különbségek legtöbbször a kiformázás minőségét tükrözik. A nagyméretű girlandok ritkábbak; kiformázásuk különlegesebb.⁴⁸

A hosszúhajú, diadémós maszkoknak több változatát ismerjük – a Pó vidéki műhelyekben ezeket általában lent záróvonallal látták el.⁴⁹

A rövidhajú, kerek arcot ábrázoló maszkok is általában a póvidéki műhelyek típuskincsében lelhetők fel. Maszkok mind a Consp. 20 mind a Consp. 34 formákon fellelhetők.

A rozetták közül a Vízivárosból eddig egy stilizált, geometrikus pontrozettát ismerünk. A miénkhez hasonló típusokat csak a Pó vidéki műhelyekben formázták ki. Típusba sorolásuk sokszor nehéz; az eltérő számú szirmok esetében sokszor kétséges, hogy szándékosan alakították ki az adott számot vagy a kiformázás során egy-egy szirm eltűnt. A Consp. 34 típusú edényeknél jóval gyakoribb ez a motívum, mint a tányérformáknál.

Az itáliai sigillaták között öt bélyeges példány található. Ezek közül legkorábbi a Király fürdőnél talált L. GE(lius) bélyeges példány.⁵⁰ A bélyegből az L betű függőleges hastája is látható.

Az arezzoi (?) L. Gellius műhely piacterülete szinte az egész Római birodalomra kiterjedt. Ha azonban gyártmányainak időbeni megoszlását vizsgáljuk, az egyes időszakokban jelentős különbségekre figyelhetünk fel. Korai szakaszában a mester L.Semproniuszal működött együtt. Ebben a periódusban a középső és a kései Augustus korban négyszögletes keretelésű bélyeget használt. Az így jelzett sigillaták Itálián kívül Germaniában, Galliában és Hispaniában terjedtek el. Ez a bélyegtípus Pannoniában vagy a dunai tartományokban egyáltalán nem lelhető fel, de magában Itáliában is aránylag kevés lelőhelyét ismerjük. L. Sempronius később kivált a közös vállalkozásból, önálló figlinát nyitott Lugdunumban, míg Gellius talán Arretiumban folytatta működését. A galliai sigillatagyártás felvirágzása idején – a többi itáliai mesterhez hasonlóan – L. Gellius is elvesztette északnyugati piacait. Rövidesen felismerte azonban a dunai provinciák felé nyíló új exportlehetőségeket. Tiberius és Claudius korában ez a műhely nagy mennyiségű árut szállított Noricumba – elsősorban a Magdalensbergre – Pannoniába, Dalmáciába és Moesiába.⁵¹ Ez az időszak volt az officina virágkora, amikor exportját Dél-Itália és Afrika felé is tudta bővíteni, sőt esetenként Keleten is tudott piacot szerezni. Fentiekből következik, hogy az itáliai területeket kivéve sehol sincs valamennyi bélyegtípus képviselve, mivel a vállalkozás piacterülete a lyoni és a délgalliai sigillata gyárai konkurrenciája következtében állandóan változott. A figlina hosszú működése, exportjának bővülése azt bizonyítja, hogy „marketing”-stratégiája mindig meg tudott felelni a piac kihívásainak. Sikerét nemcsak árujának mennyisége, hanem aránya is bizonyítja. A Magdalensbergre eddig 227 bélyeges példányát ismerjük, míg a többi arezzoi mestert ezen a telepen összesen 180 bélyeges sigillata képviseli. Ez azt jelenti, hogy az etruskiai manufaktura egyébként is jelentős exportján belül a Gellius műhely részesedése 55%. A magdalensbergi bélyegek – néhány kivételtől eltekintve – planta pedis, ritkábban planta manu vagy lunula keretelésűek.⁵² A pannoni export jóval szerényebb volt, mint a noricum, ami elsősorban a Magdalensbergre irányult. Tartományunkban 17 lelőhelyről eddig 91 bélyeges példányt

⁴¹ KABA 1963, 16. kép 17; 9.kép 1; VÁGÓ 1977, Taf. X. 2

⁴² Típusához ld. GABLER 1973, Abb.3,20; VÁGÓ 1977, Abb.8, 29 – a noricum anyagból ehhez SCHINDLER et al. 2001, D 16, D 22, D 24 és D 28

⁴³ Legközelebbi párhuzama SCHINDLER et al. 2001, M 47

⁴⁴ Típusához ld. GABLER 1973, Abb. 3,3; VÁGÓ 1977, Abb. 2,22; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGER 1986, Abb. 4.4.8; SCHINDLER et al. 2001, M 12.

⁴⁵ SCHINDLER et al. 2001, 56–59

⁴⁶ SCHINDLER et al. 2001, 59

⁴⁷ SCHINDLER et al. 2001, 69

⁴⁸ SCHINDLER et al. 2001, 71

⁴⁹ SCHINDLER et al. 2001, 72

⁵⁰ KABA 1963, 13. kép 11

⁵¹ ZABEHLICKY-SCHEFFENEGER 1982, 103–107

⁵² SCHINDLER-SCHEFFENEGER 1977, 248–249

ismerünk; a legtöbbet Emonából (34 db),⁵³ Sisciából (17)⁵⁴ és Carnuntumból (10).⁵⁵ Egy dobovai lelőhelyű sigillata lunula alakú signaturájától eltekintve⁵⁶ valamennyi Gellius bélyeg planta pedis keretelésű. Gellius áruja a dunai limes legkorábbi táborainak fontos időrendi mutatója; a Tiberius–Claudius kori fázis egyfajta vezérlete.⁵⁷ Pannoniai lelőhelyei közül fentiekén kívül fontos Poetovio,⁵⁸ Neviodunum,⁵⁹ Savaria,⁶⁰ Deutschkreutz, Oslip,⁶¹ Katzelsdorf,⁶² Weiden am See,⁶³ Mursella,⁶⁴ Sirmium, Burgenae és Acumincum.⁶⁵

A másik bélyeg CALAMUS Pó vidéki mesterhez köthető (CVA 485), edénye a Tölgyfa utcában került elő (2. kép 5). Ennek a mesternek neve mindig genitivusban található, esetenként az A és az M betűket ligálálták amint ez az aquincumi csészén is látható. Valamennyi bélyege planta pedis keretelésű. Ez a mester Consp. 26/27 és Consp. 34. 1 formájú csészéket gyártott. A Magdalensbergen fellelhető példányokat⁶⁶ a planta pedis keretelés, valamint a leletegyüttesek alapján Tiberius–Claudius korinak határozta meg S. Scheffenegger.⁶⁷ A noricumi település esetében *terminus ante quem* adat a Magdalensberg Kr. u. 45 körül történő feladása. Az aquincumi vizivárosi tábort éppen Kr. u. 45/50 táján építették ki.⁶⁸ A Bem téri sigillata keltezésénél ez az időpont *terminus post quem* adat. Calamus árujának Claudius–Nero (?) koránál későbbi forgalma nem valószínű; ebben az esetben ugyanis gyártmányai a Flavius kori táborokban is előkerültek volna. Pannoniából párhuzamát csak Sirmiumból ismerjük.⁶⁹ Ritka bélyeg, magából Itáliából is csak néhány előfordulását ismerjük: Aquileiából,⁷⁰ ill. Cupra

Maritimából.⁷¹ A Calamus növénynévből képzett név.⁷² A Thesaurus Linguae Latinae (Leipzig 1900) ennél a névnél megjegyzi, hogy különösen az 1. században gyakori, és inkább rabszolgáknál fordul elő, nem pedig szabadon született személyeknél. Észak-Itáliában Kalamus helyesírással is megtalálható ez a név a Cremona és Brescia közötti területek feliratain, de ismert Chiusiból és Perugiából.⁷³

A harmadik Pó vidéki sigillata-bélyegen a SEC·CT név olvasható planta pedis keretelésben,⁷⁴ a név első tagja előtt kis szívalakú dísszel. Ez az edény is a Fő u. 70. sz. ház telkén került elő a Gasperecz-féle ásás során. A bélyegeken C·T inicialét használó familiának nagyobb műhelye lehetett, amelyben rabszolgák vagy libertusok is dolgozhattak (C·T·S, C·T·SUC, C·TAP·S, C·T·A, C·T·P, C·T·R, C·T·D, C·T·VIR, FES·C·T, és SEC·C·T) . A nomen gentile talán TAP() lehetett. A hosszabb forma, ha egyáltalán ugyanarra a figlinára vonatkoztatható, ebben az esetben nemcsak a gyártóhely közelében tűnik fel (Soldunoban), hanem a provinciákban is, így a Magdalensbergen,⁷⁵ Sisciában⁷⁶ és Savariában.⁷⁷ Egy C·TAP figlina Puteoliban is működött,⁷⁸ amely Hispaniába és a Rajna-vidékre exportált még Augustus korában (a puteoli bélyegek négyszögletesek, tehát korábbiak, mint a Pó vidékiek). Nehéz lenne felelni arra a kérdésre, hogy a puteoli és a késő Pó vidéki vállalkozás ugyanannak a familiának kezében lehetett-e vagy sem? Ez felveti azt a további kérdést is, hogy ha a familia azonos, az nyugati piacainak elvesztése után nyithatott-e műhelyt vagy filialét a Po völgyének nyugati részében? A csoport vezető mestere vagy a műhely tulajdonosa? C·TAP·SUC(cessus?) lehetett, akinek áruja a vizivárosi tábor temetőjében a Corvin téren⁷⁹ is előkerült.

Ugyanennek a fazekasnak C·T·SUC bélyeges Consp.34 formájú edénye a Bem tértől északnyugatra került elő; ezen a lelőhelyen (Tölgyfa u. 3. – Henger u. 2. – Kacsa u. 7.) egy korai, 1. századi leletegyüttesben többek közt Augustus érmet találtak.⁸⁰ A csoporthoz tartozó Sec(undus ?) fazekast H. Comfort a műhely munkásának, Ph. Kenrick rabszolgának tartja.⁸¹ Utóbbit a bélyegek formája igazolhatja SEC(undus) neve ugyanis minden eset-

⁵³ ZABEHLICKY–SCHEFFENEGER 1988, 240, Nr. 13, 17, 22, 27–28, 241, Nr. 31–34, 38–40, 49–50, 242, Nr. 56, 59–60, 62, 67, 70, 75, 78–82, 243, Nr. 97, 101

⁵⁴ MAKJANIĆ 1995, 53

⁵⁵ GRÜNEWALD 1979, 2; GRÜNEWALD 1983, Taf. I.3, Taf.7,2–5; ZABEHLICKY–SCHEFFENEGER 1986, Abb. 4. 1. 11; GABLER–RAUCHENWALD 1992, 448

⁵⁶ PETRU–PETRU 1969, Taf.4,3,6

⁵⁷ GABLER 2006, 91, Abb.3

⁵⁸ MIKL–CURK 1968, 64–82; MIKL–CURK 1981, 96

⁵⁹ PETRU–PETRU 1978, Taf. 41, 1, 5, 12, 17)

⁶⁰ VÁGÓ 1977, 108, Taf. I. 1, Taf. II. 3, Taf. IX. 1–3; GABLER 1973, 13, 40

⁶¹ GABLER 1973, 6

⁶² KERCHLER 1967, Taf. LIX. 5

⁶³ BARB 1938, 138

⁶⁴ SZÓNYI 1981, 101

⁶⁵ BRUKNER 1981, pl. 1, 30–38

⁶⁶ SCHINDLER–SCHEFFENEGER 1977, Taf. 94,1–2; ZABEHLICKY–SCHEFFENEGER 1980, 222

⁶⁷ SCHINDLER–SCHEFFENEGER 1977, 334

⁶⁸ KÉRDŐ 1997, 399–404; KÉRDŐ 1998, 248

⁶⁹ BRUKNER 1981, Taf. 1,12 ; Taf. 9,8– a szerző ezt a darabot tévesen dél-galliainak határozta meg.

⁷⁰ CVA 360 a–c

⁷¹ FORTINI 1990, 22, fig. 5,6

⁷² BECHTEL 1917, 593

⁷³ SCHINDLER–SCHEFFENEGER 1977, 363

⁷⁴ VÁGÓ 1977, Abb.5,27

⁷⁵ ZABEHLICKY–SCHEFFENEGER 1998, Abb.25,1

⁷⁶ MAKJANIĆ 1995, Fig. 33, 38

⁷⁷ GABLER 1973, 44, Abb.5,22

⁷⁸ CVA 1897, a–f

⁷⁹ HABLE 1998, 32

⁸⁰ KÉRDŐ 2005, 91, Abb.8

⁸¹ CVA 2023

ben megelőzi a figlina tulajdonosának praenomenét és gentilitium-át, ennek alapján a rabszolga status joggal feltételezhető. A SEC() C() T() bélyeget használó fazekasnál aránylag kevés típus figyelhető meg, ezek közül kettőnél szív- vagy levélalakú tag látható, akárcsak

FES() C() T() jelzésein. Az első változatnál a SEC() rabszolganev és a tulajdonos neve között jelenik meg az interpunctio, míg a praenomen és a gentilitium között nincs választó-jelzés. A második változat az elsőtől csak a cognomenben különbözik: az emonai Pl.567 sírban⁸² SIC·CT jelzésű sigillata tárgyért találtak. A kisebb bélyegeken a név egyes tagjait elválasztó jelzés egyáltalán nem található meg. SEC·CT is csak planta pedis keretelésű bélyeget használt. A bélyeg típusának feltűnő hasonlatossága ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy FES·CT és SEC·CT ugyanabban a műhelyben dolgozott-e? bár kétségtelen, hogy mindketten ugyanahhoz a familiához tartozó műhely(ek)ben tevékenykedtek. Míg FES·CT áruja részben a D, részben a B II a Fabrikat sajátosságait mitatta SEC·CT gyártmányai inkább az A 2 áruhoz sorolhatók, bár sok publikációból hiányzik a minőségi jegyek leírása vagy a szerzők nem tudták besorolni ezt az árufajtát. Az agyag általában vöröses okker vagy rózsaszínű, a bevonat egyenletes, enyhén fényes.

Ennek az észak-itáliai műhelynek aránylag kicsi az exportterülete. Magából Itáliából mindössze négy lelőhelyét ismerjük; kettő a Pó völgyének nyugati részén, kettő az észak-adriai területeken található; a kettő közötti kiterjedt fehér folt valószínűleg a kutatások hiányát tükrözi. Megtalálható a Torino közelében fekvő Gravellona-Toceban ill. az angerai temetőben,⁸³ Altinoban⁸⁴ és Forum Juliiban.⁸⁵ A műhely Itálián kívül csak Noricumba és Pannoniába szállított. Előbbi egyetlen lelőhely, Flavia Solva képviseli.⁸⁶ Ennek a mesternek áruja Pannoniában többnyire a borostyánút körzetében található meg, így Emonában,⁸⁷ Poetovioban,⁸⁸ Sallán,⁸⁹ Savariában, Sopronbátfalván⁹⁰ és Müllendorfbán.⁹¹ Feltűnő ugyanakkor, hogy a borostyánút két fontos pontján: Aquileiában és Carnuntumban, az út kiinduló pontján és a birodalom határvárosában nem található meg a SEC·CT bélyeges sigillata. A piacterület

legtávolabbi pontja Aquincum. Ide valószínűleg a Poetovio–Aquincum útvonalon kerülhetett. Ez a műhely – piacterülete alapján – kisebb vállalkozás lehetett, amit az is sejtet, hogy majdnem minden lelőhelyről csak egyetlen előfordulását ismerjük. Eből a szempontból Emona és Flavia Solva tekinthető kivételnek.

A figlinában csak néhány formát gyártottak: a Consp. 20. 4, Consp. 21. 3 tányérformákat, ill. a más műhelyben is gyakori Consp. 34. 1 tálkát.

Fenti formák többségén applikált díszítés található SEC·CT edényein is. A tányérformák jellegzetes dísz a girland vagy a szemüvegspirál – esetenként maszk vagy karéjos levél.

SEC·CT árujának keltezéséhez csak kevés időrendi támpont áll rendelkezésünkre. Érem az angerai temető IV. lelőhelyén feltárt 41. sírban volt, de ez olvashatatlan. Bélyeges sigillata egyik leletegyüttesben sem került elő. Az emonai temető Pl. 367. sírjában cilindrikus üveg pohár volt, amelyet Augustus/Tiberius korától az I. sz. végéig gyártottak. Ugyanebben a síregyüttesben található egy bronz simpulum (Radnóti 42–43. típus), amely a Kr.e. 15/10 és Kr. u. 50/60, esetleg 70 közti időszakban terjedt el.⁹² Ugyanebben a sírban volt egy Almgren 236a típusú ún. Doppelknopffibel töredéke, amely valószínűleg Augustus uralkodásának végére vagy Tiberius korára tehető.⁹³ A kerámia mellékletek közül keltező értékű az angerai síregyüttes 8 A típusú olpe-ja, amely az 1. sz. második felére tehető.⁹⁴ Az emonai Pe 1054 sírban talált vékonyfalú fazék az 1. sz. közepére keltezhető.⁹⁵ Fenti síregyüttesek mellékletei közül a legkésőbbi egy – a Pe 1054 sírban talált – Loeschcke IX c–X a átmeneti típusú FORTIS bélyeges firmamécses. Fortis műhelye Nero uralkodásának végén kezdhette meg működését, a gyártás fénykora az 1. sz. vége, de a 2. sz. folyamán is folytatódott.⁹⁶

Fentiek alapján SEC·CT figlináját a késő-Tiberius kortól Vespasianus uralkodásának végéig terjedő időszakra keltezhetjük. C·T·S árujához hasonlóan ennek a műhelynek egyik gyártmánya is előkerült Aquincumban, a legkorábbi táborhoz tartozó temetőben.

A Medve u. 8–14. sz. ház telkén végzett ásatás során 1993-ban egy Consp. 34 formájú edény 4 darabja került elő, egyiken L·M·V bélyegével (2. kép 4; AqMus. 96. 2. 092). L·MAG() VIRI(lis) a késő-póvidéki műhelyek egyik vezető mestere; ez a figlina döntő szerepet játszott a dunai tartományok sigillata-ellátásában. Korábban megkísérelték

⁸² PLESNIČAR 1972

⁸³ LAVIZZARI PEDRAZZINI 1985, 354, IV. 41. sír

⁸⁴ RAVAGNAN 1985, 254, Nr. 419

⁸⁵ SCOTTI–MASELLI 1977, 87

⁸⁶ SCHINDLER 1995, Taf. 24, 24

⁸⁷ PETRU 1972, Taf. 107, 10

⁸⁸ MIKL–CURK 1968, Abb. 1, 31

⁸⁹ GABLER 1981, Abb. 26, 12

⁹⁰ VÁGÓ 1977, Abb. 5, 28

⁹¹ GABLER 1964, 96

⁹² PETROVSZKY 1993, 42, XI.1 típus

⁹³ GARBSCH 1985, 565–

⁹⁴ DONATI 1979, 71, Ba 2. sír 34, 75 Ba 4. sír 58

⁹⁵ PLESNIČAR 1977, pl. 2, 27

⁹⁶ BUCHI 1975, XL. 69–70

applikált motívumok alapján is ehhez a műhelyhez attribuíni olyan edényeket, amelyeken bélyeg nem volt. Ez a módszer csak a legritkább esetben vezet eredményre, minthogy egy-egy ilyen egyszerű díszítőelem (rozetta, delfin) nem köthető csupán egyetlen mesterhez.⁹⁷

L·MAG(·)·VIRI(lis)-nek eddig 25 bélyeg típusát ismerjük,⁹⁸ de ha az interpunctiókat is számításba vesszük akár hetven változatot is megkülönböztethetünk. Ennél azonban figyelembe kell vennünk azt, hogy a névbélyeget tartalmazó pecsétlő gyengébb benyomása esetén az interpunctio egyszerűen „eltűnik”, így ennek hiánya nem feltétlenül vezethető vissza másik pecsétlő használatára.

A név hosszabb alakja L·MAG·VI, L·M·VIR általában Észak-Itáliában gyakoribb. A gentilitium egy locarnoi (Liverpool-unten 41. sír) példányon⁹⁹ található, míg a VIRI(lis) cognomen egy salò-i és egy calvatonei edényen olvasható.¹⁰⁰ A rövidebb VIR(ilis) alaknak már több előfordulását ismerjük – többek közt Noricumban és Pannoniában is.¹⁰¹ A 25 névbélyeg típusból 19 csak a tria nomina iniciáléit tartalmazza; ezeknél a különbség csak a betűk és a bélyeg méretéből, az írás ductusából és irányából fakad. Korábban feltételeztük, hogy a hosszabb forma a figlina működésének kezdetére jellemző, ezért fordul elő többnyire Észak-Itáliában, míg a rövidebb alakok inkább a későbbi fázisban gyakoriak, amikor a műhely termékeit már megismerhették, s amikor elegendőnek bizonyult az iniciálék használata. Ennek némileg ellentmond az a körülmény, hogy a Magdalensbergen, ahol a figlina egyik legkorábbi darabja lelhető fel, a tria nomina kezdőbetűiből áll a bélyeg.¹⁰² Bár a névbélyegek rövidülésének tendenciája valóban megfigyelhető, önmagában a név alakjának hosszúságát nem tekinthetjük keltező értékűnek.

A műhely Észak-Itálián belüli lokalizálása eddig még nem sikerült. A gyártmányok minőségi jegyei ugyan lényegesek lehetnek ennek meghatározásában, ezek az egységek (Fabrikat) azonban sokszor nem egyeznek meg az analitikai (NAA) elemzések révén nyerhető csoportokkal.¹⁰³ L·M·V gyártmányai leginkább az ún. E csoport sajátosságait mutatják, de néhány példányon az A 2 jellemzői figyelhetők meg.¹⁰⁴

A műhely Consp. 3.2, Consp. 4.6, Consp. 21.6 és Consp. 20.4 formájú tányérokat és Consp. 29.1 valamint Consp. 34.1 típusú tálkákat gyártott. A Medve utcai edény Consp. 34.1 formájú – ezen belül további csoportosítást az átmérő mérete tesz lehetővé, ami 7 és 13 cm közötti értékeket mutat. A 7–9,5 cm átmérőjűek az *acetabula*, a 11–13 cm átmérőjűek a *paropsides* csoportba sorolhatók. A Medve utcai edény 7,5 cm átmérővel acetabulumnak tekinthető.

A műhely 51 féle (applikált) díszítő motívumot használt; Amorokat,¹⁰⁵ maszkokat,¹⁰⁶ delfinek¹⁰⁷ és rozetták (4 változat) sorát, girlandokat,¹⁰⁸ kettős levelet, valamint szemüvegspirálokat.¹⁰⁹ Ezeken belül további változatokat is el lehet különíteni.

A Consp. 34 formán 10 féle motívumkombinációt figyelhettünk meg.¹¹⁰ A Medve utcai példány kompozíciója a 3 típushoz áll legközelebb – ezen összesen 4 elem található.

A figlina bélyeges sigillatai Észak-Itálián kívül három provinciában találhatók meg; Noricumban, Pannoniában és Moesia Superiorban. Észak-Itáliában 29 lelőhelyét ismerjük,¹¹¹ nyugat felé a legtávolabbi előfordulása Torino,¹¹² dél felé Róma. Itáliában leginkább a Pó völgyének nyugati részén és attól északra a lacus Verbanus körül lelhető fel ez az áru. A Gardai és Concordia közötti fehér folt feltehetően a kutatások hiányával magyarázható. A noricumi lelőhelyek közül nyugat felé a legtávolabbi pont Seebruck.¹¹³ 23 pannoni lelőhelyének többsége a borostyánút vagy a Száva völgyi út mentén található: Praetorium Latobicorum, Novo Mesto, Pristava, Emona, Poetovio, Salla, Savaria, Sárvár, Mursella, Scarbantia, Klosterneuburg, Carnuntum, Arrabona, Brigetio, Tokod, Keszthely, Ságvár, Aquincum, Vetus Salina, Vasas, Rittium, Sirmium.¹¹⁴ Moesiában csak három helyen került elő a műhely áruja: Singidunumban, Viminaciumban és Transdiernában. Összességében megállapítható, hogy L·Mag·Viri(lis) piacterülete L. Gelliuséhoz képest meglehetősen szerény.¹¹⁵

A figlina keltezése a Locarno környéki temetők, Angera és az emonai sírok éremmel keltezett leletegyütteseinek alapul. A legkorábbi érem a Minusio–Cadra 28. sírjában került elő (Portius Cato), a legkésőbbi az asconai S temető 17. sírja-

⁹⁷ STENICO 1954, 51

⁹⁸ CVA 1085

⁹⁹ SIMONETT 1941, 103

¹⁰⁰ DELLA PORTA 1998, 109

¹⁰¹ GABLER 2003, 81

¹⁰² SCHINDLER–SCHEFFENEGGER 1977, Taf. 106.1

¹⁰³ SCHINDLER–SCHNEIDER–ZABEHLICKY 1997, 484

¹⁰⁴ GABLER 2003, 83

¹⁰⁵ GABLER 2003, 86, Fig.1-7

¹⁰⁶ GABLER 2003, Fig.2, 8–28

¹⁰⁷ GABLER 2003, Fig.3–12 típus

¹⁰⁸ GABLER 2003, Fig.4,1–5

¹⁰⁹ GABLER 2003, Fig.4, 7–9

¹¹⁰ GABLER 2003, 90

¹¹¹ GABLER 2003, 90–91

¹¹² CVA 917

¹¹³ KELLNER–ULBERT 1958, 66; BURMEISTER 1998, 104–105

¹¹⁴ GABLER 2003, 92–93

¹¹⁵ KENRICK 2000, 51, Fig.6

ban (id. Faustina). Valamennyi bélyeg planta pedis keretelésű, így az Augustus kori keltezés eleve kizárható. A Kr. u. 45 táján felhagyott Magdalensbergen két edénye került elő; ezek a műhely működésének kezdetére vonatkozóan nyújtanak fontos támpontot.¹¹⁶ Az érmeiken kívül a Locarno környéki és az asconai síregyüttesek tüveg-mécses mellékletei alapján a II.sz első évtizedeit is számításba vehetjük.¹¹⁷ A műhely áruja gyakori a Flavius kori limes-táborokban (Traismauer, Klosterneuburg, Vetus Salina, Rittium). Ezek alapján L·M·V működése az 1. sz. második felére tehető. Domitianus korától a műhely már nem szállított a Duna völgyébe, ahonnan a dél-galliai manufaktúrák termékei már kiszorították az itáliai árut. A műhely körzetében, Észak-Itáliában és a vele szomszédos területeken (Emona, Flavia Solva) L·M·V (utóda) még meg tudta őrizni piaci pozícióját.¹¹⁸ Nem véletlen, hogy ezeken a területeken található meg a névbélyeg olyan késői formákon (pl. Consp. 3), amelyek Pannoniába már nem jutottak el.

Több edénytöredék sorolható az ún. B formacsoportba,¹¹⁹ ezeknek többsége minőségi jegyeit tekintve az ún. 7. csoport minőségi jegyeit mutatja,¹²⁰ amelynek jellemzője a világosabb sárga agyag és a matt, narancsszínű bevonat.

A Medve u. 8–14. területén előkerült itáliai sigilláták között egy ritka formájú töredék található (2. kép 10; AqMus. 96. 2. 98), amely leginkább a Consp. 45. 3 típussal vethető össze. Ívelt falának külső oldalán barbotinos díszítés látható, amely ívelten hajló száraz sorából és köztük elhelyezett pont-díszekből áll. Közeli párhuzama – Consp. 44. 1 formán Torrita di Sienában és Luniban található.¹²¹ Műhelyük esetleg Pisában vagy Etruriában lehetett.¹²² A típus a kelet-alpesi területeken gyakoribb (Virunum, Flavia Solva, Gleisdorf, Kalsdorf) – Pannoniában eddig csak Savariából ismerünk hasonló itáliai sigillátát.¹²³ Párhuzamai Flavius koriak – valószínűleg erre az időszakra keltezhetjük a Medve utca 8–14. sz. épület telkén talált példányt is.

A többi – B formacsoportba sorolható észak-itáliai sigillata gyakran tűnik fel Pannoniában. Ezek közé sorolható a Consp. 43 formájú tálka (2. kép 8; AqMus. 96. 2. 366) és a Consp. 39 formájú tányér (2. kép 9; AqMus. 96. 2. 266). Az edények lényeges méretbeni különbségeket mutatnak. Egy Klosterneuburgban

feltárt római pincében előkerült készletben 4 különböző méretcsoportot lehetett megfigyelni.¹²⁴ A Medve utca 8–14. sz. épület telkén előkerült sigilláták közül a Consp. 43 típusú edények mérete átlag 9,5 cm, a Consp. 39 formájúaké 20 cm. A stilizált barbotinos szőlőfürt, ill. liliom mintákat S. Zabehlicky Scheffenegger,¹²⁵ majd R. Makjanić csoportosította,¹²⁶ ami ugyan a leírást megkönnyíti, de időrendi vagy műhely-meghatározást nem tesz lehetővé.

Ennek a kerámiatípusnak időrendje a ticinói temetők éremmellékletei és a zalalövői ásatások stratigráfiai eredményei alapján határozhatók meg.¹²⁷ A Locarno környéki temetőkben ez az áru olyan síregyüttesekben található, amelyeket későbbi érmek kelteznek, mint azokat, amelyekben az applikált díszű itáliai sigilláták kerülnek elő.¹²⁸ A soldunoi temető adatai szerint a „közös” gyártási időszak (középső Flavius kor) rövid lehetett. A Trajanus által meghódított Daciában még aránylag gyakran lehettek fel az észak-itáliai sigillata gyártásnak ezek a késői termékei.¹²⁹ Pannoniába és a dunai tartományokba Domitianus–Trajanus korában szállították ezt az árut. Aquincumba Domitianus korában helyeztek legiot,¹³⁰ ennek köszönhetően a polgárvárosi telepre először az 1. sz. '80-as–'90-es éveit követően érkezett itáliai import kerámia.¹³¹ Nagyjából ugyanez figyelhető meg Vindobonában is.¹³² Az itáliaiakkal megegyező formájú Drag. 35/36 formájú barbotindíszes tálak gyártása a dél-galliai manufaktúrákban is Kr. u. 60–75 táján kezdődött,¹³³ kifejlesztett típusait Kr. u. 120 tájáig gyártották La Graufesenque-ben. A Flaviusok korára tehető – stratigráfiai megfigyelések alapján – a miénktől eltérő díszítésű Róma városi Consp. 39 formájú példányok (Meta sudans, Forum Transitorium).¹³⁴

Az eddigi agyagvizsgálatok azt mutatták, hogy az időrendi különbségek ellenére nagyjából ugyanazokban a műhelyekben készültek mint a korábbi, applikált díszű sigilláták.¹³⁵ A póvidéki figlinákon kívül ezt a kerámiát Etruria tengerparti részén is gyárthatták, esetleg Pisában, sőt magában Arezzóban is.¹³⁶

¹¹⁶ SCHINDLER–SCHEFFENEGGER 1977, Taf. 106,1–2

¹¹⁷ GABLER 2003, 35–37; BUORA 2001, 255

¹¹⁸ GABLER 2003, 99

¹¹⁹ ZABEHLICKY–SCHEFFENEGGER 1992, 429–431

¹²⁰ SCHINDLER 1994, 359

¹²¹ RIVET–SCHINDLER 2006, 647–649

¹²² RIVET–SCHINDLER 2006, 651

¹²³ RIVET–SCHINDLER 2006, 649

¹²⁴ BAUER 1998, Abb. 14,1–14

¹²⁵ ZABEHLICKY–SCHEFFENEGGER 1986,41

¹²⁶ MAKJANIĆ 1995,43

¹²⁷ BIAGGIO SIMONA 1995, 39; GABLER 1991, 246

¹²⁸ ZABEHLICKY 1992, 442, Abb. 16

¹²⁹ ISAC 1982, Taf. IV. 31; RUSU–BOLINDET 2005, 165; RUSU–BOLINDET 2007, 178

¹³⁰ LÓRINCZ 1978, 299

¹³¹ NAGY 1964, 43; PÓCZY 1952, 89; GABLER 1976, 22

¹³² GABLER 2004, 134

¹³³ VERNHET 1976, 15–16

¹³⁴ RIZZO 2003, 35–42

¹³⁵ BALLA–GABLER 1983, 78

¹³⁶ ZABEHLICKY–SCHEFFENEGGER 1986, Abb.4.2

A DÉL-GALLIAI SIGILLATÁK

A *ripa Pannonica* mentén és annak vonzáskörzetében Trajanus uralkodását követően a dél-galliai sigillaták kiszorították az itáliai árut. Erre utal teljes hiányuk egyes Trajanus kori táborok anyagában (Ad Statuas, Campona). A tartomány belsejében, a diagonális utak mentén az észak-itáliai kerámia sokáig fel tudta venni a versenyt a dél-galliai sigillatákkal. Ezt igazolják az inotai és általában a pannoniai halomsírok mellékletei.¹³⁷

Az észak-itáliai B formacsoportba sorolható áru aránylag gyakori Aquincumban¹³⁸ és annak vonzáskörzetében, így Érden és Pátyon.¹³⁹

A vízivárosi ásatások során nagyobb számban kerültek elő dél-galliai sigillaták; többségében *la graufesenque-i*, kisebb mennyiségben *banassaci* áru.

A condatomagói anyagban eddig 13 db Drag. 29 formájú tálát (*panna*) találtunk,¹⁴⁰ ami jelentős mennyiség nemcsak aquincumi, hanem egész pannoniai vonatkozásban (3. kép 1., 3.). Ezt jól mutatja a carnuntumi anyaggal való összehasonlítás; a több mint száz éve kutatott pannoniai fővárosban eddig 13 példány került elő.¹⁴¹ A tartományban a dél-galliai leleteknek alig 5%-a mutatja ezt a korai formát. Általában a borostyánút menti városok és telepek anyagában lelhető fel leginkább ez a típus,¹⁴² a Duna mentén csak egy-egy jelentősebb táborban, így Vindobonában,¹⁴³ Gerulatan,¹⁴⁴ Arrabonában,¹⁴⁵ Solvában,¹⁴⁶ az aquincumi polgárvárosban (Gázgyár, Papföld – 3 db)¹⁴⁷ és a legiotábor környékén,¹⁴⁸ a budaörsi telepen,¹⁴⁹ Vetus Salinán¹⁵⁰ vagy Annamatiában.¹⁵¹ A dél-galliai áru pannoniai exportja tehát nagyjából arra az időre tehető, amikor a félgömb alakú Drag. 37 forma kiszorította a korábbi Drag. 29 típust. A formaváltás időpontjához a pompeji, newsteadi, inchtuthili, köngeni és saalburgi leletek nyújtanak időrendi támpontot.¹⁵² Ezek azt mu-

tatják, hogy a Vespasianus korában még jelentősebb számú Drag. 29 forma Kr. u. 85/90 táján vagy az azt követő néhány év alatt eltűnt. Nem található meg pl. a feltehetően Kr. u. 100 körül épült echzelli táborban,¹⁵³ viszont egy-egy töredék felbukkan azokon a lelőhelyeken, amelyeken a megtelepedés Kr. u. 90 tájára tehető (Holt, Cannstatt, Köngen, Heldenbergen, Ellingen).¹⁵⁴ Az 1. sz. végén felhagyott rottweili III. táborban még megtalálható.¹⁵⁵ A bizonyítás szépséghibája, hogy az említett lelőhelyek keletkezése éppen a Drag. 29 formájú sigillaták csekély előfordulásán alapul. A típus Kr. u. 68 tájáig szinte monopolhelyzetet élvezett,¹⁵⁶ ritkán még 85/90 utáni kontextusokban is fellelhető. A Drag. 29 formából a Drag. 37 típusba való átmenet eszerint csaknem negyed századot ölel fel. A vindobonaihoz hasonló a Kr. u. 89-ben létesített aquincumi legiotábor formaspektruma. Itt a Domitianus kori legiotábor körzetében csak egy példány lelhető fel, míg a 73-ban épült auxiliaris táborba a legiotábor kiépítésének idejéig csak itáliai sigillatákat szállíthattak.¹⁵⁷ A korábbi kerámia mennyisége jóval kisebb, mint a 90 utánié, mert éppen a legio érkezése növelte meg jelentősen ennek az importált árunak fogyasztórétét. K. Strobel szerint a vásárlóerőt a katonák 84 évi zsoldemelése is növelhette.¹⁵⁸ A tartomány belsejében a borostyánút kivételével még ritkább ez az áru. Sisciából eddig csak egy példányt közöltek,¹⁵⁹ egy-egy darab került elő Orešacon,¹⁶⁰ Balácán,¹⁶¹ Sárváron,¹⁶² Mursellán,¹⁶³ Gorsiumban¹⁶⁴ és Vasason.¹⁶⁵ Aquincum környékéről is csupán két Drag. 29 formájú edényt ismerünk: Tök-Kövesek lelőhelyéről¹⁶⁶ és Érdről (Ottományi Katalin ásatása). Ehhez a formához egész Pannoniából alig több mint 100 edényt sorolhatunk; ennek kb. nyolcadrésze Savariában került elő.¹⁶⁷ Szórványos felbukkanása azokban a táborokban, amelyeket Kr. u. 90 táján építettek ki, arra utal, hogy a Drag. 29 formát a Kr. u. 89/90 éveket követően már nem gyártották.¹⁶⁸

A vízivárosi edénytöredékeket nem lehetett egyetlen fazekashoz attribuílni. Három darab biztosan egy tálhoz tartozhatott (96. 2. 108–110);

¹³⁷ GABLER 1990, 149

¹³⁸ GABLER 1976, 22; GABLER 2002, 238; LEBEGYEV–MÁRTON 2003, 159

¹³⁹ GABLER 2007, 239

¹⁴⁰ KABA 1963, 14. kép 8; MEES 1993, 62; Taf. 4, 1; AqMus. 96. 2. 99 (2. kép 3); 96. 2. 108–110 (2. kép 1); 96. 2. 124 (2. kép 4); 96. 2. 312; 96. 2. 511; 89. 1. 2341 (2. kép 2), 96. 2. 295; 96. 2. 648, 96. 2. 136; 96. 2. 241–242.

¹⁴¹ GABLER 1982, 50; GRÜNEWALD 1983, 17; KNIBBE–ZAVADIL 1987, 135–153; KRONBERGER 1997, Taf. I. 9

¹⁴² BUOCZ–GABLER 2002, 92; GABLER 1989, 438

¹⁴³ GABLER 2004, 137

¹⁴⁴ DEKAN–KUZMOVÁ 1996, 117, Nr. 3

¹⁴⁵ GABLER 1967, 38, Nr. 13

¹⁴⁶ GABLER 1977, 147, 25.j.

¹⁴⁷ NAGY 1928, 98–100

¹⁴⁸ NAGY 1937, 266

¹⁴⁹ GABLER D.: A budaörsi terra sigillaták 2011, 3.kép 1–5

¹⁵⁰ JUHÁSZ 1935, 9

¹⁵¹ Lévay Gyűjt. Intercisa Múzeum, Dunaújváros ltsz. 74. 38. 79

¹⁵² SIMON 1977, 45; HAALBOS–MEES–POLAK 1991, 89–91; HARTLEY 1992, 52

¹⁵³ PFERDEHIRT 1990, 75

¹⁵⁴ PFERDEHIRT 1986, 282; ZANIER 1992, 116; MEES 1995, 55

¹⁵⁵ PLANCK 1975, 14

¹⁵⁶ MILLET 1987, 93, 112

¹⁵⁷ MEES 1993, 62

¹⁵⁸ STROBEL 1987, 83

¹⁵⁹ MAKJANIĆ 1995, 63

¹⁶⁰ MAKJANIĆ 1991, 31–IV.2

¹⁶¹ GABLER 1992, 302

¹⁶² GABLER 1991 a, 60, Abb. 37,3

¹⁶³ SZÖNYI 1981, Abb. 13,2–3

¹⁶⁴ GABLER 1972, 10, 31, Nr. 3

¹⁶⁵ FÜLEP 1958, 375, 379, Abb. 3,2,1

¹⁶⁶ MARÓTI 1986, 337, 23. tábla 6

¹⁶⁷ BUOCZ–GABLER 2002, 112–114

¹⁶⁸ PAVLINEC 1992, 129; WILD 1979, 369

a felső zónában található madarak és nyulak, valamint az alsó zóna indadísztetésbe foglalt volutái és madár-motívumai leginkább Modestus¹⁶⁹ vagy Frontinus¹⁷⁰ szerkesztésmódjára emlékeztetnek. Előbbi Nero kori,¹⁷¹ Frontinus viszont Domitianus uralkodásának első felére keltezhető; legkésőbb a 90-ig terjedő évtizedre.¹⁷² A legnagyobb Drag. 29 formájú edényünk eszerint Nero/Vespasianus-korai Domitianus kori.

Több darabban van képviselve a vízivárosi anyagban a Germanus III szériához köthető áru; valószínűleg ezek is egy tál részei lehettek (AqMus. 89. 1. 2325: 3. kép 5., 89. 1. 2341: 3. kép 2). A Drag. 37 formájú *patina* (3. kép 5) képmezőjét sűrűn borítják levelek (ehhez hasonló egy vindobonai sigillata¹⁷³) – felettük oroszlán és párdúc,¹⁷⁴ valamint vertikális levélsor¹⁷⁵ hullámvonalak között. Valamennyi motívum Germanus III repertoárjában szerepel. Ennek az officinának működési idejét Regensburg-Kumpfmühl, Camelon és Wilderspool lelőhely adatai alapján Kr. u. 75 és 95 közé tehetjük.¹⁷⁶ Regensburg Vespasianus–Domitianus, Camelon a 80-as évekre, míg Wilderspool a 90-es évek elejére keltezhető működési időt igazol. Erre az időszakra tehető a gyártási idő azért is, mert a műhelyben kevés Drag. 29 formájú tál készült. Germanus III jelzett edényei nem lelhetők fel azokban a leletegyüttesekben, amelyek a századforduló utáni évekre keltezhetők.¹⁷⁷ A mester edényei gyakoriak Noricumban; megtalálható Juvavumban (4 db),¹⁷⁸ Ovilavában (19 db),¹⁷⁹ Lentiában¹⁸⁰ és Flavia Solvában (3 db).¹⁸¹ A műhelynek aránylag sok termékét ismerjük Pannoniából is – eddig Vindobonában (5 db),¹⁸² Carnuntumban,¹⁸³ Arrabonában,¹⁸⁴ Brigetioban,¹⁸⁵ Sallán,¹⁸⁶ Poetovioban,¹⁸⁷ Sárváron,¹⁸⁸ Balácán (3

db),¹⁸⁹ Aquincumban (4 db),¹⁹⁰ a budaörsi telepen és Sirmiumban¹⁹¹ került elő áruja.

A la graufesenque-i leletanyagból több darab Mercator köréhez köthető (AqMus. 96. 2. 224 (3. kép 9; 4. kép 4). Ez a fazekas csak Drag. 37 formájú edényt bélyegezett, ami arra utal, hogy működésének kezdete Kr. u. 85 körülre tehető, azaz az ekkor már eltűnőben lévő Drag. 29 forma nem található meg repertoárjában.¹⁹² Egyike a legproduktívabb mestereknek, ami valószínűleg azzal is magyarázható, hogy gyakrabban signalta edényeit. Működésének késői fázisát a keltezett lelőhelyek adatai alapján lehet meghatározni, mint Heilbrunn–Böckingen, Saalburg és Ladenburg, ahol áruja 101-ben vert éremmel keltezett rétegben került elő.

Mercator áruja kedvelt volt Noricumban és Pannoniában. A szomszédos provinciában legfontosabb lelőhelyei: Karlstein (4 db), Juvavum (4 db),¹⁹³ Ovilava (19 db),¹⁹⁴ Lentia (6 db)¹⁹⁵ és Flavia Solva.¹⁹⁶ Pannoniában a legtöbb Mercator tál Vindobonában került elő; 11 lelőhelyről összesen 17 példány.¹⁹⁷ Dombordíszes edényei ezenkívül megtalálhatók Carnuntumban,¹⁹⁸ Gerulatan,¹⁹⁹ Arrabonában,²⁰⁰ Brigetioban,²⁰¹ Tokodon,²⁰² Sárvárott,²⁰³ Sallán,²⁰⁴ Balácán,²⁰⁵ Aquincumban,²⁰⁶ Albertfalván,²⁰⁷ a budaörsi telepen és Gorsiumban.²⁰⁸ Noha típusai elsősorban a dunai limes mentén találhatók, a tartomány belsejében, a borostyánút, valamint a diagonális utak menti városokban, útállomásokon és villákban is fellelhetők.

A Domitianus–Trajanus kori délgalliai áru mennyisége jelentős a korai táborban és környékén (AqMus. 89. 1. 2324: 4. kép 1.; 96. 2368: 4. kép 3.; 92. 9. 130: 4. kép 5). A vízivárosi sigillaták közül több készülhetett a *banassaci* manufaktúrában. A későbbi – nagyjából Trajanus–Hadrianus kori banassaci áru

¹⁶⁹ MEES 1995, Taf. 138–139

¹⁷⁰ MEES 1995, Taf. 64, 1–2

¹⁷¹ MEES 1995, 87

¹⁷² MEES 1995, 76

¹⁷³ WEBER–HIDEN 1996, Taf. 5,1

¹⁷⁴ OSW. 1544; KNORR 1919, Taf. 35,27

¹⁷⁵ KNORR 1919, Taf. 35,85

¹⁷⁶ SCHÖNBERGER 1985, 157; SALWAY 1981, 144; DICKINSON 1986, 206.

¹⁷⁷ MEES 1995, 79

¹⁷⁸ KALTENBERGER 1995, 231, Nr.4–8

¹⁷⁹ KARNITSCH 1959, Taf. 4,1–7, Taf. 5,1–5, Taf. 6,1

¹⁸⁰ KARNITSCH 1972, Taf. 7,4–5

¹⁸¹ GROH 1996, 205 TS 17–19

¹⁸² WEBER–HIDEN 1996, Taf.4,7–9, Taf.5,1; GABLER 2004, 141

¹⁸³ KANDLER–ZÖCHMAN 1997, Taf. 2,2

¹⁸⁴ GABLER 1967, 48

¹⁸⁵ KUZMOVÁ 1992, 41, Nr.8

¹⁸⁶ GABLER 1978, 462

¹⁸⁷ MIKL–CURK 1969, 20–26

¹⁸⁸ HORVÁTH 2001, 206, Nr. 340–342

¹⁸⁹ GABLER 1992, Nr. 8–9; 2001, 98, Nr.6

¹⁹⁰ GABLER 1976, 5, Nr. 3; MEES 1993, 63, Taf. 1,14, Taf. 2,13, Taf. 3,4

¹⁹¹ BRUKNER 1981, Taf. 20,3

¹⁹² MEES 1995, 86

¹⁹³ KALTENBERGER 1995, 159

¹⁹⁴ KARNITSCH 1959, Taf. 14,1–6, Taf. 15,1–6, Taf. 16, 1–6, Taf. 17,2

¹⁹⁵ KARNITSCH 1972, Taf.10,1–6

¹⁹⁶ GROH 1996, 205 TS 22–32

¹⁹⁷ WEBER–HIDEN 1996, Taf. 9,1, Taf. 10,1, Taf. 11,1–10, Taf. 12,1–8, Taf. 13,1–6, GABLER 2004, 142

¹⁹⁸ KANDLER–ZÖCHMANN 2001, Taf. 2,4

¹⁹⁹ GABLER–PICHLETOVÁ 1996, 34

²⁰⁰ GABLER 1967, 48

²⁰¹ KUZMOVÁ 1992, 42, Nr. 9

²⁰² KELEMEN–HORVÁTH–TORMA 1979, Taf. 26,3

²⁰³ GABLER 1997,66, Nr. 43–44

²⁰⁴ GABLER 1979, 383

²⁰⁵ GABLER 1992, 295, Nr. 14

²⁰⁶ NÁGY 1931, Gabler 1976, 25

²⁰⁷ NÁGY 1949, 55

²⁰⁸ GABLER 1972, 11

a Hadrianus kori municipiumokban gyakori – így Carnuntumban, Sallán vagy Aquincumban. Ezekben a városokban általában nagyobb számban található, mint a la graufesenque-i áru.²⁰⁹ Utóbbinak aránya ugyanakkor nagyobb a Flavius kori limestáborokban, ill. azok vicusaiban (Vindobona, Brigetio, Albertfalva vagy Intercisa). A vízivárosi anyagnál statisztikai vizsgálatra még nincs lehetőségünk, de feltehető, hogy itt is a condatomagusi leletek vannak többségben. Banassac exportjának kezdete a Frankfurt-heddernheimi kőtábor I b periódusa alapján Kr. u. 90 és 100 közé keltezhető.²¹⁰ Más vélemények szerint a limes mentén a manufaktura kerámiája csak a 2. sz. elején tűnik fel. Bár a Neckar vidéken már az 1. sz. végén fellelhető a banassaci sigillata.²¹¹ A. Mees az export kezdetét 110 utánra, ill. a 2. sz. második évtizedére keltezte.²¹² Magunk részéről a 90 és 110 közötti időszakot tartjuk valószínűbbnek.²¹³ A 110 körül felhagyott hofheimi kőtábor anyaga, valamint Oberstimmben²¹⁴ és Unterkirchbergben való előfordulása alapján arra következtethetünk, hogy a manufaktura szállítmányai ide Kr. u. 110 és 120 között érkezhettek.²¹⁵ A gyár Hadrianus kori működését már korábban is feltételeztük²¹⁶ – időrendi javaslatunkat támogatja a banassaci sigillaták jelenléte Pförringben és Rainau-Buch vicusában, ami azt jelenti, hogy ez az áru a raetiai limesen Kr. u. 140 tájáig forgalomban lehetett.²¹⁷ Egyes síregyüttesek, mint a seebrucki²¹⁸ vagy a Stuttheien-i villa leletei alapján még ennél későbbi forgalmukkal is számolhatunk.²¹⁹

A Medve u. 8–14. területén végzett ásatás során előkerült edények közül többet (96. 2. 278, 96. 2. 291: 3. kép 11., 96. 2. 427–428: 4. kép 2., 96. 2. 253: 4. kép 6) Natalis köréhez sorolhatunk. Ez az officina jelentős mennyiségű árut szállított a dunai tartományokba. Noha A. Mees szerint a kutatás túlságosan sok dombordízes tálat kötött ehhez a műhelyhez, olyanokat is, amelyek nem ott készültek, mégis a Natalis csoport a provinciális régészet számára fogalomává vált.²²⁰ Minthogy a műhely jellegzetes E tojásfüzértípusa már Oberstimmben feltűnt, az officina működését a Kr. u. 120 előtti időszakban megkezdhetette.²²¹

Ezt a tojásfüzért ugyan Marinus is használta,²²² a kerámia kronológiai helyzete szempontjából ennek nincs jelentősége. A műhely működése Kr. u. 110 táján kezdődhetett, áruja 140 tájáig lehetett forgalomban.²²³ Nincs kizárva azonban, hogy a mester formatáljából később is formázhattak ki dombordízeses tálakat.

A Natalis csoport áruja gyakori Noricumban. Karlsteinből 16,²²⁴ Juvavumból 46 (!),²²⁵ Lentiából 31,²²⁶ Ovilavából 60 (!),²²⁷ Flavia Solvából 14 edényét ismerjük.²²⁸ Jelentős mennyiségben lelhető fel ez a kerámia Pannoniában is. Vindobonában 55 példány került elő,²²⁹ Carnuntumban 33,²³⁰ Gerulatán 19.²³¹ A műhely árujának további lelőhelyei: Ad Flexum,²³² Arrabona,²³³ Föllik-Sulzacker, Müllendorf,²³⁴ Savaria,²³⁵ Salla,²³⁶ Poetovio,²³⁷ Siscia,²³⁸ Sárvár,²³⁹ Gyulafirátót,²⁴⁰ Brigetio,²⁴¹ Tokod,²⁴² Aquincum,²⁴³ Albertfalva,²⁴⁴ a budaörsi telep,²⁴⁵ Matrica²⁴⁶ és Gorsium.²⁴⁷

Anyagunkban (Medve u. 8–14.) fellelhető a másik jelentős banassaci officina Germanus VI/VII (Germani f. ser) áruja is (AqMus. 96. 2. 503.: 3. kép 12), amely a jellegzetes Hofmann A tojásfüzér alapján ismerhető fel. Ezt a makk alakú választótaggal jellemezhető tojásfüzért korábban La Graufesenque-

²²² VERNHET 1981, 32

²²³ MEES 1995, 111; ZANIER 1992, 119

²²⁴ MENKE 1974, 143–145, Abb. 7,10–12, Abb. 8, 1–14

²²⁵ KARNITSCH 1971, Taf. 27, 4–8, Taf. 28,1–9, Taf. 29, 1–14, Taf. 30,1–12, KALTENBERGER 1995, Taf. 2–4

²²⁶ KARNITSCH 1972, Taf. 16, 1–6, Taf. 17,1–8, Taf. 18, 1–7, Taf. 19,1–4, Taf. 20,1–8

²²⁷ KARNITSCH 1959, Taf. 24,6–9, Taf. 25,1–2, Taf. 26, 1–12, Taf. 27, 1–14, Taf. 28, 1–10, Taf. 29, 1–7

²²⁸ GROH 1996, 206, TS 58–71

²²⁹ WEBER–HIDEN 1996, Taf. 21, 1–10, Taf. 22,1–5, Taf. 23,1–8, Taf. 24,1–6, Taf. 25,1–7, Taf. 26, 1–8; GABLER 2004, 147

²³⁰ HUDECZEK 1965, 79, Nr. 14–22; GRÜNEWALD 1983, Taf. 11,10; KANDLER–ZÖCHMANN 1997, Taf. 3,3–6

²³¹ GABLER–PICHLEKOVÁ 1996, 5, Nr.21–27, 30–31; DEKAN–KUZMOVÁ 1996, 149–150, Nr. 29–34; KREKOVIC 1996, VARSÍK–KUZMOVÁ–SCHMIDTOVÁ 1996, 193, Nr. 7–9, 220, Nr. 52, 222, Nr. 79

²³² GABLER 1977, 301

²³³ GABLER 1967, 43–44; GABLER 1971, 25

²³⁴ GABLER 1979, 31

²³⁵ BUOCZ–GABLER 2002, 94

²³⁶ GABLER 1976a, 162; GABLER 1978, 399; GABLER 1979a, 376

²³⁷ MIKL–CŰRK 1969, 10

²³⁸ MAKJANIĆ 1995, pl. 69, 274

²³⁹ GABLER 1997, Nr. 49–52; HORVÁTH 2001, 88

²⁴⁰ GABLER 1986, 148, Nr. 30

²⁴¹ JUHÁSZ 1935, Taf. 1,6 és 26; KUZMOVÁ 1992, 43, Nr. 16–17

²⁴² HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 1979, Taf. 26,6 és 16

²⁴³ GABLER 1976, 6, Nr. 12–13; GABLER 1985, 1. kép 12; MEES 1993, Taf. 10,1–2; GABLER 2002, 112, Nr.11–12; VAMOS 2002, 17, 20, Nr. 81–94

²⁴⁴ GABLER 1993, 121, pl. 2,2–5; GABLER 1999, 147; GABLER 2006, 71, Nr. 1

²⁴⁵ GABLER A budaörsi terra sigillaták. 2011, 4.kép

²⁴⁶ KOVÁCS 1999, 58, Nr. 6

²⁴⁷ GABLER 1972, 12, Nr. 19–23

²⁰⁹ GABLER 2004, 146

²¹⁰ FABER 1994, 177

²¹¹ FRANKE 2003, 111

²¹² MEES 1995, 105

²¹³ FABER 1994, 177

²¹⁴ SEITZ 1982, 143; SIMON 1989, 273, A 69, A 74

²¹⁵ PFERDEHIRT 1986, 253 sk

²¹⁶ GABLER 1978, 406

²¹⁷ HEILIGMANN 1990, 150

²¹⁸ FASOLD 1993, 41

²¹⁹ ROTH–RUBI 1986, 23, 74

²²⁰ MEES 1995, 85

²²¹ SIMON 1989, 267–301

ben Amandus vagy C. Cingius Senovir használta; széleskörű interprovinciális elterjedése mégis a banassaci manufaktúrának köszönhető.²⁴⁸ A műhely díszítőelemei között feltűnnek olyan motívumok is, amelyek eredetileg a lezoux-i Cinnamus műhely Cerialis csoportjának pecsétlőállományához tartoztak.²⁴⁹ A lezoux-i elemekkel díszített Germani f. ser áru szerint Kr. u 135 és 150 közötti időszakra keltezhető.²⁵⁰ Ennek a műhelynek kerámiája gyakori Noricumban, de jóval kevesebb, mint a Natalis csoporthoz sorolható edény. Karlsteinben 2 db,²⁵¹ Juvavumban 27 db,²⁵² Lentiában 5 db,²⁵³ Ovilavában 20 db,²⁵⁴ Flavia Solvában 9 db,²⁵⁵ Mauternben 1 db²⁵⁶ került elő. A pannoniái lelőhelyek közül gyakori Vindobonában (19 db),²⁵⁷ Carnuntumban (8 db),²⁵⁸ Gerulátán (9 db),²⁵⁹ Arrabonában,²⁶⁰ megtalálható Brigetioban,²⁶¹ Tokodon,²⁶² Scarbantiában,²⁶³ Savariában,²⁶⁴ Sallán (9 db),²⁶⁵ Poetovioban,²⁶⁶ Sárvaron (9 db),²⁶⁷ Cirpiben.²⁶⁸ Gyakori Aquincumban²⁶⁹ és környékén, így a budaörsi telepen,²⁷⁰ Albertfalván,²⁷¹ Camponában,²⁷² Tökön,²⁷³ Matricában,²⁷⁴ Vetus Salinán,²⁷⁵ Gorsiumban²⁷⁶ és Sirmiumban.²⁷⁷

Dél-galliai sigillatát közölt újabban a Ganz u. 16. és a Kacska u. 15–23. területén végzett leletmentés anyagából Hable T.²⁷⁸

Aránylag jelentős mennyiségű díszítetlen dél-galliai sigillata is található a vízivárosi anyagban, mind a Drag. 18 tányérforma (AqMus. 96. 2. 161), mind a Drag. 27 típusú pohár (*acetabulum*) (AqMus. 96. 2. 160.: 4. kép 11., 89. 12340.: 3. kép 7), mind a barbotinos borostyánlevéllel díszített Drag. 36 formájú tálka (96. 2. 164.: 4. kép 10.; 96. 2. 296.: 4. kép 12). Az egyik Drag. 27 formájú edény alján (AqMus. 89. 1. 2328.: 4. kép 9) névbélyeg három betűje vehető ki. Bélyeg töredéke található továbbá egy apróbb darab alján is; ebből csak az ...OFE vehető ki (AqMus. 96. 2. 161.: 4. kép 8). A dombordízes sigillatákhoz viszonyított arányukat csak a teljes anyag felvétele után tudjuk értékelni.

A KÖZÉPGALLIAI SIGILLATÁK

A dél-galliai áru hosszú ideig tartó forgalmával magyarázható, hogy a középgalliai gyárak termékei csak később találtak piacot a vízivárosi tábor helyén létrejött telepen. Bár statisztikai vizsgálatokat még nem végezhattünk, úgy tűnik, hogy a délgalliai sigillaták mennyiségéhez képest a közép-galliaiak száma kevesebb.²⁷⁹ Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy Trajanus korában elvezényelték a helyőrséget, így a kereslet megcsappant.

Az eddigi legkorábbi edény Drusus II műhelyéhez köthető (AqMus. 92. 9. 26; 5. kép 1), aki Kr. u 120–140/145 között működött.²⁸⁰ Áruja ritka Pannoniában; Vindobonában azonban 4 töredéket is ehhez az officinához attribúáltak.²⁸¹ A canabae anyagában megtalálható Drusus I kerámiája is,²⁸² akinek működése Trajanus korára tehető. Aquincumban ez a legkorábbi közép-galliai áru. A vízivárosi sigillatáknál számításba vehető még Butrio műhelye (AqMus. 92. 2. 230; 5. kép 2), amely ugyanígy Hadrianus korára keltezhető mint Drusus II-é.²⁸³ Áruja megtalálható Vindobonában,²⁸⁴ Carnuntumban,²⁸⁵ Gerulátán,²⁸⁶ Brigetioban,²⁸⁷ Sallán,²⁸⁸ Aquincumban²⁸⁹ és a budaörsi telepen.

²⁴⁸ MEES 1995, 110.

²⁴⁹ MOREL-PEYRE 1973, 13; ROGERS 1969–1970, 98–106

²⁵⁰ MEES 1995, 110

²⁵¹ MENKE 1974, 143, Abb. 7, 18–19

²⁵² KARNITSCH 1971, Taf. 24, 6–10, Taf. 25, 1–13, Taf. 26, 1–9, Taf. 27, 1–3; KARNITSCH 1972, Taf. 15, 4; KALTENBERGER 1995, Taf. 4, 1

²⁵³ KARNITSCH 1972, Taf. 14, 5–6, Taf. 15, 1–3

²⁵⁴ KARNITSCH 1959, Taf. 22, 1–9, Taf. 23, 1–11

²⁵⁵ GROH 1996, 206, TS 41–50

²⁵⁶ KALTENBERGER 2000, 137

²⁵⁷ WEBER-HIDEN 1996, Taf. 18, 4–10, Taf. 19, 1–5, Taf. 20, 1–3; GABLER 2004, 148; DONAT 1999, 211

²⁵⁸ HUDECZEK 1965, 79, Nr. 12–13, RAUCHENWALD 1997, Taf. 2, 29; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Taf. 3, 1

²⁵⁹ GABLER-PICHLEROVÁ 1996, 149, Nr. 25–28; KREKOVIC 1996, Taf. 2, 14–15

²⁶⁰ GABLER 1967, 40, Nr. 22–24; GABLER 1971, 27, 20. ábra 1

²⁶¹ KUZMOVÁ 1992, 42, Nr. 14–15

²⁶² HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979, Taf. 26, 5, 10

²⁶³ GABLER 1986, 141, Nr. 6

²⁶⁴ GABLER 1986, 141, Nr. 14–16

²⁶⁵ GABLER 1976a, Abb. 16, 8; GABLER 1977, Abb. 17, 5; GABLER 1978, Abb. 64, 6–9; GABLER 1981, Abb. 33, 4; GABLER 1982a, Abb. 20, 3, Abb. 20, 5; GABLER 1989 a, Abb. 2, 8–9

²⁶⁶ MIKL-CURK 1969, Taf. 2, 2–3, 5

²⁶⁷ GABLER 1997, 48, Taf. 6, 7; HORVÁTH 2001, Abb. 7, 13–14, 15–17

²⁶⁸ GABLER 1986, 30, Nr. 21

²⁶⁹ FINÁLY 1906, 89, 21. ábra; GABLER 1976, 6 Nr. 15–20; GABLER 1985, 1. kép 10–11; MEES 1993, Taf. 5, 11, Taf. 6, 1; GABLER 2002, Abb. 2, 7–8, Nr. 11–12; VAMOS 2002, 41, Nr. 94

²⁷⁰ GABLER A budaörsi terra sigillaták 2012, 4. kép

²⁷¹ GABLER 1993, pl. 1, 6, pl. 2, 6

²⁷² GABLER 1999, 83

²⁷³ GABLER 1986, 30, Nr. 29

²⁷⁴ GABLER 1986, 30, Nr. 25–27

²⁷⁵ BARKÓCZI-BÓNIS 1954, 185, Abb. 16, 11

²⁷⁶ GABLER 1972, 11, Nr. 12

²⁷⁷ BRUKNER 1981, Taf. 21, 1

²⁷⁸ HABLE 2009, 115

²⁷⁹ GABLER 1999, 76

²⁸⁰ STANFIELD-SIMPSON 1990, 212

²⁸¹ WEBER-HIDEN 1996, 130

²⁸² LEBEGYEV-MÁRTON 2003, 131

²⁸³ STANFIELD-SIMPSON 1990, 113

²⁸⁴ WEBER-HIDEN 1996, Taf. 35, 1–4

²⁸⁵ SWOBODA 1956, 52; TRINKS 1959, 65; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, Taf. 12, 5–9

²⁸⁶ DEKAN-KUZMOVÁ 1996, 151, Nr. 40–41

²⁸⁷ KUZMOVÁ 1992, 44, Nr. 23–29

²⁸⁸ GABLER 1979, 377, Nr. 19; GABLER 1989, 440, Nr. 39

²⁸⁹ GABLER 1976, 19, Nr. 27

A vízivárosi anyagban (Medve u. 8–14.) is fellelhető a Cinnamus officina áruja (AqMus. 92. 6. 485; 96. 2. 200; 96. 2. 213; 96. 2. 290; 5. kép 3–6), amely szinte mindenhol eljutott Pannoniában. Reménytelen vállalkozás lenne valamennyi lelőhely adatolt felsorolása, hiszen a Cinnamus körhöz köthető edények száma csak Vindobonában 170, s Carnuntumból eddig 89 darabot publikáltak.²⁹⁰ Aquincumban ennek a műhelynek darabjait már Finály G. is publikálta,²⁹¹ valamint az officina bélyeges darabját is bemutatta. Igaz akkor még csak az ábrázolások témája szerint tudta a leletanyagot csoportosítani, az officinához való attribúálást meg sem kísérelhette. Gyakori ez az áru a canabae legionis déli részén,²⁹² ahol összesen 26 példány lelhető fel.²⁹³ Sok Cinnamus edény került elő az ún. Hercules villa területén is, ahol 16 biztosan attribúálható ehhez a lezoux-i gyártóhoz, további 9 esetben pedig feltételezhető, hogy a tál az ő műhelyében készült.²⁹⁴ A közeli Meggyfa u.–Szél u., ill. a Szellő u.–Szél u. sarkán további 9 példányt ismerhettünk fel.²⁹⁵ Négy töredéket a Folyamőr utcai ásatás anyagából is ehhez a műhelyhez köthettünk. A polgárvárosi edényboltból 8 Cinnamus tálat közölt Juhász Gy. (1936, 36, II. t. 1–2, 36–40, II. t. 3–8) – így csak az aquincumi polgárváros²⁹⁶ és a katonaváros területéről 68 – ehhez az officinához attribúálható edényt ismerünk. Ennek az árunak ismert mennyisége Pannoniában több mint 400 darabra tehető. Cinnamus működésén belül G. Simpson és G. Rogers egy Kr. u. 135–145 közötti évtizedre tehető korai periódust különböztetett meg, meghatározva ennek sajátos motívumkincsét.²⁹⁷ Az officina többi áruja – köztük az aquincumi példányok is – a Kr. u. 145–170/178 közötti években készülhetett. Cinnamus edényei a dunai tartományokban a Kr. u. 166–180 közötti években lezajlott markomann háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási rétegek egyik vezérlete.²⁹⁸ Cinnamusénál jóval kevesebb a Vízivárosban a Paternus II áru,²⁹⁹ (AqMus 96. 2. 254; 5. kép 7), amelynek száma Vindobonában 43 db, Carnuntumban 8 db.³⁰⁰ Aquincumban érdekes módon a polgárvárosi anyagban jelentősebb aránya,³⁰¹ a canabaeban inkább az északi részen lelhető

fel,³⁰² további két töredék ismert a Folyamőr utcai anyagban. Bélyeges edényét korábban már Finály G. közölte.³⁰³ Műhelye egyike azoknak a vállalkozásoknak, amelyek még távoli provinciákba is eljuttatták árujukat. A műhely működése B. R. Hartley szerint Kr. u. 160 táján kezdődhetett³⁰⁴ és legalább 180-ig vagy 190-ig folytatódhatott.³⁰⁵ Paternus kerámiája is gyakori a markomann háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási rétegek anyagában.³⁰⁶ Anyagunkban más Antoninus kori műhelyek áruja is fellelhető (AqMus 92. 9. 80; 5. kép 8).

Egy Drag. 33 formájú *acetabulum* alján a SURIUS bélyeg olvasható (AqMus 92. 9. 17; 5. kép 9). Ennek a lezoux-i fazekasnak hasonló típusú edényét már ismertük Aquincumból.³⁰⁷ Megtalálható ez a signatura Vindobonában,³⁰⁸ valamint Mikla és Tótszentpál között.³⁰⁹ Legfontosabb lelőhelye Gorsium, ahol egy 178 tájára keltezhető depot-leletben két Drag. 18/31 formájú tányéron is ez a bélyeg olvasható.³¹⁰ A mester tehát a középső Antoninus korban működhetett. A leletanyagban aránylag sok Drag. 33 formájú közép-galliai sigillata található (AqMus 92. 9. 133; 5. kép 10).

A RHEINZABERNI SIGILLATÁK

Pannoniában csaknem mindenhol a rheinzaberni sigillaták találhatók a legnagyobb számban; a vízivárosi lelőhelyeken a rajnai manufaktúrát szerényebb anyag képviseli.³¹¹ A gyár működésének kezdetére vonatkozóan csak kevés adattal rendelkezünk. A fazekascentrum keltezése a heiligenbergi gyártmányokétól függ, mivel az elzászi és a rajnai gyár korai mesterei között szoros kapcsolat volt. Januarius I és Reginus I mindkét manufaktúrában működött. Előbbi La Madeleine-ből ment Heiligenbergbe, majd onnan Rheinzabernbe.³¹² A heiligenbergi áru forgalma Kr. u. 180 tájáig követhető,³¹³ a műhely közvetlen közelében talált pincelelet tanúsága szerint még ez után is³¹⁴ (Commodus 186-ban vert érme heiligenbergi sigillatával azonos rétegben került elő). Rheinzabern exportjának kezdetéhez adatot

²⁹⁰ GABLER 2010, 186

²⁹¹ FINÁLY 1906, 93, 15. ábra, 17. ábra, 87, 14. ábra, 79

²⁹² VAMOS 2002, 43–53, Nr. 113–130

²⁹³ LEBEGYEV–MÁRTON 2003, 131–133, Nr. 24–31

²⁹⁴ GABLER 1976, 29

²⁹⁵ GABLER 2002, 237–238, Nr. 16–24

²⁹⁶ KUZSINSZKY 1932, 175, Nr. 18, 175. ábra

²⁹⁷ SIMPSON–ROGERS 1969, 3 sk

²⁹⁸ GABLER 1994, 306

²⁹⁹ KABA 1963, 214, 14. kép 12

³⁰⁰ GABLER 2010

³⁰¹ JUHÁSZ 1936, 44, III. t. 2–12

³⁰² GABLER 2002, 230

³⁰³ FINÁLY 1906, 79

³⁰⁴ HARTLEY 1972, 33, tab. V

³⁰⁵ ROGERS 1999, 190

³⁰⁶ FABER 1994, 184; GABLER 1994, 306

³⁰⁷ KUZSINSZKY 1932, 178, 378

³⁰⁸ DONAT 1999, 211

³⁰⁹ HAMPEL 1889, 86

³¹⁰ GABLER–KOCZTUR 1977, 69, Nr. 4, 8

³¹¹ GABLER 1999, 76

³¹² LUTZ 1966, 144; MÜLLER 1968, 18; SIMON 1973, 96; OLDENSTEIN–PFERDEHIRT 1986, 259

³¹³ SCHAUB 1994, 440

³¹⁴ Herbolzheim–Tutschfeld–Fb Baden–Württemberg 12 (1987) 366–

szolgált a hesselbachi tábor anyaga is, amely a Kr. u. 150/160 előtti időszakra keltezhető. Ebben rheinzaberni sigillata még nem volt.³¹⁵ Nem került elő ez a kerámia a weissenburgi castellum korai, palánk-periódusának anyagában sem; a tábort Kr. u. 145 táján építették át kőbe.³¹⁶ A fenti terminus post quem adat alapján Rheinzabern exportjának kezdetét Kr. u. 145 utánra keltezhetjük. Biztos terminus ante quemnek tekinthető a Kr. u. 161 év, minthogy Antoninus Pius ebben az évben vert érmének lenyomata látható egy, a Cerialis IV szériához attribálható dombordízes sigillátán. Cerialis Janu(ariu)s sérült pecsétlőjével felvitt motívumot használt, utóbbi tehát már korábban működhetett.³¹⁷ Fentiek alapján a legkorábbi mester – akinek dombordízes tálja a Vízivárosban is megtalálható (Gyorskocsi u. 26.; AqMus 92. 9. 76; 6. kép 1). Januarius I feltehetően már a Kr. u. 150-es években megnyithatta rheinzaberni officináját.³¹⁸ Januarius I műhelyének termékeit az aquincumi canabae anyagában is felismerhettük (Folyamőr u.), továbbá 19 másik pannoniai lelőhelyen 14 példány került elő, Vindobonában³¹⁹ egy-két darab Carnuntumban,³²⁰ Gerulatán,³²¹ Ad Statuas táborában,³²² Brigetioban,³²³ Aquincumban,³²⁴ a budaörsi telepen, Vetus Salinán,³²⁵ Intercisában,³²⁶ és Gorsiumban.³²⁷ Ez az áru fellelhető ugyanakkor a borostyánút körzetében is, amit a következő lelőhelyek igazolnak: Neudörfl, Purbach,³²⁸ Neckenmarkt,³²⁹ Strebersdorf,³³⁰ Schattendorf,³³¹ Salla³³² és Poetovio.³³³ A tartomány belsejéből egyelőre csak Balácáról³³⁴ és Sárvárról ismerjük.³³⁵

A Medve u. 8–14. területén talált 96. 2. 303 sz. példány (6. kép 2) a Cobnertus III szériához köthető. Cobnertus Lezoux-ból települt át a rajnai manufaktúrába, ahol ugyanazokat a pecsétlőket

használta, amelyeket Közép-Galliából hozott magával. Feltehetően segédei is lehettek,³³⁶ mégpedig ugyanazok, akik Janu(ariu)s és Reginus I műhelyében dolgoztak, ezért az ő működésüket is a Kr. u. 160–180 közötti időszakra keltezhetjük. Lezoux-i pecsétlőit Kr. u. 160 táján még a közép-galliai maufaktúrában használta, így rheinzaberni működése csak Kr. u. 160 utánra tehető.³³⁷ Műhelyének mintegy 40 gyártmányát ismerjük Pannoniából. Vindobonában főleg a legiotáborban lelhető fel,³³⁸ míg Carnuntumban csak az auxiliaris táborban került elő áruja.³³⁹ Több példányt ismerünk Gerulatáról (4 db),³⁴⁰ Brigetioból (6 db),³⁴¹ egy-egy példány ismert Aquincumból,³⁴² többek közt a canabaeban, a Folyamőr utcában végzett ásatás anyagában, a budaörsi telepen és Mursában.³⁴³ A tartomány belsejében eddig csak a borostyánút körzetében került elő ez az áru, így Poetovioban (6 db),³⁴⁴ Strebersdorfban, Marzban,³⁴⁵ és Gorsiumban.³⁴⁶ A korábban a Királyfürdőnél talált rheinzaberni sigilláták közül egy³⁴⁷ a Cerialis V szériához köthető. Ezt a műhelyt A. Mees a Kr. u. 160/170 és 220/230 közötti időszakra helyezte.³⁴⁸ Késői keltezése mellett érvelt Th. Fischer is, minthogy ez az áru nem található meg a Kr. u. 175 táján elpusztult Regensburg-kumpfmühli táborban.³⁴⁹ Ezzel szemben a Cerialis csoport több olyan pannoniai város és tábor leletanyagában lelhető fel, amelynek pusztulása a Kr. u. 170/178 évi markomann-szarmata háborúk eseményeivel hozható kapcsolatba, így Aquincumban, Sallán, Gerulatán, Quadrátán, Celamantiában és Intercisában.³⁵⁰ A. Mees egy újabb munkájában hangsúlyozta, hogy a Cerialis kör gyártmányai Kr. u. 160–180 táján már elérhetőek voltak a piacon.³⁵¹ Az említett Cerialis IV típusú sigillátát Antoninus Pius érmének lenyomata díszíti, ez is középső Antoninus kori keltezése mellett szól.³⁵² Ugyanezt igazolják a celamantiai feltárások eredményei; az izsai pa-

³¹⁵ SIMON 1973, 96

³¹⁶ DIETZ 1995, 124–125

³¹⁷ MEES 2002, 78

³¹⁸ ZETSCHKE–HULD 1977, 17; REUTTI 1989, 44; BITTNER 1986, 201

³¹⁹ WEBER–HIDEN 1996, 212, 214

³²⁰ GRÜNEWALD 1979 a, Nr. 7

³²¹ GABLER–PICHLEROVÁ 1996, 64, Nr. 94

³²² GABLER 1989, 456–457

³²³ EICHLER 1938, 158, Kat. 9; KUZMOVÁ 1992, Kat. 112–114

³²⁴ GABLER 2002, 231, Nr. 40

³²⁵ GABLER 1977, 172

³²⁶ PÓCZY 1957, Kat. 93

³²⁷ GABLER 1972, Nr. 125

³²⁸ MATOUSCHEK–NOWAK 2001, 633

³²⁹ MATOUSCHEK–NOWAK 1999, 820

³³⁰ MATOUSCHEK–NOWAK 1998, Kat. 513

³³¹ MATOUSCHEK–NOWAK 2003, 700

³³² GABLER 1989, Nr. 71

³³³ MIKL–CURK 1969, Kat. 158–161

³³⁴ GABLER 1992, Nr. 26

³³⁵ GABLER 1987, 102

³³⁶ MEES 2002, 239

³³⁷ BIEGERT–LAUBER 1995, 55

³³⁸ WEBER–HIDEN 1996, 320–323, Taf. 86,2–10, Taf. 87, 1–4

³³⁹ KANDLER–ZÖCHMANN 1997, 154, Taf. 21,2–3

³⁴⁰ GABLER–PICHLEROVÁ 1996, 65, Nr. 97; DEKAN–KUZMOVÁ 1996, 161, Nr. 139–141

³⁴¹ KUZMOVÁ 1992, Kat. 119–124

³⁴² GABLER 1976, Kat. 77

³⁴³ BULAT 1987, Kat. 17

³⁴⁴ MIKL–CURK 1969, Nr. 173–177, 334

³⁴⁵ MATOUSCHEK–NOWAK 1998, Abb. 519–522, Abb. 818

³⁴⁶ GABLER 1972, Nr. 131–133; BÁNKI 1979, Nr. 183

³⁴⁷ KABA 1963, 13. kép 19

³⁴⁸ MEES 1998, 161

³⁴⁹ FISCHER 1990, 48

³⁵⁰ GABLER 1994, 359

³⁵¹ MEES 2002, 332

³⁵² MEES 2002, 77–78

lánktábor pusztulási rétegében Cerialis kerámiaja Marcus Aurelius Kr. u. 175-ben vert érmével együtt került elő.³⁵³ Az Aquincumban is fellelhető Cerialis árut tehát Kr. u. 170/178 előtt már gyártották. A műhely működésének záródátuma nehezen határozható meg. A pannoniai leletanyagokban a Cerialis csoport termékeinek Kr. u. 180 utáni forgalma nem igazolható.

Tartományunkban fenti lelőhelyeken kívül a Cerialis V széria megtalálható még Vindobonában,³⁵⁴ Carnuntumban a pfafterbergi szentélykörzetben, Brigetioban,³⁵⁵ az aquincumi canabaeában (Hercules villa),³⁵⁶ Gorsiumban,³⁵⁷ Poetovioban (5 db).³⁵⁸ A Királyfürdő leletanyagában található meg egy, a Comitalis IV szériába sorolható töredék³⁵⁹ (AqMus 98. 2. 184; 6. kép 5). Ez az áru fellelhető a 2. sz. végén kiépített Holzhausenben, ezért A. Mees a műhelyt Kr. u. 175 és 220 közötti időszakra keltezte.³⁶⁰ A típusba sorolható gyártmányok megtalálhatók a großachseni vizes medencében, amelyet a közeli villa égésrétegének kerámiajával töltöttek fel.³⁶¹ A pannoniai lelőhelyek közül különösen sok található ebből az áruból Poetovioban,³⁶² Vindobonában³⁶³ és Brigetioban.³⁶⁴ Carnuntumban egyelőre csak a Pfafterbergen találtak egy, a szériához sorolható töredéket. Egy példány került elő az aquincumi canabae északi részén, a Szirmai K. által vezetett Folyamőr utcai ásatás során. Egy-egy töredék került elő a szakályi³⁶⁵ és a pátyi telepen.³⁶⁶

Több darabbal van képviselve anyagunkban a BfAttoni sorozat³⁶⁷ (AqMus. 92. 9. 67; 6. kép 3). Ez a rövidítés egy Atto részére gyártó (f(ecit)) B betűvel kezdődő nevű fazekasra utal. Működésének időpontja vitatható. Gyártmányai a rheinzaberni hulladékgödrökben is fellelhetők, valamint a mainzi városfal Kr. u. 254 évi építése során kerültek földbe.³⁶⁸ A dunai provinciákban gyakran kerül elő ez az áru, amely feltehetően a manufaktura működésének középső szakaszára keltezhető.

Pannoniában eddig több mint 70 edénye került elő; ezek közül 21-et Vindobonában találtak,³⁶⁹ 5-öt Carnuntumban,³⁷⁰ 13-at Brigetioban,³⁷¹ 7-et Poetovioban.³⁷² A többi lelőhelyen csak néhány darab képviseli ezt a szériát – így Gerulatán,³⁷³ Azaumban,³⁷⁴ az aquincumi canabaeában (Raktár u., Hercules villa, Folyamőr u.),³⁷⁵ a budörsi telepen, Intercisában,³⁷⁶ Mursában,³⁷⁷ Szakályban,³⁷⁸ Gorsiumban (4 db),³⁷⁹ Balácán,³⁸⁰ Sárváron,³⁸¹ Sallán,³⁸² Strebersdorfban (3 db)³⁸³ és Neckenmarkton.³⁸⁴ Talán Atto műhelyéhez sorolható a 96. 2. 479 sz. darab (6. kép 4).

Több darabbal van képviselve a vízivárosi leletek közt a Janu II széria (AqMus 96. 2. 171; 6. kép 8). Ennek a fazekasnak pecsétlőkészlete a Jacard 2. csoportba sorolható; tipológiailag a Julius II-Julianus I alcsoporttal mutat egyezéseket.³⁸⁵ Ez az áru mind Raetiában és Noricumban, mind Pannoniában rendkívül gyakori.³⁸⁶ Tömeges pannoniai elterjedése alapján A. Mees feltételezte, hogy Janu(ariu) s II a manufaktura középső periódusában tevékenykedett,³⁸⁷ működését Kr. u. 180 és 220 közötti időszakra keltezte. Áruja azonban későbbi kontextusokban is fellelhető. Ladenburgban egy Kr. u. 246 után betöltött pinceleletben került elő edénye³⁸⁸. Rheinzabernben fellelhető a 17 c gödör anyagában, amelyet Kr. u. 233–245 között töltöttek fel.³⁸⁹ Hasonló időrendi helyzetre enged következtetni a pockingi 5. pince leletanyaga, amelynek felépítménye Kr. u. 240/242 táján pusztulhatott el.³⁹⁰ Fentiektől eltérő kelteztést igazol a sulzi 7. pince anyaga, amelyet Kr.

³⁵³ KUZMOVÁ 1997, 45

³⁵⁴ WEBER-HIDEN 1996, 93, Kat. 1–8

³⁵⁵ KUZMOVÁ 1992, Kat. 147–148

³⁵⁶ GABLER 1976, Kat. 83–84

³⁵⁷ GABLER 1972, Kat. 152–153, 169

³⁵⁸ MIKL-CURK 1969, Kat. 191, 211, 213–214, 253

³⁵⁹ KABA 1963, 15. kép 6

³⁶⁰ MEES 2002, 335

³⁶¹ HAGENDORN 1999

³⁶² MIKL-CURK 1969, Kat. 237–240, 242–243, 245, 247–248, 250, 277

³⁶³ WEBER-HIDEN 1996, Taf. 103, 2–4, 7–8

³⁶⁴ KUZMOVÁ 1992, Kat. 165–167

³⁶⁵ GABLER-HORVÁTH 1996, Kat. 26

³⁶⁶ GABLER 2007, 241

³⁶⁷ KABA 1963, 15. kép 7

³⁶⁸ MEES 2002, 330

³⁶⁹ WEBER-HIDEN 1996, 264, Taf. 107, 266, Taf. 108,1–9, 268, Taf. 109,1–2, 270, Taf. 110, 1–9

³⁷⁰ REINFUSS 1957, 91–92; GRÜNEWALD 1979a, Abb. 1; GABLER-RAUCHENWALD 1992, 461, Kat. 111; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, 106, Taf. 22,4

³⁷¹ KUZMOVÁ 1992, Nr. 176–188

³⁷² MIKL-CURK 1969, Kat. 180–186

³⁷³ DEKAN-KUZMOVÁ 1996, 162, Kat. 147

³⁷⁴ HORVÁTH 2002, 61, Nr. 172

³⁷⁵ NAGY 1931, Nr. 16; GABLER 1976, Nr. 78; LEBEGYEV-MÁRTON 2003, 134, Nr. 44

³⁷⁶ PÓCZY 1957, Kat. 113 és 156

³⁷⁷ BULAT 1958, Kat. 2; BULAT 1987, Kat. 3 és 22

³⁷⁸ GABLER-HORVÁTH 1996, Kat. 30

³⁷⁹ GABLER 1974, 244, Kat. 126–128

³⁸⁰ GABLER-PALÁGYI 1989, Nr. 11; GABLER 1992, Nr. 30; GABLER 2002, Nr. 9

³⁸¹ HORVÁTH 2001, 90

³⁸² GABLER 1978, Nr. 103

³⁸³ MATOUSCHEK-NOWAK 1998, Abb. 533–535

³⁸⁴ MATOUSCHEK-NOWAK 1999, 820

³⁸⁵ RUPRECHTSBERGER 1974, 23–

³⁸⁶ ZANIER 1992, 128

³⁸⁷ MEES 2002, 326

³⁸⁸ ZANIER 1992, 128

³⁸⁹ BITTNER-ZETSCHKE-HULD 1986, 253

³⁹⁰ KELLNER 1960, 132

u. 180/183-at követően hamarosan felhagytak.³⁹¹ Rottweilben a K épület pincéjében korai Severus kori feltöltésben találták, amelyet egy Kr. u. 194-ben vert érem keltezett.³⁹² Fentiek alapján a fazekas működése inkább a Severus korra tehető. Nincs kizárva azonban az sem, hogy a korai Janu(arius) I mester formatáljait a 3. sz. középső harmadában újból használhatták. Feltehetően két – azonos nevű – fazekasról van tehát szó. Újabban M. Gimber egy, a strassbourgi múzeumban őrzött, Janu II műhelyéhez attribúálható tál – Attofecit perembélyege – alapján ismét korábbra keltezte ezt a sorozatot, még hozzá a 2–3. sz. fordulójára, ami a Janu(arius) I áruval való kapcsolatot érthetővé teszi.³⁹³

Pannoniában eddig 75 edényét ismerhettük fel; a legnagyobb számban (25 db) Vindobonában került elő áruja,³⁹⁴ de jelentősebb mennyiségben lelhető fel Carnuntumban is.³⁹⁵ Több példányt ismerünk Gerulatáról,³⁹⁶ Ad Statuasról,³⁹⁷ Brigetioból,³⁹⁸ Aquincumból³⁹⁹ és a pátyi telepről.⁴⁰⁰ Aránylag gyakori a borostyánút körzetében is, így Poetovioban (8 db),⁴⁰¹ Schattendorfban,⁴⁰² Strebersdorfban⁴⁰³ és Apetlonban.⁴⁰⁴ Megtalálható továbbá a szakályi bennszülött telepen,⁴⁰⁵ a sárvári útállomás körzetében,⁴⁰⁶ valamint a balácai villagazdaság anyagában (8 db!).⁴⁰⁷ További rheinzaberni reliefes sigillaták közé sorolható a Gyorskocsi utcában előkerült 2003. 14. 1360 sz. töredék (6. kép 7) és egy másik darab (6. kép 6).

A díszítetlen sigillaták között is több rajnai árut ismerhettünk fel, többek közt Lud Tb formájú (AqMus 2003. 14. 612; 6. kép 9–10), ill. Drag. 32 formájú tányérokat (6. kép 11), Drag. 38 (AqMus 96. 2. 181), ill. Drag. 43 típusú, kiöntővel ellátott (AqMus 96. 2. 334; 6. kép 14) *mortarium*-okat, valamint Drag. 33 formájú poharakat (AqMus 96. 2. 435; 6. kép 13).

Fentiekből kiderül, hogy a Vízivárosban mind a korai, a markomann-szarmata háborúk előtt gyártott, mind pedig a késő-Antoninus–Severus kori rheinzaberni sigillaták megtalálhatók. Egyelőre nem tudjuk, hogy milyen a kettő aránya. Az aquincumi canabae leletanyagaiban a markomann háborúk utáni import a korábbinak négy és félszerese, ami még akkor is jelentős növekedésnek számít, ha évtizedekre vetítjük az arányt, azaz számolunk azzal, hogy a késő-Antoninus–Severus kor számításba vehető időszaka valamivel több mint kétszer olyan hosszú, mint a korai ill. a középső Antoninus kor, vagyis a rheinzaberni import kezdetének időszaka. Hasonló adatokat kaptunk a közeli budaörsi telep sigillataforgalmának vizsgálatából, ahol jóval nagyobb mennyiségű az elemezhető leletek száma. Nagyjából kétszeres a későbbi csoport aránya a canabae többi épületeiben (Hercules villa, Búvár utca, Meggyfa u. – Szél u.), ezeknél azonban a sigillataanyagok száma csekély, ezért az import alakulása szempontjából tanúvallomásukra kevésbé támaszkodhatunk.⁴⁰⁸ A nagyobb mennyiségű pannoniái leletanyagok esetében a következő értékeket kapjuk:

Vindobona Carnuntum Poetovio Gorsium	
Kr.u. 155/160 – 178/180	12743 55 21
Kr. u. 178/180 – 3. sz. közepe	410142 166 91
Bizonytalan	83

Ezeknél is jelentős a Severus kori import mennyiségének növekedése, de nem négy és félszerese vagy éppen ötszöröse a korábbinak, hanem csak háromszorosára emelkedett az erre az időszakra keltezhető sigillaták száma. Mindez a Severus kori gazdasági fellendülést igazolja Pannonia jelentősebb városaiban – így Aquincumban is, ott ahol az összehasonlító vizsgálatokhoz már elegendő anyag áll rendelkezésünkre.

A rheinzaberni reliefdíszű sigillatagyártás végére vonatkozóan csak kevés időrendi támpont áll rendelkezésünkre. A. Mees szerint a Kr. u. 229 és 259/260 közti időszakra keltezhető érmek nehezen értelmezhetők; csak Niederbieberben és Saalburgon utaltak az éremleletek egybehangzóan egy Kr. u. 259/260-ig tartó folyamatos megtelepedésre. Másrészt kiderült, hogy a Kr. u. 259/260-as évek nem tekinthetők többé olyan időpontnak, amellyel a felső-germaniai-raetiai limes teljes pusztulását kapcsolatba lehetne hozni.⁴⁰⁹

A WESTERNDORFI SIGILLATÁK

Első áttekintésre is jelentősnek tűnik a vízivárosi

³⁹¹ SCHAUB 1994, 440

³⁹² KLEE 1986, 36

³⁹³ GIMBER 2006, 375

³⁹⁴ WEBER–HIDEN 1996, Taf. 134, 1–8, Taf. 135, 1–17

³⁹⁵ TRINKS 1957, Kat. 17, 29; GRÜNEWALD 1979, Taf. V. 1; GRÜNEWALD 1986, Kat. 9; RAUCHENWALD 1996, Kat. 89; KANDLER–ZÖCHMANN 1997, Taf. 23, 5–6

³⁹⁶ GABLER–PICHLETOVÁ 1996, 64, Nr. 95–96; DEKAN–KUZMOVÁ 1996, 162, Nr. 153; VARSÍK–KUZMOVÁ–SCHMIDTOVÁ 1996, 226, Nr. 31

³⁹⁷ GABLER 1989, 456–457

³⁹⁸ KUZMOVÁ 1992, Kat. 248–249

³⁹⁹ GABLER 1976, Nr. 76; GABLER 2002, 240, Kat. 52

⁴⁰⁰ OTTOMÁNYI–GABLER 1985, Kat. 31

⁴⁰¹ MIKL–CŰRK 1969, Nr. 161–169

⁴⁰² MATOUSCHEK–NOWAK 2003, 701, Abb. 828

⁴⁰³ MATOUSCHEK–NOWAK 1998, Abb. 555

⁴⁰⁴ MATOUSCHEK–NOWAK 2001, 617

⁴⁰⁵ GABLER–HORVÁTH 1996, Nr. 45–46

⁴⁰⁶ HORVÁTH 2001, 90

⁴⁰⁷ GABLER 2001, Nr. 65–69; GABLER 2002a, Nr. 12–13; GABLER 2004a, 127, Nr. 37

⁴⁰⁸ GABLER 2002, 235

⁴⁰⁹ STROBEL 1999, 9–30

leletanyagban a westerndorfi manufaktura gyártmányainak jelentősebb száma. Ez már a Király fürdő anyagának számbavétele során is feltűnt. Leleteink sorában mind a Comitialis csoport, mind pedig Helenius és Onniorix áruja képviselve van.

A Comitialis csoport Kr. u. 175 után kezdhetette meg működését a westerndorfi manufaktúrában.⁴¹⁰ Ennek az officinának fénykora a Kr. u. 200 előtti évtizedekre tehető. Pontosabb időrendi besorolást sem a pannoniai teleprétegek, sem a noricumai síregyüttesek adatai nem tesznek lehetővé.⁴¹¹ Westerndorf keltezése mindig a rheinzaberni manufaktúrában is működő officinák időrendjétől függött, minthogy mind Comitialisnak, mind Heleniusnak a Rajna parti fazekascentrumban is volt érdekeltsége. Rheinzabern esetében azonban éppen a Severus kori csoportok időrendi helyzete bizonytalan, így az arra épülő westerndorfi kronológiában is sok a kérdőjel. Minthogy Helenius áruja a regensburgi temetőben, a Kr. u. 185 után épült Holzhausenben vagy a hedderneimi kőtábor III. fázisába sorolható anyagban fellelhető,⁴¹² biztos, hogy rheinzaberni műhelye Kr. u. 180 után működhetett. Edényei fellelhetők a 3. századi leletgyüttesekben, köztük a hedderneimi 106. parcella anyagában, amely 202 utánra tehető.⁴¹³ A londoni rakpart Kr. u. 224-re keltezhető leletei között még fellelhető a rheinzaberni Comitialis áru. Helenius sigillatai ugyan késői kontextusokban is megtalálhatók, így a Kr. u. 235/245 tájára tehető rheinzaberni 17 c gödörben, a 242 utáni großprüfeningi vagy a 246 utáni ladenburgi pinceleletben, ennek ellenére működése a 3. sz. középső harmadában már nem valószínű.⁴¹⁴ Ettől függetlenül a rheinzaberni és a westerndorfi műhelyeknek nem kellett azonos időszakban működnie. Miután a westerndorfi manufaktura az első alemann betörések után elpusztulhatott, Helenius westerndorfi gyártmányai sem készülhettek sokkal később Kr. u. 233-nál. Helenius korábban Comitialis műhelyében dolgozott kiformázó fazekasként. Saját önálló officináját csak Septimius Severus korában nyithatta meg, valószínűleg még Kr. u. 200 előtt.⁴¹⁵ Korábban a kutatás feltételezte, hogy a westerndorfi import a rheinzabernit váltotta fel,⁴¹⁶ ezt a hipotézist azonban a leletanyag nem támasztja alá. Ha tekintetbe vesszük Rheinzabern Severus kori szállítmányainak meny-

nyiségét, rögtön kitűnik, hogy a westerndorfi áru nem szorította ki a rajnai manufaktura termékeit, hanem inkább kiegészítette azokat. A Severus kori konjunktúra biztos piacot teremtett mindkét gyártóhely árujának.

Westerndorf részesedése a pannoniai sigillataanyagokban mindenütt aránylag csekély; kivételek, mint pl. Intercisa (44,9 %),⁴¹⁷ csak a határzónában fordulnak elő (pl. Aquincum 10,5%,⁴¹⁸ Gerulata 10%). A westerndorfi sigillaták zöme (905 db) a határzónában található, amely a Severus kori konjunktúra legfőbb haszonélvezője volt (a tartomány belsejének egyes városai mint Poetovio 2,2%-ban, Salla 2%-ban részesült a westerndorfi kerámia-szállítmányokból, ezeknek a településeknek összanyagát tekintve).⁴¹⁹ Ha a határkörzet és a tartomány belsejének legmagasabb százaléktékét mutató lelőhelyek: Intercisa és Gorsium nélkül vizsgáljuk Pannonia westerndorfi sigillata-forgalmát, az alábbi képet kapjuk.

A határzónában 1341 db került elő. A tartomány belsejében 235 (ez a mennyiség a még sajtó alatt lévő budaörsi és az újonnan közölt cibala-ei leleteket is tartalmazza).⁴²⁰ Comitialis és Onniorix műhelyeiben a rheinzaberni pecsétlőállománnyal való megközelítő egyezések gyakoribbak, míg Heleniusnál a lavoye-i kapcsolatok erősebbek.⁴²¹ Az egyes csoportok között emellett szoros együttműködés lehetett.⁴²² Helenius műhelyében valószínűleg a Comitialis vagy az Onniorix officinák formátáljaiból is formázhattak edényeket. A Vízivárosban meglehetősen gyakori a Comitialis áru,⁴²³ (AqMus 20013. 14. 673.: 7. kép 1; 96. 2. 493, 96. 2. 270; 7. kép 2; 96. 2. 298), a dombordízes edények közt a Drag. 30 formájú is fellelhető (96. 2. 493). Noricumban a Comitialis officina gyártmányai csaknem mindenütt gyakoribbak,⁴²⁴ ezzel szemben Pannoniában Heleniusé – különösen a tartomány keleti részén – nagyobb számban található. Kivételként hivatkozhatunk Brigetiora (ahol a két csoport aránya 74:73) és Cibalaera. A Vízivárosban is több a Helenius műhely gyártmánya, tehát a későbbi áru,⁴²⁵ a Gyorskócsi u. 26. területéről (ld. AqMus. 96. 2. 412–415, 96. 2. 423, 96. 2. 207, 96. 2. 91, 92. 6. 447). Anyagunkban

⁴¹⁰ CHRISTLEIN–CZYSZ–GARBSCH 1976, 78

⁴¹¹ FASOLD 1993, 47

⁴¹² REUTTI 1983, 59–60

⁴¹³ FISCHER 1973, 2087

⁴¹⁴ NUBER 1969, 145–146; KORTÜM–MEES 1998, 162.; CHRISTLEIN–CZYSZ–GARBSCH 1976, 78–79

⁴¹⁵ FASOLD 1993, 47

⁴¹⁶ CHRISTLEIN–CZYSZ–GARBSCH 1976, 78

⁴¹⁷ PÖCZY 1957, 98–

⁴¹⁸ KUZSINSZKY 1932, 174, 191–192. ábra; VAMOS 2002, 59, Nr.163; LEBEGYEV–MÁRTON 2003, 135

⁴¹⁹ GABLER 2005, 26

⁴²⁰ LELEKOVIC 2007, 89–

⁴²¹ KISS 1946–1948, 217, 224–226

⁴²² FASOLD 1993, 49

⁴²³ KABA 1963, 13. kép 7 és 16–17

⁴²⁴ KARNITSCH 1955, Taf. 76–82 (Comitialis), Taf. 84–90 (Helenius); RUPRECHTSBERGER 1978, 46; KELLNER 1981, 125; KALTENBERGER 1994, 175

⁴²⁵ KABA 1963, 13. kép 18; AqMus 92. 9. 105

megtalálható az E 9 tojásfüzéses típus (AqMus 96. 2. 414–415, 96. 2. 403; 7. kép 7., 96. 2. 94; 7. kép 3) és az E 11 tojásfüzérral díszített áru (AqMus 96. 2. 207; 7. kép 4). Eddig két töredék képviseli az Onniorix officina kerámiáját⁴²⁶ (AqMus. 92. 9. 37; 7. kép 8). Ez az áru az aquincumi canabae északi részén, a Folyamőr utcai leletek közt nincs képviselve, de nem lelhető fel pl. a poetovioi leletanyagban sem. Az Onniorix műhely részesedése Kelet-Pannoniában nagyobb. Az aquincumi canabae északi részén, a Hercules villában pl. 12% a westerndorfi leletanyagon belül, míg Gorsiumban 14%.

Két dombordízes tálon található perembélyeg; az egyiket PEJRGAMUs neve olvasható (AqMus 96. 2. 355; 7. kép 6)⁴²⁷ a másikon (AqMus 96. 2. 385; 7. kép 5) RIPAN[us-é látható.⁴²⁸ Előbbi Helenius táljait kiformázó fazekas⁴²⁹ áruját elsősorban Brigetioból ismerjük.⁴³⁰

A PFAFFENHOFENI SIGILLATÁK

Anyagunkból mindössze egy-két példány köthető a pfaffenhofeni műhelyhez (AqMus 2003. 14. 6; 7. kép 9.; 2003. 14. 1366.; 7. kép 11.; 96. 2. 489.; 7. kép 12). Ennek a manufaktúrának gyártmányai mind a Medve u. 8–14., mind a Ganz u. 14. telkén végzett ásatások során előkerültek. Néhány esetben Westerndorf mellett pfaffenhofeni eredetük is számbavehető (AqMus 92. 9. 105; 7. kép 10). A 96. 2. 489 leltári számú Pf. 19 tojásfüzéses töredéket (Medve u. 8–14.) a westerndorfi Helenius pecsétlőit használó fazekashoz attribuíhattuk. H.–J. Kellner szerint a specifikus pfaffenhofeni áru tömeges gyártása Kr. u. 233 után kezdődhetett,⁴³¹ amikor Westerndorf az első alemann betörés során elpusztult. (A 233 évi betörés pusztításaival kapcsolatos feltételezéseket kétféle M. Struck).⁴³²

A seebrucki temető 10. sírját, amelyben pfaffenhofeni áru is előkerült – a 7. kronológiai csoportba sorolta P. Fasold, amely 233 utánra tehető (1993, 48). Nem tudjuk, hogy meddig gyárthatták ezt a kerámiát, Kr. u. 242-ig vagy 259/260-ig. Pfaffenhofen részesedése a pannoniai leletanyagokban általában csekély. Vindobonában a sigillaták 2%-a sorolható ehhez a manufaktúrához, valamivel nagyobb arányban található Carnuntumban (5,3%), Brigetioban (6,7%) és Gerulátán (4,32%). Egyes táborokban vagy

auxiliaris vicusokban ugyanakkor nagyon kevés a pfaffenhofeni áru, így Azaumban (0,64%) vagy Ad Statuason (0,39%). Aquincumban elsősorban a canabaeből közöltek pfaffenhofeni sigillatákat.⁴³³ A 3. sz. második harmadában drasztikusan csökkent a rajnai kerámia import. Ezt a hiányt Aquincumban a pfaffenhofeni behozatal sem pótolhatta, noha a gyár termékeinek aránya a Hercules villában a teljes spektrumon belül eléri a 4%-ot.⁴³⁴

A 3. sz. közepe már mindenképpen a sigillata import visszaesésének ideje. Vindobona több ezer darabot számláló sigillata anyagában mindössze 10 db rheinzaberni edény keltezhető erre az időszakra (Victor III, Pervincus, Statutus I–II). A hasonló kronológiai helyzetű carnuntumi leletek száma mindössze 9, ami a teljes anyagnak (5616 db) csupán 0,2%-a, míg Brigetioban (361 meghatározott darabból) csupán 0,66%. Ez az arány a Folyamőr utcai leletanyagban 0,69%. Bár a pfaffenhofeni import a kieső rheinzaberni szállítmányokat részben pótolta, együttes arányuk még így is alig több mint a teljes leletanyag 1,6%-a. Ez az importcsökkenés a kereskedelmi kapcsolatok stagnálásával, a vásárlóerő csökkenésével, a határzónában élő városi lakosság életszínvonalának romlásával hozható összefüggésbe.⁴³⁵

ÉSZAK–AFRIKAI TERRA SIGILLATA CHIARA

A 96. 2. 129 sz. darab azt igazolja, hogy a vízivárosi anyagban is megtalálható az észak-afrikai terra sigillata chiara. A Medve u. 8–14. területén végzett ásatás során előkerült világos narancsszínű, enyhén fényes peremtöredék a Hayes 59 B formát mutatja (7. kép 13). Az észak-afrikai áru Aquincumban általában a 3. sz. második felében tűnik fel. Jelentősebb forgalmával csak a nyugati sigillata-gyárak működésének végétől számolhatunk. A miénkhez hasonló terra sigillata chiara C típusokat jól meg lehetett különböztetni az észak-tunéziai kerámiától.⁴³⁶ Lehetséges gyártóhelyei: Henchir-es Srira, Hechir el Guellal, Sidi Marzouk Tounsi és a Sousse környéki fazekastelepek,⁴³⁷ amelyek elsősorban Itáliába és a keleti tartományokba szállítottak árut. A byzacenai kerámiaipar virágkora a Severus korra tehető. Ekkor kezdték gyártani a nálunk is gyakori Hayes 50 és a Pannoniában ritkábban fellelhető Hayes 45 típusokat.⁴³⁸ A terra sigillata chiara C kerámia keltezéséhez

⁴²⁶ KABA 1963, 13. kép 12–O]NNIO bélyeggel;

⁴²⁷ vö. STREITBERG 1973, 146, Abb. 5,28

⁴²⁸ STREITBERG 1973, 147, Abb. 6,5

⁴²⁹ PRAMMER 1975, Abb. 11,17, 141

⁴³⁰ JUHÁSZ 1935, Nr. 223, 148, Taf. XLVII.223 és EICHLER 1938, Nr. 223, 158

⁴³¹ CHRISTLEIN–CZYSZ–GARBSCH 1976, 79

⁴³² STRUCK 1996, 52

⁴³³ GABLER 1978, 144–145; VAMOS 2002, 59, Nr. 164–165; LEBEGYEV–MÁRTON 2003, 137 és a Folyamőr u.

⁴³⁴ GABLER 1976, 35

⁴³⁵ GENSER 1986, 774

⁴³⁶ PRÖTTEL 1996, 13

⁴³⁷ PEACOCK–BENJAOU 1990, 59; MACKENSEN–SCHNEIDER 2006, 163–169

⁴³⁸ KAENEL 1981, 25

fontos adatokat szolgáltatottak a berenicei ásatások⁴³⁹, a 3. sz. közepére tehető olympiai leletegyüttesek⁴⁴⁰ a korinthusi⁴⁴¹ és a knossosi feltárások.⁴⁴² A 3. sz. közepére keltezi ezt a kerámiát egy Volubilisben talált leletegyüttes, amelyben III. Gordianus érme volt.⁴⁴³ Szerény adatokat a pannoniai leletegyüttesek is szolgáltatottak keltezésükhöz. Egy észak-afrikai terra sigillata chiara C 1 típusú edény az intercisai 73/58 sz. gödörben Severus Alexander érmével együtt került elő,⁴⁴⁴ Nagykanizsa-Inkey kápolna lelőhelyen pedig egy Hayes 50 A formájú tányért rheinzaberni sigillatákkal együtt találtak.⁴⁴⁵ A Hayes 59 B forma keltezéséhez az athéni agora-ásatások adatai jelennek meg fogódzópontot; ezek alapján a Medve utcai tányér a Kr. u. 320–420 közötti évszázadra tehető.

Az észak-afrikai kerámia Észak-Itália közvetítésével jutott el Pannoniába, ahol aránylag gyakori. Útvonalát Aquileia, Emona, Virunum és Celeia leletei rajzolják ki.⁴⁴⁶ Sok terra sigillata chiara került elő Noricumban is, így Flavia Solvában, Aguntumban, Teurniában, Immuriumban, Ovilavában, Cetiumban, Favianisban⁴⁴⁷ és Commageneben (Tulln).⁴⁴⁸ (A leletanyag B. Czech ásatása során került elő). Pannoniában az utóbbi két évtizedben is lényegesen nőtt az ismert északafrikai edények száma. Korábban több darabot közölhetünk Vindobonából,⁴⁴⁹ újabb C-2 típusok főként a Michaelerplatz területén végzett ásatások során kerültek elő.⁴⁵⁰ Carnuntumban eddig 23 terra sigillata chiara edényről tudunk, amelyeket több lelőhelyen találtak (polgárváros, legiotábor, auxiliaris tábor, „Steilhang-Grabung”).⁴⁵¹ Pannonia egyéb területén is több példányt találtak az elmúlt évtizedben, így Gerulátán,⁴⁵² Brigetioban,⁴⁵³ a Visegrád-Gizella majori kiserődben (Groh D. 1993 évi ásatása), Ulcisia Castrán (Maróti É. 2006 évi ásatása, Ferenczi K. Múzeum ltsz. 2006. 1. 199,

557), az aquincumi canabaeban,⁴⁵⁴ a budaörsi és a pátyi telepen,⁴⁵⁵ Érden (Ottományi K. ásatása, Ferenczi K. Múzeum ltsz. 2003. 10. 65), a balacai villagazdaságban,⁴⁵⁶ Balatonakali-Sággpusztán,⁴⁵⁷ Savariában,⁴⁵⁸ Zalabaksán⁴⁵⁹ és Sallán.⁴⁶⁰

Az észak-afrikai kerámia importja azt bizonyítja, hogy a dunai tartományokat – köztük Pannoniát – még a 3. sz. második felében, ill. a 4. században is szoros kapcsolatok fűzték a Mediterraneum térségéhez.

ÖSSZEFOGLALÁS

A vízivárosi leletek időbeni szóródása az 1. sz. közepétől a 4. sz. végéig terjedő időszakot foglalja magában, bár a 3. sz. utolsó harmada, ill. a 4. sz. mindössze egyetlen darabbal van képviselve. Az eddig áttekintett leletanyagnak manufaktúrák szerinti megoszlása a következő:

italiai	10,8%
dél-galliai	20,3%
közép-galliai	23,8%
rheinzaberni	36,4%
westerndorfi	4,8%
pfaffenhofeni	1,4%
észak-afrikai	0,1%
egyéb, ismeretlen	1,4%

A SIGILLATASPEKTRUM LEGFONTOSABB JELLEMZŐI

1. Benne jelentős mennyiség képviseli az itáliai műhelyeket – elsősorban az észak-itáliai figlinákat. Közülük a legkorábbi a Tiberius-Claudius kori L. Gellius és az egyébként ritka Calamus áru. A valamivel későbbi Sec.CT ill. L.M(ag) V(irilis) bélyeges példányok a Claudius-kori Flavius korra tehetőek. Jelentős mennyiségű a Domitianus-Trajanus kori késő-póvidéki B formacsoport.
2. Talán a legtöbb sigillata a dél-galliai manufaktúrákból került a vízivárosi táborba; ebben az anyagban szép számban lelhető fel a kora-Flavius kori la graufesenque-i Drag. 29 formájú tál.
3. A tábor helyőrségének Trajanus kori áthelyezése után a castellumot felhagyták. A helyén létesült polgári településre szerényebb mennyiségben érkezik ez az importált kerámia. A Hadrianus korban még valószínűleg a banassaci

⁴³⁹ KENRICK 1985, 356–357

⁴⁴⁰ WALTER-KUNZE 1958, 61

⁴⁴¹ WILLIAMS-ZERVOS 1983, 14

⁴⁴² HAYES 1983, 97

⁴⁴³ JODIN 1967, 491

⁴⁴⁴ GABLER 1988, 13

⁴⁴⁵ GABLER 2002, 234

⁴⁴⁶ VIDRIH-PERKO 1992, 93–102; PRÖTTEL 1993, 13; GASPARI-VIDRIH-PERKO 2007, 202–215

⁴⁴⁷ LADSTÄTTER 1998, 51–63; LADSTÄTTER 2000, 90

⁴⁴⁸ GABLER, D.: Die Sigillaten von Tulln. Manuskript 1991

⁴⁴⁹ GABLER 1982 b, 319

⁴⁵⁰ DONATI 1999, 214

⁴⁵¹ GROLLER 1908, 71; GABLER 1988, 34–35; HUMER-JOBST-RAUCHENWALD 1990, Taf.9,9; GRÜNEWALD 1986, Taf. 2,3; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, 109; JILEK 1994, 381; KANDLER-ZÖCHMANN 2001, Nr. 610

⁴⁵² VARSÍK-KUZMOVÁ-SCHMIDTOVÁ 1996, 218, Nr. 17, Taf. 2

⁴⁵³ BECK 2004, 248

⁴⁵⁴ GABLER 2002, 234, 241, Nr.70; LEBEGYEV-MÁRTON 2003, 154, 15. ábra 9

⁴⁵⁵ GABLER 2007, 259

⁴⁵⁶ GABLER 2004, 146

⁴⁵⁷ CSIRKE-GABLER-PALÁGYI 2006, 24

⁴⁵⁸ FÜLÖP 2004, 150, Nr. 25

⁴⁵⁹ REDÓ 2005, 306

⁴⁶⁰ GABLER 2005, 36, 46

manufaktura szállít Aquincumba – nagyon kevés a korabeli középgalliai áru. A lezoux-i gyár csak az Antoninus korban exportált erre a területre; aránylag sok darab köthető anyagunkból a Cinnamus műhelyhez.

4. A középső Antoninus kortól, feltehetően Kr. u. 155/160-tól kezdődően Aquincum is a rheinzaberni manufaktura piacterülete lett. A többi aquincumi sőt kelet-pannoniai lelőhelytől eltérően a Vízivárosban nem észlelhető jelentős mennyiségi növekedés a Severus korban; a 2. sz. közepétől a 3. sz. első harmadáig az import egyenletes.
5. A Severus korban jelentősebb mennyiségű áru érkezik Westerndorfból; ennek a manufaktúrának valamennyi műhelye megtalálható a Vízivárosban.

6. A 3. sz. középső harmadában a sigillata-behozatal drasztikusan visszaesett; jóformán csak néhány pfaffenhofeni edény keltezhető erre az időszakra, de még ebből az Inn-menti fazekascentrumból sem került elő a késői Dicanus műhely egyetlen darabja sem.
7. Eddig csupán egyetlen Hayes 59 B formájú tányér képviseli a 4. századi észak-afrikai terra sigillata chiara kerámiát. Ez a település fokozatos elnéptelenedésével hozható összefüggésbe, amire a 4. század végi temetkezések is utalnak.

Köszönetet mondok a rajzok elkészítéséért Ba Zsuzsának (MTA Régészeti Intézete), a fotókért pedig Fazekas Fanninak.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALFÖLDY 1959 ALFÖLDY, G.: Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des 1. Jhs. *ActaArchHung* 11. (1959), p. 113–141.
- BALLA–GABLER 1983 BALLA, M. – GABLER, D.: Terra sigillaták eredetének vizsgálata neutronaktivációs analitikai módszerrel. *ArchÉrt* 109. (1983), p. 49–62.
- BARB 1938 BARB, A.: Frühromische Gräber vom Burgenland. *DissPann. Ser. 2. Bp.*, 1938.
- BARKÓCZI–BÓNIS 1954 BARKÓCZI, L. – BÓNIS, É.: Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina). *ActaArchHung* 4. (1954), p. 129–199.
- BAUER 1998 BAUER, I.: Zum Fundmaterial der römischen Kaiserzeit. In: *Vom römischen Lagerdorf zum Mittelelterlichen Lesehof. Katalog des Stadtmuseums Klosterneuburg. Klosterneuburg*, 1998.
- BÁNKI 1979 BÁNKI, Zs.: Forschungen in Gorsium im Jahre 1976. *Alba Regia* 17. (1979), p. 91–243.
- BECHTEL 1917 BECHTEL, F.: Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit. Halle, 1917.
- BECK 2004 BECK, T.: Brigetio. Ergebnisse der 1992–1998 durchgeführten Ausgrabungen. In: *Autonomous towns in Pannonia. Situla* 42. (2004), p. 231–251.
- BIAGGIO–SIMONA 1995 BIAGGIO–SIMONA, S.: La necropoli di Moghegno. *Scavi del passato di una valle sudalpina. Cevio*, 1995
- BIEGERT–LAUBER 1995 BIEGERT, S. – LAUBER, J.: Töpferstempel auf glatten Sigillaten vom vorderen/westrätischen Limes. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 20. (1995), p. 547–666.
- BITTNER–ZETSCHKE 1986 BITTNER, K. – ZETSCHKE HULD, I.: Zur Fortsetzung der Diskussion um die Chronologie der Rheinzaberner Relieftöpfer. *BVbl* 51. (1986), p. 233–
- BRUKNER 1981 BRUKNER, O.: Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panoniji. In: *DissetMon* 24. Beograd, 1981.
- BUCHI 1975 BUCHI, E.: Lucerne del Museo di Aquileia I. Lucerne romane con marchio di fabbrica. *Aquileia*, 1975.
- BULAT 1958 BULAT, M.: Terra sigillata s pečatima u muzeja Slavonije. *Osječki Zbornik* 8. (1958), p. 73–88.
- BULAT 1987 BULAT, M.: Nálezi terra sigillata na Donjgradskom pristaništu v Osijeku 1961. *Osječki Zbornik* 18–19. (1987), p. 37–76.
- BUOCZ–GABLER 2002 BUOCZ T. – GABLER D.: Savariai városfal. A városfal építési ideje a terra sigillaták tükrében. *Sárvár*, 2002.
- BUORA 2001 BUORA, M.: La seconda edizione del CVArr: e lo studio di bolli relativi alla Venetia e all' area Transalpina. *Aquileia Nostra* 72. (2001), p. 242–299.
- BURMEISTER 1998 BURMEISTER, S.: Vicus und spätrömische Befestigung von Seebruck-Bedaum. In: *Materialien zur Bayerischen Vorgeschichte* 76. Kallmünz-Opf, 1998.
- CHRISTLEIN–CZYSZ–GARBSCH 1976 CHRISTLEIN, R. – CZYSZ, W. – GARBSCH, J. – KELLNER, H. J. – SCHRÖTER, P.: Die Ausgrabungen 1969–1974 in Pons Aeni. *BVbl* 41. (1976), p. 1–106.
- CSIRKE–GABLER–PALÁGYI 2006 CSIRKE O. – GABLER D. – PALÁGYI S.: Terra sigillata edények a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből. *Veszprém.*, 2006.
- CVA OXÉ, A. – COMFORT, H. – KENRICK, PH.: *Corpus Vasorum Arretinorum* 2nd ed. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata. In: *Antiquitas* 3:41. Bonn, 2000.
- DEKAN–KUZMOVÁ 1996 DEKAN, J. – KUZMOVÁ, K.: Terra sigillata in Rusovce–Bergl reperta annis 1964–1969. In: *Gerulata* 1. Nitra, 1996., p. 145–192.
- DELLA PORTA 1998 DELLA PORTA, C.: Terra sigillata di età alto e medio imperiale. In: *Ceramiche in Lombardia tra II sec. a. C. e VIII sec. d. C. Raccolta dei dati editi* (a cura di G. Olcese). Mantova, 1998., p. 81–365.

- DICKINSON 1986 DICKINSON, B.: The Samian pottery stamps. In: Baldock. The excavation of a Roman and Pre-Roman settlement 1968–1972. Britannia Monograph 7. London, 1986.
- DIETZ 1995 DIETZ, K.: Die Blütezeit des römischen Bayern. In: Die Römer in Bayern. Stuttgart, 1995.
- DONATI 1979 DONATI, P.: Locarno. La necropoli romana di Solduno. Quaderni d'informazione 3. Bellinzona, 1979.
- DONATI 1999 DONATI, P.: Feinkeramik aus Vindobona. Hinweise auf eine lokale Produktion. Fundort Wien 2. (1999), p. 32–46.
- EICHLER 1938 EICHLER, F.: Nachlese zu den Sigillaten aus Brigetio in Wien. In: Laureae Aquincenses 1. DissPann Ser. 2.10. (1938), p. 151–167.
- FABER 1994 FABER, A.: Das römische Auxiliarkastell und Vicus von Regensburg-Kumpfmühl. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 49. München, 1994.
- FASOLD 1993 FASOLD, P.: Das römisch-norische Gräberfeld von Seebruck-Bedaum. In: Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte A. 64. Kallmünz-Opf, 1993.
- FINÁLY 1906 FINÁLY, G.: Az Aquincumi Múzem terra sigillata darabjai. BudRég 10. (1906), p. 73–102.
- FISCHER 1973 FISCHER, Ch.: Bilderschüsseln aus Terra sigillata. In: Grabungen im römischen Steinkastell von Heddernheim 1957–1959. Schriften des Frankfurter Museums f. Vor- und Frühgeschichte 2. (1973), p. 179–219.
- FISCHER 1990 FISCHER, Th.: Das Umland des römischen Regensburg. In: Münchner Beitr. zur Vor- und Frühgeschichte 42. München, 1990.
- FORTINI 1990 FORTINI, P.: Bolli su ceramica fine da mensa da Cupra Maritima. Picus 10. (1990), p. 52–54.
- FRANKE 2003 FRANKE, R.: Arae Flaviae V. Die Kastelle I und II von Arae Flaviae/Rottweil und die Okkupation des Oberen Neckargebietes. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Stuttgart, 2003.
- FÜLEP 1958 FÜLEP, F.: Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld von Vasas. ActaArchHung 9. (1958), p. 371–406.
- FÜLÖP 2004 FÜLÖP E. N.: Terra sigillata leletek Savariából, a Perint nyugati oldaláról (Szombathely, Dózsa György u.). Savaria 25. (2004), p. 139–158.
- GABLER 1964 GABLER, D.: Az importált terra sigillaták forgalma Pannoniában. ArchÉrt 91. (1964), p. 94–110.
- GABLER 1967 GABLER, D.: Arrabona legkorábbi sigillatái. Arrabona 9. (1967), p. 21–53.
- GABLER 1971 GABLER, D.: Kutatások Arrabona canabaejában. Arrabona 13. (1971), p. 5–54.
- GABLER 1973 GABLER, D.: Italische Sigillaten in Nordwest-Pannonien. WAB 51. Eisenstadt, 1973.
- GABLER 1974 GABLER, D.: Sigillaten auf dem Gebiet des Palatiums von Gorsium. Alba Regia 19. (1972. [1974]), p. 9–68.
- GABLER 1976 GABLER, D.: Die Sigillaten im Gebiete der Hercules Villa in Aquincum. ActaArchHung 28. (1976), p. 3–77.
- GABLER 1976a GABLER D.: Terra sigillata. ActaArchHung 28. (1976), p. 160–169.
- GABLER 1977 GABLER D.: A dunai limes I–III. századi történetének néhány kérdése. ArchÉrt 104. (1977), p. 145–175.
- GABLER 1978 GABLER, D.: Terra sigillata. ActaArchHung 30. (1978), p. 391–408.
- GABLER 1978a GABLER, D.: Die Sigillaten von Pfaffenhofen in Pannonien. ActaArchHung 30. (1978), p. 77–147.
- GABLER 1979 GABLER, D.: Die Sigillaten vom westpannonischen Raum (Burgenland). MittÖst. Arbeitsgemeinschaft f. Ur- und Frühgeschichte 29. (1979. [1982]), p. 23–55.

- GABLER 1979a GABLER, D.: Terra sigillata. *ActaArchHung* 31. (1979), p. 375–383.
- GABLER 1981 GABLER, D.: Sigillaten. In: *Römerzeitliche Forschungen in Zalalövő 1978–1979. ActaArchHung* 33. (1981), p. 295–328.
- GABLER 1982 GABLER, D.: Die südgallischen Sigillaten in Pannonien. Einige Besonderheiten ihrer Verbreitung. *Acta RCRF* 21–22. (1982), p. 49–62.
- GABLER 1982a GABLER, D.: Terra sigillata. In: *Römische Forschungen in Zalalövő 1980–1981. ActaArchHung* 34. (1982), p. 47–71.
- GABLER 1982b GABLER, D.: Nordafrikanische Sigillaten in Pannonien. *Savaria* 16. (1982. [1983]), p. 313–333.
- GABLER 1986 GABLER D.: Pannonia gazdasági súlypontjai és azok fejlődése a terra sigillaták tükrében. Kandidátusi diss. Budapest, 1986.
- GABLER 1988 GABLER, D.: Spätantike Sigillaten in Pannonien. Ein Nachtrag zu den nordafrikanischen Sigillaten. *CarnuntumJb* (1988), p. 9–40.
- GABLER 1989 GABLER, D.: The Roman Fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes. *BAR-IS*. 531. Oxford, 1989.
- GABLER 1989a GABLER, D.: Die Sigillaten von Salla (Zalalövő). *Grabungen 1982–1983. ActaArchHung* 41. (1989), p. 435–475.
- GABLER 1990 GABLER D.: Terra sigillata az inotai és a pannoniai halomsírokban. *Noricum-pannoniai halomsírok MTA VEAB. Veszprém, 1990.*, p. 149–162.
- GABLER 1991 GABLER, D.: Italische Sigillaten aus den Canabae legionis von Carnuntum. *CarnuntumJb* (1990. [1991]), p. 229–
- GABLER 1991a GABLER, D.: Römische Strassenstation in der Gemarkung von Sárvár. *ComArchHung* (1991), p. 39–84.
- GABLER 1992 GABLER D.: A balácai terra sigillaták. *Balácai Közlemények* 2. (1992), p. 293–316.
- GABLER 1993 GABLER, D.: Samian ware from the Albertfalva vicus. *BudRég* 30. (1993), p. 113–132.
- GABLER 1994 GABLER, D.: Über die Aussagekraft der Terra Sigillata bezüglich der Zerstörungen in den Provinzen. In: *Die Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. Brno, 1994.*, p. 355–369.
- GABLER 1997 GABLER, D.: Die römische Strassenstation von Sárvár und ihre Vorgängerbauten aus dem 1. Jh. *CarnuntumJb* (1997), p. 23–82.
- GABLER 1999 GABLER, D.: The Flavian Limes in the Danube-Bend (Eastern Pannonia). *CommArchHung* (1999), p. 75–86.
- GABLER 1999a GABLER D.: Terra sigillaták az albertfalvai vicusból. *BudRég* 33. (1999), p. 143–153.
- GABLER 2001 GABLER D.: A balácai terra sigillaták (3). *Balácai Közlemények* 6. (2001), p. 97–140.
- GABLER 2002 GABLER D.: Terra sigillata az aquincumi canabaeból. *BudRég* 35. (2002), p. 227–266.
- GABLER 2002a GABLER, D.: Die Sigillaten von Baláca 4. *Balácai Közlemények* 7. (2002), p. 89–107.
- GABLER 2003 D. GABLER: L.Mag() Viri(lis). Un atelier tardo padana di terra sigillata. *ActaArchHung* 54 (2003) 81–100
- GABLER 2004 GABLER, D.: Die frühe Terra sigillata von der Grabung Rennweg 44 In: *Ausgewählte Funde vom Rennweg 44 in Wien. Wiener Arch. Forschungen* 6. Wien, 2004.
- GABLER 2004a GABLER D.: A balácai II. épület sigillatái. *Balácai Közlemények* 8. (2004), p. 123–163.
- GABLER 2005 GABLER D.: Terra sigillata. Kereskedők Sallában I. In: *Zalalövő öröksége. 3. Zalalövő, 2005.*, p. 3–48.
- GABLER 2007 GABLER D.: Terra sigillaták a pátyi telepen. *StComit* 30. (2007), p. 239–275.
- GABLER 2009 GABLER, D.: A budaörsi terra sigillaták. Kézirat

- GABLER 2010 GABLER, D.: Gallische Sigillaten in Carnuntum und auf dem Pfaffenberg. In: Studies of the ancient world in honour of Werner Jobst. ANODOS 8. (2008. [2010]), p. 175–200.
- GABLER–HORVÁTH 1996 GABLER D. – HORVÁTH F.: A szakályi terra sigillaták és helyük a bennszülött telep kerámiáspektrumában. WMMÉ 19. (1996), p. 115–190.
- GABLER–KOCZTUR 1977 GABLER, D. – KOCZTUR, É.: Terra sigillata–Depotfund von Gorsium. Alba Regia 15. (1977), p. 65–81.
- GABLER–PALÁGYI 1989 GABLER D. – PALÁGYI S.: A balácai terra sigillaták I. Balácai Közlemények 1. (1989), p. 109–122.
- GABLER–PICHLEROVÁ 1996 GABLER, D. – PICHLEROVÁ, M.: Die Terra Sigillata in Gerulata. In: Gerulata I. Nitra, 1996., p. 45–143.
- GABLER–RAUCHENWALD 1992 GABLER, D. – RAUCHENWALD, A.: Töpferkunst und Keramikindustrie. In: Carnuntum I. Erbe Roms an der Donau. Katalog der Ausstellung des Arch. Museums Carnuntum in Bad Deutsch-Altenburg. Wien, 1992., pp. 423–432, 447–488
- GARBSCH 1985 GARBSCH, J.: Die norisch-pannonische Tracht. ANRW 2.12. Berlin–New York, 1985., p. 546–577.
- GASPARI–VIDRIH PERKO 2007 GASPARI, A. – VIDRIH PERKO, V. – ŠTRAJITAR, M. – LAZAR, I.: Antični pristanški kompleks v Fizinah pri Portorožu zaščitne raziskave leta 1998. ArhVestnik 18. (2007), p. 202–215.
- GENSER 1986 GENSER, K.: Der österreichische Donaulimes in der Römerzeit. Ein Forschungsbericht. RLÖ 39. Wien, 1986.
- GENSER 2001 GENSER, K.: Entstehung und Entwicklung des mittleren Donaulimes. Linzer Arch. Forschungen–Sonderheft 25. Linz, 2001.
- GIMBER 2006 GIMBER, M.: Eine Reliefschüssel des Janus II–Ateliers mit Randstempel. im Dienste Roms. Festschrift für H. U. Nuber. Remshalden, 2006., p. 373–376.
- GROH 1996 GROH, St.: Die Insula IX von Flavia Solva. Ergebnisse der Grabungen 1959 und 1989 bis 1992. ÖAI–Sonderschriften 28. Wien, 1996.
- GRÜNEWALD 1979 GRÜNEWALD, M.: Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum (Grabung 1968–1974). RLÖ 29. Wien, 1979.
- GRÜNEWALD 1979a GRÜNEWALD, M.: Sigillaten und ein rot überfärbtes Keramikfragment aus Carnuntum in der Sammlung Eike Meinrad–Winkler. FÖ 18. (1979), p. 81–87.
- GRÜNEWALD 1983 GRÜNEWALD, M.: Die Funde aus dem Schutthügel des Legionslagers von Carnuntum (Die Baugrube Pingitzer). RLÖ 32. Wien, 1983.
- GRÜNEWALD 1986 GRÜNEWALD, M.: Ausgrabungen im Legionslager von Carnuntum (Grabungen 1969–1977). Keramik und Kleinfunde 1976–1977. (mit einem Beitrag von G. Dembski) RLÖ 34. Wien, 1986.
- HAALEBOS–MEES–POLAK 1991 HAALEBOS, J. K. – MEES, A. – POLAK, M.: Über Töpferund Fabriken verzierter Terra sigillata des ersten Jahrhunderts. ArchKorrBlatt 21. (1991), p. 79–91.
- HABLE 1998 HABLE, T.: Előzetes jelentés egy kelta (eraviszkusz) telep és római kori temető feltárásáról a vízivárosi katonai tábortól délre (Bp.I.ker. Corvin tér). AqFüz 4. (1998), p. 25–39.
- HABLE 2009T. HABLE T.: Két újabb megelőző feltárás a vízivárosi tábor vicusának területén. AqFüz (2009), p. 110–123.
- HAGENDORN 1999 HAGENDORN, A.: Die villa rustica von Großachsen, Gem. Hirschslag, Rhein–Neckar Kreis. Ein römischer Gutshof im Spiegel seiner zentralen Gebäude. In: Materialhefte zur Arch. in Baden–Württemberg 45. Stuttgart, 1999.
- HAMPEL 1889 HAMPEL, J.: A Nemzeti Múzeum régiségtárának gyarapodása. ArchÉrt 10. (1889), p. 83–87.

- HARTLEY 1992 HARTLEY, B. R.: The Samian Ware. In: Inchtuthil-The legionary Fortress. Excavations of a Section of the Annexe Ditch of the first Flavian Fort. Britannia 23. (1992)
- HAYES 1983 HAYES, J. W.: The Villa Dionysos excavations. Knossos: the pottery. BSA 78. (1983), p. 97-179.
- HEILIGMANN 1990 HEILIGMANN, J.: Der „Alb-Limes“. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 23. Stuttgart, 1990.
- HORVÁTH 2001 HORVÁTH F.: Terra sigillata magángyűjtemény Sárvár és környékéről. CommArchHung (2001), p. 87-123.
- HUDECEK 1965 HUDECZEK, E.: Die Terra sigillata-Funde des Jahres 1963. CarnuntumJb (1963-1964. [1965]), p. 74-91.
- HUMER-JOBST 1990 HUMER, F. – JOBST, W. – RAUCHENWALD, A.: Carnuntum- Zivilstadt 1989-1990. Bericht über die Ausgrabungen und Forschungen an der „Limesstrasse“. CarnuntumJb (1990. [1991]), p. 63-144.
- ISAC 1982 ISAC, D.: Terra sigillata de la Gilaŭ. Potaissa, 1982.
- JILEK 1994 JILEK, S.: Eine Zerstörungsschicht aus der 2. Hälfte des 2. Jhs n.Chr. im Auxiliarkastell von Carnuntum. In: Die Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. Brno, 1994, p. 387-405.
- JODIN 1967 JODIN, A.: La céramique sigillée claire de Volubilis (Quartier sud- ouest). BullArchMaroc 7. (1967), p. 477-497.
- JUHÁSZ 1935 JUHÁSZ, Gy.: A brigetioi terra sigillaták-Die Sigillaten von Brigetio. DissPann Ser. 2. 3. Bp., 1935.
- JUHÁSZ 1936 JUHÁSZ, Gy.: A lezouxi terra sigillata gyárak aquincumi lerakata. ArchÉrt 49. (1936), p. 33-48.
- KABA 1963 KABA M.: Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. BudRég 20. (1963), p. 259-298.
- KAENEL 1981 KAENEL, G.: Céramique romaine d'Afrique en Suisse occidentale. ArchSchweiz 4. (1981), p. 23-25.
- KALTENBERGER 1995 KALTENBERGER, A.: Ausgrabungen St. Peter, Salzburg I. Die Terra Sigillaten 1980-1992. JÖAI 64. (1994. [1995]), p. 158-172.
- KALTENBERGER 2000 KALTENBERGER, A.: Terra sigillata. In: Das Kastell Mautern-Favianis. RLÖ 39. Wien, 2000.
- KANDLER-ZÖCHMANN 1997 KANDLER-ZÖCHMANN, Ch.: Terra sigillata der Grabungskampagne 1993. In: Das Auxiliarkastell Carnuntum 2. Forschungen seit 1989. ÖAI-Sonderschriften 30. (1997), p. 101-170.
- KANDLER-ZÖCHMANN 2001 KANDLER-ZÖCHMANN, Ch.: Die Terra Sigillata der „Steilhang-Grabung“ 1971-1972 in Petronell. CarnuntumJb (2001), p. 47-159.
- KARNITSCH 1955 KARNITSCH, P.: Die verzierte Sigillata von Lauriacum (Lorch- Enns). Jb des OÖ Musealvereines 123. (1978), p. 9-103.
- KARNITSCH 1959 KARNITSCH, P.: Die Reliefsigillaten von Ovilava (Wels, Oberösterreich). Schriftenreihe des Institutes für Landeskunde von Oberösterreich. Linz, 1959.
- KARNITSCH 1971 KARNITSCH, P.: Sigillata von Juvavum. Die reliefverzierte Sigillata im Salzburger Museum Carolino-Augusteam. Jahresschrift des Museum Carolino Augusteam 1970. (1971), p. 30-
- KARNITSCH 1972 KARNITSCH, P.: Die Kastele von Lentia (Linz). Linzer ArchForschungen-Sonderheft 4.2. Linz, 1972.
- KELEMEN-HORVÁTH-TORMA 1979 KELEMEN M. – HORVÁTH I. – TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiaja 5. Komárom megye régészeti topográfiaja. Esztergom és a dorogi járás. Bp., 1979.
- KELLNER 1960 KELLNER, H-J.: Die römische Ansiedlung bei Pocking (Niederbayern) und ihr Ende. BVbl 25. (1960), 132-164.
- KELLNER 1981 KELLNER, H-J.: Die Bildstempel von Westerndorf. Comitalis und Jassus. BVbl 46. (1981), p. 121-189.

- KELLNER-ÜLBERT 1958 KELLNER H-J. – ÜLBERT, G.: Das römische Seebruck. BVbl 23. (1958), p. 48–82.
- KENRICK 1985 KENRICK, Ph.: The fine pottery. Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice). Suppl. To Libya Antiqua. V. Vol. 3. Tripoli, 1985.
- KENRICK 1990 KENRICK, Ph.: Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae. Materialien zur römisch-germanischen Keramik 10. Bonn, 1990.
- KENRICK 2000 Id. CVA
- KERCHLER 1967 KERCHLER, H.: Die römerzeitlichen Brandbestattungen unter Hügeln in Niederösterreich. ArchA Beibl. 8. Wien, 1967.
- KÉRDŐ 1997 KÉRDŐ, K.: Zur Frage der Lokalisierung des Auxiliarkastells von Víziváros (Wasserstadt). In: Roman Frontier Studies 1995. Oxbow Monographs 91. (1997), p. 399–404.
- KÉRDŐ 1998 KÉRDŐ, K.: Die Erforschung des claudischen Auxiliarkastells und seiner Umgebung in Budapest-Víziváros als typisches Beispiel der Stadtarchäologie. In: Roman Town in a modern City. Aquincum Nostrum 2.1. Bp., 1998., p. 230–258.
- KÉRDŐ 2003 KÉRDŐ, K.: Das Alenlager und Vicus der Víziváros In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Aquincum Nostrum 2.2. Bp., 2003., p. 81–84.
- KÉRDŐ 2005 KÉRDŐ, K.: Die Anfänge von Aquincum und die Änderungen in der Siedlungsstruktur in Viziváros in den Jahrhunderten der Römerzeit. Archäologische Angaben zur Geschichte von Aquincum-Víziváros. In: Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte. Aquincum Nostrum 2.3. Bp., 2005., p. 83–99.
- KÉRDŐ 2009 KÉRDŐ, K.: Das Kastell von Aquincum-Víziváros und sein Vicus. In: Investigation, Conversation and Maintenance of Military Sites along the Ripa Pannonica. Specimina nova. Pécs 13 (2009) p. 93–110.
- KÉRDŐ-KOVÁCS 2000 KÉRDŐ, K. – KOVÁCS, E.: Research in the Environs of the Viziváros Fort (Budapest, District II. 3 Bem József Street–4 Feketesas Street) AqFüz 6. (2000), p. 76–82.
- KISS 1946–1948 KISS K.: A westerndorfi terra sigillata-gyár. ArchÉrt 7–9. (1946–1948), p. 216–274.
- KLEE 1986 KLEE, M.: Arae Flaviae III. Der Nordvicus von Arae Flaviae. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 18. Stuttgart, 1986.
- KNIBBE-ZAVADIL 1987 KNIBBE, K. – ZAVADIL, M.: Rettungsgrabung auf der Trasse der Bundesstrasse 9 im Abschnitt Bad Deutsch-Altenburg. CarnuntumJb 1986. (1987), p. 135–153.
- KNORR 1919 KNORR, R.: Töpfer und Fabriken verzierter Terra Sigillaten des ersten Jahrhunderts. Stuttgart, 1919.
- KORTÜM-MEES 1998 KORTÜM, K. – MEES, A. W.: Die Datierung der rheinzaberner Relieftöpfer. In: Form and Fabric. Studies in Rome's material past in honour of B.R. Hartley. Oxford, 1998., p. 157–168.
- KOVÁCS 1998 KOVÁCS P.: Castellum és vicus kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén. Ókortudományi Értesítő 2. (1998), p. 13–18.
- KOVÁCS 1999 KOVÁCS P.: Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén. In: Studia Classica 1999.
- KOVÁCS 2004 KOVÁCS P.: Pannonia története Kr.u. 54–166 között a források fényében. In: Pannonia története Kr. u. 54–166 között. Bp., 2004., p. 164–193.
- KREKOVIĆ 1996 KREKOVIĆ, E.: Terra Sigillaten aus Grabungen und Lesefunden in Rusovce-Bergl und seiner nächsten Umgebung (1976–1978). In: Gerulata 1. Nitra, 1996., p. 193–203.

- KRONBERGER 1997 KRONBERGER, M.: Ausgewähltes keramisches Fundmaterial aus stratifizierten Fundkomplexen. In: Das Auxiliarkastell Carnuntum 1. Forschungen 1977–1985. ÖAI-Sonderschriften 29. Wien, 1997.
- KUZMOVÁ 1992 KUZMOVÁ, K.: Terra sigillata u zbierkach Múzea Komarno. Podunajski Múzeum Katalog III. Rímské zbierky. Komarno, 1992.
- KUZMOVÁ 1997 KUZMOVÁ, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). In: ArchSlov. Monogr. Fontes 16. Nitra, 1997.
- KUZSINSZKY 1900 KUZSINSZKY B.: Újabb köemlékek az aquincumi múzeumban. BudRég 7. (1900), p. 4–66.
- KUZSINSZKY 1932 KUZSINSZKY B.: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BudRég 11. (1932).
- LADSTÄTTER 1998 LADSTÄTTER, S.: Afrikanische Sigillaten und Lampen aus Ovilava/Wels. CarnuntumJb. (1998), p. 51–63.
- LADSTÄTTER 2000 LADSTÄTTER, S.: Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen. Eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg. In: MittPrähistKommission 35. Wien, 2000.
- LAVIZZARI–PEDRAZZINI 1985 LAVIZZARI–PEDRAZZINI, M. P.: Angera romana. Scavi nella necropoli 1970–1979. (a cura di G. Sena Chiesa). In: Archaeologica 44. Roma, 1985.
- LEBEGYEV–MÁRTON 2003 LEBEGYEV J. – MÁRTON A.: Újabb terra sigillata leletek az aquincumi katonavárosi canabae területéről. ArchÉrt 128. (2003), p. 126–176.
- LELEKOVIĆ 2007 LELEKOVIĆ, T.: Reliefna terra sigillata iz Westerndorfa sprodučja Cibala (Vinkovci, Istočna Hrvatska). Arheološki radovi i razprave 15. (2007), p. 43–77.
- LÓRINCZ 1978 LÓRINCZ, B.: Die Besatzungstruppen des Legionslagers von Aquincum am Ende des 1.–Anfang des 2. Jahrhunderts. ActaArchHung 30. (1978), p. 299–312.
- LÓRINCZ 2001 LÓRINCZ, B.: Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Wiener Archäologische Studien 3. Wien, 2001.
- LUTZ 1966 LUTZ, M.: État actuel de nos connaissances sur la céramique sigillée de la Gaule de l'Est. Revue Arch. du Centre 18. (1966), p. 134–136.
- MACKENSEN–SCHNEIDER 2006 MACKENSEN, M. – SCHNEIDER, G.: Production centres of African red slip ware (3rd–7th c.) in northern and central Tunisia: archaeological provenance and reference groups based on chemical analysis. Journal of Roman Archaeology 19. (2006), p. 163–190.
- MAKJANIĆ 1995 MAKJANIĆ, R.: Terra sigillata. In: Siscia. Pannonia superior. BAR SI. 621. Oxford, 1995., p. 43–83.
- MARÓTI 1986 MARÓTI, É.: Tök. MRT 7. Pest megye régészeti topográfiája: budai és a szentendrei járás. Bp., 1986.
- MATOUSCHEK–NOWAK 1998 MATOUSCHEK, J. – NOWAK, H.: Fundchronik Strebersdorf. FÖ 37. (1998), p. 755–772.
- MATOUSCHEK–NOWAK 1999 MATOUSCHEK J. – NOWAK, H.: Fundchronik Neckenmarkt. FÖ 38. (1999), p. 820.
- MATOUSCHEK–NOWAK 2001 MATOUSCHEK, J. – NOWAK, H.: Fundchronik Apetlon, Fundchronik Purbach, Fundchronik Neudörf. FÖ 40. (2001), p. 617, 633, 637.
- MATOUSCHEK–NOWAK 2003 MATOUSCHEK, J. – NOWAK, H.: Fundchronik Schattendorf. FÖ 42. (2003), p. 700–701.
- MAZZEO 1985 MAZZEO–SARACINO, L.: Terra sigillata nord-italica. In: Enciclopedia dell'Arte Antica et Orientale. Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo. Roma, 1985., p. 175–230.
- MEES 1993 MEES, A. W.: Probleme um die Anfangsdatierung von Aquincum. BudRég 30. (1993), p. 61–85.
- MEES 1995 MEES, A. W.: Modelsignierte Dekorationen auf südgallischer Terra Sigillata. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 54. Stuttgart, 1995.

- MEES 2002
MEES, A. W.: Organisationsformen römischer Töpfer-Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern unter Berücksichtigung von Papyri, Inschriften und Rechtsquellen. RGZM Monographien 52. Mainz, 2002.
- MENKE 1974
MENKE, H.: Reliefverzierte Sigillata aus Karlstein-Langackertal, Ldkr. Berchtesgaden. BVbl 39. (1974), p. 127-160.
- MIKL-CURK 1968
MIKL-CURK, I.: Terra sigillata iz Poetovija. Časopis za zgodovino in narodopisje N.S. 4. (1968), p. 64-82.
- MILLET 1987
Millet, M.: Boudicca. The first Colchester potters' Shop and the dating of Neronian Samian. Britannia 18. (1987), p. 93-124.
- MÓCSY 1962
MÓCSY, A.: Pannonia. In: RE suppl. 9. Stuttgart, 1962., p. 515-776.
- MOREL-PEYRE 1973
MOREL, C. - PEYRE, P.: La céramique gallo-romaine de Banassac (Lozère). L'atelier de Germanus. Centre de Documentation Archeol. Ch. Morel. La Canourge, 1973.
- MÜLLER 1968
MÜLLER, G.: Das Lagerdorf des Kastells Butzbach. Die reliefverzierte Terra sigillata. In: Limesforschungen 5. Berlin, 1968.
- NAGY 1928
NAGY L.: Egy pannoniai terra sigillata gyár. ArchÉrt 42. (1928), p. 96-113.
- NAGY 1931
NAGY L.: Az óbudaí ókeresztény cella trichora a Raktár utcában (Az Aquincumi Múzeum 1930 évi ásatása). Bp., 1931.
- NAGY 1937
NAGY L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923-1935 években. BudRég 12. (1937), p. 261-275.
- NAGY 1949
NAGY T.: Az albertfalvai romanizált eraviszkusz telep emlékényaga. AntHung 3. (1949), p. 49-67.
- NAGY 1964
NAGY T.: Perióduskutatások az aquincumi polgárváros területén. BudRég 21. (1964), p. 9-57.
- NAGY 1971
NAGY T.: Kőfaragás és kőszobrászat Aquincumban. BudRég 22. (1971), p. 103-161.
- NAGY 1973
NAGY T.: Római kor. In: Budapest története 1. Bp., 1973., p. 83-184.
- NUBER 1969
NUBER, H. U.: Zum Ende der reliefverzierten Terra Sigillata-Herstellung von Rheinzabern. Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz 47. (1969), p. 136-147.
- OHLENROTH 1934-35
OHLENROTH, L.: Italische Sigillaten mit Auflagen aus Rätien und dem römischen Germanien. BRGK 24-25. (1934-35), p. 234-254.
- OLDENSTEIN-PFERDEHIRT 1986
OLDENSTEIN-PFERDEHIRT, B.: Recherches sur l'origine des repertoires de poinçons des potiers de Gaule de l'Est et de Germanie supérieure. In: La terresigillée gallo-romain. Lieux de production de Haut Empire: implantations, produits, relations. Documents d'Archéologie Française 6. Paris, 1986., p. 257-260.
- OTTOMÁNYI-GABLER 1985
OTTOMÁNYI, K. - GABLER, D.: Terra sigillata. In: Római telepek Herceghalom és Páty határában. StComit 17. (1985), p. 194-203.
- PAVLINEC 1992
Pavlinec, M.: Zur Datierung römerzeitlicher Fundstellen in der Schweiz. JbSGU 75. (1992), p. 117-132.
- PEACOCK-BEJAOUNI 1990
PEACOCK D. P. S. - BEJAOUNI, T. - BEN LAZAREG, N.: Roman Pottery Production in Central Tunisia. Journal of Roman Archaeology 3. (1990), p. 59-84.
- PETROVSZKY 1993
PETROVSZKY, R.: Studie zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln. In: Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen. 1. Köln, 1993
- PETRU-PETRU 1969
PETRU, S. - PETRU, P.: Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi. Razprave SAZU Diss. 6. Ljubljana, 1969.
- PETRU-PETRU 1978
PETRU, S. - PETRU, P.: Neviodunum (Drnovo pri Krškem). Katalogi in monografije 15. Ljubljana, 1978.
- PFERDEHIRT 1986
PFERDEHIRT, B.: Die römische Okkupation Germaniens und Rätians von der Zeit des Tiberius bis zum Tode Trajans. Untersuchungen zur Chronologie südgallischer Reliefsigillaten. JbRGZM 33. (1986), p. 221-320.

- PFERDEHIRT 1990 PFERDEHIRT, B.: Die südgallischen Reliefsigillaten aus Echzell. SaalburgJb 45. (1990), p. 73–82.
- PLANCK 1975 PLANCK, D.: Arae Flaviae I. Neue Untersuchungen zur Geschichte des römischen Rottweil. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 6. Stuttgart, 1975.
- PLESNIČAR 1972 PLESNIČAR–GEC, L.: Severno emonsko grobišče. In: Katalogi in monografije 8. Ljubljana, 1972.
- PLESNIČAR 1977 PLESNIČAR–GEC, L.: Keramika emonskih nekropol. Diss. et Monogr. 20. Ljubljana, 1977.
- PÓCZY 1952 PÓCZY, K.: Festett állatalakos edények Aquincumban. ArchÉrt 79. (1952), p. 99–107.
- PÓCZY 1957 PÓCZY, K.: Keramik. In: Intercisa II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit. ArchHung 36. Bp., 1957., p. 34–98.
- PÓCZY 1976 PÓCZY, K.: Aquincum. Strecke Aquincum–Campona. In: Der römische Limes in Ungarn. IKMK A. 22. Székesfehérvár, 1976., p. 82–89.
- PRAMMER 1975 PRAMMER, J.: Ein Sigillata-Brennofen von Westerndorf, St. Peter. BVbl 40. (1975), p. 129–142.
- PRÖTTEL 1996 PRÖTTEL, P. M.: Mediterrane Feinkeramik des 2–7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adria- und in Slowenien. In: Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 2. Köln, 1996.
- PUCCI 1992 PUCCI, G.: La fornace di Umbricio Cordo. Firenze, 1992.
- RABOLD–SOMMER 1996 RABOLD, B. – SOMMER, S. C.: Ladenburg–Lopodunum. In: Vom Kastell zur Stadt. Stuttgart, 1996., p. 17–18.
- RADNÓTI 1955 RADNÓTI, A.: Buda régészeti emlékei. In: Magyarország műemléki topográfiája 4. Budapest műemlékei. Budapest, 1955., p. 23–25.
- RAVAGNAN 1985 RAVAGNAN, G. L.: Le terre sigillate con bollo di Altinum. Aquileia Nostra 56. (1985), p. 165–312.
- REDÓ 2005 REDÓ, F.: The investigation of the Roman Villa at Zalabaksa. Antaeus 28. (2005), p. 285–306.
- REINFUSS 1957 G. REINFUSS: „Gräberfeld 1956”. CarnuntumJb (1957), p. 90–99.
- REUTTI 1983 REUTTI, F.: Tonverarbeitende Industrie im römischen Rheinzabern. Germania 61. (1983), p. 33–69.
- RIVET–SCHINDLER 2006 L. RIVET – E. SCHINDLER–KAUDELKA: Les sigillées tardo italiques de formes Drag. 35–36 (Consp. 39–44) á decor barbotine. SFECAG, Actes du Congrès de Pézeans 2006., p. 641–653.
- RIZZO 2003 RIZZO, G.: Roma e le ultime produzioni „tardo-italiche” di vasi in terra sigillata. Acta RCRF 38. (2003), p. 35–42.
- ROGERS 1969–1970 ROGERS, G.: Banassac and Cinnamus. Acta RCRF 11–12. (1969–1970), p. 98–106.
- ROTH–RUBI 1986 ROTH–RUBI, K.: Die Villa von Stutheien–Hüttwilen TG. Ein Gutshof der mittleren Kaiserzeit. Antiqua 14. Basel, 1986.
- RUPRECHTSBERGER 1974 RUPRECHTSBERGER, E. M.: Zum Typenschatz des Terra sigillata–Töpfers Januarius (II) in Rheinzabern. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 119. (1974), p. 23–28.
- RUSU–BOLINDEȚ 2005 RUSU–BOLINDEȚ, V. – COCIȘ, S.: Ceramica din vicusul roman Napoca. Importuri și producție. In: Trade and Civilisation Transylvania in the frame of the trade and cultural exchange in antiquity. Cluj–Napoca, 2005., p. 149–184.
- RUSU–BOLINDEȚ 2007 RUSU–BOLINDEȚ, V.: Ceramica romană de la Napoca. Bibliotheca Musei Napocensis. Cluj–Napoca, 2007.
- SALWAY 1981 SALWAY, P.: Roman Britain. Oxford, 1981.
- SCHAUB 1994 SCHAUB, A.: Markomannzeitliche Zerstörungen in Sulz am Neckar. Ein tradiert Irrtum. In: Die Markomannenkriege Ursachen und Wirkungen. Brno, 1994., p. 439–445.

- SCHINDLER-KAUDELKA 1994 SCHINDLER-KAUDELKA, E.: Italische Terra Sigillata aus Flavia Solva. FÖ 33. (1994), p. 357-391.
- SCHINDLER-KAUDELKA-SCHNEIDER-ZABEHLICKY 1997 SCHINDLER-KAUDELKA, E. – SCHNEIDER, G. – ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S.: Les sigillées padanes et tardo padanes. Nouvelles recherches en laboratoire. SFECAG. Actes des Congres du Mans. 1997., p. 461-494.
- SCHINDLER et al. 2001 SCHINDLER-KAUDELKA, E. – FASTNER, U. – GRUBER, M.: Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum. (mit einem Beitrag von G. Schneider) ArchForschungen 6. Wien, 2001.
- SCHINDLER-SCHEFFENEGGER 1977 SCHINDLER, M. – SCHEFFENEGGER, S.: Die glatte rote Terra Sigillata vom Magdalensberg. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 5. Kärntner Museumsschriften 62. Klagenfurt, 1977.
- SCHÖNBERGER 1985 SCHÖNBERGER, H.: Die römischen Truppenlager der frühen und mittleren Kaiserzeit zwischen Nordsee und Inn. BRGK 66. (1985), p. 321-497.
- SCOTTI-MASELLI 1977 SCOTTI-MASELLI, F.: Terra sigillata aretina e norditalica del Museo di Cividale. Aquileia Nostra 48. (1977), p. 73-92.
- SEITZ 1982 SEITZ, G.: Zum spätsüdgalischen Terra Sigillata Import in der Wetterau. Acta RCRF 21-22. (1982), p. 131-145.
- SIMON 1973 SIMON, H.-G.: Terra sigillata. In: Limesforschungen 12. Berlin, 1973.
- SIMON 1977 SIMON, H.-G.: Die Funde aus dem Bereich der Sumpfbrücke bei Bickenbach. SaalburgJb 34. (1977), p. 29-41.
- SIMON 1989 SIMON, H.-G.: Münzen und Terra sigillata aus den Grabungen von 1984 bis 1986. BRGK 70. (1989), p. 267-307.
- SIMONETT 1941 SIMONETT, Chr.: Tessiner Gräberfelder. Ausgrabungen des Archäologischen Arbeitsdienstes Solduno, Locarno-Muralto und Stabio 1936 und 1937. Basel, 1941.
- SIMPSON-ROGERS 1969 SIMPSON, G. – ROGERS, G.: Cinnamus de Lezoux et quelques potiers contemporains. Gallia 27. (1969), p. 3-14.
- STANFIELD-SIMPSON 1990 STANFIELD, J. A. – SIMPSON, G.: Les potiers de la Gaule Centrale. RevueArch. SITES 37. 1990.
- STENICO 1954 STENICO, A.: Matrici a placca per applicazioni di vasi arretini del Museo Civico di Arezzo. ArchClassica 6. (1954), p. 43-82.
- STREITBERG 1973 STREITBERG, G.: Namenstempel und Stempelmarken Westerndorfer Sigillatöpfer. BVbl 38. (1973), p. 133-153.
- STROBEL 1987 STROBEL, K.: Der Chatterkrieg Domitians. Historischer und politische Aspekt. Germania 65. (1987), p. 423-452.
- STRUCK 1996 STRUCK, M.: Römische Grabfunde und Siedlungen am Isartal bei Ergolding, Ldkr. Landshut. Materialhefte der Bayerischen Vorgeschichte A. 71. Kallmünz-Opf, 1996.
- SWOBODA 1956 SWOBODA, R. M.: Ausgrabungen in der Zivilstadt 1952. CarnuntumJb (1956), p. 31-44.
- SZILÁGYI 1943 SZILÁGYI, J.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai az 1936-42 évek folyamán. BudRég 13. (1943), p. 353-355.
- SZÓNYI 1981 SZÓNYI, E.: Kutatások Mursellában. Beszámoló az Árpás-Dombi földön 1975-1980 között végzett feltárásokról. CommArchHung (1981), 87-119.
- TRINKS 1959 TRINKS, U.: Fundbericht Palastruine 1957. CarnuntumJb (1959), p. 49-61.
- VARSÍK-KUZMOVÁ-SCHMIDTOVÁ 1996 VARSÍK, V. – KUZMOVÁ, K. – SCHMIDTOVÁ, J.: Archäologische Untersuchungen bei der Bautätigkeit im Raum Gerulata. In: Gerulata I. Nitra, 1996p., 205-244.
- VÁGÓ 1977 B. VÁGÓ E.: Die oberitalisch-padanische Auflagen-Sigillata in Transdanubien. ActaArchHung 29. (1977), p. 77-124.
- VÁMOS 2002 VÁMOS, P.: Fazekasműhely az aquincumi canabae déli részén. ArchÉrt 127. (2002), p. 5-87.

- VERNHET 1976 VERNHET, A.: Creation flavienne de six services de vaiselle à La Graufesenque. *Figlina* 1. (1976), p. 15–16.
- VERNHET 1981 VERNHET, A.: Un four de La Graufesenque (Aveyron). La cuisson des vases sigillés. *Gallia* 39. (1981), p. 25–43.
- VIDRIH-PERKO 1992 VIDRIH-PERKO, V.: Afriška sigilata v Emoni. *ArhVestnik* 43. (1992), p. 93–102
- WALTER-KUNZE 1958 WALTER, E. – KUNZE, E.: Bericht über die Ausgrabungen in Olympia VI. 1958.
- WEBER-HIDEN 1996 WEBER-HIDEN, I.: Die reliefverzierte Terra Sigillaten in Vindobona I. Legionslager und canabae. In: *Wiener Arch. Studien* 1. Wien, 1996.
- WILD 1979 WILD, F.: Samian Ware In: Romans in North-West England. Excavations at the Roman Forts of Ravenglass, Watercrock and Bowness-on-Solway. Cumberland and Westmoreland Antiquarian and Archaeological Society Researchser 1. Kendal, 1979.
- WILLIAMS-ZERVOS 1983 WILLIAMS, C. K. – ZERVOS, O. H.: Corinth 1982. East of the Theatre. *Hesperia* 52. (1983), p. 1–47.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1980 ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S.: Magdalensberg. Grabungsbericht. In: *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg* 14. Klagenfurt, 1980.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1982 ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S.: Die Geschäfte des Herrn Lucius G. Ein Arbeitsbericht. *ActaRCRF* 21–22. (1982), p. 105–115.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1986 ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S.: Italische Sigillata in Carnuntum. Canabae legionis. Materialien über die Ausgrabungen auf der Flur „Mühlacker“ in Bad Deutsch-Altenburg–zusammengestellt anlässlich des 14. Internationalen Limeskongresses. Wien, 1986., p. 37–56
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1988 ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S.: Einige Bemerkungen zur Verbreitung italischer Keramik (besonders Terra sigillata) in Jugoslawien. *Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken In: Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Symposium Ruma* 1986. Novi Sad, 1988.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1992 ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S.: Terra sigillata tardo padana. *ActaRCRF* 31–32. (1992), p. 415–443.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1998 ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S.: Neues zur italischen glatten Sigillata. Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1980 bis 1986. Klagenfurt, 1998., p. 183–263
- ZANIER 1992 ZANIER, W.: Das römische Kastell Ellingen. In: *Limesforschungen* 23. Mainz, 1992
- ZETSCHE-HULD 1977 ZETSCHE-HULD, I.: Römische Büstenlampen aus der Wetterau. *Fundberichte aus Hessen* 19–20 (1979) 745–772

SAMIAN WARE FROM EARLIEST FORT OF AQUINCUM

The earliest Danubian fort of Eastern Pannonia was built on the territory of Budapest I, Viziváros. According to military historical data, the *ala* fort fulfilled an important role in the second half of the 1st century at the end of a radial road that connected Italy with the Danube. Close to 2500 Samian wares have been published from the capital of the later Pannonia Inferior since the 1870's, but due to research historical reasons, most of them came from the territories of the legionary fortress established in 89 AD and the attached *canabae*. The number of finds published from the buildings of the civil town, the *municipium* and later the *colonia* (seat of the fire brigade, gas factory, pottery shop, basilica) is low as compared to them and the few Samian wares from the civil town do not afford a comparative analysis. The main reason is that it cannot generally be determined if the ceramics taken to museums and sometimes published in the late 19th century and the early 20th century were found in the civil town or in Óbuda, the *canabae legionis* and the material of the authentic excavations conducted in the civil town in the 1960's has not yet been published. Thus the majority of the published Samian wares, 1757 items, can be found on the territory of the *canabae legionis* where numerous authentic rescue excavations were conducted from the 1930's up to 2003.

Naturally, the number of the mostly unpublished finds from Viziváros is lower but the range of the material can be compared with that of the Samian wares of the *ala* fort of Óbuda and its auxiliary *vicus* and, from the end of the 1st century, the *castra legionis* and the *canabae legionis*. According to P. Kovács, the Viziváros settlement established in the place of the *ala* fort could be the centre of the *civitas Eraviscorum* and so the analysis of this pottery group offers an insight into the importation trends of two settlements of Aquincum, which were spatially separated and had different functions.

The earliest finds contain the wares of *figlinae* that could often be met in the entire Mediterranean (L. Gellius), and of ones that can be regarded insignificant workshops (e.g. Calamus). Naturally, the wares of the Italian workshops (L.M.V.) are represented with the largest numbers in the material, which were established to supply the Danubian provinces. From them, the frequency of the ware or C.T.SUC is conspicuous both in the fort and the *vicus* of Viziváros and its cemetery.

The proportion of Italian wares is 10,8% in the Viziváros find material, while it is only 2,3% in the

ala fort of Óbuda constructed in 73 and in its region and also on the territory of the legionary fortress and the *canabae legionis* of the Domitian period. A higher proportion (4-5%) could only be observed in the southern part of the *canabae*, in the material uncovered by the excavations in Nagyszombat Street. These workshops were represented with only 0,5% on territories north of the legionary fortress, in the finds of the Hercules villa and the representative building in Folyamőr Street. The divergences root in chronological reasons. The Viziváros fort is older by a quarter century than the Óbuda *castellum* so it is understandable that more goods arrived here than to territories 4 km north of it, which was not yet occupied by the military establishments. The main source of Samian wares was North Italy at the time of the construction of the Óbuda *ala* fort, and the first transports arrived from La Graufesenque only in the 80's and 90's. Nine items represent the earlier Drag 29 bowl in the Viziváros fort, while in the region of the Óbuda *ala* fort, this type was found only in Majláth Street and no more than 2 items were uncovered on the territory of the civil town. The distribution of the later South Gaulish wares is more balanced. Their proportion is 20,3% in Viziváros and 15,5% in the area of the Óbuda *ala* fort and the legionary fortress of the Domitian period. At the same time, their proportion is around 25% in the southern part of the *canabae legionis*, where the auxiliary *vicus* of the 1st century can be localised. A Mees's study informs us about the quantity of the South Gaulish wares in Aquincum: more than one third of the 173 finds published by him came from an unknown provenance. He described finds from 8 sites within the *canabae*; their quantity is about three times larger than the finds recorded from the territory of the civil town. Banassac is represented by a somewhat higher proportion at all the sites than La Graufesenque.

Regarding the percentage distribution of the central Gaulish Samian wares, a much higher proportion can evidently be observed in the *canabae legionis*. The proportion of the mostly Lezoux wares is 23,8% in the Viziváros material, while the average of this ware is 35,7 in the military town and reaches even 52,2% and 64,2% in the south, at the Nagyszombat Street sites. It is most probably due to the development observed after the "final" accomplishment of the legionary fortress of Aquincum especially in the settlement parts south and southwest of the *castra legionis*, and in the period when the civil town

was raised to the rank of a *municipium* in Hadrian's time. The development of the territory north of the legionary fortress must have been slower, and it was not accidental that the proportion of the Central Gaulish wares was much under the average (23,5% and 15,7%) on the territories of Hercules villa and the representative building in Folyamőr Street.

The Rheinzabern Samian wares also arrived first of all on the territory of the *canabae legionis* (36,4%) although a fair number of this ceramic type was found in the Víziváros settlement as well (32,4%). Their distribution is rather uneven in the *canabae*. This ware type can be found in a quantity far under the average in the southern part (22,1% and 12,3%), while in the representative building complexes of the northern part of the *canabae*, their proportion is 39 % and 64,7% (the latter one in Folyamőr Street). It is probably due to the fact that certain areas of the southern part of the *canabae* were already abandoned in the middle of the 3rd century, while large, luxurious, representative buildings were raised in the northern part in the Severan period.

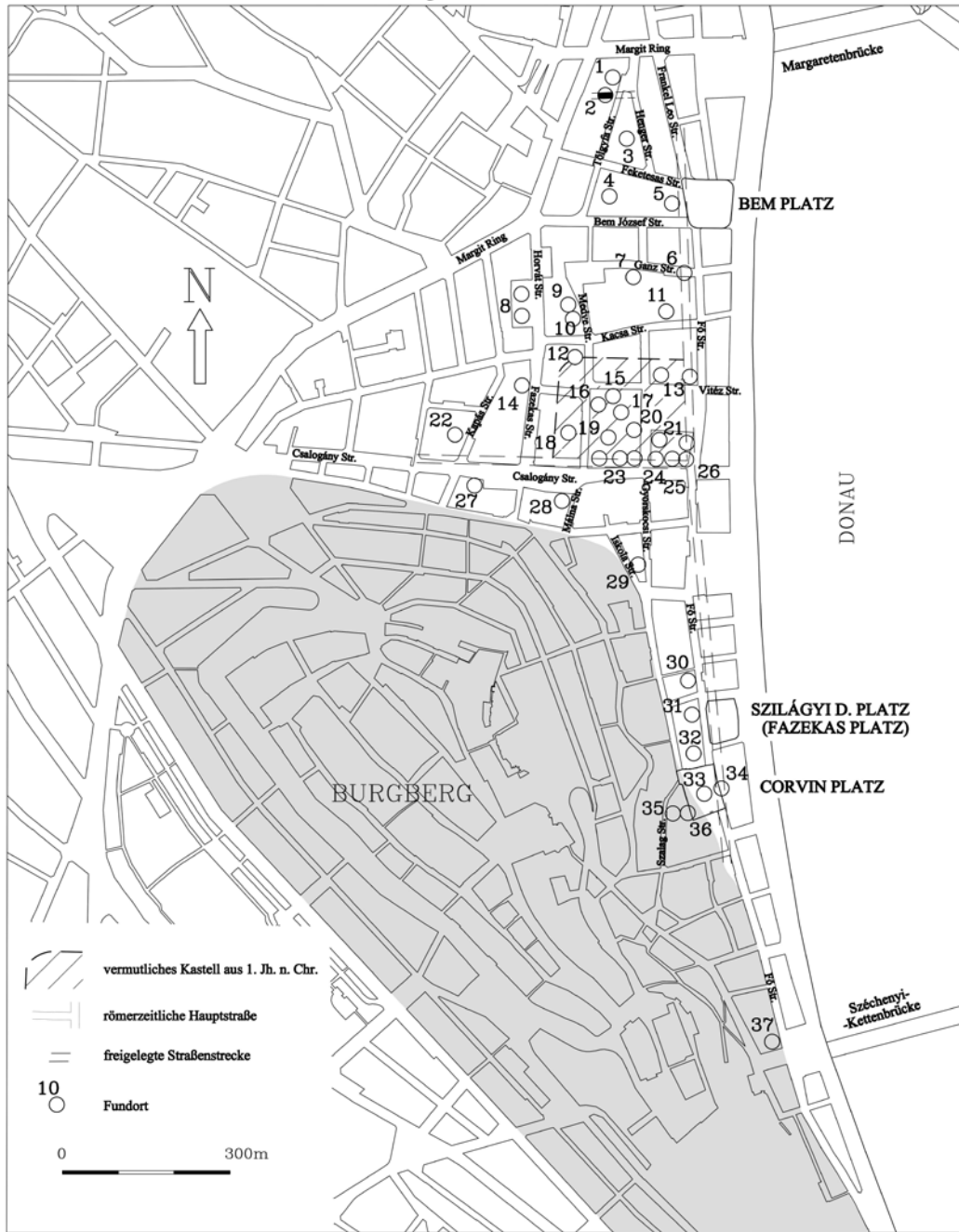
The proportion of the Westerndorf ceramics is relatively high in Víziváros (4,8%), which was already noted in the material of the Roman bath, the Kastellbad of the fort uncovered on the territory of Király bath, which more-or-less matches the ratio of the Westerndorf Samian wares found at the sites of the *canabae*. This proportion was lower at one of the sites in Nagyszombat Street (3,4%), while a maximal

proportion (9,9%) appeared at another site in the southern part of the *canabae*, which was similar to the ratio observed in Hercules villa (9,1%). In Pannonia, 90% of the Westerndorf Samian wares can be found in forts and towns along the Danubian limes: this area benefited the most from the economic boom of the Severan period.

The importation of Samian wares drastically decreased in the middle third of the 3rd century: the quantity of the Pfaffenhofen wares is extremely low everywhere. Its proportion is 1,4% in the Víziváros material, which is even higher than the average of the sites of the *canabae*. Only Hercules villa and its close surroundings show higher values (2,3% and 1,8%).

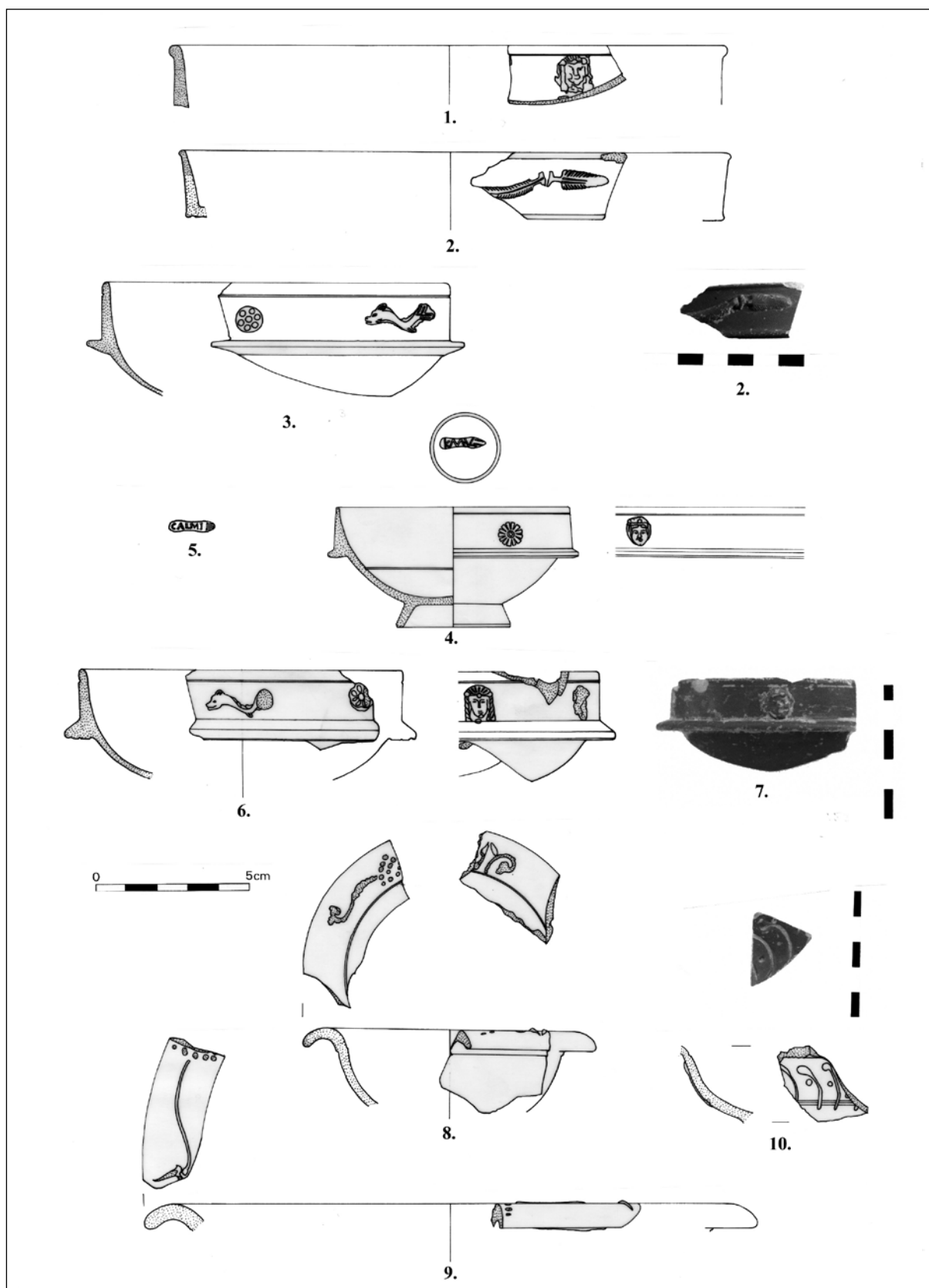
The North African ware C generally appeared in Aquincum in the second half of the 3rd century; they were imported after the western Samian ware factories had stopped working. A vessel of Hayes 59 B was found in the Víziváros find material, which can already be dated from the 4th century. The North African ceramics arrived in Pannonia through Northern Italy. Their number significantly increased in the past two years and not only in Vindobona, Savaria and Carnuntum, where these types had already been known. North African red slip ware is recorded from 12 new sites in Pannonia: a few of them were found in the region of Aquincum, while others were uncovered in villas on the Amber Route and in the Balaton region.

RÖMÉRZEITLICHE FUNDSTELLEN IN DER VÍZIVÁROS (BUDAPEST I.)
mit vermutlicher Lage des Kastells aus 1. Jh. n. Chr.

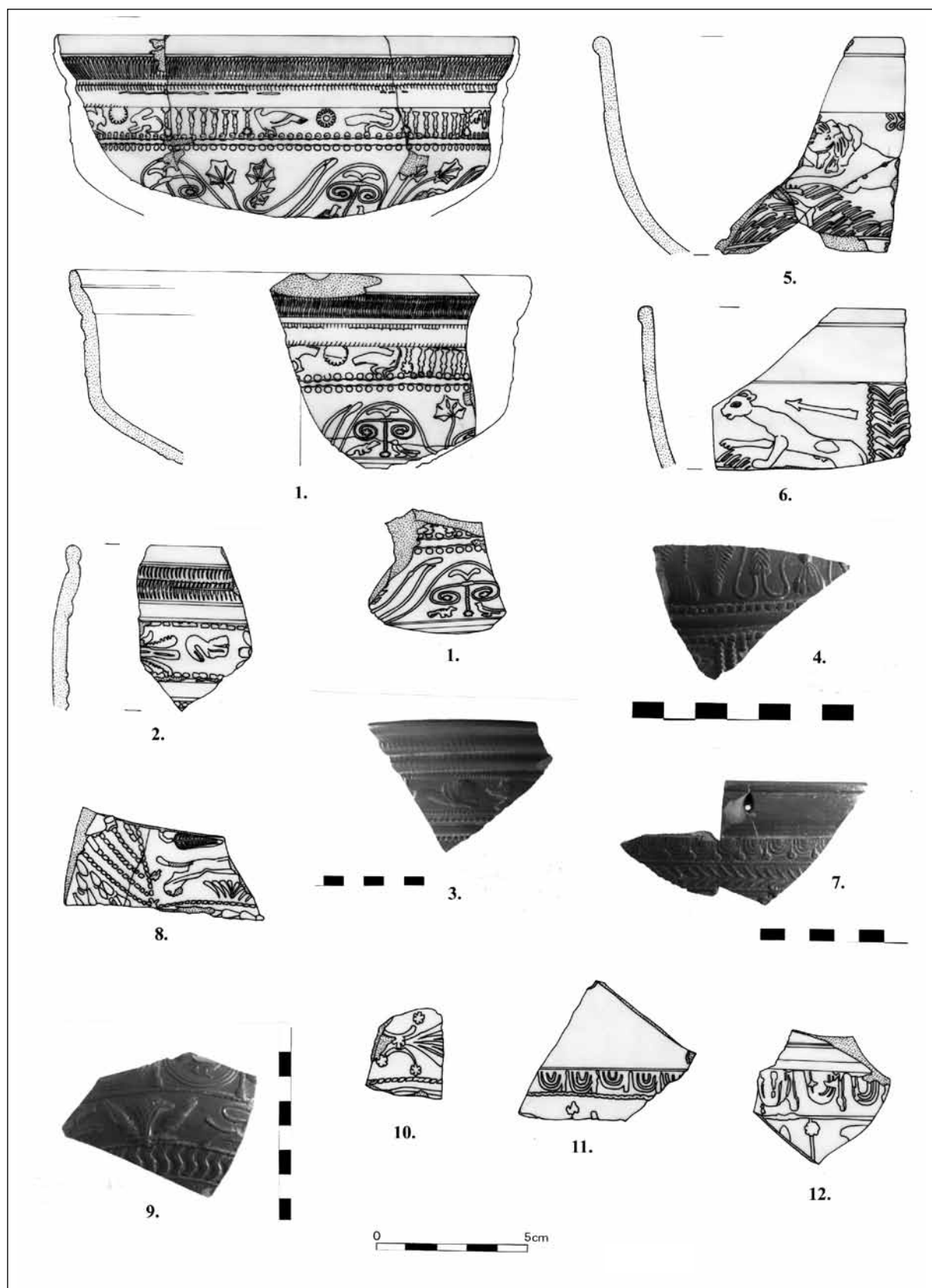
1. Tölgyfa Str. 28.	11. Kacs Str. 7.	20. Gyorskocsi Str. 26.	29. Gyorskocsi Str. 6. – Iskola Str. 33.
2. Tölgyfa Str. 24.	12. Medve Str. 22–30.	21. Fő Str. 68. (Gyorskocsi Str. 23.)	30. Fő Str. 36.
3. Tölgyfa Str. 3. – Heenger Str. 2.	13. Fő Str. 70. – Gyorskocsi Str. 15.	22. Kapás Str. 6–12.	31. Szilágyi D. Pl. 3. (Fazekas Pl. 3.)
4. Bem J. Str. 3. – Feketes Str. 4.	14. Fazekas Str. 22.	23. Csalogány Str. 7. – Gyorskocsi Str.	32. Corvin Pl. – Budai Vigadó
5. Bem Pl. 3.	15. Nagy Imre Pl. 4. (Vitéz Str. 10.)	20. – Medve Str. 3.	33. Corvin Pl.
6. Fő Str. 84.	16. Medve Str. 9–13.	24. Csalogány Str. 3/d.	34. Corvin Pl. 1–3.
7. Ganz Str. 12–14.	17. Vitéz Str. 6–8. – Medve Str. –	25. Csalogány Str. 3/c.	35. Szalag Str. 19.
8. Horváth Str. 12–24.	Gyorskocsi Str. 26–28.	26. Csalogány Str. 3/a. – Fő Str. 62–64.	36. Corvin Pl. 10–11.
9. Medve Str. 34–38.	18. Medve Str. 8–14.	27. Csalogány Str. 26.	37. Fő Str. 2.
10. Medve Str. 36–40.	19. Medve Str. 5–7.	28. Csalogány Str. 12. – Málna Str. 4.	

1. kép Római kori lelőhelyek a Vízivárosban, a tábor feltételezhető helyével (7, 13, 17–18, 20 – a feldolgozott sigillaták lelőhelyei). (Kérdő 2009. alapján)

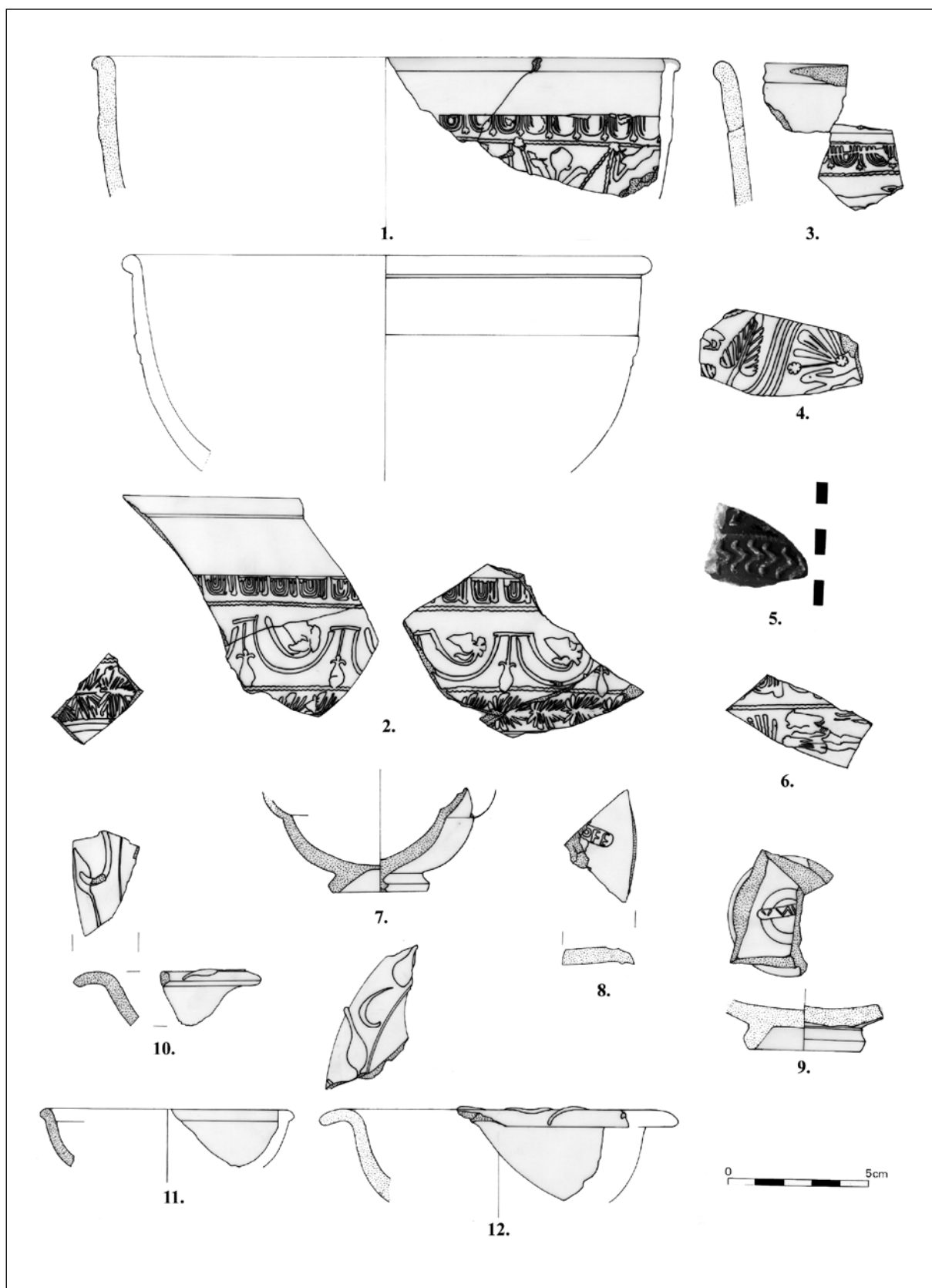

2. kép Észak-itáliai sigillaták a vízivárosi táborból és környékéről.

1-2: Consp.20, 3-4, 6-7: Consp.34, 5: Consp.26, 8: Consp.43, 9: Consp.39, 10: Consp.44.1

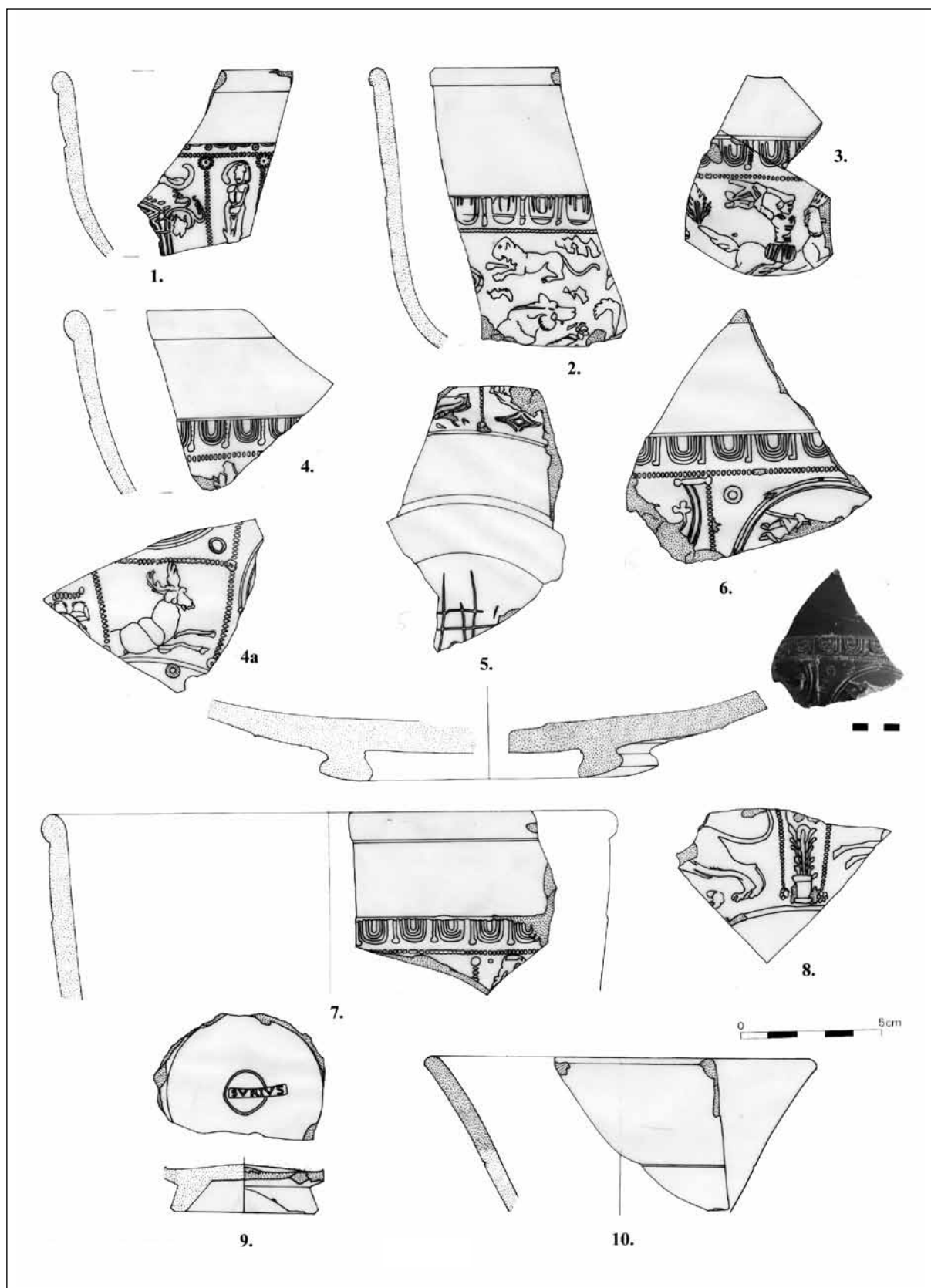

3. kép Dél-galliai sigillaták a vizivárosi táborból és környékéről. 1-4: La graufesenque-i Drag.29, 5-10: La graufesenque-i Drag.37, 11-12: Banassaci Drag.37. formájú edények

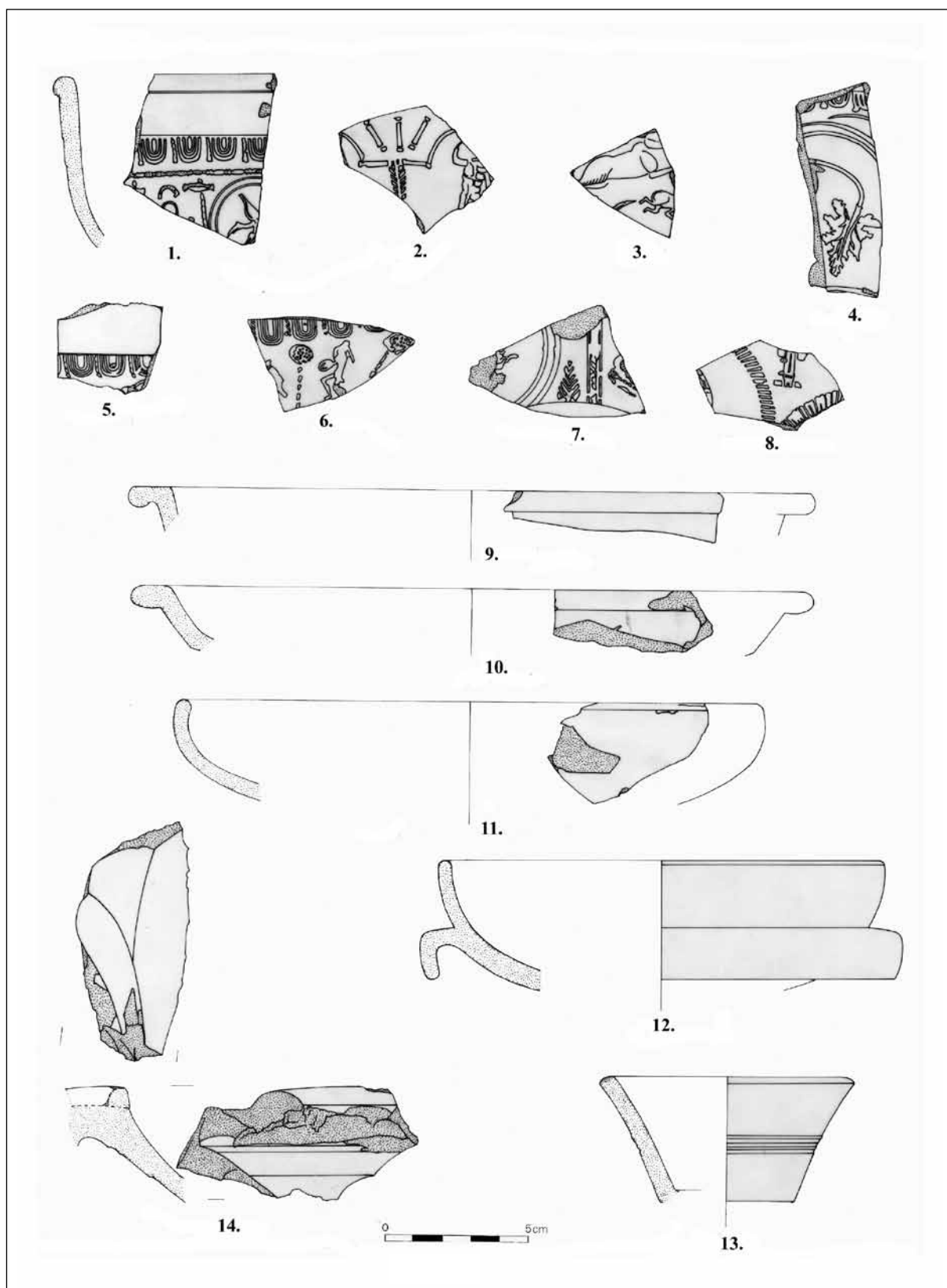

4. kép Dél-galliai sigillaták a vizivárosi táborból és környékéről.

1, 3-4: La graufesenque-i Drag.37, 2, 5-6: Banassaci Drag.37; 7, 9, 11: Drag.27; 10-12: Drag.35-36 formájú edények.

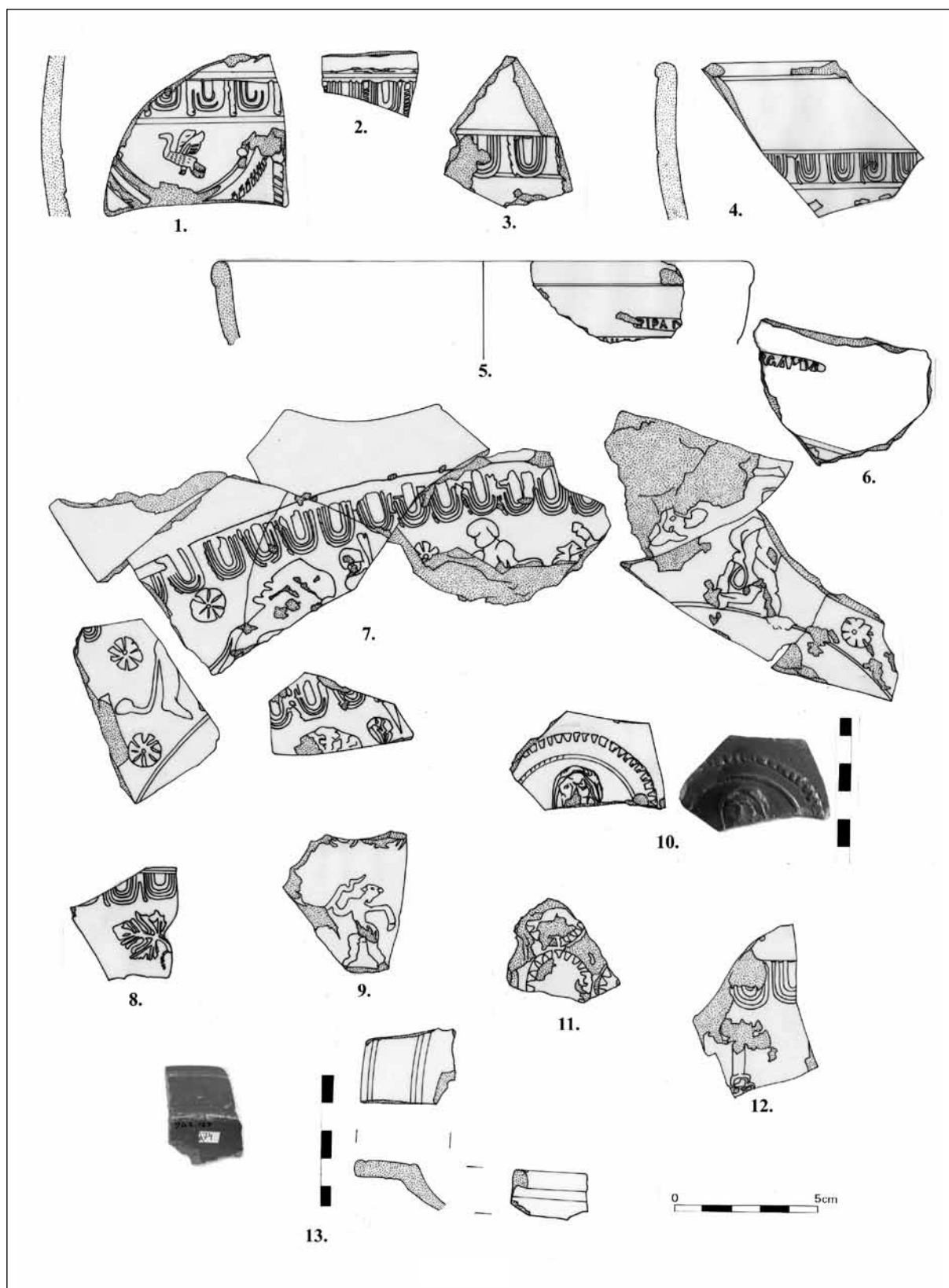

5. kép Közép-galliai sigillaták a vizivárosi táborból és környékéről.
1-8: Drag.37 formájú tálak, 9-10: Drag.33 formájú acetabula.

6. kép Rheinzaberni sigillaták a vizivárosi táborból és környékéről.

1-8: Drag.37 formájú reliefszerű áru, 9-10: Lud Tb formájú tányér, 11: Drag.32 formájú catillus, 12: Drag.38 formájú mortarium, 13: Drag.33 formájú mortarium, 14: Drag.43 típusú acetabulum.

7. kép Westerndorfi (1-7), pfaffenhofeni (8-12) és északafrikai (13) sigillaták a vizivárosi táborból és környékéről.

HÁRSHEGYI PIROSKA

„AMPHORE CRÉTOISE 3”
AZ AQUINCUMI POLGÁRVÁROS
NYUGATI TEMETŐJÉBŐL

Egy Pannoniában eddig ismeretlen *amphora* forma látott napvilágot az aquincumi polgárváros nyugati, ún. „Aranyhegyi-patak menti” temetőjében folytatott 2005. évi feltárás során.¹ A 9. szondában feltárt 58. sír (SE-492/493) egy nagyméretű, szórthamvas temetkezésnek bizonyult. (1. kép, 1–3.) A sír beásásához tartozhatott valószínűleg a sír fölött megfigyelt vöröses betöltésű gödör is (SE-463/464). Az ásatási megfigyelések alapján, a 2005. évben feltárt temetkezések nagy része a temető Kr. u. 1–2. századi használati periódusához tartozik. Vélhetőleg ebbe a csoportba illeszkedik az 58. sír is, amelyből többek között Hadrianus császár bronz verete került elő. A sír és a felette megfigyelt régészeti jelenség (beásás) többi lelete is erre az időszakra keltezhető.

AZ 58. SÍR BETÖLTÉSÉBEN (SE 493) ELŐKERÜLT

LELETEK (2. kép 1–12., 3. kép 1–2.)

1. Szürke házikerámia pohár perem- és oldaltöredéke, díszítetlen
peremátmérő: 7 cm
BTM 2005. 40. 486.
(Kr. u. 2. század)

2. Szürke házikerámia füstölőtál talptöredéke, díszítetlen
átmérő: 4 cm
BTM 2005. 40. 487.
(Kr. u. 1–3. század)

3. Pompeii vörös tál-utánzat profiltöredéke
peremátmérő: 14 cm
BTM 2005. 40. 488.
(Kr. u. 2.–3. század)

4. Sárga anyagú, vörös bevonatos ép *firraméc*es, alján névbélyeg: FORTIS
m: 7,2 × 4,6 × 3 cm
BTM 2005. 40. 489.
LOESCHCKE – IVÁNYI 1935. XVII.– típus
(Kr. u. 2. század közepe)

5. AC3 típusú *amphora*
m.: 57 × 29 cm, peremátmérő: 12 cm; fülmetszet: 3,5 × 1,7 cm, szín: 10 YR 7/4; egyik füle, valamint a nyak zónájában részben kiegészített, 26 töredékből összeállított darab
BTM 2005. 40. 490.
(Kr. u. 2. század)

6. Sárga házikerámia korsó alj- és oldaltöredéke fülindítással, díszítetlen
m: 10,4 × 15,6 cm; talpátmérő: 4,8 cm
BTM 2005. 40. 491.
(Kr. u. 2–3. század)

7. Egész sárga házikerámia korsó, kihajló peremmel és kétosztatú füllel, díszítetlen
m: 12 × 21,7; fülmetszet: 2 × 1,1 cm; peremátmérő: 4,5 cm; talpátmérő: 6,8 cm
BTM 2005. 40. 492.
(Kr. u. 2–3. század)

8. Vasszeg, 2 db
m: 2 × 0,9 cm; 1,7 × 0,8 cm
BTM 2005. 40. 589.
(nem datálható)

9. Ép világoskék, áttetsző üvegfiola
m: 11 × 5,2 cm; peremátmérő: 3,3 cm; talpátmérő: 4,5 cm
BTM 2005. 40. 610.

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Lassányi Gábornak, az ásatások vezető régészének az anyagközlés engedélyezéséért. Az ásatás előzetes közlése: Lassányi – Bechtold 2006. Szeretnék továbbá köszönetet mondani Antigóné Marangou-nak és Magyar Zsolt-nak, a cikk írása közbeni konzultációért. A cikkben szereplő tárgyrajkokat Illés László, a tárgyfotókat Komjáthy Péter, a térképet Kolozsvári Krisztián; a BTM Aquincumi Múzeum munkatársai készítették, ezúton köszönöm a munkájukat. A leletek restaurálásáért itt szeretnék köszönetet mondani a BTM Aquincumi Múzeum restaurátorainak: Lészko Ildikónak, Gabler Szilviának, Heincz Katalinnak és Ujvári Gábornak.

BARKÓCZI 1988. 89.-típus
(Kr. u. 1-2. század)

10. Világoskék, áttetsző *üvegfiola* töredékei
m: 10,6 × 5,1 cm; peremátmérő: 2,8 × 3,1 cm; talpát-
mérő: 5 cm

BTM 2005. 40. 611.

BARKÓCZI 1988. 89.-típus
(Kr. u. 1-2. század)

11. Világoskék, áttetsző *üvegfiola* töredéke
m: 5 × 9 cm; talpátmérő: 4,5 cm

BTM 2005. 40. 612.

BARKÓCZI 1988. 89.-típus
(Kr. u. 1-2. század)

12. Érem

Hadrianus bronz verete. As.

m: 2,5 × 2,5 × 0,2 cm

BTM 2005. 40. 646.

(Kr. u. 119-138.)²

AZ SE-464 BETÖLTÉS LELETEI (2. KÉP, 13-20.)

13. Szürke *házi*kerámia pohár alj- és oldaltöredéke,
díszítetlen

m: 5 × 2,1 × 0,4 cm; talpátmérő: 3 cm

BTM 2005. 40. 458.

(Kr. u. 2. század)

14. Szürke *házi*kerámia pohár perem- és oldaltöre-
déke, díszítetlen

m: 3,4 × 2,4 × 0,4 cm; peremátmérő: 6 cm

BTM 2005. 40. 459.

(Kr. u. 2. század)

15. Szürke *házi*kerámia pohár perem- és oldaltöre-
déke, díszítetlen

m: 3,3 × 2,6 × 0,2 cm; peremátmérő: 6 cm

BTM 2005. 40. 460.

(Kr. u. 2. század)

16. Szürke *házi*kerámia pohár perem- és oldaltöre-
déke, díszítetlen

m: 3,2 × 2,2 × 0,3 cm; peremátmérő: 6 cm

BTM 2005. 40. 461.

(Kr. u. 2. század)

17. Szürke *házi*kerámia pohár perem- és oldaltöre-
déke, díszítetlen

m: 3 × 3 × 0,2 cm; peremátmérő: 6 cm

BTM 2005. 40. 462.

(Kr. u. 2. század)

18. Szürke *házi*kerámia pohár alj- és oldaltöredéke,
díszítetlen

talpátmérő: 2,8 cm

BTM 2005. 40. 463.

(Kr. u. 2. század)

19. Sárga *házi*kerámia pohár perem- és oldaltöredéke,
díszítetlen

peremátmérő: 6 cm

BTM 2005. 40. 464.

(Kr. u. 2. század)

20. Sárga *házi*kerámia korsó alj- és oldaltöredéke, dí-
szítetlen

talpátmérő: 8 cm

BTM 2005. 40. 465.

(Kr. u. 2. század)

Az Aquincumban előkerült és a következőkben
részletesebben tárgyalt „Amphore Crétoise 3” tí-
pusú *amphora* teljes mértékben egyezik a típus többi
ismert darabjával: a forma pereme egyenes; a széles,
cilindrikus amphoratest kisméretű tüskében végző-
dik; a fülek keresztmetszete ovális.

Kissé érdekes tapintású, világossárga-szürkés sárga
anyagában kisméretű fehér mészkő zúzalék látható.

Két variánsban készült, egy kisebb és egy na-
gyobb úrtartalmú változatban. Az aranyárki teme-
tőből előkerült példányt a nagyobb úrtartalommal
rendelkező (kb. 22-25 liter)³ csoportba sorolhatjuk.

Az „Amphore Crétoise 3” (=AC3; ER1) típusú
szállítóedények gyártása Krétán eddig két műhely-
ben bizonyított: a déli partvidéken, Dermatosban,⁴
valamint az észak-keleti parton, Trypitosban.⁵ A
fent említett műhelyek a Kr. u. 1. század elejétől a
3. század közepéig működtek.⁶

Ebben az *amphora* típusban Kréta szigetén ké-
szült, különlegesen jó minőségű, nemes fehérbort
(*passum*, *creticum vinum*) szállítottak,⁷ amelyről
számos irodalmi forrás is beszámol, kihangsú-
lyozva alkalmazását a gyógyításban.⁸

Elsősorban a sziget közelében található területe-
ken kerültek eddig elő példányai. Távolabbi hely-

³ MARANGOU-LERAT 1995. 82.

⁴ MARANGOU-LERAT 1995. 53.

⁵ MARANGOU-LERAT 1995. 48.

⁶ MARANGOU-LERAT 1995. 83.

⁷ Amphorán talált festett felirat alapján azonosított tartalom:
MARANGOU-LERAT 1995. 83.; Rizzo 2003. 217.

⁸ Irodalmi és epigráfiai források összefoglalóan: MARANGOU-
LERAT 1995. 15-29., 151., 156.-159.

² Az érem meghatározásáért R. Facsády Annamáriának tarto-
zom köszönettel.

színekről Athénból és Egyiptomból,⁹ Fréjus-ból és Narbonne-ból,¹⁰ valamint újabban Itáliából és az Isztriáról¹¹ ismert típus. Rakományként is megtalálható néhány adriai hajóroncs lelete között (Glavat, Koromašna).¹² (3. kép 3.)

Jóval ritkább lelet a szintén Krétán gyártott és Pannoniában a Kr. u. 2. századi kontextusokban előforduló AC4-formánál (=Dressel 43), amelyet szerte a római birodalomban megtalálhatunk.¹³

Érdekes megjegyezni, hogy hasonló lelőköörülmények közül – temető-feltárásból – származó darabokról Kréta szigetéről Haghios Nikolaosban a Potamos-temetőből; valamint Egyiptomból két lelőhelyről (az alexandriai Kom-esch-Schukáfa – temetőből és Marina el-Alameinből) vannak adataink.¹⁴

Mivel Pannoniában ebből a típusból ez eddig az egyetlen darab, valamint a Római Birodalom többi részén sem fordul elő tömegesen, valószínűleg konkrét megrendelésre, vagy egy nagyobb egységes rakomány kísérőárújaként került Aquincumba. Nagy volumenű importról egyelőre ebben az esetben nem beszélhetünk.

Az aquincumi polgárváros nyugati temetőjében talált példány a lelőköörülmények alapján a Kr. u. 2. század első felében kerülhetett Aquincumba.¹⁵ Az amphora nem mutatott másodlagos égési nyomokat, nem a halotti máglyáról került az 58. sír betöltésébe. Ez igaz a sírban talált többi leletre is.

Külön figyelmet érdemelnek a nagy számban előkerült pohártöredékek (legalább 6 különböző tárgyhoz tartoztak). Ezek közül egy a temetkezés elsődleges leleteként került elő, további hét töredék pedig a sírgödör fölötti betöltésből (SE-464).

Maga az amphora sok darabra törve, a sírgödör (SE-492) és a fölötte megfigyelt kisebb mélyedés (SE-463) között, egy külön egységként is értelmezhető, amint az az ásatási rajzon is látható. (1. kép 1.–2.)

Ez alapján feltételezhető, hogy az AC3 típusú amphorában szállított bor elfogyasztása a temetést közvetlenül, vagy kis idő elteltével követő bankett-hez kapcsolható,¹⁶ amelyen a résztvevők száma miatt volt szükség ilyen mennyiségű italra (kb. 22–25 liter, lásd fentebb).

Elsősorban a Kr. u. 2. századtól maradt fenn jó néhány, temetkezésekhez kapcsolható ábrázolás (freskók, szarkofágok), amelyen 4–5 lakomázó férfi látható, mellettük szolgálk amphorából öntik a bort egy üstbe, hogy vízzel elkeverve, felmelegítve a lakomázóknak felszolgálják.¹⁷ Egy ilyen megemlékező szertartás kapcsolódhatott időben közvetlenül a temetéshez, vagy követhette azt kis idő elteltével is. Megrendezése – különösen jelen esetben, az AC3 típusú amphorában szállított különlegesen jó minőségű, egzotikus krétai bor miatt is – a rendezőkre nagyobb anyagi terhet róhatott. Ez esetben az elhunyt családja vagyonos lehetett. Más értelmezés is lehetséges azonban: ahogyan azt néhány aquincumi felirat is tanúsítja, pl. a sírmlékek állításának költségeit átvállalhatta egy *collegium* is,¹⁸ így vélhetően a temetési szertartás, vagy az azt követő halotti tor költségeiben is részt vállaltak.

Fontos kiemelni, hogy az amphora szinte teljes egészében összeállítható volt a megtalált töredékekből, ezért bizonyíthatóan a sírnál törték össze (lásd fentebb). A temetési/megemlékezési szertartás fontos rituáléja volt az ott használt edények (amphora, korsó, pohár, esetenként tányér) összetörése.¹⁹

Ez a jelenség (ti. amphora jelenléte a sírban, vagy a temetkezéshez kapcsolható stratigráfiai egységekben) Aquincumban ugyan nem egyedülálló, de a folyamatban lévő kutatások fényében igen ritkának mondható.²⁰

⁹ MAJCHEREK 2007, 11–12.

¹⁰ MARANGOU-LERAT 1995, 83.

¹¹ Róma: RIZZO 2003, 146., 155., 164., 169., 180., 217.; CASARAMONA et alii 2010, 116.; Brindisi, Pompeii, Otranto, Padova, Vicenza, Verona, Altino, Oderzo, Brescia(?), Aquileia, Pola: AURIEMMA-QUIRI 2004, 46., további irodalommal.

¹² JURIŠIĆ 2000, 10., 30.

¹³ Pannoniai előfordulása ennek a típusnak: HÁRSHEGYI 2008, 174. Fig.1., továbbá egyéb provinciákban: WILLIAMS 2003, 28–29.; CASARAMONA et alii 2010, 113–116.

¹⁴ Marangou-Lerat 1995, 83.

¹⁵ Megjegyzendő, hogy az egyiptomi Marina el-Alamein lelőhelyen a krétai amphorák ciprusi terra sigillata típusokkal kerültek elő, amelyek a Kr. u. 1. század közepe – 2. század közepe közötti időszakra jellemző áruk. MAJCHEREK 2007, 11.

¹⁶ ZSIDI 2009, 60.

¹⁷ DUNBABIN 2003, 130–133.

¹⁸ ZSIDI 2009, 58.

¹⁹ ZSIDI 2009, 60–61., további irodalommal.

²⁰ P. Hárshgyi, Amphorae as Grave Goods in Aquincum (Pannonia Inferior). 28th Congress of Rei Cretariae Romanae Fautores, Catania, 2012. (poszter)

IRODALOMJEGYZÉK

- AURIEMMA – QUIRI 2004
AURIEMMA, R. – QUIRI, E.: Importazioni di anfore orientali nell'Adriatico tra primo e medio impero. In: J. Eiring – J. Lund (eds.), *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26–29, 2002. Monographs of the Danish Institute at Athens 5.* (2004), p. 43–55.
- BARKÓCZI 1988
BARKÓCZI, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn.* Budapest, 1988.
- CASARAMONA et al. 2010
CASARAMONA, A. – COLANTONIO, S. – ROSSI, B. – TEMPESTA, C. – ZANCHETTA, G.: Anfore cretesi dallo scavo del Nuovo Mercato di Testaccio. In: *RCRF Acta 41.* (2010), p. 113–122.
- DUNBABIN 2003
DUNBABIN, K. M. D.: *The Roman Banquet. Images of Conviviality.* Cambridge, 2003.
- HÁRSHEGYI 2008
HÁRSHEGYI, P.: Roman amphorae from the East along the ripa Pannonica. *RCRF Acta 40.* (2008), p. 173–178.
- IVÁNYI 1935
IVÁNYI, D.: *Die Pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht.* Diss Pann II. 2. Budapest, 1935.
- JURIŠIĆ 2000
JURIŠIĆ, M.: Ancient shipwrecks of the Adriatic. Maritime transport during the first and second centuries. *BAR IS 828.* Oxford, 2000.
- LASSÁNYI-BECHTOLD 2006
LASSÁNYI G. – BECHTOLD E.: Újabb feltárások az Aranyhegyi-patak menti temetőben. *AqFüz 12.* (2006), p. 73–78.
- MAJCHEREK 2007
MAJCHEREK, G.: Aegean and Asia Minor Amphorae from Marina el-Alamein. In: Marchand, S. – Marangou, A. (éd. par.): *Amphores d'Égypte de la Basse Époque à l'époque arabe.* IFAO. Cahiers de la céramique Égyptienne 8. Vol. 1. (2007), p. 9–31.
- MARANGOU-LERAT 1995
MARANGOU-LERAT, A.: *Le vin et les amphores de Crète: de l'époque classique à l'époque impériale.* Athens-Paris, 1995.
- RIZZO 2003
RIZZO, G.: *Instrumenta Urbis I. Ceramiche fini da mensa, lucerne ed anfore a Roma nei primi due secoli dell'Impero.* Collection de l'École Française de Rome 307. Rome, 2003.
- ZSIDI 2009
ZSIDI, P.: Remembrance Practices in Aquincum: Memory in the Roman Capital of Pannonia Inferior – Today's Budapest. In: I. Barbiera, A. Choyke, J. Rasson (eds.), *Materializing Memory. Archaeological material culture and the semantics of the Past.* *BAR IS 1977.* (2009), p. 53–63.
- WILLIAMS 2003
WILLIAMS, D.: Cretan wine in Roman Britain. In: J. Plouviez (ed.), *Amphorae in Britain and the western Empire.* *Journal of Roman Pottery Studies 10.* (2003), p. 26–31.

AN „AMPHORE CRÉTOISE 3” FOUND IN THE WESTERN CEMETERY OF THE CIVIL TOWN OF AQUINCUM

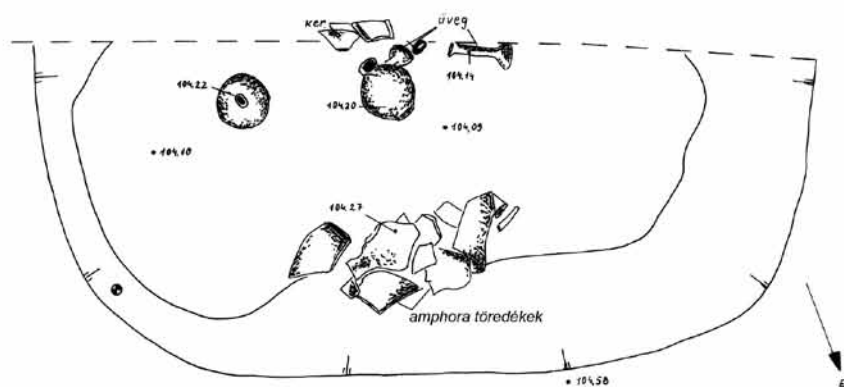
In 2005 an AC3 type amphora has been found in a cremation burial in the western cemetery of the civil town of Aquincum (provincial capital of Pannonia Inferior, modern Budapest), dated to the second century AD.

This type is a rare find outside from Crete and our piece was a unique one among the amphorae

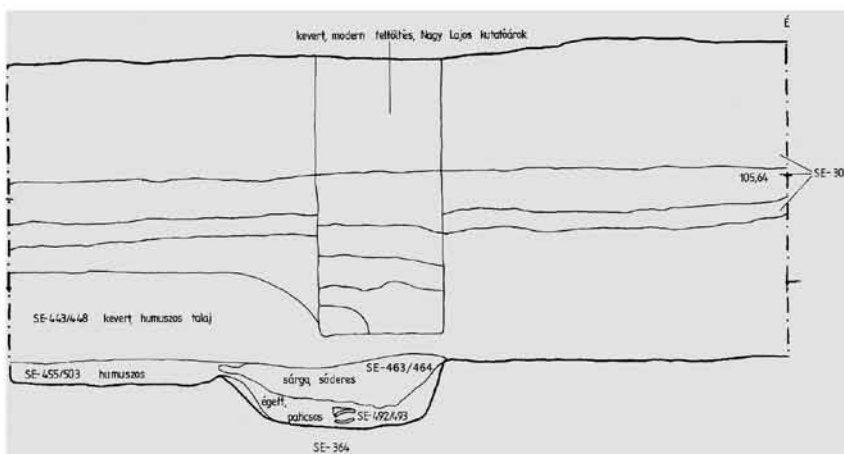
found in Pannonia. The finding raised questions about the function of this imported and exotic vessel in the current funerary context. The most probable that the noble – therefore expensive – Cretan white wine was consumed on the banquet after the funeral by the members of a wealthy family or/and the members of a *collegium*.

1.

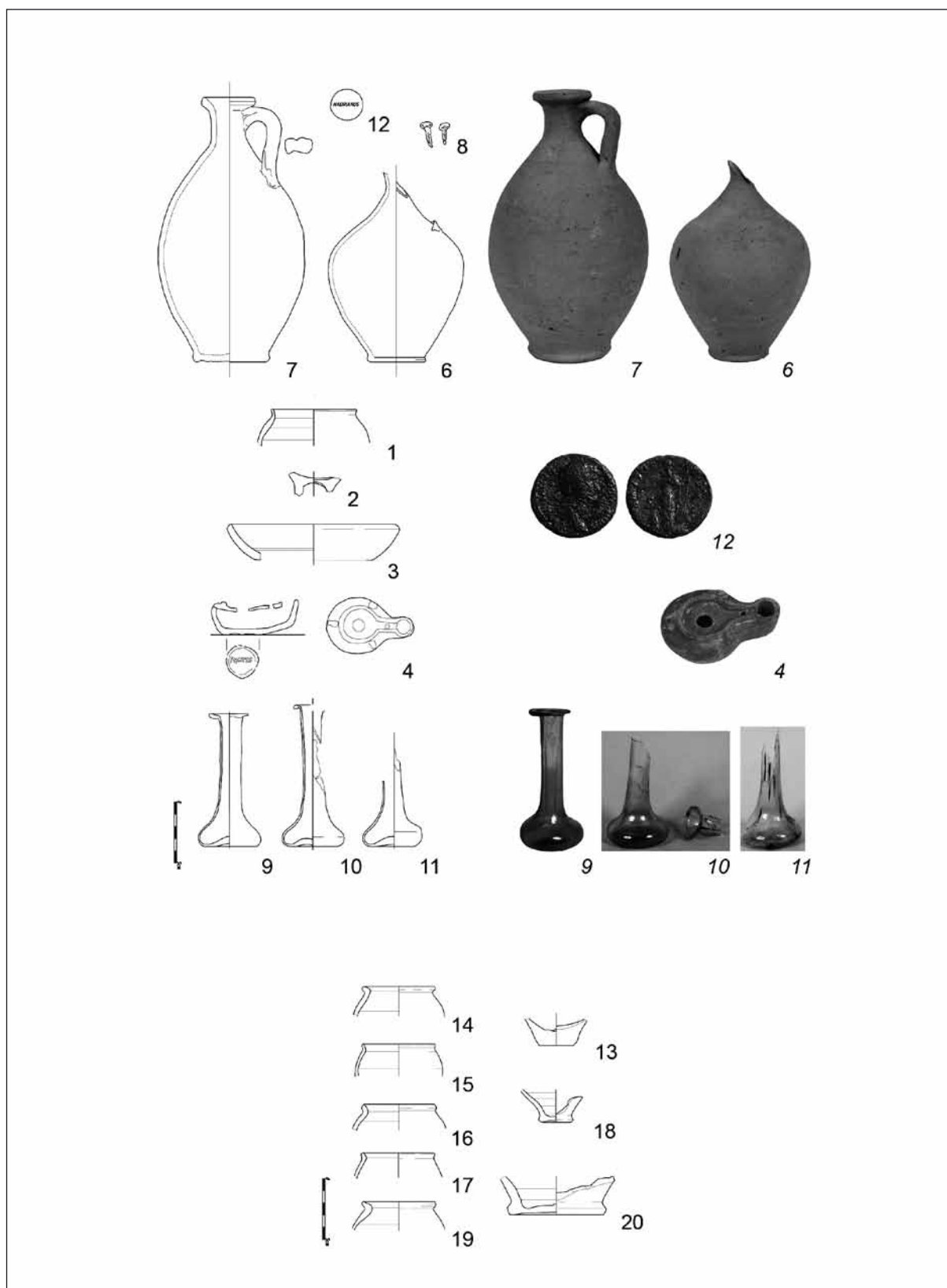

2.

3.

1. kép 1.: Aranyárok-menti temető 58. sír (2005. évi feltárás), fotó (Lassányi Gábor felvétele)
 2.: Aranyárok-menti temető 58. sír (2005. évi feltárás), rajz (BTM Adattár)
 3.: Aranyárok-menti temető 9. szonda (2005. évi feltárás), Déli metszetfal, rajz (BTM Adattár)

2. kép 1.-12.: Aranyárok-menti temető 58. sír (2005. évi feltárás), betöltéséből (SE-493) származó leletek (rajz: Illés László; fotó: Komjáthy Péter)

13.-20.: Aranyárok-menti temető (2005. évi feltárás) SE-464 leletei (rajz: Illés László)

1.

2.

3.

3. kép 1.-2.: AC3 amphora az Aranyárok-menti temető 58. sírjából (fotó: Hárshegyi Piroška; rajz: Illés László)
3.: az AC3 amphoratípus elterjedése Krétán kívül, valamint gyártóhelyei (térkép: Kolozsvári Krisztián)

ÉDER KATALIN

ÚJABB TÖRÖK KORI DÍSZKERÁMIÁK A BUDAPEST-VÍZIVÁROS TERÜLETÉRŐL

A jelenlegi cikk a 2007–2008-ban a Budapest, II. Kacs utca 15–23. és II. Ganz utca 16. területén folytatott megelőző feltárások során napvilágot látott török kori fajansztöredékekről már megjelent ismertetés kiegészítéseként született.¹ Célom a leletanyag selejtezése és leltározása során előkerült töredékek bemutatása, meghatározása, és amennyiben lehetséges datálása. Az előző tanulmányhoz képest az egyetlen változást az jelenti, hogy a török és perzsa, illetve perzsának nevezett műhelyekben készült fajanszok mellett a kínai porcelántöredékeket is bemutatom.

OLDALTÖREDÉK (1. kép)

Ltsz. 2008.2.22.

Budapest, II. Kacs utca 15–23. 44/1. objektum
Rhodoszi (négyvirágos) stílusú, fehér alapon növényi motívumok részleteivel díszített töredék, amelyen zöld növény szár és egy bóluszvörös virágrészlet látható. Ehhez hasonló töredék került elő Budán, a Királyi Palota előterében, melynek készítése idejét 1575 körülre teszik.²

FAJANSZCSÉSZE ALJÁNAK TÖREDÉKE (2–3. kép)

Ltsz. 2008.2.23.

Budapest, II. Kacs utca 15–23. 44/1. objektum
Perzsának nevezett műhelyből származó sárgásfehér színű fajanszcsésze. A csésze aljának belsejét kék vonal keretezi, ezen belül kék növényi indák láthatóak, amelyek egy ágból indulnak ki, a kisebb indák végén két-három szirmú stilizált virágokkal, az edény máza irrizált. Külső oldalának megmaradt része nem díszített. Hasonló növényi díszítésű csészéket ismerünk Budáról, amely esetében azonban ez a motívum a csésze külső oldalán található, ezt a 17. század első felére keltezik.³

OLDALTÖREDÉK (4. kép)

Ltsz. 2008.2.24. Budapest, II. Kacs utca 15–23. 44/1. objektum

Damaszkuszi stílusú kobaltkék töredék fehér alapú mintázattal, amelynek zöldesfekete kontúrjai vannak. Bár a töredék igen kicsi, azonban jellegzetes részletét mutatja a klasszikus damaszkuszi stílusú edényeknek az alapszínnel és a kontúr jellegzetes színárnyalatával. Hasonló díszítésű kisméretű korsó került elő a Sándor Palota területén folytatott feltárás során, melyet a 16. század első felére kelteznek.⁴ 1941-ben Garády Sándornak a Csalogány utca 3/c területén végzett feltárása során látott napvilágot a kiemelkedően jó minőségű, hasonló alapotívumú fedő.⁵ Utóbbi kora 1580–1590 körülre határozható meg.⁶

OLDALTÖREDÉK (5. kép)

Ltsz. 2008.2.25.

Budapest, II. Kacs utca 15–23. 44/1. objektum
Korai kék-fehér stílusú, fehér alapon sötétkék kontúrú virág részletével díszített töredék, amelynek közepe türkizkék, szirmai és szára kék, a szirmok közepében sötétkék pöttyel. A sötétkék vagy kobaltkék szín kontúrként való használata a korai kék-fehér stílusra jellemző.⁷ Színei és kidolgozottsága hasonló egy budai szórványként előkerült fedőjéhez, ezek alapján korát 16. század első felére-közepére tehetjük.⁸

FAJANSZCSÉSZE PEREM ÉS OLDALTÖREDÉKE (6. kép)

Ltsz. 2008.2.26.

Budapest, II. Kacs utca 15–23. 33/1. objektum
Perzsának nevezett műhelyből származó csésze, melynek külső oldalán a perem alatt kék körbefutó vonal, az oldalán kék indatöredék és több kék virágszirom látható. Az edény máza irrizált és sérült. A vastag kék szirmokhoz hasonló látható egy Baján előkerült csésze oldalán, bár annak díszítése összetettebb. Ennek készítése idejét Holl Imre a 17. szá-

¹ ÉDER 2008 239–247.

² TÓTH 2002. 264. 3. ábra 4.

³ HOLL 2006a. 486. 8. tábla 1.

⁴ Exhibition on Ottoman Art 2010. Catalogue 50. tétel 174.

⁵ SÁROSI 2002. 482., 527. 37. kép 2.

⁶ Kovács Eszter meghatározása.

⁷ ATASOY–RABY 1989. 59., Akar 1988 VIII.

⁸ Exhibition on Ottoman Art 2010. Catalogue 49. tétel 173.

zadra teszi,⁹ a datálást pontosító kísérő leletanyag feldolgozása után Kovács Gyöngyi a bajai szemétködör záródását a 17. század középső harmadára tette, így a csésze készítési idejét ez elé helyezhetjük.¹⁰

OLDALTÖREDÉK (7. kép)

Ltsz. 2008.2.27.

Budapest, II. Ganz utca 16. 48/1. objektum
Rhodoszi stílusú oldaltöredék. A fehér alapon zöld növény látható, melynek szárai és levelei zöldek, az egyik szár két oldalán sötétkék pontszerű díszítés. A zöld és kék festés elkenődött. A töredékes virág szirmai bóluszvörös színűek, kontúrjukból kidomborodnak. Hasonló virággal díszített tányér ismert a lisszaboni Gulbenkian Múzeum gyűjteményéből, valamint egy magángyűjteményből, amelyeket 1575 körülre datálnak.¹¹

OLDALTÖREDÉK (8. kép)

Ltsz. 2008.2.28.

Budapest, II. Ganz utca 16. 43/1. objektum
Valószínűleg rhodoszi (négyvirágos) stílusú, szürkés-kék alapon sötétzöld levéltöredékkel díszített töredék. A szürkés-kék háttérszín az ún. lazacszínű edények párjaként ismert. Korát ez alapján a 16. század közepére – második felére tehetjük.

FAJANSZCSÉSZE oldaltöredéke (9–10. kép)

Ltsz. 2008.2.29.

Budapest, II. Ganz utca 16. 48/1. objektum
Sárgásfehér anyagú fajanszcsésze töredéke, az alj indításával. Az edény belső oldalán fekete növény-minta, valamint egy lila (talán virág- vagy felhő) motívum töredéke erős fekete kontúrral. A töredék külső oldalán fekete növényi díszítés, amely alul egy fekete körbefutó vonal töredékéhez kapcsolódik. Korát a 16. század második felére tehetjük részben azért, mert anyagában és díszítésében is hasonlít a Budapest, II. Kacsza utca 15–23. területéről, a 14/2. objektumból előkerült tálkához, melyet kísérő leletanyaga alapján erre az időszakra lehetett keltezni,¹² részben pedig az objektumból előkerült török kori pénzek meghatározásának köszönhetően.¹³

PORCELÁNCSÉSZE peremtöredéke (11–12. kép)

Ltsz. 2008.2.30.

Budapest, II. Kacsza utca 15–23. 14/2. objektum
Kínai porceláncsésze peremének töredéke az oldal indításával. Az edény külsején a perem alatt két halvány, elmosódott kék csík fut körbe. Ez alatt sötétebb kék kontúrral megrajzolt növény minta látható (növényindás díszítés), amelyet elmosódott, világosabb kék színnel töltöttek ki. Belsejében a perem alatt szintén két csík fut körbe, a felső kicsit sötétebb színű, mint az alsó. Hasonló díszítésű töredékeket ismerünk Budáról, Egerből és Bajáról is,¹⁴ ezek alapján készítési idejét a 17. század első harmadára – első felére tehetjük. Ezt támasztja alá az is, hogy a bajai szemétködör záródását a leletanyag alapján a 17. század középső harmadára teszik.¹⁵

FAJANSZCSÉSZE alj- és oldaltöredéke (13–14. kép)

Ltsz. 2008.2.31.

Budapest, II. Kacsza utca 15–23. 33/1. objektum
Perzsa fajanszból készült kínai porceláncsésze utánzata, a csésze aljának és felmenő oldalának töredékével. Belül a csésze alján egy kék kontúr fut körbe, amelynek belsejében sötétebb kék kontúrral megrajzolt pikkely minta látható, melynek kitöltő színe világosabb kék. A minta és a körbefutó kontúr csík között szintén sötétkék növényindák láthatóak. A csésze külső oldalán kék kontúr csíkok között növényi motívumok láthatóak. A talpgyűrűn párhuzamosan körbefutó két kék csík látható, a csésze talpán kínai írásjegyet utánzó jegy látható. A többi ilyen jellegű, kemény fajanszból készül, jó minőségű mázzal ellátott darabok készítési idejét a 17. századra teszik. Az eddig publikált darabok között a csésze külső díszítéséhez hasonló megoldású, bár darabunknál kicsit finomabban megrajzolt peremtöredék került elő az I. Szent György tér – Lovarda területéről, melynek a készítését a 16. század végére – 17. század elejére datálják.¹⁶

TÁNYÉR peremtöredéke (15–16. kép)

Ltsz. 2008.2.32.

Budapest, II. Ganz utca 16. 46/1. objektum
Korai kék-fehér stílusú izniki fajansztányér peremének és oldalának töredéke. A perem belső oldalán a fehér alapon sötétkék színű kettős csík fut körbe. Alatta szív alakú motívum fut körben szintén sötétkék, belsejében indaszerű díszítés. A belső perem alatt futó csíkok alatt egy széles türkiz színű sáv

⁹ HOLL 2006b. 289. 32. kép 4.

¹⁰ KOVÁCS 2006. 290., leletanyag részletes ismertetése: 279–288.

¹¹ ATASOY–RABY 1989. 701. kép, 706. kép

¹² ÉDER 2008. 240.

¹³ A objektumból előkerült török akcsékból álló ún. kincslelet 47 darabból áll, amelyből 31 db volt meghatározásra alkalmas. A legkorábbi darabot I. Szelim (ur. ideje: 1512–1520) uralkodása alatt, a legkésőbbi III. Murád uralkodásának idején (ur. ideje: 1574–1595) verték. Ltsz.: 2010.153.35.1–47.

¹⁴ Buda: HOLL 2006b. 284. 24. kép 1, 288. 30. kép 2.; Eger: HOLL 2006b. 293. 37. kép 2–3., Baja: HOLL 2006b. 290. 33. kép 1.

¹⁵ KOVÁCS 2006. 290.

¹⁶ HOLL 2006b. 28. kép 1.

fed rá részben a díszítésre. A tányér külső oldalán a perem alatt szintén két párhuzamos sötétkék csík fut körbe. Ezek alatt az oldalt sötétkék színnel megrajzolt növényi indák díszítik. A sötétkék vagy kobaltkék szín kontúrként való használata a korai kék-fehér stílusra jellemző, ez alapján készítési idejét a 16. század első felére-közepére tehetjük.¹⁷

OLDALTÖREDÉK (17. kép)

Ltsz. 2008.2.33.

Budapest, II. Kacsá utca 15–23. 43/2. objektum
Rhodoszi stílusú izniki fajansztöredék (valószínűleg korsó nyaka). Az egyik törésfelület mellett 3 bólusvörös virágszirom töredéke látható vékony sötét kontúrral, míg az átellenes oldalon egy élénkzöld levél látható közepén barna (talán eredetileg piros) színű erezéssel szintén vékony sötét kontúrral. Az egyik oldalán a zöld festés a kontúron kívülre folyt és elmosódott. A töredéken látható növényi motívumok több tárgyon is felfedezhetők, hasonló színű és formájú virágot láthatunk egy londoni magángyűjteményben található vizeskorsón, melyet 1560–1565 közé kelteznek,¹⁸ egy másik hasonló virág tűnik fel egy 1575 körül készült a sèvres-i Musée National de Céramique-ban őrzött tálon.¹⁹ A másik növényi elemhez hasonló levél jelenik meg egy 1560 körülre datált talpastálon a British Museum gyűjteményében,²⁰ valamint egy 1575 körül készült tányéron a malibui Mathey Collection gyűjteményében.²¹ Ezek alapján, tekintetbe véve a fajansz töredék voltát, korát 1560–1575 közötti időszakra határozhatjuk meg.

PORCELÁNCSÉSZE aljának töredéke (18–19. kép)

Ltsz. 2008.2.34.

Budapest, II. Kacsá utca 15–23. 43/2. objektum
Kínai porceláncsésze alja az oldal indításával. A töredék belső részén egy halványkék csík fut körbe, míg a külső részen egy – valószínűleg – növényi motívum töredéke látható. A töredék valószínűleg egy nagyobb csésze darabja, amelynek külső oldalát elszórtan díszítik csak virág és egyéb növényi motívumok. A töredék jellegtelensége miatt a belső kék csík színe alapján a töredéket a 17. századra datálhatjuk.

Az ismertetett 13 tétel közül 9 darab a Kacsá utca, míg 4 darab a Ganz utca területéről került elő, összesen 7 fajanszot tudunk az izniki műhelyekhez kötni.

Ezek közül a legkorábbi két, a korai kék-fehér stílushoz tartozó darab. Azonban ezek keltezéséhez a 16. század első felénél-közepénél pontosabb meghatározást – jelenleg – nem áll módunkban adni. A tányértöredék (ltsz. 2008.2.32.) a Ganz utca 16. területéről került elő, mellette több sgraffito díszes talpas tál is napvilágra került, amelyek alapján a fajansztöredék a 16. század közepén-második felében kerülhetett a szemétdöbrbe.²² A másik korai kék-fehér töredék (ltsz. 2008.2.25.) jelenleg a legkorábbra keltezhető fajansz a Kacsá utca 15–23. alatt feltárt szemétdöbrből.

Az ezt követő ún. rhodoszi, más néven négyvirágos csoportba sorolható valószínűleg egy igen kisméretű töredék (ltsz. 2008.2.28.), amely mérete miatt nem alkalmas pontosabb datálásra, így korát csak távolabb határokon belül tudtuk kijelölni a 16. század közepére-második felére. Az objektumból előkerült Bethlen Gábor 1620-ban vert erdélyi ezüst denárja,²³ valamint III. Ferdinánd király (1637–1657) ezüst denárja.²⁴ A kísérő leletanyagból a 16. század végére – 17. század elejére datálható kevés sgraffito díszes talpastál töredék mellett még néhány, a 17. század első felére keltezhető habán, valamint tányér töredéke emelhető ki. A Kacsá utcából és a Ganz utcából is előkerült egy-egy (ltsz. 2008.2.22., 2008.2.27.) újabb rhodoszi stílusának meghatározott töredék, melyek korát a párhuzamok alapján 1575 körülre tehetjük. Ennél távolabb időhatárokon belül tudjuk meghatározni a másik Kacsá utcai másik darabot (ltsz.: 2008.2.33.), valószínűleg egy korsó nyakának töredékét, amelyet a párhuzamok alapján 1560–1575 közé keltezhetünk.

Az utolsó izniki műhelyhez biztosan kapcsolható egy késői damaszkuszi töredék (ltsz. 2008.2.24.), amelynek kora a 16. század utolsó negyedére tehető a párhuzamok alapján. Ez a töredék több más stílusba tartozó darabokkal együtt (ltsz. 2008.2.22., 2008.2.25.) abból a Kacsá utca gödörből származik, amelyet a feltárás során előkerült pénzek igen távol határookra kelteznek. A legkorábbi pénz I. Ferdinánd magyar király (1526–1564) ezüst denárja²⁵ volt, míg a legkésőbbi I. Lipót 1699. évi magyar duarius.²⁶

A következő 6 tétel nem, vagy nem egyértelműen az izniki fajanszműhelyekhez kapcsolható. Az ezek

²² A sgraffito díszes talpastálak idő- és térbeli elterjedéséről lásd: GERELYES 1991. 45.

²³ Ltsz.: 2010.153.21. HUSZÁR 1995. 455. tétel

²⁴ Ltsz.: 2010.153.22. HUSZÁR 1979. 1263. tétel

²⁵ Ltsz.: 2010.153.10., 2010.153.13., HUSZÁR 1979. 935. tétel

²⁶ Ltsz.: 2010.153.12., HUSZÁR 1979. 1499. tétel – a további érmék: ltsz.: 2010.153.7. III. Ferdinánd magyar király ezüst denárja (1642) HUSZÁR 1979. 1263. tétel; ltsz.: 2010.153.8. II. Miksa magyar király ezüst denárja (1577) HUSZÁR 1979. 993. tétel; ltsz.: 2010.153.9. II. Szulejmán török mangirja (1687–1691)

¹⁷ ATASOY–RABY 1989. 59., AKAR 1988 VIII.

¹⁸ ATASOY–RABY 1989. 680. kép

¹⁹ ATASOY–RABY 1989. 578. kép

²⁰ ATASOY–RABY 1989. 678. kép

²¹ ATASOY–RABY 1989. 698. kép

közül legkorábbra keltezhető darab a Ganz utcában előkerült csésze töredéke (ltsz. 2008.2.29), melynek legközelebbi párhuzama a Kacsá utcából ismert, ennek a 16. század második felére való datálásában a kísérő leletanyag segített.²⁷ Ezt egészítette ki a Ganz utcai gödör esetében az I. Szelim uralkodásától III. Murád uralkodásával bezárólag vert pénzek együttese.²⁸

Két töredék sorolható a perzsának nevezett fajanszok közé, egyik abból a Kacsá utcai 44/1. objektumból származik (ltsz.: 2008.2.23.), amelyet már korábban is említettem, mivel igen hosszú idejű használata az előkerült pénzek alapján bizonyított. Ez a töredék a párhuzamok alapján a 17. század első felére keltezhető. A másik hasonló darab szintén a Kacsá utca egyik török kori szemétködréből került elő (ltsz.: 2008.2.26.). Bár pontos párhuzama nem ismert, azonban részben hasonlít egy Baján előkerült csésze díszítéséhez, ennek lelőköörülményei alapján azt mondhatjuk, hogy az általam ismertett csésze a 17. század első felében – közepén készülhetett. Szintén innen való egy kifejezetten jó minőségű perzsa fajansz csésze (ltsz.: 2008.2.31.), amely a kínai porceláncsészék utánezata, ennek korát szintén a 17. századra tehetjük. A kísérő leletanyag jellegzetes darabjai is, mint egy eredetét tekintve még pontosan nem meghatározott, valószínűleg német kőcserép kupa

darabjai, valamint habán edények töredéke és egy tányér, melynek párhuzama a budai anyagból ismert, ezt a 17. század végére keltezik.²⁹

Két kínai porceláncsésze került elő a török kori díszkerámiák között, ezek közül az egyik egy díszítését tekintve nem túl jó minőségű (ltsz.: 2008.2.30.), amelyet a párhuzamok alapján a 17. század első harmadára – első felére tehetünk. A másik (ltsz. 2008.2.34.) egy nagyobb méretű csésze aljának és oldalának darabja, amely azonban elég jellegtelen töredék, így anyaga és a kék festés színárnyalata alapján közelebbi datálás nélkül 17. századnak határozhatjuk meg.

A korábban a feltárás során előkerült és ismertett török kori fajansztöredékekhez képest elmondhatjuk, hogy feltűnt két korai kék-fehér stílushoz köthető darab, ezzel kissé szélesítve a darabok készítési idejének lehatárolását. Áttekintve a korábban és most bemutatott 18 izniki töredéket, azt is megállapíthatjuk, hogy igen sok darab (összesen 8) sorolható a rhodoszi stílusú edények közé. A 17. századi változást jól mutatja, hogy a korszakban az izniki fajanszok számának nagymértékű csökkenésével párhuzamosan kimutatható a kínai porceláncsészék elterjedése, valamint az ezekről készített jó minőségű perzsa utánezatok megjelenése, amelyek a Kacsá utca – Ganz utca területén előkerült leletanyagban is előkerültek.³⁰

²⁷ ÉDER 2008. 242., ltsz.: 2008.2.15.

²⁸ ltsz. 2010.153.35.1–47.

²⁹ GERELYES 1991. 42., 17. tábla 1.

³⁰ HOLL 2005. 106.

IRODALOMJEGYZÉK

- AKAR 1988 AKAR, Azade: Treasury of Turkish Designs. 670 Motifs from Iznik Pottery. New York, 1988.
- ATASOY-RABY 1989 ATASOY, Nurhan – RABY, Julian: Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey. London, 1989.
- SÁROSI 2002 BELÉNYESYNÉ SÁROSI Edit: Régészeti kutatások a középkori Buda Szentpétermártír külvárosában. Garády Sándor kutatásai 1940–42. I. BudRég 35. (2002), p. 469–525.
- Exhibition on Ottoman Art 2010 Exhibition on Ottoman Art. 16th–17th Century Ottoman Art and Architecture in Hungary and in the Centre of the Empire. Szerk.: Tanman, M. Baha – Demirsar Arlı, V. Belgin – Adıgüzel, Hatice – Sağnak, Tufan. Istanbul, 2010.
- ÉDER 2008 ÉDER Katalin: Török kori fajanszok a Víziváros területéről. In: BudRég 41. (2008), p. 239–247.
- GERELYES 1991 GERELYES Ibolya: Török leletegyüttesek a budavári palotából (1972–1981). TBM 23. (1991), p. 21–75.
- HOLL 2005 HOLL, Imre: Fundkomplexe des 15–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda. VAH 17. Budapest, 2005.
- HOLL 2006a HOLL Imre: Persische fayencewaren im ungarischen fundmaterial (15.–17. Jh.). In: ActaArchHung 57. (2006), p. 475–510.
- HOLL 2006b HOLL Imre: Külföldi kerámia Magyarországon III. (14–17. század) BudRég 40. (2006), p. 253–294.
- HUSZÁR 1979 HUSZÁR Lajos: Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis Heute. Budapest, 1979.
- HUSZÁR 1995 HUSZÁR Lajos: Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése. Budapest, 1995.
- KOVÁCS 2006 KOVÁCS Gyöngyi: Hódoltság kori leletegyüttes Baja belvárosából. CommArchHung 2006. p. 275–295.
- TÓTH 2002 TÓTH Anikó: Török kori leletegyüttes a budavári Királyi Palota előterében. In: A hódoltság régészeti kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. május 24–26. között megtartott konferencia előadásai. In: Opuscula Hungarica 3. szerk.: Gerelyes I., Kovács Gy. Budapest, 2002. p. 261–268.

OTTOMAN CERAMICS FROM THE TURKISH PERIOD FOUND RECENTLY IN THE AREA OF THE VÍZIVÁROS

This article was written to give additional information to a review published earlier about Turkish faience wares found on lots at 15–23 Kacsá Street and 16 Ganz Street, both in District II, during a former excavation in 2007–2008. The only difference in this recent study is that Chinese porcelain fragments are also described. These fragments were found during the excavation that revealed faiences manufactured in Turkish and Persian workshops, or rather in workshops that were called Persian.

9 of the 13 items described in this article were found during the Kacsá Street excavation while the remaining 4 belong to the items found in Ganz Street. 7 fragments of all can be related to the Iznik workshop.

The two oldest items belong to the early blue-white style (ltsz. 2008.2.25., 2008.2.32.). At the moment however we cannot set the time of their manufacture more precisely than the first half or the middle of the 16th century.

A quite small fragment can be classified as part of the next so-called Rhodos group (ltsz. 2008.2.28.). This fragment is very tiny, therefore because of its size it is not possible to determine the exact time of its manufacture that was probably in the middle or the second half of the 16th century. Two further fragments determined to have been manufactured in the Rhodos style were excavated in Kacsá Street and Ganz Street, one in each area (ltsz. 2008.2.22., 2008.2.27.). The time of their manufacture might have been around 1575. The time of manufacture in case of the other fragment (ltsz.: 2008.2.33.) found in Kacsá Street can be determined less precisely. According to certain parallel features it might have been manufactured between 1560 and 1575.

The last piece is a fragment from the late Damascus (ltsz. 2008.2.24.). According to certain parallel

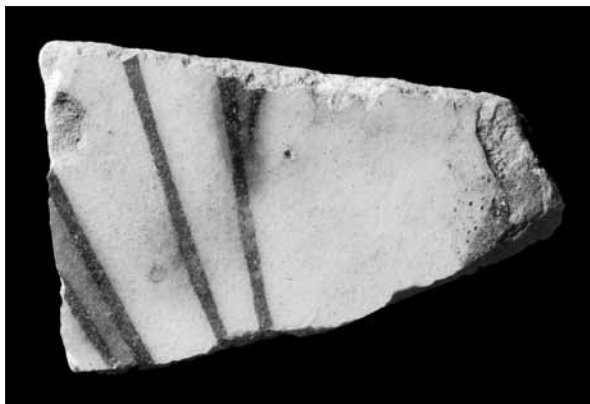
features, its time of manufacture was most probably in the last quarter of the 16th century.

The next 6 items cannot be related to the Iznik faience workshops. The oldest piece is a fragment of a cup found in Ganz Street (ltsz. 2008.2.29). The most similar fragment to this is known from Kacsá Street. The artefact data belonging to the latter one helped to determine its time of manufacture as the second half of the 16th century.

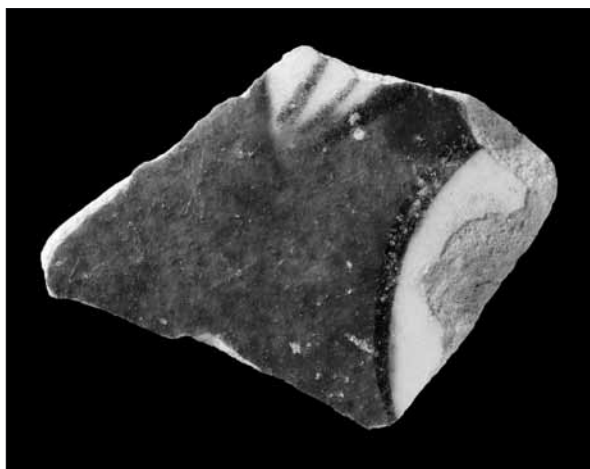
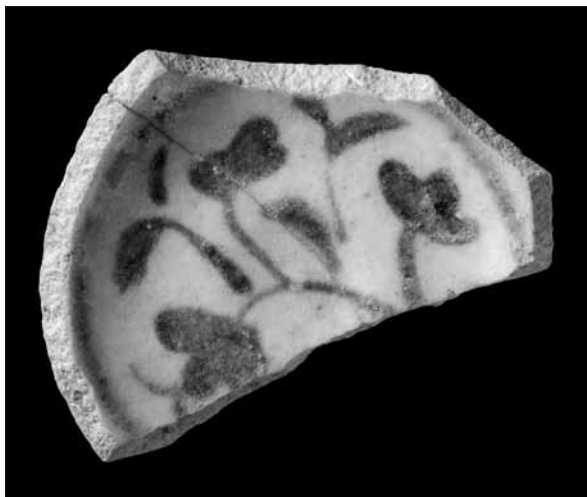
Two fragments can be classified as Persian faiences (ltsz.: 2008.2.23., 2008.2.26.), each of them found in two large garbage pits in Kacsá Street. According to certain parallel features it can be stated that the first fragment was manufactured in the first half of the 17th century. In case of the second fragment there were no parallel features found so the time of its manufacture was most probably in the 17th century. A very good quality Persian faience cup was also found in the same place which is a reproduction of Chinese porcelain cups and it was also manufactured in the 17th century.

Two Chinese porcelain cups were found among the Turkish faience wares. The quality of one of them is not really good in terms of its decoration (ltsz.: 2008.2.30.). The time of its manufacture was most probably in the first third – first half of the 17th century according to certain parallel features. The other piece (ltsz. 2008.2.34.) is a quite simple fragment of a larger cup which is also from the 17th century.

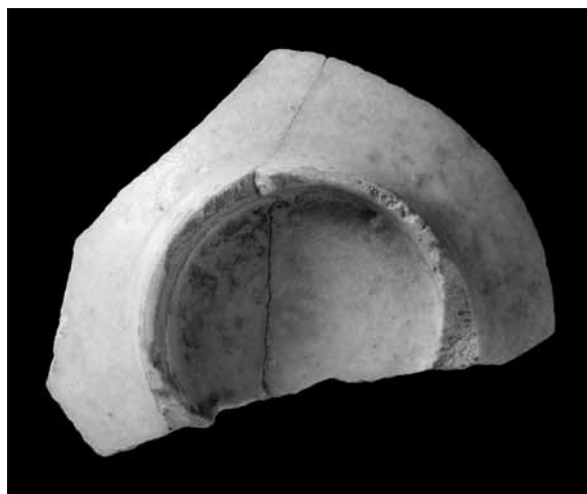
The two items belonging to the blue-white style among the recently found fragments broadened the group of faience vessels known from earlier excavations. Based on the earlier and recently described 18 items from Iznik, it can be stated that quite a lot of pieces belong to the Rhodos style vessels. The appearance of Chinese porcelain cups and their good quality Persian reproductions show the change that happened in the 17th century.

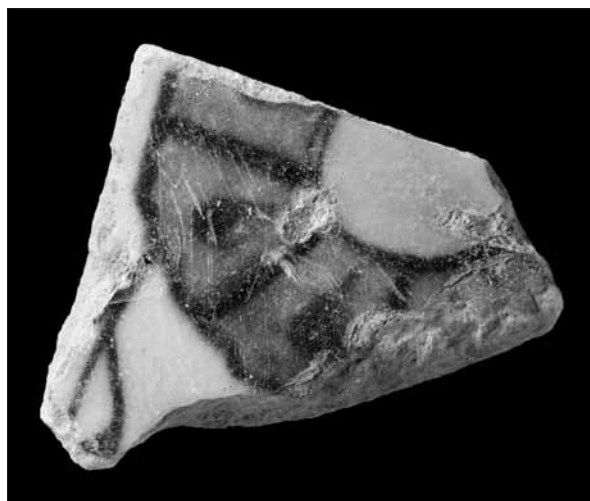
1. kép: Rhodoszi stílusú fajansztöredék

4. kép: Damaszkuszi stílusú fajansztöredék

2-3. kép: Perzsának nevezett műhelyből származó fajanszcésze töredéke

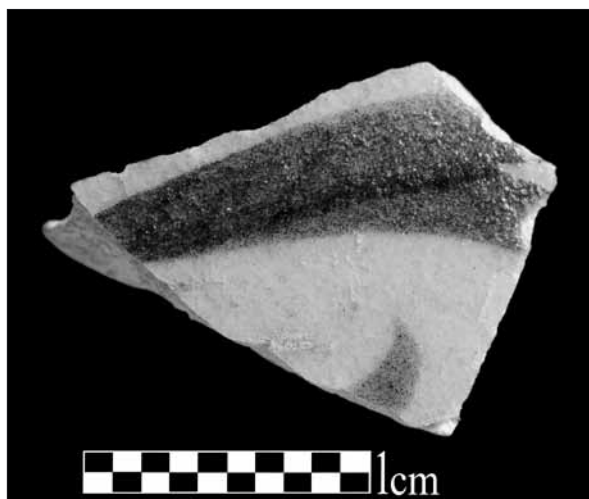
5. kép: Korai kék-fehér stílusú fajansztöredék

6. kép: Perzsának nevezett műhelyből származó fajanszcésze perem és oldaltöredéke

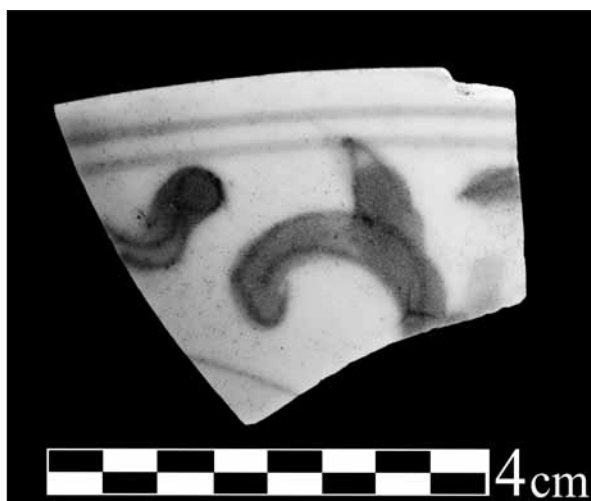
7. kép: Rhodoszi stílusú fajansztöredék

8. kép: Valószínűleg rhodoszi stílusú fajansztöredék

9-10. kép: Fajanszcserse oldaltöredéke

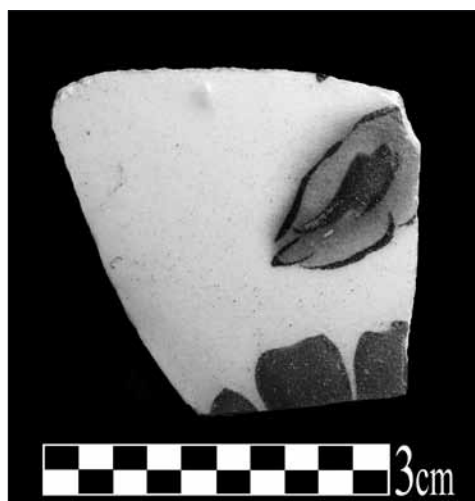
11-12. kép: Kínai porceláncserse töredéke

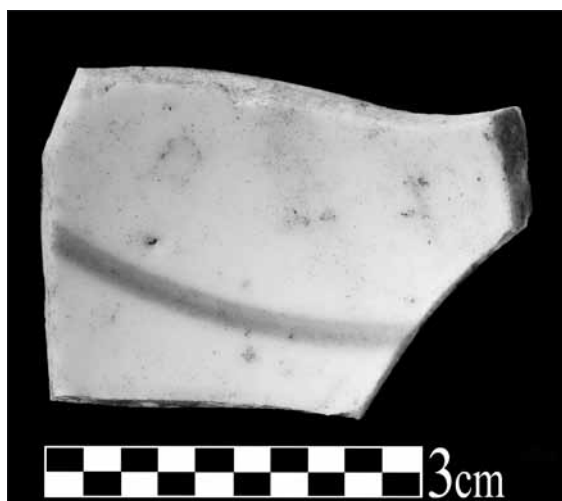
13-14. kép: Perzsa fajanszból készült kínai porceláncsésze utánzat alj- és oldaltöredéke

15-16. kép: Korai kék-fehér stílusú fajansztányér peremtöredéke

17. kép: Rhodoszi stílusú fajansztöredék

18. kép: Kínai porceláncsésze töredéke

KOLLÁTH ÁGNES

KÉT KORA ÚJKORI KERÁMIA LELETEGYÜTTES
A BUDAI SZENT GYÖRGY TÉRRŐL

Budán, a királyi palota előterében, azaz a mai Szent György téren és környezetében a II. világháborút követő romeltakarítások óta folynak régészeti kutatások. Közülük a legjelentősebb, összefüggő területre kiterjedő feltárásokra több szakaszban, a Budapesti Történeti Múzeum számos szakemberének közreműködésével, az 1970-es évek végétől 2002-ig került sor.¹

E munkálatok során több, mint száz „török gödör” is napvilágra került, melyek a hódoltság korának talán legjellegzetesebb régészeti jelenségei.² Ez az elnevezés különböző céllal létrehozott, esetenként középkori eredetű gabonátároló és jégvermeket, nyersanyagkinyerő- és emésztőgödröket, valamint ma már meghatározhatatlan rendeltetésű beásásokat foglal magába. Méretük és alakjuk ennek megfelelően igen változatos, átmérőik 1,5–9 m, mélységük 1,3–11 m között változik. Közös jellemzőjük, hogy eredeti funkciójuk elvesztése után hulladékkal töltötték föl őket, vagy egyszerre, vagy hosszabb idő alatt, folyamatosan szemétként használnak.

Mivel a lelőhelyen a 16–18. századi rétegek a leginkább bolygatottak, a tér kora újkori településtörténete nehezen követhető. Az időszak kutatására kézenfekvő lehetőséget kínálnak a gyakran a sziklába mélyített, így épebben maradt gödrök, ugyanis nagy mennyiségű, változatos leletanyaguk általában zárt együttesnek tekinthető. Emeltek ki már belőlük középkori faragott kőemlékeket éppúgy, mint különleges és egyedi kisleleteket, vagy a várost ért ostromok emlékeit. A legnagyobb tételeket azonban természetesen az állatsontok és a cseréptöredékek teszik ki.³

Jelen tanulmányban a Szent György téren 1988–2002 között feltárt gödrök kerámiaanyagát feldolgozó munkám első eredményeit fogom bemutatni.

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS MÓDSZERTAN

A Szent György téri, hódoltság kori leletegyüttesek már korábban is felkeltették a kutatók figyelmét. Gerelyes Ibolya 1990-ben német, 1991-ben magyar nyelven nyolc, Zolnay László ásatásaiból származó gödör anyagát közölte a várost egykor a palotától elválasztó Északi Kortinán nyíló Kolduskapu előteréből, és további huszonötét a már a palotához, azaz egy másik települési egységhez tartozó északi előudvarról.⁴ A fő problémát munkája során az jelentette, hogy a leletanyagot már a feldolgozás előtt erőteljesen szelektálták, így az együttesek összetételéről csak a selejtezési napló lakonikus közléseiből kaphatott képet.⁵

E két publikáció óta nem jelent meg átfogóbb igényű tanulmány a témában, született viszont néhány olyan közlés, melyek kisebb mennyiségű, az ásatási megfigyelések alapján jól keltezhető leletanyagot, illetve különleges, ritka tárgyakat mutattak be, melyek párhuzamként illetve kiindulási pontként kiválóan felhasználhatók.⁶

A rendelkezésemre bocsátott leletanyag igen nagy mennyiségű és selejtezetlen, viszont sok esetben sem magukból az objektumokból, sem kontextusukból, sem pedig az írott és képi forrásokból nem nyerhető rájuk nézve keltezhető értékű információ. Ezért az értelmezéshez az eddigiektől némiképp eltérő megközelítés vált szükségessé. A Budán mindezidáig kidolgozatlan kora újkori kerámia-tipokronológia felállításának első lépéseként datálható gödröket kerestem, melyekből kiindulva lehetségessé válik egyes edénytípusok elhelyezése a hódoltság másfél évszázadán belül. Most két ilyen leletegyüttest emeltem ki a feldolgozott anyagból.

A leletek csoportosítása során több szempontrendszer alkalmaztam párhuzamosan. Az egyes kategóriáknál használt rövidítéseket a szövegben

¹ A téren folytatott régészeti kutatásokról és eredményeiről összefoglalóan ld. MAGYAR 2003. 101–107.

² MAGYAR 2003. 108–109., továbbá ld. az ásatások periodizált, összesítő alaprajzát. Forrás: BTM Rajztára.

³ MAGYAR 2003. 108–109.

⁴ GERELYES 1990. 269–285. GERELYES 1991. 21–75.

⁵ GERELYES 1991. 23., 49.

⁶ TÓTH 2002. 261–268.; TÓTH 2003. 273–280.; BENDA 2002. 535–548.; BENCZE-PAPP 2004. 35–49.; NYÉKHELYI 2004. 133.

és az összesítő tábláknál is közlöm. Mivel a későbbiekben ezt a szisztémát kívánom majd tovább építeni és finomítani, jelen állapotát a következőkben ismertetem.

I. A formai besorolás két szinten történt. Elsődlegesen funkcionális alapú, nagyrészt a korszakhoz kapcsolódó, illetve néprajzi kerámiapublikációkban megszokott utakon halad.⁷ Célja a tárgyak alapvető azonosítása. A felosztás:

KONYHAI KERÁMIA

1. Sütőtálak és sütőharangok
2. Fazekak (ezek főzésre és tárolásra is szolgáltak) és lábasedények
3. Tárolóedények
4. Fedők

ASZTALI KERÁMIA

5. Import díszkerámia
6. Talpastálak
7. Egyéb tálak és tányérok
8. Poharak, kupák

FOLYADÉKTÁROLÓK (külön csoportot alkotnak, mivel gyakran egyszerre töltöttek be tároló és tálaló funkciót):

9. Korsók
10. Kancsók
11. Egyéb formák

EGYÉB KERÁMIATÁRGYAK

12. Kályhás anyag⁸
13. Pipák
14. Gyertyatartók
15. Egyéb

II. A csoportosítás következő állomásán magának a kerámiának egyes anyagi és technológiai jellemzőit vettem figyelembe. Ezek ugyanis élesen különváló formavilágú, funkciójú és felületkezelésű edénycsoportokra lehetnek jellemzőek, még a hasonló anyaghasználatú edényfajták felderítése a kerámiarégiók meghatározásában válhat a későbbiekben hasznossá. A megfigyelt tulajdonságok:

Készítéstechnika:⁹ Az edény megformálásának módja. Az edénytípusok sorszáma a megadott tartományok szerint mutatja ezt a kategóriát. A jobb

elkülöníthetőség és a bővíthetőség miatt nagy ráhagyásokkal dolgoztam.

001–499 Gyorskorongolt: a kora újkori edények többsége

500–599 Kézikorongolt: ún. „délszláv” fazekak, középkori töredékek

600–699 Kézzel formált: ún. „délszláv” korsók, a sütőtálak bizonyos típusai és a sütőharangok, továbbá a leletegyüttesek szinte mindegyikében megtalálható középkori és őskori cserepek¹⁰

700+ Más technika. A hazánkban fellelhető 16–17. sz.-i anyagban a pipákat és kályhacsempéket kivéve nem jellemző sem a formába nyomott, sem a préselt, sem pedig a formába öntött edények jelenléte, de az importáru között, illetve a későbbi gyártmányoknál elvétve előfordulnak. A speciális gyártási eljárások miatt külön besorolást kap továbbá a kőcserép, a porcelán, a fajansz és a majolika is.

Szín: A budai kora újkori leletanyagban az oxidált égetésű kerámiáknak három fő alapszíne különíthető el. Ezek a nagyon világos, szürkés- vagy sárgásfehér (F), a világos, szürkés- vagy vörössárga (S), illetve a sötétebb, élénkebb barnászörös (V). Az alapszínek árnyalataiban nagy változatosság tapasztalható, továbbá előfordulnak még kevésbé kiemelkedő darabszámú, más színskálát mutató csoportok is (E).¹¹ Fontos, hogy mindig az edény felületének színét figyelem, ugyanis bizonyos égetési körülmények között a törésfelületek eltérő színűek lehetnek, ami a következő kategóriába tartozik.

Égetési mód: Amennyiben két típus ezt az egy kategóriát kivéve megegyezik egymással, egy főcsoportba kerülnek, mivel a 18. századtól biztosan adatolható, hogy sok mester váltogatta az oxidált (O) és redukált (R) égetési módot.¹² A szokás kora újkori létezését a teljesen azonos anyagú és formakincsű, vörös illetve szürke színű edények bizonyítják. Nem

⁷ A csoportosítás nagyrészt a következő publikációk tanulságainak felhasználásával készült: GERELYES–FELD 1986. 141–186.; KOVÁCS 1998. 155–180.; PUSZTAI 2003. 301–310.; KRESZ 1960. 296–379.; IGAZ–KRESZ 1965. 87–131.; CSUPOR–CSUPORNÉ 1998; LAJKÓ 2010. 799–816.; VIZI 2010. 817–838.

⁸ Ebben a publikációban a kályhás anyagot területi okokból csak felsorolás szintjén ismertetem.

⁹ VIZI 2010. 817–821. nyomán.

¹⁰ Mióta elsőként Fehér Géza rámutatott ezeknek az edénytípusoknak balkáni eredetűre, többnyire „bosnyák” vagy „délszláv” fazekaknak és korsóknak nevezzük őket, továbbá ide szokás sorolni a sütőtálakat és sütőharangokat is. (FEHÉR 1959. 126.) Ugyanakkor az etnikumon alapuló megnevezés problémái miatt minden ilyen típusú meghatározást idézőjelekbe foglalva közlök.

¹¹ Bár a felosztás rokonságot mutat a Holl Imre által meghatározott középkori budai kerámiatípusokkal, és esetenként a formakincsben is megfigyelhetők hasonlóságok, egyelőre csak ritkán sikerül folyamatosan továbbbővíteni a típusokat azonosítani. Ennek vizsgálatához több, közvetlenül az oszmán hódítás előtti időszakból származó együttes feldolgozására lenne szükség. (HOLL 1963. 349–354.)

¹² Pl. KRESZ 1991. 14–15.

választom továbbá automatikusan külön az olyan edényeket sem, amelyeknek törésfelülete a felszíntől különbözik, ez ugyanis égetésről égetésre, sőt akár egy edény különböző részein is változhat, falvastagságtól, a kemencében égő tűz hőfokától és egyéb tényezőktől függően.

Egyéb összetevők: a kaolint kivéve minden agyag tartalmaz egyéb anyagokat, ásványokat, homokot, kavicsot, meszet, csiga- és kagylóhéjakat, növényi maradványokat. Ezek nagy részét a fazekasok fáradságos munkával eltávolították, azonban egyes esetekben ez nem volt lehetséges, még máskor a járulékos összetevők jelenléte jobb minőséget eredményezett. Az agyaghoz legtöbbször szándékosan is tettek adalékokat, ún. soványítóanyagokat, melyek az edény formázhatóságát, égetés utáni szilárdságát, hőállóságát fokozták.¹³ Többszörre mind a szándékosan hozzáadott, mind az előkészítés után megmaradt anyagok láthatók szabad szemmel, a két csoport azonban nem mindig különíthető el egymástól, így egy általánosabb megfogalmazást választottam. Az egyértelműen azonosítható soványítóanyagokat a leírásokban jelzem.

Hibák, további jellemzők: egyes típusoknál ismétlődő hibákat, jellegzetes törési módokat, stb. lehetett megfigyelni. Ezeket, amennyiben segítenek a csoport elkülönítésében, szintén közlöm.

III. A következő szint a részformák vizsgálata, mely által az edénycsoportok pontosabb elhatárolása lehetséges. Szorosan összefügg az anyaghasználat és -kezeléssel (utóbbi alatt az égetési módot és felületkezelést értem). A leírást mindig a peremtől a fenék felé haladva végzem.

Figyelembe vett jellemzők, egyértelműsítő megjegyzések:

A perem: az edény felső lezárása, töredékek esetén átmérőjéből lehet legjobban következtetni a mérettartományra.

Korsók esetében nem választható külön a teljes szájrész tárgyalásától.

Fazekak esetében a kora újkorban rendkívül elterjedt „galléros” peremformának két alcsoportját különítettem el: az ívben kihajtott és az alávágott peremeket. Egyes publikációkban csak az utóbbiakra alkalmazzák a „galléros” jelzőt, én mindkettőre.

Tálaknál a „tányérperem” alatt a vízszintesen vagy kissé fölfelé irányítva kihajtott, viszonylag széles, egyenes peremformát értem. Az anyag töredékessége miatt a laposabb tányérforma egyébként ritkán különíthető el, így legtöbbször az általáno-

sabb értelmű tál, 10 cm-nél kisebb peremátmérő esetén a tálka kifejezést használok.

A fül: a kora újkorban három fajtája volt elterjedt. A szalagfül, a hurkafül és a korongolt fül. Nagyritkán préseléssel is készítették.¹⁴ A tárgyleírásokban fülátmérőként (Df) jelzett értékek voltaképpen vastagságát és szélességét jelentik, ezeken kívül a fül átmetszetének alakját, kapcsolódási pontjainak helyét és jellegét tüntettem föl.

A test: itt a nyak, azaz a közvetlenül a perem (korsók esetében a száj) alatt lévő, általában összeszűkülő rész, a váll (a közvetlenül a nyak alá eső rész) és a has (a válltól a fenékig) arányait vettem figyelembe, azonban mérésekre, a teljes edényekkel dolgozó néprajzi kerámiafeldolgozásokkal szemben, nem vállalkoztam, következtetésem a profilrajzokon alapulnak. Tálaknál a magasság és az átmérők viszonyán kívül a „sinc”, azaz az edény ívében lévő törés, meglétét vagy hiányát, elhelyezkedését vettem figyelembe.

A fenék: az edény aljának és oldalának találkozását figyeltem meg, mivel ennek megoldása, szöge, eldolgozása bizonyos csoportokon belül ismétlődik.

IV. Felületkezelés: a leírások utolsó szakasza, itt kapott helyet az égetési módot kivéve minden, ami az edények felületét módosítja, azaz a máz, az angób és a festés, a díszítések és egyéb, technológiai nyomok (pl. a korongról levágás, vagy az égető háromláb nyomai), utólagos módosítások (javítás, kilyukasztás, bekarcolás, másodlagos égés) ismertetése. Ez a kategória önmagában sosem határoz meg főcsoportot, mivel ugyanaz a műhely készíthetett mázasan és mázatlanul, különböző díszítésekkel vagy teljesen díszítetlenül is ugyanolyan edényeket.

Továbbá, egyes felületkezelési módszerekre néprajzi terminológiát alkalmaztam, mivel ezzel írhatóak le legrövidebben és legegyszerűbben:

Rovátkolás: fazekaknál használják. Az edény külső felületének nagy részén, speciális eszközzel (rovackoló), egymástól lehetőleg egyenletes távolságban létrehozott, körbefutó hornyolatok.¹⁵ Amennyiben csak néhány bemélyített vonal fut körbe az edényen, azokat továbbra is egyszerűen hornyolatoknak nevezem.

Kifogatás: szintén fazekaknál használták. A rovátkoláshoz hasonlóan még a korongon hozták létre, azonban nem vízszintesen körbefutó, hanem ferdén fentről lefelé tartó, néha alig kivehetően bemélyedő vonalak tagolják az edény külső oldalát.¹⁶

¹³ CSUPOR–CSUPORNÉ 1998. 19–20.

¹⁴ CSUPOR–CSUPORNÉ 1998. 51–53.

¹⁵ IGAZ–KRESZ 1965. 127.

¹⁶ IGAZ–KRESZ 1965. 127.; KRESZ 1991. 12.

A felsorolt kategóriák közül a II–IV. római számmal jelzettek nem csak kölcsönhatásban állnak egymással, de részben egymásra is épülnek, így egy-egy csoportot együttesen határoznak meg.

Ezért minden edénycsoport egy három tagból álló kódszámot visel, melyből az első az I. kategória szerinti, a második a II–IV. kategóriák összessége alapján történt besorolását jelenti, még a harmadik alcsoportokat jelöl. Az, hogy a második szám mely tartományba esik, egyben azt is megmutatja, milyen technikával készültek az adott csoportba tartozó edények. Ez azért praktikus, mert a hódoltságon belül, különböző lelőhelyeken rendkívül változatos a kézzel formált – kézikorongolt – gyorskorongolt kerámiák előfordulási aránya, amiről ily módon gyorsan képet kaphatunk, továbbá az importált kerámiák is könnyen kiszűrhetők, visszakereshetők.¹⁷

A II. kategória szempontjai szerint nagyban egyező, tehát nagyon hasonló anyagú edények, melyek azonban eltérő funkciójúak (pl. fedő és korsó) második azonosítószáma egyezhet, az első és a harmadik szám itt megmutatja a formai eltérést. Az olyan, jellegtelen illetve meghatározhatatlan töredékek, melyek formailag nem besorolhatók, anyaguk viszont vizsgálható, nem kapnak külön kódszámot, hanem a hozzájuk leginkább hasonló anyagú csoportnál kerülnek említésre, mint bizonytalanul odatartozók.

A csoportoknál, amennyiben lehetséges, töredékszámot adok meg. Amint látható lesz, a restaurált edényeknél nem mindig lehetett megszámozni, hány darabból állnak, ezeket egynek vettem, és így az adott csoportnál minimális darabszámot adtam meg (Ezt + jel jelzi a darabszám után). Az ily módon történt teljes csoportosítás a két gödör összegző tábláin tekinthető meg.

AZ OBJEKTUMOK¹⁸

Sándor palota, Szent János ferences kolostor, 17. helyiség/1. gödör (Altmann Julianna feltárása, 1994–1995)

Az objektum: A gödör bontását a Sándor palota felújítását megelőző, Altmann Julianna által vezetett ásatások során 1994.10.17–20 között és 1995.04.03–04-én végezték el. Az objektum a Sándor palota 17. számú helyiségében helyezkedett el, amely az egykori Szent János templomhoz kapcsolódó feren-

ces kolostor udvarára épült rá.¹⁹ A márgába vágott, négyszögletes verem foltja az akkori talajszinttől számolva –370 cm-en jelentkezett, alját –730 cm-en találták meg, (155,22 m A.–t.sz.f.m.) Mérete NY–K-i irányban 175 cm, É–D-i irányban 150 cm volt. Részben vágott egy őskori, a nagyrévi kultúrához tartozó, kerek áldozógödört.²⁰ Betöltése nem volt egynemű, benne törmelékes, világos; barnás kevésbé törmelékes; illetve sötétebb, lazább földet lehetett megfigyelni, de ezek nem váltak szét jól követhető rétegekre. Fölötte, a verem foltját teljesen elfedve épülettörmelékes, habarcsos planírozási réteg jelentkezett, török kori leletanyaggal, erre tört kőből készült kőburkolatot fektettek. A kövek között szintén kevés török kori kerámia került elő. A járófelület megkopott, néhány helyen meg is újították, a leletanyag alapján ugyancsak még a 17. században, ami hosszabb, több évtizedes használatra utal. A szintén az udvaron, a veremtől keletre található, középkori ciszterna kútjának betöltéséből jellegzetesen 17. század végi – 18. század eleji, a visszafoglalást követő időszakra jellemző leletek kerültek ki, ami arra mutat, hogy a kút és az udvar addigi rendeltetésüket ekkoriban veszítették el. Mindennek alapján a verem egyszeri, a kövezet lefektetését megelőző planírozáshoz kapcsolódó betöltését a 16–17. század fordulójára, legfeljebb a 17. század első harmadára tehetjük, még létrehozása valamikor a középkorban történhetett. Mivel a ciszterna közelében található, amelynek környezetében a talaj hűvösebb maradt, eredendően élelmiszer tárolására szolgálhatott, esetleg jégverem lehetett.²¹

A leletanyag: A gödörből összesen körülbelül 650 db cseréptöredék került elő, valamint kisebb mennyiségű állatcsont, néhány vasszeg, és azonosíthatatlan funkciójú, összerozsdásodott vasdarabok. A kerámiaanyag, mintegy 30 db, bronzkori, Árpád-kori és 14. századi töredéktől eltekintve egyöntetűen hódoltságskori.

Királyi Istálló, 94/1. szelvény, NY-i gödör (Magyar Károly feltárása, 1994)

Az objektum: A gödör bontására 1994-ben került sor, az egykori Királyi Istálló helyén. Mivel az objektum felig az istállóépület fala alá esett, csupán egy része maradt meg, s az is csak a sziklafelszíntől,

¹⁹ A templomot, amely a Várszínház területére (Színház u. 1–3) esik, először 1966-ban Gerő Győző, majd 1971-ben Altmann Julianna kutatta. (ALTMANN 1973. 82–87.) A kutatások eredményeinek összefoglalása a templom épületére vonatkozóan 1994-ben látott napvilágot. (ALTMANN 1994. 137–152.) Újabb jelentés, illetve az előkerült kőanyag katalógusa 2004-ben jelent meg. (ALTMANN–LÓVEI 2004. 11–21.)

²⁰ HANNY 1997. 199.

²¹ KOVÁCS 2003. 250.; ALTMANN 1994a. 8., 33–40.; ALTMANN 1995. 1–2.

¹⁷ Erről bővebben ld. KOVÁCS 1998. 155; PUSZTAI 2003. 301–310.

¹⁸ Ezúton köszönöm a feltáróknak, illetve a BTM illetékes régészeinek, azaz Kovács Eszternek és Magyar Károlynak, hogy a leletegyütteseket feldolgozásra átengedték.

felső részét az alapozási árok elpusztította. Ugyanakkor a szelvény területén mindenhol megtalálható volt az 1684-es ostrom környékén végzett erősítési munkálatok során Kösze Sziávus pasa által építetett, a korábbi, rossz állapotba került védműtől valamivel beljebb húzott fal mögé emelt földtöltés, mely az ásatási megfigyelések alapján eredetileg erre a gödörre is ráfedett.²² Betöltésére tehát legkésőbb 1684-ben kerülhetett sor. Sok kerámiatöredék egyébként másodlagosan erősen megégett, ami azt jelenti, hogy a betöltést valamilyen nagyobb tűz után végezték, ami lehetett hadi tevékenység következménye is.

A szelvényben még több, nagyjából szabályos kör átmetszetű gödör volt, környékükön pedig hódoltság kori lakóépületeket tártak föl. Ezek valamelyikéhez tartozhattak tehát e beásások, tárolóveremként vagy emésztőként/szemétgödörként. Mivel az objektumot egy későbbi építmény vágta, először kétséges volt, hogy az együttes zártnak tekinthető-e, az anyagban azonban csak három, 17. század végénél biztosan későbbi töredéket találtam, amelyek a bontás során is belekeveredhettek. Annyi bizonyos, hogy a leletanyag nem teljes, azonban a tér területét többszörösen érintő szintkiegyenlítések és átépítések miatt ez igen gyakori a kora újkori objektumoknál.²³

A leletanyag: A gödörből némi állatsonton és egy üvegpalack töredékein kívül összesen 389 db cseréptöredék került ki. Ezek közül 1 db őskori, 16 db Árpád-kori és 14. századi, 3 db újkori, a többit 16–17. századnak lehetett meghatározni. A legtöbb hódoltsághoz tartozó töredék másodlagosan erősen megégett, ezek egy részét (mintegy 60 db-ot) nem lehetett sem anyag, sem forma szerint besorolni. Ez az objektum abban a határtartományban mozog, ahol már meggondolandó, hogy a lelőköörülmények, illetve a leletanyag minősége miatt egyáltalán érdemes-e vele foglalkozni. Választásom azért esett mégis rá, mert az elvégzett elemzés itt is hozott bemutatásra érdemes eredményeket.

A LELETANYAG

KONYHAI KERÁMIA

1. Sütőtálak és sütőharangok

Mindkét leletegyüttesben csak az előbbi edénytípus képviselői voltak jelen, viszonylag kis mennyiség-

ben. Bár anyaguk miatt nincsenek rajtuk látványos korongolásnyomok, jó minőségük, egyenletes falvastagságuk (FV=0,7–0,8 cm), szabályos formájuk miatt feltehetőleg gyorskorongon készültek.

Sándor palota, 17/1. gödör

Anyagukban és égetésükben a sütőtálak egységes csoportot képviselnek, színük barnásvörös, a törésfelületeken szürke. Kis mennyiségű, durva szemű, csillámos homokot és soványítóanyagként közepes mennyiségű, apróra zúzott fehér kavicsot tartalmaznak. A peremátmérők 30–35 cm között vannak, a peremformák azonban változatosak, ezek alapján lehetett alcsoportokat elkülöníteni (1.001.001²⁴; 0.001.002²⁵; 1.001.003²⁶). Darabszám: 9 db.

Királyi Istálló, 94/1. NY-i gödör

Anyagukban és formáikban a gödör sütőtálai egyaránt kevésbé egységesek, mint az előzőekben ismertetettek, de továbbra is tartalmazzanak valamennyi durva szemű csillámos homokot és jellemző maradt rájuk a fehér illetve áttetsző tört kavicsal történő soványítás. Színük barnás vagy sárgás szürke. Falvastagságuk 0,8–1,1 cm. (1.001.004; 1.001.005) Egy töredék valamivel finomabb, kavicszúzalékot nem, csak csillámos homokot és fekete szemcséket tartalmaz. (1.001.006) Peremformáik nem állnak kapcsolatban az anyag minőségével, közöttük szintén megtalálhatjuk a ferde és vízszintes állású típusokat, azonban megformálásuk lekerekítettebb. Perem- és fenékátmérőik csaknem megegyeznek, 25–29 cm között mozognak. Darabszám: 12 db

2. Fazekak

Mindkét együttesben a legtöbb töredéket számlálók és legváltozatosabb csoport. Többségében közepes méretű, 14–17 cm közé eső peremátmérőjű edények tartoznak ide, de akadnak kisebb, 10–13 cm peremátmérőjűek és nagyobb 18–22 cm-es peremátmérőjűek is. Még a 17/1-es gödörben igen nagy számban vannak jelen a középkori előzményekkel rendelkező, illetve a már kora újkori formákat mutató, azonban mázatlan edények, addig a 94/1 NY-i gödörben két „délsláv” fazék töredékeit leszámítva minden darab kívül mázatlan, belső oldalán ólommalazas.

Kézikorongolt, „délsláv típusú fazekak”

A két gödörből összesen három edény darabjai kerültek elő, a 17/1-es objektumból csak egyetlen töredék.²⁷ Ez anyagában azonos volt a 94/1 NY-i gödör egyik fazekával, azaz eredeti színe barnássárga lehetett, de a használat során majdnem mindenhol

²² Fényes Gabriella szíves szóbeli közlése; MAGYAR 2003. 57. A jeleket az ásatás idején ágyúállásként azonosították, azonban később kiderült, hogy a pasa által épített falhoz kapcsolt, feltételezett ágyútermék valójában későbbi építmények részei. (Magyar Károly szíves szóbeli közlése.)

²³ VÉGH 2003, 8.

²⁴ BTM ltsz. 2002.9.107; 2002.9.108

²⁵ BTM ltsz. 2002.9.45; 2002.9.151

²⁶ BTM ltsz. 2002.9.104

²⁷ BTM ltsz. 2002.9.69

feketére égett, közepes mennyiségű, apróra tört, világos színű kavicszúzalékkal soványított. Fala viszonylag vékony, falvastagsága nem egyenletes. A későbbi gödörből kikertült töredék erősen hasasodó oldala a nyaknál összeszűkül, az egyszerű perem ferdén kifelé hajlik. Pereme külső oldalán két, halványan kivehető borda fut körbe.²⁸ (2.501.001)

A 94/1 NY-i gödörből egy formájában az előzővel azonos, anyagában azonban különböző „dél-szláv” típusú fazék töredékei is előkerültek. Ez szürkésbarna színű, sok, közepes szemcseméretű csillámos homokot és sok, nagyobb méretű fehér szemcsét tartalmaz. Falvastagsága nem egyenletes.²⁹ (2.502.001) Össz. darabszám: 11 db

Gyorskorongolt, mázatlan fazekak

Ilyen edények csak a 17/1-es gödör anyagából kerültek ki, ott viszont a fazéktöredékeknek körülbelül egyharmadát adják.

Sándor palota, 17/1. gödör:

Vörös anyagú mázatlan fazekak (2.002)

Vörössárga színű, egyenletesen kiégett, közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot tartalmaz. Igen nehéz őket megkülönböztetni a mázatlan, vörös korsók töredégeitől. Amennyiben a forma nem árulkodó, az égés- és koromnyomok, illetve a belső oldalt egyes esetekben borító, világos angób, amely folyadéktárolókra nem jellemző, igazolhatja, hogy a töredék fazékhoz tartozott. Alcsoportokat a peremformák alapján lehetett elkülöníteni. Ezek között a két fő típus, az ívben, néha vízszintesre kihajtott és a függőlegesen felálló, a kifelé tartó nyakhoz élesen megtörve csatlakozó perem. Utóbbi formát egy edény töredéke képviselte, ennek válla erősen hangsúlyos, most sötétbarna, egykor talán vörös, festett csíkokkal díszített. (2.002.001³⁰, 2.002.002³¹) Darabszám: 15 db

„Osztrák típusú” fazekak (2.004)

Ebben a leletegyüttesben redukált égetésűek, azaz szürkék.³² Falvastagságuk 0,3–0,5 cm. Jellegzetes peremformájuk a felső részén vaskos, kifelé ívben lehajló, alsó szélén elkeskenyedő, ún. „húsos perem”. Mindig mázatlanok, peremükön, fülükön gyakran bélyeg található. Késői (16–17. sz.) képviselőik általában díszítetlenek, esetleg vállukon fut körbe egy-két vékony hornyolat. Két, anyagukban egymástól élesen elváló alcsoportot lehetett a leletegyüttesen belül elkülöníteni.

Az egyik, a klasszikus, hagyományosan ausztriai gyártmánynak vélt típus (2.004.001).³³ Ez közepes mennyiségű, durva szemű, csillámos homokot, kevés grafit szemcsét tartalmaz, kissé lyukacsos anyagú, a szürke különböző árnyalatait mutatja az égetés egyenetlensége miatt.

Egy, ebbe a típusba tartozó teljes edényt lehetett kiegészíteni. E fazék pereme a fentebb leírt formát mutatja, rajta kettős keresztet ábrázoló bélyeg található. A kisméretű hurkafül a perem tetejéről indul, alul az edény vállához csatlakozik. A nyak rövid, széles, a váll alig ugrik ki, rajta vízszintesen borda, az alatt hornyolat fut körbe. Az edény hasa legnagyobb átmérőjénél majdnem megegyezik a peremátmérővel, majd lefele szűkül. Az oldal és az alj élben találkoznak.³⁴

Több, formailag pontos párhuzama Budáról ismert.³⁵ Decs-Etéről, Csalogovits József 1935-ös ásatásáról szórványként került elő egy ilyen fazék, méghozzá peremén három, az ittenivel valószínűleg azonos bélyeggel ellátva.³⁶ Holl Imre szintén egyezőnek tűnő bélyeget ismertet, bécsi műhely jelzésének tulajdonítva azt.³⁷

A további öt, hasonló anyagú perem- és fültöredék kevés eltéréssel ugyanazt a formát követi, mint az előbbi fazék. Az egyiken szintén található bélyeg, ezen négy, bemélyedő kis kör vehető ki élesen.³⁸ Ezt a jelet más lelőhelyről Magyarországon még nem közölték.

A másik alcsoport (2.004.002) színe sötétszürke, kissé fényes, anyaga közepes mennyiségű, közepes szemcseméretű csillámos homokot, még grafitot egyáltalán nem tartalmaz, az égetés egyenletes. Az egyetlen peremtöredék formája, bár részleteiben emlékeztet az előző csoport peremeire, összességében azoknál hangsúlyosabb, a kihajtott rész szélesebb. Nyakrészén vastag, vízszintes hornyolat fut körbe. Nagy méretű edényhez tartozott.³⁹

Anyaga és formája alapján ide lehetett továbbá sorolni egy szűrőedény- aljtöredéket, melynek fenekét égetés előtt négy helyen átlukasztották.⁴⁰ Darabszám: 46 db

Belül ólomházas fazekak

Mindkét gödör konyhai kerámiájának jelentős részét az ilyen edények töredékei tették ki, s bár a kora újkori mázas fazekak első látásra igen egysé-

²⁸ BTM ltsz. 95.31.28

²⁹ BTM ltsz. 95.31.29

³⁰ BTM ltsz. 2002.9.67; 2002.9.77

³¹ BTM ltsz. 2002.9.119; 2002.9.76

³² Egyre több lelőhelyről válnak ismertté olyan edények, melyek formailag egyeznek ezekkel a fazekakkal, azonban oxidált égetésűek. (Pl. Decs-Ete, MIKLÓS-VÍZI 2006. 93. 4–5. kép.)

³³ Elsőként ld. HOLL 1955. 168–174.

³⁴ BTM ltsz. 2002.9.39

³⁵ HOLL 2005. 63, Abb. 27/1.

³⁶ VÍZI 2000. 197, 232/2. kép (M.3.936.1)

³⁷ HOLL 1955. 180, 53. kép/20.

³⁸ BTM ltsz. 2002.9.115

³⁹ BTM ltsz. 2002.9.47

⁴⁰ BTM ltsz. 2002.9.50

ges képet mutatnak, amint látni fogjuk, ez koránt sincs így.

„Budai vörös kerámia” (2.003)

Érdekes módon mindkét leletegyüttesben megtalálható volt néhány töredék ebből a jellegzetes, 15–16. századi csoportból. Anyaguk téglavörös színű, kevés, nagy szemcséjű csillámos homokot, néha kisebb kavicsokat tartalmaz, soványításuk közepes mennyiségű zúzott kavics. A falvastagság 0,3–0,4 cm. Lehetnek mázatlanok, de általában külső oldalukon fehér angób, belső oldalukon pedig fényes, vastag, zöld vagy sárgásbarna ólomház borítja őket.⁴¹ Egy fenéktöredék és oldaltöredékek tartoztak ide. Darabszám: 9 db

Fehér anyagú fazekak

Sándor palota, 17/1. gödör:

2.005.001: Jellemzője a fehér vagy világossárga, kevés, aprószemű, csillámos homokot tartalmazó, finoman iszapolt anyag. Ezeknek az edényeknek fala vékony, a falvastagság 0,2–0,3 cm. Az egyik, kiegészített edény valójában egy kis lábas, azonban mind formájában, mind anyagában egyezik a nagyobb, láb nélküli fazekakkal. Pereme egyenesre vágott, kissé kihajló, alul egy enyhén kiemelkedő borda tagolja. A nyak nagyon rövid, a váll nem túl hangsúlyos, két hornyolat fut körbe rajta.⁴² Az edény gömbtestű. A többi, 6 db perem ugyanezt az alapformát ismétli, közülük 3 db-on a vállon körbefutó hornyolatot is meg lehetett figyelni. A láb nélküli változatok vállban lehettek a legszélesebbek. Az edények kívül mázatlanok, a lábaskát rádlival nyomott kis háromszög-sorok díszítik. Belső oldalukon a ház viszonylag vékony, sárga, narancssárga vagy zöld. Darabszám: 51 db

Királyi Istálló, 94/1, NY-i gödör

2.010.002: világos, sárgásfehér, közepes mennyiségű, apró szemű, csillámos homokot és kevés, nagyobb fekete szemcsét tartalmazó anyagú fazekak. Falvastagságuk 0,25–0,4 cm. Egy darabjaiból csaknem teljesen összeállítható fazék is tartozik ide. Ennek pereme a 2.006.001–002 csoportok egyik formájával áll rokonságban, azaz függőlegesen felálló, a kifelé tartó nyakkal ívben találkozik. Külső oldalán kissé megvastagodó, lezárása íves. A lapos szalagfűl a peremből indul, viszonylag nagy méretű, a magasság középvonalánál valamivel lejjebb csatlakozik vissza a hashoz, ahol az a legnagyobb átmérőjét eléri. Az edény lefelé egyenesen szűkül, az oldalfal a fenékkal élben találkozik. Külső oldala mázatlan, vörös, festett és visszakapart minták díszítik, pereme felső része és belső ol-

dala nagyon kopott, matt, világosbarna ház.⁴³ További előforduló házszín még a narancssárga. Darabszám: 27 db

2.016.001: anyaguk szintén világos alapszínű, ez esetben sárgás piszkosfehér, kevés, nagyon aprószemű kavicsot, esetleg kevés, apró szemű csillámos homokot tartalmaz. A peremek galléros, alávágott típusúak. Az alávágás mélysége változó, a „gallér” az edény arányaihoz képest viszonylag széles, felső lezárása gyakran nagyon éles szögű, profiljuk szinte hegyes.⁴⁴ Az edények legnagyobb átmérője a has középső, alsó részére eshetett, majd a fenékrészhez közeledve erőteljesebben behúzott. Külső oldaluk mázatlan, a vállon és a hason sűrűn, vékony vonalakkal rovátkolt. Belső oldaluk minden esetben ólomházas, házszíneik a borostyánsárga, a barnássárga és a zöldessárga. Darabszám: 55 db

Sárgászöld anyagú fazekak

Sándor palota, 17/1. gödör:

2.006.001–002: színe vöröses vagy rózsaszínes sárga, több-kevesebb csillámos homokot tartalmaz, a falvastagság 0,3–0,4 cm. Az edények mindegyike kívül mázatlan, belül ólomházas. Házszíneik között a sárga és narancssárga mellett a barna, sötétbarna és sötétzöld szerepel.

Egy durvább (2.006.001) és egy finomabb (2.006.002) anyagú alcsoportot lehetett elkülöníteni, ezek azonban formáikban nem váltak élesen külön.

A peremtöredékek négy fő típust képviselnek, amelyek nem minden esetben egyeznek az anyag alapján történt elkülönítéssel. Az egyik fajta perem leginkább az osztrák fazekakéhoz hasonlít, kihajló, az edényfal felé jobban vagy kevésbé visszahajtott, élben végződő. A másik kifelé megvastagodó, háromszög keresztmetszetű, a klasszikus galléros peremekre emlékeztet, de nem alávágott. A harmadik függőlegesen felálló, a kifelé tartó nyakkal ívben találkozik. Felül lehet lekerekített, egyenesen vagy ferdén levágott. Alsó élét borda tagolja, ezt két esetben rádlizott rovátkák díszítik. Két ilyen peremű edény is kiegészíthető volt, közös jellemzőjük, hogy válluk hangsúlytalan, testük átmérője a középvonalban a legnagyobb, de ez is kisebb a peremátmérőnél. A nyak és a váll találkozásánál mindkét esetben kettős hornyolat fut körbe, a nagyobbik edény testét pedig a magasság középvonaláig kifogatás díszíti.⁴⁵

Egy peremtöredék a jellegzetes középkori szögfejperemek formáját mutatja, azaz függőlegesen felálló, a nyakkal éles törésben találkozik, felső része kiszélesedő, kissé ívesre vágott. Valószínű-

⁴¹ Ld. még HOLL 1963. 351–354.

⁴² BTM Iktz. 2002.9.5

⁴³ BTM Iktz. 95.31.13

⁴⁴ BTM Iktz. 95.31.14; 95.31.21

⁴⁵ BTM Iktz. 2002.9.155; 2002.9.156

leg vállban volt a legszélesebb.⁴⁶ Össz. darabszám: 73+ db

Királyi Istálló, 94/1, NY-i gödör

2.006 főcsoport: a sárgászöld, csillámos homokot tartalmazó anyagú fazekak csoportja alcsoportokban rendkívül gazdag ebben a leletegyüttesben, köszönhetően a változatos soványítóanyagoknak, azonban csak egy típusnál volt elegendő számú, értékelhető töredék. Össz. darabszám: 50 db

2.006.003: vörös vagy sárga (csontszínű) közepes mennyiségű, nagyon apró szemű csillámos homokot tartalmazó anyag jellemző rá, mely viszonylag finom felületével 2.006.002-re emlékeztet. Az oldaltöredékek mellett egy peremtöredék tartozik ide, ez függőlegesen felálló, a kifelé tartó nyakkal ívben találkozódik. Közepén széles, bemélyített sáv fut körbe. Füle a perem alsó, kidomborodó részéből indul, lapos szalagfűl (Df=0,8×2,8 cm.) Az edény legnagyobb átmérőjét a peremnél érte el, válla hangsúlytalan, teste átmérője a középvonalban lehetett a legnagyobb.⁴⁷ 2 db lábasedény-töredék is tartozott ide. A csoportba tartozó töredékek külső oldalán a rovátkolás mindig vékony vonalakkal áll, de lehet ritkás vagy sűrűbb. Mázszíneik a narancssárga, a barnássárga és a zöld.

2.017.001–002: a felszínükön vörös, törésfelületeiken viszont világosabb sárga töredékek kerültek ide, melyeknek anyaga több-kevesebb csillámos homokot tartalmaz. A 002-es alcsoport kis mennyiségű, nagyon apróra tört kavicsal soványított, a falvastagság 0,3–0,4 cm.

A töredékek formájukban egy vonulatot képviselnek. Peremük galléros, ezen belül lehet alávágott vagy ívben kihajtott, egy esetben hullámosra formált.⁴⁸ Testük a nagyon rövid nyakrész alatt hirtelen kiszélesedik, és csak közvetlenül a fenék fölött szűkül össze erőteljesebben. Külső oldaluk mázatlan, közvetlenül a perem alatt induló, szélesebb, mélyebb vonalakkal álló rovátkolással borított. Belső oldalukon, a máz alatt, ritkán az edény alapanyagához hasonló színű angób nyomait lehet megfigyelni. Darabszám: 20 db

3. Tárolóedények

A jellegzetesen tárolásra szolgáló edénytípusok közül kettő bukkant föl a két leletegyüttesben.

Kétfülű mázas tárolóedények (3.007.001): A hódolt-ság területén igen elterjedt típus, melynek jellemző anyaga barnászöld, háromszínű törésfelületű (vörös-szürke-vörös), közepes mennyiségű, nagyon

apró szemű csillámos homokot tartalmaz. Erősen meszes, hasadásra hajlamos, a falvastagság 0,6–1 cm. Az edények alapformája azonos, nyakuk hengeres, válluk hangsúlyos. Előbbiből (de nem közvetlenül a perem alól) indulnak, és utóbbihoz futnak le az egymással szemben elhelyezkedő, széles, lapos szalagfűlek. Az edény teste a válltól kisebb vagy nagyobb mértékben, de egyenletesen szűkül a fenékig, a falvastagság pedig növekszik. A nyakat és vállat gyakran tagolják bordák, hornyolatok, a nagyobb példányok testén pedig néha ferdén bevagdosott, applikált bordák futnak körbe. Az eddig ismert darabok mind ólomázások. Belső oldalukon gyakori egy jellegzetes, rossz minőségű, barnás, zöldes vagy sárgás ólomáz, még kívül, gyakran csak a vállig, világos angób, és arra, vagy esetleg önmagában felvitt, jobb minőségű, zöld vagy sárga ólomáz borítja őket.⁴⁹ A két leletegyüttesben fellelhető töredékek között nem mutatkozott látványos különbség. Darabszám: 18 db

Tejesköcsög (3.018.001): A 94/1 NY-i gödörből kerültek elő egy ilyen edény töredékei. A típus a 17. század utolsó évtizedeitől adatolható, a visszafoglaló háborúk idejére keltezhető, vagy annál későbbi kontextusból kerülnek elő.⁵⁰ Az itteni példány anyaga háromszínű törésfelületű (vörös-sötétszürke-vörös), keményre égett, közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot és kevés, kisebb kavicsot tartalmaz. Széles, hengeres nyakú, a nyak és a váll találkozásánál hármashornyalat fut körbe. Darabszám: 3 db

4. Fedők

A kora újkori leletegyütteseknél általános, hogy sokkal kevesebb fedő kerül elő, mint fazék. Ez ebben az esetben sincs másként, mindössze hét, minden szempontból igen egységes, a korszakra jellemző töredék tartozik ide. Közülük 6 db a Sándor palota 17/1-es gödörből került ki.

4.002.004: Anyaguk egyenletesen kiégett, közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot tartalmazó, falvastagságuk 0,3–0,5 cm. Készültek oxidált és redukált égetéssel egyaránt. Csonkakúp alakúak, a két meglévő gomb a csonkakúp tetején ül, fordított csonkakúp vagy henger alakú fogón, mindkettő korongot formáz. A kiszerkeszthető átmérők 14–15 cm-esek. Mindegyik mázatlan, díszítetlen.⁵¹ Darabszám: 7 db

⁴⁶ BTM ltsz. 2002.9.89

⁴⁷ BTM ltsz. 95.31.26

⁴⁸ BTM ltsz. 95.31.27

⁴⁹ Teljes példányaik illetve párhuzamaik: GERELYES 1991. 65., 10. ábra; HATHÁZI-KOVÁCS 1997. 210., Fig. 9. 3.

⁵⁰ HATHÁZI-KOVÁCS 1997. 208., Fig. 10. 4.; 218.

⁵¹ A legépebben megmaradt példány: BTM ltsz. 2002.9.28

ASZTALI KERÁMIA

6. Talpastálak

A hódoltság időszakának egyik legjellegzetesebb edénytípusa, mely a szultáni seregek és a hozzájuk tartozó civil lakosság kivonulásával szinte azonnal eltűnt a magyar kerámiaművességből.

Sándor palota, 17/1. gödör:

Az együttes egyik leggazdagabb és díszítőtechnika szempontjából legváltozatosabb leletcsoportja. Mindazonáltal ezek a talpastál- töredékek formailag igen egységesek. Peremük egyszerű, lekerekített, vagy egészen enyhén kihajtott. Peremátmérőik 13–22 cm között változtak. A vizsgálható profilú példányok mind viszonylag mélyek, faluk egyenes. A sinc mindössze három esetben volt megfigyelhető, mindegyiknél egészen alacsonyan, csaknem a talppal egy vonalban helyezkedett el. A talpgyűrűk alacsonyak, vaskosak, tagolatlanok, csaknem hengerek voltak. Néhány töredéknél, mivel nem tartozik hozzájuk talptöredék, lehetséges, hogy lapos tálak voltak.

Anyaguk alapján két főcsoport, az egyiken belül pedig két alcsoport vált külön. Ez azért is lényeges, mert a mázas, „török típusú” korsóknál és a gertyatartóknál részben ugyanezeket a csoportokat lehetett elválasztani egymástól.

6.008.001: barnászörös, kevés, nagyon apró szemű homokot, valamint alig észrevehető mennyiségű meszet tartalmaz. Egyenletesen, keményre átégett. A töredékek többsége ide tartozik, közöttük tizenöt sgraffito- díszes darab. A többi világos angóbon egyszínű zöld vagy sárga mázas volt.

A sgraffito minden esetben világos, sárgás angóbon található, az azt borító áttetsző máz egészen enyhén zöldes árnyalatú. A minták kivitelezésében két stílust lehetett megfigyelni. Az egyiknél a bekarcolás könnyed, a vonalak vékonyak, sekélyek. A tálak öblében többé- kevésbé forgásszimmetrikus motívumok, belső oldalukon a megszokott, palmetta szerű levelek, valamint díszítési sávokat elválasztó, körbefutó, egyenes vonalak, a peremek közelében pedig ívsorok figyelhetők meg. A zöld és barna mázak viszonylag halványak, kiegészítik, követik a karcolt dekorációt.⁵²

Ezek a töredékek annyira hasonlítanak egymásra, hogy adja magát a gondolat: egy műhelyben készültek és esetleg egy készlethez tartoztak. Előbbi felvetést a belgrádi anyagban előforduló, igen pontos párhuzamaik támogatják, melyeket ott helyben ké-

szítettek.⁵³ A kerámia edénykészletek létezése a kora újkorban mindeddig nem vetődött föl, azonban erre utalhat, hogy a négy, hasonló dekorációjú talptöredék közül három alján azonos, utólagosan bekarcolt jelölés látható, négy, egymással párhuzamos, ferde vonal képében.⁵⁴

A másik sgraffito-stílusnál a bekarcolás sokkal mélyebb, keményebb. Az ide tartozó három aljtöredék öblében a minta jóval egyszerűbb, kevésbé egyértelműen növényi ornamentika. A mélyebb bekarcolások az egyik esetben fizikailag is elválasztják egymástól a mázfoltokat, még egy másik töredéknél a zöld máz teljesen önálló életet élve, a bekarcolástól független mintát alkot.⁵⁵

6.008.003: téglavörös, közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot tartalmaz, erősen meszes („mészkukacos”). 7 db, két vagy három edényhez tartozó, barna illetve zöld színű folytatott mázas töredék, és 1 db „álsgraffitós” töredék tartozik ide.⁵⁶ Ez utóbbinál a díszítést világos, szintelen mázzal borított angóbon zöld és barna máz adja, a máz alatti bekarcolás azonban elmarad. Az ilyen anyagú, folytatott mázas tálak készültek lapos, talp nélküli változatban is, ezt azonban jelen esetben nem lehet megítélni.

6.009.001: a 6.008-as csoportnál jóval világosabb, vörössárga anyagú edények tartoznak ide. Kevés, nagyon apró szemű csillámos homokot és nagyon kevés, apró fekete szemcsét tartalmaznak, egyenletesen kiégették, de anyaguk összességében puhább, porózusabb, mint az előzőleg ismertetett daraboké. Egy talpastál 6 db töredékét lehetett ide sorolni. Ez belül fehér angóbon feltűnően fényes, borostyánsárga mázas, ellentétben a többi talpastál tompább mázszínével.⁵⁷ Össz. darabszám: 56+ db

Királyi Istálló, 94/1, NY-i gödör

6.008.004: A leletegyüttesben mindössze 3 db talpastál- töredék volt azonosítható. Anyaguk barnászörös, kevés aprószemű fekete és csillámos homokot, tartalmaz, kissé meszes. Falvastagságuk 0,5–0,7 cm. Egy kis talpas csésze töredékénél a formáról is képet lehetett alkotni, bár pereme hiányzik. Talpa csonkakúp alakú, oldala és alja szokatlan módon majdnem derékszögben találkoznak. Ez inkább porceláncsészékre jellemző forma. Darabszám: 3 db

7. Tálak és tányérok

Csak a 94/1 NY-i gödörből kerültek elő olyan töredékek, melyeket lapos tálak, tányérok darabjaiként lehetett azonosítani.

⁵² BTM ltsz. 2002.9.4; 2002.9.6; 2002.9.7; 2002.9.9; 2002.9.10; 2002.9.14–2002.9.19

⁵³ Bikić 2003. 137., Fig. 27.; 140., Fig. 28.; 141., Fig. 29.

⁵⁴ BTM ltsz. 2002.9.4; 2002.9.6; 2002.9.158

⁵⁵ BTM ltsz. 2002.9.8; 2002.9.11; 2002.9.12

⁵⁶ BTM ltsz. 2002.9.20; 2002.9.22; 2002.9.23

⁵⁷ BTM ltsz. 2002.9.24.1–5

Királyi Istálló, 94/1, NY-i gödör

7.019.001: A legjobb minőségű, azonban nagy valószínűség szerint egy korábbi, 16. századi rétegből a gödörbe keveredett táltörödékek egy metélt avagy tarka mázas edény peremtörödéke volt. Ennek anyaga fehér, nagyon kevés, apró szemű csillámos homokot tartalmaz. Tányérperemének lezárása vízszintes, közepén bemélyedő, külső széle bevagdossal díszített. Külső oldala zöld mázas, belső oldalán sárga mázalapon bekarcolt szélű, fehér szirmú, zöld levelű virágok vannak. Darabszám: 2 db

7.010.004: világos, sárgásfehér, közepes mennyiségű, apró szemű, csillámos homokot és kevés, nagyobb fekete szemcsét tartalmazó anyagú táltörödékek. Függesztőfüles, formája a modern mélytányérrokéra emlékeztet. Pereme hiányzik.⁵⁸ Darabszám: 4 db

7.020.001: Bár a csoportba tartozó tálak másodlagosan megégtek, jobb állapotú részeik illetve párhuzamaik alapján ki lehetett következtetni, hogy anyaguk eredetileg barnászörös volt, közepes mennyiségű, apró szemű, csillámos homokot tartalmaz, és kifejezetten keményre égetett. Közös jellemzőjük a széles tányérperem, melynek lezárása vagy függőlegesen felálló vagy befelé hajló, és a sinc nélküli forma. Mázszíneik eredetileg a színtelen, a sárga és a barna lehettek. Egy esetben világos angóbra írókával föl vitt, reneszánsz hatású virágmotívumokkal díszítették a tálat, két edény dekorációját pedig a máz alá felvitt angób alakításával, visszakaparásával hozták létre.⁵⁹ Darabszám: 5+ db

FOLYADÉKTÁROLÓK

9. Korsók

A két együttesben az azonosítható formájú folyadéktárolók mind korsók voltak. Egyes típusok anyagukban közeli rokonságot mutatnak más edényformák jellemzőivel, az ismertetést mindkét gödörnél ezekkel kezdem.

Sándor palota, 17/1. gödör:

Mázatlan, vörös anyagú korsók (9.002.004): anyaguk vörössárga, egyenletesen kiégett, közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot tartalmaz. Falvastagságuk 0,5–0,6 cm. Belső oldaluk esetenként szürkére égett, a törésfelület és a külső oldal azonban vörös. Az is előfordul, hogy a törödékek háromszínű törésfelületű (vörös-sötétszürke-vörös).

Alakjukról két tárgy ad képet, egy teljes edénnyé kiegészített korsó, valamint egy nyak- és válltörö-

dék. Szájuk viszonylag széles, peremük egyszerű, esetenként kiöntőcsőrt alakítottak ki rajta. Nyakuk hengeres, a váll felé szélesedhet. A lapos szalagfűl a száj alsó részéhez csatlakozik, ahol gyakran karimát alakítottak ki, és derékszögben megtörve a kiugró vállhoz fut be. A korsók teste tojásdad, az alj felé egyre szűkül, majd a fenék elérése előtt kissé kiszélesedik. Az alj és az oldal élben találkoznak. Máz, angób nem borítja őket, nyakukat, vállukat gyakran díszítik vízszintesen körbefutó hornyolatokkal.⁶⁰

Egy kiöntőcső-törödéket is ide lehetett sorolni, ez csonkakúp alakú, fölfelé erőteljesen szűkül.⁶¹ Darabszám: 89 db

Mázaz, „török típusú” korsók: A talpastálak két csoportjával anyagában, mázában megegyező al típusokat lehetett elkülöníteni. Az egyik esetben (9.008.002) anyaguk 6.008.001-gyel egyezik.

Az ide tartozó korsók viszonylag kis méretűek, gömbtestűek, egy oldaltörödéken kiöntőcső indítását lehetett megfigyelni, illetve egy fölfelé szűkülő, sárga mázas kiöntőcső-törödékek is tartozott a csoporthoz.⁶² A fenékrészük hirtelen összeszűkül, fenékmérőik 7,5–10 cm között változnak.

Mint általában, ezeket a korsókat is csak felső egyharmadukon, a külső oldalukon borítja világos angób, s rajta zöld, sárga vagy barna máz. Egy edényt érdekes, egyedi megoldással nem mázaztak, hanem egész testét nagy, fehér angóbpöttyökkel díszítették.⁶³

A talpastálak másik csoportjához (6.009.001) hasonló korsótörödékek (9.009.002) is kerültek elő. Ezeket mázat (zöld ill. sárgásbarna) szintén csak a külső oldalon, a váll vonaláig alkalmaztak, ezúttal azonban angób nélkül vitték föl.⁶⁴ Össz. darabszám: 26 db

Fehér anyagú korsó (9.010.001): ebben az esetben egyetlen korsó törödékei alkotnak különálló csoportot. Anyaga egészen világos, szürkésfehér, kevés, nagyon apró szemű csillámos homokot és kevés, nagyobb fekete szemcsét tartalmaz, finoman iszapolt. Szája és nyaka hiányzik, teste vállban a legszélesebb, lefelé és felfelé nagyjából egyenletesen keskenyedek. Füle a vállból indult, ovális átmetszetű lehetett. A vállon hornyolatok futnak körbe. Vörös festéssel díszített, a testet a fül felhelyezése előtt festették meg.⁶⁵ Darabszám: 8 db

Redukált égetésű korsók (9.011): Ebben a lelet együttesben anyaguk alapján igen egységes képet

⁶⁰ BTM ltsz. 2002.9.3; 2002.9.26

⁶¹ BTM ltsz. 2002.9.35

⁶² BTM ltsz. 2002.9.118; 2002.9.66

⁶³ BTM ltsz. 2002.9.126

⁶⁴ BTM ltsz. 2002.9.91; 2002.9.128

⁶⁵ BTM ltsz. 2002.9.168

⁵⁸ BTM ltsz. 95.31.06

⁵⁹ BTM ltsz. 95.31.8; 95.31.03.1–2 és 95.31.07

mutatnak, külső oldaluk sötétebb, grafitiszürke, belső oldaluk világosabbra égett. Csillámos homokot valamint apró, fehér szemcséket tartalmaznak. Egy finomabb és egy durvább kivitelezésű alcsoportra válnak szét, ezeknek formai különbsége funkcionális eltérésre is utal.

9.011.001: a redukált égetésű korsók finomabb változata. Kevés, nagyon apró szemű csillámos homokot és nagyon kevés, apró fehér szemcsét tartalmaz, anyaga nagyon sima, finoman iszapolt. A falvastagság 0,3–0,5 cm. A töredékek felülete minden esetben polírozott.

Két, teljes edénnyé kiegészített korsó is tartozik ide, azonban közülük csak az egyik vizsgálható, mivel a másik a Sándor palotában, az ott folytatott feltárásokat bemutató kamarakiállításon található.⁶⁶

A rendelkezésre álló korsó 21,5 cm magas. Szája kehely alakú, pereme kifelé megvastagodó, egy hornyolattal tagolt, a kiszélesedő, kehelyszerű részben szűrőlemez található. A kehely oldalából korongolt rudacska indul ki, ami összeköti a korsó száját a kiöntőcsővel. A nyak gömbölyded részekre tagolt, viszonylag rövid, keskeny. A kiöntőcső a vállból indul, egyenes, felfelé keskenyedek, lezárása előtt kissé kigömbölyödik. A nyak és a váll találkozásánál a korsót két sorban benyomkodott minta díszíti. Az edény teste tojásdad alakú, legszélesebb része magasságának kétharmadánál van. Az alj és az oldal élben találkoznak. A korsó külső felülete egyenletesen fényesre polírozott. Oldalán egy világosabb szürke folt látható, ahol a mellette lévő edény a kemencében hozzáért.⁶⁷

9.011.002: a redukált égetésű korsók durvább változata. Közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot és nagyon kevés, apró fehér szemcsét, néha apró kavicsokat tartalmaz. A falvastagság 0,3–0,5 cm, a töredékek felülete nem polírozott.

A csoportba egyebek mellett két nagyobb, a fenéktől a vállig meglévő profilú edény tartozik.⁶⁸ E két darab töredékessége miatt nem tudjuk, a nyaknál összeszűkültek-e, formájuk alapján pedig elképzelhető, hogy nem korsók, hanem fazékkéle tárolóedények voltak. Mivel eddig párhuzamuk nem ismert, ez csak akkor fog kiderülni, ha valahonnan hasonló példányok kerülnek elő. Testük egyébként erősen nyújtott, tojásdad alakú, fölfelé szélesedik. Válluk alatt vízszintesen körbefutó hornyolatok díszítik őket. Össz. darabszám: 82 db

Királyi Istálló, 94/1, NY-i gödör

9.002.004: Az oxidált égetésű, mázatlan korsók az

előző gödörnél ismertetett csoportja csupán néhány oldal- és egy fenéktöredékekkel képviseltette magát a leletegyüttesben. Darabszám: 5 db

9.018.002: Inkább egy másik, durvább kivitelezésű mázatlan folyadéktároló- csoport töredékei fordultak elő nagyobb számban, melyeknek anyaga érdekes, közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot tartalmaz, valamint szintén közepes mennyiségű, igen apróra tört kavicsal soványított, keményre égett. Létezhetett oxidált és redukált égetésű változatuk, de másodlagosan megégtek, így ez eldönthetetlen. A korábban már ismertetett tejesköcsög anyagával mutatnak rokonságot, de formájukra sajnos nem lehet következtetni.⁶⁹ Darabszám: 15 db

9.008.002: A mázas, „török” korsók szintén igen kis számban voltak jelen. Anyaguk a talpastálakéhoz hasonló. Egynél lehetett megfigyelni eredeti, fehér angóbra felvitt, citromsárga mázát. Darabszám: 9 db

9.020.001: Egy nyaktöredék a dístálakkal azonos anyagból készült, külső oldalát fényes sárga máz borítja.

9.011.002–003: A redukált égetésű korsók ismét csak egy durvább és egy finomabb változatban jelentek meg, azonban itt a másik gödörben lévő töredékek anyagára jellemző fehér szemcsék csak az előbbiben fordulnak elő. A finom anyagú korsók csak közepes mennyiségű, nagyon apró szemű csillámos homokot tartalmaznak, felületük rendkívül sima, finoman iszapolt. Két töredék volt formailag értékelhető, egy hengeres korsónyak a váll indításával és egy szélesebb, hengeres nyaktöredék. A finomabb anyagú töredékek mindegyikének polírozott volt a külső felülete, de a durvábbak között is előfordult. Néhány töredék volt díszített, bekarcolt hullámvonalkötegeket, illetve bepecsételt rovátkasorokat lehetett rajtuk megfigyelni. Darabszám: 29 db

EGYÉB KERÁMIATÁRGYAK

12–15. *Kályhas anyag, gyertyatartók és egyebek*

Sándor palota, 17/1. gödör:

Az együttesben kályhacsempe-töredék nem volt, kályhaszem- töredékből összesen 132 db-ot tartalmazott. Ezek mindegyike mázatlan volt, 56 db-ot lehetett négyzetes tál alakú kályhaszem részeként azonosítani. 76 db töredék tartozott pohár vagy hagyma alakú kályhaszemekhez. Egy, csaknem teljes profiljában meglévő, hagyma alakú kályhaszem kicsúcsosodó részét csavarással díszítették.⁷⁰ Egy teljesen ép, pohár alakú kályhaszem anyaga egy helyen annyira elvékonyodott, hogy fala átlýukadt.

⁶⁶ A kiállításon található darab: BTM ltsz. 2002.9.2

⁶⁷ BTM ltsz. 2002.9.1

⁶⁸ BTM ltsz. 2002.9.171; 2002.9.175

⁶⁹ BTM ltsz. 95.31.10

⁷⁰ BTM ltsz. 2002.9.40

Mivel sem habarcs-, sem koromnyomok nem láthatók rajta, elképzelhető, hogy hibás példányként nem is használták föl.⁷¹ A leletegyüttes tartalmazott továbbá négy gyertyatartó-töredéket (14.008.003) és egy mázas padlótégla (15.012.001) töredékét.

Királyi Istálló, 94/1, NY-i gödör

A leletegyüttes 16 db kályhacsempé- töredéket tartalmazott. Mindegyik vörös anyagú, zöld, két esetben sárga mázas, nagy többségük díszítetlen, egy töredéken látszik a keretelés részlete, egy másikon pedig valamilyen ornamentikus motívum indítása.

29 db töredék tartozott redukált égetésű, mázatlan, négyzetes tál alakú kályhaszemekhez. 13 db a vörös anyagú, fehér angóbon zöld mázas, „török” típusú, bögre alakúnak is nevezett kályhaszemek táborát gazdagította.

ÉRTÉKELÉS

A két leletegyüttest többféle módon is ki lehet értékelni. Egyrészt, mivel kontextusuk által jól meghatározható a betöltési idejük, vizsgálhatóvá válik, hogy az eddigiekben keltező értékűnek tartott, itt is jelen lévő típusok valóban azok-e. Ezzel kapcsolatban kijelenthető, hogy az eddigi eredmények többnyire megerősítést nyertek, azonban némi kiegészítés vált szükségessé.

A sgraffitós edényeket a 16. századra szokták jellemzőnek tartani, Gerelyes Ibolya azt feltételezte, hogy a 17. század első harmadában a bekarcolás nélküli, „álsgraffitós” tálak nagyrészt felváltják őket.⁷² Ezek az edények azonban gazdag dekorációjuk miatt, és mivel többségüket nem helyben készítették, díszkerámiának számítottak, azaz valószínűleg sokáig használták őket, vigyáztak rájuk. Így nem meglepő, hogy egy-egy töredékük rendszeresen felbukkan 17. század végi kontextusban is.⁷³ A 17/1-es gödörből azonban körülbelül tizenöt különböző tál darabjai kerültek ki, melyek közül négy talán egy háztartás (vagy talán a Szent János templom épületében működő dzsámi) felszereléséhez tartozott. Tekintve, hogy a betöltés ideje a 16–17. század fordulójára tehető, valósnak fogadhatjuk el, hogy e tálak a hódoltság korai időszakában örvendtek a legnagyobb népszerűségnek Budán. A mellettük felbukkanó „álsgraffitós”, azaz csak színes mázakkal díszített, bekarcolás nélküli töredék egyébként szintén Gerelyes Ibolya meglátását igazolja, aki en-

nek a típusnak a megjelenését a 16. század végére helyezte.⁷⁴

Az előző példa jól mutatja, hogy az objektumok leletanyagát lehetőleg érdemes összességében vizsgálni, a lelettípusok jelenlétének arányát figyelembe venni.

A Sándor palota 17/1-es gödörben például számosan jelen voltak az inkább a késő középkorra jellemzőnek tekintett „osztrák típusú” fazekak. Az általam vizsgált budai együttesek szinte mindegyikében előfordultak ilyen töredékek, de az itteni mennyiségük kiugrónak számít. Továbbá a sgraffito- díszes tálakon kívül még legalább egy, a hódoltság korai időszakára keltezett típus is előfordul, a rádli díszes kis lábasedény képében, még a későinek tekinthető edényfajták teljesen hiányoznak.⁷⁵ Az ilyen leletanyag-összetétel az ásatási körülmények ismerete nélkül is korai betöltésű gödörre utalna.

Ugyanakkor viszont a 94/1 NY-i gödörből szintén előkerült egy 16. századra keltezhető dísztál-töredék, valamint négy, a „budai vörös kerámiához” köthető oldaltöredék. Akadt továbbá a múzeumba került leletanyagában három, biztosan újkori cserép is. A többi, keltező értékűnek ítélt tárgy (pl. a festett díszű, fehér anyagú fazék, a függesztőfüles dísztálak)⁷⁶ ugyanakkor a 17. század vége felé mutatott. Ráadásul a leletanyag túlnyomó része másodlagosan megéve került a gödörbe, a korábbra vagy későbbre datált töredékeken viszont nem voltak ilyen nyomok. A betöltés – a gödör ásatási kontextusa és a történeti adatok által megadott – idejét tehát a leletanyag nagyobb, jellegében és állapotában egy-egy része igazolta.

A két gödör anyagának összevetése során olyan jellegzetességeket is azonosítani lehetett, melyek egyes műhelykörök folyamatos működésére utalnak. Ezek közül a legszembeszökőbb a korábbi együttesből kikerült fehér anyagú, vörössel festett korsó, mely anyagában azonos, díszítésében pedig rokonságot mutat a későbbi gödör festett-visszakapart díszű „vászonfazekáival”.

Ugyanakkor az is érdekes tény, hogy a 17. század második felére keltezhető leletegyüttesekben a részben legalábbis magyar eredetűnek tekinthető, a néprajzi kerámiában is jelen lévő edénytípusok egyre gyakrabban fordulnak elő, még a korábbi anyagokban inkább a klasszikus „török” kerámia dominál. A késői, 94/1 NY-i gödör egyébként kirívó példa mindösszesen három talpastál- töredékével, és ezt valószínűleg az objektum részleges pusztulá-

⁷¹ BTM Iktz. 2002.9.157

⁷² GERELYES 1991. 45.

⁷³ Pl. a 94/1 NY-i gödörrel egy időre keltezhető betöltésű 94/1 DK-i gödörből is került elő egy sgraffito-díszes töredék. (Leltározatlan.) Továbbá: GERELYES 1986. 81.

⁷⁴ GERELYES 1991. 45.

⁷⁵ GERELYES 1991. 46., BTM Iktz. 2002.9.5

⁷⁶ GERELYES 1991. 46.

sával magyarázhatjuk, ám a trend jól megfigyelhető. A jelenségben szerepet játszhatott, hogy az országot behálózó régi kereskedelmi útvonalak a hódoltság határainak rögzülése után lassanként újra működni kezdtek.

A keltezési kérdéseken túl további igazolást nyert az a korábban már közölt adat is, hogy Budán feltűnően kevés a „délszláv” kerámia aránya, ami, úgy tűnik, nem függ a leletegyüttes korától.⁷⁷

Az alkalmazott szempontrendszer tehát, mivel átláthatóvá teszi az egyes típusok arányait a leletegyütteseken belül, az egymáshoz hasonló cserepek pedig könnyen azonosíthatóvá válnak, segít feltérképezni egyes edényfajták fejlődését, jelenlétük alakulását a városban. Most, hogy sikerült igazolni az eddigi feltételezéseket a keltező értékű típusokról, a következő cél a hódoltság másfél évszázadának egy-egy szakaszára jellemző további csoportok megtalálása, mely remélhetőleg hamarosan egy következő publikáció témája lehet.

⁷⁷ GERELYES 1991. 46.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALTMANN 1973 ALTSMANN Julianna: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. ArchÉrt 100. (1973), p. 82–87.
- ALTMANN 1994 ALTSMANN Julianna: Az óbudai és a budavári ferences templom és kolostor kutatásai. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Művészettörténet–Műemlékvédelem 7. Bp., 1994, p. 137–152.
- ALTMANN 1994a ALTSMANN Julianna: Ásatási napló. Budapest I. Szent György tér és környéke ásatási program. Sándor palota. 1994., BTM Adattára.
- ALTMANN 1995 ALTSMANN Julianna: Ásatási napló. Budapest I. Szent György tér és környéke ásatási program. Sándor palota. 1995., BTM Adattára.
- ALTMANN–LÓVEI 2004 ALTSMANN Julianna – LÓVEI Pál: Leletegyüttesek a budavári ferences templomból. BudRég 38. (2004), p. 11–21.
- BENCZE–PAPP 2004 BENCZE Zoltán – PAPP Adrienn: Török kerámia egy Dísz téri sziklagödör feltárásából. BudRég 38. (2004), p. 35–49.
- BENDA 2002 BENDA Judit: A Szent György tér déli oldalán feltárt középkori kút leletanyaga. BudRég 35. (2002), p. 535–548.
- BIKIĆ 2003 BIKIĆ, Vesna: Gradska keramika Beograda (16–17. vek). Belgrade Ceramics in the 16–17. Century. Beograd, 2003.
- CSUPOR–CSUPORNÉ 1998 CSUPOR István – CSUPORNÉ Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Bp., 1998.
- FEHÉR 1959 FEHÉR Géza: A pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltságkori török emlékei. JPMÉ 1959. (1960), p. 103–149.
- GERELYES–FELD 1986 GERELYES Ibolya – FELD István: Hódoltság kori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból. CommArchHung 1986., p. 141–186.
- GERELYES 1986 GERELYES Ibolya: Adatok a sgraffito-díszes török kerámia keltezéséhez. In: Keletkutatás 1986., p. 69–84.
- GERELYES 1990 GERELYES, Ibolya: Die Balkanenverbindungen der türkischen Keramik von der Budaer Burg. ActaArchHung 42. (1990), p. 269–285.
- GERELYES 1991 GERELYES Ibolya: Török leletegyüttesek a budai várpalotából (1972– 1981). TBM 23. (1991), p. 21–75.
- HANNY 1997 HANNY Erzsébet: A nagyrévi kultúra áldozati gödre a budai Várhegyen. BudRég 31. (1997), p. 199–211.
- HATHÁZI–KOVÁCS 1997 HATHÁZI, Gábor – KOVÁCS, Gyöngyi: A Post Medieval Find Assemblage from Vál. ActaArchHung 49. (1997), p. 195–225.
- HOLL 1955 HOLL Imre: Külföldi kerámia Magyarországon, XIII–XVI. század. BudRég 16. (1955), p. 147–197.
- HOLL 1963 HOLL Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából, XIII– XV. század. BudRég 20. (1963), p. 335–394.
- HOLL 2005 HOLL, Imre: Fundkomplexe des 15–17. Jahrhunderts aus dem Burghpalast von Buda. VAH 17. Bp., 2005.
- IGAZ–KRESZ 1965 IGÁZ Mária – KRESZ Mária: A népi cserépedények szakterminológiája. NÉ 47. (1965), p. 87–131.
- KOVÁCS 1998 KOVÁCS Gyöngyi: A barcsi török palánkvár kerámialeletei. CommArchHung 1998. p. 155–180.
- KOVÁCS 2003 KOVÁCS Eszter: A budai ferences kolostor a török korban. TBM 31. (2003), p. 241–262.
- KRESZ 1960 KRESZ Mária: Fazekas, korsós, tálas. Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához. Ethnographia 71. (1960), p. 296–379.
- KRESZ 1991 KRESZ Mária: Magyar fazekasművészet. Novi Sad, 1991.
- LAJKÓ 2010 LAJKÓ Orsolya: A kora újkori kerámia tipológiája – a néprajzi edényterminológia alkalmazásának lehetőségei a Dél-Alföldön. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon 2. Bp., 2010. p. 799–816.

- MAGYAR 2003 MAGYAR Károly: A budavári Szent György tér és környékének kiépülése. (Történeti vázlat 1526-tól napjainkig). TBM 31. (2003), p. 43–126.
- MIKLÓS–VIZI 2006 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta: Válogatás egy késő középkori fazekas-műhely leletanyagából. In: Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Bp.–Veszprém, 2006. p. 91–99.
- NYÉKHELYI 2004 B. NYÉKHELYI Dorottya: Felíratos török talpastál a budavári Szent György térről. BudRég 38. (2004), p. 133–151.
- PUSZTAI 2003 PUSZTAI, Tamás: The Pottery of the Turkish Palisade at Báticaszék. In: Archaeology of the Ottoman Period in Hungary. In: Opuscula Hungarica 3. Bp., 2003. p. 301–310.
- TÓTH 2002 TÓTH Anikó: Török kori leletgyűttes a budavári királyi palota előterében. In: A hódoltság régészeti kutatása. In: Opuscula Hungarica 3. Bp, 2003. p. 261–268.
- TÓTH 2003 TÓTH, Anikó: An Ottoman-era Cellar from the Foreground of Buda's Royal Palace. In: Archaeology of the Ottoman Period in Hungary. In: Opuscula Hungarica 3. Bp, 2003. p. 273–280.
- VÉGH 2003 VÉGH András: Középkori városnegyed a királyi palota előterében. (A budavári Szent György tér és környezetének története a középkorban.) TBM 31. (2003), p. 7–42.
- VIZI 2000 VIZI Márta: Grafitos kerámia Decs-Etéről és Ozoráról. WMMÉ 22. (2000), p. 177–252.
- VIZI 2010 VIZI Márta: A kora újkori kerámia feldolgozásának módszerei. Az ozorai várkastély leletanyagának adatbázisáról. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon 2. Bp., 2010. p. 817–838.

THE EARLY MODERN POTTERY OF TWO FIND COMPLEXES FROM SZENT GYÖRGY SQUARE IN BUDA

More than a hundred of so called "Turkish pits" were excavated during the archaeological research of Szent György Square, between 1988 and 2002 in the Castle District of Buda. Some of them could be dated through their find context and thus it became possible to analyze their pottery and start creating their typochronology. The method has multiple levels, all connected to and/or depending on each other, including the inspection of the color, the material, the shape elements and the surface alterations. Every type gets a code, which consists of three numbers and defines these properties, building main and subgroups.

Two find complexes have been evaluated by using this method, one (Sándor palota, pit 17/1), which could be dated to the turn of the 16th-17th centuries and another (Királyi Istálló, 94/1, western pit), which was filled up around 1684. The study has shown that there were only a few pottery types, which remained the same for these eighty years, and most of them changed significantly.

One of these changes was the almost complete disappearance of the unglazed cooking pots, substituted by similar, but on their interior lead glazed

vessels. The other issue was the increasing number of the local, Hungarian pottery types in the 17th century, whose usage continued in the new age as well, while the quantity of the classic "Turkish" pottery (footed bowls, spouted jugs, etc.) dropped. The amount of the so called Southern Slavic or Bosnian pottery (hand formed jugs and baking lids, pots made on hand turned wheel) was minimal, as it had been noted earlier concerning the ceramics of Buda.

An interesting fact has also been discovered regarding the sgraffito- decorated footed bowls, which occurred only in the earlier find complex. Three of four very similar vessels, probably made in Belgrade, wore an identical scratched-in sign on their bottom (created after the firing of the bowls). This could mean that they belonged to the same "set", which has not yet been observed in the study of early modern pottery.

The completion of the typology requires the evaluation of more find complexes, but the applied method renders it possible to find related groups and define more accurately the characteristic pottery types in the different periods of the 150 years of Buda's Ottoman occupation.

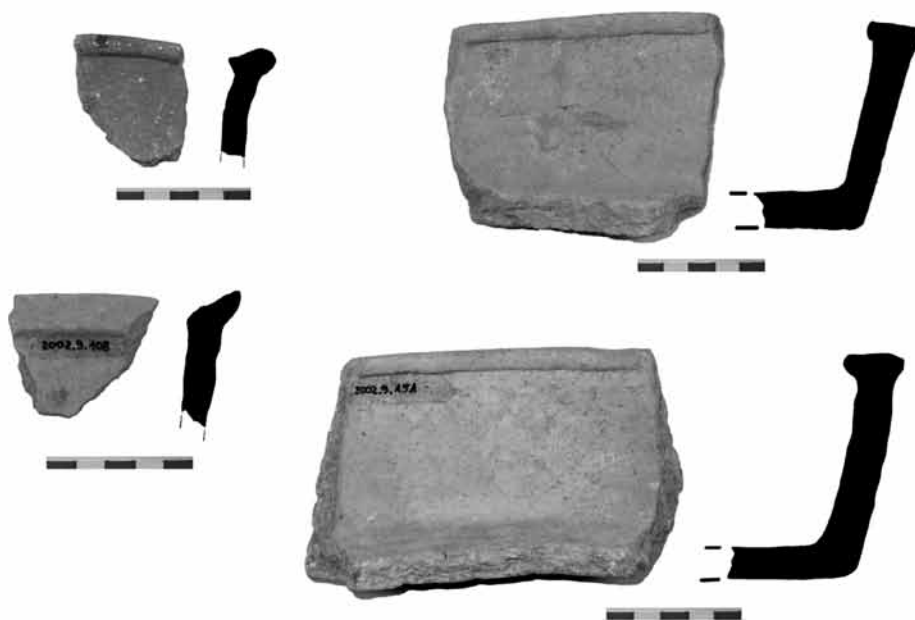
Sándor palota, 17/1. gödör

Típus-szám	Meghatározás	Szín	Járulékos összetevők	Égetés	Felületkezelés	Db
1.001.001 – 003	Sütőtál	E	durva, csillámos homok, apróra zúzott fehér kavics	O	-	9
2.501.001	"Délszláv" fazék	E	apróra tört, világos színű kavicszúalék	O	-	1
2.002.001 –003	Mázatlan fazék	V	csillámos homok	O	angób, festés	15
2.003.001	Mázás fazék, "budai vörös kerámia"	V	csillámos homok, kevés kis kavics	O	angób, ólomház	5
2.004.001	Mázatlan fazék "osztrák típusú"	SZ	csillámos homok, kevés grafit szemcse	R	hornyolatok, perembélyeg	35
2.004.002	Mázatlan fazék "osztrák típusú"	SZ	csillámos homok	R	hornyolatok, lyukasztás	11
2.005.001	Mázás fazék és lábasedény	F	csillámos homok (finoman iszapolt)	O	ólomház, pecséthengerrel nyomott dísz	51
2.006.001 –002	Mázás fazék	S	több- kevesebb csillámos homok	O	ólomház, rádldísz, rovatkolás	73+
3.007.001	Mázás, kétfülű tárolóedény	V	csillámos homok, erősen meszes	O	angób, ólomház	15
4.002.004	Fedő	V	csillámos homok	O	-	6
6.008.001	Talpastál	V	csillámos homok, nagyon kevés mész	O	angób, ólomház, sgraffito-dísz	42+
6.008.002	Talpastál	V	csillámos homok, erősen meszes („mész kukacos")	O	angób, ólomház	8
6.009.001	Talpastál	S	csillámos homok, apró fekete szemcsék	O	angób, ólomház	6
9.002.004	Mázatlan korsó	V	csillámos homok	O	hornyolatok	89+
9.008.002	Mázás, "török" korsó	V	csillámos homok, nagyon kevés mész	O	angób, ólomház	22
9.008.002	Mázás, "török" korsó	S	csillámos homok, apró fekete szemcsék	O	angób, ólomház	4
9.010.001	Mázatlan, festett korsó	F	csillámos homok, kevés, nagyobb fekete szemcse (finoman iszapolt)	O	hornyolatok, festés	8
9.011.001	"Szürke korsó"	SZ	csillámos homok, apró fehér szemcsék (finoman iszapolt)	R	polírozás, bekarcolt dísz	25+
9.011.002	"Szürke korsó"	SZ	csillámos homok, apró fehér szemcsék, apró kavicsok	R	bekarcolt dísz	57
12.	Kályhás anyag	-	-	-	-	132
14- 15.	Egyéb	-	-	-	-	5

Királyi Istálló, 94/1, NY-i gödör

Típus-szám	Meghatározás	Szín	Járulékos összetevők	Égetés	Felületkezelés	Db
1.001.004	Sütőtál	E	csillámos homok, fekete szemcsék,	O	-	6
1.001.005	Sütőtál	E	apróra tört kavics	O	-	5
1.001.006	Sütőtál	E	csillámos homok, fekete szemcsék	O	-	1
2.501.001	"Délszláv" fazék	E	sok zúzott kavics	O	bordák	3
2.502.002	"Délszláv" fazék	E	csillámos homok és sok fehér	O	-	7
2.003.002	Mázás fazék, "budai vörös kerámia"	V	tört kavics, csillámos homok	O	angób, ólom-máz	4
2.006.003-012	Mázás fazék és lábas	S	csillámos homok, tört kavics, zúzott kerámia	O	ólom-máz, ro-vátkolás	50
2.010.002	Mázás fazék	F	csillámos homok és fekete szemcsék	O	ólom-máz, festés	27
2.016.001	Mázás fazék	F	aprószemű kavics, csillámos homok	O	ólom-máz, ro-vátkolás	55
2.017.001	Mázás fazék	S	csillámos homok	O	angób, ólom-máz, ro-vátkolás	12
2.017.002	Mázás fazék	S	kevés, nagyon apróra tört kavics	O	angób, ólom-	8
3.007.001	Mázás, kétfülű tárolóedény	V	csillámos homok, erősen meszes	O	angób, ólom-máz	3
3.018.001	Tejesköcsög	V	csillámos homok, kisebb kavicsok	O	hornyolatok	3
4.002.004	Fedő	V	apró szemű csillámos homok	O	-	1
6.008.004	Talpastál	V	fekete és csillámos homok, kissé meszes	O	angób, ólom-máz	3
7.010.004	Tál	F	csillámos homok, fekete szemcsék	O	ólom-máz	4
7.019.001	"Metéltmázás" tál	F	csillámos homok	O	ólom-máz, be-karcolás	2
7.020.001	Díztálak	V	csillámos homok	O	angób, ólom-máz, írókázás	5+
9.002.004	Mázatlan korsó	V	csillámos homok	O	-	5
9.018.002	Mázatlan korsó	V	csillámos homok, apróra tört kavics	O	-	15
9.008.002	Mázás, "török" korsó	V	csillámos homok, kevés mész	O	angób, ólom-máz	9
9.011.002-003	"Szürke korsó"	SZ	csillámos homok, fehér szemcsék	R	polírozás, be-karcolt dísz	29
9.020.001	Mázás korsó	V	csillámos homok	O	ólom-máz	1
12.	Kályhas anyag	-	-	-	-	58
15.	Egyéb	-	-	-	-	58

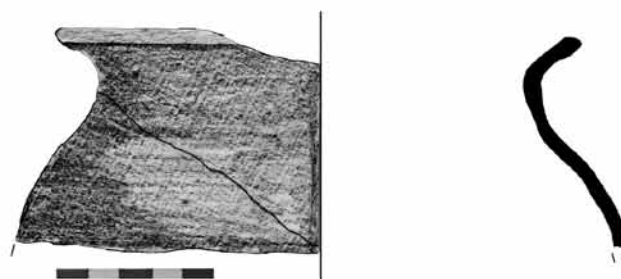
1.001.001-003

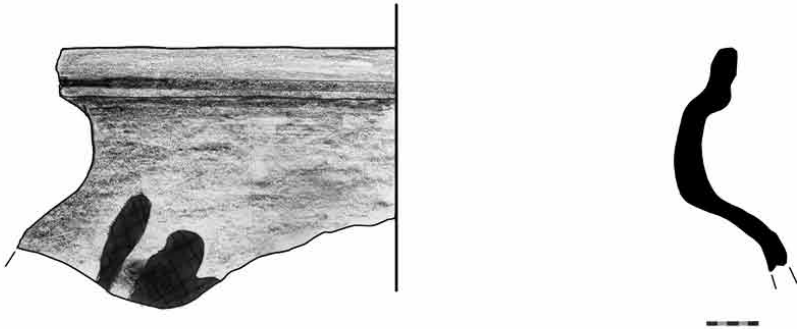
1.001.004-006

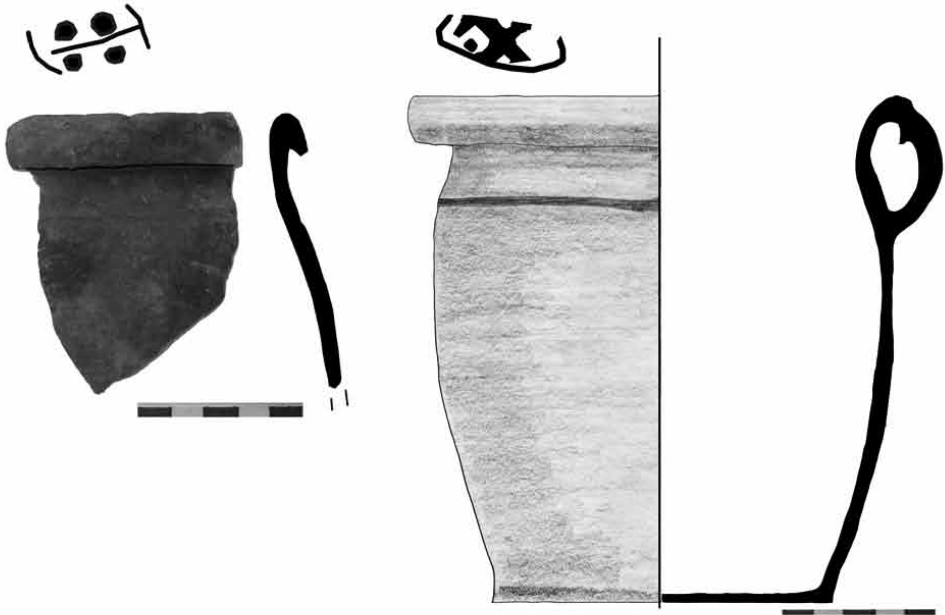
2.502.001

2.002.002

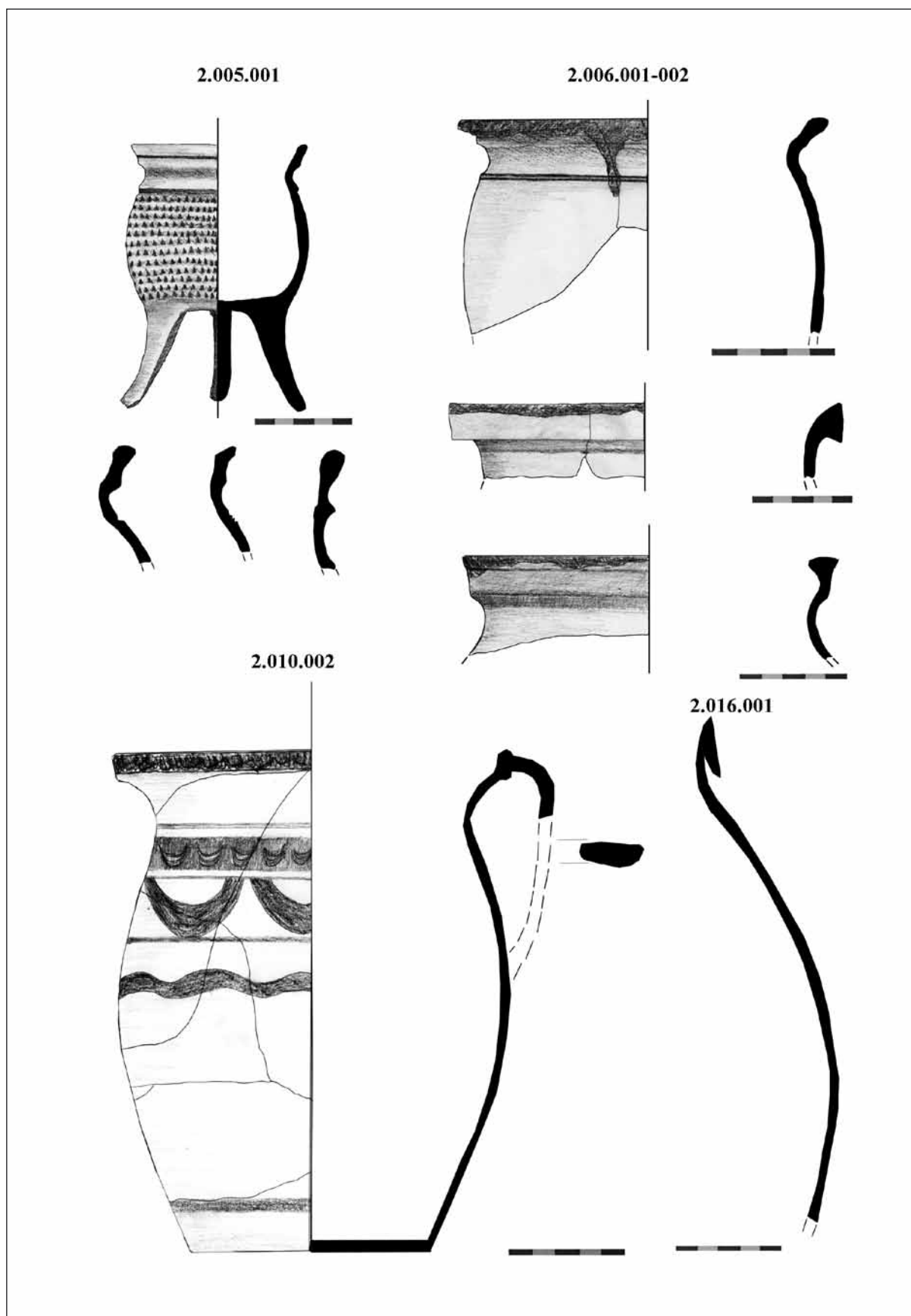

2.004.001

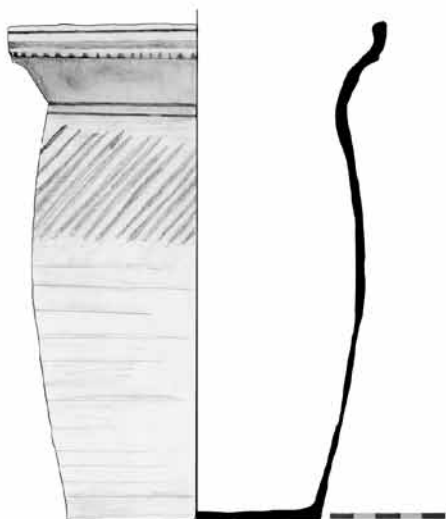

2.004.002

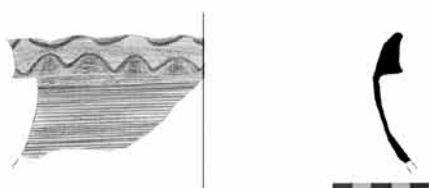
2.006.001-002

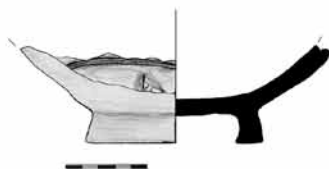
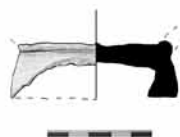
2.006.003

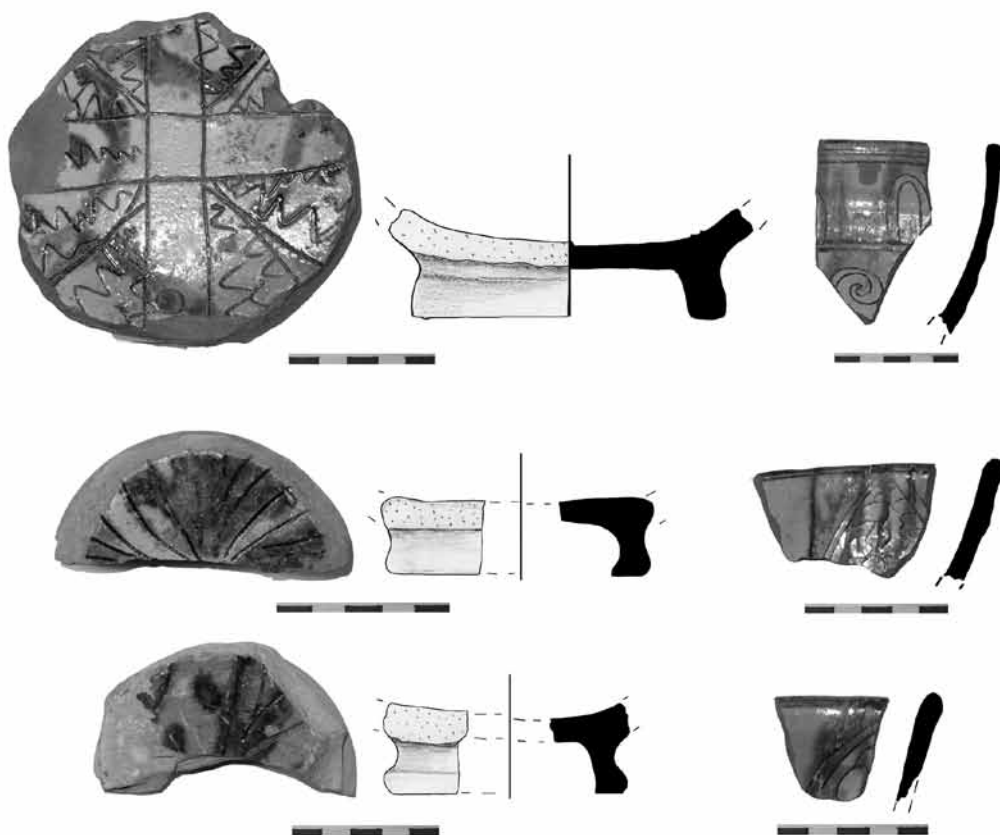
2.017.001-002

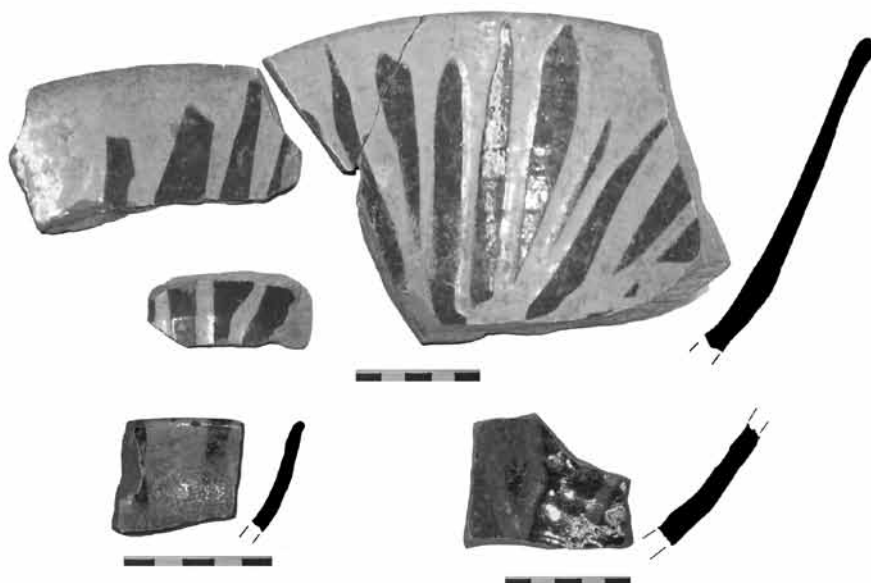
6.008.001

6.008.001

6.008.003

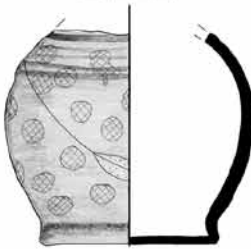
6.020.001

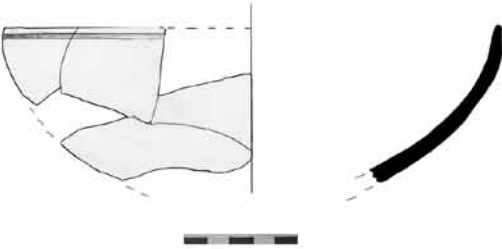
6.008.004

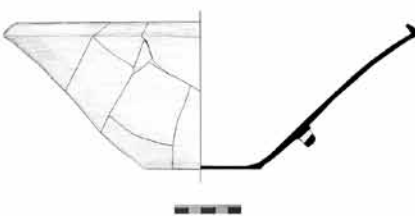
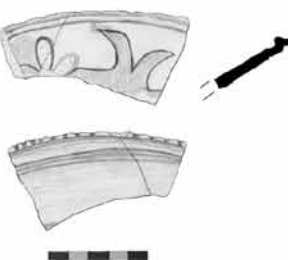
9.008.002

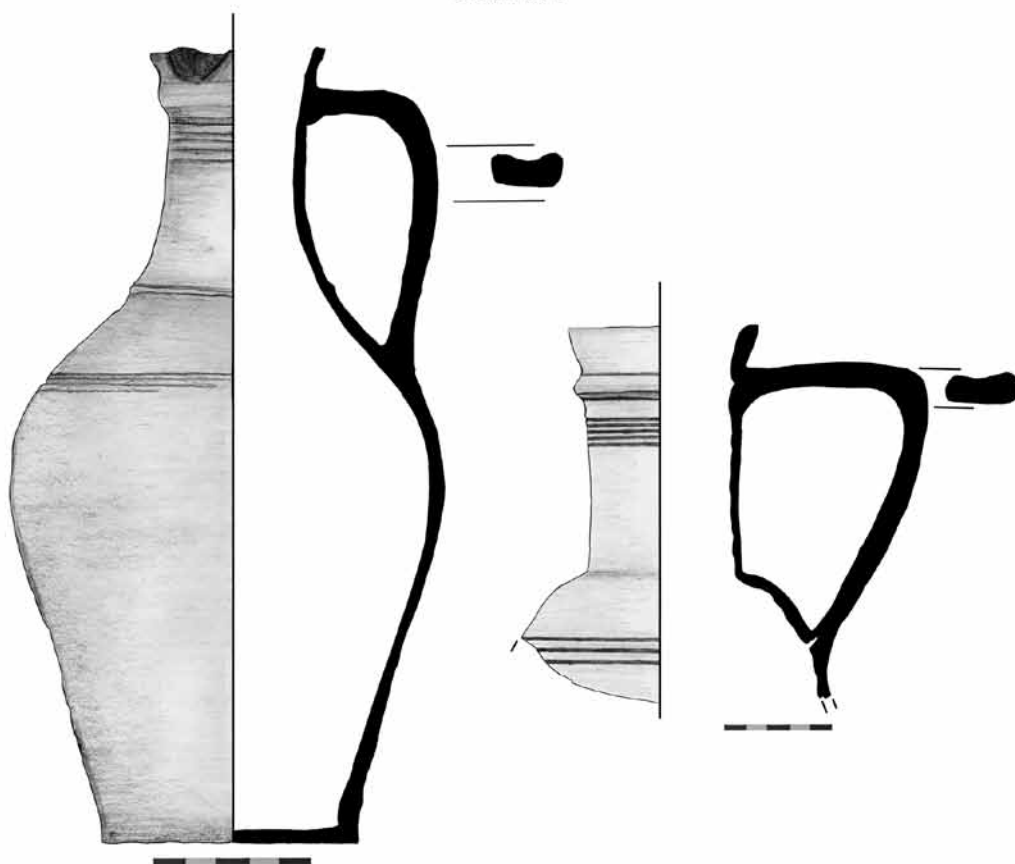
6.009.001

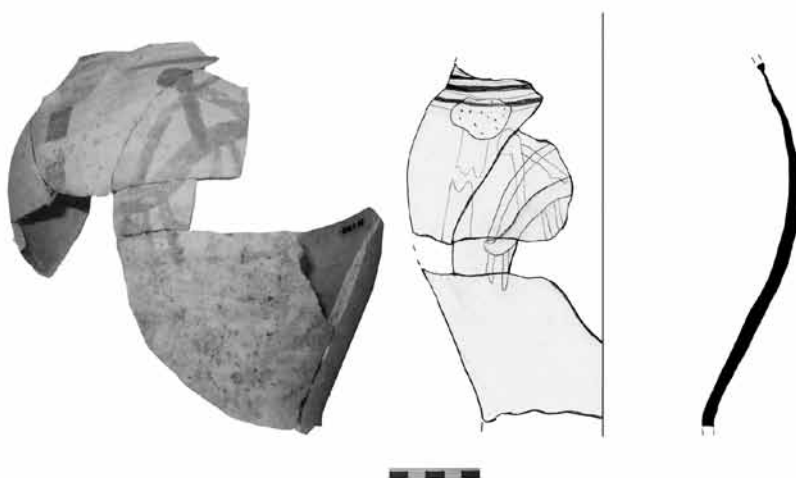
6.019.001

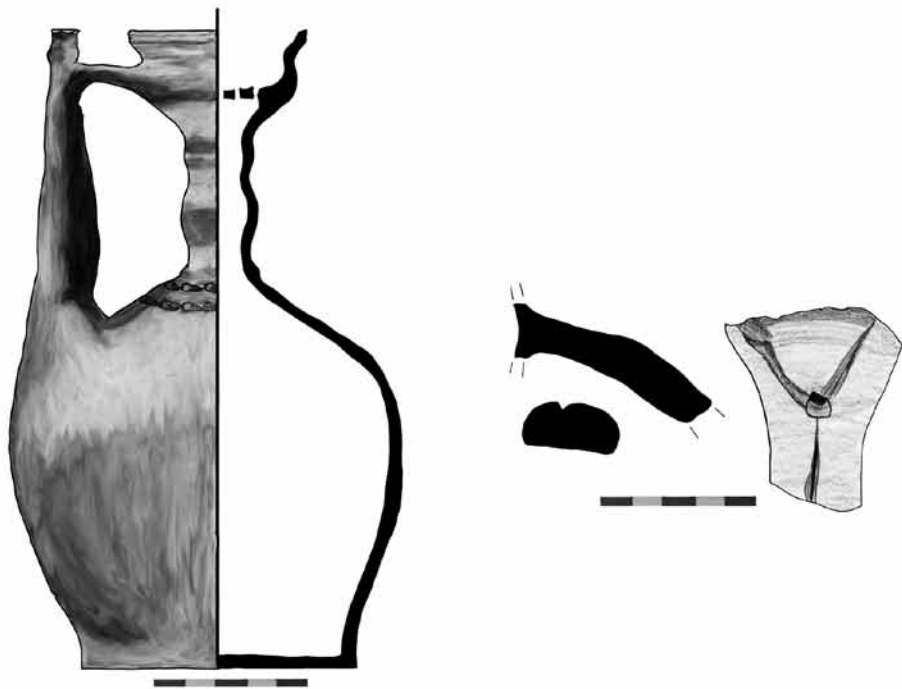
9.002.004

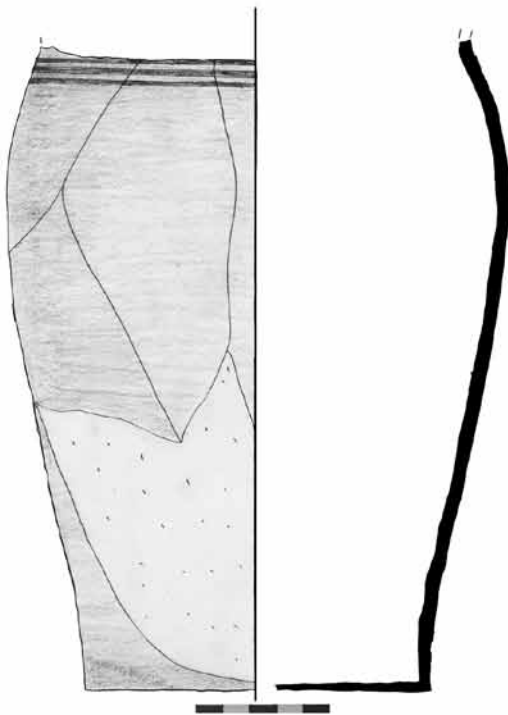
9.010.001

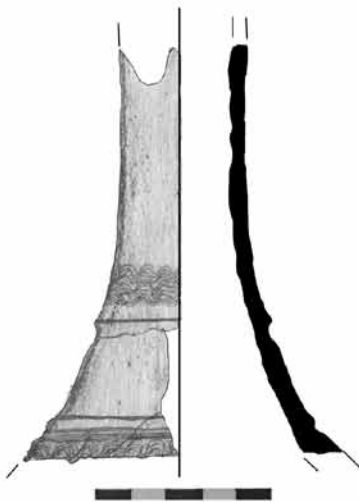
9.011.001

9.011.002

9.011.003

SZABÓ BALÁZS

A BUDAI VÁR BARLANGPINCÉINEK KIALAKULÁSA, KIALAKÍTÁSA ÉS VIZSGÁLATA A 13. SZÁZADI (ELSŐ) TELEKOSZTÁS TÜKRÉBEN I.

A VÁROS ALAPÍTÁSKORI VALÓSZÍNŰ TELEKOSZTÁSA ÉS VÁROSSZERKEZETE
A FÖLD ALATT ELHELYEZKEDŐ OBJEKTUMOK ALAPJÁN

ELŐZMÉNYEK

Többen kutatták már az erődített Buda város (a mai Várnegyed) alatti barlang- és mélypince-rendszer kialakulásának körülményeit és történetét. Közülük a legjelentősebb Kadić Ottokár, neves geológus az 1930-as években vázolta ezek lehetséges kialakulását, kialakítását. Ugyancsak többeket foglalkoztatott már a város (Vár) alapításkori és középkori (13. századi) telek-, utca-, és térszerkezete, de a legtöbb részről nagy bizonyossággal még senki sem készített teljes telektérképet. Először Bertalan Vilmosné és H. Gyürky Katalin¹, majd Lócsy Erzsébet² foglalkozott Buda visszafoglalása kori térképe alapján felrajzolni a régi utcavonalakat és telekkiosztást, mely a Vár egyes részterületeire (pl.: az Uri utca egyes szakaszaira) eredményes volt. Majd Végh András folytatott kutatásokat a témában. Mindahányan igen értékes, kutatásom eredményeivel megegyező megállapításokra jutottak.

Kutatómunkám során céлом volt, hogy a Várban ma is megtalálható, nagy kiterjedésű üregrendszert az utcavonalakhoz, telekkiosztáshoz és a telkek beépítéséhez viszonyítva bemutassam, illetve a kialakulásukat, kialakításukat az eddig megismert adatok alapján vázoljam. Mivel az üregek, és a szinte minden üregnél jelen lévő aknák, kürtők, kutak kialakításának célja tekintetében még mindig nem áll rendelkezésre elegendő adat, ezért több lehetséges elképzelést is bemutatok. Továbbá a földalatti üregek, kutak, kürtők kutatása közben a budai Vár (város) alapítás korabeli telek és utca kiosztásának fontos részletei világosodtak meg. Ehhez igyekeztem minél több új, pontos adattal szolgálni a további kutatásokhoz. Munkám során több, a kürtőkkel, kutakkal, barlangpincékkel és a telek eredeti beépítésével kapcsolatos megállapításra is fény derült. Ezeket ebben a tanulmányban szintén bemutatom.

Megfigyeléseim és a térképi adatok egy rajzon való egyesítése után felmerült a kérdés, hogy ezek

a földalatti helyiségek tényleg természetes képződmények-e, mivel egymáshoz és az első telekosztáshoz (pontosabban utcavonalhoz) viszonyított igen rendezett elhelyezkedésük kételyeket vet fel.

EDDIG MIÉRT NEM SIKERÜLHETETT AZ ELSŐ TELEKOSZTÁS FELRAJZOLÁSA?

Véleményem szerint az okok a következők voltak:

- régészeti feltárások, melyek ezeket az adatokat a felszínre hozták volna, a területen csak kis számban és csak szórványszerűen voltak (kivéve néhány helyen, pl. a Szent György utca nyugati oldalának ásatásait),
- a régészeknek és más kutatóknak nem állt rendelkezésére minden kürtő, kút és földalatti üreg (egyéb elnevezései: pince, mélypince, barlangpince, törökpince, barlang) adata. Nem volt lehetőségük (többek között a régebbi titkosítások miatt), illetve eddig nem került a kutatás középpontjába, hogy ezeket felkutassák, dokumentálják. A kürtőkből és kutakból sokkal több van, mint amennyit eddig bárki állított, illetve ezek felkutatására és levéltári kutatására még kevés időt szenteltek,
- nem álltak rendelkezésre elég pontos kataszteri (tehát a mai beépítést és telekosztást ábrázoló) térképek, illetve a mai napig sincsenek a különböző forrásokból származó adatok, rajzok egy egységes térképre rávezetve. E tanulmányban ezt megpróbáltam pótolni.

A VÁROSALAPÍTÁS

Okleveles adatokból ismert, hogy IV. Béla király az első tatárjárás után a városalapítást a hegytetőre rendelte el, mivel felismerte, hogy a tatárok magaslati erődöket képtelenek bevenni. Tehát azt teljesen mesterségesen, néhány év alatt (valószínűleg 1243–55 között), igen gyorsan, tervszerűen építették fel a várfalakat és osztották ki a telkeket.³ (Budavár

¹ BERTALAN–GYÜRKY 1964 345–364.

² LÓCSY 1964

³ VÉGH 2006a 27.

ma is az ország legnagyobb területű várfalakkal körülvett vára.) Azért választhatták ezt a hegyet, mert nagyméretű, szinte vízszintes platója volt, az éltető víz a hegy belsejében rendelkezésre állt, és akkoriban a támadóegyverek fejletlensége miatt a környező hegyekről lövetése nem volt lehetséges.⁴

A várplató közel sík, de nem vízszintes területét a legtöbb helyen egységes utcaszélességekkel, és ahol ez lehetséges volt, egységes telekméretekkkel parcellázták, majd építették be. Ezt a jelen tanulmányban is megerősítem. Viszont ezek egymáshoz való viszonya, így többek között a telekhatárok pontos helye még számtalan kérdést vet fel a város teljes korabeli térképének megrajzolása előtt.

AZ ÜREGEK KIALAKULÁSÁNAK FOLYAMATA, AZ EDDIGI ISMERETEINK SZERINT

A hegy vékony, felső erdei humuszcseréte alatt⁵ 4–10 méter vastag édesvízi mészkőszikla-réteg és alatta folyóvízi hordalék, meszes homok és budai márga húzódik. (1. kép) A mészkőpaplan védte meg a hegyet az időjárás hatásai miatti lepusztulástól.

A pincék, folyosók, üregek és legújabb kori óvóhelyek ma már több szintben helyezkednek el egymás alatt. Általában kettő, de van ahol három vagy akár még több szint is található. Az első, épített pince-szint közvetlenül az épületek földszinti helyiségei alatt található, ezek téglá vagy kőboltozatos helyiségek. Ezek felső részei – a mészkőpaplan felett elhelyezkedő – későbbi feltöltésű, ún. kultúrtörmelék szintjében vannak, de gyakran a magasan fekvő mészkőbe vésték bele. Aljzatuk átlagos mélysége a felszíntől 3–4 méter. A második szint, – mely néhány tucat helyen létezik –, már minden esetben sziklába vájt, de mesterséges pince, dongaboltozattal fedve. Ezek közvetlenül az első szinten lévő pincék alatt vannak. Ezek padlója átlagosan 5,5–8 méter mélységben van a felszíntől számítva. A harmadik szint maga a természetes barlangrendszer, amely a márga- és mészkőpaplan határán helyezkedik el. Főtéje szikla, oldalfala és járófelülete márga, de a több helyen már terméskő vagy téglafalazat és betonburkolat látható benne. A barlangpincék mennyezete átlagosan 8 méter és padlózatuk pedig átlagosan 10 méter mélyen fekszik a felszíntől. (2. kép)

Az eddigi kutatási adatok alapján a barlangpincéket valószínűleg néhány száz év alatt alakították ki. A barlangpincék már bizonyítottan az 1400-as évek elején is megvoltak, sőt, azokat szisztematikusan, igényesen ki is építették. Erre bizonyíték a középkori oszlop (a Tárnok utca 5. alatt), és több

helyen az azonos korból származó kőkeretes ajtók (ugyancsak a Tárnok utca 5. alatt és például az Uri utca 10. alatt). Továbbá bizonyítja ezt, egy 1412. augusztus 25-i oklevél,⁶ amely szerint a Szent György templom előtt fekvő háznak három pincéje van és abból az egyik barlangszerű, bortárolásra alkalmas.⁷

Jómagam és más szakemberek által eddig elfogadott nézet, hogy: „a márga és a mészkő határán az abban az időben működő édesvízi források üregeket alakítottak ki. Körülbelül 760 évvel ezelőtt, az erdővel borított Várhegyre betelepülők nem sejtették, hogy mi is rejtőzik a lábuk alatt. A természetes üregek sorozata könnyítette meg a várbeli lakosok életét. A puha mésztufába vágott kutakat nem kellett sokáig mélyíteniük, mert csaknem minden ház alatt előbb-utóbb barlangra bukkantak. A természet adta ajándékot átalakították, kibővítették, az üregeket folyosókkal kapcsolták össze, a víztartalmú kavics és márgarétegekbe kutakat mélyítették. (...) A vári lakók ezeket az apró, kis belmagasságú üregeket tágitották a márga kitermelésével, amiket először csak termény tárolására, majd a kora középkortól lépcsőket építve óvóhelyeknek, búvóhelyeknek is használtak. (...) A belőlük nyert agyagos alapanyagot a budai kézművesipar használta. Tűzvészekben és ostromokban igen jó szolgálatot tettek. Ekkor már a legtöbb barlang-üreg falazott oldalfalakkal volt ellátva a márga kipergésének megakadályozására, illetve padlóját lemélyítették, hogy belmagassága megfelelő legyen. A legtöbb vári házhoz tartozott legalább egy ilyen kis üreg. Az 1723-as nagy budai tűzvész ezekben a barlangokban vészelték át a lakosok. Az 1800-as években, a budai hegyekben pusztító filoxéra járvány kipusztította a szőlőket és a bortárolási igény megszűnésével a barlangok ez után a feledés homályába veszttek, kalandorok, bűnözők tanyái lettek.”⁸

Tehát egyes nézetek szerint, a rendelkezésre álló adatok alapján a természetes üregeket a lakók valószínűleg kútásás közben találták meg és bővítették azokat. Kutatásaim szerint a fenti leírás ma már kiegészítésre, javításra szorul, melyet alább részletezek.

AZ ÜREGEK MEGISMERÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Az első komolynak mondható összeírást és leírást Dr. Arányi Lajos⁹ orvosprofesszor készítette az üregekről, de sajnos kézírata kiadatlan maradt és nem lelhető fel. Majd Schubert Ignác¹⁰ székesfővárosi mérnök az 1880-as években kimerítő részletességgel foglalkozott a várhegyi pincékkel. Több évi munká-

⁶ Őrzési helye: Magyar Országos Levéltár (MOL) DL 9937

⁷ GEREVICH 1950 164.

⁸ A szerző saját leírásának részlete a SZABÓ 2010-ből.

⁹ ARÁNYI 1870k

¹⁰ ZÁDOR 1994

⁴ SZABÓ 2010

⁵ BERTALAN–GYÜRKY 1964 355. (14. kép)

val pontosan felmérte a földalatti rendszert, majd az ő térképei felhasználásával készítette el Szontágh Tamás¹¹ 1908-ban azt a nagyszabású tanulmányt, amely a Vár alatti alagút víztelenítését tűzte ki célul. Schafarzik Ferenc¹² vizsgálta a barlangpincékben fellelhető szokatlan képződményeket, s megállapította, hogy több helyen legalább 30 Celsius fokos vízfeltörésnek kellett lennie, s ezek krátereiben képződtek a koncentrikus szerkezetű, gömb alakú ásványok.

Amióta feljegyzések születtek róla, az 1930-as évek végétől, az üregeket senki sem használta, elhanyagolt, szeméttel teli helyek voltak csupán. Kadić Ottokár 1931 szeptemberében megtekintette a „török pincéket”, s mint írta, *„már az első bejárásnál legnagyobb meglepetésemre azt tapasztaltam, hogy a szóban levő pincék eredetileg természetes úton mésztufában keletkeztek, később azután, a történelmi időkben bővítették, mélyítették, és helyenként aláfalazták”*.¹³ 1932-től a barlangok kutatásának és feltárásának szentelte élete egy részét. Tehát kutatásai előtt az üregeket teljesen mesterségesnek hitték. Terjedelmes szakvéleményt készített a Várhegy alatt húzódó üregrendszeréről¹⁴, amelyben felhívta a figyelmet az üregek földtani, légvédelmi és idegenforgalmi jelentőségére. Megállapította azonban, hogy a várbeli „török pincék” leginkább barlangtani szempontból érdekesek. Az üregek akkor még két vagy három emeleten, egymás alatt-felett helyezkedtek el, de ma már négy-öt szintes helyek is előfordulnak. Van olyan terület, ahol éppen Kadić irányításával építettek ki újabb szinteket. Sok helyen a barlangpince szint alatt is található a márgában mesterségesen kialakított járatrendszer. Ezek általában a II. világháború előtt és alatt épültek ki. Például az Uri utca 72. alatt és a nem rég szélesebb körben ismertté vált, valaha szigorúan titkos, a Budavári Alagúthoz csatlakozó Speciális Erődítési Létesítmény, bár ennek természetes része soha sem volt.¹⁵

Miután az 1930-as években Kadić javaslatot tett a „várbeli pincék” hasznosítására, a kerület előjárósága Mottl János irányításával kitakarította az

üregeket, az egyik felső pincéből feltárt régi bejáratot rendbe hozatta, majd a villamos világítást bevezetve, a szélesebb közönség számára is járhatóvá tette. 1935-ben létrehozták a Várhegyi Bizottságot, s a kezeléssel megbízták a Magyar Barlangkutató Társulatot. A barlangpince idegenforgalmilag helyreállított része legelső alkalommal 1935. augusztus 17-én megnyitott meg és „Várhegyi-barlang”-nak nevezték el. (3. kép, 4. kép) Ugyanekkor megkezdődtek a légvédelmi kiépítések is, hiszen ekkor a Várban székel minden vezetési funkciót ellátó intézmény: a Honvédelmi, Belügy-, Külügy-, Pénzügy-, Vallás és Közoktatási Minisztérium, a Vezérkari főnökség, a Honvéd főparancsnokság, a Székesfőváros előljárósága, a Miniszterelnökség, a Püspöki hivatal, a Magyar Nemzeti Bank, a Magyar Állami Nyomda és a Királyi Palotában lakott a kormányzó, Horthy Miklós.

A munkával az akkori Honvédelmi Minisztérium szintén a Barlangkutató Társulatot bízta meg, de mint Kadić Ottokár megfogalmazta *„mindezekről a nagyszabású feltáró munkálatok eredményeiről nyomtatásban nyilvános beszámoló, érthető okoknál fogva, nem jelent meg”*.¹⁶ 1942-ben a szépen kiépített Várhegyi-barlangból négy termet légoltalmi célokra leválasztottak, s ezzel a bemutatott látványosság mérete jelentősen csökkent, csakúgy, mint a háború alatti látogatottság is. Az Uri utca alatti barlangokból kiépült egy 200 ágyas földalatti szükségkórház a katonák és civilek részére, ami ma Sziklakórház néven ismert. (Független vízellátás, fűtés, konyha, műtő, segélynyújtó szobák, fertőtlenítő folyosó, az energiaellátásra két dízel aggregáttal, ezek kipufogója egy szokványos ház csatornájának álcázva.) Az Magyar Nemzeti Bank számára, az Uri utca 72. számú ház alatt titokban kiépült óvóhelyen helyet kapott az ország aranytartálékának és a Szent Koronának elhelyezésére két terem is. Az Állami Nyomda a főépülete alatti tereket saját maga alakíttatta át óvóhelyrendszerre. Az addig különálló üregeket az utcák alatt egybenyitatták, bővítették azokat, falakkal erősítették meg, padlójukat lebetonozták, csatornarendszert építettek ki konyhakkal, zuhanyzókkal, WC-csoportokkal. Minden intézmény megközelíthetővé vált a föld alatt. Így kialakult a világ legnagyobb „mésztufa barlangja”¹⁷ (helyesbítve: mésztufa főtéjű barlangpince) egy nagyváros ősi magja alatt.

Sajnos a II. világháború alatti és utáni titkosítási időszakból kevés építési információ áll rendelkezésre, mivel az átalakítás tervezésével megbízott

¹¹ SZONTÁGH 1908 és SZONTÁGH 1909

¹² SCHAFARZIK 1882

¹³ KADIĆ 1933

¹⁴ Sajnos az 1930-as években készített részletes jegyzetei az üregekről nem lehetők fel.

¹⁵ Az objektum neve fennállása óta többször változott. Először Alagúti Óvóhely, Várhegyi LGV Óvóhely és Katakomba néven volt ismert, majd álcázási okok miatt P50, Objektum I., MNKH (Magyar Néphadsereg Központi Harcálláspont), MN 3926 (MN 1214), Magyar Néphadsereg Polgári Védelem 3. számú anyagraktár, Magyar Néphadsereg IV. számú anyagraktára (MH Központi Ügyelet), AGRA (Anyagraktár) és legújabban KAGRA (Központi Anyagraktár) a fedőneve.

¹⁶ KADIĆ 1939

¹⁷ Kadić Ottokár által használt elnevezés.

Főmterv még tudományos kutatási céllal sem adja ki dokumentumait, pedig azok a mai napig is megvannak náluk. Továbbá rengeteg tervdokumentáció a mai napig sem került elő, vagy örökre elveszett (pl. Budapest Légtörténelmi Műszaki Hivatala, Országos Légtörténelmi Parancsnokság iratai), pedig ezekből az érintett területekről is sokat megtudhatnánk. Jelen tanulmányban több elveszettnek hitt térképet is bemutatok, amelyet saját kutatásaim során találtam különböző irattárakban. (5, 6, 7, 8. kép)

Ma már a teljes összefüggő barlangrendszer kb. 18000 m², míg a független barlangüregek összesen kb. 7500 m²-t tesznek ki. Számításaim szerint a várplató 400625 m² területének több mint nyolcada alatt nem szikla vagy márga található, hanem üreg. (A fenti adatokban minden földalatti létesítmény, többek között a mesterségesen épült óvóhelyek, alagutak, egyéb objektumok is beleszámítanak.)

TERMÉSZETES BARLANG VAGY SZIKLAPINCE?

Eddigi, évtizedes, témában végzett kutatásaim során bejártam és dokumentáltam a barlangpincéket és a felszíni épületeket a pincékkel együtt. Levéltári, adattári, tervtári és irattári anyagok, régészeti leletek és dokumentumok feldolgozását végeztem el. Számtalan vári lakóval beszéltem, akik elfeledett földalatti helyeket, kürtöket, kutakat mutattak meg nekem. Igyekeztem a Várbarlangban lefalazott, bebetonozott, rejtve lévő kutakat és kürtöket is felvezetni az általam szerkesztett térképekre. Megtudtam, hogy jelentős számban vannak olyan kutak és kürtők, melyek ma már egyáltalán nem láthatóak se a felszínen, se lent a barlangszinten, csak levéltári, irattári vagy tervtári adatok állnak róluk rendelkezésre. Ezek összesítése, összerajzolása után igen érdekes konklúzió vonható le. Az első telekosztásra vonatkozó kutatási eredményeim a legtöbb esetben összhangban vannak Végh András régész kutatási eredményeivel, sok esetben ugyanazokra a megállapításokra jutottam, mint ő.¹⁸

Már kutatásaim elején felfigyeltem arra a tényre, hogy a földalatti üregekbe vezető kürtők, aknák (lehetséges, hogy alattuk kutakkal) rendre az utcavonalban a mai épületek homlokzata előtt a mai járdák alatt vannak, ma már általában leaszfaltozva (legújabbban néhány utcában kockakővel fedve), számos esetben jelöletlen öntöttvas fedlappal lezárva. A nagyméretű üregek nagyrészt az utcák alatti területen, illetve kisebb részben a telek hátsó része alatt helyezkednek el. Az oda levezető, az utcategelyre

merőleges lépcsők pedig rendre 30 láb (5 öl¹⁹), azaz átlagosan kb. 9,15 méterre találhatóak egymástól és alsó lépcsőfokuk minden esetben a homlokzati vonallal nagyjából egy síkban van.

Fontos megfigyelést tett Kadić Ottokár kb. 1940-es években.²⁰ A „várhegyi-barlang” turisztikai feltárása és körbejárhatósága miatt egy új tárót építtetett. Ekkor talált a régi Előjáróság épületének északnyugati sarka alatt egy olyan üreget, mely felül széles hasadéokban végződött és szeméttel volt tele, viszont lépcső és más bejárat nem vezetett le oda és ugyancsak a felette lévő ház homlokzati vonalában volt. Tehát a telekkiosztás szerint „várható” helyén találták meg.

Viszont vitatott kérdés, hogy ezek az üregek mekkora részben természetes eredetűek, és mekkora részben mesterségesek. 2010-ben is folytak jogi indítatású viták erről. Az akkori Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Barlang- és Földtani Osztályának szakemberei vizsgálták azt, hogy ezek a földalatti üregek, barlangnak vagy mélypincének minősülnek-e. (Ez egy igen fontos kérdés mivel a barlang elidegeníthetetlen természeti érték, míg a mélypince nem, és annak a tulajdona, akitől nyílik.)

Megállapításuk szerint az üregek kb. 75%-ban természetes eredetűek, de ők csak a főtét (a barlangok mennyezetét, azaz a mészkőpaplan alsó síkját) tanulmányozták. Egyértelműen látszik a térképekről (4, 5, 6, 7, 8. kép), hogy az üregek elhelyezkedése követi az utcák vonalát és a telekosztást. Egy sorban, egy vonalban, egymástól ugyanakkora távolságra sorakoznak. Az nyilván nem lehetséges, hogy a barlangok a jóval későbbi, ember által kialakított telekosztás szerint alakultak volna ki.

Ennek tükrében felvetődik, hogy vajon mekkora részben lehetnek ezek természetesek és mekkorában mesterségesek?

Már Zolnay Lászlónak is felvetődött,²¹ hogy feltűnően csak az utcák alatt helyezkednek el az üregek, A térképek átnézése után ő ezt elvetette, mivel ő már csak a legújabb kiépítés terveit szemlélhette meg. Számára nem álltak rendelkezésére a termek összekötések előtti állapotterképei, vagy ha kisebb területekről igen, azokon épített pincék is voltak, amelyekről nem tudta, hogy azokat nem kell figyelembe venni. Ezt könyvében részletesen leírja.²² (A 13. képen az üregek főképp utca alatti elhelyezkedése jól kivehető.)

Teljesen egyértelmű, hogy hévíz által keletkezett oldásformák vannak a főtén, így kétségtelen ezek

¹⁹ BOGDÁN 1978 87–88. alapján a kora középkorban 6 láb felelt meg egy ölnak, mely utána az évszázadok során jelentősen változott.

²⁰ KADIĆ 1942 15.

²¹ BORSOS-ZÁDOR 1959 megállapításai alapján.

²² ZOLNAY 1982

¹⁸ VÉGH 2009

természetes kialakulása. Viszont megbízásaim során, statikusként a főte kopogtatásos vizsgálata során több helyen is találkoztam olyan résszel, ahol a főte kongott és leszedve az 1–2 cm vastag, vízszintes mészkőkérget levegővel és márgával teli oldásformát találtam felette. Ilyet találtam többek között az Uri utca 16. előtti járda alatt, mely a 14. képen látható.

Ezek mérete maximum 10–20 cm, térfogatuk legfeljebb 1–3 liter volt. Így feltételezésem szerint ekkora méretű, kis üregek lehettek eredetileg. A mészkőpaplan alatti folyóvízi kavicsbordalékot, meszes homokot és márgát őseink fejthették ki. Ezt alátámasztja az a tény, hogy a mészkőpaplan alsó síkja a terület döntő részén szinte teljesen sík (kivéve Szentháromság utca környezete és Tánacsics utca alatti barlangpincék esetén) és ezeken a helyeken is ugyanúgy vannak barlangpincék mint máshol. Bár közettenilag a márgát a karbonátos kőzetek közé sorolják, agyag tartalma miatt sokkal kevésbé oldódik, karsztosodik, mint a mészkő így barlang nehezebben alakul ki benne. Ráadásul az agyagos márga, vagy más néven agyagmárga kisebb vízáteresztő képessége miatt, még nehezebben karsztosodik és elsősorban a repedések mentén alakulnak ki benne kisebb üregek. (Fontos megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy a mészkő a rajta áthatoló vizek számára oldható, ezek a folyamatok igen lassúak.)²³ Tehát a Várban számtalan helyen voltak ilyen kisméretű gömbfülkék, de azokat csak ott találták meg az emberek, ahol kutakat, aknákat, kürtöket mélyítettek és a sziklapaplan alatti rétegeket kibányászták. Nyilván még sok ilyen, 10–20 cm-es belvilágú (barlangméretet el nem érő) kis oldásos üreg van a mészkő paplan aljában, csak azok nem ismertek. Kadić azért nem írhatott róluk, mert vagy keveset találtak, vagy azok belvilága jelentéktelen méretű volt, mivel a középkori emberek nem találták meg és nem bővítették ki az fekjük lemelýítésével!²⁴

Ezek a kisméretű gömbfülkék lehettek az eredeti „barlangméretek”. Sokszor bizony nem fért volna bele az ember, tehát nem érte el a barlangméretet.²⁵

Mivel a magyar 1996. évi LIII. törvény 23. § (3) a) pontja alapján: *„a barlang a földkérget alkotó kőzetben kialakult olyan természetes üreg, melynek hossztengelye meghaladja a két métert és – jelenlegi vagy természetes kitöltésének eltávolítása utáni – mérete egy ember számára lehetővé teszi a behatolást”*. Így ma már a Vár alatti üregek jogilag barlangnak minősülnek annak

ellenére, hogy természetes formájukban nem voltak azok és ma is mindössze oldásformákkal díszített mésztufa főtéjük természetes, egyéb részeik mesterségesek.

További adalék, hogy a Tánacsics Mihály utca 5. épület alatti üreg főtéjét (mennyezetét) adó sziklában jól láthatóak a véső és fejtőszerszámok nyomai még a mai napig is. Továbbá Kadić terjedelmes, kiadatlan kézírataiban,²⁶ melyekben a II. világháború alatti munkálatait taglalja, egy szóval sem említi azt, hogy az üregek összekötése közben bárhol új üregre bukkantak volna. Ha természetes barlangok lennének a hegyben, akkor azok véletlenszerű elhelyezkedéséből fakadóan biztos, hogy néhányba befúrta volna, hiszen mindegyik a sziklapaplan alsó síkjánál helyezkedik el és azon a szinten alakították ki az átjárókat az akkor ismert üregek között is.

Érdekes kérdés, hogy ebben az esetben – bár nem egy időpontban – a kitermelt igen nagy mennyiségű (közelítőleg 40000 m³) anyaggal mit kezdtek, azt hova szállították, hova tették.

Esetleg elképzelhető, hogy máshol is vannak (kiseb) üregek a Várhegyben, de azokat az ember még nem találta meg.

Adataim és kutatásaim alapján valószínűsíthető, hogy a budai Vár alatti üregek sokkal kisebb arányban természetesek, mint mesterségesek és valószínűleg akár több nagyságrendi eltérés van arányaik között. Döntő többségében vájt üregekről van szó, de elképzelhető, hogy szinte teljes mértékben mesterségesek, mindössze a mészkő és a márga határán alakultak ki olyan képződmények, amelyek különleges természeti értéket képviselnek (pl. oldásformák, borsókövek, stb.) Így ezeket a szakmai, tudományos pontosság kedvéért nem biztos, hogy barlangpincéknek, inkább sziklapincéknek kellene nevezni. E tanulmányban a történelmi folytonosság és a hatályos törvények értelmében továbbra is barlangpincéknek fogom ezeket nevezni.

A SZABVÁNYTELKEK BEÉPÍTÉSÉNEK FOLYAMATA

Az aknák, kürtők és barlangpincék, illetve az épületek alatti épített pincék elhelyezkedésének megértéséhez nélkülözhetetlen a vári telkek beépítési metodikájának ismertetése. Az alábbiakban röviden ezt ismertetem.

Gerevich László épületkutatásai során azt feltételezte, hogy az első épületek a tipikus 13. századi faluszerű beépítést követték. Tehát a telek egyik – általában jobb benapozást biztosító, északi – oldalára, közvetlenül a szomszédos telekhatárra és

²³ Leél-Össy Szabolcs geológus szóbeli közlése, köszönet érte.

²⁴ Ezzel a feltevessel egyetért Leél-Össy Szabolcs geológus is és Dr. Török Ákos geológus sem zárja ki.

²⁵ Ezzel a feltevessel egyetért Leél-Össy Szabolcs geológus is.

²⁶ KADIĆ 1952

az utcafrontra építettek egy falusi házat,²⁷ az utcategelyre merőlegesen. (20. kép alaprajzán lásd jobb felső épületet) Ezeket a rendelkezésemre álló régészeti (a falak korának meghatározásával ellátott) alaprajzok alátámasztják.²⁸ Gerevich nézetei megerősíthetők az aknák és földalatti üregek elhelyezkedése alapján is.

Saját feltevésem szerint vélhetően a vári lakók először az első épület közepével, bejáratával egy vonalban, az udvaron ástak kutakat (esetleg ciszternákat), hiszen ez volt a ház bejáratához a legközelebb a telken. (15. kép) Ez egy tipikusnak mondható kúthely, mivel falvainkban a mai napig is megfigyelhető, hogy a leggyakrabban ott vannak a kutak. Ilyen falusi házak és kútelhelyezkedések figyelhetők meg a ma már Budapesthez tartozó Soroksár központjában, a Táncsics Mihály utcában is és például Vértesacsa faluban. Majd az első kutak helyén épült új, szintén falusi házak nyilván lehetetlenné tették a kutak használatát, azokat nagyrészt betömték (ezért ma már a legtöbb esetben nem fellelhetőek), de újakra volt szükség. (16. kép)

Majd a két épület közötti területet is beépítették (17. kép). (A kapubejárók beboltozása ugyanakkor történhetett mint a lakóhelyiségek beboltozása, ellenkező esetben a boltozatok által leadott vízszintes reakcióerők szétnyomták volna a falakat. A kapubejáró beboltozása során a meglévő épületfalak mellé újakat építettek, melyekbe könnyen ki tudtak alakítani esztétikus ülőfülkéket, bár ezek funkciója a mai napig is vitatott.)

Újabb szint épült a meglévő épületekre, a tető gerinciránya is kilencven fokkal elfordult. Megjegyzem, hogy a 17. kép bal oldalán látható két különálló épület esetén valószínűbb, hogy nem boltíves födémek, hanem vízszintes fafödémek lehettek, mivel a boltíveket csak igen széles falak képesek stabilan megtartani. Előfordult olyan eset is, hogy nem pontosan a telek déli sarkára illesztették a második épületet, hanem egy kapubejárónyival északabbra, és így két épület és két kapubejáró alakult ki. Ez történhetett, ha már korán két részre osztották a telket (lásd alább Tárnok utca 1. esetén).

AKNÁK, KÜRTÖK, ÜREGEK, LÉPCSŐK ÉS BARLANGPINCÉK KIALAKÍTÁSA

Ma is számtalan helyen jól megfigyelhető, hogy a

telkek szélessége 60 láb²⁹ (azaz 10 öl), kb. 18,3 méter, míg mélységük (hosszúságuk) 120 láb (azaz 20 öl), kb. 36,6 méter. Tehát az eredeti telekméret pontosan 200 négyszögöl volt.³⁰ Az épületek „tipikus” alaprajzi elrendezése a három traktus, azaz a fedett kapubejáró és annak két oldalán lévő egy-egy lakótér. További adatgyűjtéseim során egyértelműen körvonalazódott, hogy az utcai homlokzatok előtt lévő aknák, kürtők egymástól átlagosan 30 láb (5 öl, kb. 9,15 m) távolságra vannak.

Ha veszünk egy tipikus vári (60 láb) (10 öl) széles telket (házat) a középre eső kapubejárójával és jobbra-balra eső két-két ablakával, akkor megfigyelhető, hogy a kürtők rendre közvetlenül a homlokzatok előtt az ablakok közötti falszakaszok közelében találhatók. (4., 5., 6, 7, 8, 12., 18. és 19. kép) Továbbá kürtők vannak a 120 láb (20 öl) mély telkek hosszának felénél, ott ahol az épületek hátsó (udvar felőli) homlokzati falai végződnek. Ez a vonal egyben a belső udvar egyik határvonala is. (20. kép belső udvar felirat jobb oldalán lévő két kürtőt.) A barlangpincék a földszinti lakóterrel beépített területek alá általában nem nyúlnak. Végh András kutatásai alapján már az 1500-as évek elején úgy néztek ki a tipikus házak mint most. Általa, az oklevelek alapján rajzolt épületalaprajzok megegyeztek az általam tipikusnak nevezett háromtraktusos épülettel.³¹

Az egységes telek és a tipikus akna és barlangpince elhelyezkedés az Országház utca 2. számú épületnél is megfigyelhető (21, 22, 23 kép). Jól látható, hogy a pincék egymás felett két szintben, az épület kapubejárójának két oldalán vannak. Az északi épületrész – Gerevich kutatásai szerint – a középkorban csak a telek hosszának a feléig ért, ahol található egy kürtő. Ez a második pinceszinten is látható egy betekintőablakon keresztül és a barlangpincéig vezet le. E ház alaprajzán is látható a három traktus és a kétirányban sraffozott legelső, középkori falszakasz.

Megfigyelhető, hogy a barlangpince csak lakóterrel beépítetlen terület alatt húzódik. Figyelemre méltó, hogy az akna alatt nincs kút, hanem az a barlang közepének aljában van, ahol egy néhány évvel ezelőtti csőtörés alkalmával megsüllyedt a talaj (márga) (23, 24. kép) Az utcai homlokzat előtt, ill.

²⁷ Esetünkben a falusi ház: egy helyiség széles, általában három helyiség hosszú, nyeregtetővel fedett, téglalap alaprajzú, földszintes épület.

²⁸ GEREVICH 1950 129. 2. kép (Országház utca 2. kutatása), GEREVICH 1950 131. 3. kép (Országház utca 9. kutatása), GEREVICH 1950 131. 3. kép (Fortuna utca 10. kutatása).

²⁹ A tanulmány második felében részletesen elmezésre kerülő házsorok esetén (méréseim alapján) átlagosan kb. 0,305 méterre adódott egy láb és 1,83 méterre egy öl, melyet egyben rekonstrukciós méretnek is használtam. A kora középkorban nem ismerjük, hogy Budán milyen hossz mértéket használtak, mindössze annyit tudunk BOGDÁN 1978 78. alapján, hogy a középkor végétől használatban lévő „budai láb” 0,3168 méter, illetve a budai öl 1,901 méter volt.

³⁰ Ezeket az adatokat VÉGH 2009 38. is megerősíti.

³¹ VÉGH 2006a 243. és Végh 2006b 62a, 62b és 63. kép.

alatt ennél a háznál nem ismert akna és üreg. Véleményem szerint létezhetnek, de adataink nincsenek ezekről. (A II. világháború alatt történt üregösszekötések alkalmával csak a szemközti házsorhoz tartozó üregekről voltak felmérési tervek, tehát az összekötéshez csak azokat használták fel.) Érdekes tény, hogy az épület a föld felett szinte ugyanakkora kiterjedésű, mint az utcaszint alatt. Az utcaszint felett két lakószint és egy padlásszint található, míg a föld alatt, az épület mindkét oldala alatt két pinceszint és egy barlangpince-szint, tehát a külső szemlélőnek 2 emelet + padlásteres épületnek látszó ház valójában 6 szintes (!).

Sajnos ma még nem tudjuk pontosan az utcai homlokzatok előtti aknák, kürtők és a barlangpincék kialakításának mi volt az oka:

Az elképzelések szerint négy ok feltételezhető:

1. Az aknák és kürtők (esetleg tűzoltási funkciójú) kutak voltak, majd a lent kialakuló üregeket kibővítették, azok megközelítéséhez a pincéből biztonságos és védett lépcsőket alakítottak ki.
2. Az aknák és kürtők ciszternáknak épülhettek, míg az üregek az alsó részükön vízgyűjtőknek. Majd a pincéből védett lépcsőt építettek ezek könnyebb elérésére.
3. Az üregek (bor)tárolási céllal épültek és az aknák csak építést megkönnyítő létesítmények voltak, majd szellőzési funkciót kaptak.
4. Bányászati okokból épültek. A mészkövet és márgát valamilyen céllal (pl. építőanyag) bányászták, melyekhez aknákat építettek. Majd lépcsők is készültek és tárolóknak, raktáraknak, óvóhelynek használták azokat.

1. LEHETŐSÉG:

Köztudott, hogy a Várban a mészkőpaplan (és további vékony rétegek alatt) agyagos márga helyezkedik el. Ennek a legtöbb esetben agyagtartalma kisebb, míg mésztartalma jelentősebb.³² A mészkő porózus és repedésekkel, vetődésekkel átszőtt, így a víz gyorsan átjut rajta.³³ De az agyagos márga részben vízzáró, benne a víz sokkal lassabban képes szivárogni. Ennek köszönhető, hogy ellentétben számos más magaslati várral, itt nem a jelentős vízbázist biztosító Duna folyam szintjében van a kutakban a vízszint, hanem jóval feljebb, bár szintje nem egységes.

Mellette szól: Magyarországon még ma is található példa, a falvakban, hogy az utcai kerítésben, vagy

közvetlenül az előtt van kút. (25. kép) Ettől függetlenül valószínűtlen, mivel nehezen magyarázható, hogy miért az utcára, a homlokzat elé ásnak (ráadásul telkenként) két kutat is a tulajdonosok.

Ellene szól: Felmerülhet még, hogy esetleg tűzoltási célú kutak voltak, mivel köztudott, hogy a középkori városok gyakran estek tűzvészek áldozatául.³⁴ Tűzesetek során nem a már égő házat oltották, hanem a szomszédosokat, melyekhez az utcákon, közel lévő kútnyílások jó szolgálatot tehetek. Viszont ilyen különleges esetben valószínűleg a lakók bemehettek volna mások telkére és valószínűleg bárholnan, bármelyik kútból húzhattak volna vizet.

Lócsy Erzsébet vázolta azt a gondolatot miszerint a nem az utcai homlokzat vonalában elhelyezkedő kutak egy korábbi, a várhegyen létező településhez tartozhatott. Szerintem ez a várhegy döntő területén nem bizonyított, mindössze a Bécsi kapu tér és a Karmelita kolostor környeztében állhatja meg a helyét, de ezeket ő nem kutatta. A kutatások szerint³⁵ mai Bécsi kapu tér környezetében már a városalapítás előtt állhatott egy település, mely a Szombathely nevet viselte.

2. LEHETŐSÉG:

Ez már valószínűbb. Már Kessler Hubert és Hajnal Géza vári hidrogeológiai kutatásai is rávilágítottak arra a tényre, miszerint a Várban a rétegvizek (itt nem talajvíznek definiálják, mivel horizontális kiterjedésük kicsi) szintjét nemcsak a csapadék beszivárgó hányada befolyásolja, hanem a közmű-vesztések is.

Azt nehéz megbecsülni, hogy 7–800 évvel ezelőtt, a beépítetlen Várhegyen mennyi csapadék hullhatott, abból mennyi párolgott el, mennyi folyhatott le és mennyi szivárgott be (azaz mekkora hányad táplálta a kutakat). Hajnal Géza a mai állapotra jól közelítő összefüggéseket és adatokat állított össze, de sajnos a Vár építéskori adatai nehezen lennének becsülhetőek.

Annai bizonyos, hogy ma már a beszivárgó vizek kb. 70%-a közmű- és csak mindössze kb. 30%-a csapadékeredetű.

Az biztos, hogy a gyors és nagyarányú urbanizáció jelentősen megváltoztatta a hegy ökoszisztémáját, és lehetséges, hogy ez a vízháztartásra is komoly hatással volt. Elképzelhető, hogy a lakók a ma is látható aknákat, kürtőket ciszterna céljával alakították ki. Adódhatott a megoldás, hogy a háztetőkre hulló csapadékvizet is összegyűjtsék, mint ez más

³² Hajnal 2001

³³ Számtalan csőtörés és közműszivárgás során szerzett megfigyeléseim szerint a mészkőben a vizek minden esetben gyorsan, függőlegesen lefele szivárogtak, oldalirányba nem „vándoroltak” el.

³⁴ Korabeli leírásokból ismerjük, hogy az 1723-as tűzvészben senki sem halt meg, mivel mindenki lement a mélypincébe.

³⁵ VÉGH 2006a 25. és VÉGH 2006b 4. kép.

száraz éghajlatú, sziklára épület városoknál akkoriban bevett szokás volt. (Nemrég volt szerencsém Horvátországban több ilyen várost meglátogatni. Hasonló ciszternák vannak többek között a következő településeken: Plomin, Moscenice, Motovun, Rovinj, Brsec, Labin, Cres, Lovran.) (26, 27. kép)

Amennyiben a kürtők ciszternák lehettek, akkor részben magyarázatot kaphatunk a homlokzatok előtti, rendszerint kettő és a telek mélységének (hosszának) felében lévő aknákra, kürtőkre. Ebben az esetben ezek az épületek tetőzetéről lefolyó vizek összegyűjtésére szolgálhattak (28. kép).

Mivel a budai Várban ezeket csak a házak tetőzetéről (héjazatáról) lecsorgó csapadék táplálhatta, így azokat a tetővíz-elvezetéshez közel volt célszerű létesíteni. Gerevich László 1950-es években folytatott kutatásaiból tudjuk, hogy később már minden telken két nyeregtetős ház állt, így mind a két háznak volt egy-egy olyan tetőfelülete, mely a szomszéd felé lejtett. (A telkenként, homlokzat előtti két akna, kürtő egyértelműen egybevágt Gerevich két ház teóriájával.) A cél minden víz összegyűjtése lehetett, így adódhatott, hogy a házak homlokzati vonala elé, az utcára mélyítették, az aknákat, kürtőket, közel a házak tűzfalaihoz. (Ezeket szinte minden háznál meg lehet találni.) Ma ezeket kürtőknek nevezzük, de akkori funkciójuk szerint inkább aknáknak kellene hívni azokat. Az aknamélyítés közben a sziklapaplan alsó síkjától lefele található márgát könnyen tudták fejteni. A márga oldalfal viszont oldalirányú természetes megtámasztás nélkül nem volt állékony, így vagy elkezdett a ciszternába peregni, vagy azt a nagyobb tárolható vízmennyiség miatt a lakók eltávolíthatták, kialakítva így üregeket, természetes ciszternákat. Talán alátámasztja ezt a teóriát, hogy még az 1880-as években készült, üregeket ábrázoló térképeken is szinte csak a be nem épített területek alatt jelölnek földalatti tereket, tehát ügyelhetek arra, hogy az épületeket az üreg (összegyűjtött víz) ne veszélyeztesse.

Budavári földalatti vízgyűjtőkről a híres török világutazó, Cselebi is megemlékezik útikönyvében.³⁶ A következőket írja: „E városban százhetven pincze-ciszterna van s a tetőkről lefolyó esővíz mind e ciszternákba gyűlik össze.”

Feltehetőleg idővel a ciszternák átalakultak száraz földalatti üregekké. Megközelítésükre a pincszintekről – akár még a középkor folyamán – lépcsőket építettek. Így azokat már egyéb célra is lehetett használni.

Több (még átépítetlen állapotában látható) független barlangpince közepén lévő, távolabb az aknáktól,

kürtőktől mélyített, ásott kutakat fedeztem fel. Ilyen van a Táncsics Mihály utca 5. számú épület alatt a barlangban. Itt a barlang közepén látható egy kis mélységű kút, teljesen máshol, mint ahol a homlokzat előtti kürtő elhelyezkedik. Továbbá ilyen kutat fedeztem fel az Országház utca 2. számú ház barlangjának közepén is, távol a kürtőtől egy csőtörés után, amikor egy helyen kör alakban a padlózatot alkotó márga jól láthatóan megsüllyedt, tömörödött. Zolnay László feltételezése³⁷ miszerint minden kürtő alatt kút is lehetett, nem bizonyított, és valószínűleg nem így volt, hiszen Kadić részletes teremleírásaiban ezeket biztos, hogy említette volna, de sok esetben ezekre egyáltalán nincs utalás.

Elképzeltető, hogy egy idő után már nem használták a ciszternák vizét (talán mert elszennyeződtek). A legtöbbet a régészeti feltárások során már mint szemét és pócegödröt azonosították. Ekkor már víznyerési céllal nem volt szükség a földalatti üregekre. Érdekes leírások születtek az 1800-as évekből mikor több leírás a barlangpincék alján kis tavacskákról számol be, sőt még olyan is akadt, amiben csónakázni lehetett. Ezek talán azért alakulhattak ki, mivel ekkor jelentek meg a vári közművek (pl. vízvezeték) és azok veszteségei is hozzáadódva a csapadékból adódó beszívárgáshoz, már annyira megnövelték a rétegvíz szintjét, hogy azok az üregek alján is megjelentek. A feltételezett kialakítási sorrendet a 2. alternatíva esetén metszetben és alaprajzban a 28. képen látható.

3. LEHETŐSÉG

Ez is szóba jöhet, mivel sok bizonyíték szól amellett, hogy a háztulajdonosok (pontosabban lakók, mivel nagy részük bérlő volt) óriási helyhiánnyal küszködhetek. Tudjuk például, hogy a pincéket – ahol lehetőség volt rá – utólag kétszintesre bővítették, pincéket építettek oda, ahova lehetett, de ez sem volt elegendő.

Mellette szól: Bizonyos, hogy tárolási funkciója volt ezeknek a helyiségeknek, de első, eredeti funkciójuk nem biztos, hogy ez volt.

Ebben az esetben az elképzelések szerint a szóban forgó aknák, kürtők áruleadó aknák lehettek, melyeken a barlangpincébe adták le az árukat.

Bortárolásra a barlangpincék megfelelőek lehettek, amire bizonyíték egy már előbb említett 1412. augusztus 25-i oklevél, amelyben a Szent György templom előtt fekvő ház három pincéjéről esik szó, amely közül az egyik barlangszerű, bortárolásra alkalmas.³⁸ Hőmérsékletük és páratartalmuk miatt

³⁶ CSELEBI 1660–1664

³⁷ ZOLNAY 1982 52.

³⁸ GEREVICH 1950 164.

fehérbor tárolására alkalmasak lehettek, és ebben az esetben a kürtők, aknák szellőzési célt szolgálhattak.

A legtöbb barlangpince belmagassága bizonyíthatóan régebben kisebb volt, mint ma: a levezető lépcsők több lépcsőfokkal az üregek falától (ez szinte minden esetben a házak homlokzati vonalának függőleges vetülete) beljebb nyúlnak. Tehát előtte az üregek még kisebb belmagasságúak voltak, és csak utána mélyítették le kényelmes méretűre és építettek a lépcsőkhöz alul néhány további lépcsőfokot.

Ellene szól: Ellentmond, hogy az áruk jelentős része (szinte mind) igen érzékeny volt a nedvességre, a magas páratartalomra, így ezekben meglátásom szerint árukat nem volt célszerű huzamosabb ideig tárolni. (Az üregekben a mai napig sem lehet huzamosabb időre szerves anyagot tartalmazó tárgyakat tárolni, mivel azonnal penészedni kezdenek és idővel elrohadnak. Lásd Dárda utcai lejárati pénztára és kiállítási tárgyai.) Továbbá a régi térképek és saját helyszíni megfigyeléseim szerint számos üregbe nem vezet le lépcső, tehát tárolásra, vagy emberi tartózkodásra alkalmas menedéknek ezek nem voltak használhatóak. Sőt bizonyítható, hogy a lépcsőlejáratok később épülhettek, mint a kürtők és aknák: mivel több esetben a lépcsőlejáratok ferdén helyezkednek el az épület homlokzati síkjára. Ferden azért kellett építeniük, mert különben a lépcsők alsó része éppen a kürtők, aknák alatt lett volna és ezt nyilván el akarták kerülni.

E lehetőség elemzése érdekében vizsgáltam meg tüzetesen az Uri utca 31. épület vonatkozó építészeti részleteit. Ebben az épületben a kapubejárójának mindkét oldalán van kürtő, akna és lépcső is a pincéből a barlangpincébe, sőt a régészeti feltárások folyamán az utcafronti pincelejáratok is előkerültek.

Uri utca 31.

Az épület helyreállításáról szóló műszaki leírás³⁹ szerint az Uri utca 31. épület homlokzatán a feltárások során a lábazatnál két kőkeretes pincelejárót találtak. (29, 30. kép)⁴⁰ Mindkét nyílás 177/205 cm méretű volt és küszöbük a járdaszinttől 1,20 m mélyen volt. A homlokzati fal vastagsága 1,25 m. A belső oldalon is megtalálták a kőkereteket, mely – követve az itt valamikor volt lejárati lejtését – 88 cm-rel lejjebb volt. (31. kép) Mivel valószínűleg ennél a háznál is kb. 60–70 cm-rel alacsonyabban volt az utcaszint mint napjainkban, így legalább ennyivel mélyebbről indultak valaha ezek a pin-

celejáratok. A 32. képen⁴¹ feltüntettem az felszint ábrázoló kataszteri térképen a barlangpince szintet, a pincéből a barlangpince szintre vezető lépcsőt, a kürtőkkel. Látható, hogy az utcai pincelejáratok a kürtők mellett vannak. A déli szárnyban az utcai pincelejárati lépcsője egyvonalba esik a pincéből a barlangpincészintre vezető lépcsővel, de az előbbi lehet, hogy elhúzott volt, vagy esetleg nem egy időben épültek, azokat nem egy időben használták. Valószínűleg az utcai pincelepcső korábbi lehet mint a barlangpincelepcső. Az már akkor épült amikor a homlokzati pincelepcsőt már nem használták, azt megszüntették.

Arról megoszlanak a vélemények, hogy előépítmény lehetett-e a főépületek előtt, de az bizonyos, hogy a kürtők, aknák, melyek a homlokzat előtt a mai járda alatt bújnak meg és az üregekhez vezetnek, a vizsgált helyen éppen a régi utcai pincelejáratok környezetében vannak. Czagány Istvántól tudjuk, hogy „a budavári pincék legtöbbje közvetlenül az utcáról nyílt”. Ilyen pincelejáratok voltak a Tárnok utca 5., Tárnok utca 16., Uri utca 31., Bécsikapu tér 7., Fortuna utca 10., Uri utca 9., Fortuna utca 12. (34. kép), Hess András tér 3. (Vörös Sün) házaknál a régebbi régészeti kutatások szerint⁴² és saját helyszíni megfigyeléseim alapján az Uri utca 30., Bécsikapu tér 8. (a Kard utcai homlokzati oldalon), a Táncsics Mihály utca 3-nál. Zádor Judit az Országház utca 20. épületének keleti pincéjében is (52. kép) figyelt meg hasonló ajtó keretkővet.⁴³ Továbbá hasonló lejárati nyomait fedezte fel az Országház utca 16. északi pincéjében is.⁴⁴ Ilyen pincelejárati igen gyakori a észak franciaországi bortermelő vidékek kisebb városaiban.⁴⁵ Az Országház utca 16. déli, boltozatos pincének a délkeleti sarkában nagy magasságban látható kőkeretet Zádor Judit kútkávéjának, merítőnyílásának határozta meg.⁴⁶ (33. kép) Véleményem szerint elképzelhető, hogy ez is utcai pincelejárati volt, bár sokkal kisebb nyílásméretű mint az Uri utca 31. vagy az Országház utca 20. esetében, de magasságilag jól megegyezik a többivel és kitűnik, hogy az első telekosztás szerint adódó, előtte itt lévő (már nem létező) pince tengelyvonalában van.⁴⁷ (Ma már az újabb boltozatba jelentősen belemetsz, csak

³⁹ Városépítő Tervező Vállalat műszaki leírása az épületről (örzési helye: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH), Tervtár)

⁴⁰ A 30. képen látható rajz pontatlan, mivel a jobb oldali, azaz déli íves pincelejárati kőkerete a valóságban szinte pontosan a két felette lévő földszinti abalak között, középen van.

⁴¹ A déli, utcai pincelejárati helye az ábrán javításra került és az 1:500-as dwg formátumú kataszteri térképen a kapubejárati igen pontatlanul, 1,3 m-rel a valós helyétől szerepel, amit szintén javítottam

⁴² CZAGÁNY 1959 396.

⁴³ ZÁDOR 1998 342.a

⁴⁴ ZÁDOR 1998 342.b

⁴⁵ GEREVICH 1950 190.

⁴⁶ FARKAS-HAJNAL 2011

⁴⁷ HORVÁTH 1983 szerzője kőkeretes ajtóként említi, de funkcióját nem tudta megadni.

részlegesen látható.) A Táncsics Mihály utca 3. pincéjében a mai napig igen jó állapotban fennmaradt az utcáról a pincébe vezető lépcső.

Helyszíni megfigyeléseim, az épületkutatások és a térképi adatok összevetése szerint az állapítható meg, hogy számtalan helyen az aknák, kürtők egy vonalba esnek a régi utcai lépcsőlejáratokkal, illetve ezek a lépcsőlejáratok a pincéből a barlangpincékbe vezető lépcsőlejáratokkal. Tehát ezek biztos, hogy nem egy időben épültek, azokat különböző korszakokban használhatták, mivel ellenkező esetben az egyiket a másiktól lehetetlen lett volna rendeltetésszerűen használni.

Továbbá alátámasztja ezt a feltevést, hogy az egykor a Nagyboldogasszony plébániához tartozó háznak sokkal több és nagyobb barlangpince van, mint a Mária Magdolna plébániához tartozó háznak. A két terület határvonala körülbeül a Dárda utca vonalában húzódott kelet-nyugat irányban. Ettől a vonaltól északra magyarok, míg délre németek laktak. A határvonal a határjárások alkalmával pontosan rögzítésre került, amelynek a segítségével Végh András⁴⁸ térképet is készített. A legújabb kori, óvóhelykiépítéssel járó összekötések előtt készült helyszínrajzokon jól megfigyelhető, hogy az Uri, Országház, Táncsics, Szent György, Színház utcákban kevesebb barlang látható. Valószínűleg azért, mert ott kevesebb volt rájuk az igény, kevesebb kereskedő rendelkezett házzal, illetve kevesebbet termeltek pl. borból azoknak a háznak a tulajdonosai.

4. LEHETŐSÉG

Ez is valószínű. Lehetséges, hogy építési célú, vagy bányászati aknák voltak, és alattuk az üreg a kitermelt alapanyagok megmaradt helye. A mészkövet, a folyóvízi hordalékot (kavicsot), a meszes homokot és az agyagos márgát is építőanyagként használhatták. Tudjuk például, hogy a budavári alagút fejtéséből (1853–57) nyert magas mésztartalmú márgából hidraulikus meszet állítottak elő.⁴⁹

Mellette szól, hogy számításaim szerint az első épületszárnyak építéséhez felhasznált mészhabarc mennyisége közelítőleg megegyezik a barlangpincék térfogatával. Továbbá szembetűnő, hogy a mészkőpaplan alatti márgában jelen lévő fekete csillámok a házak habarcsanyagában is előfordulnak.

Még Kadić is felveti a hasonlóságot a bányák és a várbarlang között, hiszen könyvében azt írja: „A várbeli barlangpincék vízszintes kiterjedésükkel és függőleges légaknáikkal úgy tárják fel a Várhegy felső

szakaszát, mint ahogyan azt bányavidékeken a bányák altárai és aknái teszik.”⁵⁰ Számtalan régészeti feltárás említi, hogy az épületek falai tört mészkőből épültek.⁵¹ Agricola bányászatról írt könyvében a korabeli aknamélyítés és azok elhelyezkedése is részletesen le van írva, melyre a vári aknák hasonlítanak.⁵² Ebben az alternatívában a kialakulási sorrendet a 35. alaprajzi képsor szemlélteti.

Érdekes megállapítás, hogy a 4. számú alternatíva szerint sokadik funkcióját tölti be a barlangpincék. Először bányászati, nyersanyagkitermelő funkciója lehetett, majd víznyerési, azután tárolási, majd óvóhelyi, és napjainkban turisztikai, idegenforgalmi.

MEGTERVEZETT VÁROS

A város (Vár) térképét szemlélőnek már első ránézésre az a benyomása, hogy az utcák, terek és telkek valamilyen egységes rendszert alkotnak. A hegy alakjához alkalmazkodó városszerkezet figyelhető meg. A beépíthető terület szélességét a telkek és észak-dél irányú utcák szélessége határozta meg. A telkek és utcák lágyan ívelve követik a hegy legfelső rétegét képező mészkőpaplan szélét.

Tudomásunk szerint a városban csak egyszer volt (alapításakor) telekosztás, a további telekfelosztások, telekösszevonások az eredeti módosításai.

A barlangpincékkel kapcsolatos kutatómunkám során egy teljesen egységes telekosztási struktúra jelei körvonalazódtak. Ez a mai beépítésektől kisebb-nagyobb mértékben eltér, de egyértelműen, rendre ugyanakkora telkek és utcaszélességek köszöntek vissza, amelyeken e tanulmány első részében említett módon rendezetten helyezkednek el az aknák, kürtők és barlangpincék.

RÉGI VÁROSTÉRKÉPEK

A legkorábbi olyan térképünk a budai Várról, amely gondos munkának tűnik, és a városszerkezet a házak homlokzati méretével szerepel rajta, Joseph de Haüy-től származik 1687-ből. (36. kép) Az ezen a térképen lévő adatok már egy nem teljesen egységes, de több helyen nagyon hasonló utcafronti telekszélességeket adnak meg. A térkép pontosságának ellenőrzésére három kontrollmérést végeztem. Az 1:500-as digitális kataszteri térképen három ház sor hosszát centiméteres pontossággal lemértem, majd a Haüy térképen látható házszámokhoz tartozó homlokzati szélességeket

⁴⁸ VÉGH 2006a 123–127. és VÉGH 2006b 336. 41a–b. kép.

⁴⁹ SZONTAGH 1908 4. és 8.

⁵⁰ KADIĆ 1942 4.

⁵¹ GERŐ 1963a

⁵² AGRICOLA 1556

összeadtam.⁵³ Az így kapott két értéket elosztva egymással 0,325 m értéket kaptam. Mivel köztudott, hogy Hatüy francia hadmérnök volt, a térkép francia nyelvű, és mivel egy francia láb (pied) = 0,3248 m, így a térkép igen pontosnak mondható annak ellenére, hogy minden homlokzati szélességet egész lábra kerekítve ad meg, de készítője odafigyelt arra, hogy ez a teljes házsorok esetén ne okozzon pontatlanságot.

Megjegyzem, hogy Weidinger György – Horler Ferenc: A budai Vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai⁵⁴ című munkájuk mellékletében szereplő homlokzati méreteket helytelenül budai láb (0,316 m) mérettel számolták át. Így egy tipikus 60 láb méretű telek esetén 54 cm-es hibát halmoztak.

A térképen szinte teljesen a mai utcarendszer látható, viszont a házak homlokzati szélessége (amely egyben a telek szélességi mérete is) már számtalan esetben nem egyezik meg. Az alábbi területelemzésből arra lehet következtetni, hogy az első nagyobb telkeket és házakat a középkor folyamán felosztották kisebb épületrészekre, de ez nem járt az épületek nagymértékű átépítésével, csak kisebb mértékű átalakításával. Ekkor jöttek létre a féltelkek, háromnegyed telkek és az ezeken épült házak.

A rendelkezésre álló régészeti, falkutatói, építéstörténeti- és okleveles források, valamint az aknák, kürtők és barlangpincék elhelyezkedése alapján saját magam szerkesztettem a Vár egyes területeire egy telekosztási térképet. Munkámhoz az 1:500-as digitális (dwg formátumú) kataszteri térképet használtam. Ennél pontosabb pillanatnyilag nem áll rendelkezésre a Várhegy felszínéről. A legtöbb régi papíralapú térképet digitalizálva Autocad program segítségével vetítettem egymásra, mellyel a pontatlanságuk csökkenthető volt.⁵⁵ A papírtérképeket digitalizálás után a mai felszint ábrázoló kataszteri térképhez torzítottam nyújtással, forgatással. Így lét-

rejött egy egymásra vetített térképhalmaz, amelyről az érdektelen adatokat letisztítottam.⁵⁶

A VÁROS ALAPÍTÁSKORI TELEKOSZTÁSA

Az adatok alapján a következő telekosztás körvonalazódott: számtalan esetben bebizonyosodott a régészeti kutatások alapján, hogy az első városfalakat a mészkőpaplan szélére építették. (Sajnos a sziklaperecek meghatározása a Vár legnagyobb részén még nem történt meg.) Ezekről valószínűleg kötél- vagy zsinórméréssel,⁵⁷ a falakkal közelítőleg párhuzamosan, azoktól közelítőleg ugyanakkora távolságra húzták meg az első telekhatárok vonalát.⁵⁸ Ez a vonal egyben kijelölte az utcavonalat is. (Megjegyzem, hogy a középkorban, általában csak a telkek szélességét mérték le az esetleges felmérések, jogi viták során, a telkek hosszát szinte soha, azt legfeljebb megbecsülték, viszonyították például a szomszédhoz.⁵⁹) Majd felszerkesztve az utcaszélességet újabb párhuzamos vonallal kijelölték a szemközti, második teleksor határait. A második és harmadik teleksor között utcát nem alakítottak ki, mivel azok hátsó határai egybeestek.

Ez az egységes szerkesztési mód egyértelműen megfigyelhető az Uri első felében a nyugati oldalon, a Tárnok utca keleti oldalán, a Szentháromság utca északi oldalán, az Uri utca második felében mindkét oldalt, az Országház utcában, a Fortuna utca nyugati oldalán és a Szent György utcában.

A mai napig is számtalan 60 láb⁶⁰ (10 öl, kb. 18,3 m) szélességű épület található a Várban.⁶¹ Ezekről az épületektől az utcavonalat követve 18,3 méteres ugrásokkal kiszerkesztettem a feltételezett első

⁵³ Az ellenőrző mérések során három olyan házsort választottam, amelyekben az általam kijelölt kezdő és végépület korabeli és mai telekhatárai teljesen egyértelműen egybeesnek. Így az alábbi három szakaszon a következő eredményekre jutottam: A Hatüy-Rabatta térkép 25-es házától a 31-ig összesen 282 láb a homlokzatok összhossza, mely a modern térképen 86,01 m. Így egy láb 0,326 m-re adódik. Továbbá a 34. háztól a 38-ig összesen 243 láb a homlokzatok összhossza, mely 74,12 m a digitális térképen. Ebben az esetben 0,325 m-re adódott egy láb. Végül a 39 háztól az 58-ig a házhomlokzatok összhossza 985 láb, mely a modern térképen 323,44 m. Így ennél a mérésnél 0,328 m-re adódott egy láb.

⁵⁴ WEIDINGER-HORLER 1956

⁵⁵ Kutatásaim során sajnos azt tapasztaltam, hogy minél újabb egy terv, annál pontatlanabb, kivéve a 12. képen látható, 2011-ben készült háromdimenziós lézerszkenneres felmérést. HAVASI 2012 részletesen foglalkozott a különböző térképek pontatlanságával

⁵⁶ Sajnos legújabb kori geodéziai felmérés a barlangpincék döntő többségéről még nem készült. Kivételt képez a 2011-ben készült, a 12. képen látható felmérés.

⁵⁷ BOGDÁN 1978 46.

⁵⁸ VÉGH 2009 40.

⁵⁹ BOGDÁN 1978 50.

⁶⁰ Valószínűleg a városalapításkor még nem lábban mérték ki a telkeket, mivel BOGDÁN 1978 78. szerint az okleveles és egyéb írásos források szerint Magyarországon először a láb 1366-ban jelent meg. Inkább ölben történhetett a kimérés, mely akkor még 6 lábbal volt azonos. A tanulmányban én a jobb érthetőség és összehasonlíthatóság kedvéért lábban adom meg a méreteket, néhány helyen mellette, zárójelben az ölben mért hosszúságával.

⁶¹ Azok az épületek, melyeket 60 láb, kb. 18,3 m szélességűre vettem nem minden esetben pontosan ekkora méretűek. Maximum 1 láb (0,305 m) eltérés volt mérhető méretükben, de mindkét oldalon még egy-két további épületet is bevonva a mérésbe, majd osztva a mért értéket a telkek számával minden esetben igen pontosan a 60 láb érték adódott ki. Ebből arra lehet következtetni, hogy a ma mérhető telekhatárok (házsarkok) nem esnek egybe az elméleti telekhatárokkal, számos esetben a homlokzati vakolat átlóg a szomszédos házakra. Ezek valószínűleg a többszöri ostromok, tűzvészek romosodásai utáni helyreállítások pontatlanságai.

telekosztást. Ez szinte mindenhol egybeesett a tanulmány első részében részletezett homlokzati kürtőkkel és a barlangpincékbe levezető lépcsőkkel. A Várban számtalan helyen még ma is ott találhatók a telekhatárok, ahol azok az első telekosztáskor lehettek.

Az egységes telekosztást a Vár területén három helyszínen vizsgáltam részletesen és osztottam ki a feltételezett egységtelkeket:

- I. terület: a Dísz tér keleti oldalán és a Tárnok utca páratlan (keleti) oldalának 7 (egységmértű) egymás melletti házát,
- II. terület: a Dísz tér nyugati oldalán és az Uri utca páros (nyugati) oldalának elején összesen 18 (egységmértű) egymás melletti házát,
- III. terület: az Országház utca páros (nyugati) oldalán 10 (egységmértű) házát.

I. TERÜLET RÉSZLETES VIZSGÁLATA:

Tárnok utca 7.

Itt északról dél felé haladva a mai Tárnok utca 7. épület őrzi az első telekosztást pontosan 60 láb (10 öl, kb. 18,3 m) homlokzati szélességével és „tipikus” háromtraktusos elrendezésével. Felhívom a figyelmet arra, hogy a ház mindkét traktusa alatt van pince, de ezek közül az északi már le van zárva és nem vizsgálható. Valaha (a régebbi barlangrajzok alapján) volt lépcsőlejárát belőle a legelső barlangpince szintre, de ez ma már le van falazva. Itt mai napig is látható egy kürtő maradványa a barlangszinten, mely a régi felméréseken is szerepel. (7., 9. és 37. kép) A pincét érdemes lenne kinyitni és feltárni, mivel állapota így nem vizsgálható, és így veszélyforrást jelenthet. A ház előtti járdaszakasza alatt nagyméretű barlangpince (52-es és 53-as számú) helyezkedik el, mely a kapubejáró alá nyúlik (54-es számú). (A II. vh. után kialakított barlangszámolás: 10, 11, 12. kép) Az épület déli szárnya előtt kürtő, akna nem található, de valószínűleg valaha létezhetett. Az épület udvarának déli oldala alatt vezető ún. déli futárfolyosó, – mely a Hunyadi János út alatti támfalba vezet ki a Jezsuita lépcsőhöz – nyugati falában egy kiváltó boltozat látható, felette 20 cm átmérőjű bebetonozott csővel. Bár nincs róla pontos információnk, lehetséges, hogy az építkezés során itt aknát, kürtőt találtak és abba helyezték bele a csövet. Ilyen megoldás a barlangpince-rendszer több régi kürtőjénél is alkalmaztak.

Tárnok utca 5. és 3.

A dél felé szomszédos Tárnok utca 5. épület már nem az eredeti telekosztás szerinti hanem pontosan $1,5 \times 60 = 90$ láb méretű. A szomszédos (fent említett) épület alapján az eredeti telekhatár az északi

határvonaltól 60 lábra párhuzamosan feltételezhető. Ezt az aknák, kürtők és barlangpincék elhelyezkedése messzemenően alátámasztja. Egyértelműen megfigyelhető a barlangpincék rajzán (37. kép), hogy a házhoz – a mai járda alatt – a korai időszakban két sziklapaplan alatti terem tartozott két aknával, kürtővel. Ezeket a helyiségeket összekötötték egymással és már a középkorban faragott kőoszloppal meg is erősítették a kialakuló nagy fesztávok miatt, mely ma is látható (56-os terem). A barlangpincék padlóját is mélyítették, hiszen ma már jóval az oszlop alsó síkja alatt van a járószint. A telek északi oldalán álló épület pincéjéből vezetett le a ma is látható lépcső a barlangpincékbe. Az épület tudományos dokumentációja szerint⁶² itt a régi, utcáról, a homlokzatról nyíló pincelejárót és annak a pincében látható lépcsőmaradványai is felfedezhetők. Látható, hogy az udvar alatt lévő igen nagyméretű barlangpince termet (57-es terem) kötötték össze a régi kapubejáró, (Gerevich elképzelése szerint azelőtt beépítetlen terület) alatt. Az udvar alatt létező három akna, kürtő közül kettő igazodik a telek régi, feltételezett udvarméretéhez. Az alaprajzon (38. kép) és homlokzati (39. kép) jól látható, hogy a megtalált régi kőkeretes kapu, mely a régi (60 láb széles) telekosztás közepén helyezkedett el. Az is jól látható, hogy a régebbi falak mind a Tárnok utcai fronton, mind pedig a ház hátsó (keleti) szárnyában jól kijelölik a régi telekosztást. Ezt erősíti a hátsó szárny alatt lévő pince helye, melynek a déli fala a régi telekhatárhoz igazodott. Nagy valószínűséggel bizonyos, hogy a mostani kapubejáró alatt valaha létezett egy pince, mivel ott a barlangpince szinten befalazott kőkeretes lépcsőlejáró látható. (E pince esetleges létezését a tanulmány is felveti.) Az 1990-es évek közepén történt kibontásakor félig tömedékelt, felfele vezető lépcső volt benne látható.⁶³ Mivel a budai Várban a földszinti helyiségekből soha sem vezetett közvetlenül lépcső a mélyen fekvő barlangpincékbe, és az első telekosztás szerint a telek e részén is különálló épület épülhetett a kapubejáró beboltozása előtt, és ennek pincéje is lehetett így a pince nagy valószínűséggel létezik. Állapota ismeretlen. A budai Várban rendkívül ritka a pince hossz tengelyével párhuzamosan futó barlangpince lépcsőlejárát. A fentebb említetten kívül mindössze néhány helyen van ilyen.

Dr. Pataki Vidor kutatásai alapján⁶⁴ teljesen egyértelműen kiderült, hogy a mostani kapualjtól

⁶² CZAGÁNY–HOLL 1955–1957

⁶³ A régi üzemeltető, a Budavári Labirintus Kft. műszaki vezetőjének, Kubinyi Bélának szóbeli közlése kb. 2007-ből.

⁶⁴ PATAKI 1950

délre fekvő épületszárnynak külön tulajdonosa volt 1501-ben. Ekkor ezt az épületrészt „Édeslyuk-nak” nevezték. Leírásában kérdőjellel írja a „fél ház” kifejezést, melyet a fordító valószínűleg nem értett, de egyértelmű, hogy ez arra utalás, hogy már két egyenlő méretű két részre volt szétbontva az eredeti épület. Ehhez a fél házhoz hozzátartozott a Duna felőli keleti épületszárny is. Tehát akkor még az első telekosztás szerint helyezkedtek el az épületek. Az épület 1955–57-ből származó tudományos dokumentációjában (20. oldal 8. pont alatt) a szerzők felteszik azt a kérdést, hogy az épület mai kapubejárójától délre fekvő épületrész és a Tárnok utca 3. számú (keskeny) épület már a török kor előtt egy épület lehetett-e, vagy csak az után egyesítették, majd választották szét ismét? Kutatásaim szerint először egy egységtelken lévő két különálló épület lehetett (Gerevich általános fejlődéstörténete alapján), majd egybeépült a változatlan telken, majd szétválasztották azt és északi részét a Tárnok utca 5. épülethez csatolták. Ekkor kerülhetett át a kapubejáró mai helyére. A tanulmány 3. oldalán vázolják (a saját kutatási eredményeimmel megegyezően), hogy Tárnok utca 5. és 3. utcai traktusok eredetileg két épület lehetett két kapubejáróval, és azok mellett jobbra-balra egy-egy helyiséggel, lakótérrel. Azt is írják, hogy a két-két lakóhelyiség a 14. század második feléből származik, míg a kapubejárók a 16. századból, mely Gerevich feltevését igazolja. A tanulmány szerzői megállapították, hogy a mai pincelejáró csak jóval később épült, az eredeti, utcáról nyíló (hasonlóan számtalan budavári épülethez) pincelejárát ajtaját és a roncsolt lépcsőt meg is találták. Szerintük és saját véleményem szerint is a Tárnok utcai traktus északi részében lévő pincesor középső, kétszintes helyisége lehetett a pince keleti végfala. A falak korának megállapít szerint az ettől keletre lévő pince sokkal újabb kori, és egy régi kőkeret is található a két helyiség új átjárója felett. Ezeket alátámaszthatja az is, hogy az épület Tárnok utcai, dél felé eső szárnyának mélysége ezzel a vonallal megegyezik. A tanulmány írói a barlangpincék, aknák és kürtők elhelyezkedését egyáltalán nem vizsgálták. Érdeemes megjegyezni, hogy a belső udvar keleti felén lévő, a Dunára néző épületszárny alatti legnagyobb pincehelyiség (melybe az észak-dél irányú lépcsősor vezet) lejárata régebben a pince északnyugati sarkában lehetett, ahol a lejárát szemöldökkövéit és keretkő maradványát is megtalálták a régibbi kutatások során.⁶⁵ Tehát ez a lépcső is kelet-nyugat irányú volt mint a vári pincelejárók döntő többsége.

A Tárnok utca 5. épület dél felé eső „maradék” harmada már a következő (60 láb széles) telekhez és épülethez tartozott. Ezt is egyértelműen igazolja a földszinten megtalált ülőfülke sor a lakás déli tűzfalában. Ez volt a régi épület kapubejárója. A barlangpince (60-as terem) és aknák, kürtők elhelyezkedése is ezt a feltevést erősíti, hiszen a régebbi felmérések alapján (7. kép) látható, hogy a fent említett (északra elhelyezkedő) barlangpincékkel csak egy szűk, mesterséges folyosó kötötte azt össze. (Ma már egy terem azokkal a hidegháborús kiépítések miatt és a ház alá jelentősen bővítették, 61-es terem). Itt is van egy akna, kürtő a homlokzati vonalban és valószínű, hogy pince is lehetett az első épület alatt. A házrész hátsó szárnya alatt helyezkedik el egy barlangpince (58-as számú). Ennek lejárata nem ismert, mivel ma már lefalazott, és valószínűleg tömedékelt, a régi rajzokon pedig nem látható. A tanulmány a mai telek délkeleti sarka alatt lévő pincének az északnyugati sarkában elfalazásról tesz említést, és feltételezi, hogy ott további pince lehet nyugati irányban. Véleményem szerint ez reális, mivel az alatta lévő (58-as) barlangpincébe csak abból lehetett a lejárata. Sajnos a fent említett tanulmányban nem említették a barlangpincéket, az akkor is látható lejárata ellenére bizonyára azért, mivel titkos minősítésben volt és megközelítése nem volt lehetséges. Viszont feltevésem szerint mint minden vári ház elődjénél, itt is lehetett a szabványtelkek felétől harmadáig egy udvar, amelyek körítő falainál meg is találhatóak az aknák, kürtők. Ezek e háznál is megtalálhatóak.

A mai Tárnok utca 3. telek hátsó része alatt (illetve Gerevich két épületes teóriájához) ugyancsak van egy barlangpince (59A terem). Ez ma már csak fele akkora, mint a régi tervek szerint. Feltételezhetően volt kürtője.

Tárnok utca 1.

Az épület homlokzata 17,82 méter hosszú, viszont északról és délről az egységtelkek kimérése folyamán e teleknek az első mérete 18,22 m méretűre adódna. Szerintem mind a két irányban (északra és délre is) szélesebb a homlokzat kb. 20-20 cm-rel, vagy felmérési pontatlanság, vagy azon ok folytán, hogy a szomszédos házakat homlokzati vakolatát valaha tovább vezették, kisebb épülethomlokzat mérhető a mai kataszteri térképről. Közelítőleg tehát ez a ház is egy egységtelkek szélességű. Tehát eredeti méretében fennmaradt épületről van szó. Az épület előtt a járda és az út alatt barlangpince helyezkedik el, de kürtő, akna semelyik rajzi ábrázoláson és a helyszínen sem látható (63-as terem). Ezzel összefügghet az, hogy az épület utcai homlokzati részén pince nincs, így tehát lépcsőlejárata sincs a barlangpince szintre. Mindössze az épület

⁶⁵ CZAGÁNY-HOLL 1955–1957

középtengelyében, a homlokzattól kb. 7 méterre van egy boltozatos pince, ahonnan lépcsővel nyílik lejárát az épület belső udvara alatt elterülő barlangpincébe. (37. kép) A pince kis területének valószínűleg az az oka, hogy itt, illetve dél felé haladva a területen egyre magasabban van mészkőpaplan felső síkja, és szinte teljesen a terepszintig ér. (A szomszédos épületek alatt is kevés, kis területű pince van, és mindegyiknél látható, hogy a mészkőpaplan kifejtésével alakították ki azokat.) Az épület hátsó udvara alatt lévő barlangpincék (bár egy szélesebb fal található a homlokzati vonal alatt) ma már össze vannak kötve az utca alatt elhelyezkedőkkel. Ez az összekötés a barlangpincék kialakításához képest új, mivel falazata sokkal újabb, mint a többi részé. Az udvar alatt lévő barlangpince is két részre tagolható. Egy északi (59B) és egy déli (59C) teremre válik szét. Ez a két terem jól illeszkedik Gerevich két épületes elméletébe. A déli terembe lépcsőjáró nem vezet, de éppen a két terem közötti átjáró felett látható egy kürtő, mely a felszínig vezet. Mint általában a vári épületeknél, itt is az épület homlokzatának a közepén helyezkedik el a kapubejáró, viszont az épület homlokzatának déli részében is látható egy kapubejáró. Ez annak lehet az eredménye, hogy a telken másodjára épített épülettől délre is kialakítottak egy kapubejárót és csak ezután épült össze a két épület, két kapubejáró, és még egy szint az épületre. A 40. ábrán láthatóak a Tárnok utca 1. és 3. épületekben előkerült középkori falak.

Dísz tér 7. és 6.

A Dísz tér 7. épület ma már csak egy egységépület fele. Az eredeti kapubejáró a mostani gyalogos kapubejáró helyén lehetett. A ház északi oldala tehát a Gerevich által feltételezett első ház alatt található. Innen nyílik az utca alá a barlangpince. Még ma is látható egy lerácsozott szellőző a barlangpince szintre. Éppen itt található az épület homlokzata előtti kürtő is. Az épület bejárása előtt, terveinek áttekintése közben egy „furcsa”, a rajz szerint sehova sem vezető lépcsőt fedeztem fel. Eddigi megfigyeléseim alapján egy olyan lépcsőt vártam, mely az épület régi (ma már azon a területen beépített) udvara alatt lévő barlangpincébe vezethet. 2007-es helyszíni bejárásom alkalmával ez a feltevés teljes mértékben beigazolódott. (37. kép, 59E terem) Egy eddig még semelyik térképen nem látható barlangpincét pillantottam meg, amely jó állapotban volt és még egy kürtő is volt benne, amely illeszkedett ahhoz a feltevéshez, hogy a telek hosszmeretének felében, az első épület és a belső udvar határán épült. (41. kép) Megjegyzem, hogy a barlangpincét az újkorban három vegyes falazatú pillérrel megerősítették, tehát tudtak róla a mérnökök. Továbbá

fontos, hogy a Tárnok utca alatti (59C) teremmel van összeköttetése, de az le van falazva. A Dísz tér 6 épület egy fél ház méreténél nagyobb, de ha északról az eddig vázolt telekhatároktól és délről a Dísz tér 1-2. és 4-5. telekhatárától kiosztjuk az egységelek méreteket akkor látható, hogy a Dísz tér 6. kb. 7 lábbal szélesebb, mint egy fél ház. Tehát egyértelműen kiszerezhető, hogy a Dísz tér 7. és 6. épület a déli 7 láb szélességének leválasztása után egy egységelek lehetett. Ezt alátámasztja lépcsőjáró helye, mely a barlangpincébe vezet le, a kürtő, mely a lépcső aljában helyezkedik el és az, hogy a 6. szám pincéjében éppen a hát láb szélességű rész (tehát igen szűk terület) külön van falazva. (37. kép) Ez valaha nem a házhoz tartozhatott.

Az is figyelemre méltó, hogy a Dísz tér 7. mélyen lévő pincepadló síkja alatt fut egy folyosó, melyet a felette lévő pincepadló tudatában boltozhattak ki, de csak azon a szakaszon, ahol kicsi a takarás. Tehát a megerősítés teljesen tudatos volt.

Dísz tér 4-5.

Ha hozzávesszük az épület homlokzati szélességéhez a fent említett Dísz tér 6. kb. 7 láb szélességét akkor éppen két egységet kapunk. Az épület ma is látható kapubejárója éppen az eredeti északi telek közepén helyezkedik el, tehát feltehetőleg az még az eredeti. A déli épület kapubejárója már nem látható, de azt az eredeti egységelek közepén lenne érdemes keresni. Az északra eső telek északi fele előtt a járda alatt, az egyik régi térképen (7. kép) egy barlangpince látható. Ennél pincelejárát és kürtő nem szerepel. A telek déli részénél viszont kürtő és barlangpince lejárát is található. Itt a járda alatt kétszintes barlangpince van. A délre eső telek északi részében is rendre megtalálható a lépcsőlejárát a barlangpincébe és a kürtő is, sőt a belső udvar alatt lévő barlangpince is lépcsőlejáróval és ma már elfalazott kürtővel. Ez a barlangpince ma már a Nagy labirintus része, több folyosó torkollik bele. Az egyik folyosó, mely betonidom kövekből épült a II. világháború után, látszólag sehova sem vezet, de 2003-ban volt szerencsém a mögöttes lévő pincében járni. (37. kép, 72-es teremről délkeleti irányban lévő pince) Egyértelműen látszott, hogy sziklapaplan alsó síkja alatt vezetett folyosó építése közben találtak rá a pincére, melynek a padlója éppen a sziklapaplan alsó síkjával egyezett meg. Így tehát egy teljesen mesterséges, tehát nem barlangpincét, hanem mélypincét találtam. A barlangpince alapterületén a szikla teljesen hiányzik. A 6,5 méter fesztávolságú, téglaboltozatos, nagy belmagasságú pince felett az épület földszinti helyiségei vannak, ahonnan egy a boltozatban ütött lyukon keresztül rengeteg állati csontot és maradványt dobáltak le, amik óriási

dombot alkotnak odalent. (42. kép) A pince nyugati irányban hosszabb lehetett, mivel a nyugati, rossz állapotú (a folyosóépítés miatt meggyengített) rakott kőfala a boltozattól elvált, megsüllyedt, és a boltozat továbbhaladása felette látható. A Várban látható pincék szabályszerűségeiből arra lehet következtetni, hogy akár az utcai homlokzatig is kiérhetett ez a pince. Ennek a barlangpincének az alaprajzát is felvezettem a közölt helyszínrajzra (37. kép), de sajnos nem volt arra lehetőség, hogy pontos (geodéziai) felmérést végezzenek, végeztessek.

Az épület homlokzata előtt, az egyik felmérés szerint (7. kép) még található egy barlangpince, mely akkor „törmelékkel borított terület” volt. Ez ma már nem látható vagy bejárható, le van falazva mind a két oldalról, állapotáról nincs információnk. A többi telek és épület előtti aknák, kürtők, lépcsők elhelyezkedési struktúrája szerint ennek a barlangpincének a közepén, a homlokzati sík előtt valószínűleg lennie kell egy aknának, kürtőnek. Az esetleges jövőbeni feltárások esetén ezt érdemes lenne megvizsgálni.

Összegezve: az I. területen az egységtelkek egyértelműen kioszthatóak, mely telekhatárok meghatározására igen sok bizonyíték összegyűjthető volt. Kimondható, hogy az első telekosztás során a vizsgált területen 7 ugyanakkora telket mértek ki. Ezeket az idő folyamán darabolódtak, esetleg egyesültek, de a mai napig őrzik egyes részleteikben eredeti méretüket. Az aknák, kürtők, barlangpincék és azokhoz vezető lépcsőlejárók alapján ezek a határvonalak egyértelműen kijelölhetők. Az 1687-ben keletkezett Haüy térképen már egy jelentősen átalakított, szétszabdalt állapotot figyelhetünk meg.

II. TERÜLET RÉSZLETES VIZSGÁLATA

Uri utca 26–28.

Az épület mérete mai napig őrzi az eredeti első telekosztás határvonalait. Sajnos az épület a II. világháború (és az azt követő bontások során) elpusztult, ma már a helyén egy modern ház áll. A leírás további részében a régi épület elemzésével foglalkozom. A II. világháború után lebontott épület „tipikus” három traktusos volt. Az épület közepén nyíló kapubejáró két oldalán két lakótér helyezkedett el. Jól megfigyelhető Horler Ferenc földszinti alaprajzán, hogy a középkori épületrészek éppen 30 láb, azaz éppen olyan méretűek voltak mint a telekszélesség. Gerő Győző leírása⁶⁶ szerint mind a két oldali szárny három traktusos volt egy kisebb, középső helyiséggel és annak két oldalán két-két nagyobb helyiséggel. Tanulmányában úgy gon-

dolja, hogy az épület déli része már a 15. század első felében épült, feltételezhetőleg az első beépítéskor is két telek lehetett, melyből az egyik a dél felé szomszédos, mai 24 számhoz tartozott, míg a nagyobb északi része volt különálló épület. Ezt az állapotot rögzítette Haüy térképe is. Az aknák, kürtők, pincék és barlangpincék elhelyezkedése, illetve az egységtelkek egymás utáni kiosztása alapján a Gerő Győző által részletezett két épület egy telken lehetett. Itt is valószínűsíthető, hogy nem egyszerre, de kis időközönként épültek a kapubejáró két oldalán a különálló falusi házak, majd a közöttük létrejövő terület kapualjá alakult, beboltozták azt. Az 1600-as évek második felében már a telket (akkor már egy nagy ház) két részre oszthatták, a 43. kép „telekhatár” felirata mentén (Haüy térkép alapján), majd nemsokkal ezután újra egyesítették (lásd Zaiger térképen).

Az épület homlokzata előtt, a járda alatt a két lakóhelyiség traktusának középvonalában egy vonalban két kürtő (akna) és két barlangpince található. (4, 6, 8, 18. kép) Mindkét terembe külön-külön lépcső vezetett le a pincéből. Ezek már teljes mértékben beépítésre kerültek, ma a Sziklakórház részei. A két barlangpince közötti átjárót Kadić az 1930-as évek második felében építette, hogy a Várbarlang látogatói számára körbejárást biztosítson. Tehát az aknák, kürtők barlangpincék, és az oda vezető lépcső elhelyezkedése alapján is egyértelműen egy szabványtelekről van szó. Az nem világos, hogy a kürtők, aknák miért kb. 1,2 m távolságra voltak a homlokzattól. A tanulmányban említésre került, hogy a telek (a mai Tóth Árpád sétány irányában) valaha hosszabb lehetett. Az egységtelkek teóriája szerint valószínűleg ez is 120 láb hosszúságú lehetett.

Uri utca 24.

A telek és a rajta elhelyezkedő épület mai napig megtartotta az első telekosztás szerinti méretét. Homlokzati szélessége pontosan 60 láb, azaz kb. 18,3 m. Alaprajzi elrendezése megegyezik a tipikus vári épületekével. A közepén elhelyezkedő kapu két oldalán lakótér helyezkedik el. A két oldali lakótér alatt egy-egy, az utcategelyre merőlegesen álló boltozatos pince található. A belső udvar északi oldalában, kb. közepén lévő pincelejárát jobb oldalán a mai napig látható az első falusi ház udvari végfalában megmaradt pinceablak kőkerete (44, 45. kép), és ebben a keresztmetszetben a falusi ház szélességet vált. (Megjegyzem, hogy a pinceablak magassági elhelyezkedése alapján az udvar és a kapubejáró szintje régen lejjebb lehetett, amit már a Vár számtalan helyén több régészeti kutatás bizonyított.)

⁶⁶ GERŐ 1963b

A homlokzat előtt, közel a pincék középtengelyéhez két kürtő, akna helyezkedik el. Ezek ma már a Sziklakórház területére esnek, befedték és eltömedékeltek azokat az 1950-es évek építkezései során. Többek között az 1800-as évek végén készült felmérés alapján (6, 8, 18. kép) a kürtők alatt van egy nagyméretű barlangpince az utca alatt, mely valószínűleg két üregből állhatott, de azokat az idők folyamán összenyitották. Csak a kapubejárótól északra lévő pincehelyiségből vezetett lépcső a barlangpincébe, a déliből nem. (Tehát, ha eredetileg két különálló üreg volt a két kürtő, akna alatt, akkor az egyik lépcsőn nem volt megközelíthető.) Ma már a lépcső nem látható, alul a Szükségkórház építése folyamán lebetonozták, felülről feltöltötték a lejáratot.

A ház alatt található még egy nagyméretű barlangpince, mely a belső udvar és a kapubejáró alatt van. Ma már az alaprajzi alakja kissé más mint a régebbi felméréseken. Az 1950-es években szintén a Kórház számára betonidom kövekkel kiboltozták, így egy nagy belmagasságú, nagy alapterületű terem alakult ki belőle. Ez a 144-es terem lett a Kórház tartalék kórterme. A terembe dél felől, a szomszédos ház alatt lévő barlangpincéből egy új folyosót is építettek akkoriban. Ennél a teremnél is jól látható, hogy azokat beépített területek alá nem építették. Az udvar alatti nagy terem már az első felmérések idején összeköttetésben állt az utca alatti barlangpincével egy a kapualj alatti átkötőfolyosó segítségével, bár ez valószínűleg csak később épülhetett, mivel térkép szerint az udvar alatti nagy teremnek is volt saját lépcsőlejárója a belső udvar végében lévő földszinti lakásból. Ebben a lakásban ma is van egy fa csapóajtó a a konyha padlójában, mely alatt két, eltolt szinteken lévő pince található. Ennek alsó szintjéről nyílt valaha egy lépcső a sziklaterembe (az épített pincéken keresztül), de ma már le van falazva. (46, 47. kép)⁶⁷ A nagy terem közepén, az északi falban mai napig is van egy kürtő, akna, mely ma már a Kórház egyik szellőzője villamos motorral és ventilátorral felszerelve. (Nemrég nyitott a Sziklakórház egy új kiállítás ebben a teremben.) (45. kép) Haüy térképén az épület két részre van bontva. A kapubejáró déli falánál volt akkor a telekhatár és attól észak felé 60 francia láb (19,53 m) hosszan nyúlt egy épület (át a mostani 26 számba), míg déli irányban 48 francia láb (15,6 m) hosszban egy másik épület volt, mely a mai 22 szám kapubejárójának északi faláig tartott. Ez a szétválasztás nem okozhatott nagy átalakítást az épületben.

Uri utca 22.

Ez a telek is őrzi eredeti méreteit. Homlokzati szélessége kb. 60 láb. A tipikus háromtraktusos épület közepén lévő kapubejárójának északi oldalában lévő pincéből nyílt két lépcsőlejárát a barlangpincék megközelítésre. Ebből az egyik ma már nem látható, mivel alsó részénél elfalazták, felülről (a pince felől) feltöltötték. Ez a homlokzati sík alatt vezetett le az utca alatt elhelyezkedő barlangpincébe. Itt (a 141-es teremben) ma is látható kürtő, bár nem világos, hogy miért 2,2 m távolságra van a homlokzattól. A másik a pince nyugati végéből, a pince hossztengelelyére merőlegesen vezetett le egy különálló, kelet-nyugat irányú, hosszúkas barlangpincébe (142-es számú), mely a ház belső udvara alatt van. (Az ilyen irányú lépcső ritkaság a Vár területén.) Ebben a barlangpincében egy kürtő, akna is látható. (8. kép) A kapubejárótól délre a homlokzat előtt, az utca alatt másik barlangpince is van, a 131-es számú. Ebbe külön lépcső vezetett le a déli pincéből, mely ma már nem lelhető fel. (6. kép) A pince létezése a lépcső miatt biztos.⁶⁸ Állapota ismeretlen. Ebben a barlangpincében is van kürtő közvetlenül a homlokzat előtt. Ez a barlangpince a másik utca alatti barlangpincével együtt jól láthatóan mesterséges, keskeny folyosóval volt és van összekötve, tehát régebben különálló üregek voltak. Még egy földalatti folyosó létezik az épület alatt, mely régebbi barlangpincék felhasználásával készült a II. világháború alatt. (1943 végén folyosót építettek a Vár alatti barlangok egy részéből kialakított óvóhely megközelítésére a Lovas útról. Ezt az óvóhelyet nevezték „Lovas úti óvóhelynek”). (6. kép) A felhasznált barlangpincében és a folyosón további két kürtő, akna látható. Ebből az egyik lehetséges, hogy az első kút a telken, mely még abból az időből származhat, amikor még csak a telek északi oldalán állhatott egy falusi ház. A másik a feltételezett régi belső udvar területén van. Haüy térképén a ház két részre volt osztva: a kapubejáró északi falától a már említett 48 francia láb hosszú épület észak felé terjedt, míg a dél felé nyúló – 27 francia láb (8,78 m) hosszúságban – pontosan a ma is létező déli telekhatárig húzódtott.

Uri utca 20.

Ugyancsak eredeti méretében és kialakításában fennmaradt vári telek. A Várban általánosnak mondható kb. közepén elhelyezkedő kapubejáró két oldalán egy-egy lakótér van. Mind a két lakótér alatt található boltozatos pince. A térképeken (6, 8. kép) és a barlangpince szinten a befalazott lépcsőlejárát jól látható. A lépcsőlejárát a pincszinten ma is meg-

⁶⁷ Külön köszönet Illés Richárdnak, hogy a térképet a rendelkezésemre bocsátotta

⁶⁸ Ennek a pincének az állapota ismeretlen, feltárását biztonsági okok miatt is javasolom.

van. A barlangpincében kürtő is van közvetlenül a homlokzat vonala előtt. (18. kép) Ez a barlangpince (128, 129-es számú) mint más vári házaknál is, „befordul” a kapubejáró alá. Ez ugyancsak tipikusnak mondható, mivel alapincézetlen területről van szó. A déli, utcai pincéből is volt valaha lejárát egy másik, az utca alatti barlangpincébe (126-os számúba), de ennek nyoma már csak a legalsó szintről látható, ahol a lépcsőlejáró számára nyitott, igen széles sziklaátvágás látható. (48. kép) Ezt néhány térkép hibásan aknának, kürtőnek, kútnak jelöli.

A lépcsőlejárát a pincében már nem látható, mert betömedékelték. Ennek a barlangpincének is van aknája, kürtője, ugyancsak a homlokzati vonalban. (6, 8, 18. kép) A barlangpince valaha nagyobb méretű terem volt, mely kissé az épület alá nyúlt, és egy oszlopot építettek bele, majd összekötötték a szomszédos barlangpincékkel, és az oszlop mellett egy fallal egy „L” alakú kis részletet hoztak létre. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a telek déli oldalára épült másodlagos épület nem az utcai telekhatárra épült, hanem beljebb, majd később toldották meg az utcai homlokzatig (ekkor épülhetett a barlangszinten az oszlop is). Így a barlangpince a kitermelése idején még beépítetlen telekterület alatt épült. (Ilyen, a telkek déli oldala alá nyúló barlangpince, dél felé haladva, több épülete alatt is van. Lásd még: Uri utca 16., 10., 2. és Dísz tér 10.) Ma már a kapu alá nyúló rész egy újabb földalatti folyosóval az Uri utca 22. számú ház alatti földalatti részekhez képez kapcsolatot, de ez újkori beépítés. A Haüy térkép szerint az épület két részre volt bontva. A kapubejáró északi fala volt a határ, és északi és déli irányban a mai telekhatárokig húzódott egy-egy épület. Jól látható az épület kapualjának nyugati végében, hogy valaha kb. 3,2 méterrel kisebb lehetett a kapuátjáró és így az épületek hossza is, mivel ott egy régi lezáró kőív van kőoszlopokkal alátámasztva. Így az első házak nyugati homlokzati falai az utcai homlokzati síktól éppen egy telekszélességre, kb. 60 lábra helyezkedtek el.

Uri utca 18.

A történelem folyamán ez az telekméret is megőrizte eredeti formáját. Homlokzati szélessége ma is megegyezik a feltételezett első telekosztással, és a maival azonos a Haüy térképen is. Ma már csak az épület utcai traktusának déli oldala alatt lelhető fel a pincéseint. Kérdéses, hogy az északi traktus alatt lehetett-e pince, mivel egyik térkép sem jelöl itt lépcsőlejáratot a barlangpincébe, és annak a jelentős elfalazások miatt a helyszínen sincs nyoma. Az épület előtt, a járda latt „várható helyén” két kürtő van a homlokzat előtt. (18. kép) A homlokzat előtt, a járda és az út alatt egy nagyobb (124-es) és egy

kisebb (125-ös) méretű barlangpince helyezkedik el. Ezeket egymástól ma már csak egy átjáróval egy fal választja el egymástól. Szinte a teljes homlokzati szélességben végigvonulnak a ház előtt.

Uri utca 16.

Ez is egy tipikus telek és épületegyüttes. A vári épületek közül talán ez az egyik, amelyik legjobban megőrizte az évszázadok során az építéstörténetét, pincéi, barlangpincéi és kútjai, kürtői alapján, annak ellenére, hogy a török korban (lásd Haüy térképét) a kapubejárója egy keskeny utca volt.

A telek utcafronti szélessége ma 57 láb (17,30 m), mivel az első, 60 láb méretű telekosztásból a szomszédos, Uri u. 14. épület számára 3 láb valószínűleg leválasztásra került. Ezt bizonyítja, hogy a Haüy térkép alapján (helyesen francia lábban) felszerkesztett telekhatár déli irányban a maihoz képest délebbre helyezkedett el közelítőleg ott, ahova a feltételezett első telekosztásból adódik. A közelítőleg középen lévő kapubejárójától északra és délre lakóhelyiségek vannak, melyek alatt mindkét oldalon téglaboltozatos pincék helyezkednek el. Az északi pince kétszintes. Ebből az alsó szintet a látogatható Labirintus (Új Panoptikum) hasznosítja. Ebből az alsó pincéből ma is létező lépcsőn keresztül lehet az utca alatt lévő barlangpincébe (120-as számú) jutni, ahol bebetonozott aknakürtő alatt kút látható. Sajnos azt még nem sikerült meghatározni, hogy mi az oka annak, hogy az nem közvetlenül a homlokzati sík előtt, hanem attól 1,58 m-re van. Ugyanennek a pincének a nyugati végéből hasonló lépcső vezet le az udvar alatti barlangpincébe (118-asba), melynek szintén van a felszínre vezető aknája, kürtője. Ez az akna azon az udvaron található, mely már az első telekosztáskor is kialakulhatott az épület mögött. Ebből következik, hogy az első falusi ház éppen eddig terjedhetett. A déli pincének a keleti végéből, az utca alatti barlangpincébe (a 116-osba) valaha vezetett lépcső, de ez ma már se fent, se lent nem látható, mindössze az 10. kép tanúskodik róla, de ott is hibásan kürtőnek jelölik, mivel akkor már a lépcső el volt bontva, és a nagyméretű sziklaátvágásról azt hitték, hogy az kürtő. Itt is van akna, kürtő a ház homlokzata előtt, vagy egy kissé beljebb. (18. kép) A déli pince közepe táján valaha létezett még egy akna, kürtő, de ez ma már csak a barlangpincében látható, ott a sziklaátvágás síkjaiban be van betonozva. Ez lehetett a telek első kútjának a helye. A két homlokzati aknához és kürtőhöz valaha két különálló barlangpince tartozott, továbbá volt egy különálló a feltételezett első kút alatta, és egy az udvari akna, kürtő alatt. Ezek összenyitásával egy körbejárható, nagy területű barlangpince-rendszer

jött létre az épület alatt, mely ma már a látogatható szakasz része (itt helyezkedik el a vetítő, a vendégkönyves terem, a mellékhelyiségek, a karbantartói szoba és a légkezelő légkidobója a déli homlokzati kürtőben). Létezik még egy pince, lejárattal a már említett déli pince nyugati végből. Ez egy az udvar alatt lévő nagyméretű, közelítőleg négyzet lapterületű, téglaboltozatos pince. Lehetséges, hogy ez a pince még a déli épületszárny megépítése előtt az első kút mellett, a felszínről megközelíthető, talajtakarással épült tároló pince volt. Mai napig sincs szilárd padlóburkolata. Mint az Uri utca 10. és 20. számnál is megfigyelhetően e háznál is az utcai déli homlokzatrész alá fut a barlangpince. Itt is lehetséges, hogy a déli oldalra épület falusi ház először még beljebb helyezkedett el.

Uri utca 14. és 12.

Mint már az Uri utca 16. leírásában is említettem, ennek a teleknek az utcafronti mérete 3 lábbal megtoldásra került a 16 számból. A telek utcafronti mérete eredetileg déli irányban a mai 12. szám kapubejárájának közepéig tarthatott. Ma már az első 60 láb szélességű telek két részre van osztva, két keskeny ház áll a helyén. Ez a telek különleges abból a szempontból, hogy csak egy barlangpince (a 109-es számú) volt az előtte lévő út alatt, és csak egy lépcsőről tudunk, amely a 12. szám alatt lévő pincéből vezet le hozzá. Ez a lépcső a mai napig is látható a pincében. A barlangpince szintjén a lépcső maradványai láthatók, az utolsó lépcsőfok a falazatban jól kivehető, illetve a feljáró helyén épített falazat eltérő anyagstruktúrájából ez a következtetés vonható le. Eltérő a többi lépcsőtől, hogy a legalsó lépcsőfok és a barlangpince nyugati fala nem pontosan a ház utcai homlokzatának vonalával esik egybe, hanem kb. 2 méterrel beljebb van húzva. Mivel a barlangpince a 12. és 14. szám előtt terül el, így azok egy tulajdonhoz tartozhattak, hiszen barlangpince soha sem nyúlt át a szomszédos telek előtti utcaszakaszra. Mint mindenhol, itt is van akna, kürtő a homlokzat előtt. Az Uri utca 14. számnál nem tudunk az utcai traktus alatt pincéről. Ezen a területen a barlangtérbe vezető lépcső vagy akna, kürtő sem található, bár a kérdéses területen a látogatható Labirintus (Új Panoptikum) légkezelőjének az álmennyezete fut. Ma már innen vezet a Lovas útra a lejtős folyosó. Arról nincs információnk, hogy a folyosó indításánál, (a 14. szám utcai traktusa alatt) lévő két kiszélesedés (114-es és 115-ös terem) az építés alatt talált terem volt, vagy teljesen mesterséges szélesítés, de az biztos, hogy a 115-ös terem közepén, egy 1951-ben készült felmérési térkép aknát, kürtőt jelöl, mely éppen 18 m-re van a homlokzati síktól. E háznál is szembetűnő, hogy éppen a homlokzati síktól 18 mé-

terre, kb. Az udvar közepén van egy régi homlokzati falnak tűnő falrészlet.

Uri utca 10.

A telken ma már egy modern ház áll, de annak felépítése előtt is ugyanekkora volt a telek mérete. Ez a telek (és ház) 52 láb homlokzati szélességű. Az épület alatt ma már a modern épület új pincéje van. A régi pincékről nincs információnk. A régi felmérések alapján az épületből két lejárattal volt a homlokzat előtti barlangpince szintre. A barlangpincék és aknák, kürtők elhelyezkedése alapján északi irányban éppen addig nyúlhatott az eredeti telek, ameddig a 12. és 14. szám leírásában taglaltam, tehát a telek éppen 8 láb szélességgel nagyobb lehetett a mostani méreténél északi irányban. Ezt bizonyítja, hogy a barlangpince szintre vezető lépcsőlejáratok minden esetben a boltozatos pincék középtengelyében, azaz a telekhatártól kb. 3–4 méterre szoktak lenni, de itt az északi lépcsőlejárattal a mai telekhatárra, vagy ahhoz nagyon közel esik.

A telek északi határa Haüy térképén megegyezik a maival. Déli telekhatára ugyanott lehetett ahol most is van. Azok a kisebb méretű házak, amelyek a Haüy térképen láthatóak, és azok déli telekhatárai valószínűleg nem jók, mivel vagy a szöveg van elírva, vagy a térképen a méret van rosszul rajzolva, mivel nem egyeznek meg.

Az első telekhez szokásos módon két akna, kürtő tartozott, mely ma is látható. Az északi sziklapince lépcsőlejárata az alsó részén középkori kőkeretes ajtóban végződik (a 110-es barlangpince teremben) (49. kép), mely a látogatható szakaszon megtekinthető.

Az ehhez tartozó akna, kürtő néhány méterrel délre a homlokzati sík előtt van. A déli lejárati lépcső ma már el van falazva (a 111-es teremben), és a barlangszinten a kút mellett látható az elfalazás nyoma. A kút felett bebetonozott kürtő, akna nyoma látható. A telek déli része alá nyúlik a barlangpince szint, amelyből – mint több vári épület esetén is – arra lehet következtetni, hogy a barlangpince szint kialakításakor felette még nem volt épület. Régebbi felméréseken (9. kép és Szontágh-térkép) jól látható, hogy a telek nyugati vége alatt egy nagyméretű mélypince, vagy barlangpince helyezkedett el. Ez ma már nem fellelhető fel. Szontágh 1908-ban már eltömedékeltnak jelölte. Mind a két térkép szerint a déli, szomszédos telek alatt lévő hasonló üregből átvezető járaton keresztül lehetett megközelíteni. Viszont szinte biztos, hogy ez az üreg valaha teljesen különálló volt, és lehetett saját aknája, kürtője, valószínűleg még külön lépcső is vezethetett le hozzá. Ennél a teleknél is a déli homlokzati rész alá húzódik a barlangpince, mely annak a jele lehet,

hogy felé csak a barlangpince szint kialakítása után építettek épület.

Uri utca 8.

A telek (épület) homlokzati szélessége megegyezik Haüy térképén megadott mérettel. Az épület előtt, a járda és az út alatt egy nagyméretű barlangpince (113-as sorszámu) van egy kürtővel, viszont ha kiszerkesztjük a következő 60 láb szélességű telket még egy barlangpince (a 101-es) is adódik ugyancsak egy aknával, kürtővel. Mindkét barlangpincébe vezetett le lépcső valaha, de ezek ma már le vannak falazva. A rendelkezésre álló adatok alapján a mai 8. számhoz tartozott a 6. számból 7,5 méter széles területdarab. A 8. szám kapubejárója még az eredeti lehet, mivel feltételezett eredeti helyén van.

Uri utca 6.

Szerintem a barlangpincék, kürtők és aknák elhelyezkedése, illetve az egységtelkek kiosztása alapján az itt állott épület kerekén és a telek északi 7,5 méter széles része az északi szomszédos telekhez tartozhatott, míg kerekén 5,0 méter homlokzati szélességű része ma már az Uri utca 4. épülethez tartozik. Utóbbi feltevésemet Gerő Győző kutatásai messzemenően alátámasztják.⁶⁹ Szerinte is az épület déli, földszinti helyiségsora a valaha itt létezett épület kapubejárója és az attól délre, ma már az Uri utca 4. házba tagozódott rész a régi épület kapubejárójának déli oldalán lévő lakóhelyiségsor volt. (A kapubejáróból több a lakóterekbe vezető ajtót is feltárt.) A kapubejáróra egyértelmű bizonyítékot is talált a homlokzat kérdéses szakaszán, ahol előkerült a régi kapu teheráthárító kőkerete, hasonlóan a Tárnok utca 5-höz. A feltételezett első telekhez a tipikus elrendezéssel megegyezően két barlangpince tartozik (101-es és 99-es) két aknával, kürtővel. (A 101 terem valaha két kisebb terem volt két aknával, kürtővel, így lehetsége, hogy az északi telekszomszédhoz is ez a sorszámu barlangpince tartozik. A ház alatti pincék elhelyezkedése a teóriát alátámasztják.

Uri utca 4.

Szerintem a barlangpincék, kürtők és aknák elhelyezkedése, illetve az egységtelkek kiosztása alapján az itt állott épület kerekén 6,86 méter homlokzati szélességű része ma már az Uri utca 2. épülethez tartozik. E feltevésemet Gerő Győző kutatásai messzemenően alátámasztják.⁷⁰ Szerinte is a ma látható kapubejáró a középkori épület kapubejárója volt és északra-délre tőle egy-egy lakóhelyiségsor volt. (A feltételezett régi kapubejáró alatt itt sincs pince.) Így a déli már az Uri utca 2. házba tartozott. (A kapu-

bejáróból dél felé már korábban feltártak gótikus ajtónyílást.) A feltárások szerint az eredeti pincei lépcsőlejáró a hátsó udvarról, fedetlenül indult és az épület alá bukott, éppúgy mint ahogy ma is látható számtalan vári épületnél, pl. az Országház utca 2. esetén. A mai épület közepe alatt (a középkori épület északi traktusa alatt) kétszintes pince van, melyet sziklába vájtak. (Mind a két pincszint sziklába vájt hiszen a felszíntől 1-1,2 méterre már a sziklafelszín található.) A barlangpincék elhelyezkedése és az aknák, kürtők alapján a fent vázolt első telekosztás egyértelműen megerősíthető.

Uri utca 2. és Dísz tér 9.

A valaha itt állt épület kapubejárójától jobbra, északra és délre lévő megmaradt épületszárnyakat láthatjuk. A régi kapubejáróból lett a mai Móra Ferenc utca. Ugyanígy kialakult utca a Nőegylet utca is, sőt Haüy térképe alapján ilyen utca volt az Uri utca 16. kapubejárójának helyén is, de ez utána nem maradt fenn. A szomszédos Dísz tér 10. épülete valószínűleg előre volt ugratva, de ez több kutatóval ellentétben én nem erődítési célzatúnak gondolom, hanem inkább az erős szögtörések ellensúlyozásának, hogy minél inkább a derékszöghöz közelítsen e házak alaprajzi kialakítása. Az Uri utca 2 és Dísz tér 9, illetve a köztül elhelyezkedő Móra Ferenc utca alatti kürtők és barlangpincék, lépcsőlejáratok elhelyezkedése szinte teljes mértékben megegyezik az Uri utca 16. alattival. Ez nem meglepő, ha belegondolunk abba, hogy mindkét telek közepén, a kapubejáró helyén utca volt, illetve van. Az aknák, kürtők közül a Dísz tér 9. alatt lévő (92-es barlangpincében) az első kút lehet, míg a Móra Ferenc utca közepe alatt lévő (a 93-as barlangpincében), ugyancsak 18 méterre van a homlokzati vonaltól mint számtalan más helyeken. Mindkét épület soroktól lépcső vezetett le a barlangszintre (94-es és 87-es termekbe), de ma már ezek le vannak falazva. Igen érdekes megfigyelés tehető az Uri utca 2. alatt, ahol egy újabb lépcsővel a régen szomszédos, de most már a telekhez csatolt mélypincét egy a várból máshol nem látható, különleges lehelyezkedésű lépcsővel utólag hozzákapcsolták.

Dísz tér 10., 11. és 12.

Terjedelmi korlátok miatt a három épületet együtt fogom tárgyalni. Mindhárom épület mint Haüy térképén is és mai az első telekosztás szerinti méretében látható. Mind a három esetén a kapubejárók két oldala alatt helyezkednek el a pincék, és az onnan a barlangszintre vezető lépcsők. Minden épület előtt, a „várható” helyén található két-két akna, kürtő.

Dísz tér 13.

Az egységtelkek kiosztása és a földalatti objektumok elhelyezkedése alapján ez a telek (épület már

⁶⁹ GERŐ 1963a. 321-322.

⁷⁰ GERŐ 1963a. 503-521.

csak fele az eredetileg itt kimért teleknek. A telek másik része (9,25 m) a mai Dísz tér 14. telkének északi része. A barlangpincék és aknák, kürtők ezt egyértelműen mutatják.

Dísz tér 14.

Az első telekosztás felrajzolása alapján e telek közepén (pontosabban attól kicsit délre) volt a két eredeti telek határa. Ezt a határvonalat Zádor Judit is pontosan rajzolta fel kutatásai alapján.⁷¹ Itt el van írva a Haüy térkép táblázatos adata. A 7. számú épület a térképen ugyanakkorának van jelölve mint a 8. számú, mégis a táblázatban 33 francia láb a mérete, mí a 8. számúnak 28. Dél felé haladva felszerkesztve a további méreteket minden egyes mai telekhatárhoz képest ugyanakkora (éppen 5 francia láb) méretű eltolódás adódott, tehát egyértelmű, hogy Haüy a táblázatban a 7. számú háznál 28 francia láb helyett véletlenül 33-at írt.

Dísz tér 15.

Az első telekosztás felrajzolása alapján e telek közepén (pontosabban attól kicsit északra) volt a két eredeti telek határa. Ezt a határvonalat Zádor Judit is pontosan rajzolta fel kutatásai alapján.⁷² A kapubejáró az eredeti helyén van. A három-traktusosság ugyanúgy megfigyelhető ennél mint az összes többi vári épületnél is. Az adataim alapján a következő telekhatár a 15. szám mai déli sarkától 4,72 méterre lehetett. Így az említett déli épületsaroktól északi irányban kb. 8 méterre egy régi kapubejáró állhatott.

Összegezve: az II. területen az egységtelkek egyértelműen kioszthatóak, mely telekhatárok meghatározására igen sok bizonyíték összegyűjthető volt. Ezeket az idő folyamán darabolódtak, esetleg egyesültek, de a mai napig őrzik egyes részleteikben eredeti méretüket. Az aknák, kürtők, barlangpincék és azokhoz vezető lépcsőlejárók alapján ezek a határvonalak egyértelműen kijelölhetők. A kisebb keresztutcák az egyes telkek közepén lévő kapubejárók helyein alakultak ki. Mint a Vár többi terénél és utcájában itt is megfigyelhető, hogy a Dísz tér keleti és nyugati oldalán elhelyezkedő eredeti telkek egy vonalban vannak egymással. Az 1687-ben keletkezett Haüy térképen több helyen a maival és az első telekosztással meggegyező állapotot figyelhetünk meg.

III. TERÜLET RÉSZLETES VIZSGÁLATA

Terjedelmi korlátok miatt sajnos e területet részletes elemzése nem jelenhet meg, mindössze annak kivonata: a Szentháromság utca 3. épület (mely egy-

ben a Szentháromság tér 7. és 8. épület) mai napig is eredeti telekméretével egyezik meg. Ezt mind a barlangpincék, mind a kürtők, aknák alátámasztják. A tőle nyugatra fekvő további három eredeti méretében látható ma is. Az Országház utca 2-től egészen a 12. számig ma is ugyanúgy 60 láb szélesek a telkek mint a legkorábbi telekosztás idején. (Lásd Országház utca 2. részletes bemutatását.) Ezt egyértelműen alátámasztják a mindenhol közepén elhelyezkedő kapubejárók, a mindenhol három traktusból álló épületek, a pincék tipikus elhelyezkedése (mindenhol hasonló az 2. számú házéhoz), a barlangpincék és azokhoz vezető lépcsők elhelyezkedése és nem utolsósorban a várt helyükön megtalálható aknák, kürtők. Mindössze a 8. és 10. szám utcai homlokzata ugrik beljebb. A 8. szám esetén az akna, kürtő is beljebb helyezkedik el.

A Haüy térkép adatait a térképre vetítve igen pontosan adódnak a mai telekhatárok is, mely 1687-ben mindössze a 10. és 12. számoknál tért el a maitól. Mindkét esetben a kapubejáróltól délre eső helyiségszárnyat választák szét telekkönyvileg, de ezek a házak fizikai megváltoztatásával nem járhatott együtt.

Az egységes telekméreteket felszerkesztése során egyértelműen kimutatható, ez az utca az Uri utcától éppen 240 lábra párhuzamosan húzódik, tehát a két említett telek eredeti utcai határa a 6. és a 12. épületek homlokzatának vonalában lehetett. A telkek hátsó traktusa (mely az Uri utcai) telkek hátsó részével határos már az idők folyamán kissé módosulhatott, mivel kisebb nagyobb eltérésekkel követik az elméleti első valószínű telekhatárt. Azoknál az épületeknél ahol a homlokzat előtt csak az egyik oldalon található meg az akna, kürtő és a barlangpince (4., 6. és 8. szám) és azoknál az épületeknél ahol egyik sem látható (2., 10. és 12. szám) feltételezhető, hogy azok léteznek. Az eddigi megfigyelések alapján minden épület hátsó udvara alatt is „várhatóak” aknák, kürtők és barlangpincék, mint ahogy az a 8. szám udvaránál is a 9. ábrán látható térképen. Továbbá létezik, megközelíthető (a 14. számon keresztül) a 12. számú ház hátsó része alatt is a barlangpince.

Országház utca 14.

Zádor Judit szerint⁷³ a budai Vár törököktől való visszavételekor, illetve az első beépítési (mely nem feltétlenül egyezik meg a telekosztással) határvonala megegyezik a telek mai méretével. A Haüy térképen mérete éppen annyi mint ma is.) Szerintem a mai állapot változatlan, leszámítva, hogy szerintem északra kb. 70 cm-t az idők folyamán a Dárda

⁷¹ ZÁDOR 1998 348. V. rajz.

⁷² ZÁDOR 1998 348. V. rajz.

⁷³ ZÁDOR 1998 346. II. rajz.

utcából hozzávettek. Megjegyzem, hogy ez éppen a feltételezhetően valaha itt állott Országház utca 16. épület első periódusában épült pince déli falának szélessége lehetett. Az épület előtti járda és útburkolat alatt egy mára már keresztfalakkal tagolt barlangpince van (184–189 számú). Ebben ma egy felül fém fedlappal lefedett kürtő és egy régebbi lépcsőlejárát, illetve egy vasajtó ma is látható. (9., 11., 12. és 50. kép).

Országház utca 16.

Pataki Vidor levéltári kutatásai alapján a közép-korban a Dárda utca helyén még nem volt utca.⁷⁴ Lócsy 1964-es tanulmányának elolvasása előtt nekem is ugyanaz a telekosztás jött ki az Országház utca 18., 20. és 22.-re illetve az Országház utca 16. és Dárda utca összevonásával.

Az Országház utca 16. épület délkeleti sarka alatt lévő, nagyméretű, boltozatos pincehelyiség keleti falában lévő két nagyméretű kő alapján Zádor Judit, tanulmányában úgy véli, hogy ezek egy előbbi épületből származó, másodlagosan felhasznált kövek.⁷⁵ Ezzel én is egyetértek, hiszen az első telekosztás szerint itt egy más alaprajzi kiosztású épület állhatott. A tanulmány szerzője a Haüy térkép keletkezésnek kárában lévő beépítéseket taglalja. (Az épület már akkor éppen akkora volt mint napjainkban.) Ő is valószínűsíti, hogy a ma látható beépítés későbbi átalakítások eredménye. Kutatásai alapján három ház állhatott a telken. Az először épített a mai délkeleti pince felett, a második a mai északkeleti pince felett és a harmadik a telek nyugati végében merőlegesen a Dárda utcára. Az északkeleti pince déli falának téglapillérei és téglaboltozatai miatt valószínűsíti, hogy azt később építették, mint a délkeleti pincehelyiséget.⁷⁶

Mivel e pincehelyiség és az északról közvetlenül mellette lévő helyiség közötti fal nem tört mészkő, mint mindenhol máshol a vár területén, illetve az északi pincehelyiség déli falában négy (ebből egy áttört) téglaboltozat látható, így valószínű, hogy ezt a falat és a pinceboltozatokat már az épület második építési szakaszában építhették. Továbbá, mivel a földszinti kapubejáró alatt is van pince, (pontosabban a két pince közötti téglafal szakasz), így a rendelkezésemre álló adatok szerint az északi pince mellé épült pince építésének időpontjára ezt a falat téglapillérekkel és boltívvel megerősítették meg. Eredetileg a kapubejáró alatt pince nem lehetett, és a déli pince jóval délebbre helyezkedett el, legalább félig a mai Dárda utca alatt. Viszont a Dárda utca

alatt a régészeti feltárások pincét nem találtak.⁷⁷ Ennek két oka is lehet. Már az első beépítés előtt az eredeti telekosztás megváltozhatott, vagy az az oka, hogy a pince keleti fala a mai 14 számú épület keleti homlokzati fala alatt van (ezt nem tárták fel) és boltozatot sem találhattak, mivel akkor még sík fafödémek voltak a pincék.

Így szerintem a földszinti kapubejáró is délebbre helyezkedhetett el először, és így a földszinti alaprajzi kiosztás is teljesen más lehetett mint ma. Az első és második építési periódus között igen kevés idő telhetett el, korán kialakult a mai állapot. Az épület előtti utcaszakasz alatt helyezkedik el a 190–192 sorszámú barlanghelyiség. Ezekhez egy lépcső vezet le az épület északi pincéjéből. (Ebben a pincében volt az 1990-es évek végéig az I. kerületi Önkormányzat Várbarlang kiállítása és kasszája és ezen a lépcsőn tudták a turisták a kiállítást megközelíteni. A kiállítás már több mint egy évtizede zárva van.) A barlangpincék és az épület délkeleti sarka alatti pincében lévő akna, kürtő elhelyezkedése, illetve az egységtelkek egymás utániságából következően véleményem szerint a telek déli határvonala a már említett Dárda utca és 14. szám mai határvonalától délre 70 cm-re lehetett, míg északi vége megegyezett a mai telekhatárral. (9., 11., 12. és 50. kép)

Országház utca 18.

Az épület és a telek ma már nem eredeti méretében látható. (A Haüy térképen is éppen akkora méretű mint napjainkban.) Bár aknáról, kürtőről és barlangpincéről ennél a háznál nem tudunk, a pincei és a földszinti alaprajz alapján nagyon valószínű, hogy valaha északi irányban nagyobb lehetett a kiterjedése. Megvizsgálva a földszinti alaprajzot (51. kép) feltűnik, hogy az épület déli oldalán a helyiségek mennyire keskenyek. Mivel ilyeneket eredetileg nem valószínű, hogy építettek felmerül a lehetősége, hogy az épületből kb. 4,05 métert leválasztottak a mai 20. számú épület részére. A mai 20. számú épület kapubejárója és annak északi fala éppen ekkora szélességű. Tehát a leválasztott rész a 20. szám kapubejárója, illetve a hátsó részen az udvara lett. Mivel a kapubejáró „várható” helyén van, így feltehetőleg az még az eredeti. (9., 11., 12. és 50. kép)

Országház utca 20 és 22.

A Haüy térképen a két épület pontosan akkora mint napjainkban. Az épület alatti keleti pincéből a barlangba (203-as sorszámúba) lépcső vezetett, de ez ma már a barlangszinten le van falazva. A barlangpince szinten, a lépcsőtől délre, a homlokzat előtt akna, kürtő helyezkedik el. Mint már a

⁷⁴ BERTALAN 1959 306.

⁷⁵ ZÁDOR 1998 342.

⁷⁶ ZÁDOR 1998 343.

⁷⁷ Nagy Emese ásatása

18. szám leírásában is említettem valószínűleg a kapualj északi fala volt az első telek déli szélé és a telek egészen a mai Országház utca 22. északi záró faláig tarthatott. (Éppen ide adódik a következő 60 láb széles telek határvonala.) A mai 22. szám előtti utcaszakasz alatt egy nagyméretű barlangterem (202 és 204-es számú) található, melybe egy akna, kürtő vezet le. A régi térképek tanulsága szerint ide is vezetett le lépcső a pincéből, de az a barlangszinten ma már el van falazva. Tehát feltevésem szerint a 20. számú épület kapualján kívüli részei és a 22. szám alkottak egy telket az első telekosztás során. Ennek a teleknek az északi határvonala egybeesett a mai 22. és 24. számú telek határvonalával. Mivel a 22. szám kapubejárója a „várható” helyén van, így feltehetőleg az még az eredeti. (9., 11., 12. és 50. kép)

Továbbiakban északi irányban már az első telekosztással ma is megegyező méretű telkek és épületek állnak, melyek a Haüy térképen is éppen akkorák voltak mint most.

Összegezve: a III. területen az egységtelkek egyértelműen kioszthatóak és az utca szemközti oldalán lévő valaha létezett, de lebontott, illetve a ma is látható épületek éppen szemben vannak. Tehát az első telekkimérés során mint az Uri utcában is telkek közötti határvonalak „meghosszabítva” az utca szemközti oldalán is megjelennek. Az Országház utca 16., 18., 20. és 22. esetében valószínűleg a telekosztás után kis idővet, talán még az első beépítés előtt megváltozhattak a telkek méretei. Ennek oka lehetett az eredetileg nem létező, de hamar szükségesnek vélt keresztutcák hiányát keresztutcák megnyitása (mai Dárda utca).

Első telekosztás rekonstrukcióját megkíséreltem a mai MTA tömb területén is a 60 láb mérettel és aknák, kürtők, barlangpincék elhelyezkedése alapján. Ez sikeresnek bizonyult, mivel megegyező eredményre jutottam Végh András a területen végzett rekonstrukciójával.⁷⁸ Figyelemre méltó, hogy mélypincék és barlangpincékből kiépület óvóhelyek pontosan a szerző által Franciskaner Gasse alatti területe helyezkednek el, míg aknák az aknák, kürtők maradványai a volt homlokzati vonalakban. Tehát ezen a területen is a volt „közterületek” alatt találhatóak ezek az objektumok.

Az igen egységes telekosztás további bizonyítéka, hogy megfigyeléseim szerint egy ház sorban minden esetben 20 vagy 25 telek (ház) helyezkedik el. Az Uri utca nyugati (páros) oldalán a Szentháromság utca vonalától a Dísz tér déli végéig 25, az Uri utca nyugati (páros) oldalán a Szentháromság utca vonalától a Kapisztrán térig ugyancsak 25, az Uri utca

keleti (páratlan) oldalán a Szentháromság utca vonalától (az első keresztben fekvő telkeket leszámítva) a Mária Magdolna templomig 20, az Országház utca nyugati (páros) oldalán a Szentháromság utca vonalától (az első keresztben fekvő telkeket leszámítva) a Mária Magdolna templomig szintén 20, a Tárnok utca keleti (páratlan) oldalán, beleértve a Dísz tér keleti oldalát is a Nagyboldogasszony templomtól a Dísz tér déli végéig összesen 20 telek (ház) volt.

A Tárnok utca, Dísz tér, Uri utca és Szentháromság utca által közrezárt területen a kürtők és barlangpincék elhelyezkedése alapján a fent vázolt egységes telekosztási struktúra nem figyelhető meg. Ezen a területen mind a kürtők, mind az épületek pincéi, mind pedig a barlangpincék más struktúra szerint helyezkednek el. Számtalan kutató⁷⁹ irodalmi adata alapján ez a megállapítás, hogy a területen teljesen más beépítés volt, a terület csak későbbi épület be saját adataim alapján is megállja a helyét. Benda Judit tanulmánya alapján ezen a területen az eredeti, kisméretű épületek észak–dél irányú sorokba rendeződnek egymástól külön álltak és homlokzatuk beljebb volt mint ma. Az első kalmárboltok elhelyezkedése alapján⁸⁰ az aknák, kürtők, barlangpincék és azokhoz vezető lépcsők egymáshoz vetése értékelhető eredményekre vezetett. Terjedelmi korlátok miatt ezt a tanulmány második részében közlöm.

Felhívom a további régészeti kutatások, feltárások és esetleges építkezések esetére a figyelmet, hogy a szisztematikus és rendezett akna, kürtő és barlangpince elhelyezkedések alapján további (ma nem látható, nem felelhető) földalatti objektumok várhatók az első telekosztás szerinti utcai telekhatár előtt a járda alatt telkenként kettő, a telekmélység felének vonalában két darab, és a telkek déli oldalának közepén is. Barlangpincék lehetnek az első telekosztás szerint a telek előtt és a régi hátsó udvarok alatt. Itt lépcsőlejárók előkerülésére is jelentős esély van.

A kutatás és a tanulmány második részét, mely főképp a további területek első telekosztási struktúrájának kutatására és ismertetésére terjed ki lehetőségekhez mérten a Budrég következő évi kiadványában szeretném közölni.⁸¹

⁷⁹ BENDA 2010. 96.

⁸⁰ BENDA 2012 110. 4. kép.

⁸¹ Végül szeretnék köszönetet mondani lektoraimnak: Benda Juditnak, Hajnal Géának, Leél-Össy Szabolcsnak, Török Ákosnak, Végh Andrásnak és Zádor Juditnak, akik véleményezték írásomat és értékes gondolataikkal kiegészítették azt. Továbbá köszönöm Steyer Ferencnek, Kuczogi Zsuzsannának, Viemann Zsoltnek, Péli Ferenc Lászlónak, Tatai Gábornak, Juhász Bélának, Andrusch Péternek, Bertalan Gábornak, Illés Richárdnak, Buda Jakabnak és Hanny Erzsébetnek a segítségét.

⁷⁸ VÉGH 2009 5. kép.

IRODALOMJEGYZÉK

- AGRICOLA 1556 Georgius AGRICOLA: Tizenkét könyv a bányászatról és a kohászatról (1556) 125–126.
- ARÁNYI 1870k ARÁNYI Lajos monográfiája Budáról, melyben a földalatti Várral is részletesen foglalkozott (1870 körül írt, kiadatlan, elveszett kézirat) (A Mai Nap 1927. 03.18. számában Dőry Pál a Budai Vár titkai című írásban tesz róla említést).
- BENDA 2010 BENDA Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán I. Kalmár-boltok. BudRég 42–43. (2009–2010), p. 93–120.
- BERTALAN–GYÜRKY 1964 BERTALAN Vilmosné – H. GYÜRKY Katalin: Középkori útrendszer kutatása a budai várnegyed területén. BudRég 21. (1964), p. 345–364.
- BERTALAN 1959 BERTALAN Vilmosné: Országház utca 16. szám. BudRég 19. (1959), p. 306.
- BOGDÁN 1978 BOGDÁN István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., 1978.
- BORSOS–ZÁDOR 1959 BORSOS Béla – ZÁDOR Mihály – SÓDOR Lajos: Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei. Bp., 1959.
- BURKEN 2011 Készítette a Budavári Önkormányzat és a Duna-Ipoly Nemzeti Park megbízásából a Burken Kft. 2011-ben.
(Hozzáférhető: [www.dinpi.hu/_user/browser/File/budai_var_barlang/A Budai Vár-barlang áttekintő térképe.pdf](http://www.dinpi.hu/_user/browser/File/budai_var_barlang/A_Budai_Var-barlang_atekintő_térképe.pdf).)
- CZAGÁNY–HOLL 1955 É. M. Középülettervező Vállalat (Czagány István, Holl Imre): I ker. Tárnok utca 5. tudományos dokumentációja 1955–1957 (őrzési helye: Budapesti Történeti Múzeum (BTM), Középkori Osztály, Rajztár).
- CZAGÁNY CZAGÁNY István: A budavári Uri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata és rekonstrukciós helyreállítása. BudRég 19. (1959), p. 380.
- CSELEBI 1660–1664 EVLIA CSELEBI: Magyarországi utazásai 1660–1664. Bp., 1904. 244.
- FARKAS–HAJNAL 2011 FARKAS D. – HAJNAL G. – HAVASI A. – LEÉL–ÖSSY SZ. – SZABÓ B. – TÖRÖK Zs. – ZÁDOR J.: A Budai Vár-barlangra vonatkozó tudományos és történeti ismeretek összegzése, Budapest 2011. 111.
(hozzáférhető: [www.dinpi.hu/_user/browser/File/budai_var_barlang/A Budai Vár-barlangra vonatkozó tudományos és történeti ismeretek összegzése.pdf](http://www.dinpi.hu/_user/browser/File/budai_var_barlang/A_Budai_Var-barlangra_vonatkozó_tudományos_és_történeti_ismeretek_összegzése.pdf).)
- GEREVICH 1950 GEREVICH László: Gótikus házak Budán. BudRég 15. (1950), p. 121–138.
- GERŐ 1957 GERŐ Győző: Budapest, I. Vár, Fortuna utca 12. sz. ház feltárásának dokumentációs anyaga, BTM 1957 (őrzési helye: BTM, Középkori Osztály, Rajztár)
- GERŐ 1963a GERŐ Győző: Uri utca 4. BudRég 20. (1963), p. 507.
- GERŐ 1963b GERŐ Győző: A budai Vár házainak 1959. évi műemléki kutatásai, Uri utca 26–28. BudRég 20. (1963), p. 514–519.
- HAJNAL 2001 HAJNAL Géza: A budai Várhegy hidrogeológiája. Bp., 2001. p. 18.
- HAVASI 2012 HAVASI Attila: A Budai Vár-barlangot ábrázoló térképek összehasonlító elemzése (ELTE, 2012)
- HORVÁTH 1983 B. HORVÁTH Alice: Budapest, I. Országház utca 16. tudományos dokumentációja (1983) 11. (Őrzési helye: BTM Középkori Osztály Rajztár.)
- KADIĆ 1933 KADIĆ Ottorkár: Beszámoló a várbeli pincebarlangok kutatásáról. Barlangvilág, 3. kötet, 1 füzet 1933.
- KADIĆ 1939 KADIĆ Ottorkár: A Várhegyi-barlang feltárásának története. Természettudományi Közöny 71. (1939), p. 482.
- KADIĆ 1941 KADIĆ Ottorkár: Várhegyi barlangpincék. Magyar Építőművészet 1941. p. 92–93.
- KADIĆ 1942 KADIĆ Ottorkár: A Budavári barlangpincék, A várhegyi barlang és a barlangtani gyűjtemény ismertetése, Bp., 1942.

- KADIĆ 1952 KADIĆ Ottokár: A Kárpáti Medence barlagjai. (publikálatlan kézirat, 1952., őrzési helye: Magyar Földtani Intézet).
- LÓCSY 1964a LÓCSY Erzsébet: Középkori telekviszonyok a budai várnyegyedben I. BudRég 21. (1964), p. 191-206.
- LÓCSY 1964b LÓCSY Erzsébet: XIII. századi város és XIV. századi városrendezés nyomai a budai várnagyedben. Településtudományi Közlemények 1964. p. 106-113.
- PATAKI 1950 PATAKI Vidor: A budai Vár középkori helyrajza. BudRég 15. (1950), p. 248.
- SCHAFARZIK 1882 SCHAFARZIK Ferenc: A budai Várhegyben talált pisolith-telepről. Földtani Értesítő, 1882.
- SZABÓ 2010 SZABÓ Balázs: Budai vár és várlejtők fejlesztési koncepcióvázlata. <http://epiteszforum.hu/node/20116>. Készült többek között Kadić leírásai és a Bene – Kovács – Megnyánszky: Város a Vár alatt (Bp., 1998.) alapján.
- SZONTÁGH 1908 SZONTÁGH Tamás: A budai várhegyi Alagút hidrogeológia viszonyai – Jelentés a Várhegyi Alagút vizesedésének okairól. Bp., 1908.
- SZONTÁGH 1909 SZONTÁGH Tamás: A budai várhegyi Alagút vízmentesítése és gyökeres helyreállítása (második jelentés). Bp., 1909.
- VÁTI 1984 VÁTI: A budai Vár pincei és földszinti alaprajzai 1984 alapján (megbízó: Fővárosi Tanács VB. Műemlék fel., őrzési helye: Budapesti Fővárosi Levéltár (3-84-1548) (Törzsszám: 6359).)
- VÉGH 2006a VÉGH András: Buda város középkori helyrajza I. In: MHB 15. Bp., 2006.
- VÉGH 2006b VÉGH András: Buda város középkori helyrajza II. In: MHB 16. Bp., 2008.
- VÉGH 2009 VÉGH András: Buda város középkori helyrajza, telekosztás és térszervezés egy alapított városban. Urbs 4. (2009), p. 35-49.
- WEIDINGER-HORLER 1956 WEIDINGER György – HORLER Ferenc: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. TBM 11. (1956), p. 29-32.
- ZÁDOR 1994 RÉTINÉ ZÁDOR Judit: Pince veszélyelhárítás a budai Várban az 1880-1890-es években. Levéltári kutatás, 1994 (kézirat).
- ZÁDOR 1998 ZÁDOR Judit: Pincekutatás az Országház utcában. Bud 32. (1998), p.
- ZOLNAY 1982 ZOLNAY László: Az elátkozott Buda – Buda aranykora. Bp., 1982. p. 52-53.

DIE ENTSTEHUNG, DER AUSBAU UND DIE UNTERSUCHUNG DER HÖHLENKELLER IN DER BURG VON BUDA IM SPIEGEL DER (ERSTEN) GRUNDTEILUNG IM 13.JH. I.

Die vermutliche Grundteilung der Stadt zur Zeit ihrer Gründung im Spiegel der unterirdischen Brunnen, Schlote, Höhlenkeller, Keller, Kelleruntergänge, zeitgenössischer Karten, archäologischer Ausgrabungen und der Lage der Felsenkanten. Die Rolle und die Lage der unterirdischen Räume und ihrer Brunnen und Schloten im Verhältnis zu den einheitlichen Grundstücken.

Bereits zu Beginn meiner Forschungen bin ich auf die Tatsache aufmerksam geworden, dass die Schlote, Schächte, die in die unterirdischen Höhlen hinunterlaufen, alle den Straßenlinien vor den Fassaden der heutigen Gebäude folgen, und unter den heutigen Gehwegen hinziehen. Die großen Höhlen befinden sich größtenteils auf dem Gebiet unter den Straßen, bzw. ein kleinerer Teil davon unter dem hinteren Bereich des Grundstückes. Die Treppen dorthin sind senkrecht zur Straßenachse, sie sind in der Regel 30 Fuß, d.h. ca 18,3 m voneinander entfernt. Unter mehr als einem Achtelteil des 400.625 m² großen Gebietes des Burgplateaus befindet sich nach meinen Berechnungen kein Felsen oder Mergel mehr, sondern ein Hohlraum.

Nach meinen Beobachtungen und nach der Abbildung der kartografischen Daten auf einer Zeichnung, die eine ziemlich genau geregelte Position zueinander und zu der ersten Grundstücksteilung, genauer gesagt zu der Straßenlinie aufweisen, lässt daran Zweifel, ob diese unterirdischen Räume wirklich natürliche Gebilde sind.

Ich habe die Absicht gehabt, die Korrelation zwischen dem in der gegründeten Stadt, d.h. in der Burg auch heute noch vorhandenem Höhlensystem und den Straßenlinien, der Grundstückverteilung, der Bebauung der Grundstücke zu schildern, sowie aufgrund der bereits bekannten Angaben die Entstehung dieser zu beschreiben. Während der Forschung sind weitere Feststellungen über die Schächte, Brunnen, Tiefkeller und die ursprüngliche Bebauung der Grundstücke ans Tagelicht gekommen.

Zahlenmäßig gibt es wahrscheinlich proportionell mehr künstlich geschaffene als natürliche Höhlen unter der Budaer Burg, es besteht wahrscheinlich sogar ein großer Unterschied bei der Proportionalität. Es geht vorwiegend um ausgeschachtete Höhlen. Wir können uns aber einfach vorstellen, dass sie voll und ganz von Menschen geschaffen sind. Allein

an der Grenze zwischen dem Kalkstein und dem Mergel sind besonders wertvolle natürliche Gebilde entstanden, wie z.B. Lösungsformen, Erbsensteine, usw. D.h., wir sollten sie der beruflich-wissenschaftlichen Exaktheit halber eher Felsenkeller, als Höhlenkeller bezeichnen.

Heute wissen wir noch leider nicht genau, warum man Schächte, Schlote und Tiefkeller, Felsenkeller vor der Straßenfassade errichtet hat.

Es gibt vier erdenkliche Gründe dafür.

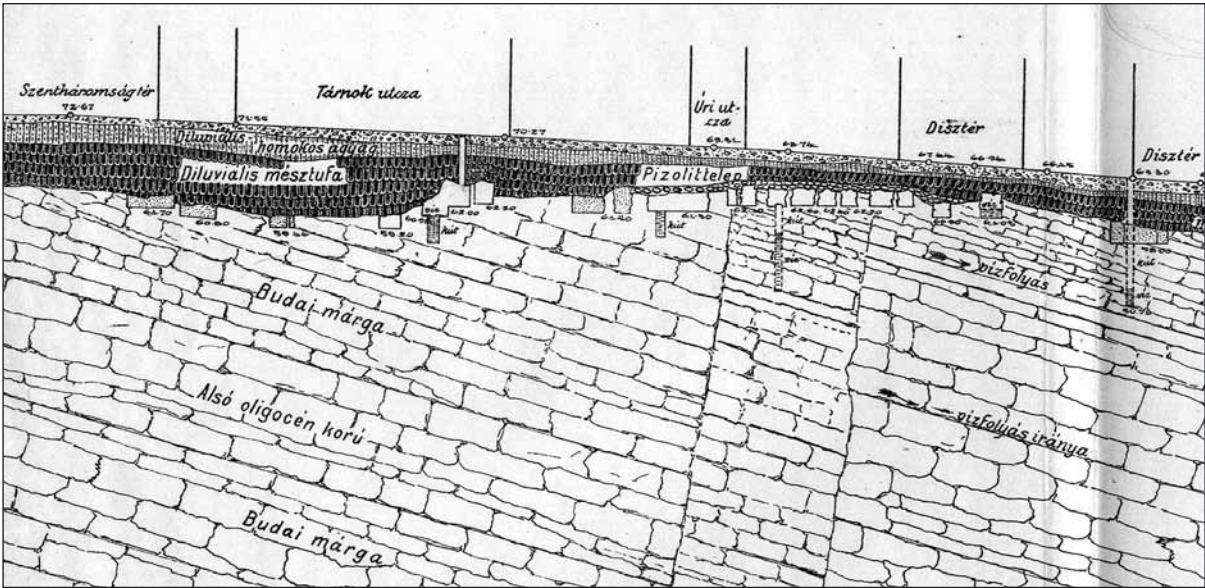
1. Die Schächte und Schlote haben als Brunnen, evtl. mit Feuerlöschfunktion gedient.
2. Die Schächte und Schlote sind ursprünglich als Zisterne gebaut worden, wobei die Hohle in ihren unteren Bereichen als Wasserspeicher funktioniert haben.
3. Die Hohle sind zwecks Weinlager gebaut worden, die Schächte haben nur bei der Bauarbeit geholfen, später haben sie dann Ventilationsfunktion übernommen.
4. Sie sind für den Bergbau errichtet worden. Man hat den Kalkstein und den Mergel zu einem bestimmten Zweck gefördert, (z.B. Baumaterial), wozu der Bau von Schächten notwendig gewesen ist.

Bei der Erforschung dieser sind des Weiteren wichtige Details über die Grundstück- und Straßenverteilung zur Zeit der Gründung der Budaer Burg (Stadt) klar geworden. Ich habe mich bemüht möglichst viele neue, genaue Angaben für die weiteren Forschungen zu liefern.

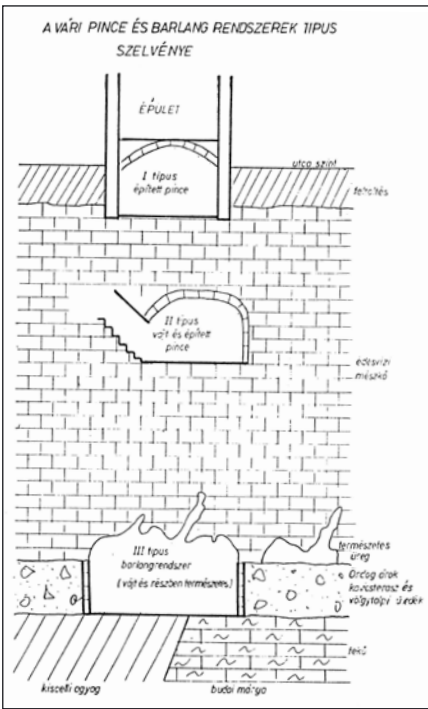
Es ist festzustellen, dass die Stadtstruktur sich an die Form des Berges anlehnt. Die Breite des möglichen Baugebietes ist von der Breite der Grundstücke und von der der N-S-Straßen bestimmt worden.

Die Grundstücke und die Straßen folgen in einer weichen Kurve der Kante der Kalksteindecke, die gleich auch die oberste Schicht des Berges ist.

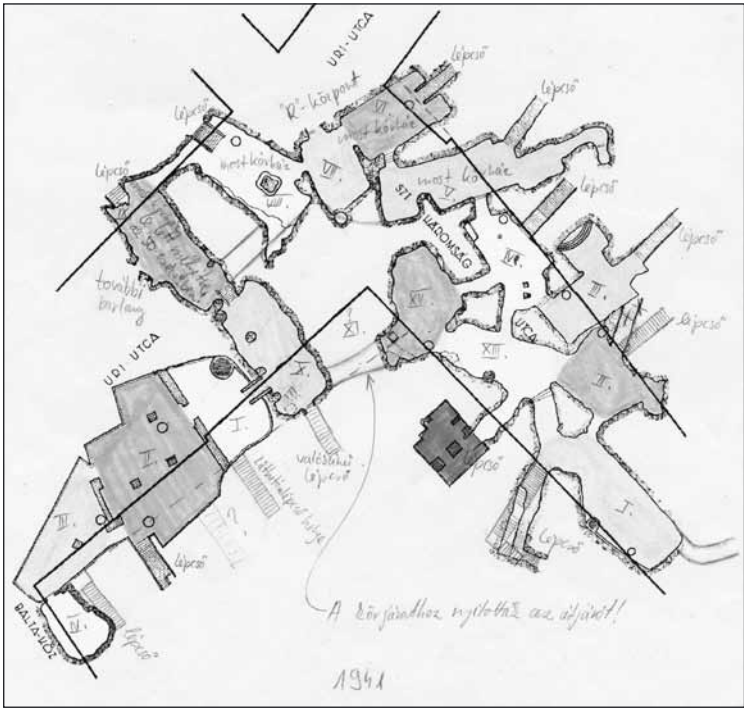
Bei meiner Forschungsarbeit sind Konturen einer vollkommen einheitlichen Grundverteilung mit 60 Fuß breiten Grundstücken ohne Querstraßen erschienen. Es weicht mehr oder weniger von der heutigen Bebauung ab, aber wir haben immer wieder gleichgroße Grundstücke und gleichbreite Straßen mit gleichgeregelter Anordnung der Schächte, Schlote und Höhlenkeller getroffen, wie wir es in dem ersten Teil der Studie bereits erwähnt haben.

1. kép: A várhegy általános geológiai metszete a barlangpincék jelölésével. (rajzolta: SZONTÁGH TAMÁS, 1908)

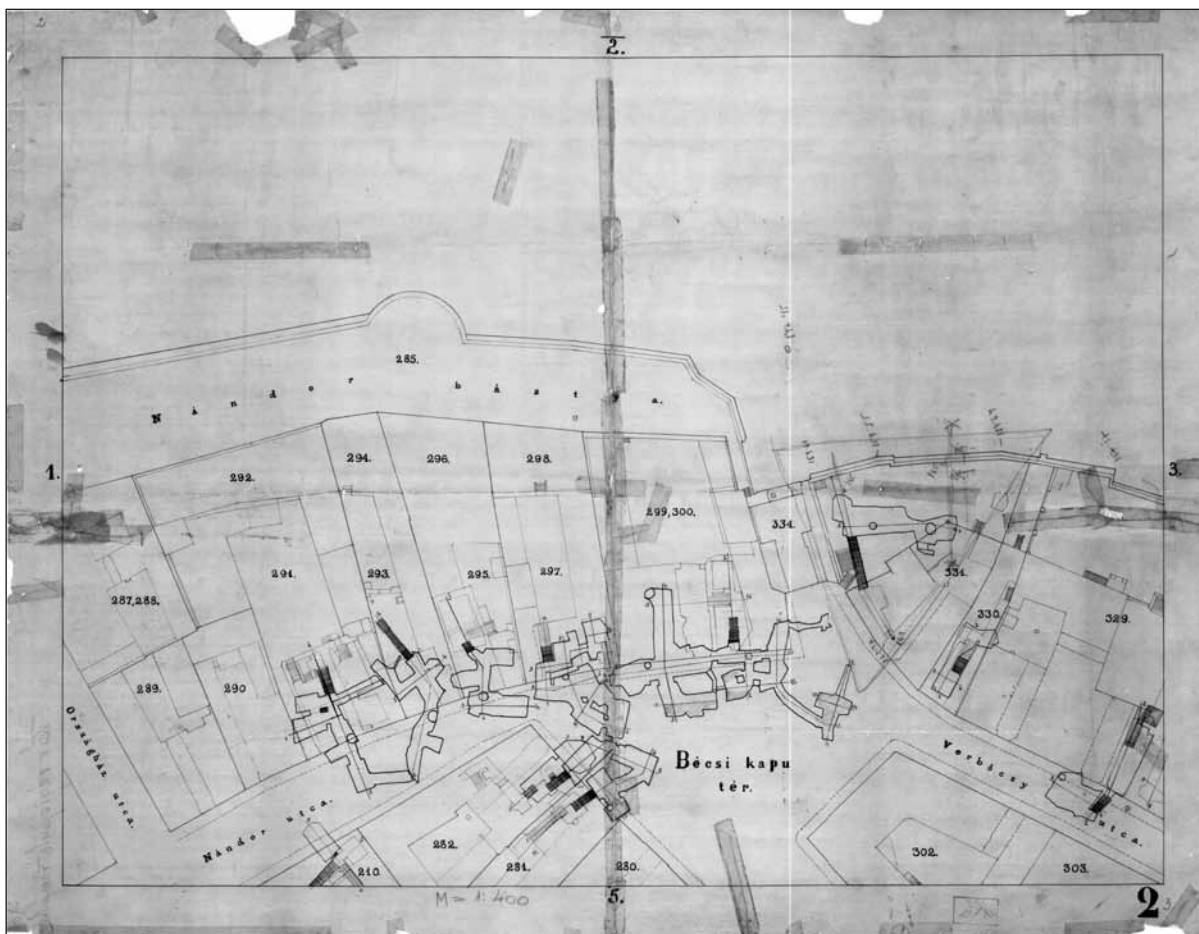
2. kép: A szintek egymáshoz viszonyított helyzete. Általános metszet. (rajzolta: HOJNAL 2001-ben)

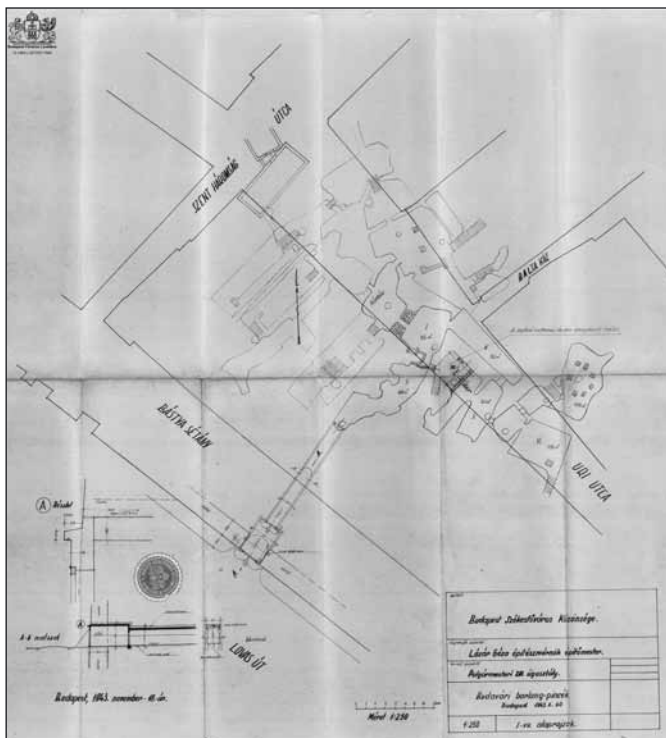
4. kép: A Szentháromság és Uri utca kereszteződése alatti barlangüregek elhelyezkedése Kadić Ottokár felmérése alapján 1941-ből (KADIĆ 1941 nyomán) (A különböző árnyalatok az üregek összekötése előtti elkülönüléseket mutatja. Szerző kiegészítése.)

3. kép: A Várhegyi barlang I. szakasz X. terem 1942-ben (KADIĆ 1942 17. nyomán)

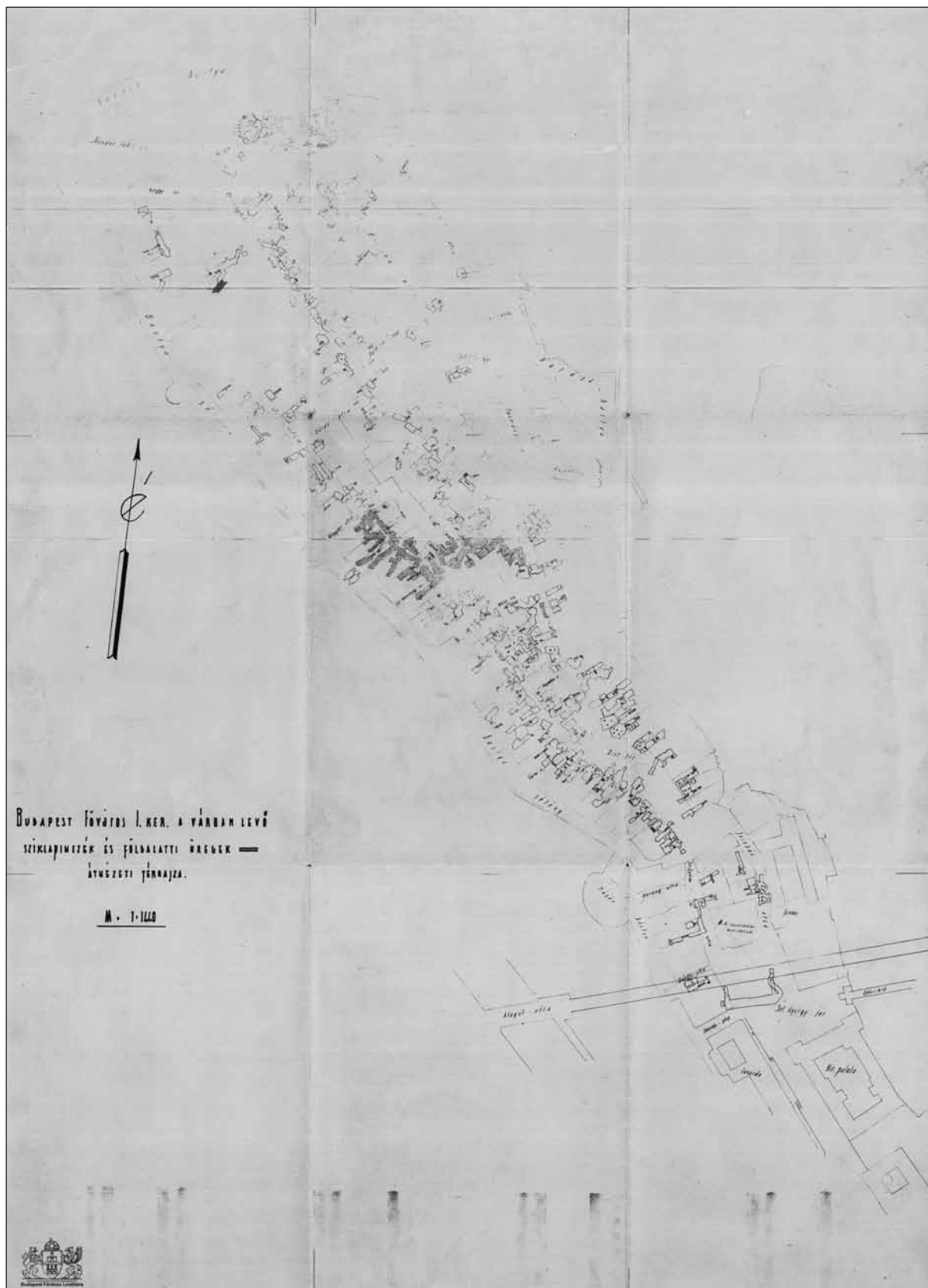

5. kép: Schubert Ignác 1:250 felmérésének 2. szelvénye az 1880-as évekből a Bécsi kapu tér környékéről. (KÖH, ltsz: 10740)

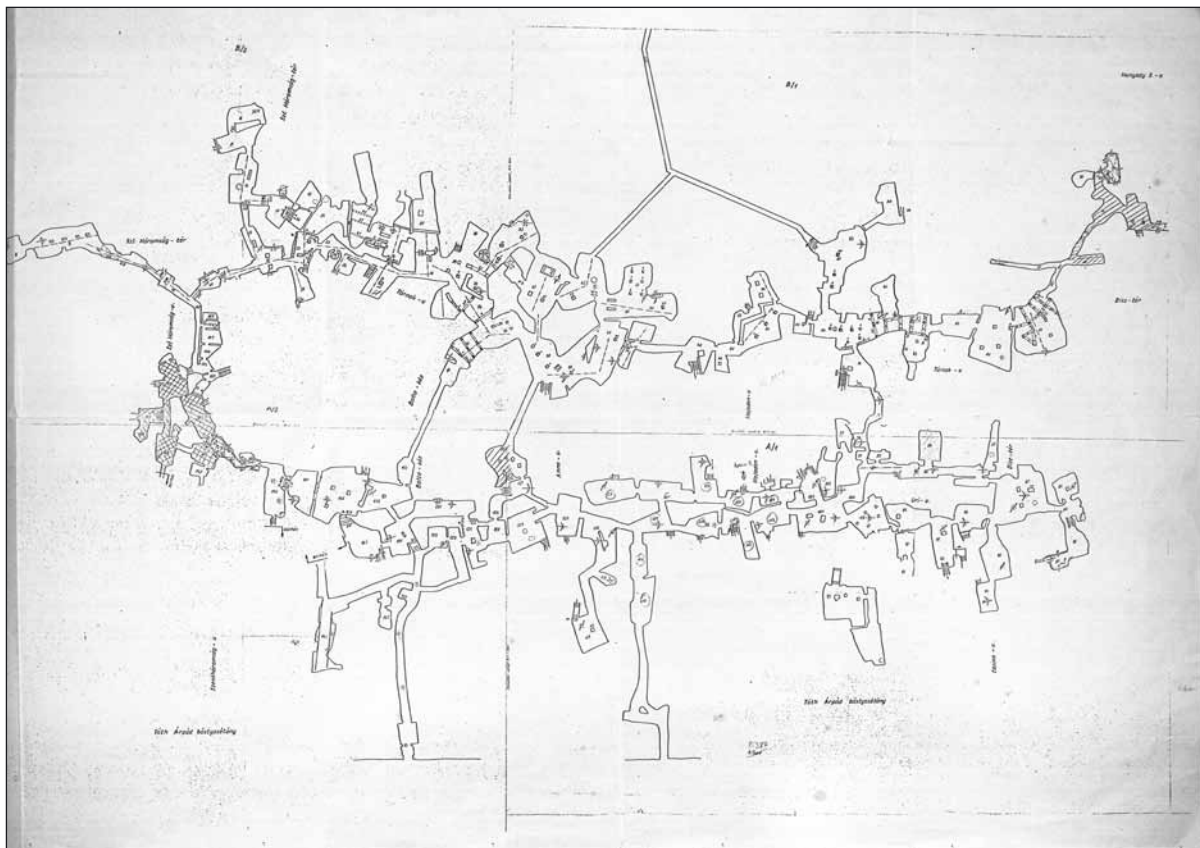

6. kép: A Uri utca egy része alatti barlangüregek elhelyezkedése egy 1943-as terven (BFL, IV. 1409.c.2073/22-1945)

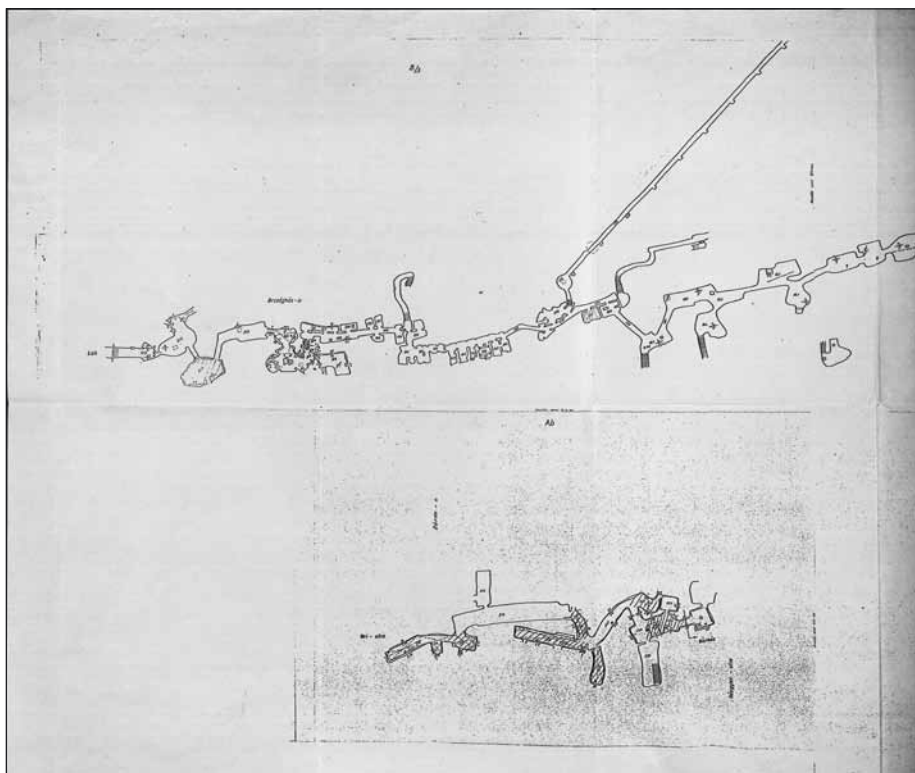
222

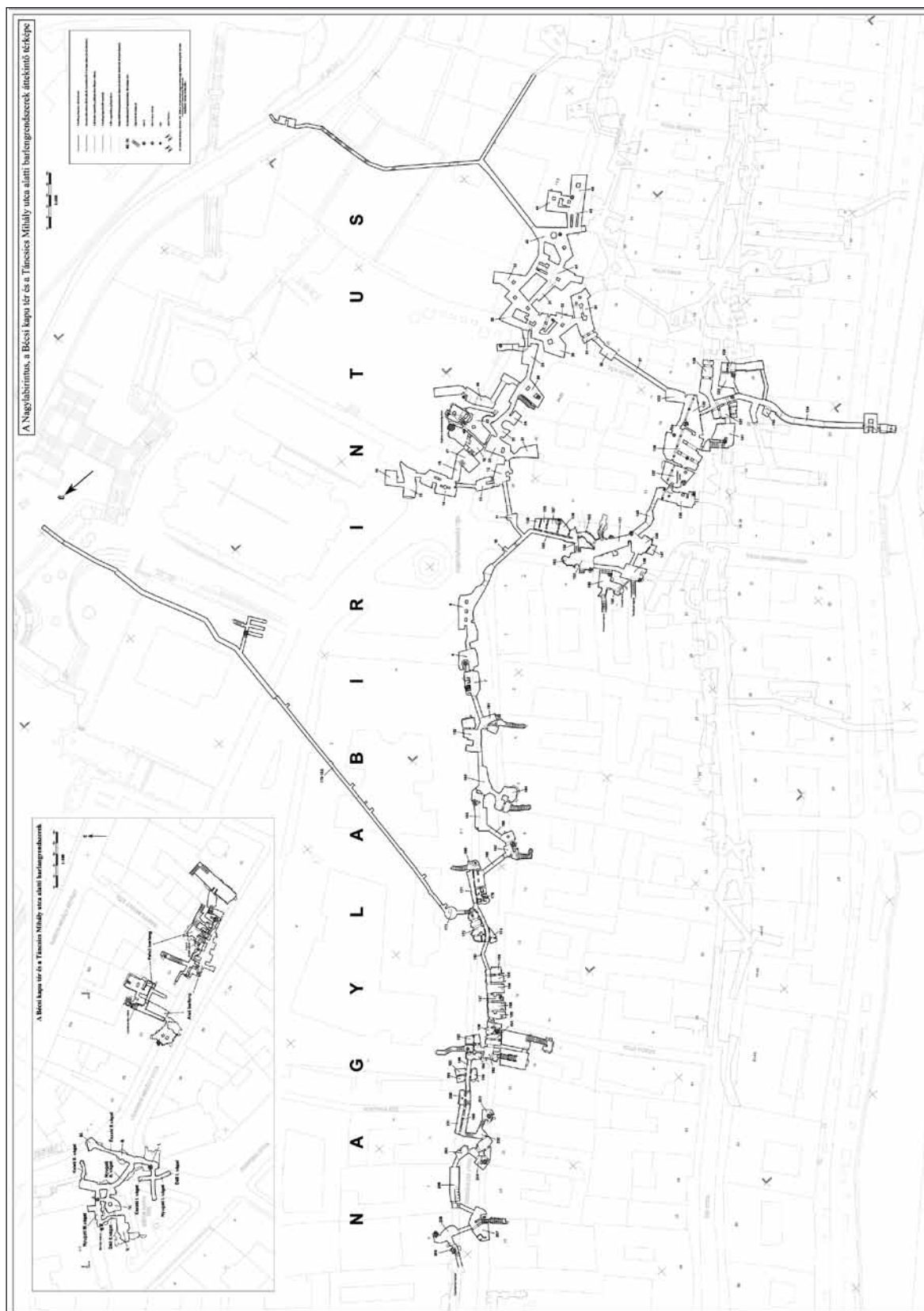
9. kép: A barlangpincék és üregek rajza a Várnegyed alatt (BFL)

10. kép: A Vár középso részéről, az 1960-as évek körül készült barlangtérkép a helyiségek számozásával. Katasztrófavédelem (volt Polgári Védelem) irattára (Budapesti, Központi Városháza)

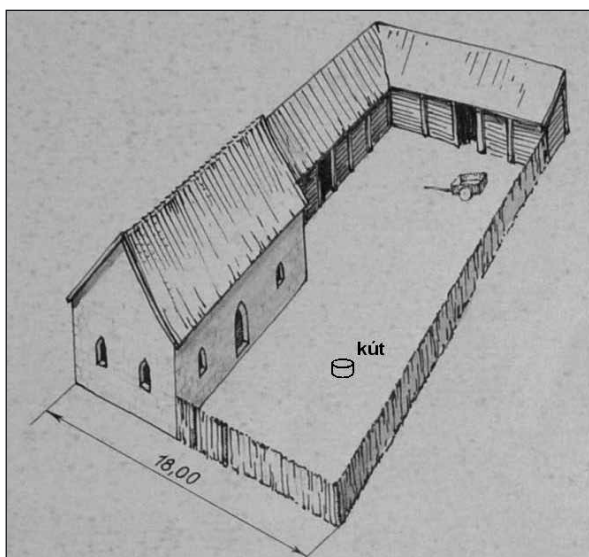
11. kép: A Vár északi részéről, az 1960-as évek körül készült barlangtérkép a helyiségek számozásával. Katasztrófavédelem (volt Polgári Védelem) irattára (Budapesti, Központi Városháza)

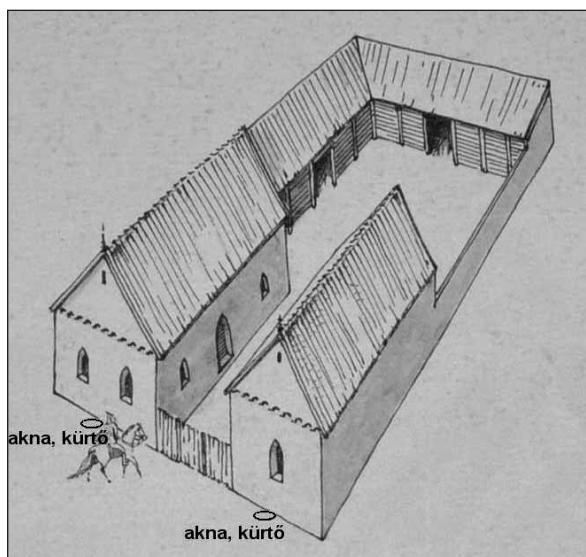
12. kép: A Nagy Labirintus egy részének pontos, 3 dimenziós felmérésének 2 dimenziós változata az Országház utca 9-től a déli futárfolyosóig (BURKEN 2011 nyomán.)

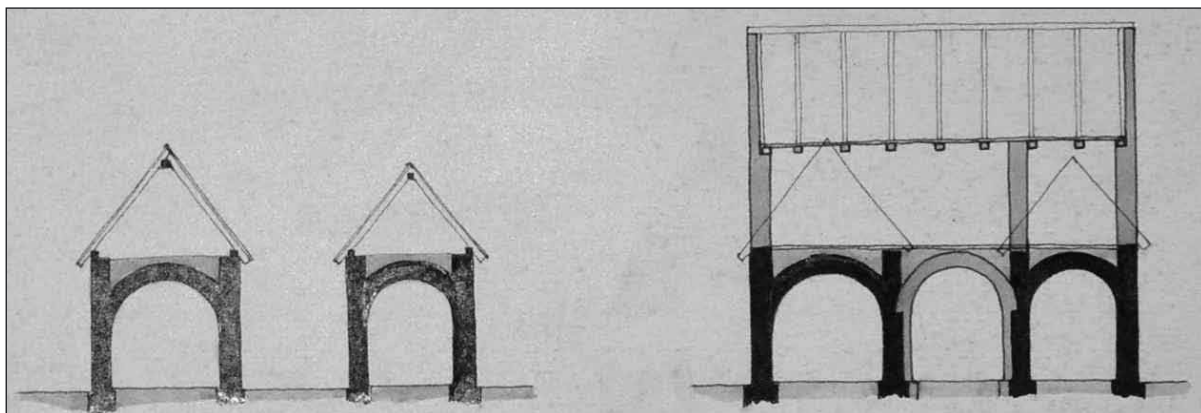
14. kép: Az Uri utca 16. épület előtti járdaszakasz alatti barlangpince főtéjében statikai vizsgálat során előkerült oldásformák. (A szerző fényképfelvétele 2012-ből.)

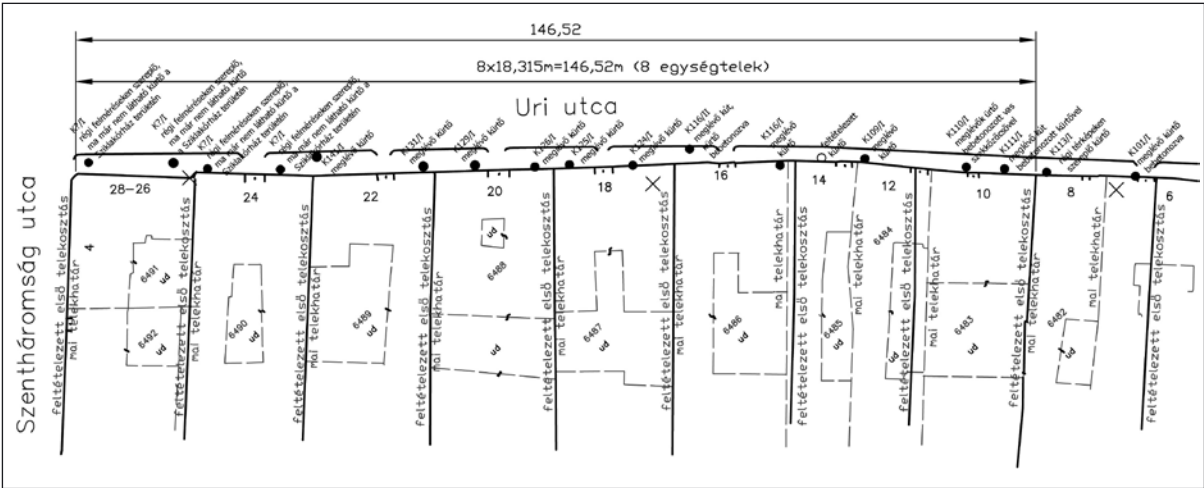
15. kép: Az első beépítések sematikus ábrája kiegészítve az első kút valószínű helyével. (BTM: Paloták, kolostorok, falvak GEREVICH középkori kutatásai, 2011. 28. nyomán)

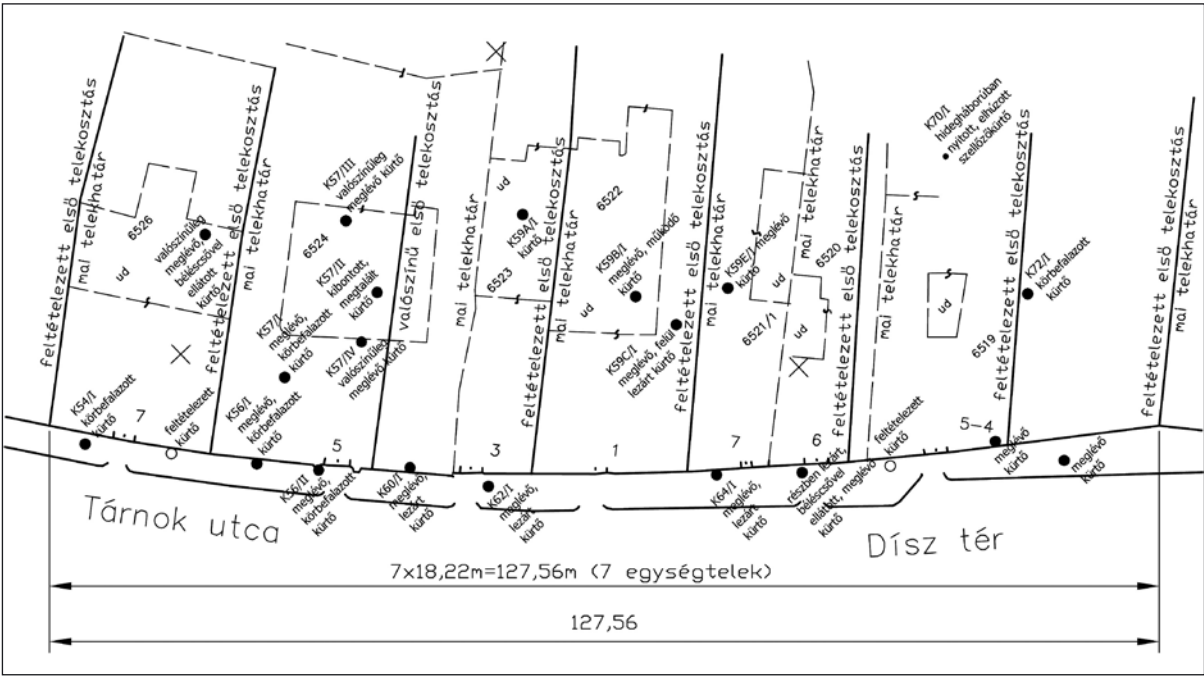
16. kép: Gerevich szerint a második ütemben a telkek másik oldalán is hasonló falusi ház épült. (Kiegészítve az aknák, kúrtók helyeivel. BTM: Paloták, kolostorok, falvak GEREVICH középkori kutatásai, 2011. 28. nyomán)

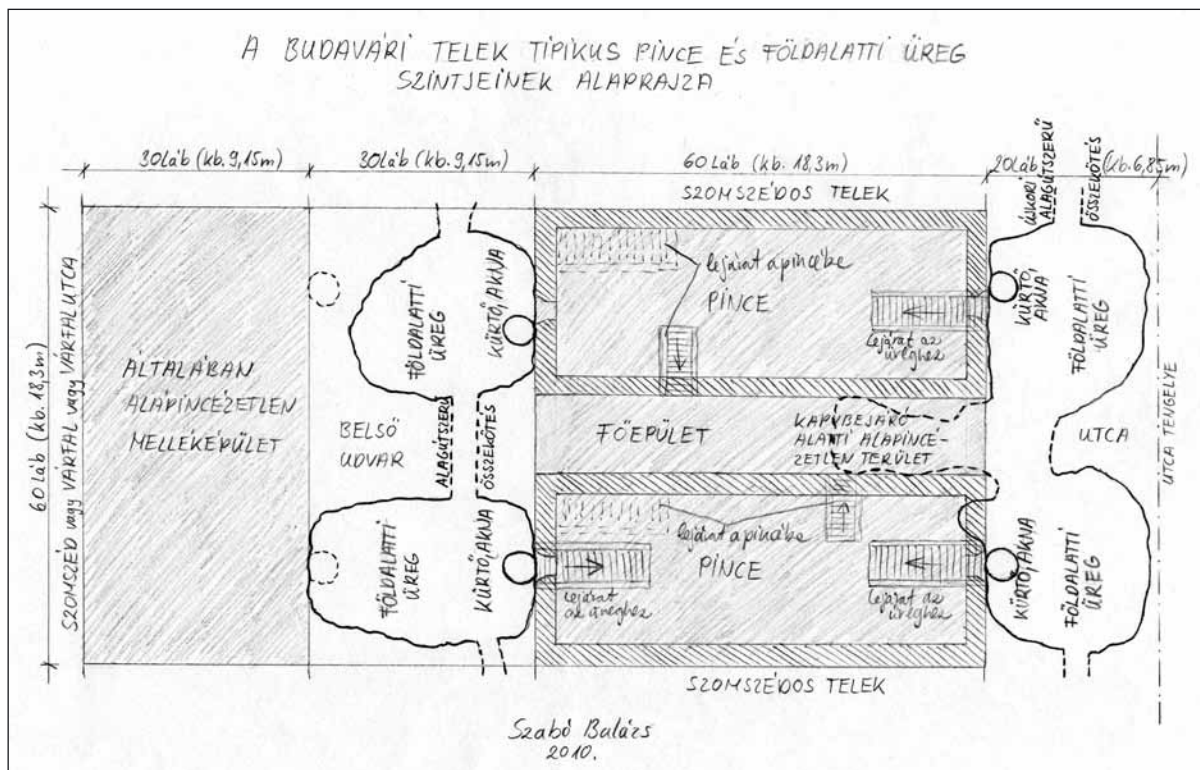
17. kép: Gerevich L. elképzelése az egy telken épület különálló házak közötti terület beépítéséről kapualj formájában (MTA, Régészeti Intézet)

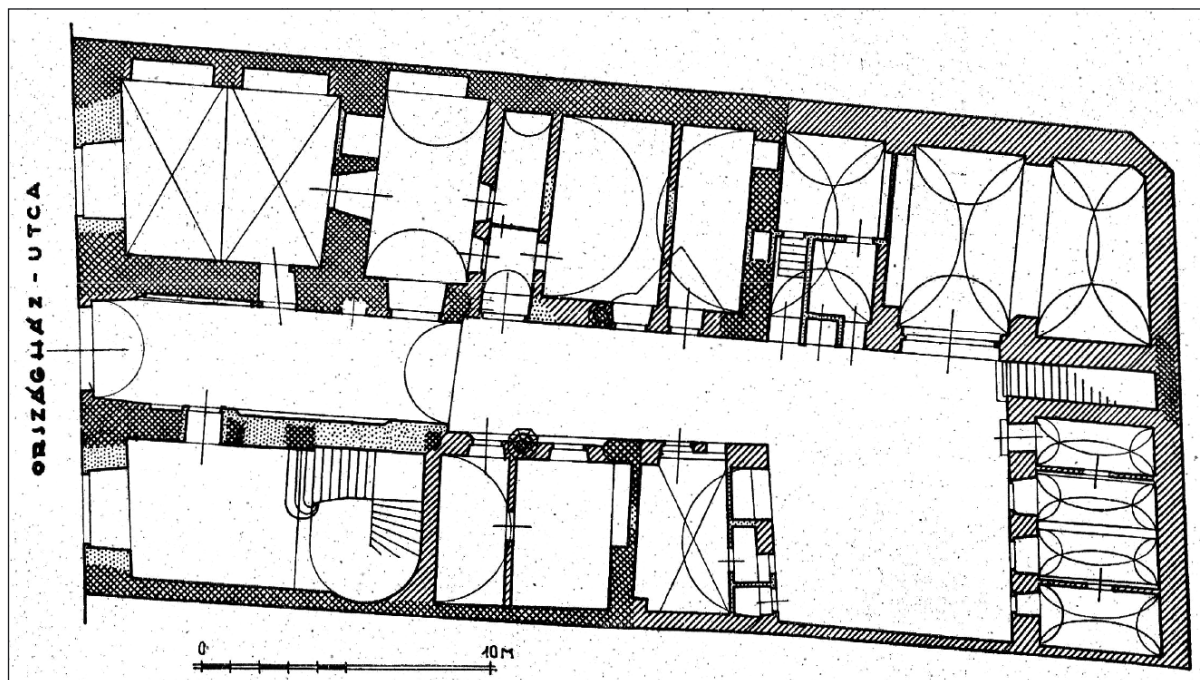
18. kép: Aknák, kürtők elhelyezkedése az utcafronti telekhatáron az Uri utca egy részén a modern 1:500-as kataszteri térképen feltüntetve. A nem tele ponttal jelölt kürtő feltehetőleg létezik, de információk nincs róla. (Rajzolta a szerző 2012-ben.)

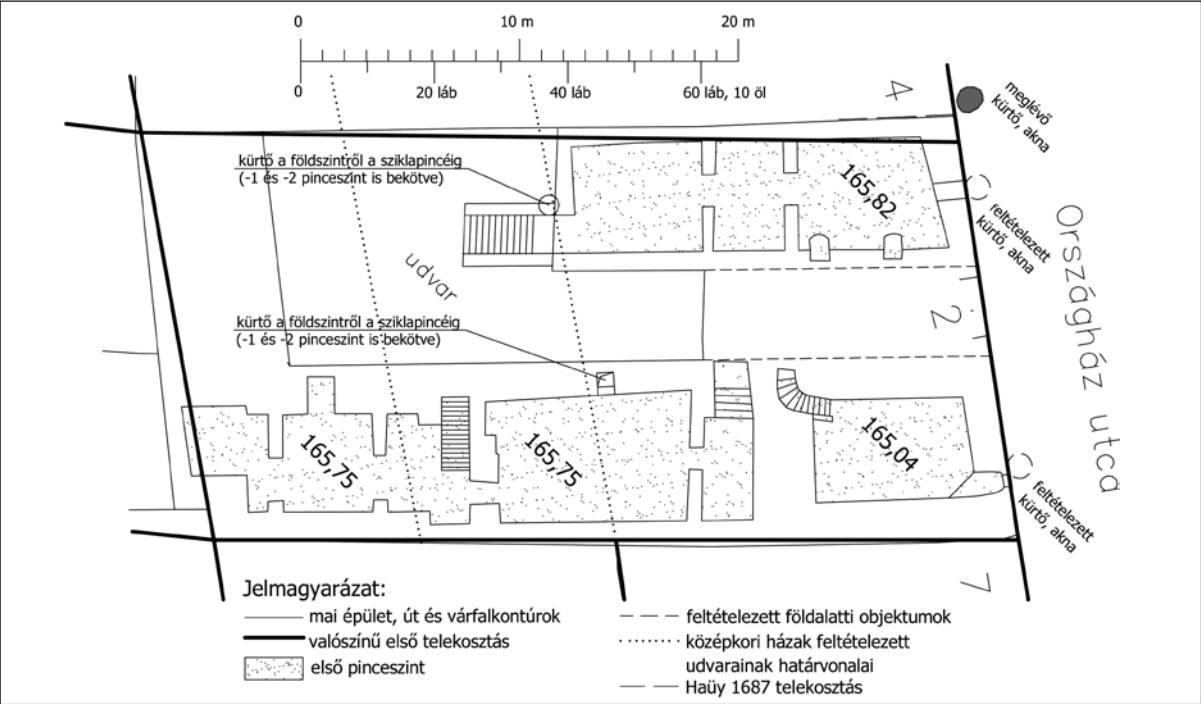
19. kép: Aknák, kürtők elhelyezkedése az utcafronti telekhatáron és a telkeken belül a Tárnok utca és a Dísz tér egy részén az 1:500-as kataszteri térképen feltüntetve (Jelmagyarázat: folytonos vastag vonal ~ feltételezett első telekhatárok, vékony szaggatott vonal ~ mai telekhatárok és épületkontúrok.) A két nem tele ponttal jelölt kürtő feltehetőleg létezik, de információk nincs róla. (Rajzolta a szerző 2012-ben.)

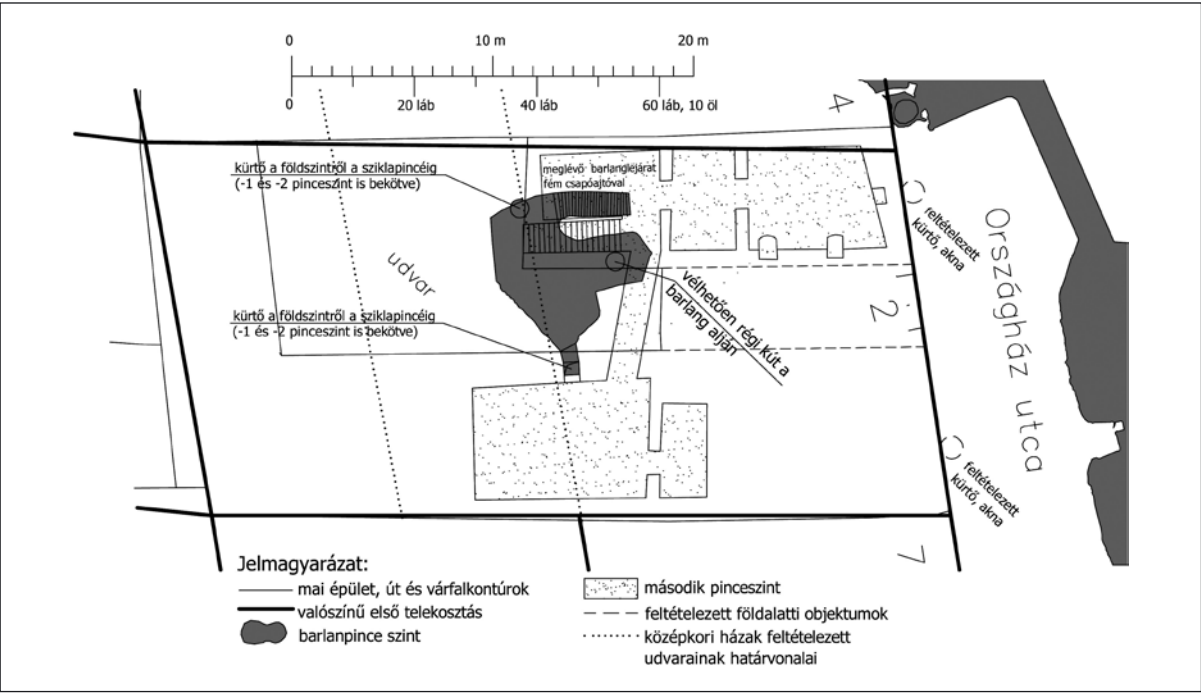
20. kép: Feltételezett tipikus üregrendszer és kúrtó elhelyezkedés egy vári szabványtelken napjainkban a pinceszinttel együtt ábrázolva (a sraffozott beépített területek a régebbi beépítési szisztémát ábrázolják).

21. kép: Az Országház utca 2. épület földszinti alaprajza és építési periódusainak meghatározása. (GEREVICH 1950 129. 2. 1. kép nyomán.)

22. kép: Az Országgház utca 2. épület földszinti kontúrja és a ház alatti felszíntől számított első pincészt (-1 pincészt) alaprajza a megelevő és feltételezett kürtőkkel, magassági szintekkel. (Rajzolta s zerő 2012-ben saját felmérés és többek között a VÁTI 1984 alapján.)

23. kép: Az Országgház utca 2. épület földszinti kontúrja és a ház alatti felszíntől számított második pincészt (-2 pincészt) alaprajza a megelevő és feltételezett kürtőkkel és a barlangpincével és benne lévő kúttal. (Rajzolta s zerő 2012-ben saját felmérés és többek között a VÁTI 1984 alapján.)

24. kép: Az Országház utca 2. alatt lévő barlangpince és az alján lévő valószínű kút megsüllyedt körvonala (felette kürtő vagy akna nincs). (A szerző fényképfelvétele 2012-ben.)

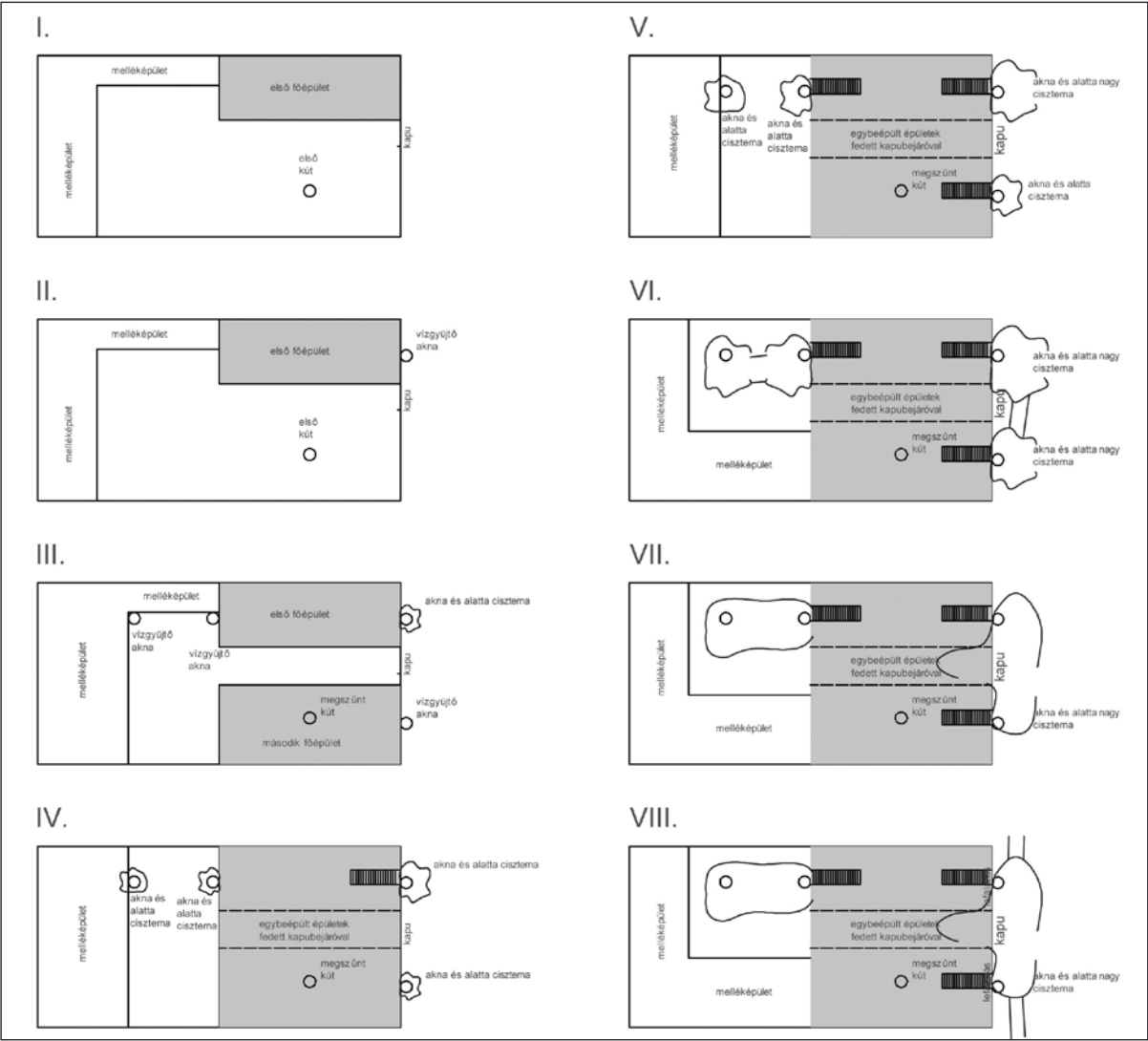
25. kép: Utcai kerítésben lévő kút Pénzesgyőrről. (A szerző fényképfelvétele 2012-ben.)

26. kép: Kávás merítőnyílás a ciszterna felett Rovinjban (a kép háttérében az esővíz bekötés látható). (A szerző fényképfelvétele 2012-ben.)

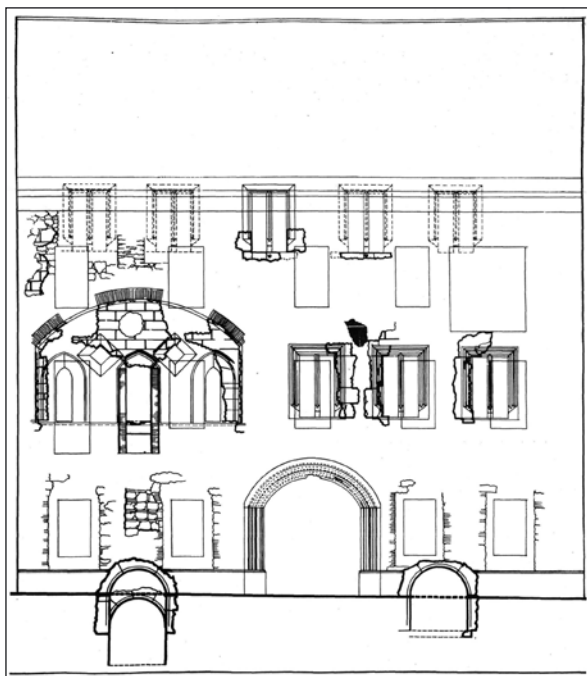
27. kép: Kávás merítőnyílás a ciszterna felett Cres óvárosában. (A szerző fényképfelvétele 2012-ben.)

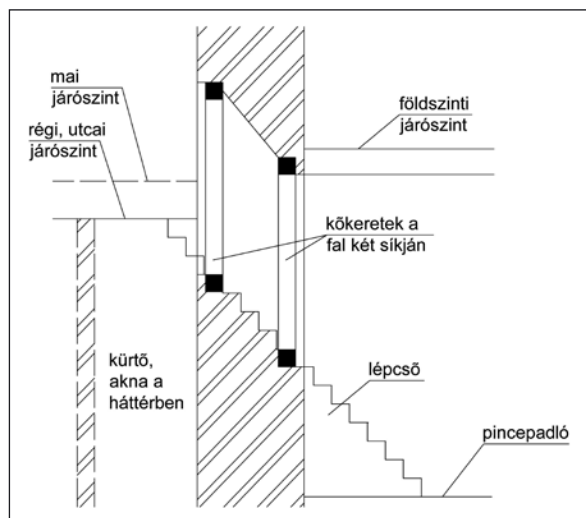
28. kép: Az aknák (kürtők) és földalatti üregek feltételezett kialakításának fő lépései alaprajzi nézetben a 2. lehetőség esetén. (Rajzolta a szerző 2010-ben.)

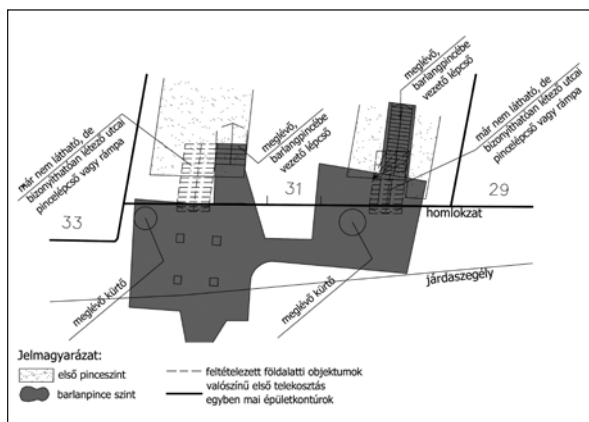
29. kép: Az Uri utca 31. homlokzatának fotója előtérben a déli szárny lábzatáiban a kőkeretes pincelejáróval és balról előtte az akna, kürtő jelöletlen vasfedlapja. (A szerző fényképfelvétele 2012-ben.)

30. kép: Az Uri utca 31. homlokzatának rajza a középkori maradványokkal, a járdaszintben megtalált egykori pincelejárattal 1954-ben. (CZAGÁNY 1959 380. nyomán.)

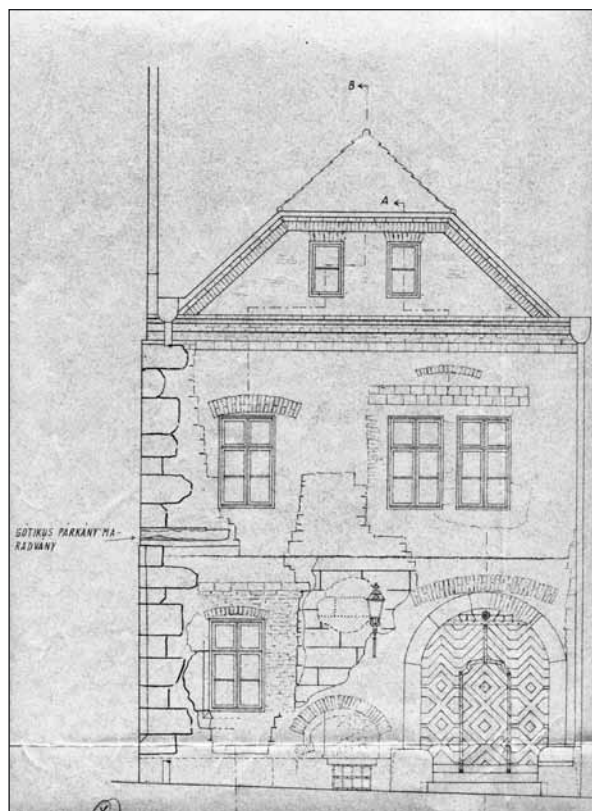
31. kép: Tipikus homlokzatról nyíló pincelejárat metszete. (Rajzolta a szerző 2012-ben a Városépítési Tervező Vállalat: Műszaki Leírás a Budapest, I., Uri utca 31. sz. műemléképület középkori pincelejárójának kialakításáról című „szöveges leírás” alapján.)

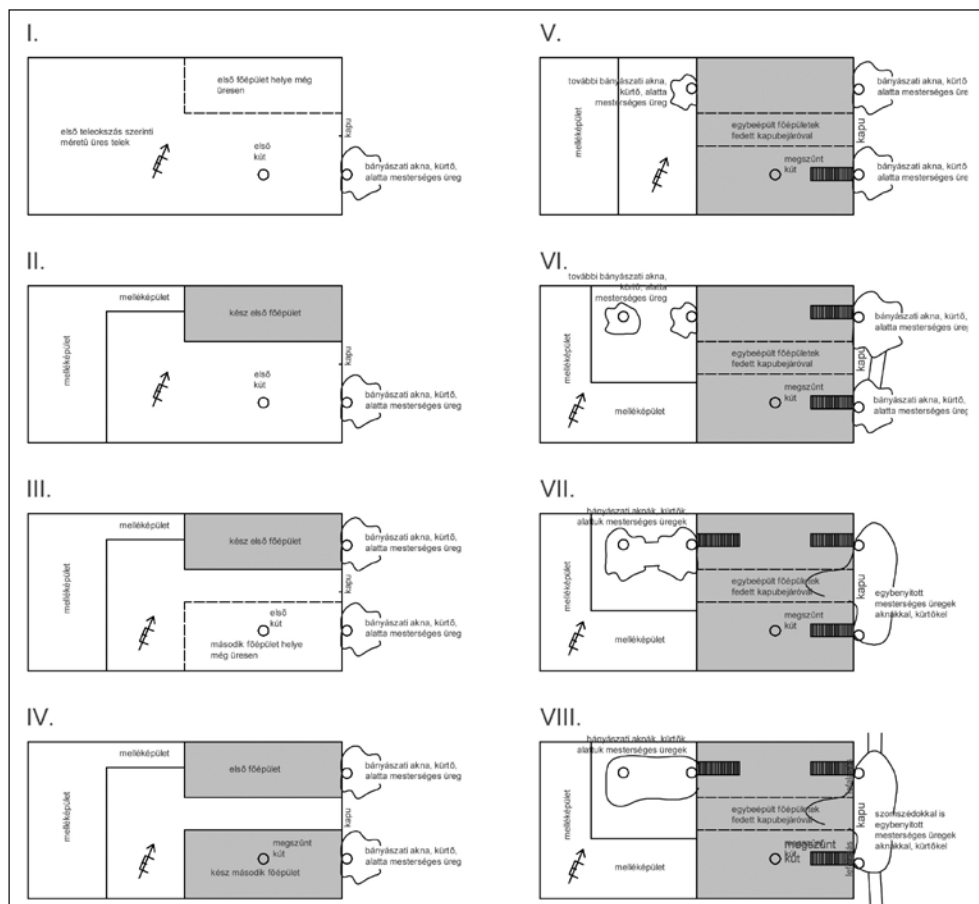
32. kép: Az Uri utca 31. utcáról nyíló homlokzati pincelejáratainak és kürtőinek, barlangpincéjének és a barlangpincébe vezető lépcsőjének elhelyezkedése. (Rajzolta a szerző 2012-ben saját felmérés, többek között a VÁTI 1984 alapján.)

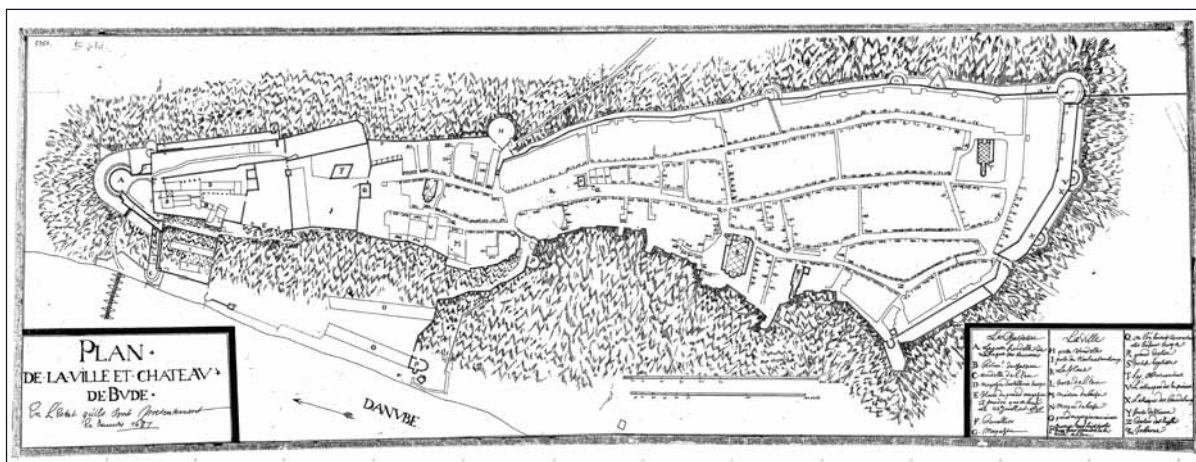
33. kép: Az Országház utca 16. déli pincéjének délkeleti sarkában, magasan lévő kőkeret. (A szerző fényképfelvétele 2012-ben.)

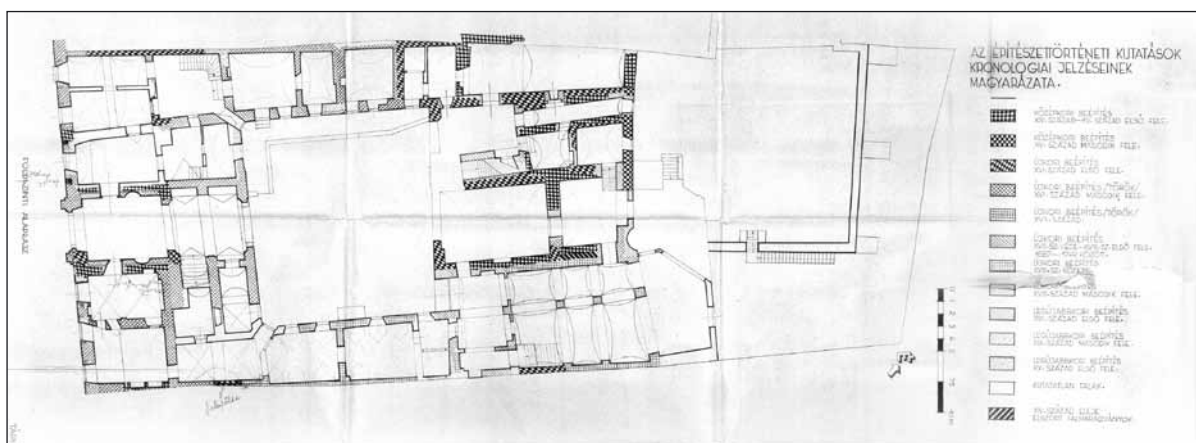
34. kép: A Fortuna utca 12. épület homlokzatkutatása. (GERŐ 1957 nyomán.)

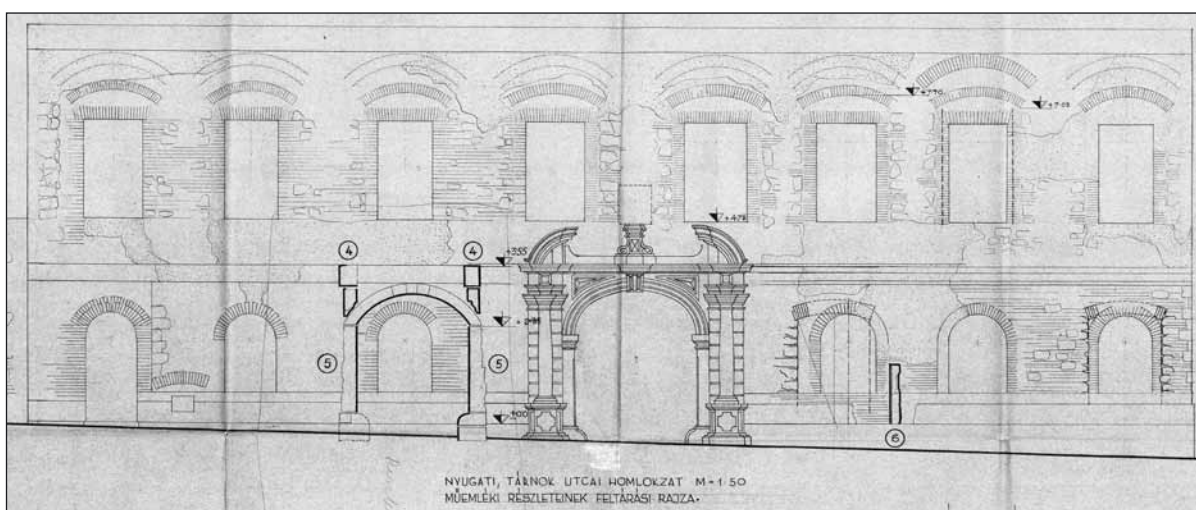
35. kép: Az aknák (kürtők) és földalatti üregek feltételezett kialakításának fő lépései alaprajzi nézetben a 4. alternatíva esetén. (Rajzolta a szerző 2012-ben.)

36. kép: Joseph de Haüy térképe Buda 1687. évi állapotáról (Rabatta-hagyaték) (Wien, ÖsterreichischesStaatsarchiv, Haus-Hof- und Staatsarchiv, Kartensammlung Ke 3-5/1.)

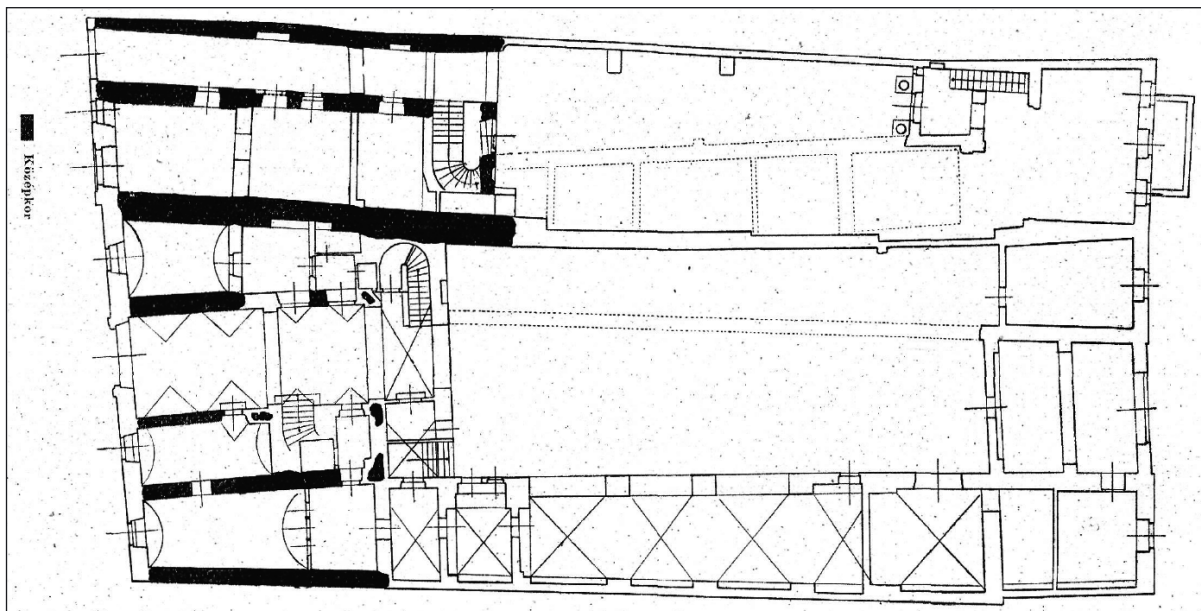
38. kép: Tárnok utca 5. földszinti alaprajzának falkor kutatása 1957-ből a ceruzával berajzolt, megtalált régi homlokzati kőkeretes kapuval és a rajz bal alsó sarkában látható ülőfülkékkel. (CZAGÁNY-HOLL 1955-1957 nyomán.)

39. kép: Tárnok utca 5. homlokzatkutatói rajza 1957-ből a megtalált régi homlokzati kőkeretes kapuval és a valaha létezett homlokzati pincejárat kiváltó boltívével a bal oldali két földszinti ablak között. (CZAGÁNY-HOLL 1955-1957 nyomán.)

37. kép: A Dísz tér és a Tárnok utca elejének keleti oldalán lévő épületek, pincék, barlangpincék az első, feltételezett telekosztással. (Rajzolta a szerző 2004–2012 között Budapest 1:1500 digitális kataszteri térképére saját felmérések és a VÁTI 1984 adatai alapján.)

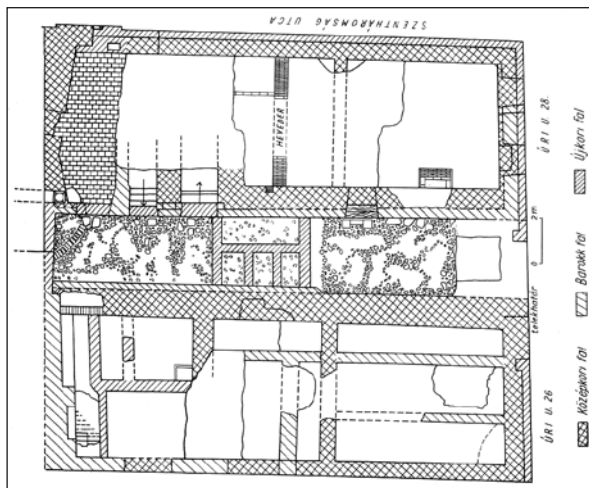
40. kép: Tárnok utca 1. és 3. földszinti alaprajza a középkori falak jelölésével. Az alaprajzról jól kitűnik, hogy a felülől harmadik sötét falszakasz sokkal szélesebb mint a többi, mivel az telekhetáron álló, kettős fal. (GEREVICH 1950 157. nyomán.)

41. kép: A Dísz tér 7. alatt megtalált, eddig egy tervon sem szereplő barlangpince. (A szerző fényképfelvétele 2007-ből.)

42. kép: A Dísz tér 4-5. alatt megtalált, eddig ismeretlen mélypince részlete. A fénykép bal alsó részén látható a sziklapaplan alatt vezetett, betonidom kövekkel kifalazott folyosó. (A szerző fényképfelvétele 2003-ból.)

43. kép: Uri utca 26-28. sz. ház földszinti alaprajza 1963-ban (GERŐ 1963b 514. nyomán)

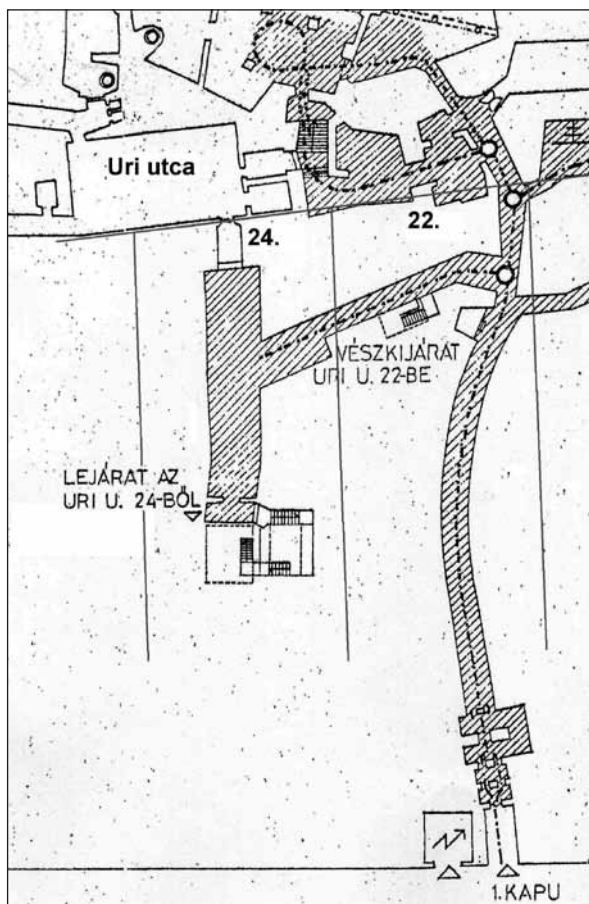
44. kép: Az Uri utca 24. belső udvarának északi falából induló pincejáró keleti falában lévő kőkeretes pinceablak. (A szerző fényképfelvétele 2007-ből.)

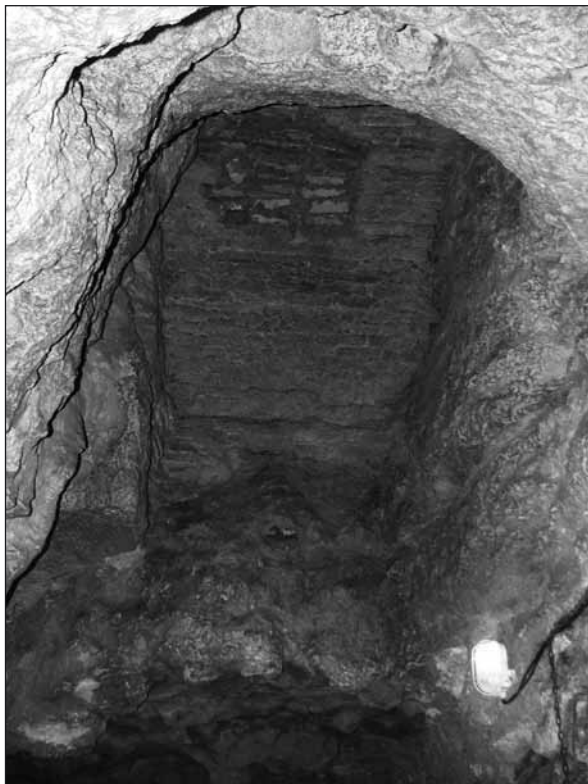
45. kép: Uri utca 24. belső udvarának északi oldalában lévő pincejárója. A pincelépcsőtől jobbra látható a régi pinceablak. A kép bal oldalán a barlangpince (ma már a Sziklakórház egyik) szellőzője. (A szerző fényképfelvétele 2007-ből.)

47. kép: Pincelajárat csapóajtaja az Uri utca 24-ben. (A szerző fényképfelvétele 2012-ből.)

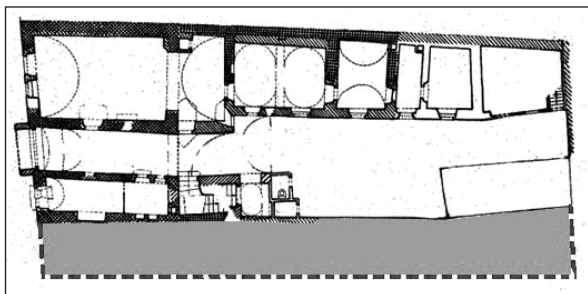
46. kép: Az Uri utca 24. és környezetének alaprajza 1983-ban. A terem nyugati (alsó) végében jól látható a lépcső. A Panoptikum tervezett vendégforgalmi térképe 1983. IX. X.

48. kép: Az Uri utca 20. déli pincéjének régi, befalazott lépcső-lejárata a barlangpincébe. (A szerző fényképfelvétele 2012-ből.)

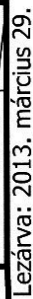
49. kép: A Labirintus (Új Panoptikum) kiállításban látható kőkere-tes ajtó az Uri utca 10. alatt. (A szerző fényképfelvétele 2012-ből.)

51. kép: Országház utca 18. földszinti felmérési rajza (a szerző által kiegészítve: szaggatotttal és szürke kitöltéssel jelölve az északi szomszéd részére leválasztott telekterületet, mely ma az Országház utca 20. kapubejárója, illetve udvara). (GEREVICH 1950 137. 6/1. kép nyomán)

52. kép: Országház utca 20. keleti pincéjének keleti zárófala, mely az utcai homlokzat alatt található. Felül a középkori utcai pincelejárát keretköve, alul a barlangpincelejárát lépcsője. (Zádor Judit által készített, felhasználásra átadott fényképfelvétel.)

240

BIBLIOGRÁFIÁK ADATTÁRAK

IRÁSNÉ MELIS KATALIN TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

(Összeállította: Kovács Valéria)

- 1972 A Budapest-rákoskeresztúri Árpád-kori templomrom. = La ruine de l'église de l'époque arpadienne de Budapest-Rákoskeresztur. In: ArchÉrt 99. (1972), p. 106–111.
A XX. kerület régészeti emlékei. In: Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene. Budapest XX. kerületi Tanács, 1972. p. 9–28.
- 1973 A középkori faipar újabb adatai a budai faedények alapján. In: Technika Történeti Szemle 6. (1973), p. 29–54.
A budavári Dísz tér 8. számú telken feltárt kút leletei. = Die Funde aus dem Brunnen des Baugrunds Dísz-Platz Nr. 8 in der Burg von Buda. In: BudRég 23. (1973), p. 195–210.
A budai középkori lábbeli viselet (XIII–XIV. század). = Les chaussures à Bude au Moyen Age. XIIIe et XIVe siècles. In: ArchÉrt 100. (1973), p. 88–102.
- 1974 Régészeti adatok a későközépkori lábbeliviselet kutatásához. = Sur les trouvailles archéologique de la recherche des chaussures à la fin du Moyen Age. In: ArchÉrt 101. (1974), 275–289. p.
Településeink a honfoglalástól a török hódoltságig. In: Tanulmányok Rákospalota, Pestújhely történetéből. Budapest: XV. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1974. p. 39–60. (társszerző: Kubinyi András)
Die Funde aus einer Buchbinderwerkstatt des 15. Jahrhundert im königlichen Schloss zu Buda. In: Gutenberg Jahrbuch. Mainz: Verlag der Gutenberg Gesellschaft in Mainz, 1974. p. 303–310.
- 1975 Középkori városkapu maradványai a Kálvin téren. In: Honismeret. 1975. 1–2. sz. p. 44–47.
Középkori falvak a pesti határban. = Mittelalterliche Dörfer in der gemarkung von pest. In: ArchÉrt 102. (1975), p. 224–243.
- 1976 Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. = Report on the results of the archaeological research conducted in the area of the medieval town of Pest. In: BudRég 24. (1976), p. 313–345.
- 1977 Újpest földje, népei a község alapításáig. In: Újpest története. Budapest: Közgazd. és Jogi Kvk., 1977. p. 11–22.
- 1979 Újpest földje, népei a község alapításáig. In: Újpest története. Budapest: Közgazd. és Jogi Kvk., 1979. p. 11–22.
- 1980 Bronzene Buchbeschlage aus dem 14. und 15. Jahrhundert in Ungarn. In: Gutenberg Jahrbuch. Mainz: Verlag der Gutenberg Gesellschaft in Mainz, 1980. p. 274–283.
- 1981 Pest a középkorban. In: Budapest Enciklopédia. Budapest: Corvina, 1981. p. 294–295.
- 1982 Keramik, Kacheln, Gefäskeramik, Alltagsleben. In: Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Wien 1982. p. 301–311, 589. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 118.)
- 1983 Adatok a Pesti síkság Árpád-kori településtörténetéhez. Budapest: BTM, 1983. (Monumenta Historica Budapestinensia 4.)
- 1984 Régészeti kutatások az Árpád-kori Pest külvárosai területén (Budapest V. Belváros). = Archäologische Forschungen auf dem Gebiet der Vorstädte von Pest zur Árpádenzeit (Budapest, V. Bez., Innenstadt). In: BudRég 26. (1984), p. 63–85.
XV–XVI. századi díszedények a budai királyi palotából. = Ornamental vessels of the XVth–XVth century from the Royal Palace of Buda. In: CommArchHung 1984. p. 205–222.
- 1985 A Mátyás-kori budai királyi könyvkötő műhely leletei = Archaeologische Funde aus der Buchbinderwerkstatt des mittelalterlichen Königspalastes in Buda-Ofen. In: MtÉrt 34. (1985) 1–2. sz. p. 48–60.

- Középkori gyertyatartók, könyvveretek, festékes tégelyek. Kódexek a középkori Magyarországon. Budapest: OSZK, 1985. [Katalógus] p. 111, 116, 141–142, 156, 159, 165.
- 1986 Szent György-alakos budai kályhacsempék. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest: Gondolat, 1986. p. 254–268.
- 1987 Művességek és tárgykultúra. In: Zsigmond király és kora a művészetben 1387–1437. Budapest: MTA Művtört. Kut. Csop., 1987. 2. köt. p. 419–430.
[Katalógus] Kályhacsempék, Bőrművesség, Famegmunkálás, Csontmegmunkálás. p. 431–461.
- 1988 A pesti későközépkori városfal kutatása. = Archäologische Daten zur Erforschung der spätmittelalterlichen Stadtmauer von Pest. In: ArchÉrt 112–113. (1987–1988), p. 199–225.
Tétény-Csőt-Promontor a feudalizmus korában. In: Tétény-Promontor. Budapest XXII. kerületének története. Budapest XXII. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1988. p. 65–90.
- 1991 Újabb középkori várostörténeti kutatások Pesten = Neue mittelalterlichen stadtgeschichtliche Forschungen in Pest. In: Dunántúli Dolgozatok (C) Történettudományi Sorozat 3. Pécs: Hungaria, 1991. p. 81–89.
Die Zeit der ungarischen Landnahme. 895 bis Ende des 10. Jahrhunderts. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. p. 102–112. (Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62.)
Die Herausbildung und Entwicklung der Stadt Pest bis 1241. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. p. 132–143. (Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62.)
Die Herausbildung und Entwicklung des mittelalterlichen Dorfsystems von den Anfängen bis 1241. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. p. 144–152. (Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62.)
Der Wiederaufbau der Stadt Pest und ihre Blüte im Spätmittelalter. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. p. 366–380. (Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62.)
Spätmittelalterliche Dörfer. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. p. 381–391. (Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62.)
Die Margareteninsel und ihre Klöster im Mittelalter. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. p. 409–414. (Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62.)
[Katalog.] Landnahmezeit. p. 445–450, Dörfer vom 11. bis 13. Jahrhundert. p. 460–461; Pest vom 14. bis 16. Jahrhundert. p. 530–531, Dörfer vom 14. bis 16. Jahrhundert. p. 533–535. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. (Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62.)
- 1992 XIII. századi falu és fazekastelep Szigetszentmiklós határában = Village et chantier de poterie du 13e siècle à la limite de Szigetszentmiklós. In: CommArchHung 1991. 167–190. p.
Árpád-kori falvak Szigetszentmiklós határában = Village de l'époque Arpadinne à la limite de Szigetszentmiklós. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. Budapest: BTM 1992. p. 41–70. (BTM Műhely 6.)
Kerekegyháza középkori falu Budapest határában = Kerekegyháza village médiéval à la limite de Budapest. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. Budapest: BTM, 1992. p. 71–173. (BTM Műhely 6.)
Honfoglalás kori leletek Budaörs-Tűzkőhegyről = Les trouvailles de l'époque de la conquête hongroise du mont Tűzkőhegy de Budaörs. In: BudRég 29. (1992), p. 95–107.
- 1993 Hol állott a pesti Bécsvára? In: Adatok a Belváros történetéhez. Budapest: Budapesti Városvédő Egyesület, 1993. p. 62–65.
- 1994 A pesti városlapra kialakulása és változásai a középkorban. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régműltből. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Budapest: ELTE BTK Egyetemes Történeti Tanszék, 1994. p. 88–107.
Régészeti kutatások a középkori pesti vár területén = Archäologische Forschungen auf dem Gebiet der mittelalterlichen Burg von Pest. In: ArchÉrt 121–122. (1994–1995), p. 57–78.
- 1995 Pest régészetiileg védett területei. In: Értesítő a Budapesti Városvédő Egyesület lapja. 13. évf. (1995) 3. sz. p. 2–4.
- 1996 Árpád-kori falvak a Rákos patak vidékén (896–1241). In: Évszázadok a Rákos mentén. Budapest: XVII. kerületi Önkormányzat, 1996. p. 32–41.

- Középkori lakóházak és egy XV. századi vargaműhely régészeti kutatása a pesti Belvárosban = Archaeological research of medieval living housis and a tannery from the 15th c. in the City of Pest. In: CommArchHung 1996. p. 211-245.
- A margitszigeti domonkos apáca kolostor. A magyar iskola első évszázadai = Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn. (996-1526). Győr: Sylvester János Kiadó és Nyomda Kft. 1996. Tárgykatalógus. p.157-160.
- Könyvtábla veretek és könyvkapcsok. A magyar iskola első évszázadai = Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn. (996-1526). Győr: Sylvester János Kiadó és Nyomda Kft. 1996. Tárgykatalógus. p. 197-201., 207-209.
- 1997 Mittelalterliche gräben in der Gemarkung des Dorfes Csőt. In: Acta ArchHung 49. (1997), p. 139-165.
- Árpád-kori temetők a pesti határban. 11-13. század. = Cimetiere de l'époque arpadienne (11-13e siècles) sur la périphérie de Pest. In: BudRég 31. (1997), p. 41-78.
- 1998 Régészeti adatok a Csepel-sziget középkori történetének kutatásához = Archaeological data on the medieval history of Csepel island. In: BudRég 32. (1998), p. 309-321.
- 1999 Régészeti adatok a budapesti 11-13. századi királyi udvarhelyek kutatásához = Archäologische Angaben zur Forschung der königlichen Residenz. In: BudRég 33. (1999), p. 291-314.
- Budapest XIII. Margitsziget. Domonkos apáca kolostor. In Régészeti kutatások Magyarországon 1999. p. 86-187.
- 2000 Pesterzsébet földje a honfoglalástól a török uralom végéig (896-1686). In: Pesterzsébet története. Budapest: Pesterzsébet Önkormányzata (2000). p. 41-57.
- 2001 Fejezetek a margitszigeti domonkos apáca kolostor történetéből [tartalomjegyzékben: A margitszigeti ásatások újabb eredményei.] In: Tanítvány 7. évf. 2001. 2. sz. p. 41-53.
- 2002 Régészeti kutatások a 15. századi pesti városfal Károly körüti szakaszán (Budapest, V. Károly körút 28-30.) = Excavations at the Károly Boulevard Section of Pest's 15th Century City Wall (28-30. Károly Boulevard, 5th District, Budapest). In: BudRég 35/2. (2002), p. 549-585.
- Régészeti kutatások a budapesti középkori Csőt faluban I. = Archäologische Forschungen im mittelalterlichen Dorf Csőt in Budapest. In: CommArchHung 2002. p. 195-230.
- Pest a török hódoltság idején. In: A hódoltság régészeti kutatása. Budapest: MNM, 2002. p. 151-162. (Opuscula Hungarica 3.)
- Budapest XIII. Margitsziget. Domonkos apáca kolostor. Régészeti kutatások Magyarországon 2002. p. 198-200.
- 2003 Régészeti kutatások a budapesti 12-13. századi falvak kertjeiben. In: Vándorutak – múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Budapest: Archaeolingua Alapítvány, 2003. p. 345-355.
- Pest during the Ottoman Era. In: Archaeology of the Ottoman period in Hungary: papers of the conference held at the Hungarian National Museum. Budapest: Hungarian National Museum, 2003. p. 161-172.
- Karcolással jelölt középkori cserepek a margitszigeti domonkos apáca kolostor területéről = Medieval Pottery Fragments signed with scratches from the Dominican Nunnery on Margaret Island. In: BudRég 37. (2003), p. 79-90.
- 2004 Archaeological Traces of the Last Medieval Town Planning in Pest. In: „Quasi liber et pictura”: Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára = Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday. Budapest: ELTE Régészettudományi Intézet, 2004. p. 235-243.
- A 13. századi kisvárok régészeti kutatása Budapest területén. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Budapest 2004. p. 65-71. (Monumenta Historica Budapestinensia 14.)
- Régészeti kutatások a budapesti középkori Csőt faluban II. = Archäologische Forschungen im mittelalterlichen Dorf Csőt in Budapest II. – In: CommArchHung 2004. p. 173-222.
- A Budapest Margit-szigeti domonkos apáca kolostor pusztulása a 16-17. században = Der Untergang des dominikanischen Frauenklosters auf der Margarethen-Insel in Budapest im 16-17. Jahrhundert. In: BudRég 38. (2004), p. 107-120.
- Adatok a Buda és Pest körüli 11-13. századi temetők régészeti kutatásához = Data on the investigation of cemeteries of the 11th-13th centuries in the region of Buda and Pest. In: „... a halál árnyékának

- völgyében járok”: A középkori templom körüli temetők kutatása. Budapest: MNM, 2005. p. 71–76. (Opuscula Hungarica 6.)
- Pest a 12–16. században = Pest in the 12th–16th century. V. Károly körül 28–30. In: Kincsek a város alatt = Treasures under the city. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. 178. p.
- XIII. Margit-sziget, kolostor és királyi udvarhely = XIII. Margit Island, nunnery and royal court. In: Kincsek a város alatt = Treasures under the city. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. p. 182–184.
- A középkori Pest ásatási helyszínei = Locations of excavations of the medieval Pest. In: Kincsek a város alatt = Treasures under the city. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. 176. p. (társszerzők: Kovács Eszter, Zádor Judit)
- Királyi udvarhely a Margit-szigeten. In: Budapest: a város lakók folyóirata, 2005. 28. évf. 12. sz. p. 23–26.
- Régészeti kutatások a középkori Szentdienes falu területén (Budapest XXIII. Soroksár, Haraszti út 42) = Archäologische Forschungen im Bereich des mittelalterlichen Dorfes Szentdienes (Budapest XXIII. Soroksár, Haraszti út 42). In: CommArchHung 2005. p. 493–535.
2006. A Margit-szigeti domonkos apáca kolostor. In: Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat. 2. évf. (2006) 3. sz. p. 3–5.
13. századi kisvárak Budapest területén. In: Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat. 2. évf. (2006) 6. sz. p. 8–11.
2007. A margitszigeti királyi udvarhely átépítése és a domonkos apáca kolostor alapítása 1243–1255. In: A tatárjárás 1241–42. – Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2007. p. 115–119.
- Kőfaragványok a margitszigeti domonkos apáca kolostor területéről. In: A tatárjárás 1241–42. – Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2007. 120. p.
- A Budapest Margit-szigeti középkori királyi udvarhely régészeti kutatása I. = Die archäologische Erforschung des mittelalterlichen königlichen Hofes auf der Margareteninsel von Budapest I. In: CommArchHung 2007. p. 247–304.
- A Budapest Margit-szigeti királyi udvarhely és a domonkos apáca kolostor területén előke-
rült építészeti kőtöredékek katalógusa = Katalog der im Bereich des Königssitzes und dem
Dominikanernonnenkloster auf der Margareteninsel von Budapest gefundenen architektonischen
Steinfragmente. In: BudRég 40. (2007), p. 179–219. (társszerző: Tóth Attila.)
2008. A Budapest Margit-szigeti középkori királyi udvarhely régészeti kutatása (15–16. század) II. = Die
archäologische Erforschung des mittelalterlichen königlichen Hofes auf der Margareteninsel von
Budapest (15–16. Jhs.) II. In: CommArchHung 2008. p. 295–358.
- A pesti városfal a török kódoltság idején. In: Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örök-
ségturisztikai folyóirat. 4. évf. (2008) 6. sz. p. 12–15.
- Régészeti kutatások az MO autópálya ÉK-i szakaszán elhelyezkedő 11–13. századi falu területén
(Budapest XV. Rákospalota – Újmajor, I. lelőhely 1995.) = Archäologische Forschungen auf dem
Gebiet des bei der nordöstlichen Strecke der Autobahn MO liegenden Dorfes aus dem 11–13. Jh.
In: BudRég 41. (2007), p. 85–152.
2010. A Budapest, Margit-szigeti középkori királyi udvarhely és a domonkos apáca kolostor kutatása.
Régészeti, történeti adatok = Research into the Medieval Royal Court Site and Dominican Nunnery
on Budapest’s Margaret Island. Archaeological and Historical Data. In: A középkor és a kora újkor
régészete Magyarországon 1. Szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi. – Budapest: MTA Régészeti
Int., 2010. p. 421–438.

PETŐ MÁRIA TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGÉNEK BIBLIOGRÁFIÁJA

(Összeállította: Hanny Erzsébet)¹

- 1966 A lótarítás Pannóniában az I-IV. században. Bölcsészdoktori értekezés, kézirat. Bp. : ELTE, 1966.
A nyereg formái Pannóniában az isz. I-IV. században = Sattelformen in Pannonien im I-IV Jahrhundert u. Z. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1965–66., 73–80. p.
A Pejacsevics-gyűjtemény Osiris szobrocskája = Die Osiris-Statuette der Pejacsevics Sammlung. In: VMMK 1965 (1966), 91–96. p.
- 1973 Adatok a római kori aratóeszközök történetéhez. In: Ethnographia 3. (1973), p. 301–307.
Rákoscabai római kori fémlelet = Römerzeitlicher Metallfund aus Rákoscaba. In: BudRég 23. (1973), p. 121–127. p. ill.
- 1975 Aquincumi ekeletek. In: FolArch 26. (1975), p. 93–98.
- 1976 Feltárások a II-III. századi aquincumi legióstábor retenturájában = Excavations in the retentura of the 2–3rd century A. D. legionary camp of Aquincum. In: BudRég 24/1. (1976), p. 113–123.; 2, 40–42., 102–105.
Kora császárkori fazekastelep a Gellérthegy déli oldalán. = Frühkaiserzeitliche Töpfersiedlung am südlichen Hang des Gellérthegy. In: ArchÉrt 103. (1976), p. 86–95.
A legújabb aquincumi fahordó-lelet = The latest Aquincum wooden cask find. In: BudRég 24/1. (1976), p. 201–207.; 24/2. p. 206–216.
Római kori sírépítmény és szentély darabjai Csillaghegyen = Fragments of a Roman funerary monument and shrine at Csillaghegy. In: BudRég 24/1. (1976), p. 215–223. p. 24/2., p. 111., 221–229.
A pannoniai szőlőművelés és mustnyerés tárgyi emlékeinek értékeléséhez. [Kecskés Péterrel közösen]. In: Néprajzi Értesítő 56. (1976), p. 131–159.
Ásatási jelentés: III. Váradi u. = 24/1. 1976. 411. p
Könyvismertetés: Withe, K. D.: Farm equipment of the Roman World. Cambridge, 1975. In: Agrártörténeti Szemle 18. (1976):3–4., p. 587.
- 1977 Az élelmiszerfeldolgozás emlékanyaga Aquincumban. In: Agrártörténeti Szemle 19. (1977), p. 144–153.
- 1978 *Könyvismertetés:* Brentjes, Buchard: Vadállatból háziállat. Bp., 1976. In: Agrártörténeti Szemle 20. (1978):1–2, p. 347.
McKay, A. G.: Villas and Places in the Roman World. New York, 1975. In: Agrártörténeti Szemle 20. (1978):3–4., p. 604.
- 1979 Neuere topographischen und archäologischen Angaben zum Leben der Siedlung Gellérthegy-Tabán und Umgebung in der frühen Kaiserzeit. In: ActaArchHung 31. (1979. [1980]), p. 271–285.
Könyvismertetés: Gaitzsch, Wolfgang: Römische Werkzeuge. Stuttgart, 1978. In: Agrártörténeti Szemle 21. (1979):1–2, p. 276.
- 1980 A [második] II. Antik kerámia-Kongresszus Bulgáriában 1979-ben. In: ArchÉrt 107. (1980), p. 121.
- 1981 Eisenfunde aus der Festung. In: Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Bp., 1981. p. 145–157.
La Tène D-kora császárkori fazekastelep a Gellérthegytől délre elterülő síkságon = La Tène D-Potters settlement from the early period of the Roman Empire on the plains stretching south of Gellérthegy (St. Gerald's Hill). In: Iparrégészeti kutatások Magyarországon. Veszprém, 1981. p. 33–36.

¹ A gyűjtésben szerepelnek a korábban már megjelent bibliográfiák adatai is: Schwarcz Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum kiadványai és munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1976–1987. In: Pest-Budai Hírmondó 2. – Bp. : BTM, 1989., A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960–1987. / Banner János, Jakabffy Imre. – Bp., 1968–1999., valamint ArchÉrt 1995-ig.

- Könyvismertetés:* Brentjes, B.-Richter, S.-Sonnemann, R.: Geschichte der Technik. Leipzig, 1978. In: Agrártörténeti Szemle 23. (1981):3-4., p. 662.
- Hunters, Gatherers and first Farmers beyond Europe / Ed. J. W. S. Megaw. In: Agrártörténeti Szemle 23. (1981):3-4., p. 628.
- 1982 A népességnövekedés szabályozása az ókorban. In: CHAM 97-99. (1982), p. 131-139.
- Ókori történelem gyermekközelben. In: Játsszunk komolyan. Bp. : , 1982. p. 45-49.
- Régész táborok a Budapesti Történeti Múzeum és a Budapesti Művelődési Központ szervezésében. In: Játsszunk komolyan. Bp., 1982. p. 83-89.
- 1984 Két aquincumi feliratos kőemlék = Zwei Inschriftensteine aus Aquincum. In: BudRég 25. (1984), p. 265-268.
- Régészeti kutatások a Kaszás-dűlő területén = Archäologische Forschungen auf dem Gebiet der Kaszás dűlő. In: BudRég 25. (1984), p. 275-290.
- Római férfiszobor a Budapest II. Ker. Daru u. 2/b-ből = Römische Männerstatue (Fundort Budapest II., Daru utca 2/b.) In: BudRég 25. (1984), p. 269-274.
- Könyvismertetés:* Bökönyi, Sándor: Animal husbandry and hunting in Tác-Gorsium. In: Agrártörténeti Szemle 26. (1984): 3-4, p. 590.
- 1985 Az első városias jellegű település Budán. In: Honismeret 13. (1985): 6. sz., p. 42-43.
- 1986 Die Siedlung der einheimischen Bevölkerung. In: Das römische Budapest : Neue Ausgrabungen und Funde in Aquincum (Katalog). Münster-Lengerich, 1986. p. 73-78.
- 1987 Római tál. [Bajtala Istvánnal és Marczinek Lászlóval közösen]. Bp. : Mezőgazdasági Kiadó, 1987. 111 p.
- 1988 Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellértberg in Budapest [Nováki Gyulával közösen]. In: ActaArchHung 40. (1988), p. 83-99.
- 1991 Dr. Wellner István (1924-1991) : Wellner István tudományos munkái. In: BudRég 28. (1991), p. 5.
- Újabb fémleletek a gellérthegyi késő-vaskori oppidum területéről = Neuere Metallfunde vom Gebiet des Oppidums am Gellért Berg aus der späten Eisenzeit. In: BudRég 27. (1991), p. 97-71.
- Településtörténeti adatok a III. ker. Perc utcából származó egyiptomi kőemlékhez = Siedlungsgeschichtliche Angaben zu den ägyptischen Steindenkmälern aus der Perc Gasse, im 3. Bezirk. In: BudRég 27. (1991), p. 139-142.
- Római kori (szarmata) település Soroksáron = Sarmatische Siedlung aus der Römerzeit in Soroksár. In: BudRég 28. (1991), p. 223-235.
- Könyvismertetés:* Müller Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő-vaskortól a török kor végéig 1-2. Zalaegerszeg, 1982. In: ActaArchHung 43. (1991), p. 426-428.
- 1992 Szarmata falvak a dél-pesti síkságon. (Beszámoló az M0 autópálya nyomvonalán 1987-1989-ben végzett leletmentésekről) In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. BTM Műhely 6. (1992), p. 7-39.
- Az M0 ásatások eredményeinek bemutatása a szakmai körökben és a nagyközönség előtt. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. BTM Műhely 6. (1992), p. 185-190.
- Könyvismertetés:* Endert, von D.: Die Bronzefunde aus der Oppidum von Manching. Stuttgart, 1991. In: ArchÉrt 119. (1992), p. 131-132.
- 1993 Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellértberg (1985-1991) In: ActaArchHung 45. (1993), p. 33-44.
- Reste einer römischen Villa am Csillaghegy = Római villa maradványai Csillaghegyen. In: BudRég 30. (1993), p. 149-158.
- A kelta korszak emlékei. In: Régészeti emlékek Budapest XI. kerületében. Bp., 1993., p. 13-24.
- 1996 A firenzei Domenico Sestini pest-budai utazása a XVIII. század végén. In: TBM 25. (1996), p. 351-360.
- François-Sulpice Beudant francia tudós leírása a tokaji borról. In: Agrártörténeti Szemle 25. (1996), p. 409-417.
- 1995 István Wellner (1924-1991). In: ActaArchHung 47. (1995), p. 332-333.
- 1997 A Gellérthegy története az őskortól napjainkig. - Budapest : Gemini Budapest Kiadó, [BTM], [1997], - 110 p. : 56 ill.
- Kelta-római leletek és településmaradványok Budapest II/A kerületében. In: BudRég 31. (1997), p. 247-254.
- A római hódítás előtti korszak: a kelták. = Vor der römischen Eroberung: die Zeit der Kelten. In: Out of Rome. Augusta Raurica, Aquincum. Basel, 1997. p. 41-42., 44-45.

- Egy örmény utazó-kereskedő a Duna mentén a XVIII. században. In: Erdélyi Örmény Gyökerek 1997: 4., p. 8–10.
- 1998 Domenico Sestini második magyarországi utazása. = Secondo viaggio di Domenico Sestini in Ungheria. In: TBM 26. (1997 [1998]), p. 203–210.
Vác és a Migazzi gyűjtemény római kőemlékeinek leírása D. Sestini útinaplójában = Descrizione di Vác e della raccolta di Migazzi nel diario di viaggio de D. Sestini. In: Tragor Ignác Múzeum Közleményei 1997. [1998] – p. 183–193. (Váci Könyvek 8.)
A gellérthegyi kőbánya = The Gelért Hill Quarry. In: BudRég 32. (1998), p. 123–133.
- 1999 Where did Marsigli's Roman fort of Dunaharaszti stand. In: Antaeus 24. (1997–1998) [1999], p. 414–419.
A gellérthegyi kőbánya. In: BudRég 32. (1998. [1999]), p. 123–135.
A polihisztor és numizmata Domenico Sestini. In: Numizmatika és társtudományok 3. Nyíregyháza, 1999. p. 107–115.
- 2000 Újabb adatok a Pesti-síkság kelta kori történetéhez = Neuere Angaben über die Geschichte keltischen Zeitalters der Pester Ebene. In: BudRég 33. (1999. [2000]), p. 381–387.
- 2001 A gellérthegyi kelta-római kulturális központ. In: Sors, áldozat, divináció. Bp., 2001. p. 189–196. (Studia Ethnologia Hungarica : A Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének tanulmányai 2)
François-Sulpice Beudant kelet-magyarországi utazása 1818-ban. In: JAMÉ 43. (2001), p. 327–332.
- 2002 A gellérthegyi oppidum déli oldalán végzett kutatások 1993–1997 között = Excavations of the Gellérthegey Oppidum's southern Fortress Wall (1993–1997). In: BudRég 35. (2002), p. 125–133.
Wellner István – szócikk. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok/ [főszerk. Bodó S., Viga Gy.] – Bp. : Pulszky Társ. : Tarsoly K., 2002. p. 954–955.
- 2003 A gellérthegyi kálvária = Calvary on Gellért Hill. In: BudRég 37. (2003), p. 297–299.
Fassgefüllte Brunnen aus Aquincum. In: Antaeus 26. (2003), p. 85–95.
„Lettera dalla Pannonia”. I. dati di Domenico Sestini sulla storia dell'archaeologia e del collezionismo in Ungheria. In: Pannonica provincia et archaeologica : Studia sollemnina auctorum hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata/ Hrsg. Á. Szabó, E. Tóth – Bp., : MNM, 2003. p. 563–576. (Libelli Archaeologici-SN. 2.)
- 2004 Az antik műemlékek állapota és a műgyűjtők tevékenysége a 18. században (Utazók feljegyzései alapján) = The Condition of Classical Monuments and Pursuits of Collectors in the 18th Century (On the Basis of Travellers' Notes) In: BudRég 38. (2004), p. 181–186.
Ásatási jelentés: Cegléd (Pest megye), Hartványi-, Váróczi-dűlő [Kotztur Évával] In: Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Bp., 2004. p. 194–195.

ZSIDI PAULA TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

(Összeállította: Keszthelyi Anna)

- 1984 A Kaszásdűlő-raktárréti római kori temető elemzése. Bp., 1984. 332 p. (kézirat)
Újabb kemencék az Aquincum-gázgyári fazekastelepről = Neue Öfen aus der Keramikwerkstatt von Aquincum-Gasfabrik In: BudRég 25. (1984), p. 367-391.
- 1986 Villen und Dörfer. In: Das römische Budapest. Münster, 1986. p. 149-155.
Friedhöfe. In: Das römische Budapest. Münster, 1986. p. 131-146.
Aquincum, római kori ásatások Budapesten, (1970-1985) = Neue Ausgrabungen im römischen Budapest, (1970-1985) : Kiállítási vezető. Bp., 1986. 27 p. [Póczy Klárával közösen]
- 1987 Budapest XI. kerületi Gazdagréten feltárt 4-5. századi temető. In: ComArchHung (1987), p. 45-72.
- 1990 Aquincum polgárvárosának városfala és védművei az újabb kutatások tükrében = Stadtmauer und Verteidigungssystem der Zivilstadt von Aquincum im Spiegel der neuesten Forschungsergebnisse. In: ComArchHung (1990), p. 143-169.
Untersuchungen des Nordgräberfeldes der Militärstadt von Aquincum. RLÖ 36.1 (1990), p. 723-729.
- 1991 Újabb villa az aquincumi municipium territoriumán : Bp. III. ker. Kaszásdűlő-Csikós utca = Neuere Villa am Territorium des Municipiums von Aquincum. In: BudRég 27. (1991), p. 143-179.
Villae en landhoeven. Grafvelden. In: Aquincum Romeins Boedapest. Bp., 1991. p. 134-136.
- 1992 Römische Keramik in Aquincum. [Ausstellung des Aquincum-Museums August 1992 - Februar 1993 im Burgmuseum von Buda]. Bp., 1992. 43 p. [Póczy Klárával közösen]
- 1993 A római kori műemlékek helyzete Budapesten. In: Műemlékvédelem 37. 1. sz., (1993): p. 11-24.
Zur Verehrung der Minerva in Aquincum = Minerva aquincumi kultuszához. In: BudRég 30. (1993), p. 185-209.
A gazdagréti későrómai kori temető. In: Régészeti emlékek Budapest XI. kerületében. Bp., 1993. p. 31-37.
- 1994 Die römische Villa von Kaszás-dűlő-Csikós utca und die Frage der Villen im Territorium des Municipiums von Aquincum am Gebiet der heutigen Stadt Budapest. In: Balácai Közlemények 3. (1994), p. 292-311.
- 1995 Bevezető = Introduction. In: AqFüz 1. (1995), p. 6-9.
Kutatások az aquincumi katonaváros északi peremén = Research at the northeastern edge of the Aquincum Military town. In: AqFüz 1. (1995), p. 38-43.
Római épület az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül, 1993-94. évi feltárás = Excavations in 1993-1994 of a Roman building outside the southern wall of the Aquincum Civil town. In: AqFüz 1. (1995), p. 44-48.
Aquincum - the Capital of Pannonia Inferior. The Topography of the Civil town. In: La Pannonia e l'Impero Romano. Accademia d'Ungheria d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura, Roma, 13 - 16 gennaio 1994. Milano, 1995. p. 213-221.
Szerkesztések:
Aquincum: A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 1994-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1994. Bp. : BTM, 1995. p. 53 (Aquincumi Füzetek 1.)
Istenek, katonák, polgárok Aquincumban : kiállítás az Aquincumi Múzeum megnyitásának 100. évfordulója alkalmából : kiállítási vezető. Bp., 1995. 82 p.
Gods, soldiers and citizens in Aquincum : an exhibition to celebrate the 100 year centennial of the founding of the Aquincum Museum : guide to the exhibition. Bp., 1995. 82 p.
- 1996 Budapest, római kori műemlékek. Bp, 1996. p. 16 (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára)
Bevezető = Introduction. In: AqFüz 2. (1996), p. 6-11.

Római kori beépítettség kutatása az aquincumi polgárváros és katonaváros közötti területen = Studies of Roman Period settlement density between the Civil and Military town in Aquincum. In: AqFüz 2. (1996), p. 63–68.

Hamvasztásos sírok az aquincumi polgárvárosi amfiteátrumtól északra = Cremation graves north of the Aquincum Civil town amphitheater. In: AqFüz 2. (1996), p. 69–72.

Hundert Jahre Aquincum-Museum. Ausgrabungen und Denkmalpflege In : CarnuntumJb (1995. [1996]), p. 101–120.

Szerkesztések:

Aquincum: A BTM Aquincumi Múzeumának ásatai és leletmentései 1995-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1995. Bp., BTM, 1996. 77 p. (Aquincumi Füzetek 2.)

1997 Bevezető az 1996. évi régészeti feltárásokhoz = Introduction to the 1996 excavation reports. In: AqFüz 3. (1997), p. 7–13.

Szondázó jellegű kutatás az aquincumi polgárvárostól délkeletre = Test excavations southeast of the Aquincum Civil Town. In: AqFüz 3. (1997), p. 54–57.

Az aquincumi municipium territóriumán végzett kutatások = Research in the territory of the Aquincum municipium. In: AqFüz 3. (1997), p. 58–65.

Bp., III. ker., Szentendrei út 59–61. = Budapest, District III, 59–61 Szentendrei Street. In: AqFüz 3. (1997), p. 83–84.

Bp., III. ker. Szőlőkert utca 1. = Budapest, District III, 1 Szőlőkert Street. In: AqFüz 3. (1997), p. 83–84.

A városkép változása az aquincumi polgárvárosban a 2–3. század fordulóján = Veränderungen im Stadsild der Zivilstadt von Aquincum an der wende vom 2–3. Jahrhundert. In: BudRég 31. (1997), p. 281–289.

Ein in Aquincum neugefundenes Grabmal. In: Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens. : Celje 8. 12. Mai 1995. Ljubljana : Narodni Muzej Slovenije, 1997. p. 247–255.

An Unusual Archaeological Excavation at the Scola Collegii Centonariorum. In: International Symposium „Organ of Classical Antiquity: The Aquincum Organ A. D. 228” : Report on the Colloquium of the Institute for Musicologie of the Hungarian Academy of Sciences September 1st–4th, 1994 in Budapest. Kleiblittersdorf, 1997. p. 45–57.

Régészet egykor. Aquincum = Archäologie einst. Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 58–67.

Régészet ma. A régészet Aquincumban: változó politikai és gazdasági viszonyok között = Archäologie heute. Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 70–75.

Településtörténet. Aquincum. Az aquincumi polgárváros = Besiedlungsgeschichte. Aquincum. Die Zivilstadt von Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 92–99.

Településtörténet. Aquincum. Az aquincumi katonaváros (canabae legionis) = Besiedlungsgeschichte. Aquincum. Die Militärstadt (canabae legionis) von Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 100–101. [Németh Margittal közösen]

Településszerkezet. Aquincum = Raumplanung. Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 102–105. [Németh Margittal közösen]

Római háztömbök–az insula-rendszer. Aquincum = Römische Wohnblocks–das Insula-System. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 104–107.

Fürdés és testápolás. Az aquincumi polgárváros fürdői = Baden und Salben. Die Thermen der Zivilstadt von Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 126–129.

Fürdés és testápolás. A „nagy közfürdő” az aquincumi polgárvárosban. = Baden und Salben. Das „grosse öffentliche Bad” in der Zivilstadt von Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 126–129.

A római lakások kényelme. Egy peristylumos ház Aquincumban = Römischer Wohnkomfort. Eine Peristylvilla in Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 140.

Színompás falak. Falfestmények Aquincumban = Farbige Wände. Wandmalereien in Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 184–187.

A villa rustica fogalma. Séta Aquincum körül = Das Phänomen der villa rustica. Rund um Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 222–227.

Földművelők, állattenyésztők és szőlőtermesztők. Aquincum = Bauern, Viehzüchter und Winzer. Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 226–229.

- A fabricák-kézműipari üzemek a városban. Fazekastelep Aquincumban = Die fabricae-Gewerbebetriebe in der Stadt. Eine Töpfersiedlung in Aquincum. In: Out of Rome. Basel, 1997. p. 236-239.
- Grabummauerungen am nördlichen Rand der Canabae von Aquincum : Budapest, III. Ladik Str. In: ComArchHung (1997), p. 109-152.
- Szerkesztések:*
- Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatai és leletmentései 1996-ban = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1996. Bp., BTM, 1997. p. 90 (Aquincumi füzetek 3.)
- Out of Rome : Aquincum/Augusta Raurica : élet a Római Birodalom két városában : Augusta Raurica/Aquincum : das Leben in zwei römischen Provinzstädten : eine gemeinsame Ausstellung der Römerstadt Augusta Raurica und des Aquincum Museums Budapest : Historisches Museum der Stadt Budapest, 25. 3.-22. 6. 1997, Römerstadt Augusta Raurica Augst/Kaiseraugst bei Basel, 28. 3.-30. 8.1998 [- -, Alex R. Furger]. Basel, 1997. p. 337
- 1998 Bevezető a 1997. évi régészeti feltárásokhoz = Introduction to the 1997 excavation reports. In: AqFüz 4. (1998), p. 7-12.
- Római kori védműrendszer nyomai az aquincumi katonavárostól északra = Remains of the Roman fortification system north of the Aquincum Military Town. In: AqFüz 4. (1998), p. 65-71.
- Kutatások az aquincumi pogárváros déli előterében = Research in the southern outskirts of the Aquincum Civil Town. In: AqFüz 4. (1998), p. 72-78.
- Bp., III. ker., Szőlőkert u. 1-3. = Bp., District III, 1-3 Szőlőkert Street. In: AqFüz 4. (1998), p. 91.
- Bp., III. ker., Gázgyár = Bp., District III, Gas Factory. In: AqFüz 4. (1998), p. 91-92.
- Bp., III. ker. Római úti ltp. = Bp., District III, Római housing estate. In: AqFüz 4. (1998), p. 91-93.
- Antik emlékek az óbudai városképben. In: Óbuda-Békásmegyer egyedi tájértékei. Bp., 1998. p. 13-18.
- Aquincum - Budapest's Roman period Predecessor. In: 31st International Symposium on Archaeometry. Bp., 1998. p. 5-16.
- The Aquincum Museum and the Protection of the Roman Period Archaeological Heritage of the Capital (1989-94) In: The Roman Town in the Modern City. Bp., 1998. p. 223-229.
- Aquincum all'epoca dell'imperatore Traiano. In: Traiano ai Confini dell'Impero. Milano, 1998. p. 92-95.
- Régészeti örökségvédelem - új eszközök. In: Magyar Múzeumok 4. évf. 3. sz. (1998), p. 6-7. [Kővágóné Szentirmai Katalinnal közösen]
- Száz éve született Nagy Lajos = Lajos Nagy. Vor einem Jahrhundert gebohren In: BudRég 32. (1998), p. 21-27.
- Az aquincumi tűzoltók kollégiuma és a tűzoltószékház. In: BudRég 32. (1998), p. 91-99.
- Szerkesztések:*
- Aquincum: A BTM Aquincumi Múzeumának ásatai és leletmentései 1997-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1997. Bp., BTM, 1998. 99 p. (Aquincumi füzetek 4.)
- 1999 Bevezető a 1998. évi régészeti feltárásokhoz = Introduction to the 1998 excavation. In: AqFüz 5. (1999), p. 8-13.
- Későrómai kori temetkezési hely az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül = A Late Roman Period burial site outside the southern wall of the Aquincum Civil Town reports. In: AqFüz 5. (1999), p. 77-83.
- A római kori partépítés nyomai a Duna polgárvárosi szakaszán = Research along the Danube Bank near the Aquincum Civil Town reports. In: AqFüz 5. (1999), p. 84-94.
- Római kori villagazdaság részlete az aquincumi katonaváros és polgárváros között = Details of a Roman Period villa farm situated between the Aquincum Military and Civil Towns reports. In: AqFüz 5. (1999), p. 99-108.
- Bp., III. ker., Szentendrei út - Bogdáni út sarok = Bp., District III, corner of Szentendrei and Bogdáni Streets reports. In: AqFüz 5. (1999), p. 141-143. p.
- Bp., III. ker., Szentendrei út 139. = Bp., District III, 139 Szentendrei Street reports. In: AqFüz 5. (1999), p. 142-144.
- Bp., III. ker., Zsófia u. 16. = Bp., District III, 16 Zsófia Street reports. In: AqFüz 5. (1999), p. 143-145.
- Barbarian Influences in Aquincum, Capital of Pannonia Inferior. In: RFS proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies. Zalău, 1999. p. 867-878.
- Hídfőállás az aquincumi polgárváros és katonaváros között. In: Pannoniai kutatások: A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai. Bölcse, 1998. október 7. Szekszárd, 1999. p. 257-274.

The question of continuity in Aquincum, the capital of Pannonia Inferior In: *Antaeus* 24. (1997–1998 [1999]), p. 585–592.

Spread of mortaria Types in Municipium Aquincum (Óbuda, Hungary) In: *Journal of Archaeological Science* 26. (1999), p. 997–1001.

Kulturelles Erbe - Kulturtourismus in Aquincum (Budapest, Ungarn). In: *Archaeology of the Bronze and Iron Age : experimental archaeology, environmental archaeology, archaeological parks: proceedings of the International Archaeological Conference : Százhalombatta, 3–7 October 1996*. Bp., 1999. p. 477–485.

Szerkesztések:

Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 1998-ban = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1998. Bp., 1999. 153 p. (Aquincumi füzetek 5.)

2000 Bevezető a 1999. évi régészeti feltárásokhoz = Introduction to the 1999 excavation reports. In: *AqFüz* 6. (2000), p. 8–13.

Korarámai kori védmű részlete és 2–3. századi kőépület az aquincumi katonavárostól északra. = Part of a Late Roman Defence System and a Stone Building from the 2nd–3rd Centuries North of the Aquincum Military Town. In: *AqFüz* 6. (2000) p. 62–75.

Budapest, III. ker., Szentendrei út 101–115. (volt Házgyár) = Budapest, District III, 101–115 Szentendrei Road (the territory of the former Házgyár). In: *AqFüz* 6. (2000), p. 107–108.

Budapest, III. ker., Záhony utca = Budapest, District III, Záhony Street. In: *AqFüz* 6. (2000), p. 108–110.

Temetőelemzési módszerek az aquincumi katonaváros északi temetőjében. In: *ArchÉrt* 123–124. (1996–1997 [2000]), p. 17–48.

100 éve született Nagy Lajos. In: *ArchÉrt* 123–124. (1996–1997 [2000]), p. 197–199.

Aquincum – Konservierung, Präsentation, Rekonstruktion. Der Ziel und der Mittel. In: *Kulturparke: Erbe und Entertainment*. St. Pölten, 2000. p. 47–51.

Aquincum a legutóbbi évek régészeti kutatásainak tükrében. In: *Óbuda évszázadai*. Bp., 2000., p. 385–398.

Aquincum. In: *Cinte Murarie di antiche citta del Lazio. Conservazione e valorizzazione del patrimonio architettonico Europeo 1996. Lazio*, 2000. p. 39–70.

Bestattungen am pannonischen Limes. In: *Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes*. Stuttgart, 2000. p. 8–13.

Bevezető. In: *Ókeresztény emlékek Aquincumban*. Bp., 2000. p. 5–6.

Ókeresztény temetőkápolnák és temetkezések Aquincumban. In: *Ókeresztény emlékek Aquincumban*. Bp., 2000. p. 25–31.

Einführung. In: *Frühchristliche Denkmäler in Aquincum*. Bp., 2000. p. 5–6.

Frühchristliche Grabkapellen und Bestattungen in Aquincum. In: *Frühchristliche Denkmäler in Aquincum*. Bp., 2000. p. 29–36.

Falfestmények az aquincumi polgárvárosból és a városi territoriumról. In: *Római kori falfestészet Pannoniában: nemzetközi konferencia a pannoni falfestészet problémáiról: Komárom, 1998. május 2.* In: *Acta Archaeologica Brigetionensia* 1. (2000), p. 132–156.

The Distribution of Mortars from the so-called Gas-works Potters' Workshop in Aquincum : An Application of Traditional and Archaeometric Methods. In: *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36. (2000), p. 247–253.

Szerkesztések:

Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 1999-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 1999. / 2000. p. 119 (Aquincumi füzetek 6.)

Ókeresztény emlékek Aquincumban : A BTM Aquincumi Múzeumának kamarakiállítása a Millenium alkalmából. Bp., 2000. p. 67.

Frühchristliche Denkmäler in Aquincum : Sonderausstellung des Aquincum Museums des HMB aus Anlass des Millenniums / red. - - Bp., 2000. p. 75

2001 Bevezető a 2000. évi régészeti feltárásokhoz = Introduction to the archaeological excavations in 2000. In: *AqFüz* 7. (2001), p. 8–13.

Településszerkezet kutatása az aquincumi katonavárostól északra = Research into the settlement structure north of the Aquincum Military Town. In: *AqFüz* 7. (2001), p. 59–67.

- Kutatások az aquincumi polgárváros déli előterében II. = Research in the sothern foreground of the Aquincum Civil Town. In: AqFüz 7. (2001), p. 68–75.
- Kutatások az aquincumi polgárvárostól keletre lévő területen = Research in the territory east of the Aquincum Civil Town. In: AqFüz 7. (2001), p. 76–84.
- Budapest, III. ker., Szőlőkert köz 7. = Budapest III, 7 Szőlőkert Lane. In: AqFüz 7. (2001), p. 143.
- Avant-propos. In: Romaines de Hongrie. Lyon, 2001. p. 5–7.
- Architecture et urbanisme. In: Romaines de Hongrie. Lyon, 2001. p. 77–87.
- Epilogue. In: Romaines de Hongrie. Lyon, 2001. p. 97–99. [Póczy Klárával közösen]
- Eine fragliche Marmorstatue aus Aquincum. In: BudRég 34. (2001), p. 147–156. [Kérdő Katalinnal és Póczy Klárával közösen]
- Bleivotive aus Aquincum. In: Antike Bronzen. Werkstattkreise : Figuren und Geräte : Akten des 14. Internationalen Kongresses für Antike Bronzen in Köln, 21. bis 24. September 1999. In: Kölner Jahrbuch 33. (2000 [2001]), p. 313–328.
- Importazioni dall'Italia e artigianato locale ad Aquincum. In: Da Aquileia...Al Danubio: Materiali per una mostra a cura di Maurizio Buora. Archeologia di frontiera 4. (2001), p. 117–168.
- PARIS : Preserving Archaeological remains „in situ”. In: Múzeumi Hírlevél 22. évf. 11. sz. (2001. nov.), p. 347–349.
- Szerkesztések:*
- Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2000-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2000. / Bp., 2001. 156 p. (Aquincumi füzetek 7.)
- Budapest Régiségei 34. : Akten des 6. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaßens Historisches Museum der Stadt Budapest, 11-16. Mai 1999, Aquincum = 6. Nemzetközi Kollokvium a Római Kori Provinciális Művészetről, Budapesti Történeti Múzeum. Bp., 2001. 274 p. [Hanny Erzsébettel közösen]
- Romaines de Hongrie : I.-V. siècles après J.-C. : exposition produite par le Departement du Rhone, Musée de la civilisation gallo-romaine de Lyon en collaboration avec le Musée Historique de Budapest dans le cadre de la saison hongroise en France, Lyon, décembre 2001-mai 2002. Lyon, 2001. 119 p.
- 2002 Bevezető a 2001. évi régészeti feltárásokhoz = Introduction to the archaeological excavations in 2001. In: AqFüz 8. (2002), p. 8–14.
- Az aquincumi polgárváros un. Symphorus mithraeumának hitelesítő feltárása = Verifying excavation in the so-called Symphorus mithraeum of the Aquincum Civil Town. In: AqFüz 8. (2002), p. 38–48.
- Az aquincumi polgárváros délkeleti előtere az újabb kutatások tükrében = Der südöstliche Vorraum der Zivilstadt von Aquincum im Spiegel der neueren Forschung. In: BudRég 35. (2002), p. 143–157.
- Kővágó Péterné Szentirmai Katalin (1954–2001). [megemlékezés] In: BudRég 35. (2002), p. 343–344.
- Szentirmai Katalin. [szócikk] In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. p. 845–846.
- Kuzsinszky Bálint. [szócikk] In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. p. 187.
- Márgy Erzsébet. [szócikk] In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. p. 588.
- Torma Károly. [szócikk] In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. p. 895–896.
- Romaines de Hongrie : Időszaki kiállítás Lyonban = Romaines de Hongrie : A temporary exhibition in Lyon. In: Magyar Múzeumok 8. évf. 2. sz. (2002), p. 48–50. [Facsády Annamáriával közösen]
- Agyagfejecské egy avar kori lakóház tűzhelyéből. Budapest, III., Filatorigát = Tonköpfchen aus dem Herd eines awarenzeitlichen Wohnhauses. Budapest, III., Filatorigát. In: BudRég 36. (2002), p. 341–362.
- Transformation of the town structure in the Civil Town of Aquincum during the Severi (A. D. 193–235). In: ActaArchHung 53. (2002), p. 131–149.
- Ein Bronzekästchen aus Aquincum. In: I bronzi antichi : Produzione e tecnologia. Montagnac, 2002. (Monographies Instrumentum ; 21.) p. 530–538.
- Szerkesztések:*
- Aquincum polgárvárosa az Antoninusok és Severusok korában. Bp., 2002. 165. p. (Moseion 5.)
- Aquincum: A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2001-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2001. Budapest, 2002. 168 p. (Aquincumi füzetek 8.)
- Építménytől az épületig – ásatástól a rekonstrukcióig : őskori, római kori és népvándorlás kori épület rekonstrukciók és makettek : időszak kiállítás a BTM Aquincumi Múzeumban : 2002.

- június 25 - október 31. = From hut to building – from excavation to reconstruction : Prehistoric, Roman and Migration age building reconstructions and models : temporary exhibition in the BHM Aquincum Museum. Budapest, 2002. 62 p. [Endrődi Annával közösen]
- 2003 Bevezető a 2002. évi régészeti feltárásokhoz = Introduction to the archaeological excavations in 2002. In: AqFüz 9. (2003), p. 8–12.
- Duna-parti út részlete és őskori maradványok a polgárvárostól délre = Detail from the road on the Danube bank and prehistoric remains south of the Civil Town.. In: AqFüz 9. (2003), p. 86–94. [Reményi Lászlóval közösen]
- Fürdőépület az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül = Bath building outside the southern town wall of the Aquincum Civil Town. In: AqFüz 9. (2003), p. 69–85. (Magyar Myrtillel közösen)
- Die Geographie Aquincums. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 43–46. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Die Bebauung ausserhalb der Stadtmauer. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 156–159. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Zur Frage der Kontinuität in Aquincum. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 63–69. (Aquincum nostrum 2. 2.) [Póczy Klárával közösen]
- Die Erforschung der Zivilstadt, ihre geographische Lage. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 121–124. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Verkehrsverbindungen, Wehranlagen, Strassennetz. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 137–143. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Öffentliche Gebäude und Wohnhäuser ausserhalb des Stadtzentrums. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 150–155. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Die Frage des „militarischen Territoriums“. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 168–172. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Territorium des Municipiums – Villen und Dörfer. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 173–182. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Lokales Gewerbe und Handel. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 185–206. (Aquincum nostrum 2. 2.) [Póczy Klárával közösen]
- Die Innendekorationen der Gebäude. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 245–253. (Aquincum nostrum 2. 2.) [Madarassy Orsolyával közösen]
- Fundorte der Archäologischen Forschungen des Aquincum-Museums 1969–2002. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 329–364. (Aquincum nostrum 2. 2.) [Málik Évával közösen]
- Konservierung römischer Baudenkmäler in Budapest in den Jahren 1969–2002. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 365–369. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Tagungen des Aquincum-Museums 1969–2002. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 375. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Einführung In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. Bp., 2003. p. 29–31. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Aquincum polgárváros = Aquincum : The civil town. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Bp., 2003. p. 227–229.
- Az örökségvédelem speciális területe : a városi régészet = Urban archaeology : a special field of heritage protection. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Bp., 2003. p. 28–30.
- Régészeti gyűjtemények és múzeumok = Archaeological collections and museums. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Bp., 2003. p. 415–417.
- A római kor : Temetkezés = The Roman Period : Burials. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Bp., 2003. p. 251–257.
- The civil town of Aquincum. In: The Roman Army in Pannonia. Bp., 2003. p. 153–156.
- Die Frage der Hügelgrab- und Wagenbestattungen in Aquincum. In: Pannonica provincialia et archaeologia. Bp., 2003. p. 57–80 (Libelli archaeologici. SN. 1.)
- A régészeti örökség védelmének jogi háttere és fővárosi gyakorlata. In: Vándorutak – múzeumi örökség. Bp., 2003. p. 241–255.
- Bevezető : Fontos-e a közönségkapcsolat? In: Közönség és kapcsolat 2002–2003 (2003), p. 1.
- Római kori városkonferencia Aquincumban. In: Közönség és kapcsolat 2002–2003 (2003), p. 14.
- North Italian influences on the oil-lamp products of early Aquincum potters. In: Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta 38. (2003), p. 201–208.

- Baugeschichtliche Skizze der Zivilstadt. In: *Forschungen in Aquincum 1969–2002*. Bp., 2003. p. 127–135. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Szerkesztések:*
- Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatai és leletmentései 2002-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2002. Bp., 2003. p. 226. (Aquincumi füzetek 9.)
- Aquincum : rimania v Budapešti = Aquincum. A rómaiak Budapesten : Rekonstrukcie, makety a predmety z praveku, z doby rímskej a z doby stahovania národov = Őskori, római kori és népvándorlás kori tárgyak, épület rekonstrukciók és makettek: Východoslovenské múzeum, Košice, 23. október 2003 – 26. január 2004 : Mestské múzeum, Bratislava, 19 február 2004 – 18. ápríl 2004. Bp., 2003. p. 83.
- Forschungen in Aquincum 1969–2002 : zu Ehren von Klára Póczy : Clarae Póczy octogenariae.* Bp., 2003. p. 404. (Aquincum nostrum 2. 2.)
- Ásatási jelentések:*
- Budapest, III. Szentendrei út 101–115. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. [2003], p. 116.
- Budapest, III. Szentendrei út 139. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. [2003], p. 116–117.
- Budapest, III. volt Filatori-gát HÉV-állomás területe. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000* [2003], p. 112.
- Budapest, III. Záhony utca 7. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. (2003), p. 117–118.
- Budapest, III. Szőlőkert köz 7. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. (2003), p. 117.
- 2004 Régészeti feltárások Budapest területén 2003-ban = Archaeological excavations in 2003 in the territory of Budapest. In: *AqFüz 10*. (2004), p. 8–12.
- Feltárások az aquincumi polgárváros délkeleti előterében = Excavations in the southeastern foreground of the Aquincum Civil Town. In: *AqFüz 10*. (2004), p. 72–81.
- Aquincumi orvosok. In: *Orvoslás Aquincumban*. Bp., 2004. p. 15–17.
- Aquincum topográfiája. In: *Specimina Nova 18*. (2004), p. 167–226.
- Aquincum: Ergebnisse der topografischen und siedlungshistorischen Forschungen in den Jahren 1969–1999. In: *The autonom towns of Noricum and Pannonia. Situla 42*. (2004), p. 209–230.
- Rooms Shrines and Palaces. Selection from the Wall-Painting and Stucco Collections of the Aquincum Museum. In: *Plafonds et voûtes à l'époque antique*. Bp., 2004. 281 p. [Madarassy Orsolyával közösen]
- Wall-Painting from the Aquincum Civil Town – Deversorium – Bath. In: *Plafonds et voûtes à l'époque antique*. Bp., 2004. p. 286–287.
- Wall-Painting from the villa rustica in Szőlőkert Street (Aquincum, Civil Town). In: *Plafonds et voûtes à l'époque antique*. Bp., 2004. p. 288–289.
- A késlekedő aquincumi fejlesztés margójára – 2003. In: *Közönség és kapcsolat 3. 2003–2004* (2004), p. 1.
- A XIX. Limeskongresszus Aquincumban. In: *Közönség és kapcsolat 3. 2003–2004* (2004). p. 10.
- Szerkesztések:*
- Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatai és leletmentései 2003-ban = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2003. Bp., 2004. p. 212. (Aquincumi füzetek 10.)
- Orvoslás Aquincumban : időszaki kiállítás az Aquincumi Múzeumban, 2004. május 22 – október 31. [Bp.] : BTM, 2004.
- Ásatási jelentések:*
- Budapest, III. Óbudai Gázgyár, volt tisztviselőlakások. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002* (2004), p. 193–194. [Reményi Lászlóval közösen]
- Budapest, III. Záhony utca 4. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002* (2004), p. 195–196.
- Budapest, III. Szentendrei út 101–115. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2003* (2004), p. 186–187.
- 2005 Régészeti feltárások Budapest területén 2004-ben = Archaeological excavations in 2004 in the territory of Budapest. In: *AqFüz 11*. (2005), p. 8–10.
- Begrüßung. In: *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen*. In: *II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte Budapest-Aquincum 11–14. September 2002*. Bp., 2005. p. 5.
- Budapest, III. Filatorigát. In: *Kincsek a város alatt*. Bp., 2005. p. 59–60.
- Budapest, III. Filatorigát. In: *Kincsek a város alatt*. Bp., 2005. p. 62.
- Budapest, III. Óbudai Gázgyár (volt tisztviselőlakások). In: *Kincsek a város alatt*. Bp., 2005. p. 74–75. [Reményi Lászlóval közösen]

- Budapest, III. Szentendrei út 101-115. In: Kincsek a város alatt. Bp., 2005. p. 63.
- Budapest, III. Szentendrei út 133., Aquincum polgárváros : Aquincum civil town. In: Kincsek a város alatt. Bp., 2005. p. 106.
- Budapest, III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros : Aquincum civil town. Bp., 2005. p. 105.
- Budapest, III. Záhony utca 4. In: Kincsek a város alatt. Bp., 2005. p. 107.
- Budapest, III. Záhony utca 7. In: Kincsek a város alatt. Bp., 2005. p. 67-68.
- Előszó a kiállítási vezetőhöz. In: Kincsek a város alatt. Bp., 2005. p. 9.
- Die Spuren der vormunizipalen Wehranlagen in der Zivilstadt von Aquincum. In: Die norisch-pannonischen Städte und das römische Herr im Lichte der neuesten archeologischen Forschungen. Bp., 2005. p. 101-111.
- Uralkodó képmása egy aquincumi téglatöredéken = Imperial portrait on a brick fragment in Aquincum. In: BudRég 39. (2005), p. 187-204.
- A késlekedő aquincumi fejlesztés margójára. In: Közönség és kapcsolat 2005. p. 1.
- Az Aquincumi Múzeum és Romterület fejlesztési koncepciója. In: Közönség és kapcsolat (2005), p. 2-3.
- Régészeti örökségvédelem a fővárosban – éjjel és nappal. In: Múzeumi Hírlevél 26. évf. 9. sz. (2005). p. 254-255.
- Fogyóban lévő föld alatti örökségünk. In: Örökség 9. évf. 10. sz. (2005. október). p. 3.
- Szerkesztések:*
- Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2004-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2004. Bp., 2005. p. 255 + [1] (Aquincumi füzetek 11.)
- Kincsek a város alatt: Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989-2004: Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2005. május 27 – augusztus 20. = Treasures under the city: Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989-2004: Temporary exhibition at the Budapest History Museum 27 May – 20 August 2005. Bp., 2005. p. 208.
- Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen: II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte Budapest-Aquincum 11-14. September 2002. Bp., 2005. p. 240. (Aquincum nostrum 2. 3.) [Borhy Lászlóval közösen]
- Ásatási jelentések:*
- Budapest, III. Filatori-gát, Szentendrei út. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (2005). p. 188. [Budai Balogh Tiborral közösen]
- 2006 Előszó. In: Az aquincumi polgárváros. Bp., [2006]. p. 1-2. (Aquincumi zsebkönyvek 1.)
- Polgárvárosi amfiteátrum: Budapest, III. Zsófia utca. Bp., 2006. p. 23-25. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)
- Az aquincumi polgárváros északi városfalának helyreállított szakasza: Budapest, III. Szentendrei út – Római út találkozási. Bp., 2006. p. 26-27. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)
- Aquincum polgárvárosa, Aquincumi Múzeum: Budapest, III. a romkert bejárata: Szentendrei út 139., illetve Záhony utca 4. Bp., 2006. p. 28-37. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)
- Szarkofágok, temetkezés: Budapest, III. Szentendrei út 115., Auchan Aquincum áruház parkolója. Bp., 2006. p. 38. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)
- Hídfő maradványa a Duna parton: Budapest, III. Óbudai rakpart a Mozaik utcánál. In: Budapest római emlékei: Séták a római kori Budapestben. Bp., 2006. p. 41. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)
- Előszó. In: Ancient medicine and Pannonia: Studies in medical practice in antiquity. Bp., 2006. p. 5. (Aquincum nostrum 2. 4.) [Németh Györggyel közösen]
- Doctoring in the border province of the roman empire, the relics of healing in Pannonia Inferior and its governor's seat, in Aquincum. In: Ancient medicine and Pannonia: Studies in medical practice in antiquity. Bp., 2006. p. 49-61. (Aquincum nostrum 2. 4.)
- Fast archaeology: Applying new technologies in the archaeological research in the civilian city of Aquincum and in its territory. In: Archaeometriai Műhely 2006. 1. sz. p. 51-60. [Láng Orsolyával közösen]
- Régészeti feltárások Budapest területén 2005-ben = Archaeological excavations on the territory of Budapest in 2005. In: AqFüz 12. (2006), p. 8-12.
- Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának 2003-2005. évi tevékenységéről. In: ArchÉrt 131. (2006), p. 241-242.

- Az MTA Régészeti Bizottságának szakmai javaslatai az országos közúthálózat fejlesztésének, fenntartásának és üzemeltetésének hosszú és középtávú feladatairól, valamint finanszírozásának egyes kérdéseiről szóló 2044/2003. (III.14.) kormányhatározat megvalósíthatóságának előmozdítására. In: ArchÉrt 131. (2006), p. 243–245.
- Szerkesztések:*
- Ancient medicine and Pannonia: Studies in medical practice in antiquity. Bp., 2006. p. 107. (Aquincum nostrum 2. 4.) [Németh Györggyel közösen]
- Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2005-ben = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2005. Bp., 2006. p. 247 + [1] (Aquincumi füzetek 12.)
- Az aquincumi polgárváros: Vezető az Aquincumi Múzeum romkertjében. Bp., 2006. p. 142. (Aquincumi zsebkönyvek 1.)
- Budapest római emlékei: Séták a római kori Budapesten. Bp., 2006. p. 122. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)
- Ásatási jelentések:*
- Budapest, III. Csúcshegy, Harsány-lejtő ÉNY-i rész (Hrsz.: 20646, 20655/6). In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (2006), p. 200–202.
- 2007 A papírtól a képernyőig – aquincumi rekonstrukciók = From the plan sheet to the screen – reconstructions in Aquincum. In: BudRég 40. (2006), p. 323–338.
- Aquincumi Ünnepi Játékok 2006. In: Közönség és Kapcsolat 2006–2007. p. 1.
- A Kulturális Örökség napjai. In: Közönség és Kapcsolat 2006–2007. p. 18–19. [Kurucz Katalinnal közösen]
- Régészeti feltárások Budapest területén 2006-ban = Archaeological excavations in the territory of Budapest in 2006. In: AqFüz 13. (2007), p. 8–9.
- Szerkesztések:*
- Aquincum: Az Aquincumi Múzeum és állandó kiállítása: Város, romok, palota, orgona = The Aquincum Museum and its permanent exhibition = Town, ruins, palace, organ. Bp., 2007. [CD]
- 2008 Lehet-e összhang? Régészeti örökség és városfejlesztés Óbudán. In: Óbuda-Békásmegyer területén kialakult tájhasználati konfliktusok feltárása. Bp., 2008. p. 11–23.
- Régészeti feltárások Budapest területén 2007-ben = Archaeological excavations in the territory of Budapest in 2007. In: AqFüz 14. (2008), p. 8–13.
- Wohnhaustypen und Stadtstruktur in der Zivilstadt von Aquincum. In: Domus: Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen: Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien. Wien, 2008. p. 251–270.
- Póczy Klára (1923–2008). In: BudRég 41. (2007), 2008. p. 17.
- A Duna szerepe Aquincum topográfiájában = Die Rolle der Donau in der Topographie von Aquincum. In: BudRég 41. (2007), p. 57–83.
- 2009 Bécs – Budapest: Problémák és megoldások a városi régészetben. In: Vindobona-Aquincum: Probleme und Lösungen in der Stadtarchäologie: problémák és megoldások a városi régészetben. Bp., 2009. p. 8.
- Inner- oder ausserhalb des Museums? Tradition, praxis und perspektiven der Stadtarchäologie in Budapest. In: Vindobona-Aquincum: Probleme und Lösungen in der Stadtarchäologie: problémák és megoldások a városi régészetben. Bp., 2009. p. 15–21.
- Wien – Budapest: Probleme und Lösungen in der Stadtarchäologie. In: Vindobona-Aquincum: Probleme und Lösungen in der Stadtarchäologie: problémák és megoldások a városi régészetben. Bp., 2009. p. 6.
- The late roman – early medieval period cemetery at Budapest-Gazdagrét in the light of glazed pottery studies. In: La ceramica invetriata tardoromana nell’arco alpino orientale e nelle province danubiane: primi risultati di un progetto internazionale: atti del 1. Incontro Internazionale di Archeologia a Carlino, Carlino 14–15 dicembre 2007 = Late Roman glazed pottery productions in Eastern Alpine area and Danubian provinces. Carlino, 2009. p. 63–69. [Hárshegyi Piroskával közösen]
- Aquincum a római limes világörökségi helyszíneinek várakozó listáján. In: Tanulmányok az örökségmenedzsmentről 1.: világörökség és kezelése. Bp., 2009. p. 19–27.
- Bronze working from the hinterland of Aquincum (the provincial capital of Pannonia) – A brooch-repairing workshop in an out-building of a Late Roman villa (Budapest Kaszás-dűlő – Csikós utca). In: Archaeometallurgy in Europe 2007. Selected Papers. Milano, 2009. p. 211–218.

Remembrance practices in Aquincum: Memory in the roman capitol of Pannonia Inferior – Today's Budapest. In: *Materializing memory: archaeological material culture and the semantics of the past*. In: BAR. Oxford, 2009. p. 53–63.

Aquincum legnagyobb fazekasműhelye. In: *Aquincumi látványraktár*. Bp., 2009. p. 59–61.

Épületdísz Minerva ábrázolásával. In: *Aquincumi látványraktár*. Bp., 2009. p. 67.

Gyógyítás és higiénia. In: *Aquincumi látványraktár*. Bp., 2009. p. 71–73.

Ókeresztény emlékek. In: *Aquincumi látványraktár*. Bp., 2009. p. 84.

Régészeti feltárások Budapest területén 2008-ban = Archaeological excavations in the territory of Budapest in 2008. In: *AqFüz* 15. (2009), p. 7–11.

Nicht alltägliches Lampenmodell-Negativ aus Aquincum. In: *Ex officina. : studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 2009. p. 599–609.

Szerkesztések:

Aquincumi látványraktár: A BTM Aquincumi Múzeumának állandó kiállítása = Visual Store at Aquincum : Permanent exhibition of the Aquincum Museum. Bp., 2009.

Aquincum : A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2008-ban = Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2008. Bp., 2009.

Vindobona-Aquincum: Probleme und Lösungen in der Stadtarchäologie: problémák és megoldások a városi régészetben : [Budapest, 20–22 November 2008]. Bp., 2009. [Láng Orsolyával és Szu Annamáriával közösen]

2010 *Aquincum im spätrömischen Zeitalter als Ausgangspunkt der mittelalterlichen Stadtentwicklung. In: Kontinuitäten und Diskontinuitäten von der Keltenzeit bis zu den Bajuwaren*. Berlin, 2010. p. 89–121.

Aquincum környéke a római korban. Természeti adottságok, földrajzi helynevek. In: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Bp., 2010. p. 47.

Aquincum környéke a római korban. A polgárváros és környezete. In: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Bp., 2010. p. 54–72.

Aquincum környéke a római korban. Környezeti kapcsolatok és úthálózat. In: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Bp., 2010. p. 93–94.

Eine Militärbüste aus Aquincum. In: *Studia Celtica Classica et Romana Nicolae Szabo septuagesimo dedicata*. Bp., 2010. p. 285–296.

Környezetátalakító munkák nyomai a római korból. In: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Bp., 2010. p. 127–128.

Overview of the activities of the Aquincum Museum : results from the year 2008. In: *Vindobona - Aquincum : Herausforderungen und Ergebnisse der Stadtarchäologie : kihívások és eredmények a városi régészetben*. Bp., 2010. p. 7–10.

A régészeti feltárások során megfigyelt ókori felszíni formák. Római partépítés nyomai és egykori Duna-part a Gázgyár területén. In: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Bp., 2010. p. 101–103.

A régészeti feltárások során megfigyelt ókori felszíni formák. Forrásfeltörés helye a Szőlőkert utcai villagazdaság területén. In: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Bp., 2010. p. 103. p.

A régészeti feltárások során megfigyelt ókori felszíni formák. A Rádl-árok és az Aranyhegyi patak nyomai a katonavárosban. In: *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Bp., 2010. p. 103–105.

Régészeti feltárások Budapest területén 2009-ben = Archaeological excavations in the territory of Budapest in 2009. In: *AqFüz* 16. (2010), p. 8–13.

Stolz und Sorge. Die Denkmäler der Limesstrecke von Aquincum als ein möglicher Streckenteil des Welterbes. In: *Specimina Nova* 13. (2010), p. 41–53.

Régészeti örökségturizmus Aquincumban. In: *Közönség és kapcsolat 2009–2010* (2010), p. 1.

Az „Aquincumi látványraktár” katalógusa. In: *Közönség és kapcsolat. 2009–2010* (2010), p. 16.

Szerkesztések:

Aquincumi füzetek : A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2009-ben = Excavations at the Budapest History Museum in 2009. Bp., 2010. (Aquincumi Füzetek 16.)

2011 *Régészeti feltárások Budapest területén 2010-ben = Archaeological excavations in the territory of Budapest in 2010*. In: *AqFüz* 17. (2011), 8–12.

Nagy Tibor és az aquincumi Mithras-kutatás = Tibor Nagy und die Mithras-Forschung von Aquincum. In: *BudRég* 44. (2011), 20–31.

Les valetudinaria dans les camps militaires, L'exemple d'Aquincum. In: *L'archéo thema : revue d'archéologie et d'histoire* 16. (2011), p. 35–37.

A városkép történeti vizsgálata régészeti módszerekkel: Aquincum, a főváros római kori város-elődje – a városi régészet és annak örökségvédelmi hatósági háttere. In: *Urbs* 6. (2011), p. 189–215. [Újlaki Pongrácz Zsuzsannával közösen]

Módszerek és eredmények az aquincumi topográfia kutatásában. In: „Fél évszázad terepen” : Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Bp., 2011. p. 261–278.

The role of the Danube in the topography of Aquincum. In: *Ten Thousand Years along the Middle Danube : Life and Early Communities from Prehistory to History*. Bp., 2011. p. 241–264.

Kultstätten in der Topographie der Zivilstadt von Aquincum. In: *Religion in Public and Private Sphere : Acta of the 4th International Colloquium The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*, [22.–25. september 2008, Celje], 2011. p. 157–182.

Vom spätantiken Aquincum zum mittelalterlichen Vetus Buda (Altofen). In: *Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen – Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens?* München, 2011. p. 549–570.

Szerkesztések:

A Budapesti Történeti Múzeumi ásatásai 2010-ben = Excavations at the Budapest History Museum in 2010. Bp., 2011. (Aquincumi Füzetek 17.)

2012 Régészeti feltárások Budapest területén 2011-ben = Archaeological excavations in the territory of Budapest in 2011. In: *AqFüz18*. (2012), p. 7–12.

Begegnung mit der Antiken Welt. Nachleben und Neuleben auf den Ruinen von Aquincum In: *Thesaurus Avarorum*. Bp., 2012. p. 15–23.

Szerkesztések:

A Budapesti Történeti Múzeumi ásatásai 2011-ben = Excavations at the Budapest History Museum in 2011. Bp., 2012. (Aquincumi Füzetek 18.)

IRÁSNÉ MELIS KATALINNAK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI ADATTÁRÁBAN NYILVÁNTARTOTT DOKUMENTÁCIÓI, JELENTÉSEI ÁSATÁSAIRÓL, LELETMENTÉSEIRŐL ÉS HELYSZÍNI SZEMLÉIRŐL

(Összeállította: Bordás Attila)

Az alábbiakban a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációk, jelentések 76 tétel tartalmazó listáját közöljük topográfiai, azon belül kronológiai rendben. Ahol tudtuk, feltüntettük a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található dokumentációk leltári számait is.

1. Budapest I. Dísz tér /1968/, középkor, török, BTM A lelt. sz.: 271-77., MNM A.: II.71/1969.
2. Budapest I. Színház utca /1968/, őskor, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 272-77., MNM A.: VII. 79/1969.
3. Budapest II. Pesthidegkút, Gercse falu /1969/, középkor, BTM A lelt. sz.: 799-78.
4. Budapest II. Pesthidegkút, Gercse falu /1974/, középkor, BTM A lelt. sz.: 141-75.
5. Budapest II. Pesthidegkút, gercsei templomrom /1985/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 1495-86.
6. Budapest II. Pesthidegkút, Szabadság-tanya /1966/, középkor, BTM A lelt. sz.: 313-77., MNM A.: VIII. 117/1967.
7. Budapest IV. Külső Váci út 114–116. /1982/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1399-83.
8. Budapest V. Ferenciek tere (korábban Felszabadulás tér) és környéke /1974/, középkor, BTM A lelt. sz.: 142-75.
9. Budapest V. Ferenczy István utca /1986/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1529-87.
10. Budapest V. Kálvin tér /1973–1974/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 47-75.
11. Budapest V. Kálvin tér, Korona szálló /1989/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 1650-91.
12. Budapest V. Kálvin tér, metróépítés /1974/, középkor, BTM A lelt. sz.: 136-75.
13. Budapest V. Károly körút 28–30. Városháza udvara /1996/, középkor, török, újkor, BTM A lelt. sz.: 1817-97.
14. Budapest V. Károly körút 28–30., Városháza északi udvara /1997/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 2141-2004.
15. Budapest V. Kecskeméti utca 14. és 17–19. előtt /1976/, középkor, BTM A lelt. sz.: 597-77.
16. Budapest V. Magyar utca 36. /1991/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1700-92.
17. Budapest V. Magyar utca 36. /1992/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1736-93.
18. Budapest V. Magyar utca 48–50. /1970/, középkor, BTM A lelt. sz.: 475-77., MNM A.: X. 123/1971.
19. Budapest V. Március 15. tér /1968/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 471-77.
20. Budapest V. Március 15. tér /1970/, római kor, középkor, török, BTM A lelt. sz.: 476-77., MNM A. I.: 9/1972.
21. Budapest V. Március 15. tér, Erzsébet híd alatt /1974/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 143-75.
22. Budapest V. Március 15. tér ÉK-i sarka, volt piarista rendház /1982/, újkor, BTM A lelt. sz.: 1400-83.
23. Budapest V. Molnár utca 36–40 – Váci utca 81. /1994/, középkor, török, újkor, BTM A lelt. sz.: 1772-95.
24. Budapest V. Pesti belváros /1968/, középkor, BTM A lelt. sz.: 895-79.
25. Budapest V. Só utca 5. /1967/, középkor, BTM A lelt. sz.: 472-77., MNM A.: V.100/1970. Munkatárs: Feuer Istvánné
26. Budapest V. Szerb utca 21–23. /1979/, honfoglalás, BTM A lelt. sz.: 1231-80.
27. Budapest V. Szerb utca 21–23. /1980/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1294-81.
28. Budapest V. Szerb utca 21–23. /1981/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 1363-82.
29. Budapest V. Szerb utca 21–23. /1984/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 1484-85.
30. Budapest V. Szervita (korábban Martinelli) tér /1968/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 467-77., MNM A.: VIII.89-88-87/1969.
31. Budapest V. Váci utca 1–3. és 2–4. előtt /1968/, középkor, BTM A lelt. sz.: 469-77., MNM A.: VIII. 91/1969.
32. Budapest V. Váci utca 1–3. és 2–4. előtti úttest /1985/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 1504-86.
33. Budapest V. Váci utca 1–3. előtt /1975/, középkor, BTM A lelt. sz.: 204-77.

34. Budapest V. Váci utca 11/b. előtt /1968/, középkor, BTM A lelt. sz.: 470-77., MNM A: VIII. 92./1969.
35. Budapest V. Váci utca 16 – Régiposta utca 17. /1977/, középkor, BTM A lelt. sz.: 663-78. Munkatárs: Gopcsa Ágnes
36. Budapest V. Városház utca 1-3., 5. és 9-11. előtt /1968/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 468-77., MNM A.: VIII.93/1963.
37. Budapest V. Városház utca 9-11. /1984/, török, újkor, BTM A lelt. sz.: 1483-85.
38. Budapest V. Vigadó tér /1967/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 473-77. Munkatárs: Feuer Istvánné
39. Budapest XI. Mezőkövesd utca – Duna utca közötti szakasz /1992/, újkor, BTM A lelt. sz.: 1740-93. Munkatárs: Szirmai Krisztina
40. Budapest XIII. Dévai utca 24-26. /1982/, újkor, BTM A lelt. sz.: 1403-83.
41. Budapest XIII. Margitsziget /1995/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1787-96.
42. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor /1996/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1880-99.
43. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor /1997/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 2021-2002.
44. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor /1998/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 2022-2002.
45. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor /1999/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 2023-2002.
46. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor, romkert /2001-2002/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 2080-2002.
47. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor, romkert /2002/, középkor, BTM A lelt. sz.: 2081-2002.
48. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor, romkert /2004/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 2204-2005.
49. Budapest XIII. Margitsziget, Nagyszálló /1986/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1532-87.
50. Budapest XIII. Margitsziget, Úttörő stadion /1982/, újkor, BTM A lelt. sz.: 1404-83.
51. Budapest XV. Kossuth utca 39., római katolikus templom körül /1970/, őskor, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 525-77., MNM A.: X.124/1971.
52. Budapest XV. Kossuth utca 39-41. /1972/, népvándorlaskor, középkor, BTM A lelt. sz.: 2-73., MNM A: VII.110/1973.
53. Budapest XV. Rákospalota, MO autótűt 72,7 km szakasza /1995/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1788-96.
54. Budapest XVI. Csömöri út 20. (korábban: Csömöri út 32.) /1972/, római kor, népvándorlaskor, honfoglalaskor, BTM A lelt. sz.: 1-73., MNM A: VII.111/1973.
55. Budapest XVI. Nefelejcs utca 17. (korábban Nefelejcs utca 33.) /1979/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1235-80.
56. Budapest XVI. Rózsalevél utca 46., evangélikus templom /1984/, középkor, újkor, BTM A lelt. sz.: 1488-85.
57. Budapest XVI. Rózsalevél utca 46. /1973/, középkor, BTM A lelt. sz.: 48-75.
58. Budapest XVI. Timur utca – Dezsőfia utca sarok /1988/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1592-89.
59. Budapest XVII. Pesti út 110. /1969/, népvándorlaskor, középkor, BTM A lelt. sz.: 530-77., MNM A: X.121/1971.
60. Budapest XVII. Rákoscaba utca, református templom mellett /1969/, középkor, BTM A lelt. sz.: 529-77., MNM A: X.122/1971.
61. Budapest XVII. Rákoscaba utca, református templom udvara és környéke /1969/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1018-79.
62. Budapest XVII. Rákoskeresztúr, Egyetértés TSZ homokbányája (volt: Dózsa) /1969/, őskor, népvándorlaskor, középkor, BTM A lelt. sz.: 1019-79.
63. Budapest XVII. Régi homokbánya, Összefogás TSZ raktárainál /1972/, népvándorlaskor, középkor, BTM A lelt. sz.: 1022-79.
64. Budapest XIX. Hungária út 5. /1969/, középkor, BTM A lelt. sz.: 539-77., MNM A: V.104/1970.
65. Budapest XXI. Fővárosi Vízművek, M0 autópálya nyomvonala /1988/, őskor, középkor, BTM A lelt. sz.: 1649-91.
66. Budapest XXII. Csút falu /1973/, középkor, BTM A lelt. sz.: 53-75.
67. Budapest XXII. Háros utca 6. /1990/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1665-91.

68. Budapest XXII. Háros utca 6. előtt /1992/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1737-93.
69. Budapest XXIII. Gyár köz /1969/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1031-79.
70. Budapest XXIII. Haraszti út 42. /1990/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1659-91.
71. Budapest XXIII. Haraszti út 42. /1991/, középkor, BTM A lelt. sz.: 1700-92.
72. Budapest XXIII. Milleniumtelep /1969/, középkor, BTM A lelt. sz.: 538-77., MNM A: V.105/1970.
73. Budapest XXIII. Várhegy /1969/, őskor, népvándorláskor, középkor, BTM A lelt. sz.: 1039-79.
74. Budapest XXIII. Várhegy, Várhegy-dűlő, M0 autópálya /1987/, őskor, középkor, BTM A lelt. sz.: 1563-88.
75. Budaörs, Tűzkő-hegy /1984/, honfoglaláskor, BTM A lelt. sz.: 1491-85. Munkatárs: Nagy Margit
76. Szigetszentmiklós, vízműtelep, Szőlős falu /1989/, középkor, törökkor, BTM A lelt. sz.: 1632-90.

PETŐ MÁRIÁNAK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI ADATTÁRÁBAN NYILVÁNTARTOTT DOKUMENTÁCIÓI, JELENTÉSEI ÁSATÁSAIRÓL, LELETMENTÉSEIRŐL ÉS HELYSZÍNI SZEMLÉIRŐL

Az alábbiakban a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációk, jelentések 69 tételt tartalmazó listáját közöljük topográfiai, azon belül kronológiai rendben. Ahol tudtuk, feltüntettük a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található dokumentációk leltári számait is.

1. Budapest I. Gellérthegy É-i oldal /1983/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1417-84. Munkatársak: Kőszegi Frigyes, Nováki Gyula
2. Budapest I. Gellérthegy É-i oldal, Sándor utca és Citadella utca között /1982/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1382-83. Munkatárs: Nováki Gyula
3. Budapest I. Gellérthegy É-i oldal /1987/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1546-88.
4. Budapest I. Gellérthegy É-i oldal /1991/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1680-92.
5. Budapest I. Gellérthegy É-i oldal /1992/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1704-93.
6. Budapest II. Csongor utca és Szirom utca sarkán /1982/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1383-83.
7. Budapest II. Honvéd utca és Gerece utca sarkán /1989/, őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1600-90.
8. Budapest II. Ördögárok utca 181. /1987/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1545-88.
9. Budapest II. Pusztaszeri út és Józsefhegyi út sarkán /1983/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1438-84.
10. Budapest II. Szépvölgyi út és Zsigmond tér vonalában a Dunaparton /1978/, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1129-79.
11. Budapest III. Árpád híd budai hídfőtől délre /1979/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1203-80.
12. Budapest III. Árpád utca 6., Kissing-puszta /1974/, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 125-75.
13. Budapest III. Attila utca 5., Kissing-puszta /1974/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 125-75.
14. Budapest III. Bécsi út 120. /1980/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1267-81.
15. Budapest III. Boglya utca 5-27. és 28b-30 között /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
16. Budapest III. Búza utca 3., 45. /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
17. Budapest III. Dócsai László utca 50., 76. /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
18. Budapest III. Dózsa György út – Pünkösdfürdő utca – Vasút sor – Márton út /1993/, BTM RA lelt. sz.: 3375-2012.
19. Budapest III. Filatorigát /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
20. Budapest III. Hévízi út 45-től Ny-ra /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
21. Budapest III. Homokos dűlő, gázgyári lakótelep /1975/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 173-77.
22. Budapest III. Huszti út 5. /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
23. Budapest III. Kaszásdűlő /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
24. Budapest III. Kaszásdűlő /1979/, népvándorláskor, BTM RA lelt. sz.: 1207-80.
25. Budapest III. Kaszásdűlő /1979/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1207-80.
26. Budapest III. Kaszás utca 30., 50. /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
27. Budapest III. Kazal utca /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 630-78.
28. Budapest III. Kazal utca /1980/, római kor, népvándorláskor, BTM RA lelt. sz.: 1266-81.
29. Budapest III. Kazal utca 1-7. /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
30. Budapest III. Királyok útja /1992/, őskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1705-93.
31. Budapest III. Pók utca /1975/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 172-77.
32. Budapest III. Pusztakúti út és Határ utca sarkán /1987/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1554-88.
33. Budapest III. Pusztakúti út és Határ utca sarkán /1988/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1574-89.
34. Budapest III. San Marco utca 48. /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
35. Budapest III. Szentendrei út 137. /1974/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 124-75.
36. Budapest III. Szentendrei út 137. előtt, M11-es autótú /1975/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 148-77.
37. Budapest III. Szentendrei út, M11-es autótú /1975/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 147-77.
38. Budapest III. Szérűskert utca 46/a., 46/c., 73. /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
39. Budapest III. Váradi utca /1975/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 175-77.
40. Budapest III. Vörösvári út – Föld utca – Solymár utca /1974/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 92-75.

41. Budapest III. Vörösvári út 18–22. /1973/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 63-75.
42. Budapest III. Zab utca déli része /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 632-78.
43. Budapest III. Záhony utca – Sujtás utca /1975/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 174-77.
44. Budapest XI. Gellérthegy /1981/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1358-82. Munkatárs: Nováki Gyula
45. Budapest XI. Gellérthegy /1991/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1633-91.
46. Budapest XI. Gellérthegy /1993/, őskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1745-94.
47. Budapest XI. Gellérthegy /1994/, őskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1759-95.
48. Budapest XI. Gellérthegy /1995/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1776-96.
49. Budapest XI. Gellérthegy D-i oldala /1986/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1534-87. Munkatárs: Nováki Gyula
50. Budapest XI. Gellérthegy D-i oldala /1988/, őskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1571-89.
51. Budapest XI. Gellérthegy D-i oldala /1989/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1601-90.
52. Budapest XI. Gellérthegy D-i oldala /1997/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1839-98.
53. Budapest XI. Gellérthegy, Citadella és játszóterek között /1984/, őskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1486-85. Munkatársak: Kőszegi Frigyes, Nováki Gyula
54. Budapest XI. Gellérthegy, Citadella és játszóterek között, valamint Rezeda utca és Pipacs utca sarkán /1985/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1506-86.
55. Budapest XI. Gellérthegy, Jubileumi park /1987/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1558-88. Munkatárs: Nováki Gyula
56. Budapest XI. Gellérthegy, Rezeda utca és a Jubileumi park között /1985/, 1985 őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1506-86. Munkatárs: Kőszegi Frigyes
57. Budapest XI. Kelenhegyi út 4., Gellért gyógyfürdő /1975/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 189-75.
58. Budapest XI. Kemenes utca /1979/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1233-80.
59. Budapest XI. Kende utca 8–10. /1972/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 17-73., MNM A.: X.133/1973.
60. Budapest XII. Annarét /1977/, őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 669-78.
61. Budapest XVII. Ferihegyi út 54. /1991/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1699-92.
62. Budapest XVII. Zrínyi utca és Lemberg utca között /1983/, népvándorlaskor, BTM RA lelt. sz.: 1441-84. Munkatárs: Nagy Margit
63. Budapest XXI. Pálma utca 16. /1975/ meghatározatlan korszak, BTM RA lelt. sz.: 1056-79.
64. Budapest XXI. Vihorlát út 91. /1993/ őskor, BTM RA lelt. sz.: 1756-94.
65. Budapest XXIII. Dugattyúgyűrűgyár strandja /1989/ őskor, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1613-90.
66. Budapest XXIII. Gyáli-patak ÉK-i oldala /1987/, őskor, népvándorlaskor középkor, BTM RA lelt. sz.: 1562-88.
67. Budapest XXIII. Haraszti út 42. /1990/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1660-91.
68. Budapest XXIII. Ócsai út Ny-i oldalán, M0 autótűt /1988/, népvándorlaskor, BTM RA lelt. sz.: 1583-89.
69. Dunaharaszti – Taksony, 51-es út nyomvonala /1989/, népvándorlaskor, BTM RA lelt. sz.: 1603-90.

ZSIDI PAULÁNAK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI ADATTÁRÁBAN NYILVÁNTARTOTT DOKUMENTÁCIÓI, JELENTÉSEI ÁSATÁSAIRÓL, LELETMENTÉSEIRŐL ÉS HELYSZÍNI SZEMLÉIRŐL

Az alábbiakban a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációk, jelentések 108 tételt tartalmazó listáját közöljük topográfiai, azon belül kronológiai rendben. Ahol tudtuk, feltüntettük a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található dokumentációk leltári számait is.

1. Budapest II. Margit utca 9. /1978/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1151-79.
2. Budapest III. Aquincum polgárváros Ny-i városrész /1990/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1644-91.
3. Budapest III. Bécsi út 310., Testvérhegyi villa /2002-2004/, őskor, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 2320-2006. Munkatárs: Láng Orsolya
4. Budapest III. Bogdáni út 5-7. /1980/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1268-81.
5. Budapest III. Bogdáni út 11. /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1112-79.
6. Budapest III. Bogdáni út 13. /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1112-79.
7. Budapest III. Bogdáni út – Hévízi út – Filatorigát által határolt terület /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1112-79.
8. Budapest III. Bojtár utca és Huszti út sarkán /1981/, őskor, BTM RA lelt. sz.: 1338-82.
9. Budapest III. Csúcshegy-Harsánylejtő /1996/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1831-97.
10. Budapest III. Filatori köz 7. /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1112-79.
11. Budapest III. Filatori köz 33. /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1112-79.
12. Budapest III. Filatorigát, HÉV-megálló /1983/, meghatározatlan kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1436-84.
13. Budapest III. Filatorigát /1997/, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1847-98.
14. Budapest III. Filatorigát /1999/, őskor, római kor, népvándorláskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1917-2001.
15. Budapest III. Filatorigát /2000/, őskor, római kor, népvándorláskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2033-2002.
16. Budapest III. Filatorigát /2003/, őskor, római kor, népvándorláskor, BTM RA lelt. sz.: 2205-2005.
17. Budapest III. Hévízi út /1980/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1300-81.
18. Budapest III. Hévízi út 11. /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1112-79.
19. Budapest III. Hévízi út 56-58. /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1112-79.
20. Budapest III. Homokos dűlő, volt óbudai gázgyár /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 642-78.
21. Budapest III. Homokos dűlő, volt óbudai gázgyár /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1108-79.
22. Budapest III. Homokos dűlő, volt óbudai gázgyár /1979/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1238-80.
23. Budapest III. Homokos dűlő, volt óbudai gázgyár /1991/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1662-91.
24. Budapest III. Kaszásdűlő Ny-i része /1981/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1339-82.
25. Budapest III. Kaszásdűlő /1985/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1501-86.
26. Budapest III. Kaszásdűlő /1986/, őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1525-87.
27. Budapest III. Kazal utca 7. – Huszti út /1980/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1265-81.
28. Budapest III. Kolostor út, Remetehegyi út és Toboz utca között /2004-2005/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2206-2005. Munkatárs: Havas Zoltán
29. Budapest III. Kunigunda útja /1980/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1264-81.
30. Budapest III. Kunigunda útja 39. /2001/, őskor, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2034-2002. Munkatárs: Lassányi Gábor
31. Budapest III. Ladik utca 1. /1994/, őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1760-95. Munkatárs: Vadász Éva
32. Budapest III. Ladik utca 5-7. /1984/, őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1469-85.
33. Budapest III. Ladik utca 9. /2002/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2150-2004, Munkatársak: Láng Orsolya, Vámos Péter
34. Budapest III. Ladik utca – Dunapart /1979/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1204-80.
35. Budapest III. Leányfalu utca 10-12. /1995/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1778-96.
36. Budapest III. Mozaik utca, M11-es autópálya szakasz /1975/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 149-77.
37. Budapest III. Mozaik utcától délre, Dunapart /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1113-79.

38. Budapest III. Pók utca 1., Kreml-malom /1979/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1206-80.
39. Budapest III. Pók utca 1., Kreml-malom /1981/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1336-82.
40. Budapest III. Pók utca és Péter utca sarkán /1982/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1379-83.
41. Budapest III. Pók utca, lakótelep /1979/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1206-80.
42. Budapest III. Pók utca, lakótelep /1983/, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1435-84.
Munkatárs: Kovács-Borosi Ágnes
43. Budapest III. Pók utca, lakótelep /1984/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1474-85.
44. Budapest III. Pusztakúti út, Forrásliget lakópark /2000/, őskor, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2031-2002. Munkatárs: Lassányi Gábor
45. Budapest III. Rádl árok 1. /2003/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2154-2004. Munkatárs: Lassányi Gábor
46. Budapest III. Római út 35/d-37 előtt /1979/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1206-80.
47. Budapest III. Római út 47. előtt /1979/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1206-80.
48. Budapest III. Római út 59. előtt /1979/, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1206-80.
49. Budapest III. Rozgonyi Piroska utca 2., Római Strandfürdő /2000-2001/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2050-2002. Munkatárs: Láng Orsolya
50. Budapest III. Sujtás utca, MHSZ lőtér /1984/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1476-85.
51. Budapest III. Szél utca 11-13. /1977/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 607-78.
52. Budapest III. Szentendrei út 101. /1997/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1841-98.
53. Budapest III. Szentendrei út 101-105., Auchan Óbuda /1999/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1916-2001.
54. Budapest III. Szentendrei út 101-115. Auchan Óbuda /2000/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2011-2001.
55. Budapest III. Szentendrei út 101-115., Auchan Óbuda /2003/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2237-2005. Munkatárs: Lassányi Gábor
56. Budapest III. Szentendrei út 129. /1990/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1664-91.
57. Budapest III. Szentendrei út 133., MHSZ előtt /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 641-78.
58. Budapest III. Szentendrei út 133., Aquincum, Pávaház /1990/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1643-91.
59. Budapest III. Szentendrei út 133., MHSZ lőtér /1992/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1710-93.
60. Budapest III. Szentendrei út 133. /1993/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1749-94.
61. Budapest III. Szentendrei út 133. MHSZ udvar /1994/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1762-95.
62. Budapest III. Szentendrei út 135. ELMŰ /1984/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1478-85.
63. Budapest III. Szentendrei út 139., Schütz vendéglő /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 640-78.
64. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 634-78, 635-78, 636-78., 637-78., 638-78, 639-78., 643-78.
65. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1978/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1110-79.
66. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1979/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1200-80. Munkatárs: Póczy Klára
67. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1982/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1378-83.
68. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1986/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1523-87.
69. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1986/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1524-87.
70. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1990/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1642-91.
71. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1990/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1645-91.
72. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1991/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1689-92.
73. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1991/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1688-92.
74. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /1998/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1874-99.
75. Budapest III. Szentendrei út 139., Aquincum polgárváros /2000-2001/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2010-2001.
76. Budapest III. Szentendrei út 139. – Záhony utca 4., MHSZ udvar /2002/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2179-2004. Munkatárs: Magyar Mirtill
77. Budapest III. Szentendrei út és Bogdáni út sarka /1991/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1687-92.
78. Budapest III. Szentendrei út és Bogdáni út sarok, volt Harisnyagyár /1998/, római kor, BTM RA

- lelt. sz.: 1865-99.
79. Budapest III. Szentendrei út és Ladik utca sarka /1994/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1761-95.
 80. Budapest III. Szentendrei út és Mozaik utca torkolata, M11-es autótú /1976/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 586-77.
 81. Budapest III. Szentendrei út és Raktár utca sarka /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 623-78.
 82. Budapest III. Szentendrei út és Záhony utca kereszteződés /2003/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2238-2005. Munkatárs: Havas Zoltán
 83. Budapest III. Szentendrei út keleti oldala, Ladik utcától északra, M11-es autótú /1976/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 584-77.
 84. Budapest III. Szentendrei út, Baumax /2004/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2235-2005. Munkatárs: Budai Balogh Tibor.
 85. Budapest III. Szentendrei út, Filatorigát /1977/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 628-78.
 86. Budapest III. Szentendrei út – Köles utca – Kazal utca között, M11-es autótú /1976/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 585-77.
 87. Budapest III. Szentendrei út – Ladik utca 5-7. /1992/, őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1709-93.
 88. Budapest III. Szentendrei út – Mozaik utca /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 629-78.
 89. Budapest III. Szentendrei út – Mozaik utca – Köles utca /1977/, újkor, BTM RA lelt. sz.: 606-78.
 90. Budapest III. Szentendrei út – Záhony utcától északra /1977/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 631-78.
 91. Budapest III. Szőlőkert köz 7. /2000/, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 2009-2001. Munkatárs: Bugán Adél
 92. Budapest III. Szőlőkert utca 1-3. /1998/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1866-99.
 93. Budapest III. Szőlőkert utca – Huszti út – Kunigunda útja /1995/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1779-86.
 94. Budapest III. volt óbudai gázgyár /1996/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1830-97.
 95. Budapest III. volt óbudai gázgyár, Graphisoft Park /1998-1999/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1890-99.
 96. Budapest III. volt óbudai gázgyár /2002/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2207-2005.
 97. Budapest III. Záhony utca 4. /1999/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2008-2001.
 98. Budapest III. Záhony utca 4. /2001/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2346-2006.
 99. Budapest III. Záhony utca 4. /2002/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2079-2002.
 100. Budapest III. Záhony utca 7., Graphisoft Park /2000-2001/, őskor, római kor, népvándorláskor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2032-2002.
 101. Budapest III. Záhony utca – Sujtás utca – Szentendrei út sarok /1998/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1864-99. Munkatárs: Bugán Adél
 102. Budapest III. Zsófia utca 1. /1995/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1777-96.
 103. Budapest III. Zsófia utca 7. /2000-2001/, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2039-2002. Munkatárs: Láng Orsolya
 104. Budapest III. Zsófia utca 16. /1998/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1872-99.
 105. Budapest III., Bogdáni út, Express garázs /1981/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1337-82.
 106. Budapest XI. Gazdagréti lakótelep /1983/, őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1439-84. Munkatárs: Gopcsa Ágnes
 107. Budapest XXII. Campona /1991/, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1701-92. Munkatárs: Póczy Klára
 108. Budapest XXII. Park utca 21. /1988/, meghatározatlan korszak, BTM RA lelt. sz.: 1581-89. Munkatárs: Szirmai Krisztina.

RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung	=	Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ANRW	=	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (Berlin–New York)
AntHung	=	Antiquitas Hungarica (Budapest)
AntTan	=	Antik Tanulmányok (Budapest)
ArchA	=	Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	=	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchKorrBlatt	=	Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)
ArchSchweiz	=	Archäologie der Schweiz (Bern)
ArhVestnik	=	Arheoloski Vestnik (Ptuj)
AqFüz	=	Aquincumi Füzetek (Budapest)
BAR IS	=	British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BMM	=	Bibliotheca Musei Marisensis – Seria Archaeologica (Târgu Mureş)
BTM	=	Budapesti Történeti Múzeum
BTM A	=	Budapesti Történeti Múzeum Adattára
BTM Műhely	=	BTM Műhely. BTM Scientific Workshop (Budapest)
BudRég	=	Budapest Régiségei (Budapest)
BVbl	=	Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
CarnuntumJb	=	Carnuntum Jahrbuch (Graz)
CommArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
CVA	=	Corpus Vasorum Antiquorum
DissPan	=	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
FolArch	=	Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung	=	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
FÖ	=	Fundberichte aus Österreich (Wien)
IKMK	=	Szent István Király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár)
IPH	=	Inventaria Praehistorica Hungariae (Budapest)
JAMÉ	=	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
Jb des OÖ	=	Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins (Linz)
JbRGZM	=	Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums (Mainz)
JbSGU	=	Jahresbericht der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte (Basel)
JPMÉ	=	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JÖAI	=	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes Wien (Wien)
KLTE	=	Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debrecen)
ltsz	=	leltári szám
mBf	=	Balti-tenger feletti magasság
MHB	=	Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MNM	=	Magyar Nemzeti Múzeum
MOL	=	Magyar Országos Levéltár
MRT	=	Magyarország Régészeti Topográfiája
MTA	=	Magyar Tudományos Akadémia
MtÉrt	=	Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
NÉ	=	Néprajzi Értesítő (Budapest)
ÖAI	=	Österreichische Archäologische Institut
OSZK	=	Országos Széchényi Könyvtár
RCRF	=	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta
RégFüz	=	Régészeti Füzetek (Budapest)
RKM	=	Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)
RLÖ	=	Der römische Limes in Österreich (Wien)
StComit	=	Studia Comitatus (Szentendre)
TBM	=	Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
TitAq	=	Tituli Aquincenses (Szerk. Kovács P., Szabó Á. – Bp., 2010.)
VAH	=	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
WAB	=	Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (Eisenstadt)
WMMÉ	=	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)

